322.257
MTA KFB

2013 147. ÉVFOLYAM 2. SZÁM

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT FOLYÓIRATA

AZ ALAPÍTÁS ÉVE
1867

Bácsatyai Dániel: Gesta eorum digna aeternitate laudis (Közös motívumok Geoffrey of Monmouth és P. mester regényes gestáiban)
Gulyás László Szabolcs: Megjegyzések az északkelet-magyarországi mezővárosok középkori fejlődésének jellemzőihez
Pálosfalvi Tamás: Szegedtől Újvárig. Az 1458–1459. esztendők krónikájához
Bagi Dániel: Egy barátság vége. Álmos 1106. évi alávetése és az Árpádok korai dinasztikus konfliktusai
Blazovich László: Az öröklési jog a középkori jogkönyvekben és a városi gyakorlatban
Fedeles Tamás: Ördögi sugallattól vezérelve. Egy 15. századi gyilkosság nyomában
Ternovácz Bálint: A szerémi latin püspökség alapításának és korai történetének vitás kérdései
Gál Judit: IV. Béla és I. Uroš szerb uralkodó kapcsolata
Pósán László: Áruminőség és vásárlóvédelem a Hanza piacain. (A késő középkori porosz források tükrében)
Skorka Renáta: Az alapító, a copfos és a harmadik. (A Regesta Habsburgica újabb kötetének margójára)

Tisztelt Olvasó!

2011. évi személyi jövedelemadója nekünk felajánlott 1%-át a Századok szerkesztőségi számítógépeinek cseréjére fordítottuk. Idén az adatbázis (amelynek új címe: http://apps.arcanum.hu/szazadok/login/) bővítését és fejlesztését szeretnénk megvalósítani, remélve az 1% nagyobb arányú felajánlását a Századok Alapítvány számára.

A befolyt összeg: 75282 Ft

Köszönettel fogadjuk ez évi felajánlását is.

Tisztelettel:

Pál Lajos
felelős szerkesztő

A Századok Alapítvány adószáma:
19657985–1–41
***
A Századok internetes honlapjának címe:
http://www.szazadok.hu

A Századok adatbázisáé: http://apps.arcanum.hu/szazadok

SZÁZADOK
A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT FOLYÓIRATA
146. ÉVFOLYAM (2012.) 1–6. SZÁM

KÉTSZÁZ ÉVE SZÜLETETT SZEMERE BERTALAN

Fenyő István: Szemere Bertalan és a centralisták a reformkorban . . . III/509
Hermann Róbert: A Szemere-kormány külpolitikája . . . III/543
Urbán Aladár: A rendőrség országos megszervezése és Madarász László rendőrminisztériuma 1848-ban . . . III/517

TANULMÁNY

Balogh Margit: Ikonná dermedt emlékirat, avagy egy jó pásztor naplója. Mindszenty József bíboros emlékiratainak története . . . I/3
Czinege Szilvia: Gróf Apponyi György a politikus hivatalnok – kancellár és kancellária a reformkor végén . . . III/609
Gábori Kovács József: A centralisták szerepe az ellenzék egységesítésében . . . III/563
Germuska Pál: Szocialista csoda? Magyar iparfejlesztési politika és gazdasági növekedés, 1950–1975 . . . I/47
Szalai Miklós: Főrendiházi reform Magyarországon 1885-ben . . . VI/1293
Zakar Péter: Csanádi egyházmegyés paphonvédek a szabadságharcban I. . . . VI/1265

KÖZLEMÉNYEK AZ 1711. ÉVI SZATMÁRI BÉKE TÖRTÉNETÉRŐL

Baráth Julianna: A külpolitikai lehetőségek megítélése a Rákóczi-szabadságharc második felében. Az orosz reménység . . . IV/815
Gebei Sándor: „nekem egyedűl reménségem az czár". Számíthatott-e II. Rákóczi Ferenc I. Péter orosz cár segítségére 1709–1711-ben? . . . IV/823
Gyulai Éva: Család – vármegye – egyház. Aszalay Ferenc karrierje és életstratégiája a Rákóczi-szabadságharc után . . . IV/937
Kalmár János: Szatmár, 1711: vég, folytonosság, kezdet . . . IV/875
Kis Domokos Dániel: Drámai hangulat és reális értékelés: „Magyarok Törökországban" és „Egy bujdosó kuruc". Rákóczi-kultusz a színpadon . . . IV/961
Kovács Ágnes: Károlyi Sándor és Pálffy János a szatmári megegyezésért . . . IV/853
Mészáros Kálmán: A szatmári béke aláírói és további sorsuk . . . IV/887
R. Várkonyi Ágnes: Végig nem vitt viták. A szatmári béke a történetírásban . . . IV/763
Seres István: A „Szatmári békesség" és írója. Adatok Pulyai János életéhez . . . IV/913
Szerkesztőségi előszó . . . IV/761
Tóth Ferenc: A szatmári békesség és Franciaország . . . IV/867
Ulrich Attila: Gazdasági örökség, spekuláció, kiútkeresés és válság a Rákóczi-szabadságharc alatt . . . IV/799

KÖZLEMÉNYEK II. RÁKÓCZI GYÖRGYRŐL

B. Szabó János – Sudár Balázs: „Independens fejedelem az Portán kívül" II. Rákóczi György oszmán kapcsolatai. Esettanulmány az Erdélyi Fejedelemség és az Oszmán Birodalom viszonyának történetéhez (1. rész) . . . V/1017
Balogh Judit: Politikaformáló székely főemberek II. Rákóczi György Erdélyében . . . V/1189
Kármán Gábor: II. Rákóczi György 1657. évi lengyelországi hadjáratának diplomáciai háttere . . . V/1049
Király Péter: Az erdélyi fejedelmi udvar zeneélete a két Rákóczi György korában . . . V/1227
Szabó András Péter: „De profundis". Nemzeteszmék az 1657 utáni évek erdélyi válságában . . . V/1085

MTA KÖNYVTÁR ÉS
INFORMÁCIÓS KÖZPONT

Toma Katalin: Egy dunántúli nagyúr erdélyi kapcsolatai. Nádasdy III. Ferenc és II. Rákóczi György V/1161

KÖZLEMÉNYEK

Bárány Attila – Györkös Attila: A Fehér Rózsa Magyarországon. Egy angol trónkövetelő viszontagságai és a Jagelló-kori diplomácia II/417
C. Tóth Norbert: Egy legenda nyomában. Szapolyai János és ecsedi Bátori István viszonya 1526 előtt II/443
Fazekas Csaba: Katolikus egyháztörténet-írók plágiumvitája 1841-ben VI/1377
Gángó Gábor: A báró Eötvös-család Borsod megyei csődpere (1841–1847) VI/1401
Hahner Péter: Talleyrand, az Alkotmányozó Nemzetgyűlés képviselője (1789–1791) VI/1339
Hunyadi Zsolt: A magyarországi johannitáknak és templomosoknak adott 12. századi kiváltságok pápai oklevelek tükrében II/389
Kecskés D. Gusztáv: Pénzgyűjtés és propaganda. Az ENSZ intézmények információs tevékenysége az 1956-os magyar menekültválság megoldása érdekében . . I/109
Koszta László: Bencés szerzetesség egy korszakváltás határán. Egyházpolitikai viták a 11–12. század fordulóján II/269
Körmendi Tamás: Szlavónia korai hovatartozása II/369
Mikó Gábor: Zsigmond király 1411. évi rendelete a kamarahaszna és a tized behajtásáról . . II/319
Molnár András: Batthyány Lajos gróf országgyűlési felszólalásainak fogalmazványai, 1839–1840 . . . . . III/653
Pósán László: Híráramlás és információterjedés a Német Lovagrend államában II/405
Püski Levente: Képviselői jövedelmek a Horthy-korszakban I/79
Ujvári Hedvig: Theodor Herzl újságírói pályájának főbb állomásai a Neue Freie Presse előtt III/665

MŰHELY

Kozári Monika: Az állam és a társadalombiztosítás a kiegyezéstől a második világháborúig III/683
Miskolczy Ambrus: A józsefi népszámlálás, a nemesi ellenállás és a Horea-felkelés VI/1421
Széchenyi Ágnes: Magyar abszurd a baloldalon. Horváth Zoltán pályaképe I/147

DOKUMENTUMOK

Szécsényi András – Kerepeszki Róbert: „Ellenzék" a Turulban. A Turul Szövetségről I/171

FIGYELŐ

Bereznay András: Egy atlaszról . . . . . IV/ 981
Diószegi István: Gondolatok Vermes Gábor könyvéről VI/1451
Gyarmati György: Standeisky Éva könyvéről I/215
Ormos Mária: Egy megkerülhetetlen könyv a Rákosi-korszakról I/205

TÖRTÉNETI IRODALOM

„In my Spirit and Thought I Remained a European of Hungarian Origin" Medieval Historical Studies in Memory of Zoltan J. Kosztolnyik (Ism.: *Thoroczkay Gábor*) II/470
Segregation – Integration – Assimilation. Religious and Ethnic Groups in the Medieval Towns of Central and Eastern Europe (Ism.: *Gulyás László Szabolcs*) II/474
A negyedik nemzedék és ami utána következik. Szekfű Gyula és a magyar történetírás a 20. század első felében (Ism.: *Kincses Katalin Mária*) III/743
A Debreceni Egyetem története 1912–2012 (Ism.: *Szögi László*) VI/1510
A kora újkor története (Ism.: *Hahner Péter*) VI/1497
Álcárok és az álcár jelenség Moszkóviában (Ism.: *Sashalmi Endre*) III/725

Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia. XXVIII. 1344. (Ism.: *Bartha Annamária*) II/486
Antal Tamás: Hódmezővásárhely közigazgatás-története a 20. század első felében. Hódmezővásárhely törvényhatósága (1919–1944) (Ism.: *Varga Norbert*) I/252
Aradi ereklyemúzeum. Okmánytár. Válogatott iratok és dokumentumok (Ism.: *Kemény Krisztián*) VI/1508
Archives et Histoire dans les Sociétés Postcommunistes (Ism.: *Fejérdy Gergely*) I/259
Az Ankungyinov ügy/ Gyelo Ankungyinova (Ism.: *Sashalmi Endre*) III/727
B. Szabó János: A honfoglalóktól a huszárokig. A középkori magyar könnyűlovasságról (Ism.: *Farkas Péter*) II/467
Bárány Attila: A normann hódítástól a Magna Chartáig. Anglia a normannok és Plantagenetek korában (1066–1216) (Ism.: *ifj. Barta János*) II/472
Belényesy Márta: Fejezetek a középkori anyagi kultúra történetéből I. (Ism.: *Bognár Szabina*) II/488
Bues, Almut: Die Jagiellonen. Herrscher zwischen Ostsee und Adria (Ism.: *Wittmann Katalin*) IV/1007
Cardini, Franco: Il Turco a Vienna. Storia del grande assedio del 1683 (Ism.: *Molnár Mónika*) IV/1011
Catalogus fontium historiae Hungaricae aevo ducum et regum ex stirpe Arpad Descendentium ab anno christi DCCC usque ad annum MCCCI (Ism.: *Veszprémy László*) II/480
Cerman, Ivo: Habsburgischer Adel und Aufklärung. Bildungsverhalten des Wiener Hofadels im 18. Jahrhundert (Ism.: *Szijártó M. István*) IV/1004
Csaplár-Degovics Krisztián: Az albán nemzettéválás kezdetei (1878–1913) (Ism.: *Pollmann Ferenc*) I/233
Deák Ágnes: A koronás Wargha. Egy kettős ügynök Kossuth és a császári rendőrség szolgálatában (Ism.: *Urbán Aladár*) III/728
Die Protokolle des Österreichischen Ministerrates 1848–1867 II. Abteilung: Das Ministerium Schwarzenberg. Bd. 4. 14. Oktober 1850—30. Mai 1851. (Ism.: *Deák Ágnes*) III/735
Egy felső-magyarországi köznemesi uradalom a XVII. század közepén. Ibrányi Ferenc urbáriuma (1656). (Ism.: *Glück László*) V/1254
Europäische Aufklärung zwischen Wien und Triest. Die Tagebücher des Gouverneurs Karl Graf Zinzendorf 1776–1782. (Ism.: *Kulcsár Krisztina*) V/1257
Gergely Jenő: A Keresztényi Községi (Wolff) Párt (1920–1939) (Ism.: *Szécsényi András*) . . . I/254
Grünwald Béla: A Felvidék. Politikai tanulmány
Mudroň Mihály: A Felvidék. Felelet Grünwald Béla hasonnevű tanulmányára (Ism.: *Vesztróczy Zsolt*) III/737
Hargittai István: Teller (Ism.: *Pók Attila*) III/757
Izsák Lajos: Pártok és politikusok Magyarországon 1944–1994 (Ism.: Szabó Róbert) I/256
Jean Bérenger: La Hongrie des Habsbourg. I. de 1526 ŕ 1790. (Ism.: *Miskolczy Ambrus*) I/229
K. Farkas Claudia: Jogok nélkül. A zsidó lét Magyarországon 1919–1944) (Ism.: *Sipos Péter*) III/755
Kalocsai Péter: Városi tömegközlekedés a Nyugat-Dunántúlon, 1867–1914 (Ism.: *Katona Csaba*) III/739
Középkori mozaik. Az ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola doktoranduszainak tanulmányai (Ism.: *Veszprémy László*) IV/993
Lovrenović, Dubravko: Na klizištu povijesti. Sveta kruna ugarska i Sveta kruna bosanska 1387–1463 (Ism.: *Varga Szabolcs*) IV/995
Mészáros Orsolya: A késő középkori Visegrád város története és helyrajza (Ism.: *Szende Katalin*) II/482
Micae mediaevales. Tanulmányok a középkori Magyarországról és Európáról (Ism.: *Veszprémy László*) II/484
Mikrotörténelem másodfokon. (Ism.: *Illik Péter*) V/1260
Molnár Antal – Szabó Ferenc SJ: Bangha Béla SJ emlékezete (Ism.: *Paksa Rudolf*) I/246

Nagy Péter Tibor: Utak felfelé. Oktatás és társadalmi mobilitás a 19–20. századi Magyarországon (Ism.: *Donáth Péter*) I/235
Pálmány Béla: A reformkori magyar országgyűlések történeti almanachja, 1825–1848. (Ism.: *Sebők Richárd*) VI/1501
Péter Katalin: Házasság a régi Magyarországon, 16–17. század (Ism.: *Mézes Ádám*) II/494
Petr Hlaváček: Die Böhmischen Franziskaner im Ausgehenden Mittelalter (Ism.: *Lázs Sándor*) II/490
Petrőczi Éva: Kagylókürttel harangozni. Újabb tanulmányok a puritán irodalomból (Ism.: *J. Újváry Zsuzsanna*) IV/998
Schramek László: Az állandó hadsereg eltartásának kérdései a 18. század első felében Pest megye példáján keresztül (Ism.: *Oross András*) V/1251
Sipos Balázs: Sajtó és hatalom a Horthy-korszakban. Politika- és társadalomtörténeti vázlat (Ism.: *Buzinkay Géza*) III/742
Sopron. (Magyar várostörténeti atlasz 1. – Hungarian Atlas of Historic Towns No. 1) (Ism.: *Tringli István*) II/497
Szakolczai György – Szabó Róbert: Két kísérlet a proletárdiktatúra elhárítására (Ism.: *Csapody Miklós*) I/249
Szőlőtermelés és borkereskedelem (Ism.: *Csoma Zsigmond és Muskovics Andrea Anna*) . . III/749
Tengely Adrienn: A magyar egyházak a forradalmak korában (Ism.: *Ormos Mária*) I/242
Tóth Sándor László: A honfoglalástól az államalapításig. A magyarság története a 10. században (Ism.: *Polgár Szabolcs*) II/465
Vermes Gábor: Kulturális változások sodrában. Magyarország 1711 és 1848 között (Ism.: *ifj. Barta János*) IV/1001
Vida István Kornél: Világostól Appomatoxig. Magyarok az amerikai polgárháborúban (Ism.: *Solymosi József*) III/733
Viktor Franz Freiherr von Andrian-Werburg: Österreich wird meine Stimme erkennen lernen wie die Stimme Gottes in der Wüste. Tagebücher 1839–1858. Bd. 1–3. (Ism.: *Deák Ágnes*) VI/1506
Walter Demel: Vom Aufgeklärten Reformstaat zum Bürokratischen Staatsabsolutismus (Ism.: *Miskolczy Ambrus*) I/232
Zakar Péter: A tábori püspökség története. 1773–1868 (Ism.: *Miklós Péter*) III/731

KRÓNIKA

Beszámoló a „Bűnbakok az európai és a magyar történelemben" című konferenciáról (*Gazdag László*) VI/1515
Beszámoló a „Debrecen 650 éves" című konferenciáról. Debrecen, 2011. május 26–27. (*Szabó Tibor*) II/503
Beszámoló a „Kisebbségek a Kárpát-medencében" címmel megtartott konferenciáról (*Sárándi Tamás*) I/263
Beszámoló az „500 éves a Nyírbátori Stallum – az ecsedi Bátori család a 15–16. században" című konferenciáról. Nyírbátor, Bátori várkastély, 2011. május 19–21. (*Lakatos Bálint*) II/499

A SZÁZADOK A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ÉS A NEMZETI KULTURÁLIS ALAP TÁMOGATÁSÁVAL JELENIK MEG

SZÁZADOK

www.szazadok.hu

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT FOLYÓIRATA
SZERKESZTŐSÉG: H-1014 BUDAPEST, I. ÚRI U. 53.
TELEFON/FAX: (36–1) 355–77–72
147. ÉVFOLYAM 2013. 2. SZÁM

A SZÁZADOK ALAPÍTÁSÁNAK ÉVE 1867

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

BARÁTH MAGDOLNA, VOJTECH DANGL, ROBERT JOHN WESTON EVANS, FODOR PÁL, FONT MÁRTA, HORN ILDIKÓ, IZSÁK LAJOS, KLANICZAY GÁBOR, OROSZ ISTVÁN, PÁL JUDIT, PAPP KLÁRA, PÓK ATTILA, PRITZ PÁL, RESS IMRE, ROMSICS IGNÁC, SAJTI ENIKŐ, SZARKA LÁSZLÓ, SZÁSZ ZOLTÁN, VESZPRÉMY LÁSZLÓ, ZSOLDOS ATTILA (a szerkesztőbizottság elnöke)

E-mail: pallajos@szazadok.hu

Szerkesztők:
CSUKOVITS ENIKŐ, FAZEKASNÉ TOMA KATALIN, GECSÉNYI LAJOS, HERMANN RÓBERT, KENYERES ISTVÁN, PÁL LAJOS (felelős szerkesztő)

Tartalomjegyzék

TANULMÁNYOK

Bácsatyai Dániel: Gesta eorum digna aeternitate laudis (Közös motívumok Geoffrey of Monmouth és P. mester regényes gestáiban) · · · · · · · · · · · · · · · 279
Helyesbítés (*Szalai Miklós*) · · · · · · · · · · · · · · ·

Gál Judit: IV. Béla és I. Uroš szerb uralkodó kapcsolata · · · · · · · · · · · · · · · · · · 471
Pósán László: Áruminőség és vásárlóvédelem a Hanza piacain.
(A késő középkori porosz források tükrében) · 501

FIGYELŐ

Skorka Renáta: Az alapító, a copfos és a harmadik. (A Regesta Habsburgica
újabb kötetének margójára) · 523

TÖRTÉNETI IRODALOM

Gutheil Jenő: Veszprém város okmánytára. Oklevelek a veszprémi érseki
és káptalani levéltárakból (1002–1523).
Érszegi Géza – Solymosi László: Veszprém város okmánytára.
Pótkötet (1000–1526). (A veszprémi egyházmegye múltjából 20.)
(Ism: *Kurecskó Mihály)* · 529
Karol Modzelewski: Das Barbarische Europa. Zur sozialen Ordnung
von Germanen und Slawen im frühen Mittelalter (Ism.: *Péderi Tamás*) · · · · · · · · 530
Az Árpád-kori nádorok és helyetteseik okleveleinek
kritikai jegyzéke (Ism: *Thoroczkay Gábor*) · 531
Fedeles Tamás: „Eztán Pécs tűnik szemünkbe"
A város középkori története (1009–1526) (Ism.: *Gulyás László Szabolcs*) · · · · · · · 533
Almut Bues: Die Jagiellonen. Herrscher zwischen
Ostsee und Adria (Ism.: *Tringli István*) · 537
Két kiállítás a középkor végi Közép-Európáról. (Europa Jagellonica 1386–1572.
Kutná Hora, 2012. május 20.–szeptember 30. és
Kaiser Maximilian I. und die Kunst der Dürerzeit.
Bécs, 2012. szeptember 14.–2013. január 6.) (Ism.: *Tringli István*) · · · · · · · · · · · 538
Az aradi káptalan jegyzőkönyv-töredéke (1504–1518) (Ism.: *Kádas István*) · · · · · · · · · 539
Milyen nemzetet, kinek és hogyan? Tanulmányok Magyarország
történelméről, 1780–1948 (Ism.: *Bodnár Krisztián*) · 541

E számunk megjelenését támogatta a

Nemzeti Kulturális Alap

Bácsatyai Dániel

GESTA EORUM DIGNA AETERNITATE LAUDIS

(Közös motívumok Geoffrey of Monmouth és P. mester regényes gestáiban)

Régóta ismert, hogy P. mester regényes *gestáját*[1] szoros szálak fűzik a nyugat-európai latin nyelvű világi irodalomhoz, különösen a 12. századi felsőfokú iskolai oktatási anyag szerves részeként számon tartott Trója- és Sándor-regényekhez. A *Gesta Hungarorum prologus*ában maga Anonymus dicsekszik el azzal, hogy átdolgozta Dares Phrygius népszerű Trója-regényét, s Kapitánffy István bebizonyította, hogy Névtelenünk egy másik középkori Trója-történetet, az *Excidium Troiaet* is haszonnal forgatta.[2] A Trója-regények mellett Anonymus hosszú bekezdéseket kölcsönzött a Nagy Sándor hódításait elbeszélő *Historia de preliis*ből is.[3]

A hazai kutatás az 1930-as években figyelt fel P. mester egy másik lehetséges nyugati latin nyelvű olvasmányára, az angliai Geoffrey of Monmouth (†1155 előtt) *Historia regum Britanniae*[4] címen ismert *gestájára*.[5] A brit hőskorszakot

---

[1] A Gesta Hungarorum szövegét Jakubovich Emil kiadása szerint idézem: Scriptores rerum Hungaricum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum I–II. Edendo operi praefuit Emericus Szentpétery. Budapestini 1937–1938. (Reprint kiadása Szovák Kornél és Veszprémy László jegyzeteivel: Nap Kiadó, Bp. 1999) (a továbbiakban SRH) I. 33–117. Hasznonnal forgattam az újabb kiadásokat is: Die Gesta Hungarorum des anonymen Notars. (Die älteste Darstellung der ungarischen Geschichte). Eds. Gabriel Silagi – Veszprémy László. Ungarns Geschichtsschreiber 4. Sigmaringen 1991; Anonymous, Notary of King Béla, The Deeds of the Hungarians, Master Roger's Epistle to the Sorrowful Lament about the Destruction of Hungary by the Tartars. Eds. János M. Bak – Martyn Rady – László Veszprémy. Central Europeran Medieval Texts 5. Bp.–New York 2010.

[2] *Kapitánffy István:* Anonymus és az Excidium Troiae. Irodalomtörténeti Közlemények 75. (1971) 726–729. (Újraközölve: *Uő*: Hungarobyzantina. Bizánc és a görögség középkori magyarországi forrásokban. Szerk. Farkas Zoltán – Mayer Gyula. Bp. 2003, 194–203.)

[3] A kutatástörténet legutóbbi összefoglalóját l. *Thoroczkay Gábor*: Anonymus latin nyelvű külföldi forrásai. Turul 72. (1999) 108–117.

[4] Az idézetekhez Neil Wright 1984-es kiadását vettem alapul: The Historia regum Britannie of Geoffrey of Monmouth I: Bern, Burgerbibliothek, MS. 568. Ed. Neil Wright. Cambridge 1984. (A továbbiakban HRB.) Korábbi kritikai kiadásai: La légende Arthurienne: études et documents I–III. Ed. Edmond Faral. Paris 1929. (a továbbiakban La légende Arthurienne) III. 64–303; The Historia regum Britannié of Geoffrey of Monmouth with contributions to the study of its place in early British history. Ed. Acton Griscom. London 1929.; Historia regum Britanniae. A variant version edited from manuscripts. Ed. Jacob Hammer. Cambridge, MA 1951.

[5] Talán nem véletlen, hogy magnum opusát maga a szerző Gesta Britonumként, s nem historiaként emlegeti utolsó művében, a Vita Merliniben. La légende Arthurienne III. 352. – A ma is ismert cím Jerome Commelin 1587-es heidelbergi kiadása óta terjedt el. A kiadó a mű első bekezdésének szövegéből származtatta az elnevezést („Cum mecum multa et de multis sepius animo revolvens in *hystoriam regum Britannie* inciderem..." – [HRB 1. §1]). A kéziratok a leggyakrabban Historia

elbeszélő *Historia* a középkor legnépszerűbb olvasmányai közé tartozott. Erről nem csak az a több mint 210 fennmaradt kézirat[6] tanúskodik, amelyeket Nagy-Britannia, Franciaország, s a világ egyéb könyvtárai őriznek, hanem az a számtalan irodalmi mű is, amelyet a *Historia* fejezetei ihletettek. A világirodalom Geoffrey mesélőkedvének köszönheti Lear és Cymbeline alakját, amelyeket végül Shakespeare drámái tettek halhatatlanná. A legendás királyok közül azonban Geoffrey számára a honalapító Brutus, és a hódító Arthur a legkedvesebb. A regényes mű cselekménye Trója bukásával veszi kezdetét: Brutus, Aeneas unokája, előbb kivívja fogságban sínylődő népe szabadságát a görögökkel szemben, majd hosszú bolyongás után Britannia szigetén telepedik le övéivel. Dicsőséges brit királyok generációi követik egymást, akik sikerrel veszik fel a harcot Rómával (egy ízben el is foglalják), ám végül a császárok alattvalói lesznek. A birodalom hanyatlásával emelkedik fel a szászokkal dacoló Arthur, aki nem csak a *Historiá*ban, hanem az európai irodalomban is szédületes karriert futott be. A szűkszavú évkönyvek és a nehezen keltezhető walesi népmesék töredékeiből a Nagy Sándor-hagyomány felhasználásával[7] Geoffrey valóságos prózai Arthureposzt alkotott, és röviddel a *Historia* befejezése (1138 k.) után a világhódító király udvara már a lovagregényekben megelevenedő gáláns történetek színhelyeként bukkant fel. Másik talányos alakja, Merlin megformálásakor hasonlóan csekély források álltak Geoffrey rendelkezésére, ám mindez nem akadályozta meg abban, hogy a *Historián* belül külön fejezetet szenteljen a mágus önálló *libellus*

Britonum néven ismerik, ám ez a cím Nennius azonos című munkája miatt a félreértések elkerülése érdekében nincs használatban. Vö. HRB xii. 14. sz. jegyz. A legújabb bilingvis kiadás már De gestis Britonum címen utal a műre. (Geoffrey of Monmouth: The History of the Kings of Britain. Ed. Michael Reeve. Transl. Neil Wright. Woodbridge 2007. [Arthurian Studies 69.] lix.)

[6] Külön kötetet szenteltek a Historia legújabb kritikai kiadásának előkészítői a manapság is bővülő kéziratanyag bemutatásának: *Julia C Crick*: The Historia Regum Britannie of Geoffrey of Monmouth III: A Summary Catalogue of the Manuscripts. Cambridge 1989. – A mű korai népszerűségére jellemző, hogy egyedül a 12. századból 58 kézirat maradt fenn.

[7] *Emil Greulich*: Die Arthursage in der Historia Regum Britanniae des Galfred von Monmouth. Halle 1916. 47–95. *Antonio L. Furtado*: From Alexander of Macedonia to Arthur of Britain. Arturiana 5. (1995: 3. sz.) 72–74. A Nagy Sándor-hagyomány nemcsak Arthur, hanem Attila hun király irodalmi alakjára is rányomja bélyegét, l. *Borzsák István*: A Nagy Sándor-hagyomány Magyarországon. Bp. 1984. 15–21., 33–40. – A három világhódító király karrierjének állomásai valóban meglepően egybevágnak. Nagy Sándor és Arthur foganásának (az igazi apa varázslattal elváltoztatja alakját) és trónra lépésének körülményei (az apa ellen elkövetett orgyilkosság) azonosak; mindhárom ifjú királynak azonnal szembe kell néznie ellenségeik egyesített haderejével; szembekerülnek a kor legnagyobb birodalmával, s onnan vesznek feleséget is maguknak; a birodalom elleni hadjáratuk idejére helytartót hagynak otthon, aki árulónak bizonyul; véres csatában diadalmaskodnak, ám vissza kell térniük, s nem tudják megvalósítani további hódításokra szőtt terveiket; rejtélyes körülmények között lelik halálukat, árulás, mérgezés végez velük, Arthur és Attila esetében a házastárs (vagy a szerető) is gyanúba keveredik. A makedón és a brit király testét paradicsomi szigetre viszik, alattvalói visszatérésükben reménykednek – akárcsak a székelyek Attila fiának, Csabának visszatérésében Kézai Simon huntörténetében. A brit király a Jeruzsálemet megkímélő Nagy Sándorhoz és a Róma alól elvonuló Attilához hasonlóan szánja meg legyőzött pikt és skót ellenfeleit. Máskor a királyok olyan bőkezűen jutalmazzák meg vitézeiket, hogy maguk is pénzzavarba kerülnek. Ezek a párhuzamok csak azt igazolják, hogy mind Geoffrey, mind Kézai a Nagy Sándor-történetet felhasználva alkották meg saját hősüket, ám Florence H. Ridley a középangol Morte Arthure (1360 k.) Arthur királyának alakjában az Attila-hagyomány közvetlen hatását is felfedezni véli. *Florence H. Ridley*: Attila the Hun and King Arthur: A Question of Affinities. Florilegium 11. (1992) 109–112.

formájában is terjedő jóslatainak (*Prophetiae Merlini*). Utolsó műve, a Merlin életét feldolgozó költői *Vita Merlini*[8] már a tündérmesék világába vezeti az olvasót.

A Britannia legendás királyait felvonultató őstörténeti mű kimeríthetetlen forrásnak bizonyult a kalandos elbeszéléseket szomjazó lovagi irodalom számára. A főúri közönség körében már a szerző életében számos népnyelvű átdolgozás (Geoffrey Gaimar, Wace, Layamon) népszerűsítette a britek korai történetét. A *Historiát* azonban nemcsak a fényes fejedelmi udvarokban, hanem a kolostorok egyszerűbb falai között is lelkesen fogadták. A Geoffrey által teremtett hagyományt — legalábbis ami a Merlin és Arthur feltünését megelőző eseményeket illeti — olyan tudós történetírók is kiaknázták a következő századokban, mint a bencés Matthew of Paris és Ranulf Higden,[9] s haszonnal forgatták Robert de Torigni,[10] Ralph of Diceto, Robert of Gloucester és Peter of Langtoft[11] is, akik a *Historia* elbeszéléseit beemelték saját krónikáikba.[12] Csak a 16. század angol humanistái, Polydorus Vergilius és William Camden kritikai megjegyzései rengették meg a *Historia* hitelét. A történeti forrásértékét tekintve valóban megbízhatatlan mű azonban makacsul megkapaszkodott az angol történelmi emlékezetben: Raphael Holinshed továbbra sem mellőzte a Brit-szigetek 1066 előtti történetének összeállításakor, s az ő közvetítésével kerültek Geoffrey mesebeli királyai Shakespeare színműveibe.[13]

Geoffrey tekintélyét azonban már saját utókora is kikezdte: William of Newburgh súlyos kritikával illette Geoffrey *Historiáját* krónikája sokat idézett *prologus*ában. Nehezményezte, hogy Geoffrey britjeinek légből kapott hőstettei még a makedónok és a rómaiak hódításait is elhomályosítják, majd szemére vetette, hogy értesülései sem az ókori történetírók, sem Gildas és Beda történeti műveivel nem állnak összhangban. Bírálata összegzéseként megállapította, hogy mindaz, ami a *Historiá*ban Vortigern halálát követi, Geoffrey fantáziájának műve, s hogy a szerzőt vagy „a hazudozás féktelen vágya", vagy a britek dicséretének szándéka vezette.[14]

Giraldus Cambrensis (1146 k.–1223 k.) egy szellemes anekdotába csomagolta a *Historia* hitelességét illető kétségeit. A walesi történetíró egy egyszerű,

---

[8] La légende Arthurienne III. 307–352.

[9] *Francis Ingledew*: The Book of Troy and the Genealogical Construction of History: The Case of Geoffrey of Monmouth's Historia regum Britanniae. Speculum 69. (1994) 701.

[10] *Antonia Gransden*: Historical Writing in England c. 550 to 1307. London 1974. 263.

[11] Uo. 477.

[12] A Historia késő-középkori angliai recepciójára l. *Laura Keeler*: Geoffrey of Monmouth and the Late Latin Chronicles, 1300–1500. Los Angeles 1946.; *Uő*: The Historia Regum Britanniae and Four Mediaeval Chroniclers. Speculum 21. (1946) 24–37.

[13] *Geoffrey of Monmouth*: The History of the Kings of Britain. Transl. Lewis Thorpe. London 1966. 30.

[14] Haec cum juxta historicam veritatem a venerabili Beda expositam constet esse rata; cuncta, quae homo ille de Arturo et ejus vel successoribus vel, post Vortigirnum, praedecessoribus scribere curavit, partim ab ipso, partim et ab aliis constat esse conficta; sive effrenata mentiendi libidine, sive etiam gratia placendi Britonibus, quorum plurimi tam bruti esse feruntur, ut adhuc Arturum tanquam venturum exspectare dicantur, eumque mortuum nec audire patiantur. – Rerum Britannicarum Medii Aevi Scriptores. London 1858–1896. (a továbbiakban RBMES) Vol. LXXXII. Chronicles of Reigns Stephen, Henry II, and Richard I. I–IV. Ed. Richard Howlett. London 1885. I. 14.

de csodás képességekkel megáldott földijéről számol be, aki írástudatlan létére egyetlen pillantással megállapította, hogy az írott szövegek tartalma hamis-e; ha ugyanis ilyen írást tettek elé, ártó szellemek serege jelent meg körülötte, s elviselhetetlenül kínozni kezdték. Szent János evangéliumának közelségére ugyan az ördögi lények szétrebbentek, ám Geoffrey of Monmouth *Historiá*ja visszacsalta őket, és a szerencsétlent a megszokottnál is hevesebben zaklatták tovább.[15] Az idő múlásával azonban Geoffrey maga is tekintéllyé vált, s William of Newburgh szenvedélyes kritikája, és Giraldus Cambrensis csipkelődései a 16. századig alig találtak visszhangra.[16]

Vajon mi az oka annak, hogy e kezdeti szkepszist követően — miközben az anglo-normann főúri udvarokban már jelentős népszerűségre tett szert — a regényes mű a 13. század józan szerzetes-történetírói között is sikert aratott, s képtelen epizódjait szinte bírálat nélkül építették be saját munkáikba? Erre a kérdésre — legalábbis részben — az ókori Britanniára vonatkozó források hiánya adhatja meg a választ. Maga Geoffrey írja a *Historia prologus*ában:

„Amikor gyakran különféle gondolatokba merülve Britannia királyainak története jutott eszembe, csodálkozva vettem észre, hogy azokon az említéseken túl, amelyeket Gildas és Beda tettek róluk hiteles műveikben, semmit sem találtam azokról a királyokról, akik Krisztus megtestesülése előtt éltek itt, valamint Artúrról és a többiekről, akik a megtestesülés után következtek, noha tetteik méltóak az örökös dicséretre, és sokan úgy hirdetik őket gyönyörűségesen emlékezetből, mintha csak le lennének jegyezve."[17]

Valóban, a kései érdeklődő Gildas (†570) és Beda Venerabilis (†735) történeti művein, valamint egy Nennius (9. század) nevű walesi szerzetesnek tulajdonított rövid munkán kívül alig lelhetett a szigetország régmúltjára vonatkozó eligazitást, s Geoffrey of Monmouth-t nem is elégítette ki az, amit a fenti szerzőknél olvasott. Akár az őslakos kelta britek dicsőségét akarta zengeni, akár Anglia normann uralkodóit kívánta méltó elődökkel megörvendeztetni, saját képzelőerejét kellett segítségül hívnia. Ugyan az ajánlásban egy bizonyos walesi nyelvű, réges-régi forrás (*liber vetustissimus*) emlegetésével igyekezett megtámogatni a *Historia* tekintélyét, minden jel arra mutat, hogy a britek régi királyainak története teljes egészében Geoffrey szépírói invenciójának eredménye.[18] Olvas-

---

[15] Gerald of Wales: The Journey through Wales and the Description of Wales. Transl. Lewis Thorpe. New York 1978. 117–118. Idézi *Martin Schichtman – Laurie Finke*: Profiting from the Past: History as Symbolic Capital in the Historia Regum Britanniae. Arthurian Literature 12: (1993) 6.

[16] Bár William of Newburgh-t sokáig a kritikai történetírás angliai meghonosítójaként tartották számon, ő maga is hajlamos volt alig hihető népmeséket beilleszteni históriájába l. *Jacob Hammer*: Remarks on the Sources and Textual History of Goeffrey Monmouth's Historia regum Britanniae, with an Excursus on the Chronica Polonorum of Wicenty Kodłubek (Magister Vincentius). Bulletin of the Polish Institute of Arts and Sciences in America 2. (1944) 537. 102. sz. jegyz.

[17] „Cum mecum multa et de multis sepius animo revolvens in hystoriam regum Britannie inciderem, in mirum contuli, quod infra mentionem, quam de eis Gildas et Beda luculento tractatu fecerant, nichil de regibus, qui ante incarnationem Christi inhabitaverant, nichil etiam de Arturo ceterisque compluribus, qui post incarnationem successerunt repperissem, cum et gesta eorum digna eternitate laudis constarent et a multis populis quasi inscripta iocunde et memoriter predicentur." – HRB 1. § 1.

[18] Számos kísérlet született a liber vetustissimus azonosítására, ám egyik elmélet sem bizonyult perdöntőnek. Sokáig a középkori walesi krónikák szövegeiben vélték felfedezni Geoffrey titokzatos forrását, ám meglehetősen kilátástalan vállalkozásnak bizonyult a Historia keletkezése után

mányosságán túl történetíró-utódai számára legfőbb értéke abban állt, hogy benépesítette a sötét évszázadok Britanniáját – jóllehet saját képzeletének teremtményeivel.

A kortársakat és az utókort azonban mindenekelőtt a forma tévesztette meg. A *Historia regum Britannie* ugyanis — mint látni fogjuk — egy komoly krónika stílusjegyeit viseli magán.[19] Szerzője sűrűn hivatkozik állítólagos forrásaira, igaz legtöbbször alaptalanul. Állításait nemegyszer bibliai és antik kronológiai utalásokkal próbálja hihetővé tenni, s műve tele van tudós szómagyarázatokkal. Nyelvezetére nem a lovagregények ékes költőisége, hanem józan tárgyilagosság jellemző. A *Historia* tehát nem csak hiánypótló jellegének, ha-

---

született kéziratokban olyan anyagra bukkanni, amely minden kétséget kizáróan 12. századnál korábbi l. Geoffrey of Monmouth: The History of the Kings of Britain. Transl. Lewis Thorpe. London 1966. 15. Egy másik elmélet szerint a Historia egyik egyszerűbb fogalmazású verziója valójában nem csupán Geoffrey munkájának egy változata, hanem maga a liber vetustissimus, szerzőnk forrása; a variáns írója e nézetnek megfelelően nem Geoffrey, hanem egy idősebb kortársa lehetett. *John Jay Parry – Robert Caldwell*: Geoffrey of Monmouth. In: Arthurian Literature in the Middle Ages. Ed. Roger S. Loomis. Oxford 1959. 72–93. Az első változat legújabb kritikai kiadásában Wright cáfolta ezt az elgondolást l. The historia regum Britannie of Geoffrey of Monmouth. 2, The first variant version: a critical edition. Ed. Neil Wright. Cambridge 1988. 12–16. Geoffrey Ashe feltételezi, hogy a Legenda Sancti Goeznovei (1019?) bevezető része ugyanarra az elveszett forrásra támaszkodott, mint Geoffrey. Más források alapján (Jordanes, Tours-i Gergely, Sidonius Appolinaris) az a véleménye, hogy az irodalmi Arthur előképe a történeti hitelű Riothamus 5. századi brit király. L. *Geoffrey Ashe*: „A Certain Very Ancient Book": Traces of an Arthurian Source in Geoffrey of Monmouth's History. Speculum 56. (1981) 301–323. A Historia legtöbb kutatója azonban nem fogadja el a liber vetustissimus létezését. Kétségtelen, hogy a hasonló hivatkozások, amelyek egy mesés történet hitelét hivatottak megtámogatni, nem ritkák a középkori irodalomban. E példák közül a De Excidio Troiae előszava mutatja a legszembetűnőbb hasonlóságot; szerzője azt állítja, hogy a trójai háború szemtanújának, Dares Phrygiusnak az (alighanem sohasem létezett) könyvét fordította görögről latinra. További angliai példákra lásd *John Strong Perry Tatlock*: The Legendary History of Britain. Geoffrey of Monmouth's Historia Regum Britanniae and its Early Vernacular Versions. Los Angeles 1950 (reprint: New York 1974). 422–425. – A regényes gesta-irodalomban Wincenty Kadłubeknél találtam kétséges létű olvasmányra történető hivatkozást: a lengyel szerző Nagy Sándor és Arisztotelész levelezéséből „idéz", amelyben a világhódító állítólagos lengyelek felett aratott győzelmével dicsekszik, noha valójában súlyos vereséget szenvedett. L. Monumenta Poloniae Historica I–VI. Ed. August Bielowski. Lwów 1864–1893. (a továbbiakban MPH) II. 261. A regényes gesták irodalmában az egyik legizgalmasabb párhuzam a legendás délszláv történetet elbeszélő dukljai pap krónikájában (Libellus Gothorum) található. A 12. század — vagy a legutóbbi elképzelés szerint a 13. század végén — keletkezett gestát legutóbb Gesta regum Sclavorum címen adták ki Belgrádban, s az ízig-vérig regényes mű Geoffreyhez hasonlóan hiteles forrásokból nem ismert legendás királyok tetteit beszéli el, s általában igen nagyvonalúan bánik a múlt eseményeivel. Stílusa és érdeklődése Anonymusét idézi, a különösen a prologus mutatja az eszmei rokonságot, amelyet most teljes terjedelmében idézek: „Rogatus a vobis dilectis in Christo fratribus ac venerabilibus sacerdotibus sanctae sedis archiepiscopatus Dioclitanae ecclesiae, nec non et a pluribus senioribus, maxime a iuvenibus nostrae civitatis qui non solum in audiendo seu legendo, sed in exercendo bella, ut iuvenum moris est, delectantur, ut libellum Gothorum quod Latine Sclavorum dicitur regum quo omnia gesta ac bella eorum scripta sunt ex Sclavonica littera verterem in Latinam, vim inferens meae ipsi senectuti vestrae postulationi fraterna coactus caritate parere studui. Verumtamen nullus legentium credat alia me scripsisse praeterea quae a patribus nostris et antiquis senioribus veridica narratione referre audivi." – Gesta regum Sclavorum I–II. Ed. Tibor Živković. Beograd 2009. 3–4. A hazai kutatásban elhanyagolt mű magyar vonatkozásaira l. Thallóczy Lajos: Presbyter Diocleas krónikájának magyar vonatkozásai. Századok 30. (1896: 6. sz.) 485–504.

[19] Antonia Gransden szerint Geoffrey nem volt más, mint egy történetírói álruhába bújt regényíró. *Gransden, A.*: *Historical Writing in England* i. m. 202.

nem a történetírói stílus álcájának is köszönhette tekintélyét. Nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy Geoffrey nem tűzhette ki a történeti hitelességet céljául – ezt a kútfők hiányában aligha lehetett volna megvalósítani. A Historia szerzőjére éppúgy jellemző az a sajátos statikus középkori történelemszemlélet, mint P. mesterre, akinek — I. Tóth Zoltán szavaival — „típusokban való látása nagyobb szabadosságot biztosít (...) a mai modern emberénél, mert értesüléseinek űreit és hiányait a lényeget őrző típus birtokában geometrikus mechanizmussal könnyen kitöltheti, ami viszont a valóság jóhiszemű meghamisítására vezethet."[20] Amikor tehát a gestaírók saját nemzetük feledésbe veszett őstörténetének megírására megbízást kaptak, csak az általuk ismert irodalomból, így leginkább a Szentírásból és Vergilius Aeneiséből kölcsönözhették a honszerzés motívumait, hiszen meggyőződésük volt, hogy saját népük honfoglalása is csak ezen meghatározott típusok szerint mehetett végbe. Ez az a gondolkodásmód, amely magyarázatot ad arra, hogy a komoly történetírás és a szépirodalom közötti elmosódott határvonalon ingadozó regényes gesták mégis miért tarthattak igényt olvasóik bizalmára: elsődleges céljuk nem a hitelesség, hanem a hihetőség volt.[21]

Ahhoz, hogy Geoffrey betölthesse azt az űrt, amelyet forrásainak hiánya okozott, királyokra és hősökre volt szüksége, s alakjai megteremtéséhez lelkiismeret-furdalás nélkül merített olvasmányélményeiből. Ám Geoffrey módszere korántsem a másolás volt. Itt-ott felcsípett egy-egy motívumot, ám jelentősen átalakította, mielőtt beépítette volna őket a *Historiá*ba, így az utókornak nem kevés fáradságába kerül az irodalmi források felderítése. Csupán azokon a helyeken nyilvánvaló az átvétel, ahol a nyomokat nem sikerült maradéktalanul eltüntetnie, és a szövegegyezések alapján azonosítható a származási hely.[22]

A klasszikus kor hőseitől való önkényes származási elméletek első hajtásai már korán előbújtak. Azoknak a *gens*eknek a históriáját, amelyek a korai középkorban, a Római Birodalom romjain hozták létre államaikat, hamar olyan nagyformátumú — és megbízható — historikusok dolgozták fel, mint Sevillai Izidor (*Historia Gothorum*), Tours-i Gergely (*Historia Francorum*) és Beda Ve-

---

[20] *I. Tóth Zoltán*: Tuhutum és Gelou. Hagyomány és történeti hitelesség Anonymus művében. Századok 79–80. (1945–1946: 1. sz.) 23.

[21] Olyan komoly történetíróknál is szembetűnő ez a gondolkodásmód, mint William of Malmesbury: mivel célja nem összefüggéstelen, töredékes adatok egymás mellé állítása volt, hanem egy egységes és folyamatos elbeszélést kívánt megalkotni, ezért hiányos értesüléseit a legvalószínűbbnek tűnő módon egészítette ki. A Gesta Pontificumban pl. egy Leofstan nevű apátról számol be, aki állítólag megbolygatta Szent Edmund sírját, amiért isteni büntetésként a köszvény kínozta. Egy orvostudományban járatos, Baldwin nevű szerzetes éppen ezért érkezett a kolostorba, és később Leofstan utódja lett. Ezt az első pillantásra valóban logikus történetet William of Malmesbury kerekítette ki a következő, más forrásokból is igazolható információk alapján: Leofstan apát megbolygatta Szent Edmund nyughelyét; köszvényes volt; Baldwin híres orvos volt; Leofstant Baldwin követte hivatalában. L. *Antonia Gransden*: Prologues in the Historiography of Twelfth-Century England. In: *Uő*: Legends, Traditions and History in Medieval England. London 1992. 144–145.

[22] E sajátos forráskezelésre, amely különösen a regényes őstörténeti művek szerzőit jellemzi, lásd *Greulich, E.*: Die Arthursage i. m. 11–13., ill. *Hammer, J.*: Remarks on the Sources i. m. 510–513. Mintaszerűen tárta fel Kézai Simon huntörténetének hasonló módszerrel összefűzött elemeit *Eckhardt Sándor*: A pannóniai hún-történet keletkezése I–II. Századok 62. (1928: 1–3. sz.) 465–491. és (1928: 4–6. sz.) 605–632.

nerabilis (*Historia ecclesiastica gentis Anglorum*). Jelentős hatásuk ellenére azonban e történetírók művei nem válhattak a 12–13. században virágbaborult spanyol, francia és angliai nemzettörténeti hagyományok alapjaivá.[23] Annál lelkesebb fogadtatásra talált később a frankok trójai származáselméletét kidolgozó Pszeudo-Fredegarius *Chronicon*ja (7. sz.), s a 9. századi Nennius *Historia Britonum*a, amely elsőként hozta szóba a kelta britek és a trójaiak rokonságát. E korai nemzettörténetek megszületését követően azonban évszázadokig alig akadt olyan történetíró, aki egy nép sorsának fonalára fűzte volna fel tudós munkáját. Nagy Károly utódainak Európáját, amelyet — nem utolsó sorban a magyar, normann és arab rablóhadjáratok miatt — széttagoltság és politikai bizonytalanság jellemzett, a 10–12. században új dinasztiák vették birtokba. A szász Widukind és a normann Dudo de Saint-Quentin az első olyan nagyformátumú históriaírók, akik királyi és hercegi pártfogóik szolgálatában olyan emléket állítottak az írott történeti hagyománnyal addig nem büszkélkedhető nemzeteik vándorlásának és felemelkedésének, amelyeknek kezdőpontjába az antikvitás hőseit (Nagy Sándor, Antenor) állították.

Alig száz évvel azután, hogy Észak- és Kelet-Európa népei beilleszkedtek a keresztény nemzetek közösségébe, lengyel, cseh és magyar történetírók új érdeklődéssel fordultak saját őstörténetük felé, azonban nyugat-európai társaiktól eltérően ők nem számíthattak a koraközépkori elődök által megteremtett hagyomány tekintélyére, s nem törekedtek arra sem, hogy származásukat az ókori pogány mitológiával hozzák összefüggésbe. Anonymus Gallusnak, Cosmas Pragensisnek és a magyar őstörténeti koncepciót elsőként lejegyző történetírónak szembe kellett néznie a ténnyel, hogy homályos mondákon és a kortársak szűkszavú tudósításain kívül alig maradtak fenn források a pogány évszázadokról.[24]

---

[23] *Norbert Kersken*: Geschichtsschreibung im Europa der „nationes". Nationalgeschichtliche Gesamtdarstellungen im Mittelalter. Köln–Weimar–Wien 1995. 839. – Kersken szerint ennek legfőbb oka a Hispániában, a Nyugati Frank Királyságban és az Angliában végbemenő politikai krízisek: az arab hódítás, a széttagoltság és a normann invázió voltak. Az egyre sikeresebb reconquista során magára találó spanyol, valamint a megerősödő Capeting és Plantagenet monarchiák politikai céljait immár korszerűbb nemzettörténeti koncepcióknak kellett szolgálniuk. A 13. századi spanyol történetírás ugyan újra felfedezte Sevillai Izidor gót történetét, ám a Francia Királyságban a Merovingok, a Karolingok és a Capetingek közötti folyamatosság hangsúlyozásakor Tours-i Gergely már csekély szerepet kapott; Angliában a Geoffrey of Monmouth által inspirált új nemzettörténetek úgy szolgálták az új uralkodóház legitimációját, hogy egy etnikum helyett egy földrajzi fogalmat, Britanniát állították a figyelem középpontjába. Uo. 840–841. – A normann elit szívesen magáévá tette a kelta brit „múltat": míg az angolszászok pontosan úgy veszítették el jogcímüket a sziget birtoklására, ahogyan az erkölcsi hanyatlásnak indult britek fél évezreddel korábban, a normann, majd rövidesen a Plantagenet-házi királyok igényt tarthatnak arra a fényes örökségre, amit a brit nép dicső múltja, mindenekelőtt pedig Arthur király és európai hódításai jelentenek. L. *R. William Leckie*: The Passage of Dominion: Geoffrey of Monmouth and the Periodization of Insular History in the Twelth Century. Toronto 1981.

[24] A 12. század első negyedére jellemző irányzat kelet-európai képviselői közül Anonymus Gallus inkább dinasztikus szempontokat tartott szem előtt, Cosmas és az orosz Nesztor-krónika szerzőjének tollát azonban már tisztán nemzettörténeti szemlélet irányította l. *Kersken, N.*: Geschichtsschreibung i. m. 825.

Ez a helyzet nem változott fél évszázad múltán sem, ám a 12. századi reneszánsz szellemi áramlatában műveltséget szerző történetírók új nemzedéke már jóval szabadabban élt az írott források hiányából eredő roppant alkotói szabadsággal. E *gesta*írók sorát Geoffrey of Monmouth nyitja, s a nyomában járó történetírók már nem csak megemlítik, hanem népük históriájának egyik tartópillérévé teszik a pogány múltat, amelyet klasszikus minták alapján beszélnek el. Így született meg Saxo Grammaticus (†1220) *Gesta Danorum*ának első kilenc könyve (1200 k.), amely szóbeliség útján megőrzött északi mitológia latin nyelvű feldolgozása; az izlandi Snorri Sturlusonnak (†1241) tulajdonított *Próza-Edda*, amely a germán isteneket Trójából származtatja; ebben a szellemben keletkeztek a lengyel Wincenty Kadłubek (†1223) *Chronica*jának első, regényes fejezetei (1200 k.), amelyek az első mitikus lengyel királyokat a római arisztokráciával hozzák összefüggésbe. A magyar P. mesternek pedig immár kizárólagos témája a pogány magyarság hősies honfoglalása, amelynek forgatókönyvét különféle nemzetségi hagyományokból és divatos olvasmányélményei elemeiből alkotta meg. Feltűnő módon Anonymusban fel sem merült, hogy a magyarság eredetét Trójával, Nagy Sándorral vagy római patríciusokkal kösse össze, noha bizonyára jól ismerte e hagyományokat. Nem volt ellenére, hogy elődeihez hasonlóan továbbra is Scythiából eredeztesse őseinket, mivel ez nem mondott ellen annak a lehetőségnek, hogy az Árpádokat az antikvitás egyetlen olyan hősével kapcsolja össze, aki méltó ellenfele lehetett Rómának: Attilával. A fennmaradt hazai történeti művek közül elsőként Anonymusnál olvashatunk a hun rokonságról, ám a koncepciót Kézai Simon munkálta ki – a Historia Regum Britanniaehoz hasonló regényes gesta formájában.

Aligha tekinthető véletlennek, hogy a keresztény Európa ifjú nemzeteinek történetírói az ősök legendás tetteit közel azonos időben, éppen a 12. és a 13. század fordulóján jegyezték le. Kérdéses azonban, hogy az őstörténet sajátos, antik motívumokban gazdag, világias szemléletmódján túl kimutatható-e valamilyen közvetlen kapcsolat is e *nemzeti gestá*k között, s nem kevésbé vitatott, hogy íróik mekkora haszonnal forgatták Geoffrey of Monmouth *Historiá*ját,[25] amely jó fél évszázaddal előzte meg születésüket. Valóban olvasták-e a britek királyairól szóló gestát, amely olyan csábítóan kínálkozik a lengyel, dán és magyar őstörténetet feldolgozó művek műfaji előfutáraként, vagy csupán az azonos iskolai képzésnek, a 12. századi kulturális virágzás pezsgő szellemi műhelyeiben eltöltött diákévek egyező élményanyagának kell betudni a hasonlóságokat? A felvetett kérdésre a magyar Névtelen *Gestá*ja és a *Historia regum Britanniae* összevetésével szeretnék részleges választ adni, nem feledve, hogy Anonymus művének megértéséhez bizonyosan találhatunk további támpontokat dán és lengyel kortársai regényes *gestá*iban. Figyelmet érdemelnek azok a nem elsősorban őstörténeti érdeklődésű, világi közönségnek szóló történeti mű-

[25] A Historia a 12. század utolsó évtizedében már bizonyosan ismert volt Dániában, noha szövegszerű hatását nem lehet kimutatni Saxo Grammaticusnál. l. *Niels Lukman*: Saxos Kendskab til Galfred af Monmouth. Historisk Tiddskrift 6. (1943) 597. A Historia lengyel történetírásra gyakorolt hatásáról l. *Hammer, J.*: Remarks on the Sources i. m. 501–564. és *Margaret Schlauch*: Geoffrey of Monmouth and Early Polish Historiography: A Supplement. Speculum 44. (1969) 258–263.

vek is, amelyek szintén nagyon szoros rokonságot mutatnak P. mester *gestájával*: a 12. századi, normann-francia nyelven íródott regényes történeti irodalom (elsősorban Gaimar *Estoire des Engleise*), illetve az ugyanebből az időből származó hispániai krónikák.[26]

Geoffrey of Monmouth és a Historia

Ugyan ismerjük a *Historia regum Britanniae* szerzőjének kilétét, ám a Geoffrey of Monmouthra vonatkozó adatok olyan szűkösek, hogy származására és szimpátiáira, amelyek a *Historia* értelmezésének szempontjából kulcsfontosságúak, elsősorban magából az életműből tudunk következtetni. Háromszor nevezi meg magát a *Historia* lapjain, minden alkalommal *Monemutensis*ként, amely talán születésének vagy korai ifjúságának színhelyére, a walesi Monmouthra utal. A kortárs történetírók és a közvetlen utókor inkább a Galfridus Arturus elnevezést használta.[27] Az Arturus megnevezésben inkább ragadványnevet kell látnunk, mint apai nevet, amely helyesen *Arturi* formában jelent volna meg. Geoffrey alighanem maga választotta mottóul kedvelt hősének nevét. 1129 és 1151 között hét Oxfordban, vagy környékén kelt oklevél tanúnévsorában is feltűnik a Galfridus Arturus név, nemegyszer barátjának, Walter oxfordi főesperesnek a társaságában, akitől állítólag az a régi brit nyelvű könyv származik, amelyet Geoffrey latinra fordított.[28] Kétségtelen, hogy ezt a két évtizedet Geoffrey Oxfordban töltötte, s egy adománylevél alapján feltételezhető, hogy a városi Szent György kollégium világi kanonokja volt.[29] Noha Oxfordban csak II. Henrik uralkodása alatt létesült egyetem, a város már a 12. század első felében a szigetországi művelődés egyik legfontosabb központjává vált. Maga Geoffrey is tanított, legalábbis a neve előtt két alkalommal szereplő *magister* jelző ezt valószínűsíti.[30] Két évvel a Szent György kollégium feloszlatása után (1151) Geoffrey magas méltóságban, az északkelet-walesi St Asaph választott püspökeként bukkan fel újra. Az évekig üresedésben lévő püspökség a normann uralom előretolt helyőrsége volt Walesben, amelyet csak különösen megbízható személyekre bíztak rá. Geoffrey kétségtelenül a legmegfelelőbb jelölt volt: műveinek ajánlásai bizonyítják a normann elittel ápolt kiváló kapcsolatait, s walesi helyismerete, feltételezhető kelta származása is alkalmassá tették a

[26] A spanyol-aragón történetírás és a Gesta Hungarorum párhuzamaira l. *Győry János*: Gesta regum – gesta nobilium: tanulmány Anonymus krónikájáról. Bp. 1948. 90–96. Veszprémy László további motivikus hasonlóságokra hívta fel a figyelmet l. *Veszprémy László*: A kerlési (cserhalmi) ütközet forrásproblémája. Hadtörténeti Közlemények 104. (1991) 69–77., *Uő*: Közös motívumok a 12–13. századi magyarországi és hispániai historiográfiában. Aetas (1994: 1. sz.) 36–46. Veszprémy legutóbb azt valószínűsítette, hogy Anonymus műveltségére esetleges itáliai élményei nagyobb hatást gyakoroltak, mint azt korábban feltételezték, s ennek egyik bizonyítékát az észak-itáliai évkönyv jellegű krónikák és a Gesta Hungarorum szerkesztési párhuzamaiban látja l. *Uő*: Anonymus Itáliában? Századok 139. (2005: 2. sz.) 342–343.

[27] *Tatlock, J. S. P.*: The Legendary History of Britain i. m. 438–439.

[28] *Herbert Edward Salter*: Geoffrey of Monmouth and Oxford. English Historical Review 34. (1919) 382–384.

[29] Uo., 384.

[30] *Tatlock, J. S. P.*: The Legendary History of Britain i. m. 441–442.

kinevezésre. Nem valószínű azonban, hogy Geoffrey ténylegesen el is foglalta püspöki székhelyét, mivel az egyházmegye területe a század közepén walesi ellenőrzés alatt állt.[31] Egy walesi nyelven fennmaradt krónika, a *Brut y Tywysogion* szerint St. Asaph püspöke 1155-ben hunyt el.[32]

A Geoffrey-vel kapcsolatos kutatás egyik legvitatottabb kérdése az oxfordi kanonok származásának dilemmája. A *Phropetiae Merlini* ajánlásában magát szerényen *pudibundus Brito*nak címzi. A kifejezés azonban nem egyértelmű: walesi ősök mellett breton, sőt, cornwalli felmenőkre is utalhat. Nem vitás, hogy Geoffrey többször is megvetően szól a walesiekről, mint Arthur britjeinek késői, elkorcsosult utódairól, miközben a bretonok különös megbecsülésnek örvendenek a *Historiá*ban – tulajdonképpen maga Arthur is breton királyok nemzetségéből származik. A normandiai hercegek breton hűbéresei I. Vilmos angliai hódítását követően egyre nagyobb számban telepedtek meg a Csatorna túloldalán. Magát a monmouthi perjelséget is egy Wihenoc nevű breton nemesúr alapította a 12. század elején. Mindezt figyelembe véve Tatlock arra a következtetésre jutott, hogy Geoffrey ősei olyan bretonok voltak, akik a normannok vazallusaiként költöztek Angliába.[33]

T. D. Crawford szerzőnk nyelvi ismereteinek alapos vizsgálata alapján kísérelte meg Geoffrey származását megállapítani.[34] Etimológiai magyarázatainál Geoffrey több helyen *lingua nostra*ként hivatkozik a latin nyelvre, akárcsak akkor, amikor megemlíti, hogy lefordította az állítólagos *liber vetustissimus*t. Ez alighanem kizárja, hogy Geoffrey anyanyelve a walesi vagy a breton volt, hiszen ellenkező esetben nem kellett volna különbséget tennie a *lingua eorum* és a *lingua nostra* között. Ha viszont a latinhoz nagyon közel álló normann-francia nyelven beszélt, a kelta nyelvek valóban idegenként tűnhettek fel előtte. A nyelvészeti bizonyítékok egyértelműen arra utalnak, hogy Geoffrey anyanyelve a normann-francia volt, noha szójátékai, tükörfordításai alapján walesi nyelvtudása sem vonható kétségbe.[35] A Tatlock által képviselt véleménnyel összhangban Crawford úgy gondolta, hogy egy normannizált breton família tagjaként Geoffrey tudatosan ápolta kelta hagyományait, miközben természetesen megvetette a normannok ellen harcoló walesieket.[36]

Kevesebb támogatója akadt John Gillingham nézetének.[37] A neves brit középkorkutató szerint nem feltétlenül tanúskodik Geoffrey breton eredetéről az a tény, hogy kritikusan szemlélte saját kora Walesének lakóit, hiszen hasonló

---

[31] Uo., 442.

[32] HRB X.

[33] *Tatlock, J. S. P.*: The Legendary History of Britain i. m. 443. – Tatlock megjegyzi, hogy egy honfitársai dicső múltja mellett erősen elkötelezett walesi nem sok eséllyel pályázhatott egy határ menti egyházmegyére.

[34] *Terence D. Crawford*: On the Linguistic Competence of Geoffrey of Monmouth. Medium Aevum 51. (1982) 152–162.

[35] Uo., 157. – Geoffrey a brit nyelvet trójai eredete miatt latinul curvum Graecumnak nevezi, amelynek tükörfordítása walesiül cam Roeg; a walesiek pedig épp Cymraegnek hívják saját nyelvüket. A magyarázat hiánya arra utal, hogy a szerző walesi nyelven értő olvasókra is számíthatott.

[36] Uo., 158.

[37] *John Gillingham*: The Context and Purposes of Geoffrey of Monmouth's History of the Kings of Britain. Anglo-Norman Studies 13. (1990) 99–118.

megfontolás alapján a brit királyok bűneit bibliai prófétákra emlékeztető retorikával korholó Gildast sem lehetne britnek tekinteni. Perdöntőnek véli, hogy Geoffrey önmagát a walesi Monmouth városából valóként nevezi meg, s hogy alaposabban ismeri ezt a tájegységet Britannia más területeinél. A *Historia* egy helyén egyértelműen azonosítja a briteket a walesiekkel, s a korábbi kelta hagyománnyal szakítva Cornwallból a walesi Caerleon-on-Uskba helyezi Arthur udvarát.[38] Gillingham Geoffrey-je ízig-vérig walesi hazafi, aki izgatott örömmel fogadta a honfitársai felkeléséről (1136–1137) szóló híreket, amelyek véleménye szerint jelentős hatást gyakorolhattak a *Historia* második, Arthur dicsőséges tetteit elbeszélő részére. Hasonló álláspontot képvisel Martin Aurell is, aki hangsúlyozza, hogy Geoffrey elkötelezettsége saját nemzete iránt (*proto-national identity*) tökéletesen összhangban van a 12. századi reneszánsz történetírásában uralkodó néptörténeti szemlélettel.[39]

Nem független a Geoffrey származásával kapcsolatos vitától az az újra és újra felmerülő kérdés, hogy valójában mi is volt a szerző szándéka zavarba ejtő alkotásával. Az egyik nézet képviselői Geoffrey-t vitriolos tollú stílusművészként állítják be, s az oxfordi kanonok irodalmi ambícióit hangsúlyozzák: Christopher Brooke álláspontja szerint a stílusbeli teljesítmény éppolyan fontos volt Geoffrey számára, mint az, hogy a rendelkezésére álló elenyésző számú adat alapján újjáteremtse a múltat.[40] Valerie Flint még tovább ment: véleménye szerint Geoffrey egyik legfontosabb célja az volt, hogy — felnagyítva a 12. századi történetírás bizonyos jellegzetességeit — kigúnyolja kortársai (William of Malmesbury, Henry of Huntington, Caradoc of Llancarfan) kolostori közegben készült tudákos történeti műveit.[41]

Egy másik vélemény szerint Geoffrey-t elsősorban walesi honfitársai ősi dicsőségének feleleventése vezette. Ugyan az angolszász Beda Venerabilis barbárokként jellemezte a briteket, az inzuláris történetírás egészen a 12. századig általában semlegesen, nemegyszer jóindulatúan kezelte az őslakosokat. William of Malmesbury azonban a walesieket már a barbár jelzővel illeti. Szemlélete szerint a keresztény hit önmagában nem elegendő a barbárság levetkezéséhez: míg a 10. századi angol történetíró, Aethelweard még szinonimaként használta a *paganus* és a *barbarus* kifejezéseket, William szerint a franciás műveltség hiánya már önmagában elég az utóbbi jelző kiérdemléséhez.[42] William of Malmesbury a rómaiaknak tulajdonította a civilizáció meghonosítását Britanniában: a

---

[38] *Tatlock, J. S. P.*: The Legendary History of Britain i. m. 60–61.

[39] *Martin Aurell*: Geoffrey of Monmouth's History of the kings of Britain and the twelfth-century Renaissance. Haskins Society Journal 18. (2006) 1–18.

[40] Christopher Nugent Lawrence Brooke: Geoffrey of Monmouth as a Historian. In: Church and Government in the Middle Ages: Essays presented to C. R. Cheney on his 70th Birthday. Eds. Uő – David Edward Luscombe – Geoffrey Howard Martin – Dorothy Owen. Cambridge 1976. 77–91.

[41] *Valerie I. J. Flint*: The Historia Regum Britanniae of Geoffrey of Monmouth: Parody and its Purpose. A Suggestion. Speculum 54. (1979) 447–468.

[42] *Gillingham, J.*: The Context and Purposes i. m. 106–108. – Már Sevillai Izidor is ostobaságukkal magyarázta a britek elnevezését: „Brittones quidam latine nominatos suspicantur eo quod bruti sint." – Isidori Hispalensis episcopi Etymologiarum sive Originum libri XX. I–II. (a továbbiakban Etymologiae) Recognovit brevique adnotatione critica instruxit Wallace Martin Lindsay. Oxford, 1911. I. Lib. IX. II. 102. William of Newburgh is élt a szójátékkal l. RBMES Vol. LXXXII. I. 14.

városalapításokat, a törvényhozást, a földművelést és az útépítést mind a római uralomra vezette vissza. Ezzel szemben Geoffrey *Historiájában* egymást érik a városalapító, útépítő és törvényhozó királyok, akik egytől-egyig azt hivatottak igazolni, hogy a britek korántsem barbárok, sőt felveszik a versenyt Rómával is. (Pl. William szerint Julius Caesar, Geoffrey-nél a brit Bladud király alapítja meg Bath városát; Arthur hódításai elhomályosítják a római hadvezérek dicsőségét is.) John Gillingham szerint távolról sem véletlen, hogy a *Historia* éppen akkor íródott, amikor a művelt anglo-normann történetírók történelem nélküli, állatias barbárokként kezdték ábrázolni a walesieket.[43] E barbárság mellett a legnyomósabb érv éppen a nemzeti múlt ismeretének hiánya volt.[44] Geoffrey of Monmouth pontosan ennek a múltnak a megteremtésére tett sikeres kísérletet.

A harmadik elmélet ezzel szemben azt hangsúlyozza, hogy a *Historia* az anglo-normann főúri közönség számára íródott, s a normann uralkodóháznak a szigetre formált igényét igazolja.[45] Tatlock — mint láthattuk — megkísérelte közös nevezőre hozni az egymásnak ellentmondó elképzeléseket: véleménye szerint a breton identitású, de ezer szállal a normann elithez kötődő Geoffrey valóban nemzeti büszkesége által ösztönözve kívánta megírni Britannia korábbi urainak, a walesiek és a bretonok közös őseinek történetét, miközben Arthur világhódító hadjáratainak lejegyzésével saját kortársainak, a sziget normann királyainak birodalomépítési törekvéseit kívánta szolgálni.[46]

Nem hagyhatók figyelmen kívül a szigetország 12. századi történelmének sajátosságai sem, amelyek természetesen befolyásolták, alakították a szerző gondolkodását, szemléletmódját. I. Henrik halála (1135) után elhúzódó trónviszály vette kezdetét, amely közel két évtizedes polgárháborúba taszította a normann királyságot. Henrik király lányára, Matildára hagyta az angol trónt, ám Hódító Vilmos egy másik unokája, Blois-i István szerezte meg a koronát. A normann nemességet két táborra osztotta az ellentét, egymást követték a pártütések és árulások. A viszály egyik fordulópontja Robert of Gloucester zendülése (1138) volt: Robert, I. Henrik törvénytelen fia, Normandiába szökött, hogy előkészítse Matilda visszatérését Franciaországból. Az ország egyik leggazdagabb főúra egyúttal Geoffrey legfőbb támogatója is volt, a fennmaradt kéziratok ajánlásainak címzéseiben leggyakrabban az ő nevét olvashatjuk. Tatlock feltételezése szerint a *Historia* szerzője is Matilda pártjához húzott, noha olyan *prologus*ok is akadnak szép számmal, ahol maga Blois-i István, vagy egyik híve, Waleran of Meulan szerepelnek címzettként. Geoffrey ugyanis — a korban nem

---

[43] *Gillingham, J.*: The Context and Purposes i. m. 108–109.

[44] Henry of Huntingdon szavaival: „Habet quidem et preter hec illustres transactorum noticia dotes, quod ipsa maxime distinguat a brutis rationabiles. Bruti namque homines et animalia unde sint nesciunt, genus suum nesciunt, patrie sue casus et gesta nesciunt, immo nec scire volunt." – Henry, Archdeacon of Huntingdon: Historia Anglorum – History of the English People. Ed. transl. Diana Greenway. Oxford Medieval Texts. Oxford 1996. 4. Anonymus Gallus is hasonlóan vélekedik: „Quodsi reges Polonos vel duces fastis indignos annualibus iudicatis, regnum Poloniae procul dubio quibuslibet incultis barbarorum nationibus addicatis." – MPH I. 460; The Deeds of the Princes of the Poles. Translated and annotated by Paul W. Knoll and Frank Schaer. Central European Medieval Texts 3. Bp.–New York 2003. 212.

[45] HRB, XIX.

[46] *Tatlock, J. S. P.*: The Legendary History of Britain i. m. 429–430.

feltétlenül megszokott módon — kitüntetett szerepet szánt a régi brit történelem női uralkodóinak, akik a törvényalkotásban, illetve a béke megőrzésében és helyreállításában a királyok méltó párjainak bizonyultak. Tatlock úgy gondolja, Geoffrey rátermett királynői mögött a szerző politikai állásfoglalása húzódik meg.[47] Ezzel szemben Martin Schichtman és Laurie Finke azt hangsúlyozza, hogy a *Historia* szerzője a polgárháború anarchiája közepette igyekezett mindkét szembenálló táborban pártfogókat találni.[48]

Paul Dalton is a korszak viharai között, az István és Matilda között zajló polgárháború rendszerében helyezi el a szerzőt és művét. A *Historia* keletkezésének idejében a kétes legitimitású Istvánnak nem csak unokatestvérével és párthíveivel kellett szembeszállnia, hanem külső ellenséggel is: a skótok 1136-ban megszállták Észak-Angliát, és a walesiek is betörtek az országba. Mintha csak az a jóslat vált volna valóra, amelyet Geoffrey zavarba ejtő *Prophetiae Merlini*jében olvashatunk: két kelta harcos, Cadwaladr és Conan, a skótokkal együtt kiűzi az idegen hódítókat.[49] De a jóslatok között számos további olyan található, amely István uralmának (1135–1154) első szakaszára utal, s ebből nyilvánvalóvá válik, hogy legalább a *Prophetiae Merlini* megírásakor közvetlenül politikai szándékok vezérelték a szerzőt. Dalton szerint nem véletlen, hogy a *Historia* keletkezésével egy időben a kelta államalakulatok (a walesi királyságok és Bretagne) élén éppen ugyanezek a nevek, Cadwaladr és Conan köszönnek vissza. A kutató fentiekből azt a következtetést vonja le, hogy Arthur örökösének, a *spes britonum*nak felbukkanása valójában nem lelkesítő, hanem elrettentő hatású volt Geoffrey közönsége számára. Ahogy annak idején Isten haragja a briteket bűneik miatt a szászok inváziójával sújtotta, most a normannokat fenyegeti a britek visszatérésének veszélye. Az isteni büntetés oka egyértelmű: a normannok egymás közötti viszálykodása, a céltalan polgárháború. Geoffrey üzenete kortársai számára tehát a következő: ha a normannok nem akarják elveszteni a sziget feletti uralmukat, be kell fejezniük az ellenségeskedést.[50]

Ami Geoffrey múltszemléletletét illeti, nem szabad elfeledkeznünk arról, hogy a *Historia regum Britanniae* nemcsak Anglia korai történetének tekintélyes forrásaihoz (Gildas, Beda, Nennius) kötődik szervesen, hanem a normann hercegi udvarok történetírói hagyományaihoz is. Dudo de Saint-Quentin (965 k.–1043 előtt) volt az első normann történetíró, aki — frank mintára — trójai ősökkel emelte a hercegi ház fényét, s ezzel hosszú karriert befutó historiográfiai hagyomány megalapozójává vált. *De moribus et actis primorum Normanniae ducum* című munkájában a normannok ősei, a bolyongó dánok Hasting vezetésével még Rómát is elfoglalnák, ha a csalimesének is beillő történetben nem ke-

---

[47] *John Strong Perry Tatlock*: Geoffrey of Monmouth's motives for writing his Historia. Proceedings of the American Philosophical Society 79. (1938: 4. sz.) 701–702.

[48] *Schichtman, M. – Finke, L.*: Profiting from the Past i. m. 19–21.

[49] „Cadualadrus vocabit Conanum et Albaniam in societate accipiet. Tunc eris strages alienigenarum, tunc flumina sanguine manabunt." – HRB 77. §115.

[50] *Paul Dalton*: The Topical Concerns of Geoffrey of Monmouth's Historia Regum Britannie: History, Prophecy, Peacemaking, and English Identity in the Twelfth Century. Journal of British Studies 44. (2005: 4. sz.) 688–712.

vernék össze Luna városával. Az igazi honfoglaló nem Hasting, hanem a pogány létére kegyes és erényes Rollo, Aeneas méltó párja, a trójai Antenor leszármazottja, akinek isteni küldetése, hogy a normannoknak új hazát találjon. Dudo felelevenítette a Fredegárnak tulajdonított frank krónika (7. sz.) ágostoni és orosiusi történetfelfogástól különböző szemléletét: népe származását nem az ószövetségi családfa alapján vezette le, hanem a klasszikus mitológiát, mindenekelőtt Vergilius *Aeneis*ét hívta segítségül. Dudo — ahogy kései utódja, Geoffrey is — az antik genealógia mellett az aeneisi próféciának is komoly szerepet szánt: a rómaiak, normannok és a britek ősatyái egyaránt pogány isteni kinyilatkoztatás ösztönzésére gondoskodnak új hazáról népeik számára. Dudo és Geoffrey históriájuk cselekményét — az *Aeneis*éhez hasonlóan — a prófécia, a genealógia és a birodalmi ambíció történelemformáló eszméinek fonalára fűzték fel; a sötét évszázadok önkényes benépesítésével éppúgy hatalmukba kerítették a múltat, mint Vergilius.[51]

A fenti világias szemlélet lassan hódított teret: Dudo folytatója, a 11. századi Guillaume de Jumièges mereven ragaszkodott a pogány és a keresztény normannok szigorú megkülönböztetéséhez, s csak Rollo megkeresztelkedése után szólt elismerően a honfoglalóról. *Gesta Normannorum*ja elhagyta az *Aeneis* által ihletett elemeket (pl. Rollo származása, jóslat), s a normann nép családfáját Noéig vezette vissza. Ordericus Vitalis (1075 k.–1142) Jumièges-t követte, ám utódja, Robert de Torigni (†1186) visszacsempészte a normann *gens* Dudo által kiötlött regényes eredetét. A britek nemes származását nagyvonalúan hangoztató Geoffrey, aki kitűnő kapcsolatokat ápolt a normann elittel, minden bizonnyal jól ismerte Dudo szemléletét; noha a *Historia* honfoglalás-elbeszélése, a trójai-brit rokonság gondolata Nenniusnál jelent meg először, Geoffrey of Monmouth a normann elődök nyomán dolgozta át Brutus bolyongásait vergiliusi szellemben.[52]

A normann történetírók öröksége mellett Geoffrey egy másik szellemi hagyománynak is jelentős képviselője. A 12. század történetíróinak megújult lelkesedését a régmúlt iránt számottevően befolyásolta az az intellektuális pezsgés, amely előzményeit az ókor görög-római kultúrájában fedezte fel. Ezt az antik hatást számos helyen tetten érhetjük az anglo-normann historikusok, különösen Ordericus Vitalis, William of Malmesbury és Henry of Huntingdon műveiben: az ókori hősök iránti rajongás, a római intézmények csodálata és a klasszikus szónoklattan széleskörű alkalmazása mind történetíróink új szenvedélyéről tanúskodnak. A normannok lélegzetelállítóan gyors felemelkedése egyre több olyan történeti művet ihletett, amely kedvező terepet nyújtott az ókori eszmék megjelenésének.[53]

---

[51] *Ingledew*: The Book of Troy i. m. 670–673. – Dudo a hercegek tetteit Augustus dicsőségéhez hasonlította, s az udvari krónikás önmagának Vergilius szerepét szánta l. *Fabio Stok*: L'Eneide nordica di Dudone di San Quintino. International Journal of the Classical Tradition 6. (1999: 2. sz.) 179–180.

[52] *Ingledew*: The Book of Troy i. m. 681–688.

[53] *Robert W Hanning*: The Vision of History in Early Britain. From Gildas to Geoffrey of Monmouth. New York–London 1966. 127.

A keresztény és az antik történelemszemlélet egy művön belül felbukkanó, ám eltérő szempontjai azonban feszültségekhez, ellentmondásokhoz vezettek. A normannok — Tours-i Gergely frankjaihoz, Paulus Diaconus longobárdjaihoz és Beda Venerabilis angolszászaihoz hasonlóan — továbbra is Isten választott népe; ugyanakkor a szigetország korábbi urainak zsarnoki elnyomói, amiről olyan anglo-normann történetírók sem feledkeznek meg, mint Ordericus Vitalis vagy Henry of Huntingdon. Az egész nemzet számára végzetes kimenetelű eseményeket egyszer Isten büntetéseként jellemzik, máshol — antik gondolatot felelevenítve — a széthúzás törvényszerű végeredményeként tekintenek rá.[54]

Kortársaihoz hasonlóan Geoffrey of Monmouth-t is lenyűgözte az emberi nagyság. A kegyes uralkodók korábbi egységes, idealizált portréit egyéniesített, vérbő leírások váltják fel.[55] Saját — kitalált — hőseiben Ordericus Vitalis és William of Malmesbury kegyetlen normann királyai, büszke bárói születnek újjá; Brutus és Arthur tettei pedig egyenesen Hódító Vilmos alakjához mérhetőek. E nagy jellemek látszólag maguk alakítják a történelmet. Henry of Huntingdon nyomán azonban Geoffrey egy sajátos, ciklikus történelemszemléletet is magáévá tett, amely mintha éppen a hős emberfeletti erőfeszítéseinek hiábavalóságát hangsúlyozná. Britannia népek felemelkedésének és bukásának színpada; maguknak a briteknek a pályafutása is Trója füstölgő romjainál, a görögök rabságban kezdődik, hogy aztán életútjuk delelőjén túlhaladva újra leigázza őket egy idegen nép. Geoffrey a visszatérés lehetőségét is nyitva hagyja: utolsó királyuknak, Cadwaladrnak angyali hírvivő adja tudtára, hogy a britek napja egyszer újra felvirrad. A népek sorsának kerekét az antik szabadságvágy és zsarnokellenesség ereje hajtja.[56]

A nagy jellemek felemelkedése és bukása, valamint a népek sorsának ciklikussága mellett egy harmadik kérdés is komolyan foglalkoztatta Geoffrey-t: a nép és az egyén érdekei közötti feszültség problémája. Hősei között újra és újra olyan lázadók tűnnek fel, akik jogos sérelem miatt zavarják meg a királyság rendjét. Valójában már a britek ősatyja, Brutus sem más, mint száműzött, aki előbb a zsarnokság ellen lázad, majd Diana istennő jóslatát beteljesítve új hazát talál a bolyongó trójaiaknak.[57] Robert Hanning amellett érvel, hogy a lovagregények nemcsak Arthur király udvarát köszönhetik Geoffrey-nek, hanem a közösség érdekeit kihívó, egyéni boldogulását kereső hős alakját is.[58]

Geoffrey of Monmouth a magyar történeti irodalomban

Gestaírónk lehetséges angliai forrásaira a magyarországi anglisztika kiemelkedő egyénisége, Fest Sándor[59] hívta fel a figyelmet. Feltevése szerint a párizsi is-

---

[54] Uo., 128–129.
[55] Uo., 135.
[56] Uo., 140–141.
[57] Uo., 156–157.
[58] Uo., 175.
[59] *Fest Sándor*: Anonymus angol forrásai. Egyetemes Philologiai Közlöny 59. (1935) 162–179. (Újraközölve: *Uő*: Skóciai Szent Margittól a Walesi bárdokig. Magyar–angol történeti és irodalmi kapcsolatok. Szerk. Czigány Lóránt – Korompay H. János. Bp. 2000. 105–120.)

kolában pallérozódó Anonymus nemcsak antik műveltséget szerzett Franciaországban, hanem megismerkedett Geoffrey *Historia regum Britanniae*jával is. A regényes gestairodalom mindkét szerzőnél fellelhető jellemző motívumait (Britannia és Scythia eszményi leírásával kezdődő történet, a honfoglaló hősök születését megelőző jóslatok, vérrokonság alapján támasztott jogigény, harci játékok, buzdító beszédek) a kiváló anglicista csak felsorolás szintjén említi,[60] ám annál nagyobb figyelemmel fordul a két szerző szókincsének és stílusának összevetése felé. A számos kedvelt kifejezés és jelző közül a jóindulatú fejedelmek adakozó kedvének fordulatait, a vezérek halálának leírását és a vidámságot kifejező szavakat emeli ki.[61] Nem tartja kizártnak, hogy az Anonymusnál is előforduló retorikai elemek (különösen az antitézis), és Geoffrey szónoki elemekben gazdag, mégis világos stílusa közös eredetre vezethetőek vissza.[62] A tulajdonnév-etimológiák sűrű előfordulását a két *gesta* hasonló szerepével, céljával magyarázza, hiszen a honfoglaló britek — akárcsak Árpád magyarjai — kénytelenek voltak nevet adni a frissen birtokba vett országok folyóinak, hegyeinek és városainak.[63]

A két mű közötti összefüggés döntő bizonyítékát Fest Sándor két szójátékban véli felfedezni. Geoffreynél számos helyen egymás közelében találhatjuk a *laetus* és a *letum* szavak különféle származékait. A hasonló hangzású, de ellentétes tartalmú kifejezések Anonymust is szójátékra ösztönözték, amely ráadásul Geoffreyével azonos epikai környezetben jelenik meg.[64] A másik szójátékot ugyancsak hasonló környezetben találjuk. Geoffrey egy britek ellen védekező ír király beszédében, Anonymus a görög földre költöző Zovárddal kapcsolatban él a szójáték lehetőségével. Az idegen földön hódító hadsereghez szerzőink ugyanazt az etimológiai magyarázatot kapcsolják: a britek — mint nevük is mutatja — otrombák és ostobák (*bruti sunt et stulti*), akárcsak Zovárd magyarjai, akik nem akarnak visszatérni Görögországból („*populus ille, qui nunc dicitur Sobamogerai... in Grecia remansit et ideo dictus est soba secundum Grecos, id est stultus*...".)[65]

Győry János Anonymus franciaországi tanulmányairól írt cikkében elfogadta a két szerző Fest által felvetett kapcsolatát, s elképzelhetőnek tartotta, hogy a *Mirabilia Romae* (1140 k.) antik romkultusza Geoffrey közvetítésével szivárgott be Anonymus *Gestá*jába, amelyben Attila király barbár fejedelemhez korántsem illő gesztussal állítja helyre a romba dőlt római épületeket.[66] Győry azonban kétségeinek is hangot adott: „Ahhoz, hogy a magyar krónikás a Fest által kiemelt fordulatokat vegye át a *Historia Regum Britanniae*ból, ezt az egész művet alaposan kellett ismernie, s ha az egész művet alaposan ismerte

---

[60] Uo., 166–167.

[61] Uo., 169.

[62] Uo., 170–171.

[63] Uo., 171–172.

[64] Uo., 173. Anonymus szójátékára legutóbb Veszprémy László talált párhuzamot Columbanusnál l. *Veszprémy László*: Megjegyzések Anonymus stílusáról és szóhasználatáról. In: „Fons, skepsis, lex" Ünnepi tanulmányok a 70 esztendős Makk Ferenc tiszteletére. Szerk. Almási Tibor – Révész Éva – Szabados György. Szeged, 2010. 458.

[65] *Fest S.*: Anonymus angol forrásai i. m. 174.

[66] *Győry János*: P. mester franciországi olvasmányai. Magyarságtudomány 1. (1942) 18–19.

volna, nemcsak szétszórt és nagyobbára lényegtelen fordulatok kapták volna meg tetszését. Ha ezek az egyező részletek valóban Geoffrey-tól erednek, akkor P. mester csak egy igen rapszodikus epitomátoron keresztül juthatott azok birtokába."[67] A fenti ellentmondást azzal a feltételezéssel oldotta fel, hogy Anonymus iskolai tanulmányai során, mintegy oktatási segédanyagként ismerhette meg a *Historiát*, vagy annak részleteit, s más azonosított szépirodalmi élményeihez (Dares, *Historia de Preliis*) hasonlóan a *Gesta* írásakor csak halványodó emlékeire támaszkodott, amikor fiatalsága divatos olvasmányait egy kifejezés, vagy mondat erejéig felidézte – ellentétben például az *Exordia Scythicá*val, amelyből terjedelmes részleteket toldott be munkájába.[68]

Fest Sándor és Győry János felvetéseit Abszinger Gyula fűzte tovább méltatlanul elfeledett doktori disszertációjában, amely Anonymus angol és dán historiográfiai párhuzamainak témakörében született.[69] A dolgozat legtanulságosabb fejezetében Abszinger amellett érvelt, hogy P. mester Geoffrey Brutustörténetét, vagyis a trójaiak görögök elleni szabadságharcát tartotta szem előtt mintaként honfoglalás-regénye megalkotásakor, s Győry nyomán elképzelhetőnek tartotta, hogy a Névtelen nem is olvasta a *Historia* későbbi fejezeteit. Kétségtelen, hogy a Fest által kimutatott egyezések túlnyomó része a brit Aeneas háborúit, bolyongásait és honfoglalását feldolgozó részben található. Mint látni fogjuk, a két honfoglalás közös mintája Aeneas itáliai honszerzésében keresendő, amely P. mester előtt az *Excidium Troiae*ból bizonyosan ismeretes volt.[70] Az *Excidium*ot — a korban használatos iskolai olvasmányként — valószínűleg Geoffrey is olvasta,[71] ám a *Historia* szerzője számára Vergilius szövege sem volt ismeretlen.[72]

Osztom Abszinger véleményét, mely szerint a Fest Sándor által felsorakoztatott kifejezések, szójátékok önmagukban nem elégségesek, hogy igazolják a Geoffrey *Historiá*ja és a Névtelen *Gestá*ja közötti közvetlen kapcsolatot.[73] Az alábbihoz hasonló kifejezéseket szinte kivétel nélkül a kor iskolai irodalmából, a Nagy Sándor-regényből,[74] a Trója-történetekből, vagy az európai gestairodalom más közös forrásából kölcsönözhették:

---

[67] Uo., 18.

[68] Uo., 17–18.

[69] *Abszinger Gyula:* P. mester Gestájának angol és dán vonatkozásai. (Diss.) Bp. 1947. A dolgozatra Vigh Péter hívta fel a figyelmemet, amit ezúton is köszönök neki.

[70] *Kapitánffy I.:* Anonymus és az Excidium Troiae i. m. 726–729.

[71] Aeneas honfoglalásának olyan elemei is olvashatóak a Historiában, amelyek Vergilius művében nem lelhetőek fel, az Excidiumban viszont igen l. *Jacques-Yves Tilliette*: Invention du récit: La Brutiade de Geoffroy de Monmouth (Historia regum Britanniae, § 6–22). Cahiers de civilisation médiévale 39. (1996) 221.

[72] Jacob Hammer számos szövegszerű Vergilius-átvételt említ szövegkiadása apparátusában l. Historia regum Britanniae. A variant version edited from manuscripts. Ed Hammer, J. Cambridge, MA 1951. A Historia és az Aeneis kapcsolataira lásd *Hans Tausenfreund*: Vergil und Gottfried von Monmouth. (Diss.) Halle 1913.

[73] *Abszinger Gy.:* P. mester Gestájának angol és dán vonatkozásai i. m. 1.

[74] Historia Alexandri Magni (Historia de Preliis) Rezension J^2 (Orosius-Rezension). Ed. Alfred Hilka. (Beiträge zur Klassischen Philologie 79 und 89) Meisenheim am Glan 1976–1977. (a továbbiakban HA)

Historia de preliis:

„*Multitudo falcatorum curruum fugientes occidebant suos* et cadebant pedestres homines ante eos sicut messis cadit in campo ante plenitudinem equitum" (HA 194.)

Geoffrey:
„Concidebant inter choortes vulnerati quemadmodum segetes cum a falcatoribus aggrediuntur."
(HRB 26. §37.)

Anonymus:
„... inimici eorum cadebant ante eos, sicut manipuli post messores."
(SRH I. 91. § 44.)

A fenti példa jól szemlélteti, hogy a *chanson de geste*-ek és lovagregények csatajeleneteinek, fényes fejedelmi követjárásainak e visszatérő fordulatai korántsem bizonyítják, hogy Névtelenünk szövegszerűen ismerte az oxfordi kanonok nagyhatású munkáját. Célszerűbbnek tűnik tehát a szerzők szemléletmódjának összevetése, valamint bizonyos motívumok kimerítőbb összehasonlítása, amely természetesen nem igazolhatja minden kétséget kizáróan a *Historia regum Britanniae* és a *Gesta Hungarorum* közötti közvetlen kapcsolatot, ám ékesszólóan tanúskodik arról, hogy P. mester a 12. századi szellemi megújulás korszerű képviselője volt, s *Gesta Hungaroruma* — egyedi magyar jellegzetességei mellett — szervesen illeszkedett a korszak Európájának divatos *gesta*irodalmába.

A *Historia regum Britanniae* közvetlen vagy közvetett hatása nem csak Anonymus Gestája esetében érdemes megfontolásra, hanem Árpád-kori elbeszélő forrásaink egy másik — nem kevésbé ellentmondásos — képviselőjének esetében is felvethető. C. A. Macartney egyik középkori magyar historiográfiával foglalkozó munkájában arra utal, hogy a regényes *Magyar–lengyel Krónikáb*an olvasható huntörténet is összefüggésbe hozható Geoffrey of Monmouth művével.[75] A *Historia* 88. fejezetében Geoffrey a Kr. u. 4–5. század világtörténeti eseményeit meglehetősen önkényes módon, az Orsolya-legenda felhasználásával adja elő.[76] Maximianus,[77] a britek római származású királya hatalma alá

[75] *Carlile Aylmer Macartney*: The Medieval Hungarian Historians. Cambridge 1953. 177.

[76] Orsolya és a tizenegyezer szűz legendájának keletkezését Wilhelm Levison tárta fel l. *Wilhelm Levison*: Das Werden der Ursula-Legende. Bonner Jahrbücher 132. (1927) 1–164. Az első sermoban, amely a 10. század első felében jött létre, hunoknak és az Orsolya névek még nyomát sem találjuk, ám értesülünk a szüzek brit eredetéről. (Kiadását l. Acta Sanctorum. Octobris tom. IX. 154–157.) A második összefüggő szöveg, a Fuit tempore pervetusto kezdetű passio (969 és 976 között keletkezett) már bőbeszédűbb, a brit király leányát immár Orsolyának hívják. (Kiadása *Levison, W.*: Das Werden der Ursula-Legende i. m. 142–157.) A legenda a gerresheimi kanonisszák számára készült, akik 922. augusztus 11. előtt maguk is pogány rablók: a magyarok áldozatául estek, s ez a tapasztalat bizonyára nem független attól, hogy a szüzeket éppen a hunok nyilazzák halálra. Az első passio sűrűn hivatkozik informátoraként Dunstanra, Canterbury érsekére, ami a rajnai területek és Anglia közötti intenzív szellemi kapcsolatokat bizonyítja. Különösen izgalmas és aligha véletlen, hogy Dunstant éppen október 21-én, Szent Orsolya ünnepén szentelték érsekké l. Uo. 68. Igazán népszerűvé a Regnante Domino kezdetű második passio vált a középkorban, amely valamivel az 1100. esztendőt megelőzően született, s a Köln közelében, római sírokból ekkoriban előkerülő emberi maradványok ihlették, amiket Szent Orsolya tizenegyezer mártírtársával azonosítottak l. Uo. 107–108. A Regnante Domino kiadását l. Acta Sanctorum. Octobris tom. IX. 157–163.

[77] Az irodalmi alak történeti előzménye a trónkövetelő Maximus (Kr. u. 383–388), akit a britanniai légiók kiáltottak ki császárrá l. *Tatlock, J. S. P.*: The Legendary History of Britain i. m. 401.

hajtja Galliát és Germániát, s a császári címre tör Rómában. Korábbi ellenlábasának, Conanusnak juttatja Bretagne-t, e második Britanniát (*altera Britannia*), amely — mint láttuk — roppant kedves helyszín Geoffrey számára. A félsziget benépesítése érdekében Conanus asszonyokat kér Britannia helytartójától, Dionotustól, aki tizenegyezer nemes leányt — köztük saját lányát, Ursulát — s hatvanezer közrendű nőt küld az új honfoglalóknak. E motívum világosan mutatja Geoffrey racionalizáló törekvéseit: a forrásul szolgáló *Regnante domino* (11. sz.) kezdetű legenda tizenegyezer Róma felé zarándokló szüzével ellentétben itt kifejezetten világi okok bírják utazásra a brit asszonyokat, noha a *Historia* szerzője siet hozzátenni, hogy többségük szüleik és hazájuk szeretete miatt, s néhányan talán szüzességük megőrzése érdekében ellenezték a tengeri út tervét.

Az Orsolya-legenda *Regnante domino* változata szerint a Rómából visszatérő szüzeket egytől-egyig lemészárolják a Kölnt ostromló hunok, csupán Orsolyát kíméli meg a brit királylány szépsége által megigézett hun fejedelem; a házassági ajánlatot visszautasító Orsolya azonban hamarosan társaiéhoz hasonló sorsra jut. Ezzel szemben a *Historia* szüzeit szállító hajókat tengeri viharok süllyesztik el, s Ursula és megmenekült társai a tengerparti népeket alávető hunok és piktek kezébe kerülnek. A brit leányoknak itt azért kell meghalniuk, mert nem adják oda magukat a római zsoldban pusztító barbároknak. Ezek után a hun és a pikt király, Wanius és Melga hírt szereznek arról, hogy a brit férfiak Maximianus seregében harcolnak a kontinensen, s miután Skóciában partra szállnak, kifosztják a védtelen szigetet, majd Írországba menekülnek a szigetet felmentő légiók elől:

„*Ezután a piktek és a hunok elvetemült vezérei, Wanius és Melga, akik Gratianus és Valentinianus pártján álltak, miután megtudták, hogy Britannia szigetén egyetlen fegyveres harcos sincs, sietve arrafelé vették az irányt, s a környező szigetek népeivel szövetkezve Skóciában partra szálltak. Miután rendezték soraikat, elözönlötték a vezető és védelmező nélkül maradt országot, és a mit sem sejtő népet legyilkoták... Mikor Maximianus értesült a csapásról, Gratianus Municepset küldte oda két légió kíséretében, hogy segítséget nyújtson. Ő pedig, amint a szigetre ért, összecsapott az említett ellenségekkel, és kemény vereséget mérve rájuk, Írországba űzte őket.*"[78]

Számunkra a történet két eleme lényeges. Igen hosszú megfogalmazásban olvasható az Orsolya-legenda a *Magyar–lengyel krónikáb*an (13. sz. első fele), ahol a Kölnt ostromló hun fejedelem nem más, mint Attila (igaz, Aquila névalakban). A szüzek mártíromságában közreműködő Aquilával igen elnéző krónikaíró az alább olvasható úton juttatja hősét Köln falai alá:

„*...Litvánia ellen indította seregeit, akiket tüstént levert és minden földet elpusztított. Miután őket alávetette, betört Skóciába, ahol Szent Brandanus*

[78] „Tunc nefandi Pictorum et Hunorum duces Wanius et Melga, qui parti Gratiani et Valentiniani favebant, cum didicissent insulam Britannie ab omni armato milite vacuatam, iter festinatum versus illam direxerunt associatisque sibi collateralibus insulis in Albaniam applicuerunt. Agmine igitur facto, invaserunt regnum, quod rectore et defensore carebat, vulgus irrationabile cedentes... Cum igitur tanta calamitas Maximiano nuntiata fuisset, misit Gratianum municipem cum duabus legionibus, ut auxilium subvectaret. Qui, ut in insulam venerunt, preliati sunt cum prefatis hostibus et acerrima nece affectos ipsos in Hyberniam fugaverunt." – HRB 57–58. § 88.

nyugszik, és hatalma alá igázta azt. Innét pedig Dáciába hatolván, csatát vívott lakóival, s ők megfutamodván előle, sokakat megölt közülük, a többieket pedig a saját uralma alá vetette. Összegyűjtvén pedig Dáciában a hajókat, tengerre szállott, és ott, ahol az a folyó, amelyet Rajnának mondanak, a tengerbe ömlik, a Rajnán, felemelt evezőkkel, belépett Németországba, és megérkezvén Köln kiváló városához, ott tábort vert."[79]

A hunok tehát előbb Európa északi területein hódítanak: elsőként Litvániát, majd Szent Brendan földjét, Írországot (Scocia), valamint Dániát (Dacia) vetik alá, s csak ezután fordulnak dél felé, s jutnak el Kölnbe, ahol Szent Orsolya vértanúhalálára sor kerül.[80] Macartney-hez hasonlóan magam is Geoffrey of Monmouth közvetett hatását látom a kölni ostrom előtti hun vándorlásnak a *magyar–lengyel krónika* első fejezetében olvasható útvonalában, noha a *Historia* barbár hódítóinak pályafutása — a brit asszonyok között rendezett vérfürdőt követően — Írországban befejeződik. A két motívum (Orsolya-legenda, a hunok északi, Írországot is érintő hadjárata) szoros összetartozása aligha lehet pusztán a véletlen műve.

Geoffrey, Anonymus és a senonok

Mielőtt a *Gesta Hungarorum* és a *Historia* motívumkincsének egyezéseit alaposabb vizsgálat tárgyává tenném, meg kell említenem egy izgalmas párhuzamot, tudniillik azt a tényt, hogy a *senones* népnév mindkét műben sajátos, zavarba ejtő környezetben jelenik meg. A Gesta Hungarorum 56. fejezetében felbukkanó titokzatos montes *Senonum* (a senonok hegyei) egyike a regényes mű rejtélyeinek. A kalandozó magyarok Gallia feldúlása után *per abrupta Senonensium per populos Aliminos*, vagyis vélhetően az Alpok hágóin keresztül átkelnek Itáliába. A korábbi kutatás a kelta senonokkal (*Senones Galli*) azonosította P. mester rejtélyes népét.[81] Zavarba ejtőnek bizonyult az a tény, hogy a

---

[79] „...contra Lithuuam acies motuit, quos statim oppressit, et omnem terram vastavit. Quibus subiectis Scociam, ubi sanctus Brandanus requiescit, intravit, et sue potencie subpeditavit. Inde vero Daciam ingrediens cum ipsis conflictum habuit, quibus terga vertentibus multos occidit, reliquos sue dominacioni subdidit. Congregatis autem carinis in Dacia mare ascendit, et ubi fluvius, qui Renus dicitur, mare intrat, per Renum erectis remis Theutoniam ingressus est; ad Coloniam civitatem veniens tentoria fixit." – Chronica Hungaro-Polonica Pars I. (Textus cum varietate lectionum) Ed. Karácsonyi Béla. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica 26. Szeged 1969. 11. A magyar fordítás Tóth Péter munkája l. *Tóth Péter*: A Lengyel–magyar vegyes krónika. In: Septuagesimo Anno. Tanulmányok Kulcsár Péter 70. születésnapjára. Publicationes Universitatis Miskolcinensis. Sectio Philosophica 9. (2004: 4. sz.) 226. (Újraközölve: Krónikáink magyarul. III. 3. Válogatta és fordította Kulcsár Péter. Bp. 2008. 8.)

[80] A Magyar–lengyel Krónika Orsolya-története a Fuit tempore pervetusto és a Regnante Domino legendaváltozatok együttes felhasználásáról tanúskodik l. *Ryszard Grzesik*: European Motifs in the Polish Medieval Chronicles. Medium aevum quotidianum 33. (1995) 52. – A lengyel krónikairodalomban egyedül itt jelenik meg a legenda, ám a magyar források között máshol is találkozhatunk vele: Kézai és a krónikaszerkesztés egyaránt tudnak a tizenegyezer szűz mártíromságáról. Grzesik szerint azonban a Kézainál és a krónikakompozícióban fenntartott huntörténet Orsolya-elbeszélésére csupán a korábbi, 10. századi legendának volt hatása, s így függetlenek a Magyar-lengyel Krónikától, s így Geoffrey Historiájától is. Uo., 53.

[81] A Senones-kérdés irodalmának összefoglalását l. *Holler László*: Anonymus és a „senonok hegyei" meg az „aliminus" népek. Magyar Nyelv 105. (2009: 3. sz.) 306–309. Holler nagyívű elméletet

franciaországi Sens városa, amelynek nevéből a *Gesta* senonjait kutatóink sokáig magyarázták,[82] meglehetősen távol esik a Galliát Itáliával összekötő útvonalaktól, s vidéke még dombosnak is alig mondható. Veszprémy László a középkori útvonalak iránt érdeklődő Szűcs Jenő megállapításaiból kiindulva arra a következtetésre jutott, hogy Anonymus azon a 13. századig nagyon népszerű alpesi úton vezette át a magyar kalandozókat, amely a Mont Cenis-t (*Cenisius mons, Alpes in Cinisiu*) is érinti. Véleménye szerint Anonymus „vagy a *Galli* szinonimájaként kezeli a szót (*Galli Senones*), amire példát találhat Izidornál, (Etym libri IX, 2, 106), illetve például Ancona (*Senogallica, Sinigaglia*) latin nevében, vagy egyszerűen a fenti Cenis hegység nevéből alkotta meg e harcias hegyi törzsek neveit."[83] Megítélésünk szerint sem egymást feltétlenül kizáró lehetőségekről van szó; így a szójátékokat kedvelő gestaíró valóban a Mont Cenis-hágót érthette a hasonló hangzású *montes senonum*on, s közben az ókori *senon* nép is felidéződhetett előtte olvasmányélményeiből – méghozzá az alpesi átkelés képéhez szorosan kapcsolódva.

Az ókor és a középkor történeti irodalmában jóval nagyobb karriert futott be a régi hazáját, Galliát elhagyó, Itáliában letelepedő *senon* nép, mint hátramaradó társaik, akiknek Sens városa a nevét köszönheti. A *senon*ok e Galliában maradt csoportja csupán Caesar gall háborúkról írt művében játszik szerepet. Az itáliai *senon*ok (*Senones Galli*) Livius tudósítása szerint az Alpok nyugati hágóin keresztül érkeztek az Appennini-félszigetre, majd a Pó völgyében telepedtek meg. Vezérük, Brennus vezetésével elfoglalták Rómát (Kr. e. 391), ami örök hírnevet biztosított nekik.[84] Csupán száz év múlva igázták le a rómaiak a *senon* törzset, s korábbi tengerparti településeik helyén megalapították Sena Gallica (ma Senigallia, s nem Ancona) és Ariminum (Rimini) kolóniákat.[85]

állított fel az Anonymusnál, Kézainál, a krónikakompozícióban, illetve Thúróczynál is olvasható, egymással bizonyosan sztemmatikai kapcsolatban álló szövegrészletek eredetével kapcsolatban. Sajnos azonban az általa ásott alap annyira ingoványos, hogy aligha bírja el érvelése épületét; kiindulási pontja ugyanis egy olyan szöveg, amelynek létéről nincsen tudomásunk, s a fennmaradt szövegtanúkból nem kikövetkeztethető. A Holler által feltételezett ősszövegben, egy állítólagos 10. századi siralmas énekben, a kérdéses helyen a szerző szerint még abrumpentes sermonesnak kellett állnia. A magyar pusztítás miatt „félbeszakadó szentbeszédeket" említő részlet a változás számos fázisán ment keresztül, mire az elsőként Anonymusnál olvasható per abrupta Senonensium alak létrejött – ám e fázisok a feltételezett origóval együtt teljesen nyomon követhetetlenek, mivel létüket nem igazolja fennmaradt szöveg.

[82] Paulus Diaconus is Sensre gondol, amikor a következőket írja: „Siquidem antiquissimo tempore Brennus rex Gallorum, qui aput Senones urbem regnabat, cum trecentis milibus Gallorum Senonum ad Italiam venit eamque usque ad Senogalliam, quae a Gallis Senonibus vocitata est, occupavit." – Monumenta Germaniae Historia. Scriptores Rerum Langobardicarum et Italicarum Saec. VI–IX. (a továbbiakban MGH SS rer. Lang.) I. Eds. Ludwig Conrad Bethmann – Georg Waitz. Hannover 1878. 85.

[83] *Veszprémy László*: Megjegyzések az Anonymus-Gestában előforduló néhány nem magyarországi helynévről. (A „Senones"-kérdés) Magyar Nyelv 94. (1998: 2. sz.) 167–168. A földrajzi névnek egyébként nincsen köze az ókori népnévhez, ugyanis a cinis (hamu) latin szóval összefüggő Cinicius római tulajdonnévre vezethető vissza l. *Ernest Nègre*: Toponymie Générale de la France. Vol. 1. Formations préceltiques, celtiques, romanes. Genève 1990. 320. no. 5287.

[84] Livy in fourteen volumes with an English translation by B. O. Foster I–XIV. 1984[6] (Loeb Classical Library) Cambridge–London 1984[6]. 120.

[85] A galliai és az itáliai senonok megkülönböztetésének nehézségét bizonyítják Paulus Diaconus szavai: „Certum est tamen Liguriam et partem Venetiae, Emiliam quoque Flaminiamque

Az örök város bevételének históriáját a középkori írók is szívesen felidézték. Paulus Diaconus bővebb leírása mellett többek között Orosius,[86] Jordanes,[87] Sevillai Izidor,[88] Beda Venerabilis,[89] Landolfus Sagax,[90] Regino[91] és Petrus Comestor[92] műveiben is olvashatjuk ezt az epizódot, csakúgy, mint a középkor kedvelt olvasmányában, Servius Vergilius-kommentárjaiban.[93] Ami a korai középkor szerzőinél puszta tényközlés volt, s legfeljebb a gőgös Róma első bukásának krónikájaként tartott számot érdeklődésre, Geoffrey of Monmouth *Historia regum Britanniae*jában a britek első világhódító vállalkozásaként jelenik meg. Belinus brit király fivére, a trónkövetelő Brennius (vagyis Brennus) Galliába vonul száműzetésbe, ahol hamarosan az allobrox[94] (*allobroges*) nép királya lesz. Nemsokára megbékél testvérével, s a két uralkodó egymással szövetségben Germánia és Itália ellen vonul. Miután a rómaiak megszegnek egy békeszerződést, Brennius megindul Róma városa felé. A Germániában harcoló rómaiak a város felmentése érdekében hazaindulnak, ám Belinus egy völgyben meglepi őket:

„*Másnap az itáliaiak, a megkezdett úton járva, egyszer csak ahhoz a helyhez érkeztek. S amikor megpillantották az ellenség fegyvereitől csillogó völgyet, megdöbbenésükben nyomban azt hitték, hogy Brennius senon galljai azok. Amint Belinus meglátta az ellenséget, azonnal támadásba lendült és súlyos csapást mért rájuk.*"[95]

Ez az egyetlen hely a *Historiá*ban, ahol a *Senones Galli* népnév megjelenik, s a szerző egyértelműen elárulja, hogy Belinus és Brennius regényes történetének megalkotásakor olyan forrást használt, amelyben Brennus a *senon*ok vezére – noha Geoffrey pár sorral előbb tisztázta, hogy hőse az allobroxok királya, s nehezen hihető, hogy a két népet azonosnak vélte volna; a *Historia* kelet-

---

veterer historiographos Galliam Cisalpinam appellasse. Inde est, quod Donatus gramaticus in expositione Vergilii Mantuam in Gallia esse dixit; indeque est, quo din Romana historia legitur Ariminum in Gallia constitutum." – MGH SS rer. Lang. I. 85.

[86] Pauli Orosii Historiarum Adversum Paganos Libri VII. Recensuit et commentario critico instruxit Carolus Zangemeister. Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum 5. Vindobonae 1882. Lib II. 19. 130.

[87] Monumenta Germaniae Historica. Auctores Antiquissimi. (a továbbiakban MGH Auct. Ant.) V 1. Ed. Theodorus Mommsen. Berlin 1882. 16.

[88] Etymologiae I. Lib. IX. II. 106.

[89] De temporum ratione. Patrologiae cursus completus omnium ss. patrum doctorum, scriptorumque ecclesiasticorum sive latinorum, sive graecorum. Accurante J.-P Migne. Tom. 90. 540.

[90] MGH Auct. Ant. II. Ed. Hans Droysen. Berlin 1978. 231.

[91] Monumenta Germaniae Historica. Scriptores. (a továbbiakban MGH SS) I. Ed. Georgius Henricus Pertz. Hannover 1826. 607.

[92] Patrologiae cursus completus omnium ss. patrum doctorum, scriptorumque ecclesiasticorum sive latinorum, sive graecorum. Accurante J.-P Migne. Tom. 198. 1855. 1494.

[93] Servii Grammatici qui feruntur in Vergilii Carmina commentarii recensuerunt Georgius Thilo et Hermannus Hagen I–II. Lipsiae 1881–1884. II. 293.

[94] A 12. században a burgund népnév antik eredetű szinonimája. *Tatlock, J. S. P.*: The Legendary History of Britain i. m. 100.

[95] „Sequenti deinde die instante venerunt Itali ad eundem locum ceptum iter facientes. Et cum vallem armis hostium fulgere prospexerunt, confestim stupefacti arbitrati sunt Brennium Senonesque Gallos adesse. Belinus ergo compertis hostibus subito impetu irruptionem fecit in illos atque acriter invasit." – HRB 29. § 43.

MTA KÖNYVTÁR ÉS INFORMÁCIÓS KÖZPONT

kezésének idején ugyanis a *Senones Galli* csak Sens lakóira vonatkozhatott, amely meglehetősen távol esik Burgundiától.[96] A csata helyszínéül szolgáló völgy, amely az észak felől Itáliába vezető úton található, s a *senon*ok összekapcsolása jogosan idézheti emlékezetünkbe a senonok meredélyeit, amelyek szintén az Itáliába vivő út mentén emelkednek, s amelyekkel Anonymusnál már találkozhattunk.

A fent bemutatott epizód természetesen szerepel a *Historia* korai, ófrancia nyelvű átdolgozásában, a *Roman de Brut*ben is; az Arthur-mondakört a népnyelvű lovagregény-irodalom felé közvetítő Wace azonban plasztikus csataleírásával alaposan kiszínezi a történetet. *Senon*oknak már nyoma sincs, talán a fordító nem értette, hogy Brennius miért áll előbb az *allobrox*ok, majd a *senon*ok élén, így az ellentmondás kiküszöbölése érdekében elhagyta az utóbbi népnevet. Megemlíti azonban, hogy Belin (Belinus) hadserege a Montgieu hágóján, vagyis a Szent Bernát-hágón kelt át Itáliába, ezzel ténylegesen egyértelművé téve, hogy a rajtaütésre az Alpokban került sor:

Roman de Brut:

„A Mongieu csúcsára ment fel
Lovagolt nappal és éjjel
Így leért egy völgybe másnap
Vezetők mutatták az utat
Itt kel majd át a római
S nem tud már visszafordulni"[97]

Néhány sorral korábban a hódító britek a következő — a *Historiá*ban nem olvasható — útvonalon törnek be Itáliába:

Roman de Brut:

Túl a Mongieu-n, Cenis-hegyen,
Turint, Ivreát vették be,
Lombardia városait:
Cremonát, Vercellit, Páviát,
Milánt, Piacenzát, Bolognát."[98]

A *Brut*-ben tehát a Brennushoz és a *senon*okhoz köthető antik eredetű hagyomány azonos környezetben jelenik meg a Mont Cenis-hágó nevével; mintha Wace forrása szerint valóban ez az átjáró lett volna az, amelyen keresztül Brennus senonjai megközelítették Itáliát. Lehet ez természetesen akár szóbeli forrás,

---

[96] *Tatlock, J. S. P.*: The Legendary History of Britain i. m. 100–101.

[97] „Es eles de Montgieu entra, / E jor e nuit tant espleita / Qu'al demain vint enune valee / Que li guion li unt mustree, / U li Romain passer deveient, / Que trestorner ne se poeient." – Wace's Roman de Brut. Text and Translation. (a továbbiakban Roman de Brut) Ed., transl. Judith Weiss. Exeter 2003. 76.

[98] „Montgieu e Mont Ceneis passerent, / Taurins pristrent e Ivorie / E les citez de Lombardie, / Verzels e Pavie e Cremoine, / Melan e Plesence e Buluinne..." – Roman de Brut 72.

vagy az író saját utazási tapasztalata is – mégis meglepő, hogy Anonymusszal azonos következtetésre jut: a *senon*ok csak a Mont Cenisen kelhettek át az Alpokon.

E forrásrészletek önmagukban aligha tanúskodhatnak a *Historia* illetve a *Brut* P. mesterre gyakorolt közvetlen hatásáról, ám mégsem tartható véletlennek, hogy az udvari irodalom e korai előfutárainál egyaránt felfedezhető a regényes gestában olvasható klasszikus történeti utalás. Elképzelhetőnek tartom, hogy nem a magyar gestaíró szójátékáról van itt szó, ahogy Veszprémy László véli,[99] s a Cenis hegyet már Anonymust megelőzően is összefüggésbe hozták a *senon*okkal; erre éppen Geoffrey idézett sorait érzem bizonyító erejűnek, akinél a *Senones Galli* népnév magányosan, előzmények nélkül lóg a levegőben az alpesi átkelés elbeszélésében: a *Historia* szerzője itt kivételesen nem dolgozta bele elég ügyesen forrását művébe, ami ellentmondáshoz vezetett. E kútfőben pedig Brennius előképe, Brennus még nem brit, s nem is lesz az *allobrox*ok királya; egyszerűen a *senon*ok vezére. Igen valószínű tehát, hogy az alpesi átkelés és a *senon*ok Geoffrey-nél és Anonymusnál tetten érhető szoros összetartozása mögött az ókori történelem iránt lelkesedő 12. század általános műveltségi ismereteit kell látnunk.

Honfoglalás

Az I. Tóth Zoltán által találóan megfogalmazott geometrikus mechanizmussal elsőként a brit és a magyar honfoglalások menetének összehasonlításakor találkozhatunk. A trójai származású Brutus édesanyja jóslatot kér jövendőmondóitól, akik hírül adják, hogy fia születik, aki — törvénytelen származása ellenére — hosszú számkivetés után a legmagasabb méltóságba fog emelkedni.[100] Mint később kiderül, Álmoshoz hasonlóan Brutus leszármazottai sem szülőföldjükön, hanem egy új hazában sokasodnak majd. Brutus görög földre menekül, ahol a rabszolgasorban tartott trójai foglyokat Pandrasus király ellen vezeti, s miután győzelmet arat, tengerre száll, hogy Diana istennő segítségével új hazát keressen megszabadított népének.[101]

Abszinger Gyula szerint Anonymus Geoffrey Brutus-történetét, vagyis a trójaiak görögök elleni szabadságharcát vette mintául honfoglalás-regénye megalkotásakor.[102] A görög Pandrasus és a trójai Brutus közötti háború forgatókönyve valóban szinte tükörképe Árpád Salán és Ménmarót fejedelmek elleni hadjáratának, ám míg Geoffrey epizódja összefüggő egység, addig Anonymus különböző magyar vezérek hadivállalkozásaival szakította meg — és szorította háttérbe — a honfoglalás Árpád-eposzát. Brutus őse, Dardanus vérének nemes-

---

[99] *Veszprémy L.*: Anonymus Itáliában? i. m. 339–340.

[100] „Certitudine ergo rei comperta, dixerunt magi ipsam grauidam esse puero qui patrem et matrem interficeret, pluribus quoque terris in exilium peragratis ad summum tandem culmen honoris perueniret." – HRB 3. § 6.

[101] HRB 3–10. §§ 7–16. Míg Brutus honfoglalásának e bevezető fejezeteit az Aeneis középkori regényes átdolgozásai ihlették, Jacques-Yves Tilliette szerint a britek nyugati kalandjainak elbeszélésére a chanson de geste-ek (elsősorban a Roland-ének), a britanniai honalapítás előadására a kelta hagyomány gyakorolta a legnagyobb hatást l. *Tilliette, J.-Y.*: Invention du récit i. m. 217–233.

[102] *Abszinger Gy.*: P. mester Gestájának angol és dán vonatkozásai i. m. 39.

ségét hangoztatva kéri népe szabadságának visszaállítását Pandrasus királytól;[103] Anonymus szüntelenül Árpád Attilával való rokonságára hivatkozik, hangsúlyozva, hogy a Kárpát-medence Árpád nemzetségének jogos öröksége.[104] A brit kérelem merészségén a görög király éppúgy csodálkozik,[105] mint Salán az alattvalóit megfutamító ismeretlen nép bátorságán.[106] Mielőtt összecsapásra kerülne sor, Brutus éppolyan előzékenynek mutatkozik Pandrasus felé, mint a szerényen szóló Árpád a dölyfös Salánnal szemben.[107] Mindkét elbeszélésben találkozunk ostromleírással,[108] s végül a legyőzött görög király — Ménmarót-hoz hasonlóan[109] — a diadalmaskodó nép vezetőjéhez adja lányát feleségül.[110]

Disszertációja írásakor Abszinger még nem ismerhette az *Excidium Troiae*t,[111] amelyet elsőként Kapitánffy István hozott kapcsolatba a *Gesta Hungarorum*mal.[112]

---

[103] „Quia indignum fuerat gentem praeclaro genere Dardani ortam aliter in regno tuo tractari quam serenitas nobilitatis eius expeteret, sese infra abdita nemorum recepit; praeferebat namque ferino ritu, carnibus videlicet et herbis, vitam cum libertate sustentare quam universis deliciis refocillata diutius sub iugo servitutis tuae permanere." – HRB 4. § 8.

[104] Pl. „Licet preavus meus potentissimus rex Athila habuerit terram, que iacet inter Danubium et Thysciam usque ad confinium Bulgarorum, quam ipse habet..." – SRH I. 53–54. § 14.

[105] „Pandrasus ergo, agnita litterarum sententia, ultra modum admiratus est ipsos quos in seruitutem tenuerat tanta audacia habundasse ut ei talia mandata dirigerent." – HRB 4. § 9.

[106] „Tandem vero... dux Salanus... Arpadium ducem Hungarie quasi deridendo salutavit, et suos pro risu Hunguaros appelavit et multis modis mirari cepit, qui essent et unde venissent qui talia facere ausi fuissent..." – SRH I. 53. § 14.

[107] „Dux autem Arpad audita legatione Salani superbi ducis, non superbe sed humiliter ei respondit dicens... ego non propter aliquem timorem Grecorum vel Bulgarorum, quod eis resistere non valeam sed propter amicitiam Salani duci vestri peto de mea iustitia unam particulam propter pecora mea..." – SRH I. 53–54. § 14.

[108] „At Pandrasus... cum postera lux redisset, obsidere oppidum cum resociato populo progressus est... Ut igitur menibus accessit, explorato castelli situ distribuit exercitum suum per turmas et per diversas partes in circuitu locavit. Indixit etiam ut alii egressum inclusis abnegarent, alii fluminum cursus averterent, alii crebris arietibus ceterisque machinationibus murorum compagem dissolverent. Qui praecepta eius effectibus exequentes omni nisu contendebant quibus modis obsessos crudelius infestarent." – HRB 4–5. § 10. „Vsubuu et Veluc omnisque exercitus eorum leti contra castrum Byhor equitare ceperunt et castra metati sunt iuxta fluvium Iouzas. Tertio autem die ordinatis exercitibus ad castrum bellando egressi sunt et e converso milites congregati ex diversis nationibus, contra Usubuu et suos milites pugnare ceperunt. Sycli et Hungarii ictibus sagittarum multos hominum interfecerunt. Vsubuu et Velec per balistas C.XXV milites occiderunt. Et pugnatum est inter eos XII dies et de militibus Vsubuu XX Hungarii et XV Sjcli interfecti sunt. Terciodecimo die autem cum Hungari et Sycli fossata castri implevissent et scalas ad murum ponere vellent milites ducis Menumorout videntes audaciam Hungarorum, ceperunt rogare hos duos principes exercitus et aperto castro nudis pedibus supplicantes ante faciem Usubuu et Velec venerunt." – SRH I. 103–104. § 51.

[109] „Menumorout, qui duci Arpad primo per legatos proprios Bulgarico corde superbe mandando terram cum pugillo se daturum negabat, modo per eosdem nuntios victus et prostratus totum regnum et Zulte filio Arpad filiam suam dare non dubitaret." – SRH I. 104–105. § 51.

[110] „Laudo igitur ut petatis ab illo filiam suam primogenitam, quam Innogin vocant, ad opus ducis nostri... do ei filiam meam Innogin... tertiam regni mei partem vobis ad inhabitandum concedo..." – HRB 8. § 15.

[111] Excidium Troiae. Eds. E Bagby Atwood – Virgil K. Whitaker. The Mediaeval Academy of America 44. Cambridge, MA 1944. (a továbbiakban Excidium). Legújabb kiadása: Excidium Troiae. Ed. Alan Keith Bate. Lateinische Sprache und Literatur des Mittelalters 23. Frankfurt a. M.–Bern–New York 1986.

[112] *Kapitánffy I.:* Anonymus és az Excidium Troiae i. m. 726–729.

A szövegek további összevetését követően bebizonyosodott, hogy az Anonymusnál szereplő bihari ostrom, majd az azt követő békekötés és esküvő motívuma az *Aeneist* feldolgozó regényből származik, amelyet az oktatásban is felhasználtak.[113] Az *Excidiumot* valószínűleg a *magisteri* címet viselő Geoffrey is olvasta, ám a *Historia* szerzője közvetlenül az eposzból is kölcsönözhette a forgatókönyvet. A *Historia* egy másik helye, amely a Claudius császár által szorongatott Winchester megvívásáról szól, még a britek és a görögök összecsapásánál is jobban emlékeztet a bihari ostrom és következményeinek leírására;[114] az *Excidium* ismeretében azonban ez az epizód sem bizonyító erejű Geoffrey és Anonymus közvetlen kapcsolataira nézve.

Udvari mulatságok

Jóval több remény fűzhető a brit királyok udvaraiban zajló fényes ünnepségek és a magyar honfoglalók mulatságainak összehasonlításhoz. A Julius Caesar felett aratott győzelmet ünneplő pogány Cassibelaunus király székvárosában, Trinovantumban (London) áldozatot mutat be a haza isteneinek (*patriis diis*),[115] s miután a vendégek elfogyasztották az áldozati lakomát („*mox cum diis suos honores perfecissent, refecerunt se residuis epulis, ut in sacrificiis solebat*"), az ifjak különféle sportokban, így például birkózásban mérik össze az erejüket („*Exin quod noctis et diei restabat diversos ludos componentes preterierunt. Ludentibus ergo ipsis contigit inclitus iuvenes... pariter in palestra contendere...*").[116]

---

[113] „Dum duodecim dies paciş quod secum pepigerant expleti fuissent, tertiadecima die luciscente ante solis ortum Eneas cum omnibus suis se armavit et ad civitatem Laurentinam, ubi Latinus rex pater Lavinie regnabat, produxit; et ad muros scalas ponere cepit, qualiter urbem ingredi potuisset. Excidium 51. Cives vero Laurentine civitatis vel ipse Latinus rex, dum Eneam victorem viderent, cum magno triumpho ei portas aperuerunt, et in regno Eneas susceptus est; et Laviniam in coniugio accepit et cum Latino socero suo fuit." – Excidium 55.; a további párhuzamokra Gabriel Silagi lett figyelmes l. Die Gesta Hungarorum des anonymen Notars. (Die älteste Darstellung der ungarischen Geschichte). Eds. Gabriel Silagi – Veszprémy László. Ungarns Geschichtsschreiber 4. Sigmaringen 1991. 176. 313. sz. jegyz.

[114] „Interea Claudius resociatis sociis oppugnabat predictam civitatem, que tunc Kaerpetis, nunc autem Portcestria vocatur. Nec mora menibus eius dirutis civibusque subactis insecutus est Arviragum, iam in Guintoniam ingressum. Exinde obsedit civitatem diversisque machinationibus illam opprimere nitebatur. Arviragus vero, ut sese obsessum inspexit, consociavit catervas suas apertisque portis ad preliandum egressus est. Cumque irruptionem facere affectasset, direxit Claudius nuntios ad ipsum, mandans ut concordiam inirent. Quippe timebat regis audatiam Britonumque fortitudinem preferebatque ipsos sensu et sapientia subiugare quam dubium certamen inire. Mandabat igitur ei concordiam daturumque promittebat sese filiam suam, si tantummodo regnum Britannie sub Romana potestate recognovisset. Postpositis ergo debellationibus, suaserunt maiores natu Arvirago promissionibus Claudii acquiescere... His vero et pluribus aliis mitigatus, paruit consiliis suorum et subiectionem Caesari fecit. Mox Claudius misit propter filiam suam Romam... Emensa hyeme deinde, redierunt legati cum filia eamque patri tradiderunt... Unde locum quo ei primo nupserat celebrem esse volens suggessit Claudio ut edificarent in illo civitatem que memoriam tantarum nuptiarum in futura tempora praeberet." – HRB 43–44. §§ 67–68.

[115] Hasonló antik ízű kifejezést Anonymusnál is találunk: „Almus et sui... diis inmortalibus magnas victimas fecerunt" – SRH I. 52. § 13.

[116] HRB 38–39. § 61.

A keresztény Arthur udvaráról már az alábbiakat olvassuk Geoffrey-nél:

„Amikor végre végeztek a lakomával, kivonultak a város melletti mezőre és különféle játékokkal szórakoztatták magukat: a lovagok lóhátra ültek, s úgy vívtak, mintha csatában lennének... Egyesek ökölvívó kesztyűvel és lándzsával mérték össze erejüket, mások nehéz kövek hajításában, sakkban, kockavetésben és egyéb változatos kedvtelésekben vetélkedtek, minden civakodás nélkül, egészen napnyugtáig."[117]

Tehát Arthur vitézei lovagi tornákat tartanak az igazi csaták mintájára, ellentétben Cassibelaunus pogány harcosaival, akik még birkózással töltötték az időt a hálaadó ünnepséget követően. Anonymus a következőket írja:

„...ezalatt Magyarország vitézeinek színe-java a fejedelem jelenlétében harci paripáikon pajzsokkal és lándzsákkal minden nap fényes tornát rendezett, a többi fiatal pedig pogányok módjára íjjal és nyíllal szórakozott."[118]

A harci játékok leírása egyértelmű rokonságot mutat Cassibelaunus harcosainak és Arthur lovagjainak összecsapásaival, s arról árulkodik, hogy szerzőink hasonlóan ítélték meg a lovagi tornákat: a Caesar felett diadalmaskodó, ám a kereszténységről mit sem tudó Cassibelaunus vitézeitől nem telik többre puszta birkózásnál, amely épp olyan alacsony rendű küzdelem, mint az Anonymus által pogány szokásnak bélyegzett íjászat; az istenfélő Arthur lovagjai eközben — Árpád híveihez hasonlóan — a keresztény udvari kultúrában elismertebb játékokkal múlatják az időt. A Névtelenünkre jelentős hatást gyakorló világias, udvari szemlélet különösen akkor válik szembetűnővé, ha a fenti részletek tágabb szövegkörnyezetét is vizsgálat alá vesszük.

Geoffrey of Monmouth képzelete hívta életre Arthur király fényes caerleoni ünnepségét, amely átszivárgott a *Matière de Bretagne* történeteibe, s nélkülözhetetlen elemévé vált az Arthur mondakört feldolgozó udvari irodalomnak - a kerekasztal lovagjainak kalandjai nemegyszer hasonló fényűző eseményeken veszik kezdetüket.[119] A *Historia* leírása szerint Arthur, pályafutása csúcsán — s egyben az egész mű drámai tetőpontján — koronázási ünnepséget rendez székvárosában, Urbs Legionumban (Caerleon-on-Usk), amely a településen található antik romok után kapta nevét. A város leírásakor, épületeinek, egyházainak, iskolájának számbavételekor Geoffrey Rómához hasonlítja Caerleon-on-Uskot.[120] A látványos egyházi szertartást követően, ahol a király és fe-

[117] „Ut tandem epulis peractus, diversi diversos ludi compositurí campos extra civitatem adeunt, mox milites simulachrum prelii sciendo equestrem ludum componunt... Alii cum cestibus, alii cum hasta, alii ponderosum lapidum iactu, alii cum scaccis, alii cum aleis ceterorumque iocorum diversitate contendentes quod diei restabat postposita lite pretereunt." - HRB 111. § 157.

[118] „...omnes milites Hungarie ante presentiam ducis fere cottidie super dextrarios sedendo cum clipeis et lanceis maximum turnamentum faciebant et alii iuvenes more paganismo cum arcubus et saggitis ludebant..." - SRH I. 95. § 46. A fordítás Veszprémy László munkája l. Anonymus–Kézai Simon: A magyarok cselekedetei. (a továbbiakban: A magyarok cselekedetei) Bp. 1999. 40.

[119] A prózai Arthur-eposz által megihletett udvari költők jobbára nem a világhódító király Historiában olvasható tetteit dolgozták fel, hanem a Geoffrey által kilenc eseménytelen esztendőként emlegetett időszakban, Arthur nagy hadjáratai között helyezik el lovagregényeik cselekményét l. *Ad Putter*: Finding Time for Romance: Medieval Arthurian Literary History. Medium Aevum 63. (1994) 1–16.

[120] „Ex alia vero parte pratis et nemoribus vallata regalibus prepollebat palaciis ita ut aureis tectorum fastigiis Romam imitaretur. Duabus autem eminebat ecclesiis quarum una in honore Iulii

lesége édes orgonamuzsikát és a kórusok mennyei énekeit hallgatják,[121] Arthur vitézei lakoma-asztalhoz ülnek, s az udvari étekfogómester és a pohárnokmester — mindketten Arthur vitézei — személyesen hordják körbe a tálcákat és a serlegeket.[122] Ezután kerül sor a már bemutatott lovagi játékokra, s a győzteseket a király birtokkal, városokkal stb. jutalmazza:

„Akik győzelmet arattak a játékban, azokat Artúr nagylelkű ajándékokkal jutalmazta. Miután az első három napot így eltöltötték, a negyediken összehívtak mindenkit, aki valamilyen méltóság reményében szolgálatában állt, s a király mindegyiküknek birtokokat, városokat és várakat, érsekségeket, püspökségeket, apátságokat és egyéb méltóságokat adományozott."[123]

Hasonló körülmények között zajlik le Árpád Megyer-révi lakomája is, amely a Gesta Hungarorum egyik csúcspontja: Anonymus leírja Attila király városát, Etzelburgot, vagyis Óbudát, ahol a magyarok — hol ép, hol romos állapotban — fellelték Attila királyi palotáit.[124] Miközben lakomáztak, ott szólt a sípok és a kobzok gyönyörködtető muzsikája is, s az előkelőknek arany-, a közrendűeknek pedig ezüstserlegekben szolgálták fel az ételt-italt. A lovagi játékok után Árpád is birtokokat adományoz:

„Ennek Árpád fejedelem nagyon megörült és vitézeinek részint arany, részint ezüst formájában különféle ajándékokat, valamint birtokokat juttatott."[125]

---

martyris erecta virgineo Deo dictatarum choro perpulchre ornabatur. Alia quidem in beati Aaron eiusdem socii nomine fundata canonicorum conventu subnixa tertiam metropolitanam sedem Britanniae habebat. Preterea ginnasium ducentorum phylosoforum habebat qui astronomia atque ceteris artibus eruditi cursus stellarum diligenter observabant et prodigia eorum temporum ventura regi Arturo veris argumentis predicebant..." – HRB 110. §156.; Kézai Simonnál is olvashatunk hasonló fiktív oktatási intézményről, egy olyan városról szóló leírásban (Savaria), amely ebben a formában csak az ő képzeletében létezett: „Sabaria vero habitata fuerat Longobardis, in qua erat generalis schola orbis terrae nationi, poetarum musis et dogmatibus philosophicis elucenter illustrata idolorumque erroribus diversis mancipata." – SRH I. 158. § 16. Geoffrey és Kézai itt azonos módszerrel éltek: az ókori múltra visszatekintő város fényét egyaránt egy híres iskola leírásával emelték. A sémához nemcsak a filozófusok, hanem pogány tudományuk, a csillagjóslás is hozzátartozik.

[121] „Postremo peracta processione to organa tot cantus in utrisque fiunt templis ita ut pre nimia dulcedine milites qui aderant nescirent quid templorum prius peterent." – HRB 111. § 157.

[122] „Kaius dapifer herminio ornatus, mille vero nobilibus comitatus qui omnes herminio induti fercula cum ipso ministrabant. Ex alia vero parte Beduerum pincernam vario totidem amicti secuntur qui in cyphis diversorum generum multimoda pocula cum ipso distribuebant." – HRB 111. § 157. Geoffrey az étekfogó és a pohárnok, Anonymus a lovászmester udvari méltóságát vetíti vissza a hősi múltba. (Sepel magistrum agasonum, SRH I. 89 § 44.)

[123] „Quicunque ergo victoriam ludi sui adeptus erat ab Arturo largis muneribus ditabatur. Consumptis ergo primis in hunc modum tribus diebus instante quarta vocantur cuncti qui ei propter honores obsequium prestabat et singuli singulis possessionibus, civitatibus, videlicet atque castellis, archiepiscopatibus, episcopatibus, abbaciis, ceterisque honoribus donantur." – HRB 112. § 157.

[124] Győry szerint a romkultusz hatása alatt álló Anonymus itt a Geoffrey-re is ható 12. századi Mirabilia Urbis Romae kifejezéseit ismétli l. *Győry J.*: P. mester franciországi olvasmányai i. m. 19–20. A Mirabilia Historiára gyakorolt hatására l. *Tatlock, J. S. P.*: The Legendary History of Britain i. m. 372–377.

[125] A magyarok cselekedetei. 40. „...unde dux Arpad valde letus factus est et omnibus militibus suis diversa donaria tam in auro quam in argento cum ceteris possessionibus donavit..." – SRH I. 95. § 46.

Nem kétséges, hogy Geoffrey a 12. századi normann királyi ünnepségeket tette halhatatlanná a *Historia* lapjain,[126] s alighanem maga Anonymus is részben saját kora szokásait vetítette vissza a honfoglalás idejébe.[127] A megyeri lakoma leírásában éppen azok az új esztétikai elvek szembeötlőek, amelyeket Geoffrey of Monmouth kortársa, Geffrei Gaimar így fogalmazott meg egy irodalmi vetélytársával incselkedve:

„Régi és új lakomákról
vadászatról, vigasságról,
széptevésről, szerelemről,
udvarában a királynak [I. Henrik],
– megboldogult, jó keresztény,
s a legjobb úr, ki volt és eljő –
alig mesél Dávid erről.
Ezt Gaimar sem írja meg már,
ám ha magát többet törné
a kalandokat megverselné:
szerelmeket és széptevést
vigasságot, vadűzést
lakomákat, fényes pompát,
gazdagságot, adakozást,
báróit, kik körülvették
jutalmuk bő ajándék:
ezekről kell énekelni,
teljességben előadni."[128]

A fenti sorok jelentősége óriási: a 12. század első felében alkotó történetíró — szakítva a kolostorok históriás hagyományával — elsőként fogalmazza meg, hogy az udvari élet krónikása akar lenni, s munkájában az udvar élet eszményeit kívánja viszhangozni.[129]

---

[126] „A történész aligha találhat élettelibb leírást a Historiánál, ha pontos képet szeretne alkotni a 12. századi ünnepélyes koronaviselésről és az azt kísérő ceremóniákról." *Tatlock, J. S. P.*: The Legendary History of Britain i. m. 272–273. Hódító Vilmos honosította meg a szokást, hogy az évben három ünnep alkalmával viselje a koronát. Ünnepélyes mise keretében megismételték a koronázási szertartást, amit fényűző ünnepség követett. A szokás a puritánabb I. Henrik idején visszaszorult l. *Judith A. Green*: The Government of England under Henry I. Cambridge 1986. 20. és *Martin Biddle*: Seasonal Festivals and Residence: Winchester, Westminster and Gloucester int he 10th–12th Centuries. Anglo-Norman Studies 8. (1985) 51–72.

[127] *Fügedi Erik*: Turniere in mittelalterlichen Ungarn. In: Das ritterliche Turnier im Mittelalter. Ed. Josef Fleckenstein. Göttingen 1985. 391.

[128] „Mes dé festes ke tint li reis, / del boschaier ne del gabeis, / del dounaier e de l'amur / ke demenat li reis meillur, / ki unkes fust ne jamés seit, / e crestd'en fust e beneit, / ne dit gueres l'escrit Davi. / Ore dit Gaimar k'il tressaili, / mes s'il uncore s'en volt pener, / de plus bels faiz pot vers trover: / ço est d'amur e dosnaier, / del gaber e de boscheier / e dé festes e des noblesces, / des largetez e des richesces, / e del barnage k'il mena, / Des larges dons k'il dona: / d'iço devereit hom bien chanter, / nd'ent leissir ne trespasser." – *Geffrei Gaimar*: Estoire des Engleis–History of the English. (a továbbiakban Estoire des Engleis) Ed. transl. Ian Short. Oxford–New York 2009. 352.

[129] Alan Press felhívja a figyelmet, hogy Gaimar tudósításai II. Vilmos ünnepségeiről korántsem objektív történeti tények, hanem eszményített leírások, amelyek a Historia regum Britanniaeból merítenek l. *Alan R. Press*: The Precocious Courtesy of Geoffrey Gaimar. In: Court and Poet:

Gaimar *Estoire des Engleis*-e (1136–1137) a történetírás és a fikció figyelemreméltó, műfajteremtő vegyülete, amelynek elsődleges célja a főúri közönség szórakoztatása volt.[130] A munka legtöbbször hiteles forrásnak bizonyul, ám számos helyen találkozhatunk benne regényes betoldásokkal, amelyek leginkább a későbbi lovagregényekből ismert elemekből épülnek fel – akárcsak Geoffrey Monmouth esetében, azzal a különbséggel, hogy Geoffrey-nél az olvasó ritkán bukkanhat hiteles történeti magra. Ezzel szemben Gaimar az *Angolszász krónika* átdolgozójaként megbízható forrásból merített, s a normann hódítást követő évtizedek egyéni — kortársainál nemegyszer hitelesebb — krónikásának bizonyul.[131] Szerzői elveiről azonban nem mondott le, s krónikájának csúcspontján elragadtatással ír a kolostori szerzők által léha erkölcsei miatt megvetett II. Vilmos pünkösdi ünnepségeiről. Mintha Arthur udvarának pompája köszönne itt vissza – a leírást talán maga a *Historia regum Britanniae* inspirálta.[132] Nem tudjuk, hogy honnan származnak a vidéken alkotó Gaimar értesülései a távoli londoni udvar fényűző pezsgéséről, ám a kortárs források — igaz, éppen ellenkező morális megítéléssel — szintén hírt adnak II. Vilmos és udvara pompakedvelő életviteléről. A király jó humoráról, nagylelkűségéről tanúskodó udvari történeteket azonban csak Gaimarnál olvashatunk:

„Amint mindenütt rendet tett,
a király, ím, tengerre kelt,
és sietett Angliába
Westminsteri palotába,
s új házában rendezett
fényűző ünnepségeket.
Ott volt mind: gróf, herceg, király;
leste őket háromszáz lakáj,
ruhájuk szürke hermelinszőr,
selyem, brokát, idegenből
(...)

Selected Proceedings of the Third Congress of the International Courtly Literature Society. Ed. Glyn S. Burgess. Liverpool 1981. 269.

[130] Ian Short szerint nem csupán az epilógus címzettjének (Constance fitz Gilbert) szórakoztatására készült a mű, hanem Lincolnshire kisebb arisztokrata udvarainak közönsége is Gaimar olvasói közé tartozott, mivel a helyiek őseit előszeretettel szerepelteti az *Estoire*-ban. L. Estoire des Engleis. XXIX.

[131] A műfaj más európai képviselőit hosszú évtizedekkel megelőző anglo-normann francia nyelven írt népnyelvű történeti művekről, ill. szerzőik azon törekvéséről, hogy elbeszéléseiket a tekintely vértezetébe öltöztessék l. *Peter Damian-Grint*: The New Historians of the Twelfth-Century Renaissance. Inventing Vernacular Authority. Woolbridge 1999. Gaimar különösen fontosnak tartja, hogy olvasója bepillanthasson történetírói műhelyébe: a műben, s különösen a terjedelmes epilógusban megismerhetjük a szerző személyét, pártfogóit, irodalmi kapcsolatait, az általa felhasznált forrásokat, valamint a megbízás és a megírás körülményeit, időtartamát. Az epilógusról (különösen Gaimar forrásairól és irodalmi kapcsolatairól) részletesen l. *Ian Short*: Gaimar's Epilogue and Geoffrey of Monmouth's Liber vetustissimus. Speculum 69. (1994) 323–343.

[132] Estoire des Engleis. 444.

Mind a lakájok irányítják,
a műhely s a konyha népét,
kik a fogásokat hozzák
vendég ételét-italát.
S hogy ne csenjen a kapzsi nép,
és az ezüst tálat és kést
összevissza nehogy zúzza,
mindez a lakájok gondja.
Birtokolják örökösen
kitüntető tisztségüket.
Birtoka nagy és számos,
ki az udvarhoz bejáratos.
Csak a dús udvari ruha
méltó ilyen hivatalra.
A király fenséges misét
hallgatott bárói val elébb,
Wales királyai körbe vették,
nehéz kardját ők cipelték,
a megbízásról úgy ítélték,
csak nekik joguk e tisztség.
A normannok zúgolódtak,
négyen a trón előtt megálltak,
kezükben mind kardot fogtak,
jelentkeztek kardhordónak.
Bezzeg a büszke gróf, Hugó,
Kardhordozást megtagadja,
– senkinek ő nem szolgája –
nyomban nevetett királya.
Legyen az aranybot őre,
méltóságát úgy hirdesse.
(...)
Tetszett neki ez a beszéd,
s ma is a gróf utódai,
Chester minden urai
a királyi pálcát hordozzák,
s így szolgálják a királyt.
Hugónak jutott Észak-Wales,
erény, ily díjat érdemelsz.
A király tréfát űzött sokszor
övéi előtt a grófból,
ki a kardot nem hordozta,
mégis rangos lett a jussa.
S a királyi nagylelkűség
vég nélkül hirdeti dicsőségét,
s nem mehet feledésbe

ilyen nemes cselekedet.
A nép a gróf hírét zengi,
örökké ajkán tettei."[133]

A szerzetes-történetírók által elutasított udvari ideálok és az új királyeszmény, amellyel eddig csak a *chanson de geste*-ekben találkozhattunk, most először egy történeti műben jelenik meg.[134] A jóindulatú uralkodó áll előttünk, az eljövendő századok lovagregényeinek jókedélyű Arthurjához hasonló, aki igazságos ítéleteivel és legfőképpen: jó humorával tartja fönn az egyensúlyt és a békét, hogy bárói körében gondtalanul élvezhesse a vadászatokat, ünnepségeket és egyéb udvari kalandokat.[135]

Valószínűnek tartom tehát, hogy P. mester számára Geoffrey regényes gestája nyomán a népnyelvű történeti irodalomban és a lovagregényekben elterjedő ünnepség-leírások alaptípusa szolgáltatta a mintát a megyeri vigasságokról szóló fejezet megfogalmazásakor. Ezt igazolja a szerzőink életében divatos romkultusz megjelenése is: a régi Róma hajdani fényének e visszatükröződései mindkét műben az udvari ünnepségekhez kapcsolódóan bukkannak fel.

---

[133] „Li reis, quant out tut apaisé / Dreit vers la mer est repairé, / En Engletere s'en revint, / A Westmoster sa feste tint; / En sa sale ki ert novele / Tint une feste riche e bele. / Mult i out reis, contes e ducs, / Treis cent ussers aveit a l'us, / Chescons aveit u veir u gris / U bon paile de altre pad's... / E ensement tut reparés / Cil ki aportouent les més / De la quisine e des mesters, / E li bevres e li mangers, / Ici usser les conduaient / Pur la vessele dunt servaient / Ke lecheür nes eschecast / Ne malmed'st ne defrussast. / Franc fiu aveient ces ussers / Ki afereient a lur mesters; / De granz honurs erent saisiz / A la curt erent bien serviz. / Chescon sa livreson aveit / Tel cum a curt aver deveit. / Li reis par merveillus barnage / Od't sa messe en son estage. / Les reis de Wales i estaient / Ki les espeies porter devaient, / E bien voleient dereisner / Ke ço esteit lur dreit mester, / Mais nel voldrent suffrir Normant. / Quatre contes vindrent avant / Chescon un'espee saisi, / De bel porter chescon servi. / Li quens Hüun esteit si fier / Ke n'en deignat nule bailler, / Ainz dit ke pas n'estait sergant. / Li reis s'en rist si fu joiant / Sa verge d'or li rovat prendre / E par parage od lui defendre... / Li reis des diz mult s'esjud'st, / E a ses heirs en fiu deit estre / E a tuz les contes de Cestre: / De tel mester daivent servir, / Sa verge aider a sustenir. / Li reis Nortwales li donat / Pur s'onurance l'otrd'at, / E mult sovent s'est puis gabez / Li reis del conte a ses privez / De l'espee k'il degetat / E en quel bien li aturnat; / E tuzjurs ert en bien turné / Les feiz del rei e sa bonté, / E tuzjurs nes parlé serra / Del barnage k'il demena, / E del conte tut ensement / Tuzjurs en parlerunt la gent." – Estoire des Engleis. 324–328.

[134] *John Gillingham*: Kinship, Chivalry and Love: Political and Cultural Values in the Earliest History Written in French: Geoffrey Gaimar's Estoire des Engleis. In: Uő: The English int he Twelfth Century: Imperialism, National Identity and Political Values. Woolbridge 2000. 255. – Gaimar mintha éppen Ordericus Vitalisszal vitatkozna, aki II. Vilmosról és pompakedvelő udvaráról, különösen pedig Hugh of Chester erkölcsieiről nagyon kedvezőtlenül nyilatkozik, méghozzá éppen azokért a világi szórakozásokért, amelyeket Gaimar annyira csodál. Uo. 250.

[135] A Hugh of Chester rátartiságának köszönhető bonyodalmon II. Vilmos király épp azokkal a tulajdonságokkal lesz úrrá, amelyek Stephen Jaeger szerint kulcsfontosságú udvari erények: az önuralom és a jókedély. L. *Stephen Jaeger*: The Origins of Courtliness. Civilizing Trends and the Formation of Courtly Ideals 939–1210. Philadelphia 1985. 162–175. és *Gillingham, J.*: Kinship, Chivalry and Love i. m. 243.

Geoffrey:
„Gazdagása miatt minden város közül Caerleon volt a legalkalmasabb egy ilyen ünnepség megrendezésére... királyi palotái olyan fényűzőek voltak, hogy tetőik arannyal borított ormai Rómához tették hasonlóvá."[136]

Anonymus:
„Másnap pedig Árpád fejedelem és előkelői valamennyi vitézük kíséretében bevonultak Attila király városába. Megpillantották a királyi paloták sorát, néhányat földig lerombolva, néhányat épségben, és megcsodálták a kőépítményeket."[137]

Anonymusnál korábban is olvashatunk antik építmények romjairól, s kiderül, hogy már Attila is az antikvitás örökségét vette birtokba, amikor az ősi épületek felújításáról rendelkezett:

„...Attila... királyi székhelyét a Duna menti Felhévíz felett alakította ki, amelyet ma magyarul Budavárnak hívunk, németül pedig Etzelburgnak. Az itt talált ősi épületeket parancsára rendbehozták, körös-körül erős fallal övezték."[138]

A Névtelennel ellentétben a *Historia* szerzője a legkevésbé sem saját századának körülményeiből indult ki, amikor legkedvesebb hőse székhelyét megválasztotta. Nehéz megmagyarázni Geoffrey vonzódását a walesi Caerleon-on-Uskhoz, ehhez a jelentéktelen településhez, amelyet már műve első fejezeteitől kezdve szerető gonddal figyel, s előbb — minden alap nélkül — érseki, sőt prímási székhellyé, majd Arthur udvarának helyszínévé emel, noha a korábbi ha-

---

[136] „[Urbs Legionum] pre ceteris civitatibus diviciarum copiis habundans tante sollennitati apta erat... regalibus prepollebat palaciis ita ut aureis tectorum fastigiis Romam imitaretur." – HRB 110. § 156.

[137] A magyarok cselekedetei. 40. „Secundo autem die dux Arpad et omnes sui primates cum omnibus militibus Hungarie intraverunt in civitatem Atthile regis et viderunt omnia palatia regalia quedam destructa usque ad fundamentum, quedam non, et ammirabantur ultra modum omnia illa edificia lapidea..." – SRH I. 94. § 46.

[138] A magyarok cselekedetei. 10. „...Athila... regalem sibi locum constituit iuxta Danubium super calidas aquas et omnia antiqua opera, que ibi invenit, renovari precepit et in circuitu muro fortissimo edificavit, que per linguam Hungaricam dicitur nunc Buduuar et a Teothonicis Ecilburgu vocatur." – SRH I. 35. § 1. – Abszinger Gyula Attila király városalapításával, és az azt követő etimológiai magyarázattal az alábbi Geoffrey helyet állítja párhuzamba: „Diviso tandem regno affectavit Brutus civitatem aedificare... Perveniens ergo ad Tamensem fluvium... condidit itaque civitatem ibidem eamque Troiam Novam vocavit. Ex hoc nomine multis postmodum temporibus appellata tandem per corruptionem vocabuli Trinovantum dicta fuit. At postquam Lud, frater Cassibellani qui cum Iuliano Cesare dimicavit, regni gubernaculum adeptus est, cinxit eam nobilissimis muris necnon et turribus mira arte fabricatis. De nomine quoque suo iussit eam dici Kaerlud, id est civitas Lud." – HRB 14–15. § 22. L. *Abszinger Gy.:* P. mester Gestájának angol és dán vonatkozásai i. m. 30. A fejezet folytatása, amelyben a székváros neve miatt támadt testvérviszályról van szó, erősen emlékeztet az Attila-Buda szembenállás vélhetően Kézai Simon által kitalált eredetére: „Unde postea maxima contencio orta est inter ipsum et Nennium fratrem suum qui grauiter ferebat illum velle nomen Troie in patria sua delere." – HRB 15. § 22. „Ab Isnaco autem curia celebrata egrediens Sicambriam introivit, ubi Budam fratrem suum manibus propriis interfecit, proicii faciens corpus eius in Danubium, eo quod ipso Ethela in partibus occiduis praeliante inter eum et fratrem eius metas stabilitas transgressus fuerat dominando. Fecerat etiam Sicambriam suo nomine appellari. Et quamvis Hunis et caeteris suis gentibus interdictum rex Ethela posuisset, út urbs Ethelae vocaretur, Teutonici interdictum formidantes eam Echulbuer [Ecylburg] vocaverunt, Hunni vero, curam parvam illud reputantes interdictum, usque hodie eandem vocant Oubudam sicut prius." – SRH I. 156. § 13.

gyomány ez utóbbit Cornwallba helyezte. Bár önmagát — alighanem születési helyére utalva — monmouthiként (Monemutensis) nevezi meg, Geoffrey képzeletét inkább ennek az egykori római őrállomásnak a romjai termékenyítették meg, ahol talán a fiatalságát töltötte.[139] Anonymus-térképe megszerkesztésekor Györffy György is az *amor del natio loco* elvéből indult ki, s arra a megállapításra jutott, hogy P. mester a Felső-Tisza-vidék mellett Óbudán és környékén, vagyis III. Béla székvárosának vonzáskörzetében érezhette igazán otthon magát,[140] ahol — Geoffrey-hez hasonlóan — bőven volt alkalma sétálni az antik épületek romjai között, s részt vehetett a megyeri révi udvari ünnepségeken is. Akár a Györffy által valószínűsített óbudai prépostot rejti a P. sigla, akár nem, az nem kérdéses, hogy Óbuda szerepeltetése a *Gesta* politikai céljaival is összhangban állt: a település és romos építményei jogi hidat teremtettek az Attilát, Árpádot és a P. mester jó emlékezetű Béla királyát elválasztó évszázadok között; a királyi székhely és Attila összekapcsolása — amelyre az aquincumi romok szolgáltatták a jogcímet — a dinasztia tekintélyét emelte.

Geoffrey és P. mester ajándéka

Más középkori *litterator*okhoz hasonlóan Geoffrey of Monmouth és P. mester egyaránt éltek azzal a lehetőséggel, hogy munkáikba személyes hangvételű elemeket csempésszenek. Ezek az elmélkedések a művek elején (*prologus*) és végén lelték meg természetes helyüket, s szerzőiknek szigorú formai kötöttségeknek kellett megfelelnie – amellett, hogy önálló fogalmazásra is lehetőségük nyílt.[141] E formai előírások közé tartozott az ajánlás is, különösen, ha az író anyagi támogatásra is számíthatott a címzettől: Geoffrey két tekintélyes normann főúr, Robert of Gloucester és Waleran of Meulan, valamint maga István angol király pártfogását kérte *Historiá*ja számára. Anonymus ajánlásának címzettjét csupán egy N. sigla rövidíti, amely a Névtelen tanúsága szerint egykori iskolatársát, a Gesta megírását szorgalmazó barátját jelöli. E nyilatkozattal azonban óvatosan kell bánnunk: nem lehet kizárni, hogy a titokzatos N. csupán azért került be Anonymus előszavába, hogy a szerző eleget tehessen a történet-

---

[139] *Tatlock, J. S. P.*: The Legendary History of Britain i. m. 72. Vele szemben John Gillingham úgy véli, hogy Geoffrey-t az 1130-as évek viharos eseményei indították arra, hogy Caerleonba helyezze Arthur udvartartását: az angliai trónviszályt kihasználó walesiek jelentős katonai sikereket értek el, és az új hódítások egyik központja a korábban angol fennhatóság alatt álló Caerleon lett (1136). Gillingham szerint a Historia szerzője izgatott örömmel fogadta honfitársai felkelését. Vö. *Gil ingham, J.*: The Context and Purposes i. m. 113–115. A kérdést döntően befolyásolja Geoffrey származásának megítélése: a szakirodalomban ugyanis elfogadottabb az a nézet, hogy ősei normannizált bretonok voltak, s éppúgy megvetette a walesieket, mint az angolok, vagy éppen a normannok. Vö. *Tatlock, J. S. P.*: The Legendary History of Britain i. m. 443. és *Crawford, T. D.*: On the Linguistic Competence i. m. 158.

[140] *Györffy György*: Anonymus Gesta Hungarorumának kora és hitelessége. Irodalomtörténeti Közlemények 74. (1970) 10.

[141] A 12. századi európai történetírás Gertrud Simon által összegyűjtött prologus-toposzai világosan mutatják, hogy a Gesta Hungarorum elé bocsátott ajánlás minden szempontból méltó a korabeli történeti munkák ékesszóló bevezetőihez l. *Gertrud Simon*: Untersuchungen zur Topik der Widmungsbriefe mittelalterlicher Geschichtschreiber bis zum Ende des 12. Jahrhunderts. Archiv für Diplomatik 4. (1958) 52–119 és 5–6. (1959–1960) 73–153.

írás műfajának szerves részét képező prologusszerkesztés szabályainak, amelyeket diákévei során, Hugo Bononiensis *Rationes dictandi prosaice* című leveleskönyvéből sajátított el.[142] Ebben az esetben nem feltétlenül kell valós személyt keresnünk N.-ben, annál is inkább, mivel a 12. századi történetírók — ha maguk szerények maradtak is, s P. mesterhez hasonlóan nemegyszer a névtelenségbe burkolóztak — ajánlásaik címzettjeit megnevezték, s korántsem fukarkodtak pártfogójuk vagy a munka megírására ösztönző egyén dicséretével.[143] A fentieket azonban egyáltalán nem erősíti meg az a tény, hogy eddig nincs tudomásunk fiktív címzettekről Anonymus történetíró-elődeinek és kortársainak prologusaiban.

A *Gesta* prologusának záróimája inkább az előbbi vélekedést látszik igazolni: a rímes versbe forduló sorokkal Anonymus korántsem csak a címzetthez fordul, azokat az egész hazához intézi. P. mester szerzői önérzete, amely nyílt büszkeséggel hirdeti szelleme adományát nem csupán barátja, hanem egész nemzete számára, még a 12. századi megújulás öntudatos történetírói között sem divatos, s a korábbi nemzettörténetekben sem jellemző. Hasonló gondolatra éppen Geoffrey-nél bukkantam; igaz, nem a *Historiá*ban, amely nem nélkülözi a történetírás műfajára jellemző alázatossági formulákat, hanem Geoffrey utolsó művében, a *Vita Merlini*ben, amelyre immár nem a rhetorica, hanem a poetica szabályai érvényesek:

Anonymus:
„Felix igitur Hungaria, cui sunt dona data varia, omnibus enim horis gaudeat de munere sui litteratoris, quia exordium genealogie regum suorum et nobilium habet, de quibus regibus sit laus et honor regi eterno et sancte Marie matri eius, per gratiam cuius reges Hungarie et nobiles regnum habeant felici fine hic et in evum. Amen."
(SRH I. 34. Prologus)

Vita Merlini:
„Duximus ad metam carmen: vos ergo Britanni laurea serta date Gaufrido de Monemuta.
Est enim vester; nam quondam proelia vestra
vestrorumque ducum cecinit scripsitque libellum
Quem nunc Gesta vocant Britonum, celebrata per orbem."
(La légende Arthurienne III. 352.)

---

[142] Az Anonymus által forgatott szónoklattani kézikönyvet Jakubovich Emil azonosította l. *Jakubovich Emil*: P mester. (Adalékok az Anonymus-kérdéshez.) In: Emlékkönyv dr. gr. Klebersberg Kuno negyedszázados kultúrpolitikai működésének emlékére születésének ötvenedik évfordulóján. Bp. 1925. 195–197.

[143] Gertrud Simon megemlít néhány prologust, ahol a vállalkozást bátorító illető azonos rangú, sőt, barátságban áll a szerzővel; ám még ezekben az esetekben is ismeretes a címzettek vagy a megbízók kiléte. Olyan korai, kolostori körülmények között született a munkákban, amelyeknek célja a monasztikus erények dicsérete (pl. Rufinus Historia monachoruma), a szerző nem nevezi meg a munkát ösztönző testvéreit, ám ez a szerzetesi szerénység és szemléletmód nem is állhatna távolabb Anonymustól l. *Simon, G.*: Untersuchungen zur Topik der Widmungsbriefe i.m. 60. 31. sz. jegyz. Eadmer művei (Historia Novorum, Vita Sancti Anselmi) előszavában barátai bátorítására hivatkozik, William of Malmesbury pedig a Gesta Regum negyedik könyvének prologusában tesz említést barátairól, akik rábeszélték az írásra l. *Gransden, A.*: Prologues i. m. 132. E névtelen barátok közössége azonban korántsem állítható párhuzamba Anonymus dilectissimus amicusával, akinek egyéni kiválóságáról és személyes felkéréséről is értesülünk.

Nem vitás, hogy a Merlinről szóló költemény befejező szakasza Horatius nevezetes ódájára rímel, amelyben az aranykori költő saját írói teljesítményének állít emlékművet.[144] Ahogy Horatius önnön halhatatlanságának és a múzsa babérkoszorújának zálogaként a római verselést elsőként a görögök mértékére szabta, s hazájában meghonosította az *Aeolium carment*, Geoffrey éppúgy állított elsőnek ércnél maradandóbb emléket egy addig jelentéktelennek ítélt nép vezéreinek és hőstetteinek. E nagyszerű ajándékért cserébe az oxfordi kanonok Horatiuséval azonos öntudattal, de tőle eltérően nem a múzsától, hanem — s e sorok meggyőzően tanúskodnak Geoffrey walesi származása mellett — britjeitől, a *Historiá*ban megénekelt nemzettől várja a babérkoszorút. Anonymus, a *litterator,* szintén tehetségéhez illő adománnyal örvendeztette meg *patriá*ját, Magyarországot, s immár nyoma sincs a kötelező alázatosságnak: munkája méltó arra, hogy óráról-órára ujjongjanak miatta. Ajándékának lényege, hogy Árpád utódainak, s az előkelőknek Kárpát-medencére formált jogát az írott források tekintélyével támasztotta alá; valamint Geoffrey-hez, s különösen a vergiliusi mintát követő normann történetírókhoz, Dudo de Saint-Quentinhez és utódaihoz hasonlóan[145] a prófécia (Emese álma) és a genealógia révén minden kétséget eloszlatott a királyi dinasztia s a kortárs magyar előkelők birtoklásának ősisége és törvényessége felől.

A fentiekből kitűnik, hogy továbbra is indokolt a *Historia regum Britanniae* és Anonymus *Gestá*jának összevetése, ám újfent hangsúlyoznom kell, hogy a bemutatott motivikus hasonlóságok, párhuzamok nem annyira a két mű közötti közvetlen kapcsolatot, mint inkább a szellemi légkör azonosságát igazolják – noha gyanítható, hogy Geoffrey of Monmouth *gestá*ja vagy az általa megihletett udvari irodalom valamelyik mára elveszett vagy lappangó darabja Névtelenünk iskolai olvasmányainak is részét képezhette. Láthattuk a két *gesta* honszerzés-modelljének azonos vázát, s Anonymus *Gestájá*nak 46. fejezetében, a honfoglalás cselekményének csúcspontján egyszerre érhetjük tetten az ókori romok által megtermékenyített képzelet meseszövését, az antik hőstől való származás gondolatát, s a világi főúri közönség gyönyörűségét kereső udvari tudósítást; a 12. századi szellemi virágzás történetírásának új színekkel gazdagodó történetfilozófiai és esztétikai elvei a *prologus* mellett ebben a fejezetben állnak előttünk a legvilágosabban. Ám nem szabad elfelejtenünk, hogy a műfaji rokonság ellenére a *Gesta Hungarorum* a születőben lévő, ezért szabadon formálódó, kísérletező kedvű hazai irodalomnak egyedi, a középkori históriaírásban páratlan példája.

---

[144] „...ex humili potens, princeps Aeolium carmen ad Italos deduxisse modos. Sume superbiam quaesitam meritis et mihi Delphica lauro cinge volens, Melpomene comam." – Carm. 3. 30. Q. Horati Flacci Carmina. (Bibliotheca scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana) Ed. Friedrich Vollmer. Lipcse 1912. 114. Idézi *John Strong Perry Tatlock*: Geoffrey of Monmouth's Vita Merlini. Speculum 18. (1943) 266. 2. sz. jegyz.

[145] *Ingledew*: The Book of Troy i. m. 670–673. Dudo és P. mester történetszemléletének hasonlóságaira már Veszprémy László is felhívta a figyelmet l. *Veszprémy László:* The Birth of Hungarian Identity in the Historiography of the Middle Ages. In: Conquęte, acculturation, identité: des Normands aux Hongrois. Les traces de la conquęte. Ed. Piroska Nagy. Rouen 2001. 103–104.

GESTA EORUM DIGNA AETERNITATE LAUDIS

Common motifs in the Legendary Histories of Geoffrey of Monmouh and the Hungarian Anonymus.

by Dániel Bácsatyai

(Summary)

Subsequent to the birth of the first historical works in the peripheral parts of Europe after the turn of the first millennium, the initial decades of the 13th century witnessed a wave of vigorous interest in the accounts and tales of the *origo gentis*; historians of the youngest monarchies of Western Christendom like Denmark, Poland, Bohemia or Hungary created systematic and coherent narratives merging the now-obscure national lore with antique tradition. From time to time, Geoffrey of Monmouth's brilliant *Historia regum Britanniae* also arises as a likely model for the *gestas* of Saxo Grammaticus, Vincentius Kad'ubek and the mysterious Master P, the anonymous clerk of Bela III, king of Hungary. Besides their similar treatment with literary sources, Geoffrey and the above historians all employed the same motifs to establish a mythology that has been forming their peoples' identity fundamentally for centuries. In this paper I focus on the potential direct and indirect influences of the *Historia* on the nameless chronicler's entirely fictional construction of the Hungarian conquest in the Carpathian basin in his *Gesta Hungarorum*, keeping in mind that most parallels root in the widespread Latin narratives of antique subjects (*Historia de preliis*, the *De Excidio Troiae* of Dares Phrygius and the anonymous *Excidium Troiae*), which were common readings in medieval higher education. Although it is obvious that Geoffrey's account of Brutus' fight for freedom and Árpád's consecutive battles against local leaders in Anonymus are both based on the *Excidium Troiae*'s version of the Virgilian conquest of Aeneas in Italia, I am convinced that the summit of Geoffrey's *Historia*, Arthur's pentecostal crown-wearing in Caerleon, had a more direct impact on the *Gesta Hungarorum* and its central scene of Árpád's feast amongst the Roman ruins near the seat of Bela III, the anonymous historian's former patron.

HELYESBÍTÉS

Sajnálatomat fejezem ki, hogy a Századok 2012. évi 6. számában *Főrendiházi reform Magyarországon 1885-ben* címmel megjelent tanulmányomban több alkalommal elmulasztottam a tudományos publikálás etikai normáinak megfelelő hivatkozást. Ezúton tájékoztatom az Olvasókat, hogy tanulmányom *Elképzelések a felsőtábla reformjáról az 1790-es országgyűlésen, Tervek a felsőtábla megreformálására a reformkorban* és *A felsőtábla kérdése 1848–49-ben* című fejezetei túlnyomó részben Tóth-Barbalics Veronika: *Reformtervek a főrendiház átalakítására a 19. század első felében* című tanulmányán alapulnak, a *Tervek a főrendiház reformjára a kiegyezés után* fejezetében pedig több helyen támaszkodtam nevezett szerző *A „korona védpajzsa" vagy „észarisztokrácia"? A magyar főrendiház élethossziglan kinevezett tagjai* című tanulmányának megállapításaira. Kijelentem tehát, hogy tanulmányom említett részeiben forrásul Tóth-Barbalics Veronika említett tanulmányait használtam, és a szerző elnézését kérem a hivatkozás elmulasztásáért.

Szalai Miklós

Gulyás László Szabolcs

MEGJEGYZÉSEK AZ ÉSZAKKELET-MAGYARORSZÁGI MEZŐVÁROSOK KÖZÉPKORI FEJLŐDÉSÉNEK JELLEMZŐIHEZ[1]

A mezővárosok kialakulásáról, jogi helyzetéről, de főleg társadalmáról és gazdasági jellegzetességeiről nagyjából hatvan éve rendszeresen értekeznek középkorászaink és várostörténészeink. A megkülönböztetett figyelem egyik oka az volt, hogy a magyar várostörténészek elég hamar felismerték azt a tényt, hogy a mezőváros igencsak markáns — a sokféle megítéléstől függően negatív vagy pozitív — szerepet játszott a sajátos magyar gazdaság- és társadalomfejlődésben. Ennek megfelelően voltak olyan kutatóink, akik a polgári viszonyok elterjesztésének fontos szereplőjeként tekintettek rájuk, míg mások a „nyugati mintájú" fejlődés kerékkötőjeként, azaz éppen hogy a „fejlődésképtelenség" jelenségének kézzelfogható bizonyítékaként értelmezték szerepüket.[2]

Az érdeklődés az oppidumok iránt az utóbbi néhány évtizedben ugyan némileg mérséklődött, de a téma a helytörténetírásban továbbra is napirenden maradt.[3] Ezekben a munkákban kutatóink a legtöbb esetben a korábbi, jól be-

---

[1] A tanulmány az OTKA PD 78132 számú kutatási pályázat keretében készült.

[2] A mezővárosok fontosságára Mályusz Elemér hívta fel először, még az 1920-as években a figyelmet (*Mályusz Elemér*: Az 1514. évi jobbágyháború okai. Társadalomtudomány 6. [1926] 373–380.). A téma mára már meglehetősen széles szakirodalommal rendelkezik. A legfontosabb munkák a következők: a kialakulás koráról, azaz a 14. századról számol be *Ladányi Erzsébet*: Libera villa, civitas, oppidum. Terminológiai kérdések a magyar városfejlődésben. Történelmi Szemle 23. (1980) 450–477., *Fügedi Erik*: Mezővárosaink kialakulása a 14. században. In: *Uő.*: Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Tanulmányok a magyar középkorról. Bp. 1981. 336–363. és *Mályusz Elemér*: A mezővárosi fejlődés. In: Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században. Szerk. Székely György. Budapest 1953. 128–191. A 15. századi mezővárosokra l. a máig legjobb összefoglalót Bácskai Vera tollából (*Bácskai Vera*: Magyar mezővárosok a 15. században. Bp. 1965). A 14. századi, és bizonyos megszorításokkal a 15. századi mezővárosokra is tömör, de jól összefoglalt definíciót nyújt: *Blazovich László*: Mezőváros. In: Korai magyar történeti lexikon (9–14. század). Főszerk. Kristó Gyula. Bp. 1994. 455–456. Az egyes részkérdésekhez kapcsolódó, bőséges szakirodalmat menet közben említjük majd még. A mezővárosok történelmi szerepével foglalkozó vitákra l. *Gulyás László Szabolcs*: A középkori mezővárosok gazdasági-társadalmi szerepének megítélése a történeti szakirodalomban. Valóság 52. (2009) 2. sz. 69–81. Az 1950-es és 1960-as években a mezővárosokkal kapcsolatosan érezhetően egyfajta „értékítélet" kialakítására való törekvés jelent meg a szakmán belül.

[3] A közelmúltig szerencsés módon nem kevés olyan tanulmány látott napvilágot, amely egyes mezővárosok középkori történetét foglalja össze önálló munka vagy könyvfejezet formájában. Manapság nem csak a jelentősebb települések, megyei városok, hanem a kisebb helységek történetének többszerzős összefoglalása során is rendszeresen elismert középkorászokat kérnek fel a középkori fejezet kidolgozására. Az elmúlt néhány évtized összefoglalói közül megemlítendő példaként a sorban Galgóc (*Fedeles Tamás*: Galgóc az Újlaki érában [1349–1524]. In: Debrecen város 650 éves. Várostör-

vált és „bejáratott" módszereket követve vázolták fel megbízhatóan a mezővárosok középkori történetét.

A Mohács előtti településtörténeti kutatásoknak Kubinyi András összetett szempontrendszere adott új lendületet és friss impulzusokat az 1990-es években. Kubinyi sikeresen vette át és használta fel a nyugati földrajztudományban már régtől jól ismert „központi hely" fogalmát egy sajátosan a magyar viszonyokra kidolgozott centralitási pontrendszer létrehozására. Az új irányzat objektív és innovatív módszere hamar népszerűvé vált és ennek köszönhetően viszonylag gyorsan megkezdődtek a funkcionális, vagy más néven „centralitási" vizsgálatok a középkori Magyar Királyság egyes tájegységei településtörténeti jellegzetességeinek feltárásában.[4]

Az új metodika több szempontból is irányt mutatott a kutatás számára. Egyrészt, a funkcionális vizsgálat már lehetővé teszi, hogy a mezővárosokat — de akár a falvakat is — ne önmagukban, hanem a települések nagyobb halmazán belül értékeljük, megállapítsuk viszonyukat a földrajzi környezetben lévő többi településformációhoz és behelyezzük akár nagyobb régiók gazdasági rendszerébe is. Ugyanilyen fontos eredmény, hogy Kubinyi koncepciójának elterjedése előse-

téneti tanulmányok. [Speculum Historiae Debreceniense 7.]. Szerk. Bárány Attila, Papp Klára, Szálkai Tamás. Debrecen 2011. 195–222.), Gyöngyös (*Draskóczy István*: Gyöngyös település- és birtoklástörténete a középkorban. In: Tanulmányok Gyöngyösről. Szerk. Havassy Péter – Kecskés Péter. Gyöngyös 1984. 91–128.), Körmend (*Bándi Zsuzsanna*: Körmend a középkorban. [Körmendi Füzetek]. Körmend 1987.), Makó (*Blazovich László*: Makó története a kezdetektől 1849-ig. [Makó monográfiája 4.] Makó 1993.), Mohács (*Koszta László*: Az Árpád-kori halászfalutól a püspöki mezővárosig. In: Tanulmányok Mohács történetéből. A település fennállásának 900. évfordulójára. Szerk. Ódor Imre. Mohács 1993. 11–48.), Pápa (*Kubinyi András*: A középkori Pápa. In: Tanulmányok Pápa város történetéből. A kezdetektől 1970-ig. Főszerk. Uő. Pápa 1994. 75–124. és *Solymosi László*: Adatok Pápa város középkori történetéhez. In: Tanulmányok Pápa város történetéből. 2. Szerk. Hermann István. Pápa 1996. 31–53.), Rimaszombat (*Kollmann Örs László*: Rimaszombat középkori története. In: Analecta Mediaevalia I. Tanulmányok a középkorról. Szerk. Neumann Tibor. Bp. 2001. 113–153.), Sárvár (*Érszegi Géza*: Középkor. In: Sárvár monográfiája. Szerk. Horváth Ferenc. Szombathely 1978. 77–239.), Sátoraljaújhely (*Tringli István*: Sátoraljaújhely a középkorban. Széphalom 21. (2011) 247–262.), Szombathely (*Zágorhidi Czigány Balázs*: A püspöki mezőváros. In: Savaria-Szombathely története a város alapításától 1526-ig. Szerk. Engel Pál. Szombathely 1998. 132–220.), Szond (*C. Tóth Norbert*: Szond [Egy dél-alföldi mezőváros a középkorban]. In: „Quasi liber et pictura": tanulmányok Kubinyi András hetvenedik születésnapjára. Szerk. Kovács Gyöngyi. Bp. 2003. 589–600.), Tata (*Schmidtmayer Richárd:* Tata, egy jelentős mezőváros és polgárai a késő középkorban. Komárom-Esztergom Megyei Múzeumok Közleményei 17. (2011) 191–222.) és még sorolhatnánk.

[4] A módszer alapjainak megvetése Walter Christaller nevéhez fűződik, aki 1933-ban vezette be a „központi hely" (zentrallen Orte) fogalmát a várostörténeti vizsgálatokkal kapcsolatosan. Magyarországon Major Jenő vetette fel az alkalmazás lehetőségét, majd Kubinyi András évtizedeken keresztül finomította és dolgozta ki az ehhez szükséges metodikát. Kubinyi számára Fügedi Erik szolgáltatott még újabb szempontot, amikor Jacques Le Goff nyomán hazánkban is megvizsgálta a városfejlődés és a koldulórendi kolostorok megtelepedése közötti összefüggéseket. *Major Jenő*: A magyar városok és városhálózat kialakulásának kezdetei. Településtudományi Közlemények 16. (1964) 49–89. és *Uő*: A magyar városhálózatról. Településtudományi Közlemények 18.(1966) 33–65., *Fügedi Erik*: Koldulórendek és városfejlődés Magyarországon. Századok 106. (1972) 69–95. A Kubinyi András-féle összetett pontrendszerre és annak kialakítási folyamatára l. összefoglalóan *Kubinyi András*: Városfejlődés és vásárhálózat a középkori Alföldön és az Alföld szélén. (Dél-alföldi évszázadok 14.) Szeged 2000. és *Uő*: Városhálózat a késő középkori Kárpát-medencében. In: Bártfától Pozsonyig. Városok a 13–17. században. Szerk. Csukovits Enikő, Lengyel Tünde. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 35.) Budapest 2005. 9–36.

gítette hazánkban a mezőváros-kutatásban korábban alig-alig megjelenő regionális szemlélet kialakulását. Az egyes sajátos tájegységek mezővárosai ugyanis általában jól megfoghatóan eltérő társadalmi fejlettséggel és gazdasági karakterrel rendelkeznek, így vizsgálatuk elsősorban az érintett régiókon belül tűnik kifizetődőnek. A centralitási jellegű kutatások manapság már tudatosan és rendszeresen egy kisebb-nagyobb területen fekvő településcsoport történetének feltárását tűzik ki célul, s teszik ezt igen eredményesen. Maga Kubinyi András és a tanítványai jártak az élen a regionális szempontú város- és településtörténeti vizsgálatok terén is Magyarországon, amelyekből egyébként újabban már egyre több lát napvilágot.[5]

Ehhez a regionális jellegű metódushoz kíván alkalmazkodni jelen dolgozat is. Bár, be kell vallani, „Északkelet-Magyarország" önálló és egységes régióként soha nem létezett. Valójában egy kreált, áttekinthető kutatási keretként létrehozott területi egységről van csupán szó. Az érintett országrész hatalmas: északi és keleti határa gyakorlatilag maga az országhatár, míg nyugaton a Fülek-Pásztó-Hatvan vonalig, délen pedig nagyjából a Várad-Túr-Tiszavarsány vonalig tart (pontosabban, önkényesen itt tűztük ki a határait). A vizsgálandó mezővárosok nagy része így alapvetően az Alföld északi területein található.

Mire jó és igazolható-e vajon az ilyen, kissé öncélúnak tűnő régióalkotás? Ha van előnye, márpedig véleményünk szerint van, akkor az éppen a vizsgált térség nagyságában és az ebből következő összetettségében áll. A terület a városfejlődés szempontjából igen sokszínű képet mutat: három fejlett szabad királyi város (Kassa, Bártfa, Eperjes) és két jelentős, erősen városias jellegű püspöki székhely is található itt (Várad és Eger).[6] További jellegzetes településcsoportot jelentenek a szepességi szász városok, amelyek Zsigmond korától lengyel

[5] *Kubinyi András*: A középkori Magyarország középkeleti része városfejlődésének kérdéséhez. Borsodi Levéltári Évkönyv 5. (1985) 7–82., *Uő*: Mezővárosok egy városmentes tájon. A középkori Délnyugat-Magyarország. A Tapolcai Városi Múzeum Közleményei 1. (1989) 319–335., *Tóth Péter*: Szempontok a borsodi mezővárosok középkori és koraújkori történetének a vizsgálatához. In: Város és társadalom a XVI–XVIII. században. Szerk. Bessenyei József – Fazekas Csaba. (Studia Miskolcinensia 1.). Miskolc 1994. 113–124. *Kubinyi András*: Központi helyek a középkor végi Abaúj, Borsod, Heves és Torna megyékben. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 37. (1999) 499–518., *Uő.*: Városfejlődés és vásárhálózat i. m., *Rüsz-Fogarasi Enikő:* Központi helyek az erdélyi középkori vármegyékben, In: Erdélyi Várostörténeti tanulmányok. Szerk. Pál Judit, Fleisz János. Csíkszereda 2001. 20–42., *Blazovich László*: Városok az Alföldön a 14–16. században. (Dél-alföldi évszázadok 17.) Szeged 2002., *Kollmann Örs László*: Gömör és Kishont vármegyék központi helyei a középkorban. Doktori (PhD) értekezés. Debrecen, 2003., *Uő*: Szempontok az észak-gömöri központi helyek középkori és kora újkori fejlődésének vizsgálatához. In: Analecta Mediaevalia II. Várak, templomok, ispotályok. Tanulmányok a magyar középkorról. Szerk. Neumann Tibor. Bp. 2004. 97–172., *Gulyás László Szabolcs*: A mezővárosi önkormányzat funkciói és társadalmi háttere a középkori Hegyalján. Doktori (PhD) értekezés. Debrecen 2008. (kézirat). Szintén regionális szemléletről, de elsősorban régészettudományi megközelítési módról árulkodik *Benkő Elek – Demeter István – Székely Attila*: Középkori mezőváros a Székelyföldön. (Erdélyi tudományos füzetek 223.). Kolozsvár 1997. Hasonló jellegű, archeológiai indíttatású munka *Valter Ilona*: Mezővárosi kutatások újabb eredményei Észak-Magyarországon. In: Dunántúli Dolgozatok. (Történettudományi Sorozat 3.) Pécs, 1991. 195–209. stb. Új szempontként az erdélyi régió településeinek — köztük mezővárosoknak — korabeli elbeszélő forrásokban történő említéseit veszi számba, mint a városiasodás vizsgálatának lehetséges fokmérőjét *Csukovits Enikő*: A későközépkori városhálózat a kortársak szemével. In: A mezővárostól a rendezett tanácsú városig. Szerk. Garda Dezső. Csíkszereda 2011. 9–31.

[6] A Kubinyi András-féle centralitási pontrendszerben Kassa és Várad az „elsőrendű városok" kategóriájába tartozik 43 és 41 centralitási ponttal, míg Bártfa, Eperjes és Eger másodrendű város-

zálogban vannak ugyan,[7] de a környező magyar településekkel kialakított szoros kapcsolatukat láthatólag az uralomváltást követően sem szakították még meg. A környéken található emellett jó néhány bányaváros is, melyek közül a kisebb jelentőségűek (Dobsina, Jolsva, Telkibánya, Rudabánya stb.) a középkor végén egyre többször már csak egyszerű oppidumként jelennek meg a forrásokban, igaz korábbi jogi jellegüket még ekkor is őrizték. Sajátos társadalmi és jogi fejlődés érzékelhető a középkorvégi Sárospatak és környéke mezővárosaiban is, amelyek monokultúrás szőlőtermelést folytattak és sikeresen kapcsolódtak be a Lengyelország felé irányuló borkereskedelembe. Ez utóbbi azonban nem csak a későbbi és szűken értelmezett Hegyalján mutatható ki, hanem a környék néhány további, fejlett mezővárosában, így például Miskolcon, Göncön vagy éppen Szikszón is. Szintén egyedi fejlődési pályát futottak be a máramarosi királynéi mezővárosok, de alapvetően, a régióban több, királyi birtok múlttal rendelkező, korábban sokszor civitasként számon tartott jelentős oppidum is található (Patak, Újhely, Szatmár és Németi, Beregszász stb.), melyek a 15. századra már nagyrészt magánkézbe kerültek. Hogy felsorolásunkat rövidre fogjuk, vannak még a területen a lengyel határ vidékén és a környékbeli civitasok vonzásában fekvő, alapvetően kereskedő jellegű oppidumok (Kurima, Varannó, Sztropkó), a legtöbb esetben szerves fejlődés során főúri rezidencia szintig jutó települések (Terebes, Várda, Bátor, Homonna), egyházi birtokú és hiteleshelyi központként is működő mezővárosok (Jászó, Lelesz) is. Persze nem szabad elfeledkeznünk a civitas-lét szintjét több szempontból is elérő, de birtokjogi tényezők alapján mégis csak oppidumnak számító Debrecen városáról sem.[8] A mezővárosok további nagy — főként az Alföld északi részén található — csoportja ilyen karakterisztikus jelleggel már nem rendelkezett, ellenben a falutelepülések és az igazi városok közti széles térben, a fejlődés különféle fokán álló oppidumként élték meg a 15. századot. Fontos megjegyezni még mindezek mellett is a valahol a falvak és az oppidumok eléggé megfoghatatlan határvidékén mozgó, gyakran országos vásárokat is rendező, jogilag falvaknak tekinthető helységeket (Lök, Mada, Ruszka, Szalka stb.).[9] Amint ez a hevenyészett felsorolásunk-

---

nak számít 33, 32 és jóval csoportátlag alatti 23 ponttal. *Kubinyi A.*: Városhálózat a Kárpát-medencében i. m. 30.

[7] Az elzálogosítás 1412-ben történt. Codex Diplomaticus Hungariae Ecclesiasticus ac Civilis I–XI. Stud. et op. Georgii Fejér. Budae 1829–1844. (a továbbiakban CDH) X/5. 130.

[8] Debrecen fejlettségének legfontosabb jelzője — sok más mellett — az 1405. évi szabad királyi címet és falépítési engedélyt biztosító királyi privilégium volt. *Zsigmondkori Oklevéltár* I–II/2. (1387–141[illegible]). Összeállította *Mályusz Elemér.* Bp. 1951–1958. III–VII. (1411–1420) Mályusz Elemér kéziratát kiegészítette és szerk. *Borsa Iván.* Bp. 1993–2001. VIII–IX. (1421–1422.) Szerk. *Borsa Iván – C. Tóth Norbert.* Bp. 2003–2004. X. (1423) Szerk. *C. Tóth Norbert.* Bp. 2007. XI. (1424) Közzéteszi *Neumann Tibor* és *C. Tóth Norbert.* Bp. 2009. (Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 1, 3–4, 22, 25, 27, 32, 37, 39, 41, 43, 49.) (a továbbiakban ZSO) II. 3767. Az már csak a helyzet fonákja, hogy a város nem tudott élni a kiváltságokkal, mivel nem maradt királyi kézben. A birtokos változásokra l. *Módy György*: A falutól a mezővárosig. In: Debrecen története I. kötet. Debrecen története 1693-ig. Szerk. Szendrey István. Debrecen 1984. 131–134. Egy frissen kiváltságolt település eladományozása egyébként egyáltalán nem számított Zsigmond számára „nagy ügynek", ugyanezt Patakkal is mindenféle lelkiismeret-furdalás nélkül megcsinálta 1429-ben. *Gulyás L. Sz.*: A mezővárosi önkormányzat i. m. 30–31

[9] Megemlíthető például Lök falu, amely öt országos vásárral és elsőrangú közlekedési csomópontként 11 centralitási pontot ért el, mégsem volt mezőváros. *Kubinyi A.*: Városfejlődés és vásárhá-

ból is látható, önkényesen létrehozott régiónk szemléletes metszetéül szolgál a középkorvégi hazai városfejlődésnek, annak csaknem minden egyedi elemét prezentálja.

Ha már itt tartunk, néhány szót feltétlenül szólni kell a kutatás eddigi egyik legnagyobb mulasztásáról, mégpedig a széles körben elfogadott és minden szempontot figyelembe vevő hatékony tipológia hiányáról. A mezővárosok csoportosítására több próbálkozás is történt az elmúlt évtizedekben, de gyakorlatilag mégsem sikerült pontot tenni az ügy végére. A dolgot nagyban megnehezíti, hogy a középkori magyar oppidumok mindegyike más és más képet mutat, azaz alapjában véve egyedi és településenként is eltérő karakterrel rendelkező jelenség.[10]

A mezővárosok csoportosítása ebből következően csakis többszintű és vegyes kategóriarendszerrel lehetne megoldható. Ebben a birtokos személye mellett (királyi, egyházi, magán) a gazdasági jelleget (például a bányavárosi, vagy monokultúrás szőlőtermelő szerepet) és egyéb funkciókat és jellemzőket (hiteleshely, rezidencia, kiváltságlevél stb.) is figyelembe kellene-lehetne venni valamilyen módon. A szakma mindmáig adós maradt egy ilyen csoportosítással, amely a feladat nagyságát tekintve, azt gondoljuk, magyarázható is.

Éppen ez a helyzet, tehát a kidolgozott tipológiai rendszer hiánya mutatja talán a legmeggyőzőbben az oppidumok fejlődési metódusának széles spektrumát s egyúttal a kutatás nehézségeit is. A hiányosság pedig már csak azért is szembetűnő, mert igencsak illusztris társaság, a magyar történettudomány élvonalába tartozó kutatók foglalkoztak az oppidumok kérdésével az elmúlt fél évszázadban, de állást mégsem foglaltak határozottan az ügyben, még ha fel is vetettek különféle javaslatokat.[11]

---

lózat i. m. 76. Hasonlóan figyelemreméltó az oklevéladó gyakorlattal rendelkező Ajak (Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár [a továbbiakban DL] 44 729., DL 81 481.) vagy Hódos község is (DL 82 804., DL 82 229.) stb.

[10] Ezt hangsúlyozza például *Ladányi Erzsébet*: Az oppidum fogalom használata a középkori Magyarországon. Az oppidumok jogélete. Levéltári Szemle 42. (1992). 4. sz. 5.

[11] Mályusz Elemér a mezővárosok kialakulásának és fejlődési lehetőségeinek hátterében álló okokat számba véve említi meg például a birtokjogi szempontú kategorizálás lehetőségét, királyi illetve magánföldesúri mezővárosokról beszélve (*Mályusz E.*: A mezővárosi fejlődés i. m. 154., 173–183.). Bácskai Vera ugyanakkor a bortermelő és az állattenyésztő (pontosabban nagyállattartásra és -kereskedelemre berendezkedett) oppidumok csoportjait különíti el egyértelműen. *Bácskai V.*: Magyar mezővárosok i. m. 63. Gyakorlatilag ugyanerre az eredményre jutott Székely György is, még ha tételszerűen ezt nem is jelentette ki (*Székely György*: Vidéki termelőágak és árukereskedelem Magyarországon a 15–16. században. Agrártörténeti Szemle 3. (1961) 309–343. Azt mindenképpen hangsúlyozni kell azonban az iméntiekkel összefüggésben, hogy a mezővárosok döntő többsége valójában egyik monokultúrás jellemzővel sem rendelkezett, ehelyett a legtöbb esetben ennél jóval jellegtelenebb településformációkról van szó. Fügedi Erik tipológiai érvrendszer-felvetésében új fejlemény-ként már a keletkezés körülményeit (így például bányaváros-eredet vagy uradalmi központi és korábbi ispáni székhelyi szerepkör, mint városfejlesztő tényező) is szerepeltette, de utalt a kiváltságlevelek és a gazdasági jelleg fontosságára is. *Fügedi E.*: Mezővárosaink kialakulása i. m. 338–345. Megemlítendő még Kubinyi András, aki mint említettük, nem jogi, gazdasági vagy társadalmi jellege alapján, hanem az általa kidolgozott módszerrel mért objektív fejlettségi szint meghatározásával kategorizálta az oppidumokat (is). Ez alapján a mezővárosok kapcsán beszélt a felülről a 3. kategóriát alkotó „kisebb városok, valamint jelentős városfunkciójú mezővárosok", a közepes és részleges városfunkciót ellátó mezővárosok (4. és 5. kategória), az „átlagos mezővárosok és mezővárosi jellegű fal-

Ezúttal csupán szigorúan genetikus megközelítéssel, azaz a kialakulás jellemzőire koncentrálva próbáljuk meg bemutatni a vizsgált területen található mezővárosainkat. Ebből a szemszögből alapvetően az a legfontosabb kérdés, hogy milyen birtokban volt a település az oppidum cím megszerzése előtt és után, hogy mikor szerezte meg a mezővárosi titulust és van-e vajon a kettő között bármilyen összefüggés? Érintett településeink történetével, kiváltságaival nem kívánunk mélyebben foglalkozni, egyrészt az érintett mezővárosok nagy száma miatt, másrészt pedig mivel ezeket az információkat a téma korábbi kutatói (főleg Bácskai Vera és Kubinyi András) már összegyűjtötték.[12]

Ezen a hatalmas, általunk vizsgált területen számításaink szerint 124 mezőváros helyezkedett el a középkor végén. A körbe a biztonság és egyszerűség kedvéért — az eldönthetetlen metodikai szőrszálhasogatást elkerülendő — nem vontuk bele a vegyesen oppidumnak és civitasnak titulált szepességi szász városokat, valamint a térségben fekvő, de speciális jogi jellegét még szilárdan őrző néhány valódi bányavárost (Gölnicbánya, Asszonypataka, Szomolnokbánya stb.). Más bányavárosokat azonban, amelyek láthatólag már a mezővárosi fejlődés útjára léptek, belevettünk a vizsgálatba (ilyen volt például néhány kisebb északgömöri bányaváros, például Dobsina vagy Jolsva is).[13] Értelemszerűen a püspöki székhelyeket sem vehettük figyelembe a számbavételnél, jóllehet bizonyos

---

vak" (6. kategória) és a „jelentéktelen mezővárosok és központi funkciót ellátó falvak" (7.) szintjéről. *Kubinyi A.*: Városfejlődés és vásárhálózat i. m. 95. Kubinyi arra is kísérletet tett, hogy a mezővárosok jogi helyzetét és terminológiáját — Blazovich László és Érszegi Géza problémafelvetése nyomán — összeegyeztesse a centralitási pontrendszerrel. Ilyen értelemben beszélt civitas-oppidumokról, (16 pontnál nagyobb centralitási értékű, korábban civitasnak nevezett települések esetén), oppidumokról (11–15), possessio-oppidumokról (6–10), possessiókról (1–5). Uo. 39–41. Sajnos ez sem olyan kategóriarendszer, amelybe minden egyes mezővárost egyértelműen be lehetne sorolni.

[12] Kubinyi András centralitási vizsgálatai során a témánkban is érintett települések legfontosabb ilyen adatait (sokadalmak, tiszttartók jelenléte, kiváltságok stb.) az idézett műveinek adattárában részletesen is közli, így egyenként idézni őket felesleges.

[13] Kérdéses persze, hogy mennyiben igazolható megoldás egy bányavárost az oppidumok közé sorolni, hiszen ha a bánya esetleg el is kezdett kimerülni egy ilyen településen a középkor végén, a sajátos jogviszonyok még nyilván sokáig továbbéltek. Mégis, az Északkelet-Magyarország általunk vizsgált területén található kisebb bányavárosok a 15–16. században már rendszeresen oppidumként szerepelnek a forrásokban, amit értelmezhetünk a hanyatlás, a „mezővárosiasodás" jeleként is. Az is árulkodó tény, mintegy beismerés, hogy a középkor végére saját kiadású okleveleikben bányavárosaink olykor már szintén csak oppidumnak tartják magukat (Jolsva 1511. évi, és Csetnek 1490-es évekből származó kiadványaiban: Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Fényképgyűjtemény [a továbbiakban DF] 281 680., DL 46 565.). A leívelő fejlődési szakaszt azonban nem csupán a terminológia változása alapján vizionáljuk: a bányaművelés és a fémfeldolgozás intenzitása a 16. század elejére érzékelhetően visszaesett az említett Észak-Gömörben. A hanyatlás a bányák kimerülése mellett talán azzal is összefüggésben állhatott, hogy a felső magyarországi bányavárosok többsége a 15. századra kikerült a király kezéből és különféle magán- és egyházi földesuraké lett. *Heckenast Gusztáv*: A felső-magyarországi bányavárosok kora újkori lehanyatlásának okai. In: Város és társadalom a XVI–XVIII. században i. m. 45–47., *Kollmann Örs László*: Szempontok az észak-gömöri központi helyek középkori és kora újkori fejlődésének vizsgálatához. In: Analecta Mediaevalia II. i. m. 127–128. vö. *Wenzel Gusztáv*: Magyarország bányászatának kritikai története. Bp. 1880. 215–216. stb. Általánosságban l. *Paulinyi Oszkár*: Nemesfémtermelésünk és országos gazdaságunk általános alakulása a bontakozó és a kifejlett feudalizmus korszakában. Századok 106. (1972) 561–608.

szempontok, például népességük jobbágyi státusza alapján akár a mezővárosok közé sorolhatók is lehetnének.[14]

Mivel ilyen nagyszámú település önálló történetét jelen keretek között képtelenség lenne összefoglalni, célunk nem lehet más, mint hogy egyfajta általános képet vázoljunk fel mezővárosaink sorsáról, megállapítsuk, hogy van-e olyan speciális fejlődési pálya, amely egyes településeinkre nézve kimutatható.[15] Alapvetően magánföldesúri-, királyi- és egyházi birtok eredetű mezővárosokat különböztethetünk meg ebből a szempontból, a fejlődést pedig két lazán értelmezett, azaz nem precíz kronológiai szempontú korszakra, a 14. és a 15. századra lebontva vizsgáljuk. A vizsgált településekkel kapcsolatos terminológia-használati jellemzőket, azaz az első oppidum említést és azt az időszakot, amikor a helyet civitasnak nevezték a függelékben található táblázatokban tesszük közzé.

A 124 helység nagyobbik fele, egészen pontosan 76 mezőváros (az összesnek bő 61%-a) magánföldesúri birtok eredettel rendelkezett az oppidummá alakulást megelőzően. Ezek a települések legnagyobb részt egyszerű villa vagy possessio szintről emelkedtek fel spontán fejlődés eredményeképpen, általában a 15. század elején, de akad közöttük néhány olyan is, amelyet már korábban is a civitas kifejezéssel illettek az oklevelek írói. Kissé szokatlan ez a helyzet, hiszen köztudottan a királyi tulajdonú és a legtöbb esetben korai királyi privilégiummal rendelkező településekre volt ez igazán jellemző. Általános sajátosságnak tűnik még ebben a csoportban, hogy a világi földesúri fennhatóság szinte minden esetben meg is maradt a középkor végéig, még akkor is, ha ritkán, de megesett, hogy a mezőváros néhány évre királyi vagy királynéi birtokba került.[16] 74 közü-

---

[14] Ha utánajárunk a dolognak, nyomban kitűnik, hogy a püspöki székhelyek sohasem szerepeltek a forrásokban oppidumként. Ennek oka a kánonjogi terminológiában és a városfallal kerítettségben keresendő, amely a civitas kifejezés egyértelmű és stabil használatához vezetett. A civitas szó kánonjogi jelentésére l. *Ladányi E.*: Az oppidum fogalom használata i. m. 5. A városfal és a terminológia összefüggésére: *Kubinyi András*: „Szabad királyi város" – „Királyi szabad város"? Urbs. Magyar várostörténeti évkönyv 1. (2006) 52–55.

[15] A birtoktörténettel és a mezővárosok terminológiájával kapcsolatosan a téma általános szakirodalma mellett felhasználtuk az egyes mezővárosokhoz kapcsolódó, alább hivatkozandó történeti munkákat, a Magyar Országos Levéltár digitális adatbázisát és interneten elérhető kéziratos okleveleit, valamint Csánki Dezső történeti földrajzi munkáját és Engel Pál középkorvégi birtoktérképét is. Collectio Diplomatica Hungarica. A középkori Magyarország digitális levéltára. CD-ROM. Szerk. Rácz György. Bp. 2009. (a továbbiakban DL–DF), *Csánki Dezső*: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában I–III., V. Bp., 1890–1913., *Engel Pál*: Magyarország a középkor végén. CD-ROM. MTA Történettudományi Intézet. Bp. 2001.

[16] Egyes esetekben két világi birtokos között rövid ideig királyi birtoklás is megfigyelhető volt, vagy a királyi birtok olyan korai időpontra (például a 13–14. század fordulójára) datálódik, hogy a mezővárossá válás szempontjából ennek talán már nincs igazán jelentősége. Ilyen település volt például Szikszó, amely a 14. század végéig az Aba nembeli Szikszóiak kezén, majd rövid ideig a királyné birtokában volt. Az 1390-es évek elején bekövetkező birtokos váltást a szikszóiaknak adott 1391. évi királynéi fakitermelési kiváltság és az 1393. évi 50 forintos collecta-kedvezmény is bizonyítja. ZSO I. 2314. és I. 2961. 1403-ban a település azonban már a Perényiek kezén van. ZSO II. 2324. Hasonló mondható el például Gömörről, amely a 15. század elejéig az akkor kihalt Gömöri család birtokában volt, míg a 15. század közepén a Perényiek és mások, a század végén pedig a Bebekek birtokolják. *Kollmann Ö. L.*: Gömör és Kishont i. m. 25–30. 1423-ban Gömört Zsigmond királyi oppidumként említi: „oppidum nostrum Gewmer". DL 11 366. Gyöngyösnek szintén volt egy ilyen átmeneti történeti

lük a 15. századot is magánföldesúri tulajdonban érte meg. De kezdjük a sort a két kivétellel!

Az első, Aszaló volt az egyetlen olyan helység, amely magánföldesúri előzmény után jutott egyházi kézre, majd a 16. század elején így is vált mezővárossá. Az 1407-ig a Gerebenciek tulajdonában lévő, szőlőtermelő jellegű falu 1407-ben lett a váradi püspök birtoka.[17] A helyi tanács által 1521-ben kiadott oklevélben magukat már mezővárosnak nevezik.[18]

A másik ilyen hely Miskolc, amely korán ugyan, de — a birtokközponti és rezidencia- szerepnek köszönhetően — már mindenképpen a városiasodás megindulása után lett királyi birtok, így nyugodt szívvel vettük be a magánbirtok-eredettel rendelkező, később uralkodói kézbe került települések csoportjába. A Miskolc nemzetség korai eredetű földesurasága után rövid ideig Ákos István és fiai voltak az éleskői uradalom központjává váló város urai, majd 1320-ban a Szécsiek kezébe került a terület. 1364-ben I. Lajos a számára nyilvánvalóan egyre kedvesebb hellyé váló Diósgyőr birtokhátterének megerősítése érdekében szerezte meg végül csere útján a települést és az uradalmat is tőlük. A szomszédos Diósgyőr sorsa párhuzamosan haladt: nagyjából a 13. század utolsó harmadára Ákos nembeli Ernye báné lett a birtok, amelynek központja, azaz maga a város igazi rezidenciaként funkcionált ebben az időszakban.[19] Egy valószínűsíthető és rövid Druget fennhatóság után a király az 1330-as években a királynénak adhatta át az erődítményt, amit — a fentieknek megfelelően — az 1360-as években a miskolci Szécsi-birtokokkal vontak össze. A dolog hátterében Lajos tudatos rezidencia-alapítási szándéka állhatott.[20]

Ha megpróbáljuk valahogyan egyfajta szisztematikus rendbe sorolni ehhez a nagy csoporthoz tartozó többi 74 oppidumot, akkor egyértelműen a magánbirtok-előzménnyel rendelkező települések felső réteget alkotó, rezidencia funkciót betöltő mezővárosokkal kell kezdenünk a sort. A rezidencia — legyen az uralkodói, egyházi vagy főúri — fejlesztőleg hatott egy településre, növelte jelentőségét és állandó bevételt jelentett a lakosság számára is.[21] A székhely-lét-

szakasza: a település fele hosszú Szécsényi uralom után 1424-ben bő egy évtizedre került a király kezébe, majd később ismét magánföldesúri birtokként hallunk róla. *Draskóczy I.*: Gyöngyös i. m. 120–121. Úgy gondoljuk, hogy a rövid királyi tulajdon érdemben nem módosította a települések fejlődési pályáját, még ha más jellemzőkre, például a terminológiára hatással is lehetett. Visszakanyarodva Szikszóhoz például egyértelmű, hogy az olykor a városra alkalmazott civitas megnevezés alapvetően ezzel a rövid királynéi birtoklással állhatott összefüggésben, a Perényiek idején azonban Szikszó újra, mint oppidum szerepel a legtöbb esetben a forrásokban. 1419-ben Zsigmond „civitas seu óppidum" megjegyzéssel beszél róla. ZSO VII. 517. *Csánki D.*: Magyarország történeti földrajza i. m. I. 201

[17] A Szikszói birtoklásra: DL 75 377. (1381). A Gerebenci-birtoklásra (1402. évi adat): ZSO II. 1722. A váradi püspökség birtokszerzése: CDH X/4. 292. Az aszalói Szent János Evangélista plébániaegyházra l. ZSO VII. 1778. (1420-as adat). Aszaló erőteljes szőlőtermelő-jellegét bizonyítja, hogy több extraneus is birtokolt szőlőt a településen. L. pl. DL 16 887., DL 75 923.

[18] DL 23 541. Az aszalói tanács már 1487-ben is szerepelt egy forrásban: DL 75 933.

[19] Erre a rezidencia-jellegre l. *Draskóczy István*: Miskolc birtoktörténete a középkorban. In: Miskolc története I. A kezdetektől 1526-ig. Szerk. Tóth Péter, Kubinyi András. Miskolc, 1996. 105–108.

[20] Miskolc középkori történetére l. *Draskóczy István*: Miskolc birtoktörténete i. m. 81–156., *Kubinyi A.*: Városfejlődés és vásárhálózat i. m. 131–144. és *Csánki D.*: Magyarország történeti földrajza i. m. I. 165–166.

[21] Ennek köszönhető, hogy Kubinyi András is szerepelteti a rezidencia-létet összetett centralitási pontrendszerében, a tízből ez az egyik értékelendő kritérium. *Kubinyi A.*: Városfejlődés és vá-

ből adódó haszon azonban nem csak gazdasági jellegű volt. A földesúr egyértelműen arra törekedett, hogy lakóhelyét presztízsének megfelelően alakítsa ki, azt kényelmes, biztonságos és reprezentatív lakóhellyé tegye. Ez pedig egyfelől állandó építkezéseket, másfelől a településre vitt bírói és birtokigazgatási funkciókat, végül pedig a birtokos kapcsolatai révén a királytól szerzett kiváltságokat eredményezhetett a polgárságnak.

Magánbirtokú oppidumaink közül ilyen, állandó földesúri lakóhelyül szolgáló település volt például a korai királyi birtok eredettel rendelkező, de az Anjou-korra már stabilan magánkézben lévő Kisvárda.[22] A Várdaiak a 14. századtól sorra bővítették a lakók privilégiumait, a folyamatra pedig az 1468. évi, valóban széleskörű jogokat tartalmazó földesúri kiváltságlevél tette fel végül a pontot.[23] Az Árpád-kor végétől a Gutkeled nemzetség birtokában lévő Bátor mezőváros, mint birtokközpont kiváltságainak gyarapítása szintén folyamatosnak tekinthető és ebben a földesúr szerepe nem volt éppenséggel jelentéktelen. A település 15. századi fellendülése alapvetően kiemelkedő kereskedelmi helyzetének és birtokközpont mivoltának köszönhető. Az igazi unikum azonban Bátor 1332-ben szerzett árumegállító vagy útkényszer joga volt.[24] Terebes szintén

---

sárhálózat i. m. 13. Az uralkodói rezidenciákra: *Uő*: Főváros, rezidencia és az egyházi intézmények. In: Uő: Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon. Bp. 1999. (Metem könyvek 22.) 301–313. A főúri rezidenciák meghatározásának módszertanával szintén ő foglalkozott. *Uő:* Főúri rezidenciák a középkor végén. In: A Dunántúl településtörténete VII. Falvak, várak és puszták a Dunántúlon (11–19. század). Szerk. Somfai Balázs. Veszprém 1989. 87–93., és szintén *Uő*: Nagybirtok és főúri rezidencia Magyarországon a XV. század középétől Mohácsig. In: A Tapolcai Városi Múzeum Közleményei 2. (1991). Szerk. Törőcsik Zoltán. Tapolca 1992. 211–228., de főleg 216–218. A világi rezidenciánál is jelentősebb fejlesztő tényezőként értékelhetjük azonban az egyházi, főleg a püspöki székhelyek jelenlétét. *Koszta László*: Püspöki székhely és városfejlődés. (Pécs központi funkciói és vonzáskörzete a 14. század közepéig) In: Kelet és Nyugat között. Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére. Szerk. Koszta László. Szeged 1995. 233–272., *Kubinyi András*: Püspöki rezidenciák a középkori Magyar Királyságban. In: *Kubinyi A*: Főpapok, egyházi intézmények i. m. 213–223.

[22] Történetére l. *Virág Ferenc*: Adatok Kisvárda történetéhez. A kötet anyagát válogatta és sajtó alá rendezte Ács Zoltán. Nyíregyháza 1981. és *Németh Péter*: A kisvárdai római katolikus templom Szent László ábrázolása. In: Tanulmányok Kisvárda történetéből. Szerk. Ács Zoltán. Kisvárda 1983. 12–23.

[23] 1354-ben a már régóta meglévő hetipiac kereskedői kerülnek királyi védelem alá. A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. I–XII. köt. Szerk. *Nagy Imre, Nagy Iván, Véghely Dezső, Kammerer Ernő. Lukcsics Pál.* Pest, Bp. 1871–1931. (a továbbiakban Zichy) II. 115. Ezt többek között 1443-ban szőlőt telepítőknek járó adómentesség, 1453-ban országos vásárjog, 1468-ban pedig mezővárosi kiváltságlevél követte. Zichy IX. 50., Zichy IX. 270. és Zichy X. 304.

[24] Városuknak a Bátoriak 1330-ban kiváltságlevelet jártak ki, amely felmentette a lakókat a királyi és megyei bírák és a királyi adó fizetése alól, a bíráskodás jogát azonban a földesuraknak adta át. (CDH VIII/3. 404–411.). A kiváltságot 1332-ben árumegállító jog, más értelmezés szerint egyszerű útkényszer követte, amely segítségével Bátor kontrollálhatta az Erdély és Buda, illetve Erdély és Kassa közötti kereskedelmet. *Kubinyi András*: Városfejlődés és vásárhálózat i. m. 127–131. *Fügedi E.*: Mezővárosaink kialakulása i. m. 358–359. Az árumegállító jogot és a település többi kiváltságát átírja II. Ulászló 1512. május 3-i oklevele. DL 14020. Az árumegállító jog alapvetően a sókereskedelemmel függhetett össze. *Draskóczy István*: Nyírbátor és Sopron. Az árumegállító jog és a só a 14–15. századi Magyarországon. Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Szemle 41. (2006) 251–265. A kapott kiváltságot egyszerű útkényszerként értékeli *Węisz Boglárka*: Vásárok és lerakatok a középkori Magyar Királyságban. (Magyar történelmi emlékek. Értekezések) Bp. 2012. 50–51. Köszönöm Csukovits Enikőnek, hogy felhívta a figyelmemet a dolgozatra. Az árumegállítás jogát biztosító kiváltsá-

ebbe a sorba illeszthető: az 1440-es évektől a Perényiek nádori ágának rezidenciahelyeként szolgált, akik nagyobb építkezéseket is folytattak a városban.[25]

Vizsgált térségünkben amúgy még több ilyen, már korán magánföldesúri birtokban lévő főúri rezidencia található. A Rozgonyiak Varannón, a Homonnaiak Homonnán rendeztek be maguknak állandó lakóhelyet, bár utóbbiak az ungvári mellékrezidenciát is rendszeresen használták.[26] Az Olnodi Cudarok kezében lévő Kurima is megemlítendő a főúri székhelyek sorában. A rezidencia Cudar Simon idején épült ki, nagyjából az 1430-as évektől, aki egyébként rendszeresen innen keltezve levelezett különféle magán- és hivatali ügyeiben egyaránt.[27] Visszatérve az Alföldre, Kállóban az V. Lászlótól 1457-ben kapott engedély alapján Kállói János építtetett családjának várat, de már ezt megelőzően is általában itt tartózkodtak a família tagjai. Ha pedig valamiért mégsem itt érhetjük tetten őket a 15. században, akkor a legtöbbször a szomszédos Semjénben tartózkodtak.[28]

A fentiektől eltérően nem csak tisztán rezidenciafunkciójának köszönhette fellendülését Csetnek. A 14. században ugyanis alapvetően a bányászat volt a legfőbb városfejlesztő tényező. Az eleinte a pelsőci uradalomhoz tartozó település az Ákos nemzetség 1320-as birtokosztálya után „önállósodott" és birtokközponttá vált. A Csetnekiektől elváló későbbi Pelsőci Bebekek ugyanakkor a névadó Pelsőcön hoztak létre maguknak rezidenciát. Pelsőc nagyon is hasonló pályát futott be, mint Csetnek, mindkettő megkapta a korponai jogot, és több gaz-

---

gokat sokan 15. századi hamisítás eredményének tekintik. (Többek között *Németh Péter*: A középkori Szatmár megye települései a 15. század elejéig. Nyíregyháza 2008. [A Nyíregyházi Jósa András Múzeum kiadványai 60.] 21.) A rezidenciáról: *Kubinyi A.*: Nagybirtok és főúri rezidencia i. m. 215–216.

[25] Perényi János tárnokmester 1443-ban már Terebesen keltez, ezután pedig rendszeresen innen intézkedik különféle teendőiben. DL 13 705. *Csánki D.*: Magyarország történeti földrajza i. m. I. 335., 339. *Kubinyi A*: Nagybirtok és főúri rezidencia i. m. 216.

[26] *Kubinyi A*: Nagybirtok és főúri rezidencia i. m. 219. *Csánki D.*: Magyarország történeti földrajza i. m. I. 334–335., 337. és 340. A Homonnai Druget família a 15. század végén a homonnai rezidenciát és az ungvári mellékrezidenciát párhuzamosan használja. Csak néhány példa: Homonnáról adnak ki keltezetlen oklevelet már valamikor a 15. század elején, de datálnak innen 1460-ban, 1466-ban, 1517-ben: DL 82 915., DL 36 805., DF 214 343., DL 82 479. Ugyanakkor Ungváron is több alkalommal adnak ki oklevelet, így 1455-ben, 1471-ben, 1486-ban,1511-ben, 1516-ban, 1524-ben: DF 222 598., DF 234 461., DL 31 991., DL 82 332., DL 82 453., DL 82 667 stb. Ungvár középkori történetét több szempontból is érinti *Engel Pál*: Ung megye településviszonyai és népessége a Zsigmond-korban (Adatok Magyarország középkori demográfiájához). Századok 119. (1985) 941–1005., de főleg 957–958. A középkori ungvári várra l. még — a mű elavultsága miatt csakis megfelelő óvatossággal — *Mészáros Károly*: Ungvár története a legrégibb időktől maig. Pest 1861. 12–15.

[27] Már 1437-ben egyértelművé teszi Rozgonyi János tárnokmester a bártfaiaknak, hogy Simont Kurimán érdemes keresni. *Iványi Béla*: Bártfa Szabad Királyi Város levéltára 1319–1526. I. kötet. Bp. 1910. 312. De innen keltez Cudar például 1440-ben, 1445-ben és 1458-ban is (Uo. 360, 435, 1021.).

[28] A várépítési engedély: DL 15 191. Kállói tartózkodás: DL 53 811. (1415), DL 56 127. (1482), Semjénben például: DL 55 585. (1455), DF 285 910. (1465) stb. Sokatmondó adat, hogy Kállói Lökös Lőrinc özvegye, Anna is itt tett végrendeletet 1475-ben. Igaz, a fogalmazvány nem tartalmazza a kiadás pontos helyét, csupán az „in domo habitationis nostre" megjegyzést, de mivel a megjelent tanúk nagyrészt kállói illetőségűek, és a kállói várnagy is jelen volt, nem lehet kétségünk a keltezés helyét illetően. DL 56 000. 1486-ban Kállói János felesége, Parragi Ilona is innen küld levelet. DL 56 203. A feleség (s így a család) tartózkodási helye a rezidencia-lét egyik fontos feltétele volt vö. *Kubinyi A*: Nagybirtok és főúri rezidencia i. m. 217.

dasági jellegű kiváltságot is megszerzett.[29] Jolsva bányaváros-jellege mellett ugyancsak főúri székhely is volt egyszerre, mégpedig a Rátót nembeli Lórándtól származó Jolsvai család központja, igaz, valószínűleg csupán rövid ideig töltötte be ezt a funkciót.[30]

Első látásra Sóvár is a fenti oppidumok közé kívánkozik, mivel egyértelműen itt laktak a család tagjai a 15. század nagy részében. A Sóvári Soósok azonban nem tartoztak a legbefolyásosabb famíliák közé, így ezért itt nyilván nem egy komolyabban kiépített rezidenciális várkastélyról, hanem csak egy kevésbé jelentős várról és a família egyes ágainak egyszerűbb curiáiról lehetett csak szó.[31] Hasonló pályát írhatott le továbbá Rimaszécs is. Nagyjából az 1320-as évektől a Balog nembeli Szécsiek birtokközpontja volt, és annak minden jellemzőjével és reprezentatív külsőségével rendelkezhetett. A család 1360. évi birtokosztálya után azonban a Rimaszécset kapó ág szépen lassan a köznemesség sorába süllyedt, míg a Miskolcot kezében tartó rokonság az arra áhítozó I. Lajostól csereképpen a hatalmas lendvai birtoktestet kapta meg. A bárói szintet innentől már csak utóbbiaknak sikerült megtartani. A település rezidencia-jellege ezután tehát egyre inkább háttérbe szorulhatott.[32]

A rezidencia-funkció városfejlődésre gyakorolt hatása jól érzékelhető, ha megnézzük rezidencia-helyeink centralitási értékét: e települések a mezővárosok fejlettebb csoportjához tartoztak a legtöbb esetben.[33]

A földesúri székhely jelenléte egy mezővárosban gyakran további központi tényezőkkel is együtt járt, így például jellemzően megyei sedria-hely szerepkörrel. Voltak persze olyan mezővárosok, amelyek már hagyományosan megyeszékhelyként funkcionáltak a mezővárossá alakulás előtt (erre a legjobb példa Gömör és Torna),[34] míg mások fejlettségük következtében váltak a sedria helyszínévé, jobban ki tudták ugyanis elégíteni az ezzel kapcsolatos infrastrukturális és logisztikai igényeket. Sok esetben az is egyértelműen bizonyítható, hogy az ispáni címet viselő birtokos érdekét, alapvetően a kényelmét szolgálta a

---

[29] *Kollmann Ö. L.*: Szempontok az észak-gömöri i. m. 98–104, 112–114.

[30] Uo. 111–112. A várra l. *Csánki D.*: Magyarország történeti földrajza i. m. I. 125., 128.

[31] A Sóváriak a 14–15. században leginkább ispáni és várnagyi címeket kapnak, olykor pedig nem igazán nagy jelentőségű egyházi és országos címeket (somogyvári apát, királynéi asztalnokmester stb.) is viselnek. Az udvarba azonban viszonylag gyakran sikerül bejutniuk. *Engel Pál*: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I–II. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 5.) Bp. 1996. II. 216. 1493-ban egy családi összetűzésben 2000 forint értékben hurcolnak el értéktárgyakat Sóvári Soós János itt fekvő curiájából. A következő évben ugyanebben az ügyben az alperest, Sóvári Soós Miklóst szintén Sóváron idézték meg. DL 57 803. A várra és a városra l. *Csánki D.*: Magyarország történeti földrajza i. m. I. 284., 287.

[32] *Kollmann Ö. L.*: Gömör és Kishont i. m. 12–14., *Csánki D.*: Magyarország történeti földrajza i. m. I. 128. A települést 1420-tól kezdik el oppidumként emlegetni a forrásokban. ZSO VII. 1529.

[33] A vizsgálatot Kubinyi András és követői az ország nagy területein már elvégezték, így nincs igazán nehéz dolgunk. A főúri központok közül Ungvár jelentős városfunkciójú mezőváros volt, a többi település pedig közepes városfunkciót ellátó mezővárosnak tekinthető, de ennek a kategóriának is inkább a felső részét képviselte. *Kubinyi A.*: Városhálózat a Kárpát-medencében i. m. 30., *Kollmann Ö. L.*: Gömör és Kishont i. m. 49., 67. és 74.

[34] Az ilyen, korábbi megyeszékhelyek azonban a legtöbb esetben megálltak a várossá fejlődés útján, így kerültek be a mezővárosok halmazába. *Mályusz E.*: A mezővárosi fejlődés i. m. 158–159., 161–163.

sedria saját rezidenciája mellé helyezése. A megyei központ funkció komoly településfejlesztő tényező lehetett, amely a helyi piac forgalmát, a fogyasztást éppen úgy fellendíthette, mint amennyire megnövelte a házigazda mezőváros általános presztízsét is.[35]

A mezővárosok mellett álló erődítmények is fontossá tehettek egy-egy helységet, még ha nem is járt együtt a dolog egyértelműen azzal, hogy a főúri család odaköltözött és ott templomot vagy kolostort, levéltárat, kincstárat, temetkezőhelyet és természetesen állandó lakóhelyet hozott volna létre. A vár e nélkül is lényeges centralitási tényező volt, hiszen alapvető stratégiai jelentősége mellett általában birtokigazgatási központként is funkcionált.[36] Magánföldesúri mezővárosaink közül — az említett és nyilvánvaló módon legalább várkastéllyal bíró rezidencia-településeket nem számítva — ilyen volt például Gömör, Gedealja, Sirok, Szinyérváralja, Torna, Kapi, Nagyida, Kövesd és a már szintén érintett Ungvár. Patán csak egyszerűbb várkastély állt, Nagymihályon és Sztropkón castrum, illetve fortalicium épülhetett.[37]

Szintén a központi hely-szerepet növelte a földesúri officiális tevékenykedése a településen, ami mindig birtokigazgatási funkciót mutat, s így városfejlesztő szereppel bír. A rezidencia-helyeken az udvarbíró vagy officiális jelenléte általában teljesen egyértelmű, de nem csak itt, hanem az általunk vizsgált „hétköznapi" magánföldesúri oppidumokban is igen gyakran volt tiszttartó.[38] Egy officiális munkába állítása egy településen kettős eredménnyel járt: egyrészt csökkentette a lakosság függetlenségét, másrészt azonban növelte a hely jelentőségét. Remek példa erre Székelyhíd, amely éppen az officiális odahelyezésének köszönhette fellendülését. Az Albisi Zólyomiak ugyanis Diószegről tették át ide a birtokközpontot, ami nagyban hozzájárult a település jelentőségének 15. századbeli megnövekedéséhez.[39]

Kifejezetten jelentéktelen oppidumok is sokszor rendelkeztek tiszttartóval. Így Tason is volt officiális, többek között 1493-ban is van rá adatunk. Megemlíthető még a tiszttartókra a teljesség igénye nélkül Margittafalva (1420),

---

[35] Az eddig felsorolt települések közül egyértelműen megyeszékhelyként szerepelt, legalább egy rövid ideig: Kálló, Pálóc, Ungvár, Terebes, Csenger stb. *Csukovits Enikő*: Sedriahelyek — megyeszékhelyek — a középkorban. Történelmi Szemle 39. (1997) 363–386. főleg 381–385. A sedriahelyek mezővárosi „vonzódására" jó példákat hoz még *W. Kovács András*: Megyeszékhelyek a középkori Erdélyben. In: Emlékkönyv Egyed Ákos születésének nyolcvanadik évfordulójára. Szerk. Pál Judit, Sipos Gábor. Kolozsvár 2010. 177–187.

[36] A várak és az uradalmak városfejlesztő szerepéhez l. *Mályusz E.*: A mezővárosi fejlődés i. m. 175–176. A vár általános uradalmi központi funkciójához módszertani megközelítéssel l. *Bocsi Zsófia*: Vár és uradalom kapcsolata az írott források tükrében. Néhány gondolat a csókakői váruradalomról. Castrum Bene 6. (2007) 2. sz. 43–61.

[37] *Csánki D.*: Magyarország történeti földrajza i. m. I. 125., 56., 467., 237., 280–281., 197., 385., 333., 53., 334., 385.

[38] Bátorban például udvarbíró van 1498-ban (DL 30 061.), officiális található Debrecenben (DL 15 132., 1460), mindkettő volt azonban például Homonnán (DF 222 451., DF 218 321.) stb. Az officiális jelenlétét teljesen mindennaposnak tekinti Kubinyi András, és az általa citált adatok szerint ez valóban így is volt. *Kubinyi A.*: Városfejlődés és vásárhálózat i. m. 18.

[39] *Jakó Zsigmond*: Bihar megye a török pusztítás előtt. (Település és népiségtörténeti értekezések 5.). Bp. 1940. 355.

Pétervására (1453), Poroszló (1451), Szamosszeg (1422), Nagymihály (1413), Sztropkó (1468), Túr (1415), Liszka (1474) vagy Szikszó (1407) esete is.[40]

Jellegzetes és különleges mezőváros-típust jelent magánföldesúri eredettel rendelkező oppidumaink között a szőlőtermelő, monokultúrás hegyaljai települések csoportja, amelyek a 15. században egyetlen kivétellel (Liszka)[41] egytől-egyig világi kézben vannak, eredettől lényegében függetlenül. A térségben alapvetően bárói famíliák mezőváros-birtoklása volt a jellemző, ami a szőlőtermelő mezővárosokból származó magas bevétel miatt logikus is volt. Magánföldesúri tulajdonban vált mezővárossá Keresztúr, Mád, Szántó, Tolcsva és Tállya.[42] Jellegét tekintve ide sorolható a nem is annyival messzebb fekvő Szikszó is, ami igen komoly gazdasági súlyt képviselő, több kiváltsággal rendelkező település volt a 15. században.[43] A Patak körüli mezőváros-csoport borkereskedelemben játszott szerepe jól ismert. E települések kedvező természetföldrajzi viszonyaiknak és a környező, intenzív külkereskedelmi kapcsolatokat kiépítő civitasoknak (de leginkább Bártfának) köszönhetően Lengyelországban remek piacot találtak maguknak. Közvetve vagy közvetlenül a térség három szabad királyi városa számára, de a lengyel területekre is nagy mennyiségben termelték az ízletes nedűt. Persze Magyarország távolabbi régióival sem volt lényegtelen a kereskedelmi kapcsolatuk.[44]

A szintén jellegzetes típust képviselő Eperjes és Bártfa környéki mezővárosok — amelyek közül néhányat már rezidencia funkciója alapján korábban is említettünk — erőteljes kereskedelmi karakterrel rendelkeztek, és hála a bártfai városi levéltár kitűnő anyagának, jól adatolható áruforgalmat bonyolítottak le a szomszédos civitasokkal, s emellett Krakkóval és a környékbeli lengyel kisvárosokkal. Csak néhány példa: 1501-ben hannusfalviak borsot adtak el Bártfára, ugyanebben az évben bártfaiak jelentek meg a varannói vásáron, majd szintén a varannóiak vállaltak fuvarozást a bártfaiaknak 1511-ben. A gálszécsiek egy alkalommal sört adnak el Eperjesre, a héthársi vásáron pedig már lengyel, egészen pontosan újszandeci kereskedők is megjelentek 1453-ban. Még

---

[40] DL 13 327., ZSO VII. 2160., DL 69 829., DL 14 461., ZSO IX. 58., ZSO IV. 223. *Iványi B.*: Bártfa i. m. I. 1739., ZSO V. 1127., DF 214 648., ZSO II. 5226. stb.

[41] Liszka a térségben — az itt található mezővárosok közt egyedülálló módon — egyházi birtok volt, 1248-ban a szepesi prépost szerezte meg és a középkor folyamán legnagyobb részét birtokolta is. A birtokszerzésre l. Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica. I–II/1. (1001–1272) Szerk. *Szentpétery Imre*. Bp. 1923–1943, II/2.– II/4. (1272–1301) Szentpétery Imre kéziratának felhasználásával szerk. *Borsa Iván*. Bp. 1961–1987. (Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 9, 13.) (a továbbiakban: Reg. Arp.) I. 890. sz.

[42] A későbbi Hegyalja mezővárosainak történeti összefoglalása: *Gulyás L. Sz.*: A mezővárosi önkormányzat i. m. 21–47.

[43] Uo. 44–46.

[44] A hegyaljai bor főként bártfai és eperjesi közvetítéssel jutott Lengyelországba. Általánosságban l. *Gecsényi Lajos*: Városi és polgári szőlőbirtokok és borkereskedelem a Hegyalján a 15–16. század fordulóján. Agrártörténeti Szemle 14. (1972) 340–352. Konkrét példa Kistokaj és Krakkó közötti, bártfai közvetítő kereskedelemmel létrejött üzleti kapcsolatra és minden bizonnyal áruhitelre is: *Iványi Béla*: Bártfa szabad királyi város levéltára 1319–1526. II. köt. 1501–1526-ig. (kézirat) 4236. (1512), Magyarországon belül közvetlen üzleti kapcsolata volt a Hegyalja környékének például Kolozsvárral (1519, DL 26 850.).

meggyőzőbb adat, hogy 1499-ben a Lengyelországba utazó bártfaiak mellett a homonnaiak és a sztropkóiak is vámmentesek voltak a lengyel Duklán.[45]

Sajátos tényező, hogy említett mezővárosaink közül több is soltésztelepülés-előzménnyel rendelkezik.[46] Az ilyen közösségek élén álló, kvázi földesúri jogokat gyakorló soltész egyértelműen a városi fejlődés gátja volt, így a település lakosságának érdekeivel alapvetően szemben állt a személye. A soltészokat a 14. század végén, a 15. század elején kezdik elmozdítani pozíciójukból, sok esetben éppen a közösség vásárolja meg tőle a soltészjogot, mint történt ez például a térségünkben fekvő Podolinban is, ahol a lakók két részletben, 1391-ben és 1423-ban teszik meg ezt.[47]

Tárgyalt mezővárosaink közül soltész-előzménye lehetett Hannusfalvának, ez azonban csak 16. századi források alapján valószínűsíthető.[48] Ugyanakkor teljesen bizonyosan így indult a bányaváros Dobsina története is 1326-ban.[49] Kurima szintén ilyen módon jött létre, soltészáról még a 15. század elejéről is rendelkezünk egy-két információval.[50] Sajnos nincsen arra vonatkozó adatunk, hogy hogyan került ki pontosan a közösség a helyi soltész fennhatósága alól.

A soltésztelepítések a korai szakaszban a népességkoncentráció elősegítésével és a munkamegosztás létrehozásával egyértelműen elősegítették a városiasodás megindulását. Nagyjából a 14–15. század fordulóján, a fejlődés meghatározott fokán azonban ezek a települések választóvonalhoz értek: vagy lerázzák magukról a soltész fennhatóságát, vagy egyszerű falutelepülések maradnak. Ahol ez a függetlenedés nem történt meg, ott a komolyabb mértékű városi fejlődés sem mehetett végbe a későbbiekben.[51]

---

[45] DF 216 479., *Iványi B.*: Bártfa i. m. II. 3613., *Iványi B.*: Bártfa i. m. II. 4182., *Iványi B.*: Bártfa i. m. I. 712. *Iványi B.*: Bártfa i. m. I. 3420. A témára nézve a városi levéltárakban százával találhatók a források, főként a missilisek.

[46] A soltésztelepítésekre általánosságban l. *Körmendy Adrienne*: A soltész („more sculteto-rum") telepítette falvak a Szepességben (XIII–XIV. század). Agrártörténeti Szemle 16. (1964) 305–348. és *Fügedi Erik*: A „németjogú" falvak települése a szlovák és a német nyelvterületen. In: Tanulmányok a parasztság történetéhez i. m. 225–239.

[47] Podolin esete egyfajta általános mintául is szolgálhatna a városi fejlődés útjára lépett egykori soltésztelepülések pályaívéhez. Soltészaik a 13. században még aránylag gyakran, a 14. században pedig még rendszeresen, de egyre ritkábban tűnnek fel a forrásokban. A podolini soltész például 1303-ban hallatott magáról, amikor örökölt soltészságát nővérének és férjének adta. DL 265. Kiadása: CDH VIII/1. 66. 1332-ben Tillmann soltészról van hírünk (DF 258 833 – az oklevél jelenleg nincs meg!). 1361-ben Jordanus helyi soltész a helyi egyháznak tesz adományt (DL 41 459). 1364-ben a podolini soltész a négy helyi esküdttel szerepel (CDH IX/3. 231.) stb. Az időközben több kiváltságot (kivétel a szepesi ispán és a lublói várnagy joghatósága alól – CDH IX/1. 31. DL 41 502; korábbi kiváltságok megerősítése — CDH IX/3 231; városi kiváltságlevél — CDH X/5. 148. stb.) kapott település lakóinak ezután sikerül két részletben megszerezni a soltészjogokat. Fügedi E.: A „németjogú' falvak i. m. 238. Podolin történetének 13–14. századi eseményeire l. *Wéber Samu*: Podolin város története. Bp. 1891. 3–8.

[48] *Körmendy A.*: A soltész telepítette falvak i. m. 334.

[49] Az alapítás és a soltész szerepének kérdésére l. *Kollmann Ö. L.*: Szempontok az északgömöri i. m. 104–111.

[50] ZSO V.1208., ZSO V 2017.

[51] Habár a soltésztelepítések nagy része egyszerű falu maradt a középkor végén is, a soltész kezdeti jelenléte önmagában még nem zárja ki a komolyabb városiasodás lehetőségét. A fejlett Podolin

A fennmaradó — és eddig még nem érintett — mezővárosok nagyrészt az Alföld északi területein találhatók. Ezek tengeréből azonban mindenképpen ki kell választani néhány, az átlagosnál jóval városiasabb képződményt. Ebben nagy segítségünkre lehet a Kubinyi-féle pontrendszer is. Elsősorban Debrecent kell megemlíteni ebből a körből, amely népességét tekintve amúgy is az egyik legnagyobb település volt a korabeli Magyarországon.[52] Emellett természetesen a szakirodalomban is jól ismert fejlettsége: kiváltságlevelei, kereskedelme, kézműipara, vásárai, fejlett önkormányzata is növelték jelentőségét.[53]

Ha arra a kérdésre szeretnénk választ kapni, hogy magánföldesúri eredettel bíró településeinkből vajon hány tudott legalább 11 pontot szerezni, és a Kubinyi-féle rendszer első öt kategóriájába bekerülni, azaz hány töltött be városi funkciót, akkor érdekes listát kapunk. Ezen szerepel Debrecen (28), Gyöngyös (24), Miskolc (22), Ungvár (21), Szikszó (21), Varannó (20), Nagymihály (19), Bátor (19), Károly (19), Csetnek (19), Várda (19), Kálló (18), Gálszécs (18), Gömör (17), Túr (17), Pásztó (17), Rimaszécs (17), Hatvan (16), Heves (16), Homonna (16), Újváros (14), Székelyhíd (13), Kaza (13), Varsány (12), Meggyes (11), Fegyvernek (11) és Poroszló (11).[54]

A felsorolt mezővárosokkal kapcsolatosan is megtehetjük azt a közhelyszerű megjegyzést, hogy a kereskedelem és a kézműipar kiemelkedő központjai voltak. A kereskedelmi szerepet egyrészt a mezővároshoz kötődő országos vásárok, másrészt pedig kereskedőik mozgástere és kereskedelmi kiváltságai eredményezték. A kézműipar minden mezővárosban a falvakénál nagyobb mértékben megjelent, de igazi húzóágazattá csak ott tudott válni, ahol komolyabb specializációra is képes volt, illetve, ahol a környékbeli uradalmak is növelték a keresletet.[55] Az uradalom azonban nem csak vásárlóként, hanem termelőként is növelni tudta egy település gazdasági súlyát.[56]

A magánföldesúri mezővárosok döntő többsége aránylag egyenletes és egyszerű pályát futott be: a 14. században még villa vagy possessio néven említett helységek a századforduló környékén kezdtek el oppidumként feltűnni a forrásokban, de az alakulásuk sajátos adottságaiktól függően meglehetősen sokáig eltartott. A kiváltságlevelek szerepe ebben a fejlődésben nem volt jelentős,

---

mellett a térség szepesi szász városai közül ilyen soltészfaluból alakult ki többek között Lubló (soltészára l. többek között 1315-ből: CDH VIII/1. 312.) vagy Rozsnyó is (1347: DL 15 553).

[52] Kilencezer fő körüli lakossággal rendelkezett, így valószínűleg a harmadik legnagyobb település volt a korszakban Magyarországon. *Granasztói György*: A középkori magyar város. Bp. 1980. 157.

[53] A város 28 centralitási ponttal a jelentős városfunkciójú mezővárosok felső csoportjába tartozik. *Kubinyi A.*: Városhálózat a Kárpát-medencében i. m. 30. Kiváltságaira l. *Solymosi László*: Debrecen 1361. évi kiváltságlevele. In: Debrecen város 650 éves i. m. 9–21., kereskedelmére *Weisz Boglárka*: Debrecen kereskedelmi életének jogi háttere a középkorban. Uo. 131–148. és *Draskóczy István*: Sókamara és város–vidék kapcsolata Debrecenben az 1430-as években. Uo. 149–172.

[54] A centralitási pontokat értelemszerűen nem saját számítás, hanem a már többször is citált munkákban (Kubinyi András és Kollmann Örs László vonatkozó művei) megállapítottak alapján közlöm. Meglepetésre Dobsina nincs benn a legfejlettebbek között, mindössze 10 centralitási pontot szerzett. *Kollmann Ö. L.*: Gömör és Kishont i. m. 60.

[55] Számos kiváló példát hoz ezekre *Bácskai V.*: Magyar mezővárosok i. m. 69–73.

[56] A homonnai udvarbírók rendszeresen kínáltak élelmiszerféléket és nyersanyagokat megvételre a bártfaiaknak. L. pl. DF 217 069.

mezővárosaink többsége spontán módon, a társadalmi környezet állásfoglalása alapján nyerte el az oppidum megnevezést, amit mellesleg a bizonytalan terminológia-használat is világossá tesz. Az „átlagos", komolyabb városiasodáson kívül rekedt csoportba tartozó mezővárosaink tételes felsorolásától ezúttal eltekintenénk, listájuk amúgy is megtalálható a mezővárosi cím megszerzési időpontját rögzítő, mellékelt táblázatunkban.

Az Északkelet-Magyarországon fekvő mezővárosok következő nagy típusa királyi vagy királynéi birtok előzménnyel rendelkezik. A mindösszesen 39 (az összesnek bő 31 %-a) ilyen településből nem meglepő, de mindenképpen figyelemre méltó módon igen kis hányad, csupán 10 éri meg a 15. századot is az uralkodó birtokaként. Döntő többségük, 28 mezőváros magánföldesúri kézbe kerül, míg egyetlen település, Szalacs egyházi birtok lett. A kor nagy folyamatainak megfelelően a királyi birtokú településeink magánkézbe kerülése jórészt Zsigmond uralkodása idején történt.

Az ide tartozó oppidumok a magán-mezővárosokhoz hasonlóan roppant vegyes képet mutatnak. Ha genetikus szempontból közelítjük meg a kérdést, néhányan közülük egészen az Árpád-korig visszavezethető megye- vagy ispánsági székhely előzménnyel, de legalábbis suburbium jelleggel bírtak. Ilyen volt a beregi erdőispánság korai székhelye: Munkács és a pataki erdőispánság központjául szolgáló, valójában Újhely mellett álló „pataki" vár, amelyek váralja-települései 12. századi erdőispánsági-központ szerepből nőtték ki magukat komolyabb jelentőségű hellyé.[57] Szintén ispáni székhelyként indult Sáros és Szatmár története is.[58] Elképzelhető, hogy nem csupán vár-, hanem megyésispánsági múlttal is rendelkezett viszont Sásvár, míg Vizsoly a királyné abaúji tíz német falvának ispánsági központja volt, habár a 14. századra már kiemelkedő fejlettségű Gönc rövid időn belül eljelentéktelenítette.[59] Dédes, Diósgyőr, Fülek, és Körösszeg sorolható még jellemzően ebbe a kategóriába.[60]

---

[57] Munkács történetére l. *Csánki D.*: Magyarország történeti földrajza i. m. I. 411–412. és *Engel Pál - Feld István - Takács Miklós*: Munkács. In: Korai magyar történeti lexikon (9–14. század). Szerk. Kristó Gyula. Bp. 1994. (a továbbiakban KMTL) 469. A megyei sedria azonban Beregszászon volt. *Csukovits E.*: Sedriahelyek i. m. 381. Patakra és Újhelyre vonatkozólag felvilágosítást nyújt *Szűcs Jenő*: Sárospatak kezdetei és a pataki erdőuradalom. Történelmi Szemle 35. (1993) 1–57. A pataki vár ugyan Újhely közelében feküdt, azaz talán ez tekinthető korai váralja-településnek, Patakon azonban egy, a királyi család számára is népszerű királyi udvarház alapozta meg a várossá válást. *Gulyás L. Sz.*: A mezővárosi önkormányzat i. m. 22–32.

[58] *Engel Pál - Feld István*: Sáros. In: KMTL 594. és *Csánki D.*: Magyarország történeti földrajza i. m. I. 283., 287. *Maksai Ferenc*: A középkori Szatmár megye. (Település- és népiségtörténeti értekezések 4.) Bp. 1940. 67–73., 211–212. és *Németh P.*: A középkori Szatmár megye i. m. 277–283.

[59] *Szabó István:* Ugocsa megye. (Magyarság és nemzetiség. Tanulmányok a magyar népiségtörténet köréből. 1. sorozat 1. kötet) Bp. 1937. 80–82. *Csánki D.:* Magyarország történeti földrajza i. m. I. 430. Vizsolyt és környékét a 13. század vége felé már rendszeresen önálló comitatus-ként, a vizsolyi ispánságként emlegetik. L. pl. 1295: „quasdam villas Felnempty, Kozepnempty et Olnempty vocatas reginales, in comitatu de Aba Wyuar existentes, ad comitatum de Wysol pertinentes". *Wenzel Gusztáv*: Árpád-kori új okmánytár. Codex Diplomaticus Arpadianus Continuatus. I–XII. Pest–Bp. 1860–1873. (a továbbiakban ÁÚO) X. 120. Gönc szerepére: *Gulyás L. Sz.*: A mezővárosi önkormányzat i. m. 38–41.

[60] A várak korai és későbbi történetére l. *Feld István - Koszta László*: Dédes. In: KMTL 164–165., *Uők*: Diósgyőr. In: Uo. 168. és *Engel Pál - Feld István*: Fülek. In: Uo. 227–228. *Csánki D.:* Magyarország történeti földrajza i. m. I. 164–165., 595., *Jakó Zs.*: Bihar megye i. m. 285–286. L. még.

A királyi birtokból mezővárossá válók egy jellegzetes csoportja azok közé a főként Északkelet-Magyarországon elhelyezkedő városok közé tartozott, amelyek még a magyar városprivilégium-adás első nagy korszakában kapták városkiváltságaikat.[61] A térségünkben található királyi birtokon fekvő városias települések közül ekkor, azaz a 13. században kiváltságolták sorrendben Németit (1230), Beregszászt (1247), Szinát (1249), Újhelyet (Sátorelőt, 1261), Szőllőst (1262), Szatmárt (1264) és Sárost (1299).[62] Érdekes kérdés, hogy vajon igaz-e ezekre az a megállapítás, miszerint korai kiváltságuknak köszönhetően a többi mezővárosnál kedvezőbb helyzetben voltak és ez a fejlettségükön is rajta hagyta a kézjegyét?

Az mindenféleképpen elmondható, hogy az egyetlen Szinán kívül az összes többi kiemelkedő fontosságú helynek számít még a 15. században is. Az egymással szemközt, a Szamos két partján fekvő Szatmár és Németi együttesen a harmadik centralitási kategóriába, azaz a jelentős városfunkciójú mezővárosok illetve kisebb városok csoportjába került,[63] de ugyanitt találjuk Beregszászt is. Nagyszőllős és Újhely a 4. kategóriába, azaz a közepes városfunkciójú mezővárosok közé sorolható.[64] Szina kilóg a sorból, ugyanis csak 10 pontot szerzett, lényegében tehát meglehetősen nagyot süllyedt bő száz év alatt a térség többi városias és kiváltságolt helyéhez képest.[65] Szinán kívül ráadásul az összes többi esetében a civitas terminológia viszonylag tartós használatát eredményezte a korai kiváltságlevél és a 14. századi királyi tulajdon. A terítékre vett mezővárosok közül mindegyik magánbirtokba került a középkor utolsó századára. Szatmár és Németi 1411-ben került ki a király kezéből és a Szapolyaiaké lett, majd innen a középkor végéig magánkézben is maradt,[66] azonban a hosszú királyi civitas-lét lehetetlenné tette volna a földesúr számára a nagyobb mérvű lesüllyesztést és így ez nem is történt meg. Beregszász a munkácsi uradalom integráns részeként ugyanúgy bárói kézbe került, ahogyan Újhely is 1390-ben,[67]

Engel Pál: Királyi hatalom és arisztokrácia viszonya a Zsigmond-korban (1387–1437). (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 83.) Bp. 1977. 134–135., 165., 146–147., 105., 106–107., 111–112., 125. Vö. még *Uő*: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I–II. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 5.) Bp. 1996. I. kötetének adataival!

[61] A témáról már többször, többen kifejtették véleményüket. Alapvető fontosságú, és máig gyakorlatilag az egyetlen nagyobb ívű összefoglaló: *Fügedi Erik*: Középkori magyar városprivilégiumok. Tanulmányok Budapest Múltjából 14. (1961) 17–107. Újabban, az eddigi szakirodalom összefoglalásával: *Szende Katalin*: A magyar városok kiváltságolásának kezdetei. In: Debrecen város 650 éves i. m. 23–48.

[62] CDH III/2. 211–214., CDH IV/1. 455–457., Reg. Arp I. 906. (DL 337), Elenchus fontium historiae urbanae. III. köt. 2. Főszerk. *Kubinyi András*. Szerk. *Jánosi Monika – E. Kovács Péter – Köblös József – Tringli István*. (Acta collegii historiae urbanae societatis historicorum internationalis) Bp. 1997. III/2. 52–54., ÁÚO VIII. 23., CDH IV/3. 206–208., Reg. Arp II. 4213. (DF 228 435.)

[63] Kubinyi András a két települést gyakorlatilag egynek vette, holott az egyesülés a középkor folyamán még bizonyosan nem történt meg. *Kubinyi A.*: Városfejlődés és vásárhálózat i. m. 85. A „Szatmárnémeti" elnevezés ekkor még csak Németire volt használatos. *Maksai F.*: A középkori Szatmár megye i. m. 67. „Szatmárnémeti" néven első alkalommal 1341-ben emlegették Németit. *Németh P.*: A középkori Szatmár megye i. m. 199. Mindenesetre, a két város között nyilvánvalóan szoros lehetett a kapcsolat.

[64] *Kubinyi A.*: Városhálózat a Kárpát-medencében i. m. 30.

[65] *Kubinyi A.*: Központi helyek i. m. 517.

[66] *Csánki D.*: Magyarország történeti földrajza i. m. I. 469. Az adomány: ZSO III. 758.

[67] *Engel P.*: Királyi hatalom és arisztokrácia i. m. 134–135. és CDH X/1. 370.

vagy Sáros és Szőllős a 15. században.[68] Az, hogy fejlődésük nem szakadt meg és jelentőségüket mind meg tudták őrizni, jól illusztrálja azt a tényt, hogy a korai privilégium valóban lényeges elem, fontos szempont volt a későbbi fejlődési pálya szempontjából.

Királyi birtokon létrejött városaink következő csoportja klasszikus értelemben vett bányaváros volt. Rudabánya és Telkibánya sorsa a már említett felső-magyarországi, mezővárosiasodó bányavárosok fejlődéséhez kapcsolódik szoros szálakkal, a középkor végén így a hanyatlás itt is egyértelműen érzékelhető. Mégis, mivel mindkét városunk sokáig királyi kézben marad, a korábbi jogi helyzet és a civitas megnevezés használata is rögzült.[69] A Szatmár megyei nagybányai uradalom része, Felsőbánya szintén királyi kézben található a 15. században is, de jelentősége meg sem közelíti szomszédját, itt is egyre inkább megjelenik az oppidum elnevezés használata.[70]

A bányavárosoknál is figyelemreméltóbb fejlődésen mentek keresztül a máramarosi királynéi városok. Huszt, Hosszúmező, Máramarossziget, Técső és Visk a huszti uradalom keretei közé tartoztak. Kialakulásuk és fejlődésük kezdeti szakasza alapvetően a máramarosi sókamara működésével volt kapcsolatban.[71] 1329-ben kollektív kiváltságlevél alapozta meg a fejlődést, amely során Huszt, Visk, Hosszúmező és Técső kapott városi jellegű privilégiumot, majd 1352-ben Szigetet is bevették a kedvezményezett települések sorába.[72] A huszti uradalomhoz tartozó öt város egy, az 1390-es évekből adatolható rövid időszakra kiterjedő Bélteki-fennhatóságot leszámítva végig a király, illetve királyné birtokában volt, s közismert módon az elidegeníthetetlen koronajavak között sorolták fel őket még a középkor végén is.[73] Ennek köszönhetően az öt város

---

[68] Szőllős a nyalábi uradalom része volt. *Engel P.*: Királyi hatalom és arisztokrácia i. m. 146. és 137.

[69] Így fordulhat elő, hogy Telkibánya és Rudabánya is ott van 1487-ben, amikor a hét felső-magyarországi bányaváros közös statútumot bocsátott ki. Szövegét közli *Wenzel G.*: Magyarország bányászatának i. m. 361–363.

[70] L. a 13. számú jegyzet ide is érvényes megállapításait! Telkibányán Olnodi Cudar Jakabnak lehetett valamiféle komolyabb bányaérdekeltsége még a15. század utolsó harmadában is, ami egyúttal arra is utal, hogy a csökkenő mérték ellenére sem jelentéktelenedett el teljesen a bányászat a településen. A mezővárosi fejlődés megindulása azonban mindkét várost királyi birtokban éri még meg. *Gulyás L. Sz.*: A mezővárosi önkormányzat i. m. 42–44. Az említett Cudar Jakabnak Telkibányán 1468-ban fémfeldolgozásra használt háza is állt még. DL 16 769. *Soós Imre*: Rudabánya története 1880-ig. In: Rudabánya ércbányászata. Szerk. Pantó Endre – Pantó Gábor – Podányi Tibor – Moser Károly. Bp. 1957. 7–10. Felsőbánya történetére l. *Maksai F.*: A középkori Szatmár megye i. m. 135-136., *Németh P.*: A középkori Szatmár megye i. m. 84., *Csánki D.*: Magyarország történeti földrajza i. m. I. 468., illetve *Wenzel G.*: Magyarország bányászatának i. m. 115–116.

[71] A sóbányászat szerepére a máramarosi városok történetében l. *Wenzel G.*: Magyarország bányászatának i. m. 147., *Csánki D.*: Magyarország történeti földrajza i. m. I. 444–445.

[72] A lakókat többek között kivették az ispáni fennhatóság alól, emellett bíróválasztási és plébánosválasztási jogot is kaptak. Az 1329. április 26-án kelt privilégium kiadása: CDH VIII/3. 145. Az 1352. február 18-i kiegészítés, az 1365. évi, 1404. évi és 1435. évi átírás a kolozsmonostori konvent koraújkori másolatában maradt fenn. DL 2539.

[73] A Bélteki-birtoklást említi *Engel P.*: Magyarország világi archontológiája i. m. 331. A koronabirtok-szerepre: Corpus Juris Hungarici. Magyar törvénytár. Az 1000–1526. évi törvényczikkek. Fordította és jegyzetekkel ellátta *Nagy Gyula – Kolosvári Sándor – Óvári Kelemen – Márkus Dezső*. Bp. 1899. 708. (1514. évi 3. tc.).

mindegyike kiérdemelte a „civitas" jelzőt az oklevelekben, ami mellett azért oppidumnak is többször nevezik őket. „Igazi" várossá azonban már csak azért sem válhattak, mert a főbenjáró ügyekben kiváltságlevelük nem tette lehetővé számukra a bíráskodást, azonban az így elért, valós királynéi mezőváros kategória sem volt megvetendő szint. Az állandó koronabirtok-lét presztízst, biztonságot és kiszámíthatóságot nyújtott a máramarosi parasztpolgároknak.[74]

Az egyetlen egyházi kézbe került királyi település térségünkben Szalacs volt. A korábban fontos regionális központként, királyi sólerakóhelyként funkcionáló mezőváros jelentősége az Árpád-korhoz képest már jócskán csökkent, a középkor végén a kisebb fejlettségű, ám még városias mezővárosok közé tartozik.[75]

A királyi birtok eredetű mezővárosok közül a városi szintet funkcionális szempontból elérte Szatmár és Németi (27 pont), Gönc (21), Beregszász (21), Patak (21), Sajószentpéter (19), Nagyszőllős (17), Újhely (16), Huszt (16), Muhi (15), Vári (14), Sziget (13), Kaszony (12), Mezőkövesd (12), Körösszeg (11), Diósgyőr (11), és Telkibánya (11). Mint láthattuk, jellemző módon a legfejlettebbek kikerültek a koronabirtokok közül. Ott maradt azonban az öt város mellett a három bányaváros: Rudabánya, Telkibánya és Felsőbánya, az erős ipari-kereskedelmi jelleggel rendelkező Muhi és a valamivel kevésbé fejlett Kövesd.[76]

Az uralkodói birtokból a 15. századra magánföldesúri kézbe kerülő oppidumok láthatólag a mezővárosok prosperálóbb rétegét képviselték. Nyilvánvaló, hogy nem egy esetben az eladományozás lehetett az egyedüli akadálya annak, hogy ezek a városias települések legalább a királyi szabad városok szintjét elérhessék. „Előkelő" eredetük ahhoz azért mindenféleképpen elégnek bizonyult, hogy az új birtokos is komolyan vegye kiharcolt kiváltságaikat.

Egyházi tulajdonú településelőzményből térségünkben összesen 9 fejlődött mezővárossá a középkor végéig (az összesnek bő 7 %-a). Ebből 8 végig egyházi tulajdonban is maradt, míg az egyetlen Tokajból magánföldesúri birtok lett és egyúttal egy jelentős uradalom központjává is vált.[77]

A csoport legjellegzetesebb tagjai Jászó és Lelesz voltak. Közös a sorsukban, hogy a földesúr itt is és ott is a helyben lévő premontrei apátság prépostja volt. Ráadásul mindkettő birtokigazgatási központtá is vált egyben, s mindkét

---

[74] „villicus eorum cum senioribus ipsorum possit iudicare exceptis homicidio, violentia, furto et incendio" – CDH VIII/3. 145. Ennek ellenére a máramarosi városok fejlett önkormányzattal (12 esküdt és 12–24 vén), valamint stabil oklevéladó gyakorlattal rendelkeztek. DF 285466. (Huszt, 1480), DF 247 904. (Sziget, 1457), DF 247 901. (Técső, 1456). Szigeten 1458-ban egyenesen „magister civium" található! DF 203 345.

[75] Korábbi jelentőségét jól mutatja a Johannitáknak az itteni sójövedelemből 1217-ben kirendelt óriási, összesen 700 márka jövedelem (Reg. Arp. I. 329, 330., 331.). A királyi birtoklás után az 1390-es években rövid ideig a Gerebencieké volt a település (ZSO I. 5125.), majd pedig 1407-től a váradi káptalan birtokolta. Történetére l. *Csánki D.*: Magyarország történeti földrajza i. m. I. 599. és *Jakó Zs.*: Bihar megye i. m. 344–345.

[76] Muhi fejlettsége közismert, bíráskodás szempontjából azonban meglehetősen nagy volt a királyi officiális beleszólási joga a lakók mindennapjaiba. *Mályusz E.*: A mezővárosi fejlődés i. m. 146. Az 1366. évi, joghatóságot is szabályozó kiváltságlevél: DL 5494.

[77] Tokaj birtokosai 1398-ig a keresztes ispotályos kanonokok voltak. A birtoklástörténetre és a tokaji uradalom formálódására l. *Németh Péter*: A tokaji uradalom kialakulása. Századok 139. (2005), 429–447. A vár és a város történetére általánosságban: *Csánki D.*: Magyarország történeti földrajza i. m. I. 335., 339.

helyen működött hiteleshely, mégpedig igen nagy forgalmat bonyolító és nagy földrajzi területre kiterjedő hatáskörrel. Jászó mindemellett sajátos módon bányaváros-jelleggel is rendelkezett.[78] A koldulórendi kolostorok városfejlődésre gyakorolt hatása jól ismert. Úgy tűnik azonban, hogy mindemellett a kutatásban egyre inkább napirenden kell, hogy legyen az a kérdés is, hogy egy nem koldulórendi jellegű szerzetesrend jelenléte milyen hatást gyakorolhat a befogadó település fejlődésére.[79] Az már első látásra is érzékelhető, hogy az ilyen, hiteleshely-funkciót betöltő intézménynek helyet adó, birtokközpontnak minősülő mezővárosok érvényesülési lehetőségei igen jók lehettek. Talán ennek is köszönhető, hogy mind a két település civitasként is szerepelt a forrásokban. Igaz, Jászó esetében ennek oka akár a bányaváros-jelleg is lehetett, Lelesznél azonban ilyen magyarázatot nem tudunk adni a kérdésre.[80] A szintén a csoporthoz tartozó és bányaváros Rozsnyó a harmadik olyan egyházi birtokú helység a térségben, amely a forrásokban civitasként szerepel. Itt a megnevezés érthető, bányavárosként egyértelműen járt a titulus. Rozsnyó már igen korán, 1291-ben az esztergomi érsekség birtoka lett, s amellett, hogy bányaváros karakterét is őrizte, komoly birtokigazgatási-funkciót is ellátott, az esztergomi érsekség gömöri birtokainak központjává alakult.[81]

Az Ung megyei Kapos is a jelentősebb egyházi tulajdonú mezővárosaink közé tartozik. A 14. században egyik fele, Kiskapos szilárdan a leleszi konvent birtokában volt, míg Nagykapos birtoklása már az 1340-es években többször vitát eredményezett. Végül az apátságnak hosszas küzdelem után 1437-ben sikerült végérvényesen megszereznie azt a Drugetektől. A mezőváros fejlettsége valószínűleg még Ungvárét is megelőzhette a középkor végén.[82] Az egyházi eredetű mezővárosok közül a fentiek mellett mindenképpen meg kell említeni még Bihart és Püspökit, amelyek a váradi püspökség birtokában, annak közvetlen, officiális által igazgatott fennhatósága alatt éltek és komolyabb centralitási pozícióval sem rendelkeztek. Úgy tűnik, a püspökség, mint földesúr szorosra fogta a gyeplőt a két település esetében. Jelentékeny lehetett ugyanakkor a két mezőváros szőlőtermelése, amelybe extraneusok, így debreceniek is bekapcsolódtak.[83] A 13. század

---

[78] A két intézmény működésére l. *Tóth-Szabó Pál:* A jászói konvent, mint hiteles hely a középkorban. Turul 21. (1903) 110–119. és *Kumorovitz L. Bernát*: A leleszi konvent oklevéladó működése 1569-ig. Turul 42. (1928) 1–39. A két település középkori történetére *Csánki D.:* Magyarország történeti földrajza i. m. I. 198–199., 337., illetve *Spilka Lőrinc*: Jászó története 1243-tól 1552-ig. Gödöllő 1943. 3–41. Csánki beszámol a jászóiak korai, 1243-as bányakiváltságáról is, az oklevél azonban hamisnak tekinthető. CDH IV/1. 305–306. L. erre pl. *Weisz Boglárka*: A nemesércbányászathoz kötődő privilégiumok az Árpád- és az Anjou-korban. Bányászattörténeti Közlemények 6. (2008) 19–20.

[79] A koldulórendi kolostorok és a városfejlődés összefüggésére l. a már említett *Fügedi E.*: Koldulórendek és városfejlődés i. m. Az első lépések megtörténtek már egyébként a lehetőségek felmérésének ügyében. Vö. *Font Márta*: A monostor mint településformáló tényező. Adalékok a középkori Pécsvárad történetéhez. In: Tiszteletkör. Történeti tanulmányok Draskóczy István egyetemi tanár 60. születésnapjára. Szerk. Mikó Gábor – Péterfi Bence – Vadas András. Bp. 2012. 277–282.

[80] Jászó: CDH X/7. 312. (1435) és Lelesz: ZSO VI. 576., ZSO VII. 2267.

[81] *Kollmann Ö. L.*: Szempontok az észak-gömöri i. m. 114–116., *Wenzel G.*: Magyarország bányászatának i. m. 93–97., *Csánki D.:* Magyarország történeti földrajza i. m. I. 128.

[82] *Engel Pál*: Ung megye településviszonyai i. m. 957.

[83] Mindössze 9-9 pontot érdemeltek ki a Kubinyi-féle centralitási pontrendszerben. *Kubinyi A.:* Városfejlődés és városhálózat i. m. 62., 82. Történetükre l. *Jakó Zs.*: Bihar megye i. m. 213–215. és 327.

közepétől a szepesi káptalan birtokában lévő zempléni Liszka még ennél is erőteljesebb szőlőtermelő jelleggel rendelkezett. Bár itt is officiális felügyelte a polgárok mindennapi életét, részben a földesúrtól való viszonylag nagy távolság miatt, részben pedig az intenzív szőlőbirtok-forgalom következtében a liszkaiak széles önkormányzati szabadsággal rendelkeztek. Ebben az is szerepet játszott, hogy a földesúr általában helyi polgárokat tett meg tiszttartóvá a településen.[84] Egyházi földesuraink láthatólag nem mondtak le tehát egykönnyen mezővárosaik birtokjogáról, s a lakosság feletti jogaikon is szigorúan őrködtek. Az igazán fontos következtetés azonban az, hogy — noha vannak régiónkon kívüli fejlett településtípust képviselő kivételek, például Mohács, vagy Cegléd — térségünk vizsgálata alapján is látható, hogy az egyházi földesuraság nem csupán a városi, de a mezővárosi fejlődésben sem játszott főszerepet. Az egyházi birtokú mezővárosok száma igen alacsony volt, s amennyiben ezek a települések nem rendelkeztek valamilyen speciális gazdasági jellegzetességgel, például bányavárosi léttel, vagy monokultúrás szőlőtermeléssel, esetleg nem kaptak valamilyen komolyabb igazgatási, így például hiteleshelyi funkciót, akkor fejlődési lehetőségeik eleve behatároltak lehettek.

Áttekintésünk végére érve úgy gondoljuk, kellőképpen érzékelhető, hogy attól függően, hogy milyen birtokban voltak az egyes települések a mezővárossá fejlődés megindulásakor, más lehetőségekkel rendelkeztek és eltérő pályákat futhattak be. A különbségek máshogy is megfoghatóak: a különböző, sajátos típust képviselő oppidumokra használt terminológiában is adatolni lehet ugyanis bizonyos eltéréseket.

Ha azt próbáljuk például megvizsgálni, hogy mikor terjedt el az oppidum kifejezés használata a térségünkben elhelyezkedő mezővárosainkkal kapcsolatosan, nagyobb ívű összefüggéseket is felfedezhetünk. Az alábbi táblázatban a Függelék adatsora alapján hét időmetszetben ábrázoljuk a mezővárosainkra alkalmazott oppidum és civitas szó első megjelenését (utóbbival kapcsolatosan is mindig az első említést vesszük csak figyelembe!).

Oppidum eredete	Terminológia	-1330	1331-1360	1361-1390	1391-1420	1421-1450	1451-1480	1480-1526	Összesen
Magán	*civitas*	-	3	2	5	2	-	2	14
	oppidum	-	1	-	19	18	25	13	76
Királyi	*civitas*	3	7	4	1	6	-	-	21
	oppidum	-	1	3	6	19	9	1	39
Egyházi	*civitas*	1	-	-	1	1	-	-	3
	oppidum	-	-	-	5	-	3	1	9
Összesen	*civitas*	4	10	6	7	9	-	2	38
	oppidum	-	2	3	30	37	37	15	124

Az első megemlítendő dolog, ami rögtön szemet szúr, a civitas szó használati gyakoriságával áll összefüggésben. A magántulajdonú eredettel bíró 76 me-

[84] *Gulyás L. Sz.*: A mezővárosi önkormányzat i. m. 32–33. Ilyen, jobbágyi származású officiális jelenik meg az 1470-es évektől több alkalommal is. Uo. 302. jegyzet.

zővárosunkból mindössze 14-et neveztek legalább egyszer civitasnak (ez nagyjából a 18%-uk). A 9 egyházi eredetű mezővárosnak kereken harmada (3) volt a civitas terminológiával legalább egyszer megjelölve, ugyanakkor a 39 királyi birtok genezissel rendelkező településből 21, ami viszont csaknem 54%-ot tett ki. Így már teljesen kézzelfoghatóvá és számszerűsíthetővé válik az az eddig is széles körben elterjedt elképzelés, miszerint a civitas megnevezés alapvetően a királyi eredettel rendelkező településeink sajátja volt. Ez egyébként nyilvánvaló módon egyfajta mintát is jelenthetett a nem királyi eredetű oppidumokra, a főként a helyi lakosság által alkalmazott terminológiahasználatban is.

Táblázatunk másról is árulkodik: amennyiben a mezővárosok kialakulásának időpontjára az oppidum elnevezés megjelenését tekintjük elsődleges adatnak (és mást a kutatás jelenlegi állása alapján nem is nagyon tekinthetünk annak!), akkor látható, hogy a magán- és a királyi eredetű települések nem párhuzamosan, azaz nem egy időben érték el ezt a rangot. A magánbirtokban lévő oppidumok kialakulása a Zsigmond-korban robbanásszerűen indult meg, s a folyamat a 15. század második felében tetőzött, habár egyes esetekben a fejlődés egészen a középkor végéig elhúzódhatott. A királyi genezisű mezővárosok formálódása azonban jóval korábban, a 14. század közepén kezdődött el, s a civitas és az oppidum terminológia ekkor még váltakozva volt használatos rájuk. A Zsigmond-korban, amikor a korábban királyi tulajdonú helységek fokozatosan magánföldesúri kézbe mentek át,[85] sorra jelent meg rájuk vonatkozólag az oppidum szó használata, de a civitas is egyre-másra feltűnt, ami nyilván a korábbi királyi birtokban eltöltött időszaknak volt elsősorban köszönhető.

Sokat sejtető jellegzetesség, hogy a magáneredetű oppidumokat olykor ugyan már a 14. században is civitasnak nevezik, azonban a terminológia elterjedésének csúcsa a Zsigmond-korra esik. Nyilvánvaló, hogy ebben a mezővárosi lakosság által egyértelmű mintának tekintett királyi városok jogi szintjének felértékelődése játszhatta a főszerepet. Még érdekesebb azonban, hogy a korábban királyi vagy királynéi birtokú települések egy nagyobb részével kapcsolatosan Zsigmond uralkodásának utolsó szakaszában jelenik csak meg először a civitas kifejezés. Talán a magánföldesúri függésbe került, korábban királyi jobbágyok állásfoglalását, kiváltságaik hangsúlyozását vélhetjük felfedezni e mögött a tendencia mögött. A civitas terminológia használatának „címzettje" ebben az esetben tehát értelemszerűen az új, a világi földesúr lehetett.

Ha abszolút értékben nézzük az oppidum jelző alkalmazásának gyakoriságát, nagyjából a korábbi kutatásokkal párhuzamba állítható eredményt kapunk: a Zsigmond uralkodása idején egyre inkább elterjedő kifejezés első felbukkanása a 15. század közepén mutatható ki a legnagyobb számban, de egészen a középkor végéig eltartott az elterjedés folyamata.[86]

A fent bemutatott Északkelet-Magyarország mezővárosi fejlődésének tanulmányozása számos fontos tanulsággal jár tehát, de további szempontok al-

---

[85] A királyi mezővárosok magánkézbe kerülésének okairól l. *Mályusz E.*: A mezővárosi fejlődés i. m. 188–189. További példákat hoz *Bácskai V.*: Magyar mezővárosok i. m.18–19.

[86] Hasonló eredményt mutat országos mintavételen *Bácskai V.*: Magyar mezővárosok i. m. 14–16., 19–20.

kalmazása is előrelépést jelenthet. Bár jelen dolgozat metodikai és terjedelmi korlátai nem tették lehetővé, hogy részletesebben kitérjünk erre a külön tanulmányt érdemlő kérdésre, mindenképpen meg szeretnénk említeni a térség mezővárosi írásbeliségének és önkormányzatának magas szintjét. A vizsgált területen igen nagy számban maradtak fenn az önkormányzat vizsgálatának elsődleges forrásául szolgáló mezővárosi és falusi közösségek által kibocsátott oklevelek, amelyek általában ingatlanügyben keletkeztek, de számos missilis is található közöttük. Anélkül, hogy adatainkat részleteznénk, most csak az arányokat tekintsük át: 14 falutelepülés összesen 17 kiadványáról, valamint 47 mezőváros összesen 346 okleveléről van szó.[87] Az arányok itt is roppant érdekes képet mutatnak: az összesen 76 magánbirtok-előzményű mezőváros közül 24 adott ki összesen 167 oklevelet, míg a 39 királyiból 19 település 141-et. A 9 egyházi oppidum csaknem fele volt oklevéladó: 4 kiadó és 39 kiadvány. A különbség igen jól érzékelhető: a magánföldesúri mezővárosok közül arányaiban jóval kevesebb rendelkezett oklevéladással és ezek ritkábban is bocsátottak ki okleveleket, mit a másik két típusba tartozó oppidumok. Az önkormányzat fejlettségében és önállóságában láthatóan döntő szerepet játszhatott a származás kérdése.

Konklúzióként megállapíthatjuk, hogy a mezővárosok kialakulási időszakának elején, a 14. században a magán, királyi és egyházi tulajdonú, később mezővárosi fejlődésen keresztülmenő helységek száma a fent ismertetettek alapján 76, 39 és 9 volt, mire azonban ebből az „alapanyagból" a középkor végéig létrejönnek az északkelet-magyarországi mezővárosok, az arány jelentősen megváltozott: 103 magánföldesúri mezőváros mellett 10 egyházi és mindössze 11 királyi oppidum található a vizsgált régióban.

A mezővárosok létrejötte tehát itt és országos szinten is a birtokviszonyok jelentős átalakulása során ment végbe. Ez alapján is úgy tűnik, a mezővárosi fejlődés alapvetően a magánföldesúri szférában lejátszódó jelenség volt, amely a királyi hatalom háttérbe szorulásával és a nagybirtok megerősödésével párhuzamosan zajlott le. Így a „mezővárosiasodás" igazi haszonélvezői is csak az utóbbiak lehettek, akik ennek megfelelően nagy bevételekre tettek szert prosperáló oppidumaik kereskedelme és adófizetése révén. A túlsúlyban lévő világi földesurak — jellemzően bárói famíliákról van szó — láthatólag felismerték mezővárosaik gazdasági jelentőségét és ezt kereskedelmi illetve jogi kiváltságok kijárásával, illetve adományozásával próbálták mind jobban megerősíteni.

---

[87] A számbavételt a DL–DF digitális adatbázisa alapján végeztük. Ez azonban két hibát is tartalmaz, amely módosította az eredményünket: egyrészt a DL 13 749 jelzetet viselő, 1443. november 5-i keltezésű, Körösszeg tanácsa által kibocsátott oklevelet egyértelműen hibás olvasat miatt (Kereszegh helyett Kewszegh) a kőszegi tanács kiadványaként szerepeltetik az oklevelek között. Másrészt, az 1488. augusztus 15-i dátumozással rendelkező, Rajec mezővároshoz köthető, DL 19 421 jelzetű oklevél szintén hibás értelmezésből következően (Rayecz helyett Ragecz) regéciként van rögzítve az adatbázisban.

14. század		15. század	
Birtok típusa	Települések száma	Birtok típusa	Települések száma
Magán	76	*Magán*	74
		Királyi	1
		Egyházi	1
Királyi	39	*Magán*	28
		Királyi	10
		Egyházi	1
Egyházi	9	*Magán*	1
		Királyi	-
		Egyházi	8

FÜGGELÉK[88]

1. táblázat. A magánbirtok-eredetű mezővárosok megnevezése az oklevelekben

Település neve	Első oppidum említés	Forrás	Civitas említés	Forrás
Aszaló	1521	DL 23 541		
Bátor	1420	ZSO VII. 1388.	1522	DL 56 431
Béltek	1462	*Németh P.*: A középkori Szatmár megye i. m. 27–28.		
Csege	1490	*Csánki D.*: Magyarország történeti földrajza i. m. I. 507.		
Csenger	1444	DL 55 896		
Csetnek[89]	1355	DL 4495	1331–1501	*Kollmann Ö. L.*: Gömör és Kishont i. m. 32., DL 46 565
Debrecen	1407	DF 278 788[90]	1360–1435	*Csánki D.*: Magyarország történeti földrajza i. m. I. 597 – DL 54 814
Derecske	1513	DL 32 584		
Devecser	1466	*Csánki D.*: Magyarország történeti földrajza i. m. I. 507.		

[88] Alábbi összeállításunk a területen fekvő mezővárosok első oppidum-említésének időpontját és civitas-említésének két szélső dátumát tartalmazza. Engel Pál középkorvégi birtoktérképe nagyrészt Csánkit vette alapul az első oppidum-említés ügyében, ami érthető is, hiszen óriási anyaggal dolgozott. Ha nem találtunk Engeltől és Csánkitól eltérő adatot, ezeket mi is elfogadtuk. Olykor azonban Engel Pál felülírta Csánki Dezsőt, de adatát nem hivatkozta le. Ilyenkor dátumát — mint megbízható forrást — szintén helyesnek tartottuk. Sok esetben azonban mindkettejüket javítani kényszerültünk.

[89] Az oppidum és civitas jelzőket l. még *Kollmann Ö. L.*: Gömör és Kishont i. m. 269. jegyzet.

[90] Kiadása: *Weisz Boglárka*: Debrecen kereskedelmi életének jogi háttere a középkorban. In: Debrecen város 650 éves i. m. 143.

Település neve	Első oppidum említés	Forrás	Civitas említés	Forrás
Dobsina	1417	*Csánki D.:* Magyarország történeti földrajza i. m. I. 127.		
Fegyvernek	1462	DL 15 695		
Forró	1470	*Csánki D.:* Magyarország történeti földrajza i. m. I. 198.		
Gálszécs	1426	DL 54 553		
Garadna	1498	DL 67 145		
Gede(alja)	1435	DL 44 065		
Gömör	1423	DL 43 565	1378	DL 56 905
Gyarmat	1418	DL 10 723		
Gyöngyös	1424	DL 11 560	1399	CDH X/2. 378.
Hannusfalva	1416	ZSO V: 2509.	1422	DL 57 542
Helmec	1466	*Csánki D.:* Magyarország történeti földrajza i. m. I. 337.		
Héthárs	1418	ZSO VI. 2544	1435	CDH X/7. 329.
Heves	1467	DL 16 545		
Homonna	1420	ZSO VII. 1644.		
Jánk	1466	DL 16 378		
Kálló	1411	ZSO III. 1028.		
Kapi	1410	*Csánki D.:* Magyarország történeti földrajza i. m. I. 387.		
Károly	1439	DL 65 052		
Kaza	1461	DL 15 565		
Keresztúr	1517	*Engel P.:* Magyarország a középkor végén i. m.		
Kisvárda	1423	DL 54 327		
Kurima	1413 (1434)[91]	DF 212 751	1415–1416	ZSO V. 1208. ZSO V: 2017.
Mád	1507	DF 271 564		
Margitta(falva)	1520	*Engel P.:* Magyarország a középkor végén i. m.		
Meggyes	1409	DL 30 032	1499	DL 27 392
Miskolc	1440	DL 13 581	1411–1492	DF 248 046 DF 248 042
Nádudvar	1506	DL 73 541		
Nagyhatvan	1442	DL 44 342	1404	ZSO II. 3405.

[91] DF 212 751. A kurimai tanács által kibocsátott oklevél, amelyben egy helyi házeladás szerepel, jelenleg nem található. Tartalmi összefoglalóját tömören a Zsigmond-kori oklevéltár és Iványi Béla is közli, utóbbi csupán egyetlen sorban. (ZSO IV. 1489. és *Iványi B.*: Bártfa i. m. 72.). Sajnálatos módon egyik sem tudatja azonban a településre alkalmazott terminológiát. Az oklevél regesztájának szövege alapján ugyanakkor feltételezhetően oppidumként nevezhették meg a polgárok városukat. Ha még sincs igazunk, akkor is korábban történt az első oppidum-említés, mint ahogyan Engel Pál feltételezi (1467). A település sorrendben második saját kiadású, 1434. évi oklevelében a magisztrátus már így említi meg magát: „Stephanus Botner iudex necnon iurati cives opidi Curimensis". DF 212 957. vö. *Engel P.*: Magyarország a középkor végén i. m.

Település neve	Első oppidum említés	Forrás	Civitas említés	Forrás
Nagyida	1461	*Csánki D.*: Magyarország történeti földrajza i. m. I. 197.		
Nagykövesd	1479	DL 24 724		
Nagymihály	1427	*Engel P.*: Magyarország a középkor végén i. m.		
Namény	1494	*Engel P.*: Magyarország a középkor végén i. m.		
Ónod	1413	DL 10 061		
Pálóc	1461	DL 31 771		
Pásztó	1407	CDH X/4. 412.		
Pata	1456	DL 15 105		
Pelsőc	1466	DL 56 994	1355	*Kollmann Ö. L.*: Gömör és Kishont i. m. 69.
Pétervására	1445	DL 13 846		
Poroszló	1460	DL 15 486		
Rimaszécs	1420	*Kollmann Ö. L.*: Gömör és Kishont i. m. 15.		
Rozgony	1500	*Engel P.*: Magyarország a középkor végén i. m.		
Sirok	1475	DL 59 619		
Somos	1425	DL 57 580		
Sóvár	1417	*Csánki D.*: Magyarország történeti földrajza i. m. I. 287.		
Szamosszeg	1477	*Csánki D.*: Magyarország történeti földrajza i. m. I. 508.		
Szántó	1459	DL 15 374		
Szederkény	1467	*Engel P.*: Magyarország a középkor végén i. m.		
Székelyhíd	1459	*Csánki D.*: Magyarország történeti földrajza i. m. I. 599.		
Szentgyörgy	1458	*Csánki D.*: Magyarország történeti földrajza i. m. I. 508-		
Szentkereszt	1427	*Csánki D.*: Magyarország történeti földrajza i. m. I. 287.		
Szentmiklós	1454	DL 24 541		
Szerednye	1455	*Csánki D.*: Magyarország történeti földrajza i. m. I. 386.		
Sz kszó	1411	ZSO III. 943	1387–1419	ZSO I. 28.,[92] ZSO VII. 517.
Szinyérváralja	1496	*Engel P.*: Magyarország a középkor végén i. m.		
Szobránc	1476	*Engel P.*: Magyarország a középkor végén i. m.		
Sztropkó	1408	ZSO II. 6078.	1430	DL 90 964

[92] Mályusz Elemér regesztája feltételezhetően hibás. Vö. *Joó Tibor*: A szikszói református templom. Hermann Ottó Múzeum Évkönyve 15. (1976) 74.

Település neve	Első oppidum említés	Forrás	Civitas említés	Forrás
Tállya	1487	DF 215 343		
Tass	1495	Szabolcs II.[93] 706.		
Tolcsva	1449	DL 55 435		
Torna	1409	ZSO II. 6637.	1409–1476	ZSO II. 6636., DL 17 770
Túr	1442	DL 13 686	1496	DL 72 068
Újváros	1465	DL 25 996		
Ungvár	1466	DL 31 868		
Úrmező	1516	DL 71 395		
Varannó	1414	DL 9380	1363	DL 5191
Varsány	1442	DL 13 686		
Zemplén	1426	DL 12 481		

2. táblázat. A királyi birtok-eredetű mezővárosok megnevezése az oklevelekben

Település neve	Első oppidum említés	Forrás	Civitas említés	Forrás
Bereg	1397	ZSO I. 4681.	1433	*Csánki D.:* Magyarország történeti földrajza i. m. I. 411.
Beregszász	1410	ZSO II. 7367.	1353–1455	Bereg[94] 44., DL 55 579
Böszörmény	1441	DL 39 817		
Dédes	1474	DL 17 577		
Diósgyőr	1439	*Csánki D.:* Magyarország történeti földrajza i. m. I. 165.		
Edelény	1430	DL 12 345		
Emőd	1438	DL 71 976		
Felsőbánya	1446	DL 13 969	1379–1455	DL 42 131, DL 24 959
Fülek	1422	DL 13 334	1356	DL 51 726
Gönc	1424	DL 11 553		
Hosszúmező	1443	DL 13 687	1429	*Csánki D.:* Magyarország történeti földrajza i. m. I. 444.

[93] *C. Tóth Norbert*: Szabolcs megye hatóságának oklevelei II. (1387–1526). (Jósa András Múzeum kiadványai 53.) Bp. – Nyíregyháza 2003.

[94] *Neumann Tibor*: Bereg megye hatóságának oklevelei (1299 – 1526). (A Szabolcs – Szatmár – Beregi Szemle füzetei 3.). Nyíregyháza 2006.

Település neve	Első oppidum említés	Forrás	Civitas említés	Forrás
Huszt	1392	*Csánki D.:* Magyarország történeti földrajza i. m. I. 445.	1429–1480	*Csánki D.:* Magyarország történeti földrajza i. m. I. 445., DF 285 466
Kaszony	1426	DL 54 500		
Keresztes	1455	DF 247 969		
Körösszeg	1421	ZSO VII. 648.		
Kövesd	1446	DL 13 910		
Majtény	1469	DL 16 844		
Muhi	1422	ZSO IX. 508.		
Munkács	1360	CDH IX/3. 93.		
Németi	1455	*Csánki D.:* Magyarország történeti földrajza i. m. I. 469.	1321–1426	*Németh P.:* A középkori Szatmár megye i. m. 199., DL 11 861
Rudabánya	1420	ZSO VII. 2042.	1397–1415	ZSO I. 4830., ZSO V. 808.
Telkibánya	1447	DL 14 062	1367–14494	DL 5783, DF 271 490
Patak	1390	*Csánki D.:* Magyarország történeti földrajza i. m. I. 338.	1326–1525	*Csánki D.:* Magyarország történeti földrajza i. m. I. 338., DL 68 674
Sajószentpéter	1416	ZSO V. 2333.	1370–1458	DL 105 581, DF 268 557
Sáros	1434	DL 105 263	1345–1354	DL 74 671., *Csánki D.:* Magyarország történeti földrajza i. m. I. 287.
Sásvár	1509	DL 36 399		
Szalacs	1421	ZSO VIII. 825.		
Szalárd	1421	ZSO VIII. 648.	1387	DL 7283
Szatmár	1450	DL 37 608	1330–1500	DL 72 377., DL 84004
Szekeres (Szepsi)	1389	ZSO I. 2038.	1359–1400	CDH IX/3. 40., ZSO II. 573.
Sziget	1435	DL 24 953	1429–1457	*Csánki D.:* Magyarország történeti földrajza i. m. I. 445., DF 247 904
Szina	1460	DL 14 909		
Szőllős	1399	*Csánki D.:* Magyarország történeti földrajza i. m. I. 430.	1359–1390	DL 70 637, ZSO I. 1554.
Técső	1472	*Csánki D.:* Magyarország történeti földrajza i. m. I. 445.	1429	*Csánki D.:* Magyarország történeti földrajza i. m. I. 445.

Település neve	Első oppidum említés	Forrás	Civitas említés	Forrás
Újlak	1476	*Engel P.*: Magyarország a középkor végén i. m.		
Újhely	1390	*Csánki D.*: Magyarország történeti földrajza i. m. I. 339–340.	1334–1518	DL 2842, DF 217 669
Vári	1463	DL 15 795	1354	DL 4471
Visk	1472	DL 24 898	1429	*Csánki D.*: Magyarország történeti földrajza i. m. I. 445.
Vizsoly	1438	DL 71 976		

3. táblázat. Az egyházi birtok eredetű mezővárosok megnevezése az oklevelekben

Település neve	Első oppidum említés	Forrás	Civitas említés	Forrás
Bihar	1470	DL 30 469		
Jászó	1411	ZSO III. 816.	1435	CDH X/7. 313.
Lelesz	1415	ZSO V. 1342.	1417–1420	ZSO VI. 576., ZSO VII. 2267.
Liszka	1461	*Csánki D.*: Magyarország történeti földrajza i. m. I. 337.		
Nagykapos	1417	*Csánki D.*: Magyarország történeti földrajza i. m. I. 386.		
Tokaj	1476	DL 17 866		
Püspöki	1402	*Csánki D.*: Magyarország történeti földrajza i. m. I. 599.		
Rozsnyó	1417	CDH X/5. 349.	1320–1520	*Kollmann Ö. L.*: Szempontok az észak-gömöri i. m. 116., DF 229 630
Szerencs	1525	*Engel P.*: Magyarország a középkor végén i. m.		

REMARKS ON THE FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF MARKET TOWNS IN NORTH-EASTERN HUNGARY IN THE MIDDLE AGES

by Gulyás László Szabolcs

(Summary)

Thanks to the system of ranking by centrality points which was elaborated by András Kubinyi, an ever increasing area of the research of the market towns is occupied by those analyses which examine the features and development of urban-like settlements in a well-defined region. Accordingly, the present study aims at outlining the course of development of 124 market towns which lay in the north-eastern part of Hungary. In the process of transformation into a market town the person of the lord was a factor of decisive influence. It appears that considerable differences can be grasped in the courses run during the transformation process between settlements under private lay lordship, those owned by the king, and those in the hands of the church. Basically, settlements belonging to the first group show a marked belatedness in their development into market towns as compared to those in the two latter groups, and the extent to which the terminology applied to them (*civitas* or *oppidum*) spread in the middle ages differs considerably also. Yet, alongside the person of the lord, other factors likewise determined both the possibilities and limits of evolution. Such factors shaping the model may have been the presence of an aristocratic residence, the settlement of privileged settlers, a place of authentication or the emergence of local mining industry. However, on the basis of characteristics offerred by the market towns examined in this study, it is evident that the process of market town development was basically limited to the sphere of private lay lordship: most of the *oppida* were in the hands of such lords already at the beginning of the transformation process, and remained there after the acquisition of the title, whereas the greatest part of the settlements originally owned by the king only entered the process after they had left immediate royal lordship.

Pálosfalvi Tamás

SZEGEDTŐL ÚJVÁRIG

Az 1458–1459. esztendők krónikájához

Hunyadi Mátyás, a néhai János kormányzó kisebbik fia, választott magyar király, 1458. február 9-én lépte át a morva–magyar határt, hogy birtokba vegye királyságát. Csaknem napra pontosan egy esztendővel később addig sem eseménytelen uralkodása minden korábbinál súlyosabb válságon ment keresztül.[1] Bár bizonyíték nincs rá, igen valószínű, hogy ekkor az ifjú uralkodó fejében is felmerült: a római császárral tárgyaló belső ellenzéke, a Felvidéket sanyargató egykori huszita csapatok, és az oszmán fenyegetés hármas szorításában képtelen lesz megőrizni az ország trónját. A jelen írás célja, hogy Mátyás uralkodásának talán legkritikusabb időszakát új megvilágításba helyezze. A vonatkozó források többsége régóta jól ismert; látni fogjuk azonban, hogy figyelmes vizsgálatuk tartogat még meglepetéseket.

A Szilágyi-probléma

Régóta közismert, hogy Mátyás trónralépését a Szilágyi testvérek, Mihály és Erzsébet, illetve Garai László nádor és felesége 1458 januárjában Szegeden kötött megállapodása tette lehetővé.[2] Szilágyi Erzsébet, Mátyás anyja, és Mihály, a nagybátyja, mint a hatalmas Hunyadi vagyon és a rajta alapuló fegyveres erő birtokosai, Garai László pedig mint nádor, a Magyar Királyság király hiányában legfőbb tisztségviselője, kulcsfigurái voltak a kor bonyolult politikai viszonyainak, akik nélkül elképzelhetetlen volt a kibontakozás. Ennek megfelelően megállapodásuk, bár a kor szokásainak megfelelően „magánjogi" jelleget öltött, a lehető legnagyobb politikai jelentőséggel bírt. A szerződés legfontosabb pontjai közhelyszámba mennek, mégis érdemes őket röviden ismertetni.[3]

Miután a felek örök békére léptek egymással, és Szilágyiék megbocsátottak Hunyadi László haláláért, Garai és a felesége a következőket ígérték meg: segítenek Hunyadi Mátyás királlyá tételében (*ad faciendum in eodem regno Hungarie regem*) és kiszabadításában (Podjebrád György fogságából); segítik a

---

[1] Mátyás uralkodásának első éveire l. *Kubinyi András*: Mátyás király. Bp. 2001. 42–56.

[2] *Fraknói Vilmos*: Hunyadi Mátyás király 1440–1490. Bp. 1890. 58–59. *Kubinyi A.*: Mátyás i. m. 25–26.

[3] Az oklevelet kiadta *Gr. Teleki József*: Hunyadiak kora Magyarországon. I–V., X–XII. Pest 1852–1857. X. 565. és köv.

Szilágyi testvéreket mindenkivel szemben, legyenek akár országlakosok, akár idegenek, aki ellene szegül Mátyás királlyá választásának; beengedik a Szilágyiakat Buda város és vár felébe. Utóbbiak a maguk részéről azt vállalták, hogy a királlyá választott Mátyás feleségül veszi a nádor leányát, Garai Annát; Garai a választás után is megőrizheti a nádorságot és más hivatalait, továbbá a budai várat; sem a királyság, sem az apai jószágok birtokába nem engedik addig Mátyást, amíg a házasság a nádor lányával létre nem jön.

A szegedi szerződéssel kapcsolatban felmerülő legfontosabb kérdés, hogy vajon a felek tudtak-e arról a megállapodásról, amelyet *állítólag* még decemberben kötött Podjebrád és a fogoly Mátyás, és amelynek az volt a lényege, hogy a cseh kormányzó támogatásáért cserében Mátyás feleségül veszi Podjebrád lányát, Katalin/Kunigundát. Fraknói Vilmos szerint igen, és ennek tudatában kötötték a szerződést; mi több, a kikötés, hogy Szilágyiék addig nem engedik Mátyást a királyság tényleges birtokába, amíg el nem veszi Garai Annát, éppen a prágai megállapodást volt hivatva ellensúlyozni.[4] Mátyás és Podjebrád Kunigunda eljegyzése állítólag már december derekán köztudomású volt, legalábbis egy kortárs beszámoló szerint. A forrást Fraknói Vilmos is közli Palacky nyomán, ám annak szövege meglehetősen furcsa. Eszerint ugyanis Podjebrád rögtön V. László halálának másnapján hozatta Mátyást Bécsből ünnepélyesen Prágába, és iziben eljegyezte vele a lányát.[5] Túl azon, hogy Mátyást még László király vitte vagy vitette a cseh fővárosba,[6] egy december eleji megállapodást legalábbis furcsának kell tekintenünk, hiszen ekkor még az égvilágon semmi nem utalt arra, hogy Mátyás foglalja el a magyar trónt. Ezt éppen a szegedi szerződés tette lehetővé, és Podjebrádnak is csak ezután vált érdekévé, hogy Mátyást magához láncolja. Mátyás maga állítja, hogy a házassági ígéretet még királlyá választása előtt tette,[7] de azt nem, hogy pontosan mikor. Ugyancsak Palacky nyomán állítja Fraknói, hogy Vitéz János december 13-án érkezett Prágába, ahol immár kész tények elé állították, de maga is megjegyzi, hogy a cseh történész nem hivatkozik semmilyen forrásra.[8]

Magam, az alább részletesen kifejtendő megfontolások miatt, úgy vélem, hogy a szegedi szerződő felek a Podjebrád–Mátyás megállapodás nem ismereté-

---

[4] Fraknói fogalmazása nem teljesen egyértelmű. Szerinte Garainak a szegedi eskü idejében már tudomása volt Mátyás és Podjebrád Kunigunda eljegyzéséről, amiből, teszem hozzá én, következik, hogy Szilágyéknak is tudniuk kellett arról. Fraknói szerint ezért került a szerződés szövegébe, hogy Mátyás addig nem léphet a királyság tényleges birtokába, amíg házassága Garai Annával meg nem történik. Vö. *Fraknói Vilmos*: Szilágyi Mihály, Mátyás király nagybátyja. Bp. 1913. 57.

[5] *Fraknói V.*: Hunyadi Mátyás i. m. 56.

[6] Ami azt illeti, a probléma távolról sem tekinthető megoldottnak. Kubinyi András szerint (Mátyás i. m. 24.) (V. László) „Mátyást [...] fogolyként magával vitte előbb Bécsbe, majd innen Prágába utazott, a fiatal Hunyadit továbbra is magával hurcolva." Fraknói Vilmosnál viszont (Hunyadi Mátyás i. m. 48.) ezt olvassuk: „Arra nézve, mikor került Mátyás Prágába, eltérő a történeti források előadása. Leghitelesebb minden tekintetben Aeneas Sylvius egykorú feljegyzése [...], mellyel megegyez a Magyarországban működő pápai követnek öt évvel később, 1462-ben készült emlékirata." Ezek alapján pedig úgy véli, hogy Mátyást még V. László rendelte magához Bécsből, de ő csak a király halála napján érkezett Prágába.

[7] „eo tempore dum adhuc ad dignitatem regalem electi non fuimus" – *Teleki J.*: Hunyadiak kora i. m. X. 574.

[8] *Fraknói V.*: Hunyadi Mátyás i. m. 56–57.

ben jártak el (amennyiben az a szerződés időpontjában egyáltalán létezett már), és ennek a megállapításnak a későbbiekben még jelentősége lesz. Ne feledjük el, hogy Szilágyiék és Garai nem holmi „ágrólszakadtat" akartak az ifjú Mátyás nyakába sózni. Garai Anna anyai ágon a lengyel Piastokkal állt rokonságban, apjának nagynénje, Cillei Borbála magyar királyné, majd római császárné lett, unokatestvére, Erzsébet magyar királyné és a néhai V. László király édesanyja. Borbála unokatestvére, Cillei Anna, anyai ágon maga is Piast leszármazott volt, és Anjou Hedviget követte a lengyel királynéi trónon. Az apai és anyai ágon is királyi dinasztiákkal rokon Garai Anna tehát kezével olyan uralkodói legitimációt biztosított volna Mátyás számára, amilyet a parvenü Podjebrád lánya biztosan nem. E legitimáció, párosulva a Szilágyiak kezében összpontosuló reális hatalommal, az elképzelhető legjobb feltételeket biztosította volna Mátyás trónra lépéséhez. A kérdés mármost az, hogy miért történt másként, és mi lett ennek következménye.

Hogy Szilágyiék jóhiszeműen jártak el, bizonyítja véleményem szerint mindjárt az esküi, amellyel szegedi vállalásaikat szavatolták. A korban elképzelhető legsúlyosabb formulával, a szent evangéliumot megérintve, üdvösségüket kifejezetten kockára téve esküdtek, amit aligha tesznek meg, ha már eleve tisztában vannak ígéreteik betarthatatlanságával. Kubinyi András érdekes érveléssel próbálja bizonyítani ennek ellenkezőjét; szerinte ugyanis az esküi érvényességének feltétele lett volna, hogy azt meg kell ismételni a pápai legátus és az esztergomi érsek előtt. Mivel ez nem történt meg, „az egyezmény Szilágyiékat illető része gyakorlatilag érvénytelenné vált", vagyis Garait előre megfontolt szándékkal becsapták.[9] Csakhogy a szegedi egyezmény szövegéből semmi ilyesmi nem következik: az esküi érvénye semmilyen módon nem függött a későbbi ismétléstől, azt csupán a megállapodás „még hatékonyabb" betartása érdekében kellett volna megismételni. Az első esküi érvényességének kérdése egyébként érdektelen is, mivel, mint rövidesen látni fogjuk, azt valójában megismételték, mégpedig a Szegeden meghatározott körülmények között, Carvajal bíboros és Szécsi érsek jelenlétében.

Ezen a ponton kell kitérnünk Szilágyi Mihály kormányzóvá választásának problémájára, ez ugyanis véleményem szerint szorosan összefügg az eddig elmondottakkal. A magyar történetírásban, minden bizonnyal gr. Teleki József[10] és Fraknói Vilmos[11] tekintélyének köszönhetően, meggyökeresedett és szívósan tartja magát az a Turócira és Bonfinire visszanyúló nézet, hogy Szilágyit öt évre választották Mátyás mellé kormányzónak.[12] Újabban már felhívták a figyelmet arra a tényre, hogy 1453-ban V. László két évvel fiatalabb volt Mátyásnál, amikor megkezdte tényleges uralkodását, mégsem merült fel, hogy kor-

---

[9] *Kubinyi A.*: Mátyás i. m. 26. Lényegében ugyanilyen érveléssel: *Engel Pál – Kristó Gyula – Kubinyi András*: Magyarország története 1301–1526. Bp. 1998. 215. (A vonatkozó rész Kubinyi András munkája.)

[10] *Teleki J.*: Hunyadiak kora i. m. III. 40–41.

[11] *Fraknói V.*: Hunyadi Mátyás i. m. 69.

[12] Legújabban l. *Lupescu Radu*: Mátyás királlyá választása és koronázása. In: Hunyadi Mátyás, a király. Hagyomány és megújulás a királyi udvarban 1458–1490. Kiállítási katalógus. Szerk. Farbaky Péter, Spekner Enikő, Szende Katalin, Végh András. Bp. 2008. 192.

mányzót vagy régenstanácsot válasszanak mellé;[13] és ugyancsak nem került szóba a 16 esztendősen Magyarországra érkező I. Ulászló esetében, 1440-ben. Kortárs források ezzel szemben kifejezetten arról tudósítanak, hogy Szilágyit Mátyás távolléte miatt, illetve megérkezéséig választották csak meg,[14] ami sokkal logikusabb, mint az öt éves terminus; egyúttal arra utal, hogy még távolról sem voltak biztosak Mátyás szabadon engedésében.[15] Ha viszont a dolog így állt, felmerül a kérdés, miért nem mondott le azonnal az ifjú király megérkezése után. Úgy tűnik, a helyes választ már Szekfű Gyula megtalálta: a kormányzóság megtartására „a szegedi egyezmény megtartása érdekében" volt szükség,[16] vagyis Szilágyi komolyan gondolta a Garaival kötött egyezség megtartását. Hogy mikor értesült Mátyás és Podjebrád megállapodásáról, nem tudjuk, de nem tartom kizártnak, hogy őt magát is meglepetésként érte. A hipotézis mindenesetre segítene megérteni, miért romlott meg olyan gyorsan a Mátyás és nagybátyja közötti viszony, és, mint alább látni fogjuk, magyarázatot nyújtana a középkori magyar politikatörténet bizonyos rejtélyes fordulataira is.

Két további megfontolás alátámasztani látszik a fentebb megfogalmazott hipotézist. Az egyik mindjárt Szilágyi kormányzói dekrétuma.[17] Nehezen érthető ugyanis, hogy ha a Podjebrád és Mátyás közötti megállapodás valóban közbeszéd tárgya volt már december elején, a királyválasztásra összegyűlő rendek miért terjesztették artikulusaikat a kormányzó elé. Elvégre logikusabb lett volna, ha megvárják a király hazatértét, és vele erősíttetik meg a dekrétumot. Sokkal valószínűbb ennél fogva, hogy amint Szilágyi, ők sem tudtak még a megállapodásról, így abban sem lehettek biztosak, mikor szabadul Mátyás prágai őrizetéből. A másik Garai László eljárása. Ha ugyanis, mint Fraknói véli, neki is tudomása lett volna a prágai egyezségről, aligha nyitja meg Szilágyiék előtt a budai várat, ezzel az utolsó ütőkártyát is kiadva a kezéből. Ez olyan fokú politikai rövidlátásra utalna, amit nincs okunk feltételezni a nádorról. Ez még akkor is így van, ha a pápai legátus, és az ő ösztönzésére Szécsi Dénes esztergomi érsek is nyomást gyakorolt rá. Szilágyi, fegyveresei élén, akkor is keresztülvihette volna a választást, ha Garai előtte elhagyja Budát, de a választás legitimitása súlyos csorbát szenvedett volna.

Végezetül kockázat nélkül leszögezhető, hogy Szilágyi igenis megismételte a szegedi esküt Budán. Fennmaradt január 23-áról az az oklevél, amelyben Szilágyi a nádor egyik párthívének, Szeri Pósafi Istvánnak ígérte meg, hogy nem esik bántódása a Hunyadi László halálában játszott szerepéért. Ígéretét

---

[13] *Kubinyi A.*: Mátyás i. m. 44.

[14] *Fraknói V.*: Szilágyi i. m. 62.; *Uő*: Hunyadi Mátyás i. m. 69. 1. j.

[15] Ugyanebbe az irányba mutat a pápa február 9-i levele, amelyben meghagyja Carvajal legátusnak, hogy a váradi és váci püspökök közreműködésével tevékenykedjen Mátyás kiszabadítása érdekében. *Fraknói V.*: Hunyadi Mátyás i. m. 57. A levél: *Augustinus Theiner*: Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia. I–II. Romae, 1859–1860. II. 308.

[16] *Hóman Bálint és Szekfű Gyula*: Magyar történet II. Bp. 1936. 469. (A vonatkozó rész Szekfű Gyula munkája). Ennek ellenére ő is az öt éves kormányzói terminust fogadja el.

[17] Decreta Regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1458–1490. Collectionem manuscriptam Francisci Döry additamentis auxerunt, commentariis notisque illustraverunt Georgius Bónis, Geisa Érszegi, Susanna Teke. Bp. 1989. (a továbbiakban: DRH) 81–87.

ugyanolyan esküvel szavatolta, amilyennel a tíz nappal korábbi szerződést is.[18] Szeri Pósafit név szerint említették a január 12-i megegyezésben a nádor hívei között, amiből következik, hogy a többi ott felsorolt nemes is hasonló kötelezvényt kapott január 23-án Budán. Az oklevél kancelláriai jegyzete bizonyítja, hogy annak kiállítására a nádor jelenlétében adott utasítást Szilágyi.[19] Ennek fényében nehéz elképzelni, hogy maga Garai ne kapott volna hasonló kötelezvényt. Már csak azért is, mert a familiárisainak adott oklevél vajmi keveset ért volna, ha egyszersmind a nádornak tett esküt is meg nem újítják. Az erről kiállított oklevél nem maradt fönn, és nem nehéz belátni, miért. Az esküt Szilágyi tette le, az oklevelet pedig Garai kapta, és ez alkalommal minden bizonnyal visszaadta Szilágyinak a januári megállapodás dokumentumát, hiszen az így érvényét vesztette. Utóbbi így maradhatott fenn, míg a Garai számára kiállított oklevél a család levéltárával együtt az enyészeté lett. Ezek után pedig logikus a feltételezés, hogy az esküre éppen a Carvajal legátus által celebrált mise kapcsán került sor január 23-án,[20] amelyen nyilván Szécsi érsek is részt vett. Ha pedig így történt, ami szerfelett valószínű, elesik az az érv, hogy Garait az eskü megújításának elmulasztásával egyszerűen átejtették volna.

Fontos rögzíteni, hogy a maga részéről Garai is betartotta a megállapodást: megnyitotta a budai várat, és lehetővé tette Mátyás megválasztását. Február 9-én aztán Mátyás oklevélben kötelezte magát, hogy a Podjebrádnak még fogsága idején tett ígéretét megtartja, és a leányát feleségül veszi.[21] A nádor ezek után teljes joggal érezhette magát becsapottnak, és a továbbiakban aligha lehetett arra számítani, hogy hitelt fog adni a király ígéreteinek. Másrészt, bár a február 9-i oklevélre Szilágyi pecsétjét is ráfüggesztették, ettől a pillanattól fogva kormányzói hivatala értelmét vesztette. Egy darabig gondolhatta, mint föntebb szó volt róla, hogy megpróbálja rászorítani Mátyást a szegedi egyezmény betartására, megtagadván a királyi birtokok átadását, de ezzel alighanem nemcsak a pápai legátus és így a Szentszék haragját vonta volna a fejére, hanem teljesen el is szigeteli magát. Legitim kormányzói szerep hiányában viszont szükségszerűen került szembe a fiatal királlyal vagy, mint erre még visszatérünk, a tanácsadóival, és ez magyarázza, hogy „tovább siklott lefelé a jogfeladás lejtőjén";[22] kormányzói okleveleinek kezdetben viszonylag bőséges folyama március második hetére elapadt,[23] és a nyílt konfliktust alighanem csak 1458. márciusi távozása előzte meg. Abból viszont, hogy az oklevelet Szilágyi is megpecsételte, a nádor okkal gondolhatta, hogy a kormányzó eleve rosszhiszeműen járt el. De ha ezt nem is, azt minden alappal hihette, hogy ha a házassági ígéreten ilyen könnyen túltette magát a király, akkor a nádor bántatlanságát szavatoló kötelezvényt

---

[18] Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban: DL) 93 281. Kiadása: *Stephanus Kaprinai*: Hungaria diplomatica temporibus Mathiae de Hunyad regis Hungariae. I–II. Vindobonae 1767–1771. (a továbbiakban: Kaprinai) II. 118–119.

[19] Commissio propria domini presente domino palatino facta.

[20] *Fraknói V.*: Szilágyi i. m. 61.

[21] *Teleki J.*: Hunyadiak kora i. m. X. 573–575.

[22] *Fraknói V.*: Szilágyi i. m. 76.

[23] Az utolsó március 9-én kelt: DL 100 669.

sem szabad túl komolyan venni. Ezzel fel is bomlott az a rövid életű konszolidációs „rezsim", amely Mátyás megválasztását lehetővé tette.

Felmerül persze a kérdés, miért nem a Podjebráddal kötött megállapodást ejtették, miután Mátyás visszatért Magyarországra? Elvben ugyanis ennek is meglett volna a lehetősége. A válasz, véleményem szerint, a felső részeken, közelebbről Jiskra személyében keresendő. Nyilvánvaló ugyanis, hogy Mátyás hazatérésének időpontjában ő jelentette a legnagyobb fenyegetést, az egyes hírek szerint szolgálatában álló több ezer, nagyrészt fizetetlen, tehát harcra vágyó zsoldossal.[24] Bár utólag tudjuk, hogy a lengyel király nem tudott, illetve nem akart érdemben beleszólni a magyar trón betöltésébe, a helyzet akkor igen kritikusnak tűnhetett. IV. Kázmér felesége Habsburg Albert és Luxemburg Erzsébet leánya, Erzsébet volt, és fiuk, akinek nevében Kázmér bejelentkezett a Szentkoronáért,[25] nemcsak a magyar, de a cseh korona örökösének is tekinthette magát. Jiskra, ha az egész országot nem is tudta volna birtokba venni a trónkövetelő nevében, állandósíthatta volna annak 1440 óta folyamatos megosztottságát, akárcsak korábban V. László főkapitányaként. Ennek megakadályozása érdekében egyedül az ugyancsak érintett Podjebrád György tudott segítséget nyújtani,[26] és adott helyzetben ez a megfontolás minden más szempontot felülírt. Hogy hosszú távon helyes volt-e a döntés, persze más kérdés.[27]

Az eddig elmondottakból következik, hogy Szilágyi, Garai és jóformán az egész magyar politikai elit csak valamikor 1458. január 24. után, de lehet, hogy csak Mátyás érkezésekor értesült a Podjebrád és Mátyás között létesült házassági szerződésről. Magam nem tartom kizártnak, hogy a megállapodás nem a fogoly Mátyásra kényszerített döntés volt,[28] nem is „függetlenül és önállóan határozta el magát ezen fontos lépésre",[29] hanem a Prágában tárgyaló Vitéz János tudatosan megfontolt műve volt. Az ő szerepéről alább még lesz szó, de annyit érdemes előrebocsátani, hogy leginkább az ő kormányzati felfogásával állt összhangban, hogy Mátyás ne egy főúri paktum foglyaként kezdje meg uralkodását. Vitéz már korábbról jól ismerte a cseh kormányzót,[30] tisztában volt ambícióival, és azzal is, hogy Podjebrádnak mire van szüksége. Ezért vélem úgy, hogy a püspök már a prágai megállapodásban ígéretet tett Podjebrádnak arra, hogy várható királlyá választása esetén magyar főpapok fognak közreműködni a ko-

---

[24] Magyar diplomacziai emlékek Mátyás király korából I–IV. Szerkesztették: Nagy Iván és Nyáry Albert. Bp. 1875–1878. (a továbbiakban: MDE) I. 10., 17.

[25] L. alább a 34. jegyzetet.

[26] Podjebrád Jiskrát is meghívta Strassnitzra: Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban: DF) 213690., regesztája: Bártfa szabad királyi város levéltára 1319–1526. I. kötet (1319-től 1501-ig). Összeállította: Iványi Béla. Bp. 1910. (a továbbiakban: Bártfa) 155. (992. sz.)

[27] Bár nem szokás, érdemes elgondolkodni azon, milyen legitimációt élvezett volna Mátyás és Garai Anna esetleges fia, és mennyire másként alakulhatott volna Magyarország sorsa a frigy megvalósulása esetén.

[28] *Kubinyi A.*: Mátyás i. m. 42., aki szerint a Garai-féle „szerződés érvénytelensége lehetővé tette a Podjebrád-házasságot"; láttuk azonban, hogy a szegedi egyezmény nem vesztette érvényét.

[29] *Fraknói V.*: Hunyadi Mátyás i. m. 56.

[30] Vitéz (titkos) kancellár Prágában V. László mellett: *Mályusz Elemér*: A magyar rendi állam Hunyadi korában. Budapest, 1958. 52–56.; DF 281 908., DL 44 744., DL 72 491., DF 263 383.

ronázásánál.[31] Ebben bizonyára bírta Carvajal legátus támogatását is, hiszen a pápaságnak úgyszintén érdekében állt Csehország „visszaterelése" a katolikus országok nyájába. Mivel a megállapodás, mint láttuk, a legveszedelmesebb ellenség, Jiskra semlegesítésére is alkalmasnak látszott, semmi nem indokolta, hogy a szabadságát visszanyert Mátyás kihátráljon belőle. Még akkor sem, ha ezzel a lépéssel maga ellen fordította a nádort, és elidegenítette a nagybátyját. Érdemes ezzel kapcsolatban emlékeztetni rá, hogy Szilágyi később éppen Vitézt okolta bukásáért, és augusztusban Mátyás ugyancsak a váradi püspököt küldte nagybátyjához tárgyalni. Nem tartom kizártnak, hogy Mátyás február 9-i oklevelébe, amellyel választott királyként megígérte Podjebrádnak, hogy feleségül veszi a lányát, azért került bele a hivatkozás Mátyásnak még fogolyként tett vállalására, hogy ezzel valamelyest mentse önhibáján kívül esküszegésbe keveredett nagybátyja helyzetét.

Mátyás 1458. február 14-én megérkezett Budára, és különböző, kormányzati és igazságszolgáltatási aktusok révén nyilvánvalóvá tette, hogy megkezdte uralkodását. Ezen aktusok összességét Kubinyi András nem habozott zseniálisnak nevezni,[32] de nyilvánvaló, hogy egyszerű kényszermegoldásról volt szó. A Szent Istvánnak tulajdonított korona, amely nélkül nem lehetett érvényes koronázást tartani, III. Frigyes császár birtokában volt. Számos forrás bizonyítja, hogy Mátyás az első pillanattól fogva legfőbb céljának tekintette a korona visszaszerzését, és gyakorlatilag mindent eme legfőbb célnak rendelt alá.[33]

Attól, hogy Frigyes maga próbálja „begyűjteni" a magyar trónt is V. László örökségének részeként, Mátyásnak egyelőre nem kellett tartania. Az viszont reális lehetőségként merült fel, hogy a lengyel király a Felvidék nagy részét ellenőrzése alatt tartó Jiskra révén kísérletet tesz Magyarország elfoglalására: utóbbi felajánlotta szolgálatait IV. Kázmérnak, ő pedig örökség jogán bejelentkezett Frigyesnél a magyar koronáért elsőszülött fia számára.[34] Mátyás a fenyegetés elhárítására katonai előkészületeket is tett,[35] de leginkább Frigyessel próbált megegyezni a korona ügyében. Március és április folyamán Tolnai Péter és

---

[31] Podjebrád májusi koronázását Salánki Ágoston győri és Szilasi Vince váci püspök végezte, miután az új cseh király hűségesküt tett a pápának. *Kubinyi A.*: Mátyás i. m. 45.

[32] *Kubinyi A.*: Mátyás i. m. 43.

[33] Mátyás ekkori kormányzati programját tömören summázza a városoknak 1458 novemberében küldött, alább még tárgyalandó meghívója: „postquam regimen huius regni nostri feliciter Deo nobis propicio accessit, intencionem et voluntatem nostram semper ad ea direximus et in hiis nos exercimus per que et mete regni ab olim alienari cepte undique reformari et sacra corona a manibus imperatoris Romanorum recuperari possint, ac ut regnum ipsum dispositis ex omni parte rebus suis in bona pace servare valeremus".

[34] MDE. I. 10.

[35] Szolgálatába fogadta Szentmiklósi Pongrácot, Jiskra évtizedes ellenségét a felső részeken, aki éppen az állandó háborúskodásnak köszönhetően ellenfeléhez mérhető zsoldoshadsereget tartott fenn. Mivel Szentmiklósi röviddel ezután meghalt, katonáit a felső részek pacifikálásával megbízott Rozgonyi Sebestyénnek rendelte alá Mátyás (MDE I. 13., 21.). Ugyancsak szerződést kötött az osztrák-morva határvidéken évek óta aktív Mlad Vankoval (DF 242 592.), valamint a Cillei Ulrik és III. Frigyes szolgálatában is megfordult Nabuchodonozor (N)ankenreiter-rel, a Pozsony megyei Éleskő birtokosával, bár utóbbi szolgálata csak későbbről adatolt. L. alább a 193. jegyzetet.

Sári Péter titkos kancellár is megfordult a császár udvarában,[36] de eredményt, úgy látszik, nem értek el.[37] A kudarc miatt valamikor április végén, május elején felmerült, hogy Mátyást is azzal az alkalmi koronával koronázzák meg, amelyet I. Ulászlónak készítettek, és amelyet éppen ilyen eshetőségre számítva őriztek Visegrádon. Az ötletet a bárók nyomása ellenére Mátyás elvetette.[38]

Az újabb alkalmi szertartás helyett a király drasztikusabb módszereket fontolgatott. Miközben újabb követet, ezúttal Vitéz János váradi püspököt küldte a császárhoz,[39] felmerült, hogy Vitovec Jánost más urakkal együtt Stájerország ellen indítja, míg maga vagy Szilágyi Mihály Bécs ellen vonul.[40] Minden bizonnyal e tervvel függött össze, hogy május elején az egykori Cillei-familiáris, Turóci Benedek, királyi szolgálatban járt el Szlavóniában.[41] Egy másik kortárs jelentésből megtudjuk, hogy Mátyás Fehérvárra rendelte magához Vitovecet, mégpedig sürgősen, nyilván azért, hogy az új tervről egyeztessenek.[42] Nagyjából ezzel egy időben Mátyás Kanizsai Lászlót is a határvidékre küldte négyszáz lovassal, hogy a császár figyelmét elterelje.[43] Az is kétségtelen, hogy az eredetileg Szent György napra meghirdetett országgyűlés elhalasztása is, legalábbis részben, a korona körüli huzavonával állt kapcsolatban.[44] Májusban Mátyás tényleg megjelent Fehérváron, az éppen udvarában tartózkodó bárókkal együtt; nagyon valószínű, hogy a tervezett alkalmi koronázás összefüggött a fehérvári utazással. Innen azonban sem ő, sem

---

[36] *Házi Jenő*: Sopron szabad királyi város története. Oklevéltár I. rész. 1–6. kötetek. Oklevelek, levelek és iratok 1162-től 1531-ig. Sopron, 1921–1929. (a továbbiakban: Sopron) 4. 267–270., 273–274.

[37] Meglehet, nincs különösebb jelentősége, de április végén két, a Rozgonyiak javára kiállított adománylevél *post felicem nostram coronacionem* igéri a privilégium kiállítását; erre sem korábban, sem később nincs példa - DL 14623., DL 15 163.

[38] A Frangepán család oklevéltára I–II. (Codex diplomaticus comitum de Frangepanibus.) Kiadják Thallóczy Lajos és Barabás Samu. Budapest, 1910–1913. (a továbbiakban: Frangepán) II. 24. A korona, amelyet Frangepán János a levelében mint *„la corona de san Steffano olim re d'Ungaria"* említ, nyilvánvalóan a Szent István fejereklyetartójáról levett és átalakított koronával azonos, hiszen a levélíró ezzel szembeállítva említi azt a koronát, „amely a császárnál van", vagyis a Szentkoronát. Dlugosz írja, hogy 1440-ben az új koronát éppen azért vitték Visegrádra, hogy hasonló esetben fel lehessen használni („Arca cum insignibus regiis et corona nova in Wischogrod refertur, ut futuri reges Hungariae, quo prior corona aliquo casu rehaberi non poterit, illa et non alia coronarentur") – Joannis Dlugossii seu Longini canonici Cracoviensis Historiae Polonicae Libri XII. Cura et impensis Alexandri Przezdziecki. Tomus IV. Libri XI. XII. Cracoviae, 1877. 646. Hogy pontosan kik álltak a terv mögött, nem tudjuk, mert a levélíró általában „Magyarország bárói"-t (*li baroni d'Ungaria*) említ. Többen közülük, például Ország Mihály, Cudar Simon vagy Rozgonyi Rénold, személyesen jelen voltak tizennyolc esztendővel korábban Fehérváron, amikor V. László koronázását érvénytelenítették a rendek, és az új koronára ruházták a régi erejét. Valószínű, hogy közöttük kell keresnünk az ötletgazdá(ka)t. Maga a tény, hogy a gondolat egyáltalán felmerült, világosan mutatja, mennyire nem tartották megnyugtatónak a februári „intronizációt".

[39] *Kubinyi A.*: Mátyás i. m. 45.

[40] Frangepán II. 24–25.

[41] Királyi perhalasztás a személyes jelenléten György nyolcadáról, mivel Turóci Benedek alperes „in notabilibus et arduis serviciis nostris regalibus in partibus regni nostri Sclavonie foret occupatus" - DF 288 140.

[42] MDE I. 30.

[43] „per tegnir el prefato Serenissimo Imperatore in suspecto" – MDE I. 29.

[44] Április 12-én a velencei követ azt írja, hogy a túlságosan korai időpont miatt nem sokan fognak eljönni – MDE I. 13.

Vitovec bán nem vonult tovább, hanem visszatértek Budára.[45] Ennek okát csak találgatni tudjuk; a legvalószínűbb, hogy az ismét Nándorfehérvárt fenyegető oszmánokban kell keresnünk, akiknek mozgolódása miatt Szilágyi sürgette a királyt, hogy a főpapokkal és bárókkal együtt vonuljon Szegedre.

Szilágyi és Szerbia

Március elején, amennyire a gyéren fennmaradt forrásokból kiderül, Mátyás „érdemei elismerése mellett" megpróbálta Szilágyit békésen kiszorítani a hatalomból, míg a kormányzó a királyi tanácsra támaszkodva igyekezett meghosszabbítani törvényes alapját vesztett kormányzói hatalmát.[46] A király ugyancsak megkezdte Szilágyi kormányzati „apparátusának" kisajátítását; mindenképpen ennek volt a jele, hogy Vetési Albert választott nyitrai püspök, aki január 31-én még a kormányzó relátora volt, március 9-én már királyi oklevélen tűnik föl mint alkancellár.[47] Ezzel a nappal véget is ér Szilágyi kormányzói okleveleinek sorozata,[48] és amikor legközelebb találkozunk vele, március 20-án, már Lippán van.[49] Aligha azzal az ürüggyel hagyta el Budát, hogy a néhai Hunyadi László gyulafehérvári temetéséről kell intézkednie; minden jel szerint meg sem fordult ekkor Erdélyben.[50] Egy jól informáltnak tűnő kortárs levél szerint „a saját ügyeiben" távozott sietve, állítólag fegyverszünetet kötött az oszmánokkal, és mintegy versenyt futott velük a néhai szerb despota birtokaiért.[51]

---

[45] A fehérvári tartózkodás forrásaira l. *Horváth Richárd*: Itineraria regis Matthiae Corvini et reginae Beatricis de Aragonia (1458-[1476]-1490). Bp. 2011. 63. Nem tartom kizártnak, hogy a király feltételezett veszprémi tartózkodása (uo. 62. o. és 238. j.) a császár elleni tervezett hadmozdulatokkal hozható kapcsolatba. Vitovec Budán: DF 233 112., DF 231 410. Hogy a bán komoly kísérettel érkezett, bizonyítják a szlavóniai nemesek javára Fehérváron és Budán kiállított oklevelek: DL 15 242., DF 277 002., DL 72 229., DF 218 859., DF 256 447., DL 35 986., DF 252 413. Mátyás: *Horváth R.*: Itinerárium i. m. 63.

[46] Legalábbis én így értelmezem azt a tényt, hogy ezen időszakból fennmaradt oklevelei közül kettőn a „kormányzó úr saját parancsa a főpapok és bárók tanácsából" kancelláriai jegyzet szerepel (DF 288 138., DL 100 671.), míg egy harmadikban ugyan kormányzói hatalmánál fogva, de szintén a prelátusok és bárók hozzájárulásával tesz adományt (DL 100 669.). Mindez persze úgy is értelmezhető, hogy Mátyás taktikusan a királyi tanács ellenőrzésének vetette alá a kormányzó működését.

[47] Szilágyi relátora: DF 256 554.; alkancellár: DL 100 672. (vö. DL 44 860 is).

[48] Természetesen erdélyi kormányzóként kiadott okleveleit nem számítom.

[49] Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. VI. (1458–1473). Herausgegeben von Gustav Gündisch, unter mitarbeit von Herta Gündisch, Gernot Nussbächer und Konrad G. Gündisch. Bukarest, 1981. (a továbbiakban: UGDS VI.) 10.

[50] Március 28-án is Lippán van (UGDS VI. 10–11.), majd huzamosabb időn keresztül a déli határvidéken. Hunyadi László újratemetése mint ürügy: *Kubinyi A.*: Mátyás i. m. 45.

[51] „gubernator frater eiusdem domini regis in partibus inferioribus appromptuat se cum gentibus armatis festinatque nimium in factis suis, sed ignoratur si parat se contra Turcos aut devastatores huius regni; fama eciam viget sed adhuc certitudinaliter nescimus quod cum Turcis ad certa tempora treugas pacis disposuisset. Verum tamen scimus et manifestum est quod propter castra despoti regni Rascie in confinibus regni existencia tam imperator Turcorum quam eciam gubernator noster multum laborant et operam dant quis eorum cicius possit obtinere, ignoratur tamen cui sors dederit; refugium tamen in hoc habemus quod posteritates despoti plus inclinantur circa subsidia regni Hungarie quam ad infideles Turcos" – DL 44 860.

A dolog előzménye az volt, hogy Mátyás megválasztása előtt néhány nappal (január 20-án), fiúutód nélkül meghalt Brankovics Lázár szerb despota. A szerb állam ekkor már csak halvány visszfénye volt száz évvel korábbi önmagának, de a főváros, Szendrő, és az 1444-ben a szultán által visszaadott terület a maga váraival mégis nagy jelentőséggel bírt mind magyar, mind oszmán szempontból. A szerb udvar, a politikai realitásnak megfelelően, megosztott volt egy „magyarbarát" és egy „oszmánbarát" párt között; előbbit a néhai Lázár despota özvegye és sógora, Vak István (Brankovics György despota fia), utóbbit Angelović Mihály nagyvajda képviselte. Ugyancsak érdekelt volt a szerb kérdés rendezésében a másik szomszéd, Tamás bosnyák király, aki rögtön Lázár despota halála után megszállt bizonyos szerb területeket, békét kötött az oszmánokkal, és tárgyalásokat kezdett a néhai despota lányának és a saját fiának házasságáról.[52]

Könnyű belátni, hogy a magyar államnak érdeke volt a saját szempontjai szerint rendezni a szerb problémát, de legalább ennyire érdekében állt elkerülni mindenféle nyílt konfliktust az Oszmán Birodalommal. Meglehetősen bonyolult ügy megoldása várt tehát Szilágyira, és nem világos, pontosan milyen felhatalmazással járt el. Tekintve, hogy a kormányzó csak valamikor március második hetében hagyta el Budát, aligha volt ideje a március 21-i levélben említett fegyverszünet megkötésére az oszmánokkal. Láttuk azonban, hogy a bosnyák király februárban valóban kötött megállapodást a szultánnal, és nem tartom kizártnak, hogy ehhez megszerezte a magyar kormányzat, jelesül Szilágyi előzetes hozzájárulását. Különösen annak fényében, hogy nem sokkal később a Magyarországon tartózkodó Carvajal legátus kérésére III. Callixtus a Szentszék védelme alá vette a despotátust.[53] Meglehet tehát, hogy ekkor ugyanaz a terv fogalmazódott meg Budán, amely az év végén ismét felmerült: nevezetesen a bosnyák trónörökös kezén egyesíteni a keresztény kézen maradt balkáni területeket.[54] A dolog azonban váratlan fordulatot vett, amikor Mihály nagyvajda oszmán segítséggel kezére kerítette Szendrőt. Ez ugyan egyrészt kiváltotta a magyarbarát párt ellenakcióját, amelynek eredményeként a nagyvajda (magyar) fogságba, a vak István pedig a despotátus élére került, másrészt viszont maga után vonta a közvetlen oszmán beavatkozást. A nagyvezír Mahmud pasa, a fogoly Mihály fivére vezette azt az oszmán sereget, amely az oszmánbarát párt trónkövetelőjét, vak Gergelyt (Brankovics György másik élő fiát) akarta hatalomra juttatni.[55] Nem tudjuk, Szilágyinak volt-e szerepe a szendrői eseményekben, de az biztos, hogy az oszmán támadás hírére kénytelen volt Nándorfehérvárra menni, és a vár megerősítéséhez látni.[56]

Szilágyi nemcsak Nándorfehérvár felszerelésével foglalatoskodott; hűtlenség címén, de nyilván stratégiai megfontolásból, lefoglalta a péterváradi apát, egyéb-

---

[52] A szerbiai eseményekre ma is jól használható *Constantin Jireček*: Geschichte der Serben. I–II. Gotha 1911–1918. II. 208. és köv.

[53] *Jireček, C.*: Geschichte i. m. II. 211.

[54] Erre lásd alább.

[55] *Jireček, C.*: Geschichte i. m. II. 211–212. Jireček elbeszélését követi, helyenként szó szerint, *Franz Babinger*: Mehmed der Eroberer und seine Zeit. Weltenstürmer einer Zeitenwende. München 1953. 164–165.

[56] MDE I. 12.

ként Újlaki Miklós törvénytelen fivére, birtokait.[57] Valamikor ugyanebben az időben, április második hetében, megegyezésre lépett Lázár despota özvegyével: három fontos végvár, Szentlászlóvár, Keve és Galambóc átadásáért neki ígérte a Hunyadi birtokoknak azt a részét, amely 1444-ben Brankovics Györgytől került Hunyadi János kezére.[58] Az egyezmény ratifikálása érdekében két szerb követ ment Budára, ahol Mátyás és a bárók valóban megerősítették azt.[59] A velencei követ állítását igazolja, hogy Szilágyi Erzsébet egy hónappal későbbi tiltakozásában maga is egyértelműen utalt arra, hogy Mátyás hozzájárult a nagybátyja által kötött megállapodáshoz.[60] Azt, hogy a szerbek is komolyan gondolták a megállapodást, bizonyítja a tény, hogy amikor május elején az oszmán sereg megjelent Galambóc alatt, a várnagyok megtagadták annak átadását, mire a támadók továbbvonultak.[61] A szerződés ratifikálása után került sor Mátyás rövid fehérvári kiruccanására. Innen, mint láttuk, visszatért Budára, minden bizonnyal azért, mert híre jött, hogy az oszmánok elfoglalták a Nándorfehérvártól két magyar mérföldre lévő Zsarnó várát, és Szilágyi segítséget kért.[62]

Mátyás végül nem ment Szegedre,[63] hanem maradt Budán, ahol június 23-án édesanyja, Szilágyi Erzsébet tiltakozott a megállapodás ellen, amelyet a tulajdon fivére kötött a szerb despotával, és amelyhez, mint láttuk, Mátyás és a királyi tanács is hozzájárult.[64] Tekintettel arra, hogy a tiltakozás egyik példányát a mai napig Belgrádban őrzik,[65] feltehető, hogy azt még a szerb követek

---

[57] „quale abbate e fratello naturale del magnifico Nicolao vaivoda" – MDE I. 19. Sajnos nem tudjuk, ki volt ekkor a pétervárádi apát, pedig a kérdés, az Újlaki-rokonság fényében, fontosnak tűnik. Korábban Buzlai Bertalan szerepel mint pétervárádi kommendátor, míg 1457 *körül* egy bizonyos Imre. Bertalan 1457-ben már felhévízi prépost, ami nem zárja ki, hogy a pétervárádi apátságot is megtartotta. Figyelemre méltó, hogy 1449-ben az apátságot Garai László és Újlaki Miklós javaslatára ruházta V. Miklós pápa Buzlai Bertalanra, mégpedig hét éves időtartamra. A dolgot bonyolítja, hogy Buzlai Bertalannak fennmaradt a sírköve, amelyen Gergelylaki Sandrin fia Márton fiaként szerepel. A Buzlaiak leszármazásának problémáját nem tekintem megoldottnak, de azt itt, mint a témához közvetlenül nem tartozó kérdést megkerülve, érdemes leszögezni, hogy Újlaki Miklós és Bertalan prépost közeli rokonsága választ adna egyrészt a Buzlaiak, főleg László rendkívül szoros kötődésére Újlakihoz, másrészt a család kétségkívül hosszú megszakításokkal tarkított bárói karrierjére. L. *Kubinyi András*: A Gergelylaki Buzlaiak a középkor végén. In: Művészettörténet – Műemlékvédelem. Horler Miklós hetvenedik születésnapjára. Tanulmányok. Országos Műemlékvédelmi Hivatal, 1993. 269–283., főleg 269–272. *Ferenc L. Hervay*: Repertorium historicum Ordinis Cisterciensis in Hungaria. Roma 1984. 137., 139.

[58] MDE I. 19. A forrás csak annyit említ, hogy Szilágyi „nemrég megszerezte a néhai despota három várát" (ha obtenuto novamente tre castelle del quondam despoto), Szentlászlóvárat, Kevét és Galambócot, de az események további menete kétségtelenné teszi, hogy az erősségek átadása a despota özvegyével kötött megállapodás része volt. A másik forrásunk (uo. 28.) csak Galambócot említi.

[59] „dele qual conventione qui sono venuti doe ambassadori de dicti Servi, et cussi hano obtenuto da questo signor re et baroni predicta confirmatione" – MDE I. 28.

[60] [Szilágyi] „super talibus suis collacionibus et donacionibus a predicto domino Mathia rege consensum, assensum et confirmacionem suarum disposicionum pro ipsis despoto et domina impetrasset et optinuisset" – DL 37 638.

[61] MDE I. 25.

[62] MDE I. 32–33.

[63] Helyette Carvajal legátus ment Szegedre, és úgy állapodott meg Szilágyival, hogy a törökök elleni hadjáratot elhalasztják. *Fraknói V.*: Szilágyi i. m. 85.

[64] L. feljebb az 59. jegyzetet.

[65] DF 287 453.

vitték magukkal Szendrőre. Kubinyi András érvelése szerint az átengedni szándékozott birtokok Szilágyi Erzsébet kezén voltak, és így ő „joggal tiltakozott öccse terve ellen".[66] Az érvelés azonban sántít, hiszen elképzelhetetlen, hogy néhány héttel korábban Szilágyi Erzsébet ne tudott volna a megállapodás ratifikálásáról, akkor mégsem tiltakozott ellene. Másodszor az is kevéssé hihető, hogy Mátyást, aki hónapok óta minden korlátozás nélkül gyakorolta a királyi hatalom valamennyi formáját, a birtokadományozástól[67] a kegyúri jog átruházásán keresztül[68] a pallosjog adományozásáig,[69] bárki, akár a saját anyja megakadályozhatta volna abban, hogy öröklött birtokaival az ország védelme érdekében rendelkezzen. Sokkal valószínűbb, hogy Mátyás maga akart kihátrálni a megegyezésből, és erre használta eszközként az édesanyját, nem akarván megszegni a saját és bárói szavát.

A fordulat valószínű okáról ugyanazon jelentés tájékoztat, amelyből a megállapodás ratifikálásáról értesülünk. A velencei követ azon birtokok éves jövedelmét, amelyek egykor Brankovics György despotától kerültek Hunyadi János kezére, 40 ezer dukátra, vagyis ugyanannyi aranyforintra tette;[70] nyilvánvaló, hogy ekkora összeget Mátyás nem nélkülözhetett, még akkor sem, ha a megállapodás felrúgásával gyakorlatilag sorsára hagyta Szerbiát. Egyrészt tovább folytak a koronával kapcsolatos tárgyalások, és valószínű volt, hogy a megállapodás, amennyiben létrejön, sokba fog kerülni. Másrészt éppen a szerb–magyar szerződés ratifikálása és Szilágyi Erzsébet tiltakozása közötti időszakban érkezett meg azon győzelmeknek a híre, amelyeket Rozgonyi Sebestyén aratott a Felső Részeken Jiskra alvezérei ellen.[71] A győzelmek nyomán reálisnak tűnhetett a remény, hogy rövid időn belül sikerül pacifikálni a vidéket, ami pedig a korona visszaszerzése mellett Mátyás kormányzatának másik fő célja volt ekkor. Rozgonyi zsoldosainak[72] fizetéséhez pénzre, sok pénzre volt szükség, ami elégséges indok lehetett a Szilágyi-féle szerződés felrúgására.

Mindez persze nem változtat a tényen, hogy 1458 júniusában, Szerbia kapcsán, Mátyás másodszor keresztezte nagybátyja terveit. Az ifjú királyt nem is érhette meglepetésként, hogy Szilágyi ezek után kapcsolatot keresett Mátyás bárói ellenzékével. Az események pontos lefolyása azonban távolról sem világos. Általában felteszik, hogy Garai rögtön Mátyás megválasztása után elmenekült Budáról, és leváltásáig már nem is tért vissza az udvarba.[73] A nádor tartóz-

[66] *Kubinyi A.*: Mátyás i. m. 48.

[67] A számos idevonható oklevél idézgetése helyett legyen elegendő arra hivatkozni, hogy 1459 júliusában Mátyás a tokaji uradalmat idegenítette el a Szapolyaiaknak, anélkül, hogy ez kiváltotta volt a anyja tiltakozását. Márpedig Tokaj is a Brankovics birtokokkal együtt került 1444-ben Hunyadi János kezére, így ugyanúgy a Hunyadiak „családi" birtokának lehetett volna tekinteni, mint a többi volt despotai birtokot. Vö. *Engel Pál*: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I–II. Bp. 1996. I. 444–445.; DF 244 061.

[68] *Fraknói Vilmos*: A magyar királyi kegyúri jog Szent Istvántól Mária Teréziáig. Bp. 1895. 187.

[69] DL 44 867.

[70] MDE I. 28.

[71] MDE I. 29.; Frangepán II. 25. A felvidéki eseményekre l. *Tóth-Szabó László:* A cseh-huszita mozgalmak és uralom története Magyarországon. Bp. 1917. 306–309.

[72] Lásd feljebb a 35. jegyzetet.

[73] „minden ellenkezés nélkül átadta Buda várát a kormányzónak [...], majd félelmében elmenekült Budáról" – *Kubinyi A.*: Mátyás i. m. 42. Fraknói kevésbé egyértelmű: szerinte a szegedi egyez-

kodási helyeiről 1458 júliusáig semmit nem tudunk, de tény, hogy nádori oklevél nem kelt ezen idő alatt. Az egyik, már többször hivatkozott forrásunk azonban említ egy békét, amelyet a király kötött a nádorral és a többi úrral, akik részesek voltak a bátyja halálában.[74] Elméletben lehetséges, hogy a levélíró itt a januári megállapodásokra gondolt, de mivel azokat Szilágyi kötötte, a levél pedig kifejezetten a királyt említi, ez mégsem valószínű; mi több, a jelentés úgy folytatódik, hogy Garai, bár továbbra sem bízott a királyban, elküldte hozzá a fiát, vagyis Garai Jóbot. Ez történhetett akár június elején is, amikor a januárban kifejezetten Garai László párthíveként említett Alsólendvai Bánfi Pál is megjelent az udvarban.[75]

Mátyás eredetileg Szent György ünnepére, április 24-re hirdetett országgyűlést Budára, amelyet később május 28-ra halasztottak, azzal az indoklással, hogy Szilágyi kormányzó az Alsó Részeken hadakozik. Ma már tudjuk, hogy az országgyűlést ekkor sem tartották meg, de hogy az újabb halasztásnak is a kormányzó távolléte volt-e az oka, bizonytalan.[76] A további események fényében valószínű, hogy a gyűlést Mátyás éppen azért hirdette meg, hogy a kormányzat átszervezésével nyilvánvalóvá tegye: a hatalmat ő gyakorolja, és aligha kétséges, hogy ez a kormányzói jogkört is érintette. Szilágyi valamikor július elején indult el Szegedről Buda felé, miután Carvajal legátussal megállapodott abban, hogy az oszmánok elleni hadjáratot elhalasztják.[77] Hogy ezután mi történt, arról a pozsonyi követek július 23-án Budáról keltezett beszámolója tájékoztat, amely azonban sajnos nehezen értelmezhető. Előbb arról szólnak, hogy sem a kormányzó, sem Garai nádor, sem (Újlaki) Miklós vajda érkezése nem biztos, és ők együtt vannak Kőrösön; alább viszont már azt írják, hogy Szilágyi Fehérváron van, és ott fog találkozni Garaival és Újlakival.[78] A levélben említett *Körusch* nem lehet más, mint Nagykőrös, amely a Szegedről Pestre tartó kormányzónak útba is esett. Ott viszont aligha találkozott Garaival, aki július 13-án Siklóson volt.[79] Újlaki Miklós ekkori tartózkodási helyéről semmit nem tudunk, de esetében sem világos, mit keresett volna a birtokaitól távoli mezővárosban.

A pozsonyi követek ellentmondásos beszámolóján nincs mit csodálkoznunk; ők az udvarból kiszivárgó információmorzsákból rakosgatták össze tudó-

---

mény megszegése után Garai „feloldottnak tartotta magát azon kötelezettségtől, hogy Mátyásnak meghódoljon. Nem jelent meg az udvarnál s az országgyűlésről is elmaradt." – Szilágyi i. m. 87–88.

[74] „Lo re si ha pacificato con el grande conte et con li altri signori, li quali foreno participi de la morte de suo fratello" – Frangepán II. 24.

[75] DF 285 695. Fennmaradt egy csonka oklevél, amely valamikor az 1450-es évek folyamán íródott. Ebben a király éppen Alsólendvai Bánfi Pál kérésére menti fel felsorolt familiárisait a Pest városában tartandó *generalis congregatio*-n való megjelenés kötelezettsége alól. Mivel a király címzésében Horvátország után nem következik Ausztria és Morvaország, a kibocsátó csak Mátyás lehet, a relátor Ország Mihály ajtónállómesteri címe pedig azt bizonyítja, hogy 1458. július 27. előtt kelt. Ezek után nem kétséges, hogy az 1458. nyári országgyűlésre vonatkozik – DL 48 033.

[76] Az országgyűlésre legújabban lásd *C. Tóth Norbert*: Nádorváltás 1458-ban. Mátyás király első országgyűlésének időpontja. Turul 84. (2011) 98–101.

[77] *Fraknói V.*: Szilágyi i. m. 85.

[78] A levelet értelmezi *C. Tóth N.*: Nádorváltás i. m. 99., és fakszimiléjét is közli uo. 101.

[79] DL 93 286.

sításukat. Annyi biztosnak látszik belőle, hogy Szilágyi valóban járt Kőrösön, és, mivel július 21-én Szigetfőn bukkan föl,[80] vagyis nem folytatta útját Pest felé, valószínűleg olyan híreket kapott útközben, amelyek ezt indokolták. Ilyen hír lehetett mindjárt nővérének tiltakozása, amiről talán éppen a hazafelé tartó szerb követektől értesült. Ilyen lehetett továbbá a kormányzati tisztségekben bekövetkezett változások sorozata, amelyek között a legfontosabb a nádori tisztséget érintette.

Garai nádor leváltásának időpontját sajnos nem tudjuk meghatározni. Tudjuk ugyanakkor, hogy ezidőtájt más tisztségekben is változás következett be. Ezek közül egyet tudunk pontosabban időhöz kötni, mégpedig Györgyi Bodó Gergely tárnokmesteri kinevezését, amelyről július 21-én értesítette a király a városokat.[81] Ha feltételezzük, hogy a bárói tisztségek betöltéséről nem egyenként, hanem „csomagban" döntött a király és tanácsa, Garait is ekkortájt tették le a nádorságról, és nevezték ki a helyére Ország Mihály ajtónállómestert. Ezzel a szegedi megállapodás másik eleme is megszegettnek volt tekinthető, miután Szilágyi a nádori méltóságban sem tudta megőrizni Garait. Hogy felmerült-e ugyanekkor a kormányzói hivatal formális megszüntetése is, nem tudjuk, de nagyon valószínű. Mátyás és tanácsa minden bizonnyal számított a várható ellenállásra, ezért tétettek minden országgyűlési résztvevővel hűségesküt, és ezért köteleztek minden távollévőt is annak letételére;[82] az eljárás nem volt új, 1440-ben történt már hasonló az ugyancsak nem szabályosan trónra lépett I. Ulászló idején.[83] Azt viszont magam nem látom bizonyítottnak, hogy Garait a hűségeskü letételének elmaradása miatt fosztották meg a nádorságtól.[84]

Valószínű, hogy a pozsonyi követek levelében említett fehérvári találkozóban még azelőtt állapodott meg Szilágyi, Garai és Újlaki, hogy az országgyűlés eseményeiről értesültek volna. Végül azonban a nádor várában, Simontornyán kötöttek szövetséget július 26-án. A megállapodás a politikai szövetkezés korban megszokott, de nehezen definiálható formáját öltötte. „Elválaszthatatlan, örök és felbonthatatlan" egyezségükben segítséget ígértek egymásnak mindenki ellen, legyen akár idegen, akár országlakos, aki az ő vagy familiárisaik, illetve birtokaik „elveszejtésére" (*perdicionem*) törne. A szövetség, amelyet újabb esküvel pecsételtek meg, és egyházi szankciókkal bástyáztak körül, ugyan formálisan nem irányult Mátyás ellen, senkinek nem lehetett kétsége, milyen veszélyt jelent a királyi hatalomra az ország két leggazdagabb mágnásának a kormányzóval kötött szövetsége.[85] Felmerül ugyanakkor a kérdés, milyen okok vit-

---

[80] UGDS VI. 20.

[81] *C. Tóth N.*: Nádorváltás i. m. 100. Az ott felsorolt változásokhoz adható még minden bizonnyal Hédervári Imre esete, aki június 9-én még mint pohárnokmester szerepel (DL 88 326.), később azonban éveken át Cudar Simon társa az ajtónállómesterségben, kézenfekvő tehát a feltételezés, hogy kinevezésük egyszerre történt: az egyikük Ország Mihály, a másikuk Alsólendvai Bánfi Pál helyét vette át.

[82] *C. Tóth N.*: Nádorváltás i. m. 100. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy a korponai követek már május végén hűséget esküdtek városuk nevében: DF 283 569.

[83] *Pálosfalvi Tamás*: Cilleiek és Tallóciak. Küzdelem Szlavóniáért (1440–1448). Századok 134. (2000) 54.

[84] *C. Tóth N.*: Nádorváltás i. m. 101.

[85] *Teleki J.*: Hunyadiak kora i. m. X. 593–595.

ték Újlakit a szövetségbe; neki ugyanis, szemben Szilágyival és Garaival, látszólag nem volt oka nyíltan szembefordulni Mátyással. A kérdésre, jobb híján, azokból a forrásokból remélhetünk választ, amelyek az egy esztendővel későbbi megállapodásról tájékoztatnak. Eszerint Újlaki akkor magának igényelte a németújvári uradalmat Vas megyében, a szlavóniai Szenterzsébetet és Racsát, valamint Szávaszentdemetert.[86] Az első háromról tudjuk, hogy Újlaki és a Hunyadiak egyformán jogot formáltak rájuk: Németújvár felére a Hunyadiak zálog jogán, Újlaki adomány címén, Racsára és Szenterzsébetre Újlaki bizonytalan jogcímen, a Hunyadiak adomány jogán.[87] Ebből következik, hogy valamiképpen Szávaszentdemeterrel is így állt a dolog, vagyis Mátyás a nagyhatalmú vajdával szemben is igyekezett érvényesíteni a birtokjogait.[88] Hasonló történt tehát, mint Szilágyi esetében: nyilván a királyi jövedelmek maximalizálása érdekében, Mátyás kormányzata igyekezett megőrizni, illetve visszaszerezni minden olyan birtokot, amely valamilyen címen a Hunyadi családot illette, a politikai kockázatokkal keveset törődve. A törekvés biztosan összefüggött a budavári udvarbíróság megszervezésével, amely ugyancsak ekkoriban történt.[89]

A szervezkedés azonban nem korlátozódott a három főúrra: egy kortárs jelentésből tudjuk, hogy összesen tizenkét úr vett benne részt, de a maradék kilenc közül csak Rozgonyi Rénoldot említik név szerint.[90] Ez világosan mutatja, hogy nem három sértett báró elszigetelt mozgalmáról volt szó. Rénold szerepeltetése azonban kulcsot ad az események értelmezéséhez, hiszen a fivéreivel együtt ő is részes volt Hunyadi László elítélésében és kivégzésében, márpedig a velencei követ jelentése azt állítja, hogy a szervezkedőket éppen ez kötötte össze.[91] Rénolddal együtt csatlakoztak valószínűleg a fivérei, János és Osvát is, továbbá talán Bánfi Pál, akit a Frigyest magyar királlyá választók között is megtalálunk majd. Garai leváltása tehát mások számára is vészjel volt, és ilyen szempontból politikailag kifejezetten károsnak bizonyult Mátyásra nézve.

Mátyás még az országgyűlés idején újabb, ezúttal három főből álló követséget menesztett Frigyeshez a korona ügyében: Szentmártoni Nagy Simont, (Sári) Péter mestert és Tettlinger Hanusko soproni polgárt.[92] A magyar ajánlat

---

[86] DL 100 688.

[87] Németújvárra: A Balassa család levéltára 1193–1526. Fekete Nagy Antal kézirata alapján sajtó alá rendezte és szerkesztette Borsa Iván. Bp. 1990. 114. (338. sz.); Racsára (és a hozzátartozó Szenterzsébetre): *Engel P.*: Archontológia i. m. I. 397.

[88] Mivel 1456-ban még a Brankovicsok várnagya ül benne (*Engel P.*: Archontológia i. m. I. 423.), elképzelhető, hogy Újlaki 1457-ben foglalta el, talán éppen Szilágyitól.

[89] *Kubinyi András*: A budai vár udvarbírói hivatala (1458–1541). Kísérlet az országos és a királyi magánjövedelmek szétválasztására. In: Uő.: Tanulmányok Budapest középkori történetéről. I. kötet. Budapest, 2009. 241–267., főleg 243–246.

[90] *František Palacký*: Urkundliche Beiträge zur Geschichte Böhmens und seiner Nachbarländer im Zeitalter Georgs von Podiebrad. Fontes Rerum Austriacarum 2/20. 1860. (a továbbiakban: Urkundliche Beiträge) 159. Fraknóinál (Szilágyi i. m. 92.) Rozgonyi Rénoldból János lesz.

[91] „ed altri adherenti che se atrovorono al caso del quondam fratello de questo re de Hungaria" – Thallóczy Lajos – Áldásy Antal: A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára 1198–1526. Budapest, 1907. (a továbbiakban: Szerbia) 238.

[92] *Brigitte Haller*: Kaiser Friedrich III. und die Stephanskrone. Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs 26 (1973) 120. Haller csak Nagy Simon nevét említi, a másik két követ: Urkundliche Beiträge 159. Tettlinger Hanusko: Sopron IV. 310.

a két korona, vagyis a Szentkorona és az Erzsébet királyné által elzálogosított királynéi korona, továbbá Kismarton átengedése ellenében élethossziglan Frigyes kezén hagyta volna Fraknót, Kaboldot, Szarvkőt és Sopront 50 ezer forint zálogösszeg ellenében, valamint, szükség szerint, Kőszeget és Rohoncot további 25 ezer aranyforintért. Frigyes válaszában feltételként szabta Kismarton átengedését is, 40 ezer forint kártérítést követelt, további 10 ezer forint ellenében pedig hajlandónak mutatkozott lemondani Sopronról. Ajánlatára október 8-ig várta a magyar udvar válaszát.[93]

Ugyancsak együtt volt még az országgyűlés, amikor Mátyás követeket küldött nagybátyjához. A király első kísérlete nem járt sikerrel, oly „nagyok és nehezek" voltak a nézetkülönbségek király és kormányzó között.[94] Valóban, Szilágyit egyszerre kellett elválasztani a volt nádortól, akihez többszörös eskü kötötte, és rábírni, hogy mondjon le formálisan is a hónapok óta értelmét vesztett kormányzói hivatalról. Másodszor Mátyás Vitéz Jánost küldte Szilágyihoz, aki Budától nyolc magyar mérföldre táborozott a csapataival. A váradi püspök abban állapodott meg a kormányzóval, hogy Mátyás édesanyjával és a teljes udvarral együtt személyesen keresi fel. Ez kétségtelenül a király szempontjából jelentett presztízsveszteséget, de a jelek szerint meghozta a kívánt eredményt: Szilágyi lemondott a kormányzóságról, és cserében Mátyás megerősítette a besztercei grófságban.[95] Formálisan tehát ugyanúgy zárult Szilágyi kormányzósága, mint egykor Hunyadi Jánosé, csak éppen, néhai sógorával ellentétben, Szilágyi nem őrizte meg befolyását az ország kormányzatára.

Hogy miképpen alakult volna a továbbiakban Mátyás és nagybátyja viszonya, ha nem vesznek drámai fordulatot az események, legfeljebb találgathatjuk. A fordulat azonban éppen a Szilágyival folytatott tárgyalások alatt következett be, amikor az oszmánok elfoglalták Galambócot, és ismét szerb követek érkeztek Budára, hogy a despota nevében segítséget kérjenek a magyar királytól. A helyzetet elég fenyegetőnek ítélték Budán ahhoz, hogy általános mozgósítást rendeljenek el, és a király „minden más dolgát félretéve"[96] személyesen induljon a déli végekre.[97]

Szeptember első napjaiban, immár Szegeden, újabb fontos változások történtek a kormányzatban. Mátyás a Felső Részeken addig feltűnő sikerrel harcoló kapitányát, Rozgonyi Sebestyént nevezte ki erdélyi vajdává.[98] Az egyik addigi vajdát, Rozgonyi Jánost biztosan leváltotta, talán azért, mert fivéréhez hasonlóan ő is csatlakozott a július 26-i ligához, de, mint rövidesen látni fogjuk, távolról sem vált kegyvesztetté.[99] Hogy Újlaki Miklóst, aki szintén viselte, ha formá-

---

[93] *Haller, B.*: Kaiser Friedrich i. m. 120–121.

[94] Szerbia 238. Fraknói állításával szemben (Szilágyi i. m. 92.) a szövegből nem következik, hogy az első követ is Vitéz lett volna; a velencei csak annyit állít, hogy „visszatértek a követek" (*sono ritornati li ambassatori*).

[95] *Fraknói V.*: Szilágyi i. m. 92–93.

[96] „pretermissis aliis rebus nostris" – DF 213 732.

[97] Szerbia 240–241.

[98] Először szeptember 6-án szerepel mint vajda (DL 69 017.); hogy a kinevezés nem sokkal korábban történhetett, bizonyítja, hogy Mátyás két nappal később, szeptember 8-án értesítette Sáros megyét, amelynek addig Rozgonyi volt az ispánja, az új ispánok kinevezéséről: DL 70 253.

[99] 1458. november 29-én már cím nélkül: DL 15 298.

lisan is, az erdélyi vajdai címet, ugyancsak leváltották-e ekkor, források hiányában nem tudjuk. Változás történt viszont a székely ispánok személyében: az addig fungáló Rozgonyi Rénold és Osvát helyét Lábatlani János vette át, talán már ekkor Paksi Lászlóval együtt.[100] A tapasztalt katona és a Hunyadi-házhoz következetesen hű Rozgonyi Sebestyén kinevezése Erdély élére nyilvánvalóvá tette, hogy Mátyás az addiginál közvetlenebb ellenőrzést kívánt gyakorolni a tartomány fölött; azzal pedig, hogy a székelyek ispánságát is Szilágyitól független személy(ek)re bízta, a volt kormányzó erdélyi befolyását is jelentősen csökkentette, dacára a besztercei grófságnak. Szilágyi korábbi erdélyi alkormányzója, Geréb János, ugyancsak elvesztette hivatalát,[101] hogy néhány hónappal később immár királyi kapitányként bukkanjon fel újra.[102] Elképzelhető, hogy Mátyás maga is ellenállásra számított Erdélyben a kormányzati átszervezés miatt, és ezért terjedt el a híre, hogy szeptemberben Péterváradról négyszáz lovas élén személyesen készült a tartományba.[103]

Az erdélyi kiruccanásra végül nem került sor, a király hozzáállására mégis jellemzőnek kell tekintenünk, hogy egyáltalán felmerült: ha rövid időre is, de elhagyja a hadrakelt sereget. Szegeden, illetve Péterváradon ugyanis minden forrás szerint nagyon jelentős számú sereg gyűlt össze. A már idézett levél 12 ezer lovasról beszél,[104] amihez még hozzáadandó Szilágyi 3 ezer embere Nándorfehérváron.[105] Erdélyben és Szlavóniában is teljes volt a mozgósítás,[106] ott volt továbbá a Carvajal legátus által toborzott, és bizonyosan nagyszámú keresztes had,[107] amely már hónapok óta várakozott arra, hogy megindulhasson. Ha túlzás is, nyilván nem véletlen a velencei követ megállapítása, amely szerint emberemlékezet óta nem láttak ekkora haderőt Magyarországon.[108] Tekintettel arra, hogy Mehmed szultán ekkor éppen Görögországban hadakozott,[109] a szerbiai hadjáratot vezető Mahmud pasa biztosan nem rendelkezett az Oszmán Birodalom teljes haderejével, sőt, bizonyos értesülések szerint kifejezetten nem volt elegendő embere a szerbiai várak megszállására.[110] Szükségszerűen felmerül tehát a kérdés: miért nem tett semmit Mátyás Szerbia megvédése, vagy legalább Galambóc visszafoglalása érdekében?

A válasz meglehetősen egyértelmű: mert nem akart. Mátyás szeptember második hetében hagyta el Szegedet, és Futakon keresztül, ahol a keresztesek

---

[100] Szept. 8-án Lábatlani Mátyás relátora: DF 272 129. Paksi először 1459. február 10-én szerepel mint székely ispán.

[101] A zichi és vásonkeöi gróf Zichy család idősb ágának okmánytára I–XII. Szerk.: Nagy Iván, Nagy Imre, Véghely Dezső, Kammerer Ernő, Lukcsics Pál. Pest, Budapest, 1871–1931. (a továbbiakban: Zichy) X. 5–6.

[102] DL 28 404.

[103] DF 242 625.

[104] Uo.

[105] MDE I. 37.

[106] MDE I. 35., 38.

[107] 25 ezer fő: MDE I. 38.

[108] „non fu veduto per ricordo de homini questo regno si universalmente vineto et conferirse in campo" – MDE I. 39., ahol az egész haderő létszámát 80 ezer főre teszi, lovasok, gyalogosok és keresztesek együtt, bár az utóbbiak java része „paraszt" (*vilani*).

[109] *Babinger, F.*: Mehmed der Eroberer i. m. 167–172.

[110] MDE I. 40.

táboroztak, a Dunán átkelve érkezett október legelején Péterváradra, a mozgósítás kijelölt helyszínére.[111] Innen Szilágyit csapatok élén Kevére küldte, hogy lelket öntsön a despotába, nehogy az félelmében megegyezzen az oszmánokkal,[112] maga pedig dél felé indult. A magyar sereg elől a Szávától északra táborozó török csapatok menekültek, és a Száván való átkelés közben komoly veszteségeket szenvedtek. Mahmud pasa ugyanakkor a török főseregggel visszahúzódott Szerbia belsejébe, hogy főképpen gyalogosokkal egészítse ki seregét. Mátyás még útközben intézkedett Szávaszentdemeter megerősítéséről, majd maga is átkelt a Száván, és bevonult Nándorfehérvárra.[113] Itt csaknem egy teljes hónapot töltött, de további jelentősebb hadmozdulatokról nem tudunk, mielőtt a király november elején elhagyta a várost, hogy Temesváron keresztül visszatérjen Szegedre.[114]

A magyar sereg tétlensége annyira nyilvánvaló volt, hogy elterjedt a hír: Mátyás titokban fegyverszünetet kötött az oszmánokkal.[115] Ez aligha volt igaz, de az egyértelmű, hogy a király semmi olyat nem akart tenni, ami elkerülhetetlenül kiváltott volna egy nagyobb szabású oszmán ellenakciót. Ezért nem próbálkozott meg Galambóc visszafoglalásával, amihez biztosan elég ereje lett volna, és ezért nem próbálta csatára kényszeríteni a ruméliai beglerbéget sem. Döntésében biztosan szerepet játszott, hogy szeptember 29-én lejárt a Felső Részeket megszállva tartó kompániákkal kötött fegyverszünet, és tartani lehetett a harcok kiújulásától.[116] De szerepet játszott az is, hogy 1458 őszén reális esély mutatkozott a Szentkorona visszaszerzésére, és így Mátyás uralmának gyors megszilárdítására. Ez pedig, a jelek szerint, minden más megfontolással szemben elsőbbséget élvezett ekkor. Ennek esett áldozatul Szilágyi Mihály.

Frigyes császárnak a magyar ajánlatra adott válasza már a déli végeken találta Mátyást. Hogy a magyar udvarban milyen reakciókat váltott ki a császári válasz, nem tudjuk, de tény, hogy rövidesen ismét Vitéz János kelt útra Frigyeshez, ami annak a jele, hogy esély mutatkozott a megállapodásra.[117] Közben azonban más is történt: valamikor szeptember végén a bosnyák király követei is megjelentek Mátyás előtt.[118] Az általuk javasolt megoldás a későbbiek fényében a következő lehetett: a bosnyák trónörökös feleségül veszi Lázár despota leányát, megkapja vele a maradék Szerbiát, elismeri Mátyást urának, és szakít az oszmánokkal. Mátyás számára a dolog két előnnyel is járt volna. Az egyik, hogy a Hunyadi birtokok feláldozása nélkül sikerült volna rendezni a szerb problémát, úgy, hogy közvetlen magyar beavatkozásra sem kerül sor. A másik, hogy a továbbiakban Boszniára is számítani lehetett volna az oszmánok elleni küzdelemben. Valószínű ugyan, hogy a szerb, sőt a bosnyák várak fenntartása elsősorban magyar pénzből történt volna, de erre, feltéve, hogy sikerül a meg-

---

111 *Horváth R.*: Itinerárium i. m. 63–64.
112 MDE I. 35.
113 Minderre l. MDE I. 36–39.
114 *Horváth R.*: Itinerárium i. m. 64.
115 „si dubita et dicto re non abbia intellizentia col Turco segreta di qualche treuga" – MDE I. 40.
116 DF 213 732., regesztája: Bártfa 161. (1034. sz.).
117 *Haller, B.*: Kaiser Friedrich i. m. 121.
118 MDE I. 38.

egyezés Frigyessel és a Felső Részek pacifikálása, talán lett volna forrás.[119] Ugyanakkor Bosznia legalább részlegesen védelmet nyújtott volna, ha nem is Horvátország, de Szlavónia számára, amint erre éppen az 1458 őszén Bosznia felől végrehajtott pusztító oszmán betörés figyelmeztetett.[120]

A terv eszerint nem nélkülözte a racionalitást, de nem vágott egybe Szilágyi Mihály elképzeléseivel. A velencei követ jelentései alapján ugyanis világos, hogy a volt kormányzó tovább folytatta az alkudozást a szerb despota udvarával, mégpedig a fél évvel korábbi alapon: a despota átadja neki Szendrőt, cserébe megkapja a magyarországi Brankovics birtokokat, majd, amint Szilágyi visszaszerezte Szerbiát, újra cserélnek.[121] Ebben a helyzetben Mátyásnak, amennyiben meg akarta őrizni cselekvési szabadságát, és eltökélte magát a bosnyák megoldás mellett, nem maradt más megoldása, mint lefogatni nagybátyját. Aligha véletlen, hogy a fogságba vetésről a bosnyák követek érkezése után értesülünk; nem arról volt tehát szó, hogy Szilágyi akár Garaival, akár Újlakival, esetleg mindkettővel összefogva valamiféle „puccsra"[122] készült volna. Ilyesminek, tegyük hozzá, nincs is nyoma a forrásainkban.

Sajnos a Szilágyi lefogatását követő eseményeket illetően még több a bizonytalanság, mint korábban. Miután nagybátyját Világosváron őrizet alá helyezte, Mátyás Miklós napjára országgyűlést hirdetett Szegedre. Tekintve, hogy a bárók és a főpapok többsége, továbbá a nemesség jelentős része már a király táborában volt, feltehetően csak a hadjáratra nem mozgósított megyék és a városok meghívása volt napirenden.[123] A király a gyűlés összehívását három (illetőleg négy) dologgal indokolta: a bosnyák király várható Szegedre jövetelével, a császárhoz a korona ügyében küldött követek visszatértével, akik meghozták Frigyes válaszát, továbbá az oszmánokkal, valamint az ország más ellenségeivel szembeni küzdelemben beállott változásokkal. Mindeme problémák megoldása, írta Mátyás a bártfaiaknak, a városok és pecsétjeik nélkül nem lehetséges.[124] Ezért megparancsolta nekik, ahogy nyilván a többi városnak is, hogy pecsétjüket megbízható polgártársaik őrizete alatt küldjék Szegedre.

Az egyértelmű, hogy sem az oszmánok, sem a Felső Részeken állomásozó „csehek" ügyében hozandó intézkedések nem indokolták a városok pecsétjeinek jelenlétét. Sokkal inkább a koronával kapcsolatos döntés, de hogy pontosan miként, legfeljebb találgathatjuk. A dolognak nem szoktak különösebb jelentőséget tulajdonítani, pedig minden bizonnyal kulcsfontosságú kérdésről van szó. Hogy a Vitéz vezette küldöttség áttörést ért el a Szentkorona ügyében, egyér-

---

[119] Talán elegendő ebből a szempontból arra emlékeztetni, hogy Jajca még a teljes magyar határvédelem összeomlása után is képes volt kitartani egy darabig.

[120] MDE I. 37.

[121] MDE I. 35.; „pur persevera la pratica cum el signor despoto, cioe quelli volle mettere in mano Simedro dandoli contra cambio in Hungaria et ottenuta la Servia restituirle pro al prefato despoto" – uo. 37.

[122] *Kubinyi A.*: Mátyás i. m. 48. Fraknói (Szilágyi i. m. 96.) helyesen értékelte a bosnyák szövetség jelentőségét, de ő is a július 26-i liga megújításában látta Szilágyi fogságba vetésének fő okát.

[123] A fennmaradt meghívók: DRH II. 107.

[124] „que sine vobis et sigillo civitatis vestre ac certis aliis civitatibus et sigillis suis consummari nequeunt" – DF 213 738., kiadása: Kaprinai II. 117.

telművé teszi a tény, hogy a császári udvarban tartózkodó, tehát jól informált milánói követ szerint a napot is kitűzték, amikor Frigyes Grazba megy, hogy átadja a koronát a magyar követeknek.[125] Ugyanakkor emiatt értelmetlen lett volna Szegedre gyűjteni a városi pecséteket, hiszen koronázást úgyis csak Fehérváron lehetett volna tartani. Tegyük hozzá, dekrétumokat, amennyire tudni lehet, egyébként sem pecsételtek meg a városok. Megpecsételtek viszont olyan „dinasztiaközi" szerződéseket, amilyen például Zsigmond király és Albert osztrák herceg 1402. évi pozsonyi szerződése volt.[126] Érdekes ebből a szempontból a királyi meghívó fogalmazása, amely szerint a bosnyák király nemcsak a határok ügyében, hanem „a királyság nagyobb ügyeiben" (*in altioribus rebus regni*) készül Szegedre;[127] a november 29-én megismételt meghívó pedig egyenesen azt állítja, hogy Tamás István király a korona miatt (*ex facto dicte corone*) érkezik Szegedre.[128]

Mivel tudjuk, hogy néhány évvel később az időközben apja örökébe lépett Tomašević István jelentősen hozzájárult a Szentkorona kiváltásához,[129] elképzelhetőnek tartom, hogy 1458 decemberében is ez képezte a tervezett megállapodás alapját. Cserében, túl azon, hogy Mátyás hozzájárult a bosnyák trónörökös házasságához a szerb despota lányával, kilátásba helyezhette számára egy szerb-bosnyák vazallus királyság felállítását, adott esetben bizonyos horvát területek átadásával.[130] Olyasféle megoldással kísérletezett tehát, csak nagyobb léptékben, mint később az Újlaki Miklós számára létrehozott boszniai királyság esetében.[131] Azt sem tartom kizártnak, hogy valamiféle koronázás is felmerült, hiszen Carvajal pápai legátus továbbra is Mátyás udvarában tartózkodott. Egy ilyen szerződés indokolta volna, hogy az ország *communitas*ának valamennyi tagja hozzájáruljon, és így magyarázná a városi pecsétek helyszínre rendelését. Mindez persze csupán feltételezés;[132] bizonyosan csak annyit tudunk, hogy Tamás

---

[125] *Haller, B.*: Kaiser Friedrich i. m. 121. A dolgot ugyancsak említi *Fraknói V.*: Hunyadi Mátyás i. m. 99.

[126] *Lővei Pál*: Az ország nagyjainak és előkelőinek 1402. évi oklevelén függő pecsétek. In: Honoris causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére. Szerk. Neumann Tibor és Rácz György. Budapest – Piliscsaba, 2009. 156., 178.

[127] L. fenn a 124. jegyzetet.

[128] DF 213 739., regesztája: Bártfa 163. (1041. sz.).

[129] *Stephanus Katona*: Historia critica regum Hungariae stirpis mixtae ex fide domesticorum et externorum scriptorum concinnata. Tomulus VII. ordine XIV., ab anno Christi MCCCCLVIII ad annum usque MCCCCLXIV. Colotzae, 1792. 544.

[130] A bosnyák király Horvátországgal kapcsolatos terveire l. alább.

[131] Erre l. *Kubinyi András*: Die Frage des bosnischen Königtums von Nikolaus Újlaky. Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae IV. (1958) 373–384.

[132] Neumann Tibor kollégám felvetette azt a tulajdonképpen kézenfekvőbb hipotézist, hogy Frigyes már ekkor feltételül szabta volna, hogy Mátyás törvényes utód nélküli halála esetén ő vagy utódai örököljék a magyar trónt, és ugyanúgy hitleveleket követelt volna a rendektől, mint Mátyás halála után. Ez valóban megmagyarázná a városi pecsétek helyszínre rendelését, két dolog mégis ellene szól. Az egyik, hogy a császár ismert feltételei között nem szerepel ilyen értelmű követelés. A másik, hogy, amennyire tudni lehet, 1463-ban, a Szentkorona visszaadása alkalmával sem került sor hitlevelek kiadására, amikor pedig a Habsburgok öröklése egyértelműen bekerült a megállapodás feltételei közé. A dolgot ennek ellenére sem lehet kizárni. Érdemes megjegyezni ugyanakkor, hogy 1490-ben, Corvin János tervezett bosnyák királysága kapcsán, a bosnyák király koronázását egyértelműen a magyar király illetékességi körébe utalták: a herceget ugyanazon a helyen kell bos-

bosnyák király Szegedről lóhalálában sietett Jajcába, hogy a magyar király utasításának megfelelően a lehető leghamarabb Szendrőbe küldje a fiát.[133] Mátyás, talán garanciaképpen, macsói bánnak nevezte ki a bosnyák trónörököst.[134] Az utóbbi azonban a portyázó oszmán csapatok miatt kerülőutakra kényszerült, és mire megérkezett Szendrőbe, a tervezett alku gyakorlatilag tárgytalanná vált. Kérdés, hogy miért?

III. Frigyes magyar királlyá választása

Mátyás táborán már a szegedi gyűlés előtt repedések keletkeztek. Temesváron szakított a királlyal Kanizsai László. Kanizsai egyfelől Garai nádor unokaöccse volt, másfelől viszont 1457-ben a Hunyadi fiúkkal együtt került V. László fogságába.[135] 1458 folyamán következetesen lovászmesternek címezte magát, de hogy milyen kinevezés alapján, nem tudjuk;[136] minden bizonnyal Rozgonyi Sebestyénnel együtt lépett hivatalba még február 9. előtt. Ilyen módon őt is Szilágyi kormányzó „kinevezettjének" kell tekintenünk,[137] jóllehet Mátyás őt, Rozgonyival ellentétben, nem címezte lovászmesternek.[138] Éppen novemberben aztán, a király temesvári tartózkodása idején, Rozgonyi Osvát tűnik fel a lovászmesteri tisztségben, a vajdává kinevezett Sebestyén utódjaként.[139] Ő és a Rozgonyiak csicsvai ágához tartozó fivérei, Rénold és János, változatos pályát futottak be 1440 óta,[140] de 1457 márciusában egyértelműen szembekerültek a Hunyadi házzal. Osvát egyenesen fegyveres konfliktusba került Szilágyival,[141] míg Rénold, de valószínűleg a fivérei is, csatlakoztak a július 26-i ligához. Mi több, a fivéreket súlyos, sok évre visszanyúló személyes ellentét is szembeállította a Kanizsaiakkal.[142] Ezek után valószínű, hogy Kanizsai Lászlót nem töltötte el örömmel Osvát lovászmesteri kinevezése, még ha nem is tudjuk, hogy helyette, vagy mellette nyerte el a hivatalt.[143]

---

nyák királlyá választani és kinevezni, ahol a leendő magyar királyt, majd „post illius futuri regis coronacionem tertio aut quarto die immediate sequenti infallibiliter et ipse honorifice ac solemniter per eundem futurum regem, ut moris est, coronari debet." Jajcza (bánság, vár és város) története 1450–1527. Írta: Thallóczy Lajos. Az oklevéltárat szerk. Horváth Sándor. Bp. 1915. 68–69.

[133] Urkundliche Beiträge 171.

[134] Tamás fia István macsói báni kinevezésére l. *Pálosfalvi Tamás*: Vitovec János. Egy zsoldoskarrier a 15. századi Magyarországon. Századok 135. (2001) 450., 128. j.

[135] *Kubinyi A.*: Mátyás i. m. 50.

[136] Sopron IV. 277., 293. Az V. László uralkodásának végén szolgálatban lévő lovászmesterek Gersei Pető Miklós és Szomszédvári Henning voltak (*Engel P.*: Archontológia i. m. I. 43.).

[137] *Kubinyi A.*: Mátyás i. m. 43.

[138] DL 15 247.

[139] DL 15 296.

[140] Tevékenységükre az 1440-es években l. *Pálosfalvi Tamás*: A Rozgonyiak és a polgárháború (1440–1444). Századok 137. (2003) 897–928.

[141] *Kubinyi A.*: Mátyás i. m. 23.

[142] *Nógrády Árpád*: Csepreg ostroma és Sárvár bevétele 1454-ben. Vasi Szemle LXIV. (2010) 685–697.

[143] Feltehető egyébként, hogy Rozgonyi Sebestyén karrierjére is féltékeny volt, elvégre joggal számíthatott hasonló nagyságrendű jutalmazásra. Nyilván nem véletlen, hogy kibékülésük után éppen Rozgonyi mellé helyezte Mátyás a vajdaságba.

Kanizsai Lászlónak még egy oka lehetett neheztelni Mátyásra. 1445 óta Frigyes a család több uradalmát is elfoglalva tartotta, jelesül Kismartont és Szarvkőt.[144] Mint láttuk, Frigyes utolsó ismert ajánlata mindkettő megtartásához ragaszkodott, és erős a gyanú, hogy ez Vitéz tárgyalásai után sem változott. Márpedig Mátyás még májusban megígérte Kanizsai Lászlónak, hogy a Szentkorona ügyében folytatandó tárgyalások folyamán tekintettel lesz a császár kezén lévő birtokaira.[145] Nos, úgy tűnik, hogy a gyors megállapodás reménye felülírta a király ígéretét, és kiváltotta Kanizsai távozását.

Kanizsai szakítása a királlyal nyilván érzékenyen érintette Mátyást, de ennél felmérhetetlenül nagyobb veszélyt jelentett egy másik báró, Vitovec János szlavón bán elpártolása. Ő Szegeden hagyta ott Mátyás táborát, tehát december második felében, vagy január elején.[146] A Cillei grófok egykori zsoldoskapitányát ezidáig jól érezhető tapintattal kezelte Mátyás kormányzata,[147] és nem világos, ez miért változott most meg. Amíg ugyanis Kanizsai László esetében elég világosak a szakítás indítékai, Vitovec esetében távolról sem azok. A két eset közötti legalább egyhavi eltérés arra utal, hogy míg Kanizsai távozása a Vitéz vezette követség érkezésével függött össze, addig Vitovecé minden bizonnyal már a bosnyák király megjelenésével állt kapcsolatban. Arról már volt szó, hogy valamikor december végén, vagy január elején, Mátyás az egyik macsói bánná a bosnyák trónörököst nevezte ki, Dombai Miklós és Szokoli (Szakolyi) Péter mellett. Ezzel valószínűleg egyidőben Újlaki Miklóst a szlavón bánságról is elmozdították, és helyére a Hunyadiakkal rokon Székely Tamás vránai perjel került, a tovább fungáló Vitovec Jánossal párban.[148] A döntés érthetetlennek tűnik, tekintettel arra, hogy a perjel és a bán korábban már összekülönbözött egymással.[149] Ráadásul, míg korábban Újlaki Miklós, bár viselte a báni címet, meg sem jelent a tartományban, Székely Tamás a perjelség váraival és óriási birtokaival egyértelmű fenyegetésnek tűnhetett Vitovec számára.

Ugyancsak fenyegetést láthatott Vitovec a horvát helyzet rendezésében. Horvátországról 1458 áprilisában hallunk utoljára, amikor Mátyás éppen Vitovecet és Székely Tamás perjelt küldte „ad partes Croatie".[150] Ezután azonban nincs nyoma, hogy a magyar kormányzat bármit is tett volna a horvát bánság üresedésének rendezése érdekében; az biztos, hogy júniusban még nem született döntés a bán(ok) személyéről.[151] Vitovecet, aki nyilvánvalóan a Cillei grófok politikai örökösének tekintette magát, aligha lehetett megkerülni, és talán ez is

---

[144] *Engel P.*: Archontológia i. m. I. 342., 422.

[145] DL 15 247. Amint arról feljebb szó esett, 1458 májusában Mátyás Kanizsai László a nyugati határszélre küldte négyszáz lovassal, hogy bizonytalanságban tartsa a császárt, nyilván addig, amíg Vitovec János megpróbálkozik a Szentkorona visszaszerzésével. Kanizsai azonban engedély nélkül magánháborút kezdett a császár ellen, ami az udvarban elégedetlenséget keltett, de komolyabb következménnyel Kanizsai szempontjából nem járt. MDE I. 29.

[146] *Pálosfalvi T.*: Vitovec i. m. 450. *Horváth R.*: Itinerárium i. m. 64.

[147] *Pálosfalvi T.*: Vitovec i. m. 447–449.

[148] L. feljebb a 134. jegyzetet.

[149] MDE I. 27. A kettejük közötti „particolar discordia" oka az volt, hogy mindkettő nagyobbnak (*magior*) tekintette magát a másiknál.

[150] MDE I. 26.

[151] „Del banado de Crovatia non si sa ancora, a chi ě determinato" – Frangepán II. 25.

indokolta a kivárást. Tudjuk viszont, hogy a bosnyák király időközben puhatolózott Velencében bizonyos horvát területek átadása ügyében.[152] Bár az új horvát bánok, Szobi Péter és Spirančić Pál, csak 1459 februárjában tűnnek fel,[153] Spirančić már Szegeden Mátyás udvarához tartozott,[154] így elképzelhető, hogy kinevezésük is ekkor történt. Szobi Hunyadi János egykori budai várnagyának volt a fia,[155] míg társát ugyancsak a Hunyadi fiúkkal együtt fogatta le V László,[156] hűségükhöz tehát nem férhetett kétség. Az ő kinevezésüket, akárcsak Székely Tamásét, akár úgy is értelmezhette Vitovec, hogy vége az addig követett békülékeny politikának, és megkezdődik a „kétes múltú" bárók lecserélése kipróbált Hunyadi familiárisokra. Újlaki elmozdítása fényében e vélekedés nem is volt alaptalan. Másrészt, a bosnyák tapogatózások ismeretében nem tartom kizártnak, hogy a Tamás István királlyal tervezett alku része lehetett bizonyos horvát várak átengedése is; a név szerint említett Osztrovica például valamikor a báni honorhoz tartozott, majd Cillei Ulrik kezére került, és ezidőtájt éppen Vitovec familiárisa, Andreas Kreyger kezén volt.[157] Meglehet, a Cillei-örökség más vitatott elemei is szóba kerültek, és ez, párosulva a szegedi intézkedésekkel, elegendő lehetett arra, hogy Vitovecet rábírja a szakításra.

A Szegedről távozott bárók, csatlakozva azon társaikhoz, akik meg sem jelentek Mátyás táborában, ezután szépen elmentek Frigyes császárhoz, és magyar királlyá választották őt. Így tudjuk ezt voltaképpen ma is, de a dolog ennél lényegesen bonyolultabbnak tűnik. Frigyes saját későbbi állítása szerint a magyar urak nem az ő megkeresésére, hanem a tudta nélkül[158] választották királyukká, és állítása, bár lett volna oka hazudni, igaznak tűnik.[159] A lázadók követsége, amelyről ők maguk is megemlékeznek február 17-i oklevelükben,[160] megbízható kortárs információ szerint Grazban érte el a császárt, ahol a Szentkoronát őrizték. Tekintve, hogy február 13-án Frigyes már ismét Bécsújhelyen volt, az ugyancsak korabeli forrásból származó február 6-i dátum helytállónak tűnik.[161] Frigyes grazi tartózkodásával vág egybe az alább még hosszabban elemzendő levél minden bizonnyal január végére, február elejére vonatkozó tudósítása, amely szerint Carvajal legátus, Szécsi érsek, Vitéz püspök és Rozgonyi János vajda készen áll, hogy Frigyeshez menjen a koronáért, mert a császár hajlandó azt kiadni.[162] Az első jele annak, hogy valami megváltozott, a milánói

---

[152] MDE I. 33–35.

[153] DL 39 294., kiadása Kaprinai II. 245–246.

[154] DL 38 536.

[155] *Engel Pál*: Magyar Középkori Adattár. Középkori magyar genealógia. CD-ROM. Szobi.

[156] *Kubinyi A.*: Mátyás i. m. 22.

[157] *Pálosfalvi T.*: Vitovec i. m. 448. és 110. j.

[158] „nobis minime instantibus sed prorsus ignorantibus et insciis" – *Teleki J.*: Hunyadiak kora i. m. X. 622.

[159] Korábban, amikor még reális esély mutatkozott Mátyás megbuktatására, Frigyes még úgy érvelt, hogy őt voltaképpen „maior utputa et sanior pars ipsius regni Hungarie" választotta meg, és „humili prece et instantu rogatu sepe sepius" kérlelték a választás elfogadására. DF 240 437.

[160] „per nostrum solempnem ambasiatorem"

[161] *Haller, B.*: Kaiser Friedrich i. m. 124.; *Teleki J.*: Hunyadiak kora i. m. III. 129., 1. j.

[162] Bennük kell látnunk azt a bizottságot, amelyet még Szegeden jelöltek ki a Szentkorona átvételére.

követ január 27-i grazi jelentése, miszerint a cseh királynak és a magyar királynak nézeteltérése van a császárral, aki Bécsbe megy, hogy tárgyaljon velük.[163] De hogy jön ide Podjebrád, kérdezhetnénk? Nos, Podjebrádot Frigyes ugyanakkor ismerte el cseh királynak és választófejedelemnek, amikor Mátyás követeivel megegyezett a Szentkorona kiadása ügyében. A két dolog szorosan összefüggött, hiszen mindkettő azt jelentette, hogy Frigyes lemondott V. László Luxemburg-örökségéről.[164] Ebből viszont következik, hogy valamelyik pontban a császár megváltoztatta álláspontját, amivel kivívta *mindkét* szomszédos uralkodó neheztelését. Adódik a feltételezés, hogy ekkorra Frigyes már értesült a szegedi eseményekről, és legalábbis szerette volna megvárni, miként alakul a magyarországi helyzet, mielőtt kiadja kezéből az adu ászt.

Mátyás és udvara akkortájt indult el Szegedről Buda felé, amikor a császár is hírét vehette Vitovec és a magyar király szakításának. Elég valószínű, hogy ekkor már tudtak Mátyás környezetében az elégedetlenek szervezkedéséről, vagy legalábbis készültek valami ilyesmire, hiszen eredetileg a királynak az volt a szándéka, hogy megvárja a bosnyák trónörökös érkezését. Azoknak a bároknak és tekintélyes nemeseknek a többsége, akik február 10-én ismét hűséget esküdtek Mátyásnak, a királlyal együtt érkezett Szegedről Budára; némelyekről ez biztosan tudható,[165] mások esetében a mozgósítás már említett nagysága valószínűsíti. A távollévőket, például Pálóci László országbírót, aki a délvidéki hadmozdulatok idején a Felső Részeken volt elfoglalva,[166] vagy már Szegedről, vagy útközben értesítették. Az nem világos, hogy a megismételt hűségeskü gondolata mikor merült fel, de az figyelemre méltó, hogy Mátyás gyakorlatilag egyfajta ligára lépett a pártján maradó főurakkal: cserébe azok hűségéért, ő is esküvel ígérte, hogy megvédelmezi őket jogaikban, az ország jogaiban és szokásaiban csak az ő tanácsukkal és hozzájárulásukkal eszközöl változtatásokat, és a híveitől elfoglalt erősségeket akár pénzzel, akár erővel visszaszerzi. Az oklevél fogalmazása sejteti, hogy Mátyás újabb elpártolásoktól tartott, kényes helyzetét tekintve alapos okkal.[167]

Hogy eközben, illetve ezután mi történt a lázadók táborában, arra egyetlen forrásunk a már idézett levél, amely február 22-én kelt Kassán.[168] Bár a for-

---

[163] *Haller, B.*: Kaiser Friedrich i. m. 126.

[164] Uo. 121. Ebből a szempontból figyelemre méltó, hogy az alább tárgyalandó választási oklevélben a lázadó bárók egyik indoka Frigyes választására éppen az volt, hogy rokona V. Lászlónak. A „Luxemburg-örökség" kifejezést Haller használja, de ez annyiban félrevezető, hogy a cseh és a magyar korona országait V. László ténylegesen az apjától, Habsburg Alberttől örökölte.

[165] Ilyen pl. Várdai István kalocsai érsek (Zichy X. 5–6., hibás dátumfeloldással), Ország Mihály nádor (DL 38 322., DF 287 757.), Rozgonyi Osvát és János (DL 15 298., DF 269 244.), Várdai Aladár (DL 88 333.), Lábatlani János és a fivérei (DF 272 129., DF 240 421.), Laki Tuz János (DL 101 749.), a Maróti fivérek (DL 15 309.), Perényi István (DF 222 740.) és Spirančić Pál (DL 38 536.). Turóci Benedek és Szomszédvári Henning minden bizonnyal azért hiányzik a február 10-i esküttevők közül, mert ők a Száváig kísérték a bosnyák királyt, és nyilván nem értek vissza. Ugyanebből a levélből tudjuk azt is, hogy Várdai István és Rozgonyi János Diakóig mentek a bosnyák uralkodóval. L. fenn a 133. jegyzetet.

[166] DL 88 334.; Zichy X. 48.

[167] L. fenn a 153. jegyzetet.

[168] DF 213 775., kiadva teljes szöveggel: Bártfa 169–170. (1079. sz.)

rás régóta a kutatás rendelkezésére áll, tudtommal idáig egyetlen próbálkozás történt arra, hogy bevonják az események értelmezésébe.[169] A levél írója, bizonyos Aranyasch János, arról informálta a bártfaiakat, hogy Újlaki Miklós és Kanizsai László fegyverkezni kezdtek, a hírek szerint a király ellen, mire Mátyás Rozgonyi Osvátot küldte sok pénzzel zsoldosokat toborozni, hogy ellen tudjanak állni a két lázadó bárónak. Időközben azonban Újlaki és Kanizsai összecsaptak egymással, mindketten súlyos veszteségeket szenvedtek, és a királyhoz fordultak kegyelemért. Mátyás erre visszahívta Rozgonyit a pénzzel, akit levele Forrón talált február 18-án este, és aki erre vissza is tért Budára. A levélben ezek után szó esik arról is, milyen intézkedésekről döntöttek Budán a Felső Részek védelme érdekében, melyik városban hány lovast és gyalogost fognak elszállásolni, valamint, hogy a kijelölt követek készen állnak arra, hogy útra keljenek a Szentkoronáért.

Tekintettel arra, hogy a levél tulajdonképpeni főszereplője a többször emlegetett Rozgonyi Osvát, és a közölt hírek igen alaposaknak tűnnek, valószínű, hogy azok forrása éppen a lovászmester volt. Rozgonyi azok között volt, akik február 10-én esküt tettek Mátyásnak, indulására tehát csak ezután kerülhetett sor. Az aligha kétséges, hogy a Szegedről sietve távozó Mátyás seregének nagy részét a Délvidéken hagyta, és onnan nem is akart csapatokat elvonni, katonákért tehát csak az északkeleti országrészbe küldhetett. Ez magyarázza, miért az Abaúj megyei Forrón találta újabb parancsával Rozgonyit, és azt is, hogyan értesülhettek Kassán ilyen hamar az eseményekről. Nem a „korabeli hírközlés csúcsteljesítményéről" volt tehát szó,[170] hanem arról, hogy a kassaiak első kézből kapták a híreket, még azelőtt, hogy Rozgonyi visszaindult volna Budára. Az ugyanis teljesen elképzelhetetlen, hogy ha Rozgonyi Forróról előbb visszatér Budára, majd onnan tájékoztatja a kassaiakat, február 22-én bármit is tudtak volna a történtekről. Ennek viszont jelentősége van, hiszen a lovászmester csak arról tudhatott, ami február 18., vagyis a királyi parancs (és a nyilvánvaló szóbeli tájékoztatás) megérkezése előtt történt. De helyesbítsünk is mindjárt 17-én reggelre, hiszen a hírvivőnek is kellett legalább két nap az út megtételére.

E hírek értelmezése ugyanakkor távolról sem könnyű. A levélíró világosan arról beszél, hogy Újlaki és Kanizsai súlyos fegyveres konfliktusba keveredett egymással.[171] A konfliktus mindenképpen február 10. után, vagy kevéssel előtte történt, hiszen Rozgonyit éppen emiatt rendelték vissza, következésképpen útnak sem indítják, ha már akkor tudnak róla. A már említett magyarázat szerint birtokvita, illetve az erdélyi vajdaság kapcsán kerekedett „kakaskodás" állt volna az összetűzés hátterében, de egyik magyarázat sem állja meg a helyét.[172] A két család közötti komolyabb birtokvitáról egyáltalán nem tudunk, az meg,

---

[169] *Czövek Zoltán*: Három középkor végi számadás a Nádasdy levéltárból. Fons XIV. [2007] 1. 126–128.

[170] Uo. 126. és 38. j.

[171] „den egenanten Miklosch wayda und Lasla von Kaniza zu widersteen, dy sich mittenander harte geslagen und von baiden tailen grossen schaden haben empfangen"

[172] *Czövek Z.*: Számadások i. m. 127.

hogy éppen királyválasztásra készülvén összevesszenek a még meg sem választott uralkodó által majdan adományozandó címről, és emiatt ütközetet vívjanak, legalábbis életszerűtlen. Az meg végképp elképzelhetetlen, hogy ezek után, mintha mi sem történt volna, elindulnak királyt választani. Történnie kellett tehát valaminek, ami indokolta a fegyveres összecsapást.

Ezen a ponton kell kitérnünk a levél eddig nem említett, de kulcsfontosságú információjára. Arról van szó ugyanis, hogy Garai László volt nádor *meghalt*, és halála előtt családját és birtokait Mátyás király oltalmába ajánlotta.[173] Mármost világos, ha feltesszük is, hogy a Rozgonyi után menesztett hírnök tényleg 17-én reggel indult útnak, Garai mindenképpen előtte halt meg, mégpedig több nappal előtte, következésképpen 17-én nem pecsételhette meg a Frigyes megválasztásáról Németújváron kiállított oklevelet. Másrészt viszont a volt nádor pecsétje a mai napig ott függ az oklevélen. A probléma megoldására két lehetőség adódik: az egyik, hogy Garai pecsétjét már a halála *után* függesztették az oklevélre; a másik, hogy a pecsételés nem február 17-én, hanem *előtte* történt.[174] Bármelyik megoldást fogadjuk is el, az eddigi értelmezés radikális felülvizsgálatra szorul.

Érdemes most egy pillantást vetni magára a királyválasztó oklevélre.[175] Az oklevél kiállítóinak névsora első pillantásra rendben lévőnek látszik: élén áll a nádor, őt követik a bárók, vagy kis jóindulattal annak tekinthető személyek: Szécsi János, a négy Szentgyörgyi gróf, Bánfi Pál, Kanizsai László és Miklós, Berthold Ellerbach, Vitovec János, Gersei Pető Miklós és György, Andreas Baumkircher,[176] a bárónak már nem tekinthető osztrák Ulrich von Grafeneck, majd egy csoport tekintélyes magyar nemes. A névsor végén, mintegy utólag odabiggyesztve, áll Újlaki Miklós erdélyi vajda, szlavón és macsói bán. Nos, annyit talán nem túl nagy merészség megállapítani, hogy Újlakinak egy ilyen listán nem Ostfi Ferenc és Szerdahelyi Dancs Pál mögött van a helye. A másik furcsaság, hogy hárman, az erdélyi püspök, Frangepán Márton gróf, valamint Köpcsényi Kapler János csak utólag, az oklevél margóján erősítették meg a választást, és így nyilván utólag is pecsételték meg azt. Ők tehát később, február 17. után érkeztek, ami a püspök és Frangepán esetében érthető is. A harmadik meglepő dolog éppen a már említett nemesi csoport feltűnése az oklevélben. Ötük közül háromnak: Szentgróti Jánosnak, Pölöskei Mikcsnek és Asszonyfalvi Ostfi Ferencnek Újvár közelében volt a névadó vára,[177] míg Szerecsen Péter-

---

[173] „der alte gross graf her Lasla von Gara etc. mit dem tode verschaiden ist [...] Item auch hat der egemelte etwenn herr Lasla von Gara etc. an seyner tode seyner sun und alle ander seyne kinder mitsampt iren erbtail unsern herren gnaden in seyne künigliche hende und beschirmung beschaiden und empfolen."

[174] Arra nézve, hogy a döntéshozatal, az oklevélkiállítás és megpecsételés időpontja nem feltétlenül esik egybe, analógiát kínálnak az 1492 márciusában kibocsátott hitlevelek. Elemzésüket l. *Neumann Tibor*: Békekötés Pozsonyban – országgyűlés Budán. A Jagelló-Habsburg kapcsolatok egy fejezete (1490–1492) (Második közlemény). Századok 145. (2011) 315 köv., főleg 319–320.

[175] Kaprinai II. 249–252.

[176] Ő 1458. augusztus 4-én még Mátyásnak ajánlotta fel szolgálatait, de nem tudjuk, felajánlkozásának lett-e folytatása (DL 103 653.). Pozsonyi ispánként magyar bárónak számított.

[177] *Engel P.*: Archontológia i. m. I. 425. (Szentgrót), 396. (Pölöske), 341. (Kígyókő).

ről biztosan tudható, Dancs Pálról pedig sejthető, hogy ekkor Újlaki famíliájához tartozott.[178] Tekintve, hogy Szentgróti Jánosnak és Ostfi Ferencnek is Szécsi lány volt az édesanyja,[179] sógorságban álltak tehát az oklevélben második helyen álló Szécsi Jánossal, az embernek az a benyomása, hogy itt egy családi-szomszédsági alapon összetoborzott csoportról van szó, amelyhez Újlaki hozzácsapta még két familiárisát, nyilván azért, hogy nagyobbnak tűnjön a választók társadalmi súlya. Az oklevél anomáliái mindenképpen egyfajta hevenyészettségre utalnak tehát, mind a résztvevőket, mind a fogalmazást illetően.

Jelentős mértékben megkönnyítené a dolgunkat, ha tudnánk, merre jártak február 17. előtt, illetve után a Frigyest magyar királlyá választó urak, de a források ennek gátat szabnak. Annyit tudunk csupán, hogy Szentgyörgyi János gróf február 9-én még Nagyszombatban volt,[180] Vitovec János pedig február 15-én Grebenben.[181] Mindketten odaérhettek 17-re Németújvárra, bár Vitovecnek igen kellett sietnie. A többiekről semmi információval nem rendelkezünk, így jobb híján el kell fogadnunk, hogy 17-én valóban megjelentek Újlaki Vas megyei várában. Ezen a napon viszont Garai már biztosan halott volt. Halála előtt pedig, ismételjük meg még egyszer, családját és birtokait is *Mátyás király* őrizetére bízta. Igen furcsa rendelkezés egy olyan embertől, aki éppen a családja megőrzésével megbízott uralkodó ellenfelének megválasztására készül. A problémának eszerint csak egyetlen megoldása képzelhető el: a halála közeledtét érző Garai László visszatáncolt a szövetségtől, és nem járult hozzá Frigyes megválasztásához.

Garai halálával a készülő királyválasztó aktus legfontosabb legitimáló tényezője tűnt el. Amíg ő élt, élhetett az a fikció is, hogy a meg sem koronázott, tehát törvénytelenül uralkodó Mátyásnak nem volt joga leváltani, következésképp, törvényes király hiányában, nádorként joggal képviseli a magyar politikai nemzetet. Halálával a többi szervezkedő nem hivatkozhatott volna másra, mint a saját sértettségére és önös érdekeire, ami legitimációs alapnak igencsak sovány volt. Ezért dönthettek úgy, hogy a nádor pecsétjét mégis ráfüggesztik az oklevélre, bízva abban, hogy a titok nem tudódik ki idejekorán. Törekvésük tulajdonképpen nem is bizonyult sikertelennek, ha meggondoljuk, hogy Garai halálát a mai napig február 17. *utánra* szokás tenni.[182] Az, hogy mi mégis tudjuk az igazságot, a jelek szerint éppen Kanizsai Lászlónak köszönhető.

---

[178] *Kubinyi András*: A kaposújvári uradalom és a Somogy megyei familiárisok szerepe Újlaki Miklós birtokpolitikájában. (Adatok a XV. századi feudális nagybirtok hatalmi politikájához). In: Somogy Megye Múltjából. Levéltári Évkönyv. Szerk. Kanyar József. Kaposvár, 1973. 29., 30. Később Szentgróti is Újlaki familiárisa: uo. 25.

[179] *Engel P.*: Genealógia i. m. Osli nem 3. tábla: Ostfi (asszonyfalvi); Türje nem Szentgróti.

[180] DL 44 907.

[181] DF 275 032.

[182] „néhány nappal a választás után" – *Kubinyi*: Mátyás i. m. 50.; „Néhány héttel III. Frigyes megválasztása után" – *Lupescu, R.*: i. m. (l. fenn a 12. jegyzetet) 194. Az igazsághoz legközelebb járó Czövek is ragaszkodik ahhoz, hogy Garai a választás után halt meg, „február 17-én vagy 18-án a nap első felében" (Számadások i. m. 126. 38. j.), ezért kénytelen olyan hírközlési bravúrt feltételezni, amelyet egyébként, mint láttuk, maga a hivatkozott forrás sem támaszt alá.

Feljebb azt állítottam, hogy kellett történnie valaminek, ami indokolta az Újlaki és Kanizsai közötti fegyveres konfliktust. Most már tudjuk mi volt az a valami: Garai László halála. Kanizsainak, mint láttuk, egyébként sem volt különösebb oka arra, hogy a császár mellé álljon, hiszen — éppen Garai Lászlóval együtt — a legfőbb kárvallottja volt Frigyes magyarországi hódításainak.[183] Nagybátyja halálával minden bizonnyal értelmetlennek látta a további szervezkedést, de az is lehet, hogy nem akart asszisztálni a nyilvánvaló csaláshoz. Vagy véletlen volna, hogy az oklevél mai napig ép pecsétjei közül *egyetlen egy* hiányzik: Kanizsai Lászlóé?[184] Adódik tehát a következtetés, hogy Kanizsai László megtagadta az oklevél megpecsételését, és el akarta hagyni a lázadók táborát, mire Újlaki fegyverrel próbálta meg maradásra bírni.[185] Erre jó oka volt, hiszen tarthatott tőle, hogy Kanizsai révén lelepleződik a titok, amint hogy végül is ez történt. Valószínűnek tartom ugyanis, hogy a Rozgonyi Osvát által Kassára közvetített hírek egy részének éppen ő volt a forrása.[186] Végleges megbékélésére Mátyással ugyan csak április végén került sor, de együttműködésére a lázadókkal már korábban sincs adat, és a körmendi ütközetben sem vett részt. Eme rekonstrukciónak az sem mond ellent, hogy a fivére, Miklós viszont megpecsételte az oklevelet, hiszen az eset nem volt magában álló.[187]

Törvényszerű volt, hogy magyar királlyá választásának sajnálatos körülményeiről előbb-utóbb Frigyesnek is értesülnie kellett, de hogy ez mikor történt, nem tudjuk. Március 6-án, immár a magyar királyi címmel is ékesítve magát, Bécsújhelyről értesítette leendő alattvalóit, hogy a választást elfogadta, és néhány napon belül megindul új országába. Döntését azzal indokolta, hogy amennyiben nem vetnek véget az országot marcangoló belviszályoknak, a pogány törökök hamarosan elpusztítják azt az egész keresztény világ nagy kárára. Különös logikával hivatkozott arra is, hogy egészen addig Magyarország javára őrizte a Szentkoronát, valamint arra, hogy a néhai V. László király rokona lévén, a Magyar Királyságban is jogos örökösnek tekinti magát. Ezért a húsvétot követő vasárnapra, április 1-re hívta magához levelének címzettjeit, hogy az ország problémáiról tanácskozzanak. Az kétségtelen, hogy koronázásra készült,

---

[183] *Haller, B.*: Kaiser Friedrich i. m. 126.

[184] *F(azekas) I(István)*: Magyar országnagyok királlyá választják III. Frigyes császárt. In: Hunyadi Mátyás, a király. Hagyomány és megújulás a királyi udvarban 1458–1490. Kiállítási katalógus. Budapest, 2008. 199–200. Az oklevél fényképe nem található a DF-ben, így kénytelen voltam az itt közölt fényképpel beérni. Fazekas szerint a „nevekkel jelölt pergamenszalagokra függesztett, jó állapotú pecsétek közül csupán Kanizsai László erdélyi vajda pecsétje szakadt le az idők folyamán."

[185] A levél egyetlen állítása, amely ennek ellentmondani látszik, az, hogy *mindketten*, vagyis Újlaki és Kanizsai is kegyelmet kért Mátyástól („haben alle byde von unsers herren gnaden [...] gnade begert"). Nem zárnám ki, hogy Garai halála Újlakit is elbizonytalanította egy pillanatra, esetleg a Kanizsaival vívott összecsapás hatására gondolt meghódolásra, de az is elképzelhető, hogy az információ volt téves.

[186] Ez egyben megmagyarázza azt is, miért nem tudtak még az udvarban a királyválasztásról, amikor Rozgonyi után küldtek.

[187] Az oklevelet ugyancsak megpecsételő Szécsi János testvére, Szécsi Dénes esztergomi érsek a Budán Mátyásnak hűségesküt tevők között van, ahogy ott van a Gersei Pető fivérek unokatestvére, a másik György, vagy éppen a Kanizsai testvérek másodunokatestvére, Imre is.

még ha a levél fogalmazása némiképp homályos is: előbb azt állítja jövetele céljának, hogy „a korábbi királyok példájára fölvegye a királyság szent koronáját" (*pro suscipienda ipsa sacra corona regni more aliorum regum*), majd arra kéri híveit, hogy oda jöjjenek hozzá április 1-jén, ahol „akkor ünnepélyes koronázásunk végrehajtására a nevezett királyságban leszünk" (*ubi tunc in dicto regno pro prosecucione solemni huiusmodi coronacionis nostre constituemur*).[188] Frigyes nyilván tisztában volt vele, hogy érvényes koronázáshoz neki is Fehérvárra kell menni, és kerítenie kell egy esztergomi érseket is, de momentán mindkét feltétel nehezen teljesíthetőnek látszott; talán ezért a homályos fogalmazás.

A császár előtt tornyosuló nehézségek ellenére Mátyás nem vehette félvállról a kihívást. A királyválasztó liga fegyveres ereje önmagában sem volt lebecsülendő, különösen azután, hogy Frigyes külön szerződésben is biztosította Vitovec bán szolgálatait.[189] Mátyás még ez előtt, március 1-jén általános hadfelkelést rendelt Rákos mezejére, ugyanarra a napra, április 1-re, amelyre Frigyes is mozgósított.[190] Egyszersmind a császár érvelését cáfolva, a saját egyhangú választását és a neki tett hűségesküt hangsúlyozva, igyekezett megakadályozni saját táborának további bomlását.[191] De azok a csapatok, amelyek április 7-én Körmend mellett megütköztek Frigyes magyar és osztrák támogatóinak seregével, biztosan nem a Rákosról érkeztek: Mátyás seregvezére, Szentmártoni Nagy Simon, az ütközetet követő hónapokban mint a „királyi csapatok főkapitánya a Felső Részeken" tűnik fel,[192] mégpedig a neves zsoldosvezér, Nabuchodonozor (N)ankenreuther társaságában,[193] valószínű tehát, hogy ő is zsoldosokkal harcolt. Fontos hangsúlyozni ugyanakkor, hogy a Frigyes-pártiak tábora már az ütközet előtt erodálódni kezdett: ha helyes fenti érvelésünk, Kanizsai László már a választás előtt távozott, Gersei Pető Miklós pedig április 5-én, tehát a körmendi ütközet előtt meghódolt Mátyásnak.[194]

A körmendi ütközet körülményeit véglegesen tisztázta Veszprémy László, cáfolva a két egymást követő összecsapás sokáig élő legendáját,[195] ezért itt nincs szükség kitérni rájuk. Az ütközet után csaknem két héttel, április 19-én békült ki Mátyás Garai László özvegyével és gyermekeivel. Az oklevélben csak a néhai nádor Hunyadi László kivégzése körül játszott szerepéről esik szó, Frigyes királlyá választásáról nem.[196] Ebben talán nem túlzás már Kanizsai László hatását látni, akivel (és a fivérével, Miklóssal) öt nappal később egyezett ki Mátyás.[197] Minden bizonnyal ekkor nyílt alkalma Kanizsainak részletesen is be-

---

188 DF 240 437.

189 *Haller, B.*: Kaiser Friedrich i. m. 132–133.

190 DL 88 335.

191 DF 240 438.

192 „magnifico Simoni magno de Zenthmarthon supremo capitaneo gencium nostrarum parcium superiorum" – DL 15 353.

193 DF 242 653.

194 DF 229 913.

195 *Veszprémy László*: „Reddidit amissum fugiens Germanus honorem". Az 1459-es körmendi ütközetek historiográfiájához. In: Tanulmányok Borsa Iván tiszteletére. Szerk. Csukovits Enikő. Magyar Országos Levéltár, 1998. 319–325.

196 DL 15 348.

197 DL 15 352., DL 15 354., DL 15 355.

számolni a németújvári eseményekről, tisztázva a nádor szerepét. Ekkor térhetett Mátyás hűségére Ostfi Ferenc is, jóllehet először május 18-án szerepel a király híveként.[198] Alsólendvai Bánfi Pálról és Szécsi Jánosról ekkoriban semmit nem tudunk: János alighanem meghalt időközben,[199] míg Bánfi Pál augusztus elejére biztosan megtért Mátyás táborába.[200] Újlaki Miklóssal tartott legtovább az alkudozás, nyilván nem véletlenül. Garai halála után ő lett Frigyes legfontosabb magyar támogatója, és alighanem éppen további kitartását biztosítandó kérte fel őt a császár márciusban született fia, Miksa keresztapjának.[201] Újlaki végül júliusban egyezett ki Mátyással, komoly engedmények ellenében.[202]

Bár Frigyes a kőszegi összecsapás után is tett harcias nyilatkozatokat, egyre világosabbá vált, hogy személyes beavatkozására Magyarországon nem kell számítani. Ennek egyik oka egyértelműen magyar párthíveinek lassú elfogyása volt, a másik pedig II. Piusz pápa beavatkozása. Jóllehet Frigyes számított a keresztény egyház fejévé emelkedett egykori titkárának támogatására a magyar királyság ügyében is, Piusz egy pillanatig sem hagyott kétséget afelől, hogy az oszmánellenes harc elkötelezett híveként nem hagyja megkérdőjelezni Mátyás uralmának törvényességét. Álláspontjának képviseletét a továbbra is Mátyás udvarában tartózkodó Carvajal bíborosra bízta, aki április végén tárgyalt a császárral Bécsújhelyen. Bár a legátus közbenjárása nem hozott eredményt, a tárgyalások újrakezdődtek.[203] Egyértelmű volt azonban, hogy ha lesz is megegyezés, az biztosan nem az 1458. novemberi alapokon fog létrejönni.

Az 1458 novembere és 1459 februárja között lezajlott eseményeknek két nagyon fontos hosszútávú következménye volt Mátyás, illetve a Magyar Királyság szempontjából. Az egyik, hogy bár a „magyarajkú" lázadók 1459 nyarára mind visszatértek Mátyás hűségére, a Szentgyörgyi grófok, és főleg Vitovec János bán kitartása Frigyes oldalán elegendő volt ahhoz, hogy a magyar kormányzat kezét gúzsba kösse.[204] Mátyás 1460 késő tavaszáig nem hagyta el Budát,[205] és, ami a legfontosabb, semmit nem tudott tenni a szerb helyzet rendezésére. Ennek drámai következményei lettek, amelyek alapjaiban kérdőjelezték meg a magyar kormányzat addig követett politikáját. II. Mehmed szultán minden jel szerint tisztában volt Mátyás és a bosnyák trónörökös Szerbiát illető terveivel, és miután a boszniai oszmán csapatok hiába próbálták kézre keríteni Tamás fia Istvánt, személyesen szállt táborba.[206] Istvánnak végül, magyar csa-

---

198 DL 86 389.

199 Utolsó említése éppen a február 17-i oklevél: *Engel P.*: Genealógia i. m. Balog nem 3. Szécsi, 2. tábla: felsőlendvai ág.

200 *Borsa Iván*: A Somogy Megyei Levéltár Mohács előtti oklevelei. In Somogy Megye Múltjából. Levéltári Évkönyv 14. (1983) Szerk. Kanyar József. Kaposvár 1983. 47/96. Ekkor, másokkal együtt, birtokot kér fel Mátyástól.

201 *Haller, B.*: Kaiser Friedrich i. m. 134.

202 DL 88 341–342., DL 100 688. Vö. *Kubinyi A.*: Mátyás i. m. 50.

203 *Haller, B.*: Kaiser Friedrich i. m. 138–140.

204 Vitovec János éppen az oszmán csapatok szerbiai felvonulása idején, 1459. április végén, május elején tör be csapataival a Dunántúlra, miután elfoglalta Verőcét: DF 213 806., regesztája: Bártfa 174. (1110. sz.)

205 *Horváth R.*: Itinerárium i. m. 65.

206 *Babinger, F.*: Mehmed der Eroberer i. m. 173–174.

patok támogatásával, 1459. március utolsó hetében sikerült bevonulnia Szendrőbe, ahol feleségül vette Lázár leányát, és formálisan átvette a despota magyarországi és szerbiai területeit, „amelyeket a törökök még nem foglaltak el".[207] Bármit is tervezett Mátyás 1459 januárjában a bosnyák trónörökössel, az ennél biztosan nagyobb szabású volt, ráadásul a márciusi kényszermegoldás is csupán három hónapig élt. Június 20-án az oszmánok, a szultán személyes vezetése alatt, harc nélkül elfoglalták Szendrőt.[208] Mátyás természetesen a bosnyákok árulásának tulajdonította a vár elvesztését, de valójában nehéz volna Istvánt azért hibáztatni, mert mindenféle magyar segítség nélkül nem áldozta fel magát a halálra ítélt Szerbia érdekében. De bárki volt is a felelős, Szendrő eleste azt jelentette, hogy az oszmánok másodszor, ezúttal véglegesen, megérkeztek a Magyar Királyság közvetlen szomszédságába.

A másik súlyos következmény a Szentkorona visszaadásának elnapolása volt. Láttuk, hogy 1458 novemberében nagyon közelinek tűnt a megállapodás, olyan közelinek, hogy Frigyes éppen ezért utazott Grazba, magyar oldalon pedig kijelölték a koronát átvevő delegációt. Ehhez képest néhány hónappal később a császár már arról értekezhetett Carvajal legátusnak, hogy Mátyást törvénytelenül, erőszakkal választották meg, és ezen az alapon bárki más is hatalmába kerítheti a Magyar Királyságot a kereszténység nagy sérelmére.[209] Tudjuk persze, hogy Frigyesnek sem az ereje, sem az elszántsága nem volt elegendő arra, hogy megpróbálkozzon Mátyás tényleges kiszorításával. De mégiscsak volt már egy királyválasztó oklevele, ha hevenyészett is, talán csalással is bepiszkolt, de arra elég, hogy a megállapodást még évekig elhúzza, és abba végül belefoglalhassa azt a feltételt, amelyik 1458-ban, úgy tűnik, fel sem merült: a Habsburgok örökösödését Mátyás törvényes utód nélküli halála esetén.[210]

Végezetül még egy kérdésre kell választ keresnünk: arra, hogy kit vagy kiket kell látnunk azon rendkívül nagy horderejű döntések mögött, amelyek végső soron előidézték az 1459. január-februári válságot? Mert, véleményem szerint, aligha arról volt szó, hogy Mátyás „valószínűleg megváltozott fogsága idején",[211] s mintegy készre formált autokrataként tért haza Budára, hogy ott azonnal maga vegye kezébe a dolgok irányítását. Mátyás későbbi hatalomgyakorlásának fényében persze kézenfekvő a feltételezés, mégsem életszerű.

Mint arra már utaltam, én a magam részéről Vitéz Jánost látom az események többségének hátterében, és úgy vélem, vélelmezett szerepe szépen beleillik pályafutása egészébe, illetve fordítva, korábbi pályafutásának ismerete valószínűsíti Mátyás uralkodásának első éveiben játszott szerepét. Vitéz *politikusi* életművét az utóbbi időben a korábbinál sokkal negatívabban ítélik meg, szerintem nem teljesen indokoltan.[212] Jelen tanulmány keretei között nincs hely a főpap-

---

[207] „quod Turci nondum occupaverant" – MDE I. 49. Vö. *Jireček, C.*: Geschichte i. m. II. 214.

[208] *Babinger, F.*: Mehmed der Eroberer i. m. 174.

[209] MDE I. 51–52.

[210] *Kubinyi A.*: Mátyás i. m. 51.

[211] Uo. 26. Mint láttuk, hasonlóan vélekedett már Fraknói Vilmos is, aki Podjebrád Kunigunda eljegyzésében az ifjú Mátyás önálló döntését látta.

[212] *Szakály Ferenc*: Vitéz János, a politikus és államférfi. Pályavázlat – kérdőjelekkel. In: Vitéz János emlékkönyv. Esztergom Évlapjai 1990. Esztergom 1990. 9–38.; *Kubinyi András*: Vitéz János

politikus tevékenységének értékelésére, de annyi bátran leszögezhető, hogy az erős, partikuláris érdekektől mentes központi hatalom, valamint az oszmánellenes közép-európai összefogás végig gondolkodásának központi eleme maradt. Ezért játszott fontos szerepet már I. (III.) Ulászló meghívásában, ezért támogatta Hunyadi János kormányzót addig, amíg személyében egyesült a két eszme, és ezért fordult szembe vele, amint V. László, mint Zsigmond unokája és örököse, ismét felcsillantotta egy erős közép-európai monarchia reményét.

Tulajdon neveltjének, Hunyadi Mátyásnak trónra lépte a legjobb alkalmat kínálta arra, hogy az ifjú királyt és kormányzatát a saját képére formálja. Sajnos a formális kormányzati hivatalt nem viselő Vitéz politikai tevékenységének alig vannak konkrét nyomai,[213] így az elvárhatónál nagyobb mértékben vagyunk feltételezésekre utalva. Vitéznek a Garai-Szilágyi féle szövetség megfúrásában játszott szerepét sejteti, hogy 1455-ben bizonyíthatóan szembeszállt azzal a törekvéssel, hogy az akkori uralkodó, V László mozgásszabadságát egyfajta bárói paktummal korlátozzák.[214] A Podjebrád Kunigundával kötött házasság pedig, túl azon, hogy jól jött Jiskra semlegesítésére, még a közép-európai összefogás eszméjét is szolgálta. A királyi birtokok, és így a királyi hatalom integritásának védelme, akár más politikai megfontolások rovására, ami, mint láttuk, Szilágyi szerbiai terveinek, és végső soron magának Szilágyinak a bukásához vezetett, ugyancsak rokonítható azzal az eljárással, ahogy Vitéz 1453 után Hunyadit akarta rákényszeríteni a királyi birtokok és jövedelmek átadására.[215] Magának Szilágyinak a hatalomból való kifúrása ezen törekvés szükségszerű következményének tekinthető.

Hogy a korona visszaszerzése mint imperatívusz mögött is Vitéz állt, kellően bizonyítja, hogy az ezzel kapcsolatos tárgyalásokat, ha nem is kizárólagos jelleggel, de általában a váradi püspök vezette. Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy Tamás István bosnyák király is vele állt kapcsolatban Szegedről való távozása után, ami megint csak azt sejteti, hogy a bosnyák–szerb probléma megoldása is valamiképpen Vitéz személyéhez kapcsolódott. Ugyancsak kulcsszerepet játszott János püspök a zágrábi püspökség évtizedek óta húzódó válságának tervezett rendezésében, és aligha véletlen, hogy a legveszedelmesebb ellenfél, Vitovec János bán visszacsalogatásával is Vitézt bízta meg Mátyás 1462-ben. Mindezek alapján én Vitéz szerepét nem korlátoznám a diplomácia területére;[216] inkább arról volt szó, hogy egyfajta szürke eminenciásként, az ifjú Mátyás

---

Janus Pannonius politikája Mátyás uralkodása idején. In: Humanista műveltség Pannóniában. Szerk. Bartók István és, Jankovits László, Kecskeméti Gábor. Pécs 2000. 7–26.

[213] Jellemző, hogy a tanulmány által tárgyalt időszakban mindössze egyszer, 1459 márciusában tűnik fel királyi oklevél referenseként: DF 282 624.

[214] 1455 júniusában Vitéz nem volt hajlandó megpecsételni, sem esküvel megerősíteni azt az oklevelet, amelyben a Hunyadi János vezette magyar bárók, az 1458 januárihoz hasonló helyzetben, V. László Magyarországra jövetelére készülve, oklevélben szögezték le, „qualiter in posterum se tenere velint pro introduccione regis"; hozzájárulását kancellári hivatalára hivatkozva tagadta meg (ex quo est cancellarius regis), ami mindenképpen emelkedettebb hivatalfelfogás jele. DL 48 280.

[215] Erre l. *Mályusz E.*: a 30. jegyzetben id. mű 52–54.

[216] *Kubinyi A.*: Vitéz János i. m. 11.

kormányzati programjának kidolgozásáért és végrehajtásáért felelt. Azt sajnos lehetetlen bizonyítani, hogy a kormányzati tisztségekben történt változások mögött is őt kell keresnünk, de annyi a tévedés kockázata nélkül kimondható, hogy nemcsak Szilágyi, de Garai László és Újlaki Miklós elmozdítása is feltétlenül beleillik Vitéz feltételezett koncepciójába, akárcsak Vitovec bán „ellenőrzés alá helyezése", egyébként éppen egy másik egyházi ember, Székely Tamás perjel révén.

Vitéz távolabbra tekintő, közép-európai léptékű programjával állt szemben, véleményem szerint, Szilágyi klasszikus „hunyadista" álláspontja: a legfontosabb probléma az oszmán fenyegetés, amely azonnali, minden más megfontolást megelőző beavatkozást igényel. Szilágyit szokás „nem különösebben éles eszű", „hatalomra éhes katonának" tekinteni,[217] de talán helyesebben járunk el, ha egyszerűen sógorának politikai, és főleg katonai örökösét látjuk benne. Aligha volt véletlen, hogy első fogságából is akkor szökött meg, és kezdett csapatokat gyűjteni, amikor az oszmánok éppen Szendrő elfoglalására vonultak, és nyilvánvaló volt, hogy a magyar kormányzat tétlen marad. Mások voltak eszerint a prioritásai, mások a szempontjai, s így szükségszerű volt összeütközése is Vitézzel, és végső soron Mátyással. Az utóbbi végül egyértelműen a váradi püspök koncepcióját tette magáévá, igaz, megvalósítása során fokozatosan szembekerült egykori mentorával.

Mindez persze, egyelőre, bizonyításra váró hipotézis. Egy további dologra azonban még itt szükséges reflektálni. Feljebb azt írtam, hogy a szegedi megállapodás helyes értelmezése, és annak következményei segítenek magyarázatot nyújtani bizonyos rejtélyesnek tűnő fordulatokra. Egész pontosan arról a megállapodásról van szó, amelyben Szilágyi 1460. október 6-án, Siklóson megújította Garai László özvegyével és gyermekeivel azt a szövetséget, amelyet több mint két évvel korábban kötött a néhai nádorral (és Újlaki Miklóssal) Simontornyán.[218] A megállapodást pecsétjével megerősítette Vitéz János váradi és János választott pécsi püspök, amiből Kubinyi András azt a következtetést vonta le, hogy a két főpap, minden bizonnyal sértettségből, csatlakozott (az ismét Mátyás ellen szervezkedő) Szilágyihoz.[219] Magam úgy vélem, az ügy magyarázatát másban kell keresni. Ha, mint bizonyítani próbáltam, Szilágyi jóhiszeműen járt el Garaival 1458 januárjában, és a volt nádor tulajdonképpen nem vett részt a németújvári királyválasztásban, Mátyás nagybátyjának alapos oka volt arra, hogy valamiképpen kompenzálja Garai családját, és attól sem kellett tartania, hogy ezzel hűtlenség hírébe keveredik. Tegyük hozzá, az október 6-i megállapodás nem irányult senki ellen, egyetlen eleme a Szilágyi által nyújtandó védelem volt, így talán nem kell kételkednünk abban, hogy a volt kormányzót valóban az oklevélben említett *pietas* vezette. Elfogadva végül, hogy Vitéz valóban döntő szerepet játszott Szilágyi terveinek keresztezésében, és így Garai bukásában

---

[217] *Kubinyi A.*: Mátyás i. m. 45., 49. Hasonlóan vélekedik Fraknói is: „(Szilágyi) higgadt óráiban sem bírta az éleslátás tulajdonságát" (Hunyadi Mátyás i. m. 92.)

[218] *Teleki J.*: Hunyadiak kora i. m. X. 640–641.

[219] „A két főpap [...] tehát nem egészen tiszta játékban vett részt." – *Kubinyi A.*: Vitéz János i. m. 12.

is, talán nem is nagyon kellett őt győzködni, hogy unokaöccsével együtt kezeskedjen Szilágyi ígéretének megtartásáért. Ez egyben arra is magyarázatot nyújtana, miért maradt ki a megállapodásból Újlaki Miklós.[220] Meglehet, hogy Szilágyi nem volt egy dörzsölt politikus, de éppen ezért ne zárjuk ki annak lehetőségét, hogy az 1458 januárjában kétszer, üdvösségét kockáztatva letett, és akaratán kívül megszegett eskü mély nyomot hagyott benne, különösen azután, hogy értesült a nádor halálának pontos körülményeiről. A modern ember nehezen tudja már elképzelni, hogy politikus is tud a lelkiismeret szavának engedelmeskedni, és az ellenkezőjére, sajnos, olyan régebbi korokból is számos példát tudnánk hozni, amikor pedig az eskü, éppen transzcendentális jellegénél fogva, komoly társadalmi-politikai köteléknek számított. Alkalmasint azonban, talán, nemcsak a források tüzetes vizsgálata lehet kifizetődő, hanem az is, ha egy-egy probléma értelmezésénél abból indulunk ki, hogy az érintetteket nem a politikai számítás, hanem az erkölcsi tisztesség vezette. Kivételesen.[221]

FROM SZEGED TO ÚJVÁR. THE POLITICAL HISTORY OF 1458-1459 RECONSIDERED

by Tamás Pálosfalvi
(Summary)

The study examines the history of the first two years of king Matthias' reign in the light of virtually the entire source material. Although the thorough analysis of the unpublished charter material has also yielded important results, it was the reexamination of some of the most frequently cited sources which has proved most fruitful. The major points that the study aimed to emphasise are as follow. The king's uncle, Michael Szilágyi was, contrary to the still dominant scholarly opinion, elected as governor not for five years but only until the return of the young king from Prague. The agreement made with George Podiebrad about the marriage of his daughter with Matthias was not the decision of the latter taken under duress, but, in all probability, a conscious diplomatic step decided on by John Vitéz. News of the marriage took as a surprise both Szilágyi and palatine Ladislas Garai, who had previously agreed on the marriage of the palatine's daughter with Matthias, an agreement which secured the palatine's support for Matthias' accession to the throne. Szilágyi's position as governor lost its rationale immediately after the young king's arrival to Buda, and his leave from the court was thus only a matter of time. Thereafter, he revived the offensive stance of his late brother-in-law, John Hunyadi, against the Ottomans, and wanted to occupy the remaining part of the Serbian state. This raised the opposition of Matthias' government, led by Vitéz, who aimed at all costs to regain the Holy Crown from emperor Frederick III and unify the kingdom before turning against the Ottomans. This conflict led on the final account to the fall of Szilágyi. The fall of Szilágyi, together with other measures adopted by the king in the last weeks of 1458 at the assembly at Szeged, resulted in the alienation from Matthias of some of his leading barons, before all Jan Vitovec and Ladislas Kanizsai, and fuelled the emperor's unwillingness to restore the Holy Crown. This led to a serious political crisis, which culminated in the election of Frederick as king of Hungary in February 1459. It appeared, however, that palatine Ladislas Garai died before the election, after which Kanizsai wanted to leave the rebels, which led to an armed conflict between him and Nicholas Újlaki. The study ends with a brief reappraisal of the roles played by Michael Szilágyi and John Vitéz during this critical period.

---

[220] Uo. 12.

[221] Más esetekben persze éppen az itt javasolt eljárás fordítottja vezethet eredményre, l. pl. *Engel Pál*: A szegedi eskü és a váradi béke. Adalék az 1444. év eseménytörténetéhez. In: *uő:* Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok. Válogatta, szerkesztette, a jegyzeteket gondozta Csukovits Enikő. Budapest, 2003. 198–224., főleg 198–199.

Bagi Dániel

EGY BARÁTSÁG VÉGE

Álmos 1106. évi alávetése és az Árpádok korai dinasztikus konfliktusai

I.
Kálmán és Álmos - az Árpádok korai trónharcainak finálója

Könyves Kálmán király és testvére, Álmos kapcsolatát Kálmán trónra lépésétől kezdve beárnyékolta a kettejük közötti konkurenciaharc, melynek fejezetei kis túlzással szinte „szappanoperaként" követhetők végig a forrásokban. A váltakozó erővel folyó trónharc egyik izgalmas eseménye a 14. századi Krónikakompozíció 147. fejezetében olvasható. A történet szerint Álmos herceg, miután 1106 körül visszatért Passauból, Lengyelországba sietett sógorához, III. (Ferdeszájú) Bolesław (1102–1138) fejedelemhez, akitől tanácsot és segítséget kért.[1] Ezt követően — feltehetőleg egy sereg élén — visszatért Magyarországra és bevette Abaújvárt. Kálmán seregével haladéktalanul ostrom alá vette a várat, ám mielőtt megütközött volna lázadó öccsével, a krónika szerint „a herceg hirtelen lóra szállt, a városkapun kívülre távozott, és egyedül, nagy sebesen a király táborához lovagolt. S mihelyt a király sátrához ért, lováról leszállva nyomban a király lába elé borult, és mindenki színe előtt bűnösnek vallotta magát. A király pedig — ki hallott még ilyet! — kegyelmébe fogadta a herceget, sőt a herceg közbenjárására azt a sérelmet is félretette, amely a táborban levő magyarok részéről érte."[2]

Az Abaújvár falainál történt események jelentőségét a magyar középkorkutatás régen felismerte, és mind Kálmán uralmának monográfusai,[3] mind az Árpád-kori magyar történelem idevonatkozó korszakával foglalkozó kutatók[4]

---

[1] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. A. Domanovszky. Scriptores rerum Hungaricarum. Edendo operi praefuit Emericus Szentpétery. I–II. Budapest 1999.[2] [a továbbiakban SRH], I. 219–505. c. 147, 426–427.

[2] A fejezet szövegét a következő fordításból idézzük: Képes Krónika. Fordította Bollók János. A fordítást gondozta és a jegyzeteket készítette Szovák Kornél és Veszprémy László, az utószót írta, a függeléket és az irodalomjegyzéket összeállította Szovák Kornél. Budapest 2004. 96.

[3] *Kristó Gyula - Makk Ferenc*: Az Árpád-ház uralkodói. Budapest 1988. 132–152. ill. 162–165.; *Font Márta*: Könyves Kálmán és kora. Szekszárd 1999. 21–22.; *Uő*: Coloman the Learned, King of Hungary. Szeged 2001. 23.

[4] *Marczali Henrik*: Magyarország története az Árpádok korában (1038–1301). In: A magyar nemzet története II. Szerk.: Szilágyi Sándor. Budapest 1896. 245.; *Pauler Gyula*: A magyar nemzet története az árpádházi királyok alatt I–II. Budapest 1899.[2] I. 211–212.; *Kristó Gyula*: A 11. századi

kiemelték a Kálmán és Álmos közti konfliktus jelentőségét, mely a dukátus megszüntetése miatt egyben egy korszak végét is jelentette. Kutatásunk azonban kevés figyelmet szentelt annak a kérdésnek, hogy a történetben közöltek adnak-e valamilyen támpontot a krónikafejezet keletkezési idejéhez, s elmaradt annak vizsgálata is, hogy az abaújvári történések bemutatása miként illeszthető be az Árpádok 11. századi dinasztikus konfliktusainak eseményeibe.

A magyar középkorkutatás meggyőzően igazolta, hogy a krónika Könyves Kálmán uralmát bemutató fejezetei alapvető átalakításokon estek keresztül, miután II. István halálát követően az Álmos-ági királyok kerültek hatalomra. Mivel tőlük nyilván nem volt elvárható, hogy tisztelettel emlékezzenek meg Kálmán uralmáról, az ő idejében vagy, fia, II. István uralma alatt keletkezett, Kálmán illetve II. István uralmát bemutató krónikarészeket is átalakították.[5] Ám az Álmos-ági történetíró(k) közismerten nem végzett/végeztek tökéletes munkát. Már Domanovszky Sándor megállapította, hogy a korábbi elbeszéléseket újraíró Álmos-ági folytatások szövegrétegei mögül nem egy helyen kivillannak a régi, eredeti passzusok, azaz — Györffy György Kálmánra vonatkozó szellemes megjegyzését kölcsönvéve —, „az angyalból ördögöt csináltak, de úgy, hogy a szárny csonkjai megmaradtak és a glóriához erősítették a szarvakat."[6] Így önmagában is érdekes lehet, hogy a Kálmán és Álmos közti abaújvári találkozást megörökítő krónikafejezet vajon még Kálmán és fia, avagy az Álmos-ági királyok szemléletét tükrözi-e, s nem kevésbé haszontalan nézetünk szerint a jelen dolgozatban feltett másik kérdésnek a megválaszolása sem, nevezetesen, hogy mennyiben szolgálhat adalékul a 147. fejezet az Árpád-ház 11. századi dinasztikus trónharcainak jobb megértéséhez.

Dinasztikus konfliktusok és országmegosztás a 9–11. századi Nyugat-Európában

Álmos herceg és fia megvakítása[7] egy már több évtizedre visszanyúló dinasztikus hatalmi vetekedés végét is jelentette, melyben Vazul fiainak 1046-ban történt hatalomra jutása után a legfontosabb kérdést a hatalom területi, személyi megosztása, illetve a trónöröklés szabályozatlanságának problémája jelentette. A konfliktusok nyomán létrejövő, és létrejötte miatt újabb trónharcokat generáló királyi hercegség történetét történetírásunk alapos vizsgálatnak vetette alá, bár eredetével, fennállásának idejével, kiterjedésével és funkci-

---

hercegség története Magyarországon. Budapest 1974. 114.; Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig. Szerk. Bartha Antal-Székely György. Budapest 1984. I/2. 949.; *Kristó Gyula*: Magyarország története 896–1301. Budapest 1997. 140.; *Makk Ferenc*: Álmos. In: Korai Magyar Történeti Lexikon. Szerk.: Kristó Gyula. Budapest 1995. 40.; *Zsoldos Attila:* Az Árpádok és alattvalóik. Magyarország története 1301-ig. Budapest 1997. 85.

[5] *Domanovszky Sándor*: A Budai krónika. Századok 36. (1902: 7–8–9. sz.) 615–630., 729–752., 810–831., itt 827–828.; *Uő*: Anonymus és a II. Géza korabeli Gesta. Századok 67. (1933: 1–3. és 4–6. sz.) 38–54., 163–184., itt 168.; *Gerics József*: Legkorábbi gesta-szerkesztéseink keletkezésrendjének problémái. (Értekezések a történeti tudományok köréből, új sorozat 22.) Budapest 1962. 101.; *Kristó Gyula*: Magyar historiográfia I. Történetírás a középkori Magyarországon. Budapest 2003. 44.; Képes Krónika i. m. 248.

[6] Magyarország története i.m. I./2. 941.

[7] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV i. m. SRH I. 429–430.

ójával kapcsolatban mindmáig eltérő kutatói álláspontok ismertek.[8] Rögtön hozzá kell persze tenni, hogy a királyok és hercegek vitáinak a Kálmán-kor végén bekövetkezett drasztikus finálója legfeljebb a dinasztikus konfliktusok és hatalommegosztási kérdéseknek egy korszakát zárta le: az Árpád-kor későbbi időszakai is bőven kínálnak hasonló eseményeket. A 12. század második felének történésein kívül elég felidézni ehhez IV. Béla és István ifjabb király emlékezetes és látványos nézeteltérését, melynek részleteiről Zsoldos Attila modern monografikus feldolgozása igazít el.[9] Ahhoz sem férhet kétség, hogy a 11. századi magyar trónharcok az Árpádok korai dinasztikus konfliktusai története nem nemzeti sajátosság. A középkori magyar királyság legközvetlenebb szomszédjai, az Árpádoknál lényegesen korábban hatalomra jutott Přemyslidák például már a 10. századtól kezdve folyamatosan torzsalkodtak egymással, konfliktusaiknak csak a 12. század végén sikerült véget vetni, amikor a trónviták alapját képező morvaországi fejedelemségek különállását megszüntették.[10] Ugyancsak hosszú gyakorlatra tettek szert az egymással való leszámolás terén a Piastok is, akik a 11. század elejétől 1138-ig folyamatosan harcban álltak egymással; végezetül jobb megoldást nem találva, végleg felosztották az országot egymás között. Ennek a rendszernek csak 1306-ban sikerült véget vetni, hatásai azonban még a 15. században is érezhetők voltak.

A 9–11. században, illetve a 12. század elején lezajlott trón- és egyéb viszályoknak kétségkívül van egy, a későbbi korokra már fenn nem maradt egyedi vonása. A Merovingok után hatalomra jutott Karolingok, majd a Karoling örökség nyomán létrejött Európa uralkodó dinasztiái a szakrális királyság eszmevilágának keretein belül próbálták meg értelmezni, kezelni és adott esetben elsimítani az egyébként még a Meroving-dinasztia korából örökölt családon belüli hatalmi harcokat.[11] Ezek középpontjában az atyai örökség territoriális, vagyo-

---

[8] Jellemzően korai, 10. századi vagy Szent István-i alapításnak tekintette: *Rugonfalvi Kiss István*: Trónbetöltés és ducatus az Árpád-korban. Századok 62. (1928) 733–765., 849–868., illetve 63. (1929: 4–6. sz.) 202–210., itt 746.; *Györffy György*: A magyar nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az országig I–II. Századok 92. (1958) 12–87, illetve 565–615., itt 48–49.; Vö. még: *V. Simon Péter*: A Nibelungének magyar vonatkozásai. Századok 112. (1978:2. sz.) 271–325., 323–324.; *Ján Steinhübel*: Nitrianske kniežatstvo: pociatky stredovekého Slovenska rozpravanie o dejinach násho uzemia a okilitych krájin od strahovania narodov do zaciatku 12 storocia. Bratislava 2004. 17–34.; Ezzel szemben a 11. század trónviszályaiból vezette le, és I. András korára datálta: *Kristó Gy.*: A 11. századi hercegség i. m. 67.; *Koszta László*: A nyitrai püspökség létrejötte: Nyitra egyháztörténete a 9–13. században. Századok 143. (2009: 2. sz.) 257–318.; Az öröklési rend szabályozatlanságával magyarázta létrejöttét: *Deér József*: Pogány magyarság, keresztény magyarság. Budapest 1938. 126–127.

[9] *Zsoldos Attila*: Családi ügy. IV. Béla és István ifjabb király viszálya az 1260-as években. (História Könyvtár. Monográfiák 24.) Budapest 2007.

[10] *Josef Žemlička*: Das Přemysliden-Geschlecht an der Wende vom 10. zum 11. Jh. In: Der Tschechische Staat um 1000, seine Herrscher und Ökonomik. Internationales Symposium, Praha 9–10. Februar 1999. Hg. von Petr Sommer (Colloquia mediaevalia Pragensia 2.) Praha 2001. 79–91.; *Uō*: Čechy v dobe knížecí (1034–1198). Praha 1997. 53–188.; Morvaországra nézve vö.: *Martin Wihoda*: Morava v dobe knížeci 906–1197. Brno 2010., különösen 44–127.

[11] A 10. század viszonyaira összefoglalóan l.: *Heinrich Fichtenau*: Lebensordnungen des 10. Jahrhnderts. Studien über Denkart und Existenz im einstigen Karolingerreich. München 1992.[2]; a Meroving- és Karoling-kori dinasztikus trónharcok részletes tárgyalását lásd: *Franz-Reiner Erkens*: Divisio legitima und unitas imperii. Teilungspraxis und Einheitsstreben in der Thronfolge im Franeknreich. Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters 52. (1996) 423–485.; *Brigitte Kasten*:

ni, intézményi felosztása, azaz röviden a hatalommegosztás állt. A Merovingokban — talán a késői megkeresztelkedésük okán is — mélyen élt az a pogány gyökerű meggyőződés, hogy a dinasztia dicsőségét mi sem emelheti jobban, mint a mértéktelen férfiutód-nemzés. E felfogás egyik el nem hanyagolható következménye lett, hogy e férfiutódokat egyenlő mértékben kellett részesíteni az atyai örökségből is, amit az ország rendszeres, általában egyenlő mértékű felosztásával érhettek el.[12] E rendszer számos, a Karoling-korra is átnyúló, bonyolult, szinte áttekinthetetlen hátterű hatalmi torzsalkodáshoz, különböző országfelosztási modellek kialakulásához vezetett: a vitáknak csak az vetett véget, hogy a Karolingok kihalása után a 10. században a birodalom feloszthatatlanságáról és az uralkodói hatalom megoszthatatlanságáról szóló elméletek felülírták a korábbi hatalmi gyakorlatot.[13] A frank országmegosztási modellt a korábbi történetírás a germán törzsek körében általánosságban elterjedt szokásnak tekintette, és a Meroving dinasztia pogány szakralitásával magyarázta. Az utóbbi évek kutatásai azonban rávilágítottak, hogy a pogány germán szakralitás vélt alkotóelemei mind-mind vagy antik római, vagy bibliai eredetűek. Így ma már ismert, hogy a Fredegar-krónikában megőrzött történet, mely szerint a Merovingok egy tengeri szörnytől származnak, nem ősi frank tradíció, hanem egy régi római legenda újrahasznosítása révén került be a szövegbe.[14] Ugyancsak cáfolható a szintén frank hagyománynak tekintett „hosszú hajú királyok" legendája is. Sikerült ugyanis kideríteni, hogy a jellegzetes hajviselet nem szakrális kiválasztottságot jelentett, hanem a korabeli társadalmon belül elfoglalt privilegizált helyzet egyik szimbóluma volt.[15] Ráadásul ma már az országfelosztásokról is tudható, hogy a frankokon kívül csak a burgund királyságban fordult elő, s ott is csak igen korlátozott mértékben,[16] tehát nehezen tekinthető általános és ősi germán szokásnak. S végül, újabb kutatások eredményeképp az is nyilvánvalóvá lett, hogy a trónöröklési esetekben nem csupán a dinasztia belügyeiről volt szó: a trónöröklés és a vele együtt járó vagyonmegosztás a közvetlenül érintetteken kívül elsősorban a dinasztia tagjainak kíséretéhez tartozó országnagyokat érdekelte, akik ugyancsak érdekeltek voltak abban,

---

Königssöhne und Königsherrschaft. Untersuchungen zum Teilhabe am Reich in der Merowinger- und Karlingerzeit (MGH Schriften 44.). Hannover 1997.

[12] A Merovingokkal kapcsolatban lásd: *František Graus*: Herrschaft und Treue. Betrachtungen zur Lehre von der germanischen Kontinuität I. Historica 12 (1966) 5–44.; *Erkens, F.-R.*: Divisio legi ima i. m. 442.; Vö. még *Kasten, B.*: Königssöhne i. m. 12–13.

[13] Vö. *Eduard Hlawitschka*: Zum Werden der Unteilbarkeit des mittelalterlichen Deutschen Reiches. In: Strips Regia. Forschungen zum Königtum und Führungsschichten im früheren Mittelalter. Ausgewählte Aufsätze, Festgabe zu seinem 60. Geburtstag, hg. von Gertrud Thoma und Wolfgang Giere, Frankfurt a. M. 1988. 247–259., itt 257–258.

[14] *Alexander C. Murray*: Post vocantur Merohingii: Fredegar, Merovech, and sacral kingship. In: After Rome's Fall. Narrators and Sources of Early Medieval History. Essays Presented to Walther Goffart. Ed.: Alexander C. Murray. Toronto-London 1998. 121–152.

[15] *Mathias Becher*: Dynastie, Thronfolge und Staatsverständnis im Frankenreich. In: Der Frühmittelalterliche Staat – europäische Perspektiven. Hg. von Walter Pohl – Veronika Wieser. Wien 2009. 183–199., itt 184. és 7. sz. j.

[16] *Kasten, B.*: Königssöhne, i. m. 12–13.

hogy kik és mit örökölnek meg a családi vagyonnak tekintett országból, hiszen ez saját további sorsukat is döntően befolyásolhatta.[17]

A korszak trónviszályait elsősorban elbeszélő forrásokból, általában nem elfogulatlan szerzők tollából ismerjük. Az ebből fakadó általános forráskritikai problémákon kívül azonban azt is figyelembe kell venni, hogy a Karoling-kor politikuma elválaszthatatlan a teológiától. A Karoling államelmény alapját az uralkodók felkenése és szinte püspöki hatalma jelentette, de a politika és a teológia szintézise jelen volt a hatalomról, annak megszerzéséről, megosztásáról vallott nézetekben is. Így azok az elsősorban elbeszélő kútfők, melyekből a hatalommegosztás körüli vitákat ismerjük, szükségszerűen a korabeli politikai teológia nyelvi és tartalmi eszköztárával magyarázták az eseményeket. A dinasztián belüli szembenállást a források általában a *divisio regni* kifejezéssel írták le. A kifejezés egyenesen a Bibliából, Lukács evangéliumából származik. Az egyik evangéliumi történet szerint Jézusnak szemére vetették a farizeusok, hogy csak Belzebub segítségével tudta kiűzni az ördögöt egy beteg asszonyból.[18] Jézus erre a következőket felelte nekik: „Minden önmagával meghasonlott ország elpusztul, és ház házra omlik. Ha tehát a sátán meghasonlott volna magával, hogy állhatna fenn az országa? Azt mondjátok, hogy Beelzebul segítségével űzöm ki a gonosz lelkeket. Ám, ha én Beelzebul segítségével űzöm ki a gonosz lelkeket, a fiaitok kinek a segítségével űzik ki őket? Ezért ők lesznek bíráitok. De ha én az Isten ujjával űzöm ki a gonosz lelkeket, akkor már közel van hozzátok az Isten országa." Az evangéliumi történetnek természetesen megvan a maga helye a teológia keretei között. Azonban a teológia és a politikum Karoling-kori egymásba vegyülése miatt alkalmazható volt a családi vagy általában politikai természetű konfliktusok és azok kezelésének magyarázatára is.

A dinasztikus konfliktusok tehát elsősorban egyszerű, „pénzügyi elszámolási vitaként" is felfogható ügyek voltak, melyeket világosan érthető, materiális érdekek mentén vívtak. E viták azonban sok esetben egyben családtagok közötti nézeteltéréseket jelentettek, melyekben helye, sőt szerepe volt az érzelmeknek is, és nem egy közülük, különösen az apa-fiú szembenállások, szabályos drámába torkollott. Mivel a torzsalkodásokban nem lehetett figyelmen kívül hagyni az emberi tényezőt, az egyes eseteket rögzítő szövegekben megkerülhetetlen volt annak bemutatása, hogyan kell viselkednie a feleknek a szembenállás során.

Az elmúlt évtizedek nemzetközi, jellemzően német kutatásai újabb szempontokkal gazdagították a trónharcok történetét fenntartó forrásszövegek értelmezési lehetőségeit. Az új eredmények fényében jól látszik, hogy a konfliktuskezelés meghatározott forgatókönyv szerint zajlott, mely egy szigorú eljárásrendet, modern szóval protokollt írt elő a vitázó felek számára. A cél az eredeti jó viszony, a tág értelemben vett barátság (*amicitia*) helyreállítása volt, me-

---

[17] *Becher, M.*: Dynastie, i. m. 198.

[18] „ipse autem ut vidit cogitationes eorum dixit eis: omne regnum in se ipsum divisum desolatur et domus supra domum cadet. Si autem et Satanas in se ipsum divisus est, quomodo stabit regnum ipsius? Quia dicitis in Beelzebub eicere me daemonia. si autem ego in Beelzebub eicio daemonia filii vestri in quo eiciunt ideo? Ipsi iudices vestri erunt. Porro si in digito Dei eicio daemonia profecto praevenit in vos regnum Dei." - Lk, 11,15–16:

lyet megegyezés (*pactum*) útján kívántak elérni a felek.[19] A megegyezés folyamata nem mellőzhette a szükségszerű rituális vagy ceremoniális elemeket sem, melyek számtalan esetben köszönnek vissza 9–12. századi elbeszélő forrásokban. Ezek közt ott szerepelt a megérkezés (*adventus*), a fogadás (*receptio*), az eskü (*iuramentum*), a megbékélés (*reconciliatio*), a megadás és alávetés (*deditio* vagy *submissio*), illetve az elégtétel megadása (*satisfactio*), valamint az egymásnak adott ajándékok (*munera*), sőt, nem egy esetben a felek megalázkodása (*humiliatio*).[20] A forrásokban olvasható színpadias jelenetek persze nem szükségszerűen a valós eseményeket tükrözték. A középkori elbeszélő forrásokkal kapcsolatban már régóta ismert, hogy egy felettébb szűk kör számára íródtak. Ám ez a szűk, jellemzően püspökökből álló befogadó közönség a politikailag és kulturálisan is legbefolyásosabb eliteket képviselte, így a szövegek mondanivalójának hatása fordított arányban áll olvasótáboruk számával.[21] Talán túlzás nélkül állítható tehát, hogy a középkori dinasztikus és egyéb hatalmi konfliktusokat megörökítő kútfők olyan, a kor jog- és világfelfogásának megfelelő nyelven íródtak, amelyet mindenekelőtt ez a kisszámú, ám annál műveltebb és befolyásosabb olvasóközönség értett, és olyan tartalmi elemekkel, amelyek az egyes művek megrendelői és olvasói számára érthető formában nyújtottak megoldási javaslatokat a konfliktusok értelmezésére és lezárására. Így az egyes történeteknek egy jól kimunkált érvrendszert is tartalmaznia kellett. Az érvelés stratégiájának alapját persze a fent már említett, sematikus alapvonások képezték. Ám nem szabad elfelejteni, hogy a legtöbb történet már az események lezárulta után, azaz az egyik fél győzelmét követően került lejegyzésre. Ez szükségszerűen vonta maga után, hogy a sztereotip nyelvi-stilisztikai toposzokat nem egyszer hozzá kellett igazítani az aktuális esetekhez. Ez azonban nem ritkán szükségessé tette, hogy a szerzők a szituáció által megkövetelt kisebb-nagyobb mértékben megváltoztassák a szövegek sematikus részleteit.[22]

Álmos megvakítása és következményei

A fent elmondottaknak azért is van jelentősége, mert a jelen munka szempontjából döntő kérdésként merül fel, hogy volt-e, lehetett-e valamilyen visszamenőleges hatása Álmos és Béla megvakításának az Árpád-házi királyok és fejedelmek 11. századi trónviszályainak későbbi, ám még a Kálmán-ág uralma

---

[19] *Gerd Althoff*: Königsherrschaft und Konfliktbewältigung im 10–11. Jh. Frühmittelalterliche Studien 23. (1989) 265–290.; *Uő*: Amicitiae und pacta: Bündnis, Einung, Politik und Gebetsdenken im beginnenden 10. Jahrhundert. (MGH Schriften 37.) Hannover 1992.; L. még: *Verona Epp*: Amicitia. Zur Geschichte personaler, sozialer, politischer und geistlicher Beziehungen im frühen Mittelalter. Stuttgart 1999.

[20] A hatalom „színrevitelével", a hatalomgyakorláshoz kötődő rituális és ceremoniális elemekkel, illetve ezek historiográfiai vonzataival kapcsolatos irodalmat teljes terjedelmében felaorolni lehetetlen. A legfontosabb, metodikai alapvetéseket is tartalmazó művek közül lásd: *Gerd Althoff*: Die Macht der Rituale. Symbolik und Herrschaft im Mittelalter. Darmstadt 2003.; *Claudia Garnier*: Die Kultur der Bitte. Darmstadt 2008.

[21] Vö. *Veszprémy László*: Árpád-kori elbeszélő forrásaink (11–13. század) nyugat-európai kapcsolatai. MTA doktori értekezés. Budapest 2009.

[22] *Althoff, G.*: Macht der Rituale i. m. 68.

alatti értelmezésére. Történetírásunkban Györffy György úgy interpretálta Kálmán tettét, hogy a királynak nem volt szüksége a vezeklésre, hiszen Álmos sorozatos akciói miatt már volt ideje mindent megfontolni és meggondolni, és az országnagyok felmentését is megszerezhette. Példaképe Szent István volt, aki megvakíttatta Vazult, és az utókor felmentést adott tettére.[23] Ezzel a megállapítással szemben azonban kritikával lehet élni. A megvakítás közismerten bevett büntetési módszernek számított a középkorban, és a körülményektől függően nem is számított jogtalan büntetési eszköznek.[24] Mindazonáltal társadalmi megítélése tekintetében nem volt teljesen közömbös, hogy az uralkodók alattvalóikkal, vagy családtagjaikkal szemben nyúltak-e hozzá.[25] A megvakítás alkalmazása a közvetlen családtagokkal szemben már a 9. században is visszatetszést és megütközést keltett, amiért az akár jogos büntetést kiszabó uralkodók is vezekelni voltak kénytelenek, és tettük nyilvános magyarázatra szorult. Jellemző példa erre Jámbor Lajos 823. évi vezeklése, amelyet rokona, Bernard megvakíttatása miatt kellett elvégeznie. Prágai Kosmas leírásából ismerjük Oldřich és Jaromir, II. Boleslav fejedelem két fiának történetét, akik közül Oldřich megvakította már korábban kasztrált fivérét, ezzel végleg alkalmatlanná téve az uralkodásra.[26] Kosmas, aki a 12. század elején egyébként is nagyon óvatosan ítélte meg a cseh fejedelmek korábbi trónharcait, nem foglalt egyértelműen állást a megvakítás jogossága vagy jogtalansága kérdésében. Ám egyrészt egyértelműen elítélte Oldřichot, mert többnejűségben élt,[27] másrészt pedig a bűnbánatot sem a megvakítás, sem más tekintetben nem gyakorló fejedelemmel kapcsolatban megjegyezte, hogy feleségétől annak terméketlensége (*propter infertilitatem coniugis*) miatt nem született gyermeke, s ezért egy Božena nevű ágyasával nemzett gyermeket.[28] Az ügy pikantériája, hogy Oldřich e törvénytelen kapcsolatából született fiától, I. Břetislavtól származott az összes későbbi Přemyslida fejedelem. Feltehető, hogy a testvérek közötti konfliktusokra Szent Vencel jól ismert története miatt igen érzékeny Kosmas egyfajta büntetést látott Oldřich feleségének terméketlenségében.[29] Arra, hogy a közvetlen rokonok

[23] Magyarország története i.m. I./2. 959.

[24] A megvakítással kapcsolatban összefoglalóan l.: *Genovena Bührer-Thierry:* „Just Anger or Vengeful Anger"? The Punishment of Blinding in the Early Medieval West. In: Anger's Past. The Social Uses o fan Emotion in the Middle Ages. Ed. Barbara H. Rosenwein. Ithaka–London 1997. 75–91., különösen 79.; *Zbigniew Dalewski:* Ritual and Politics. Writing of a Dynastic Conflict in Medieval Poland. (East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450 3. Ed. Florin Curta). Leiden–Boston 2008. 145–156.

[25] A legjellemzőbb esetek összegyűjtését l.: *Dalewski, Z.*: Ritual and Politics i. m. 150–153.

[26] „Postera luce dux Oldaricus intrat urbem Pragam et isdem familiaribus inimicis, de quibus supra retulimus, fraudulenter suggerentibus fratrem suum Iaromir tercia die privat lumine." – Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bertold Bretholz. Momumenta Germaniae Historica. Scriptores Rerum Germanicarum (a továbbiakban: MGH SRG). N. s. 2. Berlin 1923. I. c. 36. 65.

[27] „...quia tunc temporis, prout cuique placuit binas vel trinas coniuges habere licuit, nec nefas fuit viro rapere alterius uxorem et uxori alterius nubere marito" – Cosmae Pragensis Chronica Boemorum i. m. I. c. 36. 65.

[28] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum i. m. I. c. 36. 65.

[29] „Quia vero ab origine mundi, et ab initio Romani imperii, et usque ad haec tempora fuerit fratrum gratia rara, testantur nobis exempla rata. Nam Cain et Abel, Romulus et Remus, et mei atavi Bolezlaus et sanctus Wencezlaus, si spectes quid fecerint fratres bini, quid facturi sunt quini?" – Cosmae Pragensis Chronica Boemorum, i. m. II. c. 13. 102.

megvakítását nem lehetett következmények nélkül véghezvinni, vagy megtétele legalábbis komoly magyarázatra szorult, éppen a Györffy György által említett III. Bolesław lengyel fejedelmet lehet felhozni további ellenpéldaként.[30] Bolesław Zbigniew nevű testvérével folytatott trónharca legalább olyan hosszú előtörténetre tekintett vissza, mint Kálmán és Álmos vetekedése, és ha volt valaki, akinek lett volna bőségesen ideje megfontolni, hogy megvakítsa-e fivérét, az éppen ő volt. Azonban annak ellenére, hogy III. Bolesław mind maga, mind a közjó szempontjából jogosnak és szükségesnek tekintette a Zbigniewet sújtó büntetést, nemcsak vezekelni volt kénytelen, hanem környezetének magyarázatot is kellett adnia tettére. Ezért a Gallus Anonymusként ismert udvari történetírója az egész Piast-dinasztia történetébe ágyazva mutatta be, miért kellett úgy végződnie a történetnek, hogy Bolesław egyeduralomra jutott, Zbigniew pedig vakságra. Zbigniew megvakítása mindenesetre nem csak Krakkóban kavart indulatokat. Prágai Kosmas elbeszélése szerint I. Vladislav fejedelem 1113 körül elfogatta Ottó nevű testvérét, tanácsadói pedig azt javasolták, hogy vakíttassa meg. Vladislav azonban — legalábbis Kosmas előadásában — határozottan elutasította ezt, arra hivatkozva, hogy soha nem lesz hasonlatos III. Bolesław lengyel fejedelemhez, aki eskü alatt hazahívta Zbigniewet, majd harmadnapra megvakíttatta.[31] A Kosmas által vázolt történet persze elválaszthatatlan néhány fontos momentumtól. Megítélésekor figyelembe kell venni a Piastok és a Přemyslidák nem éppen zökkenőmentes viszonyát, III. Bolesław I. Vladislav ellen folytatott hadjáratát, illetve a példázat igazi célját. A cseh fejedelem ugyanis rögtön a megvakítás alkalmazásának kizárása után biztosította tanácsadóit arról, hogy bár nem akar örök vitát fivérével, mégis megbünteti, hogy a büntetés révén ő és örökösei is megtanulják, hogy Morvaország és uralkodói mindig a cseh fejedelmek uralma alatt állnak.[32] A krónikában megőrzött jelenet tehát leginkább ahhoz, a Přemyslida-ház tagjai között 1055-től, I. Břetislav végrendeletétől folyó vitához akart érveket szolgáltatni, hogy van-e joghatóságuk a prágai fejedelmeknek a morvaországi részfejedelmek felett, vagy nem.[33] Azonban még ha figyelembe vesszük is, mi volt Kosmas tényleges célja a történet előadásával, világosan kiderül a jelenetből, hogy a kortársak nem tekintették követendő eljárásnak Zbigniew megvakítását.

Mindennek alapján okkal feltételezhető, hogy Álmos megvakítása sem maradhatott következmények nélkül. Vélelmezhető továbbá, hogy a büntetés jogosságának alátámasztásához a krónikakompozíció 147. fejezetében leírtakat lehetett döntő érvéként bemutatni.

---

[30] Magyarország története i.m. I./2. 959.

[31] „Nequaquam, inquit, assimilabor duci Poloniensi Bolezlao, qui fratrem suum Izbigneu sub fdei sacramentis advocavit dolis et eum tercia die privavit oculis." – Cosmae Pragensis Chronica Boemorum i. m. III. c. 34. 205.:

[32] „Ego autem nolo cum fratre meo perpetuas inire discordias, sed volo castigare eum, ut castigatus resipiscat et cognoscat atque sui posteri discant, quod terra Moravia et eius dominatores semper Boemorum principis sint sub potestate..." – Cosmae Pragensis Chronica Boemorum i. m. III. c. 34. 205.

[33] *Wihoda, M.*: Morava w dobe knížeci i. m. 114–115.; *Žemlička, J.*: Čechy v dobe knížecí i.m. 69–72.

II.
Az alávetés és alkalmazása

A 147. krónikafejezetben fenntartott események, Álmos kilovaglása a várból, megjelenése a király előtt, és az, hogy bűnösnek vallotta magát, a *deditio*, azaz az alávetés eljárásának felelt meg. Az ókori előzményektől eltekintve az alávetés alkalmazásáról első ízben Nagy Károly uralma alatt értesülünk. Közismert, hogy Károly a szászok alávetése és megkeresztelése mellett a bajorokat is betagolta a Karoling-birodalomba, s ennek során megadásra és behódolásra kényszerítette III. Tasziló bajor herceget.[34] Tasziló rokona, nagybátyja volt Nagy Károlynak, anyja Martell Károly egyik leánya volt.[35] Nagy Károly 787-ben megidézte a neki már korábban többször is hűségesküt tett Taszilót a wormsi birodalmi gyűlésre, ő azonban nem volt hajlandó elmenni. Válaszul a király felvonult csapataival az Augsburg melletti Lechfeldre, s Tasziló a túlerő láttán, hogy elkerülje a háborút, megadta magát a frankoknak; visszaadta a még Pippintől kapott hercegségét és alávetette magát Károlynak, elismerve, hogy rosszat tett és bűnt követett el.[36] Miután Tasziló megújította a Károlynak tett hűségesküt (*sacramenta renovans*), a *deditio* aktusának elméletileg a két fél megbékéléséhez kellett volna vezetnie. Tasziló azonban titokban tárgyalásokba fogott az avarokkal, fel akarva tüzelni őket a frankok ellen, amiért Nagy Károly perbe fogta. Előbb halálra ítélte, majd megkegyelmezett neki és a jumiège-i kolostorba száműzte.[37] Nagy Károly fia, Jámbor Lajos ellen többször is kitört lázadás, amelyekben legközelebbi rokonai, testvérei, sőt, egyik feleségétől származó fiai is részt vettek. A lázadások miatt az uralkodó változtatott a hűségeskü formáján: ettől kezdve csak egyetlen úrnak lehetett esküt tenni, s az csak a császár lehetett.[38] A Jámbor Lajos és rokonai közötti konfliktusoknak azonban volt még egy, a jelen írás szempontjából is lényeges vonása: ha valaki élt a *deditio* lehetőségével, vagyis nagy nyilvánosság előtt alávetette magát, akkor azt a másik fél elégtételként fogta fel, és megbocsátott neki – így lehetőség nyílt a kettejük közötti viszony rendezésére.[39] Jól mutatja ezt többek között a Jámbor Lajos és fia, Lotár között 831-ben lezajlott konfliktus lezárása, melyet több, szinte egy-

---

[34] Annales Regni Francorum. Inde ab a. 741 usque ad a. 821. Ed. Georg Heinrich Pertz. MGH SRG in usum scholarum separatim editi 8. Hannover 1895. 77–78.

[35] *Mathias Becher*: Eid und Herrschaft. Untersuchungen zum Herrscherethos Karls des Großen. (Vorträge und Forschungen. Sonderband 39.) Sigmaringen 1993. 25.

[36] „Tunc praespiciens se Tassilo ex omni parte esse circumdatum, ... undique constrictus Tassilo venit per semetipsum tradens se manibus in manibus domni regis Caroli in vassaticum et reddens ducatum sibi commissum a domno rege Pippino, et recredidit se in omnibus pecasse et male egisse." – Annales Regni Francorum i. m. 78.; hasonló szellemben lásd még a történésekről: „Tassilo tamen postmodum ad regem evocatus neque redire permissus, neque provinciam, quem tenebat, ulterius duci, sed comitibus ad regendum comissa erat." – Einhardi Vita Caroli Magni. Ed. Oswald Holder-Egger. MGH SRG in usum scholarum separatim editi 25. Hannover 1911. c. 11., 14.

[37] Annales Regni Francorum i. m. 80.

[38] „Et hoc praecimus, ut nullus ex is tribus fratribus nobis in corpora consistentibus vel nostrum vel cuiuslibet alterius hominem sacramentum fidelitatis sibi promittere faciat et per hoc eum vel a nobis vel ab altero domino suo per uiusmodi sacramentum avertat et ad se adreat." – Capitularia regum Francorum. Ed. Alfredus Boretius – Victor Krause. MGH Capitularia 2. Hannover 1897. Nr. 194. 22.; Vö.: *Kasten, B.*: Königssöhne i. m. 211.

[39] *Althoff, G.*: Macht der Rituale i. m. 69.

korú forrásból ismerünk. Lajos parancsára Lotárnak meg kellett jelennie Nimwegenben apja előtt, aki kikötötte, úgy menjen hozzá, ahogy fiú az atyjához menni szokott. Lotár megjelent, Lajos pedig ahelyett, hogy mérgesen lehordta volna fiát, inkább szelíden helyreutasította.[40] Végül Lotárnak hűségesküt kellett tennie apjának, és meg kellett ígérnie, hogy soha többet nem lázad fel ellene.[41]

A felek közötti rituális kibékülés, az eredeti állapot helyreállítására tett kísérletek mellett volt a *deditio* intézményének egy másik, esetünkben sem elhanyagolható vonása. A magát alávető fél önként vállalt megadása révén remélhette, hogy bár új „jogviszonyban", de megtarthatja birtokait. Jól példázza ezt II. Sváb Hermann (†1003) esete. III. Ottó 1002-ben bekövetkezett váratlan halála után Henrik bajor herceg, valamit Meisseni Ekkehard mellett ő volt a harmadik trónjelölt, és miként Merseburgi Thietmartól megtudhatjuk, komoly esélyei voltak a királyi trón megszerzésére, mert a birodalom országnagyjai szerint rendelkezett számos, az uralkodáshoz elengedhetetlen alkalmassági feltétellel.[42] Mivel azonban a végül nem rá, hanem Civakodó Henrik fiára esett a választás, Hermann nem nyugodott bele választási vereségébe, és katonai erővel támadt II. Henrikre. A túlerő miatt azonban 1002-ben megadta és alávetette magát neki, majd — ahogy Thietmar tudósításából ismerjük — megadott minden szükséges elégtételt az uralkodónak, akinek így ismét hű barátjává válhatott.[43] II. Henrik Adebold által írt életrajzából azonban azt is megtudjuk, hogy a mezítláb, néhány közvetítő társaságában végrehajtott alávetésnek nem csak az volt a célja, hogy kibéküljön az uralkodóval. Hermann egyúttal saját birtokai és javai érdekében is eljárt: a továbbiakban királyi ajándékként szerette volna őket birtokolni, ehhez kereste II. Henrik kegyét.[44]

Hasonló tanulságos esetet rögzített Hersfeldi Lampert is. Northeimi Ottó bajor herceg 1071-ben konfliktusba keveredett IV. Henrikkel, aki rövid időre — hűtlenség címén — börtönbe is zárta, s mind hűbér-, mind magánbirtokait elvette. Ám miután Ottó alávetette magát az uralkodónak, legalább a saját jogon birtokolt javait megtarthatta.[45] Hasonló eset történt 1106-ban Lengyelországban is. Miután Władysław Herman fejedelem 1102-ben meghalt, két fia, a már

---

[40] „...imperator filio mandat, ... ad se tamquam ad patrem filius veniat. ... a quo [Lothar] non est aspera increpatione invectus, sed modesta lenitate correctus." – Astronomus, Vita Hludovici imperatoris, ed. Ernst Tremp. MGH SRG in usum scholarum separatim editi 64. Hannover 1995. c. 45. 462.

[41] „Et Hlutharius filius eius cum iuramento fidelitatem promisit, ut post hoc umquam talia committere debuisset." – Theganus: Gesta Hludowici imperatoris. Ed. Ernst Tremp. MGH SRG in usum scholarum separatim editi 64. Hannover 1995. 224.

[42] Thietmari Merseburgensis episcopi Chronicon. Ed. Robert Holtzmann MGH SRG, n.s. 9. München 1996. V. c. 2–3. 224–226.

[43] „Post hec Hermannus dux, ... Brusele regi humiliter presentatur. Misericorditer eius gratiam impetravit, et, in beneficio et in omnibus iustii desiderii satisfactionem persolvens, ... miles et amicus eius fidus efficitur." – Thietmari Merseburgensis episcopi Chronicon i. m. V. 22. 247.:

[44] „Nudis igitur pedibus cum fidis intercessoribus regi se representat, pro male commitis veniam petit, pro bonis suis per regium donum possidendis gratiam quesit." – Vita Henrici II. imperatoris auctore Adolboldo. Ed. Georg Heinrich Pertz. MGH SS. IV. Hannover 1841. 676–695. itt 687.

[45] Vö: *Mathias Becher*: Otto von Northeim. In: Neue Deutsche Biographie. Bd. 19. Berlin 1999. 671. Lamperti Monachi Hersfeldensis opera. Ed. Oswald Holder-Egger, MGH SRG in usum scholarum separatim editi, Bd. 38. Hannover 1894. ad. A. 1071. 120.

említett III. Bolesław és Zbigniew nem tudott megegyezni a hatalom megosztásában. A vita 1106-ban nyílt háborúskodásba torkollott, melyben Bolesław magyar és rusz katonai segítséggel végül is legyőzte testvérét.[46] A katonai győzelem után a két fivér a püspökök közvetítésével Gnieznóban találkozott, ahol is Zbigniew esküvel ismerte el, hogy testvére hatalma alá vetette magát,[47] s ami még lényegesebb: az addig atyai örökségként bírt Mazóviát már vitézként és nem úrként (*sicut miles, non ut dominus)* kapta vissza testvérétől.[48] A birtokok visszaszerzésének lehetősége persze az alávetést elfogadó félnek is érdekében állt. Thietmar elmondásából ismerjük saját nagyapja, Liuthard történetét, aki miután meghódolt I. Ottó császár előtt, visszakapta birtokait, amivel a császár demonstrálhatta, hogy Liuthard ténylegesen a hatalma alatt állt.[49]

Az alávetést vállalók tehát elkerülhették a fizikai megsemmisítést és joggal reménykedhettek birtokaik visszaszerzésében, ám tudomásul kellett venniük, hogy csak egyszer állt módjukban élni a *deditio* lehetőségével. III. Ottó például 999-ben elutasította a római Crescentius megadását – az ügy hátterében az állhat, hogy Crescentius egyszer már alávetette magát az uralkodónak.[50] A *deditio* további következménye volt, hogy az alávetettek a megadással egyidejűleg lemondtak a további lázadás és ellenállás jogáról: ha egyszer bocsánatot nyertek, nem folytathatták addigi magatartásukat.[51] Különösen súlyosan esett a latba, ha a megadást eleve csalárd szándékkal vállalták, mert csak időt akartak nyerni, hogy felkészüljenek a további ellenségeskedésre. Jól példázza ezt Regino prümi apát egyik története, melyben Gyermek Lajos, miután rájött, hogy Babenberg Adalbert eleve hamis szándékkal vetette alá magát, mert csak időt akart nyerni, börtönbe vettette a csaló ellenfelet.[52]

Bár az alávetés rituális hagyománya — legalábbis az elbeszélő források tanúbizonysága szerint — túlélte korát, és a 12. század végéig töretlenül fennmaradt,[53] az intézmény a 11. század második felére „válságba került". Egyrészt a *deditio* vállalásával már korántsem volt biztos, hogy vissza lehet szerezni a régi hatalmi és birtokpozíciókat, másrészt — Gerd Althoffot idézve — „egyetlen konfliktust lezáró alávetés sem végződött tényleges kibéküléssel."[54] Voltak, akik

---

[46] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. Ed. Karol Maleczyński. Monumenta Poloniae Historica ns. 2, Cracoviae 1952. c. 39. 108–109.

[47] „Tunc primum inferiorem se fratre reputavit, tunc iterum se nunquam fratri fore contrarium, se in cunctis obediturum ... coram omnibus adiuravit." – Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum i.m. II. c. 38. 108.

[48] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum i. m. II. c. 38. 109.

[49] Thietmari Merseburgensis episcopi Chronicon i. m. II. 21, 62.

[50] „Cernens quoque Crescentius nullam posse euadendi uiam reperire, licet tardius, penitudinis adinuenit consilium, non tamen ei prestitit miserendi adytum." – *Rodolfus Glaber*: Historiarum libri quinque. Ed. and transl. J. France. Oxford Medieval Texts I. Oxford 1989 c. 12. 29. A szöveg értelmezésével kapcsolatban vö.: *Timothy Reuter*: Medieval Polities and Modern Mentalities. Ed. Jenet Nelson. Cambridge 2006. 160.

[51] *Althoff, G.*: Macht der Rituale i. m. 71.

[52] Reginonis abbatis Prumiensis chronicon cum continuation Treverensi. Ed. Friedrich Kurze. MGH SRG in usum scholarum separatim editi 50. Hannover 1890. 152.

[53] A 9–12. sz. esetek taxatív felsorolását és értékelését l.: *Dalewski, Z.*: Ritual and Politics i. m. 72–85.

[54] *Althoff, G.*: Macht der Rituale i. m. 82–83.

az alávetés ellenére hosszabb-rövidebb időre fogságba kerültek, mások pedig a szokások ellenére elvesztették a birtokaikat.[55] A változás talán legszemléletesebb példáját IV. Henrik híres Canossa-járása adja, ahol — mint közismert — a rituális megbékélés ellenére sem lehetett helyreállítani a két fél közötti korábbi viszonyt.

Visszatérve tehát az 1106-ban Abaújvárnál történtekhez, a *deditio* jogintézményének ismeretében óvatosan megjegyezhető, hogy az a történetírásunkban általában elfogadott nézet, mely szerint Álmos jeruzsálemi útjáról hazatérve döbbenten állapította meg, hogy távollétében bátyja elvette tőle a dukátust, s önmagában ez ingerelte volna a további ellenállásra,[56] annyiban korrekcióra szorul, nehezen képzelhető el, hogy önmagában ez váltotta volna ki a herceg dühét. Az alávetés folytán ugyanis tisztában kellett lennie azzal, hogy az önálló hatalomgyakorlásról lemondott. Bár az sem zárható ki természetesen, hogy eleve nem gondolta komolyan az Abaújvár előtt történteket, mégis inkább valószínűsíthető, hogy az háboríthatta fel Álmost, hogy az Abaújvárnál történt megegyezést követően és a hagyományok ellenére Kálmán megkísérelte elvenni magánbirtokait is, illetve az addig a hercegség jogán birtokolt javakat még alávetettként sem tarthatta meg. Arra, hogy ez a feltételezés elméletileg lehetséges, a következőket lehet felhozni. Legutóbb Koszta László mutatta ki,[57] hogy Álmos jeruzsálemi útja utáni monostoralapításai nem zarándoki meggyőződéséből fakadhattak, miként azt a korábbi kutatás állította,[58] hanem visszatérését készítette elő a hatalomba. Álmos tudhatta, hogy az egyháztól még a király is nehezebben tudja elvenni a birtokokat, és mivel a két monostort magánegyházának tekintette, befolyását továbbra sem veszítette el felettük.[59] Nem lehet nézetünk szerint kizárni, hogy gőzerővel folytatott monostoralapításai az alávetése után kialakult helyzettel is összefüggésben álltak. Okfejtésünket kiegészíthetjük egy további érvvel is. A 14. századi krónikakompozíció elmondása szerint a Jeruzsálemből hazatért Álmos nem sokkal később merényletet tervezett testvére ellen, majd lelepleződése és Kálmán bizalmának elvesztése után V. Henrikhez menekült, aki előtt elpanaszolta a vele történteket és segítséget kért Kálmán ellen. A látogatás történetét fenntartó úgynevezett Névtelen császárkrónikából világosan kiderül, hogy Álmos két különböző ügyben járt el a német-római királynál: panaszt tett javai elvesztése miatt, illetve kifogásolta az ország kormányzásában második helyet biztosító rangjának elvételét.[60] Maga a

---

[55] *Gerd Althoff*: Vom Konflikt zur Krise: Praktiken der Führung und Beilegung von Konflikten in der spätsalischen Zeit. In: Salisches Kaisertum und Neues Europa. Die Zeit Heinrichs IV. und Heinrichs V. Hg. von Bernd Schneidmüller – Stefan Weinfurter. Speyer 2007. 27–45., különösen 32.

[56] Pl.: *Kristó Gy.-Makk F.*: Az Árpád-házi uralkodók i. m. 150.

[57] *Koszta László*: A nyitrai püspökség létrejöttei. m. 298–299.

[58] Magyarország története, i. m. I./2. 956.

[59] *Koszta L.*: A nyitrai püspökség létrejötte i. m. 299.

[60] Frutolfs und Ekkehards Chroniken und die Anonyme Kaiserchronik. Hg. von Franz-Josef Schmale und Irene-Ott Schmale. Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters. Freiherr von Stein-Gedächtnisausgabe 15. Darmstadt 1972. 250. Mérvadó magyar kiadását és keletkezéstörténetének ismertetését l.: Michelsbergi Frutolf és Aurai Ekkehard világkrónikái, valamint a Névtelen császárkrónika. Fordította, a bevezetőt és a jegyzeteket írta Thoroczkay Gábor. In: Írott források az 1050–1116 közötti magyar történelemről. Szerk. Makk Ferenc – Thoroczkay Gábor. (Sze-

birodalmi segítségkérés természetesen nem függetleníthető az Álmos és IV. Henrik között már korábban létrejött kapcsolatoktól, de — különös tekintettel V. Henrik és apja nem kifejezetten problémamentes viszonyára —, nem lehet csak ezzel magyarázni. Álmos és IV. Henrik barátságát egy olyan formula írja le, amely nem egyedi jelentőségű, hanem II. István pápa és Kis Pippin 754. évi megegyezésének szövegét kölcsönözte. Az *amicus amicis - inimicus inimicis*, azaz „barátaid barátja, ellenségeid ellensége" formula általában volt érvényes a politikai barátságra, melyet a korabeli szerzők szintén az *amicitia* fogalmával írtak le. Ez a politikai barátság rengeteg értelmezési lehetőséget foglalt magába, és fogalmi kategóriaként maga is több változáson esett át az antikvitástól a 13. századig.[61] Mindemellett a birodalom beavatkozása hasonló ügyekbe nem volt egyedi jelenség. Már a késő-Karoling időkben szokássá vált, hogy hatalmi viták nál a császár jóváhagyásával lehetett csak eljárni. Egy 823-ban történt esetben például Jámbor Lajos döntött két fivér hatalmi vitájában. A két testvér közül az idősebb kezdett uralkodni, ám mivel az országot nem kormányozta méltó módon, a nép megfosztotta uralkodói jogaitól és a fiatalabbiknak juttatta azokat. Mindketten a császárnál kerestek jogorvoslatot, aki úgy döntött az ügyükben, hogy tiszteletben tartva a nép óhaját, a fiatalabbikat részesítette előnyben.[62] A császárok a 11. század folyamán is többször léptek fel döntőbíróként hasonló ügyekben, különösen a birodalom határvidékén élő népekkel szemben. Az Aba és Orseolo Péter illetve Salamon és Béla fiai közötti konfliktusok mellett 1032-ben például II. Konrád beavatkozott II. Mieszko lengyel király és rokonai vitájába. 1025-ben I. (Vitéz) Bolesław halála után fiai között trónviszály pattant ki. Ennek során II. Mieszko elűzte az országból Ottó nevű testvérét,[63] akit 1032-ben maga a császár helyezett vissza hatalmába. Ottó támogatása mellett azon-

---

gedi Középkortörténeti Könyvtár 22.) Szeged 2006. 268–276. Jelen esetben a szöveget az Ekkehardnak tulajdonított világkrónika szövegkiadásából idézzük: „Eo tempore orta simultate inter Colomannum regem Pannoniae germanumque eius vocabulo Almum, eo quod uterque sibi potius regiam competere dignitatem iure gentis illius contenderet, spoliatus tam rebus quam ducatu, quo inter Ungros clarus et ut decuit fratrem regis a rege secundus claruit, Almus regem Heinricum adiit, et in auribus totius senatus haut secus quam ille quondam (Hiemsalis germanus) Atherbal miserias suas deplorans, Romani imperii magnilicentiam in compassionem et defensionem sui flectere curavit." – Ekkehardi Chornicon universale. Ed. Georg Waitz. MGH SS VI. 33–248., itt: 242.

[61] Összefoglalva l.: *Claudia Garnier*: Amicus amicis – inimicus inimicis. Politische Freundschaft und fürstliche Netzwerke im 13. Jh. Hg. von Friedrich Prinz (Monographien zur Geschichte des Mittelalters 46.). Stuttgart 2000. 9–12.

[62] „...duo fratres, reges videlicet Wilzorum, controversiam inter se de regno habentes ad praesentiam imperatoris venerunt... Erant idem filii Liubi regis Wilzorum; qui licet cum fratribus suis regnum divisum teneret, tamen, propter quod maior natu erat, ad eum totius regni summa pertinebat. Qui cum commisso cum orientalibus Abodritis proelio interisset, populus Wilzorum filium eius Milegastum, quia maior natu erat, regem sibi constituit; sed cum is secundum ritum gentis commissum sibi regnum parum digne administraret, illo abiecto iuniori fratri regium honorem deferunt: quam ob causam ambo ad praesentiam imperatoris venerunt. Quos cum audisset et gentis voluntatem proniorem in iunioris fratris honorem agnovisset, statuit, ut is delatam sibi a populo suo potestatem haberet, ambos tamen muneribus donatos et sacramento firmatos in patriam remisit ." – Annales Regni Francorum i. m. 160.

[63] „Filius autem eius Misico, similiter rebellis, fratrem suum Ottonem, quoniam regis partibus favebat, in Ruzziam provinciam pepulit." – Wiponis opera. Ed. Harry Breslau. MGH SRG in usum scholarum separatim editi. Hannover 1915. 31–32.

ban II. Konrád fel is osztotta a testvérek között Lengyelország területét, magának is megtartva egy részt.[64] Ugyancsak a császár jóvoltából térhetett vissza a száműzetésből a cseh Oldřich fejedelem 1032-ben, majd II. Konrád felosztotta közte és Jaromir között Csehországot.[65] Az Altaichi évkönyvekből ismeretes, hogy hogy III. Henrik Aba Sámuel elleni hadjárata idején Szent István valamely *fratuelisét* ültette be az általa elfoglalt kilenc várba.[66] A kutatás mindmáig nem tudott konszenzusra jutni abban a kérdésben, hogy András,[67] Béla,[68] vagy esetleg valaki más[69] rejtőzködik-e III. Henrik jelöltje mögött, ám világosan látszik, hogy bárki is volt a III. Henrik által támogatott személy, rövid uralmát csak a német-római uralkodónak köszönhette. V. Henrik Álmos és Kálmán vitáján kívül beleszólt a Piastok és a Přemyslidák hasonló hatalmi vetekedésébe is. Hogy a dinasztikus vetekedésbe való beavatkozás a birodalom előjoga lehetett, arra jó példával szolgál I. Vladislav (1109–1117) cseh fejedelem vitája III. Bolesław lengyel uralkodóval, aki 1110-ben megtámadta Csehországot. A hadjárat célja még a lengyelekkel szemben elfogult Prágai Kosmas szerint is az volt, hogy Bolesław megbékítse egymással Vladislavot és fivérét, a korábban a trónról elűzött Bořivojt.[70] Gallus Anonymustól tudjuk, hogy Ferdeszájú Bolesław kifejezetten követelte Vladislavtól, hogy fogadja vissza Bořivoj nevű testvérét az országba és atyai örökrészébe (*in sorte hereditatis paterne*), amit a cseh fejedelem azzal hárított el, hogy visszafogadja fivérét, ha Bolesław is megteszi ugyanezt a sajátjával, de megosztani vele az országot csak a császár tanácsával meri.[71] Ismeretes továbbá, hogy maga III. Bolesław lengyel fejedelem sem kerülhette el a birodalommal való konfrontációt. V. Henrik 1111 körül megtámadta III. Bolesławot és követelte, hogy vagy fogadja vissza lázadó testvérét, Zbigniewet az ország felébe, vagy magával Henrikkel ossza meg az országot.[72] Az ügy előzménye Zbigniew fent említett alávetése volt. Gallus Anonymus további előadásából kitűnik, Zbigniew magatartása, azaz elsősorban az országra rátörő idegen csapatok támogatása miatt e jogait is elvesztette, és kénytelen volt elmenekülni

---

[64] „Caesar divisa provincia Bolanorum in tres partes Misiconem fecit tetrarcham, reliquas duas duobus aliis commendavit." – Wiponis opera i. m. 31–32.

[65] „Ubi Odalricus Boemiorum dux obtentu reginae nec non et procerum de exilio rediit, et ducatus sui medietatem, fratre suo Germiro alteram partem retinente, suscepit." – Annales Magdeburgenses. Ed. Georg Heinrich Petz, MGH SS XVI. 105–196. itt 170.

[66] „Novem ibi civitates rex deditione cepit, quas rogatu Bratislaui et consensu incolarum fratueli Stephani regis, qui cum eadem duce advenerat, dedit." – Annales Altahenses Maiores. Ed. Edmundus, Frh. v. Oefele. MGH SRG in usum scholarum separatim editi 4. Hannover 1979, 32.

[67] *Pauler Gy.*: A magyar nemzet története i.m. I. 82–83.; *Kazimierz Jasiński*: Rodowód pierwszych Piastów. Poznań 2004². 145.

[68] Magyarország története, i. m. I./1. 839–840.; *Gábor Varga*: Ungarn und das Reich vom 10. bis zum 13. Jahrhundert. Das Herrscherhaus der Árpáden zwischen Anlehnung und Emanzipation. (Studia Hungarica. Schriften des Ungarischen Instituts München 49.). Hg. von Zsolt K. Lengyel – Ralf Thomas Göllner – Horst Glassl. München 2003. 106.

[69] *Steinhübel, J.*: Nitrianske kniežatstvo, i. m. 258–259.

[70] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum, i. m. III. c. 35. 206.

[71] „Fratrem quidem meum libens recipere, si tuum reciperis, sum paratus, sed cum eo regnum dividere, nisi consilio cesaris, non sum ausus." – Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum i. m. c. 21.146–147.

[72] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum, i. m. 129–130.

Lengyelországból. Visszatérésére csak fivére és a birodalom közötti háborúk után, 1112 körül volt lehetőség, amikor is ismételten ígéretet tett Bolesławnak, hogy nem tekinti magát úrnak, hanem csak vitéznek, minek fejében öccse testvéri szeretetből talán majd ad neki néhány várat.[73] Az idézett forrásrészletből — nézetünk szerint — világosan kiderül, hogy Zbigniew alávetése után már csak a magánbirtokokról lehetett tárgyalni, illetve csak az jöhetett szóba, hogy a korábban atyai örökjogon bírt birtokokat testvére kegyéből tartsa meg.

A felsorolt esetekből nyilvánvalóan látszik, hogy a birodalom, illetve a német-római királyok és császárok egyfajta ősi szokásként vagy előjogként léptek fel döntőbíróként más családok ügyeiben. Fellépésüknek általában két célja volt: vissza akarták helyeztetni támogatottjukat az addig élvezett hatalmi pozíciójába, illetve biztosítani akarták, hogy kapja vissza a magánbirtokait. Ám míg a 11. század első felében el tudták érni, hogy még ha rövid időre is, de kierőszakolják az érintett országok felosztását, addig eredményességük V. Henrik korára — elsősorban az érintett országokban uralkodó személyek ellenállása miatt — már nagyrészt csak arra koncentrálódott, hogy a trónviszályban támogatott felet testvére visszafogadja, és biztosítsa neki a magánbirtokai feletti rendelkezés jogát. Feltehető tehát, hogy V. Henrik a 14. századi krónikakompozícióban tévesen az 1113. évre keltezett, de inkább 1108-ban lezajlott háborújának is az lehetett a célja, hogy Kálmán békéljen meg testvérével, azaz legalább a magánbirtokaiba engedje vissza.[74]

Az Abaújvár előtt történt események, illetve azoknak a 14. századi krónikakompozícióban ábrázolt módja tehát arra enged következtetni, hogy Álmos alávetése mindkét fél számára igazodási pontként szolgált, s belőle paradox módon mind Kálmán, mind Álmos saját maga számára kedvező következtetéseket vonhatott le. A *deditio* jogszokása ugyanis mindkét fél számára biztosítékokat tartalmazott. Nézetünk szerint ez a körülmény meghatározhatta a 14. századi krónikakompozíció 147. fejezetében áthagyományozódott szövegrészek későbbi sorsát is. A történet, mely legvalószínűbben II. István idején kerülhetett lejegyzésre, a Kálmán-ág szemszögéből mondja el az eseményeket. Feltehető azonban, hogy a szöveg az Álmos-ági királyok számára is egyfajta bizonyítékul szolgált arra, hogy Kálmán törvénytelenül csonkította meg Álmost és Bélát. A *deditio* elfogadása ugyanis Kálmánra is komoly kötelezettségeket rótt, így ellentétben a Kálmán korát, alakját a Kálmán- vagy István-kori krónikában/gesztában bemutató számos más részlettel szemben, ezt a részt nem semmisítették meg, sőt nem is alakították át olyan mértékben, hogy elveszítette volna eredeti értelmét.

---

[73] „...et si se pro milite non pro domino reputaret ... nec ullum dominium ostentaret, fraterna karitate quedam castella sibi daret." - Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum, i. m. 184–185.

[74] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV i. m. SRH I. c. 150. 430.

III.
Egyenlőség vagy alá-fölérendeltség? A királyok és hercegek közötti viszonyról

A változás iránya

Álmos alávetésének ügye felvet még egy, e helyen szükségszerűen megtárgyalandó kérdést. Az 1106-ban vállalt alávetéssel Álmos jogállása megváltozott, és úrból vitézzé (*miles*) lett. Hogy ez nem valótlan állítás, a fenti példákon kívül érdemes ismét visszatérni a Névtelen császárkrónika azon megjegyzésére, hogy Álmost a hercegség révén „a király után másodikként tisztelték".[75] Álmos birodalom előtti érvelésének tehát az lehetett az egyik leglényegesebb sarokpontja, hogy Kálmán miatt nem csak a birtokait, hanem a királyság hierarchiájában elfoglalt helyét is elveszítette. Mindez egybecseng a magyar középkorkutatásban legutóbb is megfogalmazott véleménnyel, hogy Kálmán korára a hercegi és királyi hatalom között egyfajta kiegyenlítődés volt megfigyelhető, mely feltehetően már a 11. század 60-as éveitől kezdve tartott.[76] Vajon ez az állapot, amelynek Álmos 1106-ban bekövetkezett alávetése szükségszerűen vetett véget, egy olyan tendenciának a végét jelentette-e, mely az egyenlőtlenség felől haladt az egyenlőség irányába, vagy — miként alább bizonyítani igyekszünk majd — a királyok és hercegek közötti egyenlőség a dukátus fennállása óta tartott, s csak Kálmán és Álmos vitájával ért véget? Ennek a kérdésnek a tisztázása már csak azért is szükséges, mert nyilvánvaló, hogy a hatalmi küzdelmek győztesei igyekeztek utólag érveket keresni a legyőzött családtagok ellen, melynek során különböző érveket hoztak arra, hogy a legyőzöttekkel szemben eleve többletjogokkal rendelkeztek. Az érvelés alapja természetesen a hatalomhoz való legitim jog volt. Történetírásunk ezt a jelenséget általában a legitimitás és idoneitás szemszögéből vizsgálta.[77] A legitimitás és idoneitás kérdését ebben a dolgozatban nem tárgyalhatjuk: a problémakör súlya ezt sem tematikailag, sem terjedelmileg nem teszi lehetővé.

A barátok egyenlősége – András és Béla egyezsége

Mint az közismert, a 14. századi krónikakompozíció 88. fejezetében maradt fenn I. András és Béla megegyezése az ország feletti hatalom megosztásá-

---

[75] Névtelen császárkrónika i. m. 276.

[76] *Koszta L.*: A nyitrai püspökség létrejötte i. m. 282–283.

[77] Az egyes nézetek részletes vizsgálatára a jelen tanulmány — terjedelmi és tartalmi okokból — nem vállalkozhat. Vö.: *Kristó Gyula*: Legitimitás és idoneitás. (Adalékok Árpád-kori eszmetörténetünkhöz). Századok 108. (1974:3 sz.) 585–619., illetve a tanulmány főbb megállapításaival szemben kifejtett ellenvéleményeket: *Gerics József*: A korona fogalma Kálmán-kori legendáinkban és krónikáinkban. In: *Uő*: Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban. (METEM könyvek 9.) Budapest 1995. 165–173.; *Bollók János*: Szent Imre alakja középkori krónikáinkban. In: Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Szerk. Fügedi Erik. Budapest 1986. 61–75., különösen 73.; Összefoglalóan l. még: *Szovák Kornél*: Szent László alakja a korai elbeszélő forrásokban (A László-legenda és a Képes Krónika 139. fejezete forrásproblémái). Századok 134. (2000:1. sz.) 117–146., különösen 116–119. Nem érinthetjük továbbá a trónöröklés rendjének problémakörét sem.

ról, illetve itt olvashatunk arról is, hogy András hazahívta Bélát, családjával együtt. A történet számunkra legérdekesebb részlete a krónikaíró azon megjegyzése, hogy Magyarország királyainak és hercegeinek valamennyi későbbi összetűzése az ország első felosztására (*prima regni huius divisio*) vezethető vissza.[78] A 88. krónikafejezettel kapcsolatban a magyar középkorkutatás már régen felismerte, hogy az eseményeket későbbi szemszögből tárgyalja. Így Domanovszky Sándor a jelenet írásba foglalása mögött a Béla-ág hagyományát megörökítő Szent László kori geszta szerzőjét sejtette,[79] Gerics József és Kristó Gyula szerint pedig a betoldó az a szerző lehetett, aki a 91. krónikafejezetben megrótta I. Andrást, hogy Salamont királlyá tette.[80]

A 88. fejezet interpoláltságához nézetünk szerint sem férhet kétség. Az ország első felosztására történő utalásból logikusan következik, hogy egy olyan szerző tollából származhatott csak, aki tisztában volt azzal, hogy később is sor került hasonló eseményekre. Azonban az ügynek a történeti távlatba helyezése, a királyokra és a hercegekre való utalás alapján — nézetünk szerint — az sem zárható ki végérvényesen, hogy a dukátus végleges felszámolása és Álmos félreállítása után keletkezhetett, azaz Kálmán szemszögéből írja le az eseményeket. Ezt a feltételezést megerősítheti az a momentum is, hogy a szöveg a *divisio regni* kifejezést használja. A kifejezés bibliai eredetéről és a Karoling-kor politikumára gyakorolt hatásáról volt már szó a bevezetőben. Az ott elmondottakat itt annyival szükséges kiegészíteni, hogy a krónikaszöveg lejegyzője elítélően szólt az ország első felosztásáról. Az ilyen jellegű megállapodások helytelenítése persze nem magyar sajátosság. Hasonló módon érvelt Prágai Kosmas is, amikor I. Břetislav fejedelem 1055-ben, halála előtt tett, Csehország felosztását megtiltó, és az addigi cseh trónviszályokat Morvaországba „exportáló" végrendeletéről értekezett.[81] Igaz, a krónikaíró a fejedelem rendeletét több mint két emberöltővel az események után jegyezte le, ám paradox módon épp ez növeli értékét: mivel Kosmas megtapasztalta az 1055 után Csehországot és Morvaor-

---

[78] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV i. m. SRH I. c. 88. 345.

[79] *Domanovszky Sándor*: Az Árpádok trónöröklési jogához. Századok 63. (1929:1–3. sz.) 37–52., itt 49–50.

[80] *Gerics J.*: Legkorábbi Gesta-szerkesztéseink i. m. 82–83.; *Kristó Gy.*: A 11. századi hercegség i. m. 67.

[81] „Quia me mea fata vocant et atra mors iam pre oculis volat, volo vobis assignare et vestre fidei commendare, qui post me debeat rem publicam gubernare. Vos scitis, quia nostra principalis genealogia partim sterilitate partim pereuntibus in inmatura etate me usque ad unum fuit redacta. Nunc autem, ut ipsi cernitis, sunt mihi a Deo dati quinque nati, inter quos dividere regnum Boemie non videtur mihi esse utile, quia omne regnum in se ipsum divisum desolabitur. Quia vero ab origine mundi et ab initio Romani imperii et usque ad hec tempora fuerit fratrum gratia rara, testantur nobis exempla rata. Nam Cain et Abel, Romulus et Remus et mei attavi Bolezlaus et sanctus Wencezlaus si spectes quid fecerint fratres bini, quid facturi sunt quini? Hos ergo quanto potiores ac potentiores intueor, tanto mente presaga peiora augurior. Heu mens semper pavida genitorum de incertis fatis natorum. Unde previdendum est, ne post mea fata aliqua inter eos oriatur discordia propter obtinenda regni gubernacula. Qua de re rogo vos per Dominum et obtestor fidei vestre per sacramentum, quatinus inter meos natos sive nepotes semper maior natu summum ius et solium obtineat in principatu omnesque fratres sui sive, qui sunt orti herili de tribu, sint sub eius dominatu. Credite mihi, nisi monarchos hunc regat ducatum, vobis principibus ad iugulum, populo ad magnum deveniet damnum." – Cosmae Pragensis Chronica Boemorum i. m. II. c. 13. 102

országot birtokló Přemyslidák állandó trónharcait, az országfelosztás káros voltának hangsúlyozása nyilván nem véletlen. Szintén utólag hangsúlyozta a *divisio regni* előnytelenségeit Gallus Anonymus, aki egy helyen kifejezetten arról írt, hogy milyen károkat von maga után, ha egy országban két, egymással szembenálló uralkodó található.[82] Mindennek alapján — véleményünk szerint — feltételezhető, hogy a 88. krónikafejezetben olvasható, az ország megosztásának kedvezőtlen következményeire történő utalás a dukátus felszámolásának ideje körül keletkezhetett, és utólag kívánt érveket szolgáltatni a királyi hercegség megszűnéséhez.

A 88. krónikafejezetben foglaltak rávilágítanak azonban még egy körülményre, az András és Béla közötti kapcsolat minőségére. A krónikaszövegből egyértelműen kiderül, hogy András az örömben és az ország javainak birtoklásában is társat keresett testvérében. A jelenetben leírt szituáció — hogy mind a rosszban, mind a jóban társai és támaszai legyenek egymásnak — tökéletesen megfelelt annak Meroving-korból örökölt,[83] a Karoling-korban is vallott szemléletnek, hogy a barátság a barátok egyenlőségén alapul.[84] Az ilyen — általában, de nem szükségszerűen — rokonok közötti barátság már a Meroving-kortól kezdve egyfajta véd- és dacszövetségként működött, és kiterjedt az élet szinte minden területére, magába foglalta a segítség és a támogatás minden lehetséges formáját, sőt elvileg át lehetett örökíteni a leszármazókra is.[85] Az András és Béla között fennálló viszony tehát — noha az ország feletti hatalmukat és felelősségüket kétharmad-egyharmad arányban osztották meg — a családon belüli egyenlőségen nyugodott. Hasonló jelenségeket figyelhetünk meg a Přemyslidák és Piastok hatalmi gyakorlatában is. Ismét érdemes felidézni I. Břetislav fejedelem végrendeletét, mellyel a haldokló fejedelem véget akart vetni a prágai fejedelmi trónért folytatott harcoknak, kimondva, hogy azt mindig a legidősebb férfiutód örökli, az összes többi családtagot alárendelve az elsőszülött uralmának.[86] Bár a rendelet mondanivalójának megítélésében máig nem született meg a szakmai konszenzus,[87] a 1125 előtt lejegyzett történetből egyértelműen kiderül, hogy a végrendelet életbeléptetéséig az egy atyától származó férfiutódok elvileg egyenlőséget élveztek a családon belül. Hasonló tendencia figyelhető meg a Piastok Lengyelországában is. Gallus Anonymus krónikája utólag, és III. Bolesław javára elfogultan tárgyalja az eseményeket, így Zbigniew csak 1112 után bekövetkezett tragédiáját rendre megelőlegezi a krónika koráb-

---

[82] „Unde posteri sibi caveant vel presentes, ne sint in regno pares dissidentes." – Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum, i. m. II. c. 36, 105.

[83] Vö.: *Wolfgang Fritze*: Die Fränkische Schwurfreundschaft der Merowingerzeit. Ihr Wesen und ihre politische Funktion. Zeitschrift für Savigny-Stiftung. Germanistische Abteilung. 71. (1954) 74–125.

[84] „Quid est amicitia – aequalitas amicorum." – Alcuinus: De dialectica. Patrologia Latina, ed. J. P. Migne, 101., 978.

[85] A 10. és 11. század viszonyaira nézve számos példával és a korábbi szakirodalom ismertetésével együtt l.: *Gerd Althoff*: Verwandte, Freunde und Getreue. Zum politischen Stellenwert der Gruppenbildungen im frühen Mittelalter. Darmstadt 1990. 86–87.

[86] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum i. m. II. c. 12. 102.

[87] Összefoglalóan, a régebbi irodalommal együtt l.: *Žemlička, J.*: Čechy v dobe knížecí i. m. 73.; *Wihoda, M.*: Morava v dobe knížecí i. m. 115.

bi részeiben is, elvitatva a *regnum*hoz való jogot a fejedelemtől, sőt, eleve törvénytelennek próbálta meg beállítani Zbigniew személyét.[88] Nem tudta azonban megkerülni az állásfoglalást abban a kérdésben, hogy milyen volt eredetileg a két fivér viszonya egymáshoz. Elbeszélése szerint, miután Zbigniew 1093 körül visszatért a kolostorból, ahol taníttatták, apja békét kötött vele, s ekkor először fiának szólította.[89] Gallus Anonymus azt is kénytelen volt az olvasóközönség elé tárni, hogy apjuk és a geszta „Vid ispánjaként" szerepeltetett Sieciech vajda mesterkedéseivel szemben a két fivér megegyezett egymással, hogy mindenben támogatni fogják egymást.[90]

Visszatérve tehát a 88. krónikafejezetben foglaltakra, feltehető, hogy Álmos alávetése és a dukátus felszámolása ideje táján a dinasztián belüli hatalommegosztás egyik alapelvének a hercegek és királyok közötti egyenlőséget tartották, és a krónikában a dukátus kialakulása és megszűnte között történt viszályok bemutatásakor az elvnek komoly elentőséget tulajdonítottak.

Korona és kard – Béla alávetési kísérlete a várkonyi jelenetben

Ismeretes, hogy András és Béla viszonya akkor romlott meg, amikor I. András politikailag érthetően, ám a testvérével kötött megállapodást felmondva királlyá koronáztatta fiát, Salamont. A történtek közvetlen következményeit javarészt a 14. századi krónikakompozíció 92. fejezetében olvashatjuk. Az úgynevezett várkonyi jelenetet fenntartó szövegrészek értelmezésében, keletkezési idejében nincs konszenzus a magyar krónikakutatók között. Kristó Gyula — elfogadva a korábbi irodalomtörténeti kutatás véleményét, amely elsősorban epikus, illetve népi történetként tekintett a várkonyi jelenetre, s benne a jó és a rossz közötti választás lehetőségét hangsúlyozta ki[91] — úgy vélekedett, hogy a krónikarészlet egyfajta kompromisszum lenyomata, amely Kálmán koránál korábban nem keletkezhetett.[92] Csóka J. Lajos 12. századi betoldást látott benne, s a Hartvik-legendában érvényesülő koronafogalom lenyomatának tekintette.[93] Kristó elképzeléseivel szemben Gerics József a 92. fejezetet a Salamon-kori krónikaszerkesztmény részének tartotta.[94] Tóth Zoltán korábbi kutatásait is felhasználva,[95] kimutatta az angolszász Dustan-Egbert ordó használa-

---

[88] Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum i. m. II. c. 3. 67.

[89] „eumque tunc primum filium suum appellavit." – Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum i. m. II. c. 4. 71.

[90] „Ipsi fratres iureiuando se coniunxerant et inter se signum fecerant, quod ... alter alteri subvenire cum totis viribus suis nullius more pateretur inducias." – Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum i. m. II. c. 16. 71.

[91] *Kardos Tibor*: Középkori kultúra, középkori költészet. A magyar irodalom keletkezése. A Magyar Történelmi Társulat Könyvei VII. H. n. 1941. 101.

[92] Kristó Gyula: XI–XIII. századi epikánk és az Árpád-kori írásos hagyomány. Ethongráfia 83. (1972:3. sz.) 53–73. Az oldalszámokat a tanulmány későbbi kiadásából idézzük. In: *Uő*: Tanulmányok az Árpád-korról. Bp. 1983. 330–353., itt 340–343.; l. még: *Uő*: Legitimitás és idoneitás i. m. 596–597.

[93] *Csóka J. Lajos*: A latin nyelvű történeti irodalom kialakulása Magyarországon a XI–XIV. században. (Irodalomtörténeti Könyvtár, 20.) Bp. 1967. 419.

[94] *Gerics J.*: Legkorábbi Gesta-szerkesztéseink i. m. 83.

tát a 11. században, melyben nem szerepelt a kard a királyavatás jelvényei között. Mivel a kard Magyarországon Kálmán korában már királyi felségjelvény volt, illetve 1074 után a hercegek bizonyíthatóan hercegi koronát viseltek,[96] Gerics úgy foglalt állást, hogy „számolnunk kell az uralkodói jelvények hazai történetében olyan szakasszal, amelyben kétségtelenül érvényes volt a hercegi és királyi jelvények viszonyának a 92. fejezetben adott ábrázolása".[97]

Nem férhet kétség Gerics József megállapításának helyességéhez. Bajosan lehetne csak epikus szimbólumokat látni a korona és a kard közötti választásban, és csak nehezen lehetne hinni abban, hogy csupán a jó és rossz közötti választás népi motívumával állunk szemben. A történetnek meg kellett felelnie a korabeli közfelfogásnak és jogrendnek. Kézenfekvő magyarázatot adhatna a kard önálló szerepeltetésére történetírásunk megfigyelése, hogy a dukátusnak elsősorban határvédelmi, illetve általános katonai funkciói voltak, és hogy a mindenkori dux elsősorban a királyi hatalom katonai támasza volt.[98] Természetesen nem férhet kétség ahhoz, hogy a mindenkori királyi hercegek katonai feladatokat is elláttak. Azonban a hatalomgyakorlás általában együtt járt a katonai feladatok ellátásával is,[99] így értelemszerűen királyi feladat is volt. Mindezért a továbbiakban alaposabb vizsgálatra szorul az a kérdés, hogy lehetett-e, és ha igen, akkor milyen értelemben lehetett önálló hatalmi jelvény a kard.

A kard (*gladius*, *spata* vagy *ensis* néven) elmaradhatatlan kelléke volt az uralkodói öltözéknek,[100] a koronával és a jogarral együtt része volt az uralkodó vagyonának, s e minőségében részévé vált a családi örökségnek. Ez már azelőtt is így volt, mielőtt a kard bekerült volna a koronázási ordókba. A korona és a többi koronázási jelvény és öltözet osztozott egymás sorsában: együtt lehetett őket elnyerni az uralkodó végakaratának megfelelően. Már a 9. századból is vannak adataink, hogy az uralkodók végrendeletileg előre gondoskodtak személyes tárgyaik, így pl. a kardjuk örökléséről is. Nagy Károly Einhard életírásából ismert végrendeletében még csak általában rendelkezett arról, hogy osszák szét, illetve adják el személyes tárgyait,[101] Jámbor Lajos viszont végakaratában már konkrétan meghagyta, hogy Lotár örökölje koronáját és kardját.[102] Hogy

---

[95] *Tóth Zoltán*: Attila's Schwert. Budapest 1930, különösen 130–131.; Vö. még: *Uő*: Gladius divinitus ornatus. (Megjegyzések a német koronázási formula keltéhez). Századok 67. (1933) 481–517., itt 485–487.

[96] *Gerics József*: A magyarországi királykoronázás szertartásáról az 1050-es években. In: *Uő*: Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban. (METEM könyvek 9.) Bp. 1995. 121–133.

[97] *Gerics J.*: A magyarországi királykoronázás szertartásáról i. m. 128.

[98] A dukátus határvédelmi funkcióihoz l.: *Györffy Gy.*: A magyar nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az országig i. m. 52–53.; A hercegek a királyság peremterületeinek alávetésében játszott szerepére l.: *Kristó Gy.*: A 11. századi hercegség i. m. 84–85.; A dukátus katonai funkciójához és a morvaországi határszakasz védelmében betöltött szerepéhez l. még: *Koszta L.*: A nyitrai püspökség létrejötte i. m. 282–284.

[99] Vö.: „...strenui militis et boni imperatoris officia simul exeguebatur." - *Florentii Wigorniensis Monachi Chronicon ex chronicis*. Ed B. Thorpe. London 1848 (English Historical Society I.). 175. Az idézett szöveg eredetileg Sallustiustól származik.

[100] Már ebben a szellemben nyilatkozott Einhard is fent már idézett Nagy-Károly életrajzában: „..et gladio semper accinctus..." – Einhardi Vita Caroli Magni i. m., c. 23. 28.

[101] Einhardi Vita Caroli Magni i. m. c. 23–24., 37–41., különösen 39.

itt nem puszta családi vagyonfelosztásról, hanem a hatalom e jelvényekkel történő átruházásáról van szó, arra bizonyítékul szolgál, hogy az uralkodó elrendelte, írják össze a kincstárában található, királyi ékeknek nevezett koronákat, fegyvereket, edényeket és egyéb tárgyakat,[103] s ezekből választotta ki a Lotárnak küldendő hatalmi jelvényeket, a koronát és a kardot. A Jámbor Lajosról nyilván nem elfogulatlan képet festő történetíró természetesen túlozhatott is, hiszen a császár végrendelkezéséről szintén tudósító Fuldai évkönyvek szerint csak a korona és a jogar átadására került sor.[104] Ám a Kopasz Károly császár és nyugati-frank király halála utáni események igazolják, hogy — legalábbis Jámbor Lajostól kezdve — a korona és a kard együtt került átadásra. Kopasz Károly 877. évi halálakor ugyanis felesége, Richildis elküldte a trónutódnak, II. (Hebegő) Lajosnak a királykoronázáshoz szükséges kellékeket, köztük a koronát és a kardot, s átadta neki apja parancsát, azaz végrendeletét.[105] Nem világos, hogy annak, hogy Jámbor Lajos halála után legkisebb fia végrendeletében is megismétlődött a hatalomgyakorlás kellékei között a kard szerepeltetése, van-e valami köze ahhoz, hogy Jámbor Lajos a Lotár számára átadott uralmi jelvények kapcsán kötelezte fiát arra, hogy tartsa tiszteletben utolsó feleségétől, Judittól született fia, a későbbi Kopasz Károly jogait.[106] Mindenesetre Hebegő Lajos halála után a kard és a korona ismét együtt tűnnek fel a következő uralkodó hatalmi jelvényei között, ami ismét csak arra utalhat, hogy a Jámbor Lajos életrajzában olvasható hír igaz lehetett.[107] A korona és a kard együttes szerepeltetése, illetve továbbadásuk a trón kijelölt örökösének azonban nem csak Karoling-dinasztiában fordult elő. Egy jóval későbbi, a 11. század utolsó évtizedeiben történt esemény is rávilágít, hogy a korona és a kard együttesen játszottak szerepet a trónöröklésben. A Jumiège-i Vilmos által írott *Gesta Normannorum Ducum*ban maradt fenn a Hódító Vilmosnak tulajdonított végrendelet, melyben az uralkodó halála előtt felosztotta birodalmát fiai között, mégpedig úgy, hogy II. (Vörös) Vilmosra hagyta Angliát, normandiai birtokait Robert nevű fia örökölte, harmadik férfiutódját, a II. Vilmos halála után végül mégis uralomra jutott Henriket pedig 5000 fonttal elégítette ki. A végrendelet

---

[102] „Et Hlotario quidem coronam, ensem auro gemmisque redimitum eo tenore habendum misit..." – Astronomus, Vita Hludowici imperatoris i. m. c. 63, 548.

[103] „...et rem familiarem, que constabat in ornamentis regalibus, scilicet coronis et armis, vasis, libris vestibusque sacerdotalibus, per singula describi iuberet." – Astronomus, Vita Hludowici imperatoris i. m. c. 63, 548.

[104] „Hunc enim ferunt imperatorem morientem designasse, ut post se regni gubernacula susciperet, missis et insigniis regalibus, hoc est sceptro imperii et corona." – Annales Fuldenses sive annales regni Francorum orientalis. Ed. Friedrich Kurze. MGH SRG in usum scholarum separatim editi 7. Hannover 1891. Ad. a. 840, 31.

[105] „Richildis ... ad Hlodowicum veniens ... attulit ei praeceptum, per quod pater suus illi regnum ante mortem suam tradiderat, et spatam, qaue vocatur Sancti Petri, per quam eum de regno revestiret, sed et regium vestimentum et coronam ac fustem..." – Annales Bertiniani. Ed. Georg Waitz. MGH SRG in usum scholarum separatim editi 5. Hannover 1883. Ad. a. 877, 137–138.

[106] Astronomus, Vita Hludowici imperatoris i. m. c. 63. 548.

[107] „...et sentiens se mortem evadere non posse, per Odonem ... et Album... coronam et spatam ac reliquum regium apparatum filio suo Hludowico misit, mandans illis qui cum eo erant, út eum in regem sacrari ac coronari facerent." – Annales Bertiniani i. m. 148.

tanúbizonysága szerint az uralkodói jelvényeket, így a koronát, a kardot és a jogart Vilmos örökölte.[108] A szöveg nem problémamentes; a kutatás kimutatta, hogy kevés kivétellel Jámbor Lajos fent idézett végrendeletének és Einhard Nagy Károly életrajzának szinte szolgai átvételén alapul.[109] A vélelmezett végrendelet 1097 körül, II. (Vörös) Vilmos és testvére, a Normandia és Maine hercegségét megörökölt Robert közti vita eredményeképp születhetett meg. A szöveg egyértelműen azt a célt szolgálta, hogy II. Vilmos apja végakaratát olyan színben tűntesse fel, mintha neki járt volna a királyi hatalom összes jelvénye, testvérének pedig csak a hercegség. Így — mivel a normandiai elitek tiltakoztak a hatalmi területek megosztása miatt — II. Vilmos apjára hárította át a felelősséget azért, hogy a kontinentális és angliai normann birtokok nem maradtak egy kézben.[110]

A korona és a kard tehát a szokások szerint egy kézben öröklődött tovább. Mindennek fényében érdemes közelebbről megvizsgálni, hogy milyen esetekben tűnik fel a korszakban a kard egyedül, tehát nem a korona társaságában.[111] Gallus Anonymus szerint Zbigniew megvakításához és végleges eltávolításához az adta az utolsó lökést, hogy amikor Boleslaw — szembemenve a szokásokkal — sokadszorra megbocsátott neki, és visszaengedte az országba, Zbigniew nem szerényen, *miles*ként, hanem muzsikusok társaságában, trombitaszó kíséretében és maga előtt kardot vitetve (*ense praecedente*) tért vissza, jelezve, hogy uralkodni jött és nem szolgálni.[112] Ennek a bevonulásnak ugyanis fordítva kellett volna történnie: a helyes az lett volna, ha Bolesław vonul be a városba, a Jézus jeruzsálemi bevonulását imitáló *adventus regis* szabályainak megfelelően, és a kardját valaki más, a jelen esetben nyilván Zbigniew vitte volna. Bár a 12. századból számos hasonló példát ismerünk,[113] ami esetleg arra engedne követ-

---

[108] „...et Willelmo quidem, suo filio, coronam, ensem, sceptrum...habendum permisit." – The Gesta Normannorum Ducum of William of Jumièges, Orderic Vitalis and Robert of Torigni. Ed. Elisabeth van Houts. Oxford 1992–1995. Vol. 2, 186.; A „De obitu Willelmi" szövegének kritikai kiadását l. még: *Katherine Lack*: The De Obitu Willelmi: Propaganda for the Anglo-Norman Succession, 1087–88? English Historical Review CXXIII. (2008:505 sz.) 1417–1456., a szöveget l.: 1445–1456.

[109] Vö. *John Gillingham*: At the Deathbed of the Kings of England. In: Herrscher- und Fürstentestamente im westeuropäischen Mittelalter. Hg.von Brigitte Kasten (Norm und Struktur, Studien zum sozialen Wandel im Mittelalter und früher Neuzeit 29.). Köln–Weimar–Wien 2008. 509–530., itt 525. és 73. jz.; A kérdés teljes irodalmát összefoglalóan l.: *Lack, C.*: De Obitu Willelmi i. m. 1445–1449.

[110] *Lack, C.*: De Obitu Willelmi i. m. 1439.

[111] A példák között nem említjük a Hersfeldi Lampertnél fennmaradt története, mely szerint Salamon király anyja Attila állítólagos kardját odaajándékozta Northeimi Ottónak. Ebben az esetben ajándékról, udvari reprezentációról van szó. Vö. *Zsoldos Attila*: Az Árpádok és asszonyaik. A királynéi intézmény az Árpádok korában. (Társadalom és Művelődéstörténeti Tanulmányok 35.) Bp. 2005. 128. A történetnek nézetünk szerint IV. Henrik és Ottó herceg viszonya szemszögéből van elsősorban jelentősége. A szövegre lásd: Thoroczkay Gábor, in: Írott források az 1050–1116 közötti magyar történelemről i. m. 106–107., és 584. j.

[112] „...non se serviturum sed regnaturum designabat." – Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum i. m. c. 25. 155.

[113] Éppen a 12. század lengyel történelméből ismert egy ilyen eset: a Magdeburgi Évkönyvek jegyezték fel, hogy 1135-ben maga III. Bolesław, akiből *miles* lett, vitte III. Lotár császár kardját Merseburgban, mikor hosszas háborúskodás után végül elismerte a birodalom főségét. Vö.: „Bolizlaus

keztetni, hogy kardvitel szimbóluma a nyugat-európai társadalom és gondolkodás 12. századi átalakulásával állhat összefüggésben, már jóval korábbi időkből is lehet hasonló esetekről olvasni. Dudo de Saint-Quentin jegyezte fel IV (Tengerentúli) Lajos nyugati frank és sógora,– a történetben hibásan Henriknek nevezett – I. Ottó német-római király illetve császár találkozását.[114] A történet szerint IV. Lajos, aki ragadványnevét onnan nyerte el, hogy gyermekkorában angliai „emigrációban" volt kénytelen élni, katonai segítséget kért Ottótól. Ő azonban csak úgy volt hajlandó tárgyalni vele, ha régi barátja, a normann dinasztia megalapítója, Rollo fia, I. (Hosszúkardú) Vilmos normandiai herceg közvetít közöttük. A megállapodásnak megfelelően a normandiai herceg ezután követet küldött Ottóhoz, aki beleegyezését adta a találkozóhoz, és elküldte Vilmoshoz egy Cono névre hallgató bizalmasát, aki Vilmossal együtt vonult Vizébe, a nyugati-frank és szász uralkodó találkozójára. Cono nem csak bejelentette a normandiai herceg érkezését, hanem kardját is vitte, amivel Vilmos uralkodói nagyságát akarta kifejezésre juttatni.[115] Dudo de Saint Quentin történetén kívül számos más, még a 12. század előtt történt hasonló esetet ismerünk. Merseburgi Thietmar tartotta fenn Anfridus (a későbbi Szent Anfridus utrechti püspök) történetét, aki még fiatal korában, miután hadi szolgálatra adták, I. Ottó kardvivőjeként szerepelt a király római bevonuláskor.[116] Ebben az esetben Thietmar különös hangsúlyt fektetett arra, hogy kifejezésre juttassa azt a bizalmi viszonyt, aminek fenn kellett állnia ahhoz, hogy valaki egyáltalán ebbe a helyzetbe kerülhessen. A merseburgi püspök egy másik megjegyzése szerint a birodalom és Lengyelország háborúja során a II. Henrikkel kibékülni kívánó Vitéz Bolesław maga látta el a császár mellett a kardhordozói teendőket, miután az uralkodó *miles*évé tette.[117] A kardhordozás szimbolikus jelentősége tehát abban állt, hogy maguknak az uralkodóknak a hatalmát és uralkodni akarását fejezte ki – aki a kardjukat vitte, alárendelte magát az uralkodó hatalmának.

A kardhordozás mellett azonban más, a várkonyi jelenet szempontjából ugyancsak nem jelentéktelen példákat ismerünk a kard önmagában való szerepeltetésére. Dudo de Saint Quentin fent már idézett története nem ért véget ugyanis Hosszúkardú Vilmos bevonulásával. A lotaringiaiakat és a szászokat irritálta Vilmos megérkezése, és ezért gúnyosan megkérdezték Conót, hogy miféle csodás tehetséggel és hatalommal rendelkezik a normann herceg, aki arannyal borítva, csupán 500 katonával érkezett meg?[118] A sértést Vilmos még lenyelte,

---

vero post sacramenta in die sancto manibus applicatis miles eius efficitur, et cesari ad ecclesiam processuro, gladium illius ante ipsum portavit." – Annales Magdeburgenses i. m. 185. Az esemény értékelésére l. még: *Dalewski, Z.*: Ritual and Politics i. m. 17.

[114] Dudo de Saint-Quentin: De moribus et actis primorum Normanniae ducum. Ed. Jules Lair. Memoires de la Societé des Antiquiaries de Normandie III./3. Caen 1865. 194–197.

[115] De moribus et actis primorum Normanniae ducum i. m. c. 52. 197.

[116] „Romam sane predicto cesare ingrediente, non minimum confisus in iuvene fecit eum spataferium suum..." - Thietmari Merseburgensis episcopi Chronicon i. m. IV. 32. 169.

[117] „...et post sacramenta regi ad ecclesiam ornato incedenti armiger habetur." – Thietmari Merseburgensis episcopi Chronicon i. m. VI. 91. 382.

[118] „...Lotharienses et Saxones coeperunt invective et ironice alloqui Cononem, dicentes: Quam mirae sufficientiae et potestatis est dux... qui huc advenit auro computus et ornatus cum militibus quingentis?" – De moribus et actis primorum Normanniae ducum i. m. c. 52. 197.

de a katonái nem, és másnap, uruk tudta nélkül átmentek a szászok táborába, ahol nekiláttak szétverni I. Ottó hadseregének szállását. Vilmos, hogy megfékezze saját emberei magánakcióját, megkérte az őt az eseményekről értesítő Conót, hogy vigye el a kardját és mutassa meg a katonáknak, akik erre csendben elhagyták a szászok szállását.[119] A jelenetet a kutatás megkísérelte közvetlenül összefüggésbe hozni azzal, hogy I. Vilmos normandiai herceg ragadványneve Hosszúkardú volt,[120] ám inkább azok az értelmezések állhatnak közelebb az igazsághoz, hogy Cono az uralkodó szolgálatában járt el, és e minőségében vitte és mutatta fel Vilmos kardját.[121]

Végül arra, hogy a kard egyúttal világosan kifejezte a két fél közötti rangkülönbséget is, álljon itt egy szemléletes történet Reimsi Richer tollából. Elmondása szerint II. Ottó német-római császár és Capet Hugó herceg találkoztak, hogy tárgyalásokat folytassanak. A tárgyalás előtt Ottó mindenkit kiküldött a teremből, s a kardját letette egy székre. A beszélgetés végeztével felkelt, a kardot otthagyta, és megkérte Hugót, hogy menjen vissza érte és hozza utána. Ezzel a jelenlevők számára nyilvánvaló jelét adta annak, hogy Hugó Ottó vazallusa lett. A gesztus szimbolikus erejét leginkább a Hugó herceget tolmácsként kísérő orléans-i püspök értette meg, aki azonnal kikapta a kardot Hugó kezéből, és maga vitte Ottó után.[122]

Visszatérve a 92. krónikafejezethez, megállapítható: korántsem biztos, hogy a korona és kard szembeállítása csak a koronázási ordók szemszögéből értelmezhető. Ugyancsak kérdéses, hogy a kard csak a katonai feladatok ellátásának szimbóluma-e. A fenti példák alapján látható, hogy a Karoling-kortól kezdve, amikor a kard még meg sem jelent a koronázási ordóban, az uralkodók a családi vagyon részeként rendelkeztek a koronáról, a kardról és a többi jelvényről illetve öltözékről, s ezeket egyetlen személyre hagyták rá, nem osztották meg. A kard külön szerepeltetése általában az alárendeltség szimbóluma volt.

---

119 „Tunc Willelmus ensem...dedit Cononi, ut indicio exeundi deferret eum et ostenderet legioni domibus residenti domosque adhuc dissipanti. Quum autem Cono iterum festinans illis occurreret, ensemque Willelmi ducis...illis demonstraret, continuo non modo adquiescunt, verum summissio voltu proclivi contra ensem, domos dimiserunt, seseque nimium in exitu opprimentes, sine murmure ad suum ducem reverterunt." – De moribus et actis primorum Normanniae ducum i. m. c. 52. 197.

120 *Leah Shopkow*: The Carolingian World of Dudo de Saint Quentin. Journal of Medieval History 15. (1989) 19–37., különösen 32–33.

121 *Hermann Kamp*: Die Macht der Zeichen und Gesten. Öffentliches Verhalten bei Dudo von Saint-Quentin. In: Formen und Funktionen öffentlicher Kommunikation im Mittelalter. Hg.von Gerd Althoff. (Vorträge und Forschungen 60.). Stuttgart 2001. 125–156., itt 135.

122 „Otto gloriam sibi parare cupiens, ex industria egit, ut omnibus a cubiculo regio emissis, eius gladius super sellam plectilem deponeretur. Dux etiam solus cum solo episcopo introduceretur, ut rege Latiariter loquente, episcopus Latinitatis interpres, duci quicquid diceretur indicaret. Introgressi igitur a rege ingenti favore excepti sunt. Rex iniuriarum querelam deponit. Et osculum dans, gratiam sui favoraliter amico impertit. Post multa colloquia de amicicia habenda, cum rex exiret, gladiumque respiciens peteret, dux paululum a se discedens se inclinavit ut gladium tolleret, ac post regem ferret. Hac enim causa super sellam relictus fuit, ut dum dux cuntis videntibus gladium ferret, in posterum etiam se militaturum indicaret. Episcopus vero duci consulens, gladium ab eius manu rapuit, et ipse deferens post regem incessit." – Richeri historiarum IIII. Ed. Harmut Hoffmann. MGH SS 38. Hannover 2000. III. 84–85., 217–218.

Így — nem vonva kétségbe a Dustan-Egbert-ordó megjelenését Salamon koronázása során — erős a gyanú, hogy itt egy jól megtervezett, teátrális jelenettel állunk szemben, amely két egyenrangú családtag találkozásával kezdődik, de az uralkodó és vazallus távozásával végződik. Hasonlóan a példaként felhozott fenti esetekhez, még az sem biztos, hogy ténylegesen megtörtént eseményeket kell keresnünk a várkonyi jelenetben. Nézetünk szerint ugyanis a király és herceg találkozását megörökítő szövegrészlet éppen a fejezet elején olvasható, egyébként hihető állításnak mond ellent, hogy Salamont Béla, annak fiai és az ország főembereinek egyetértésével kenték fel királlyá. A történetből inkább egy olyan érvrendszer bontakozik ki, amely egy kisszámú, válogatott, a történet jelképes elemeit, illetve azoknak a kifordított, helyenként groteszk módon történő közlését is megérteni képes közönség számára készült. Valószínű, hogy a korona és kard története a ma ismert formájában Salamon koránál később keletkezett, és arra próbált meg érveket felsorakoztatni, hogy az eredeti, a krónika 88. fejezetében foglalt családi megállapodástól már korábban is megpróbáltak eltérni, csakhogy ez a kísérlet nem volt érvényes. Rögtön szembetűnik ugyanis, hogy Béla csak kényszerből fogja meg a kardot, azaz nem tekinti érvényesnek a testvére által követelt alávetést. A másik tudatlanságának kihasználásával, illetve csalással kikényszerített szolgálat, mint azt a Capet Hugó és II. Ottó közötti, Richer tollából ismert tréfás eset is rögzítette, a szimbólumokat ismerők, és az adott eset részleteit tudók szemében jogtalan volt, ezért — miként az orléans-i püspök beavatkozása is bizonyítja — felléptek ellene.

A másik furcsaság a várkonyi jelenetben, hogy I. András Béla lábához vetette magát. Ez első látásra a kibékülés, a kompromisszum jele is lehetne. Azonban az uralkodók látványos, térdre borulással összekötött kérése a korban leginkább a hatalom kifejezésének eszköze volt. A megalázkodva kérő király a megalázkodással éppen hatalma erejét juttatta kifejezésre, hiszen — ahogy ezt számos példa igazolja — egy ilyen teátrális gesztus után már szinte lehetetlen volt nem teljesíteni vagy nem betartani a neki tett ígéreteket.[123] Vélelmezhető tehát, hogy a várkonyi jelenetben megörökített történet, a korona és kard kibékülése nem a Salamon megkoronázásához szükséges konszenzus megszerzését akarta elmesélni, hanem a két testvér közötti eredeti jogviszony felrúgásának folyamatát mutatja be. Keletkezésének idejével kapcsolatban persze továbbra sem lehet egyértelmű választ adni arra, hogy vajon Salamon korához, a király és a hercegek közötti együttműködés időszakához köthető, vagy később jegyezték le. Azonban a kardnak a hercegség szimbólumaként történő, jelen időben való szerepeltetése inkább a Kálmán-kori realitásoknak felelt meg, mikor Álmost már alávetették. A jelenetben persze nyilván tekintettel kellett lenni a Béla-ág érdekeire is, amit legjobban a herceg ellenkezésében, és persze a későbbi eseményekben követhetünk nyomon.

---

[123] Számos példával együtt l.: *Garnier, C.*: Die Kultur der Bitte i. m. 88–123, különösen 89–96.

Salamon és Géza – a búzási osztozkodás

Arra, hogy a várkonyi jeleneten kívül is találkozunk a 14. századi krónikakompozícióban hasonló történetekkel, álljon itt még egy példa.[124] Mint ismeretes, Salamon király és Géza között konfliktushoz vezetett, hogy Nándorfehérvár ostromakor a görögök nem a királynak, hanem Géza hercegnek adták meg magukat, amit Salamon sértésként fogott fel. Géza a krónika elmondása szerint nem volt hajlandó egyharmad-kétharmad arányban megosztozni a zsákmányon, mire Salamon a Vid ispán birtokán történt zsákmányfelosztáskor már kedvezőtlenebb feltételek mellett kívánt Gézának részt juttatni a javakból.[125] A király és herceg vitáját történetírásunk eltérően ítéli meg, Hóman Bálint például Salamon és Vid emberi gyarlóságára vezette vissza a konfliktus forrását.[126] Ezzel szemben Makk Ferenc nem a zsákmány egyenlőtlen elosztását látja a konfliktus forrásának, hanem Géza törekvését, hogy szűkítse vagy átvegye a királyi hatalom jogköreit.[127] Az osztozkodás körül kialakult helyzet pontos megítélését bonyolítja, hogy a krónika szövege e helyen romlott, s csak egy rosszul érthető szövegvariáns áll rendelkezésünkre.[128] A nyilvánvalóan romlott szöveget már Domanovszky Sándor megkísérelte kijavítani,[129] majd Mályusz Elemér emendálta a Thuróczy-krónika 15. századi brünni kiadása alapján, s arra a következtetésre jutott, hogy Thuróczy egy olyan kéziratból dolgozhatott, amely még kevésbé romlott állapotban közölte az események szövegét.[130]

SRH I., c. 109, 375.	SRH I., c. 109, 375., Domanovszky emendációja	Thuróczy-krónika
„...thezaurum ...rex ... in quatuor partes divisit, et quartam partem duci, de tribus partibus unam haberet, ut omnibus militibus, secundam autem Vyd, tertiam autem Ilia.	„...thezaurum... rex in quatuor partes divisit, et quartam partem duci, qui de tribus partibus unam haberet, ut omnibus militibus, secundam autem Vyd, tertiam autem Ilia."	„...thesaurum . . . rex ... in quattuor partes divisit. Et quartam partem duci de tribus partibus ut unam haberet cum omnibus militibus, secundam autem Vid, tertiam autem Ilia."

A Thuróczy-krónika alapján elvégzett emendáció nyomán könnyebben érthető szöveg jött létre, melynek értelmezése szerint a zsákmányt nem három, hanem négy részre osztotta a király. Ebből egyet magának és katonáinak tartott meg, egyet-egyet adott Vidnek illetve Iliának, Vid vejének, a negyedik rész pedig a hercegé lett. A lényegi változtatások ismét aktuálissá teszik a kutatásban korábban megfogalmazott ellenérveket: lehet-e, szabad-e a Thuróczy-kró-

---

[124] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV i.m. SRH I., c. 109–111. 374–376.

[125] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV, i.m. SRH I., c. 109. 375.

[126] *Hóman Bálint – Szekfű Gyula*: Magyar történet I. Budapest 1939. 272.

[127] *Makk Ferenc*: Salamon és I. Géza viszálya. In: Uő:A turulmadártól a kettőskeresztig. Tanulmányok a magyarság régebbi történetéről. Szeged 1998. 143–161., itt 152–153.

[128] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV i. m. SRH I. c. 109. 375.

[129] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV i. m. SRH I. c. 109. 375.

[130] *Mályusz Elemér:* A Thuróczy-krónika XV. századi kiadásai. Magyar Könyvszemle 83. (1967: 1. sz.) 1–11., itt 9.

nika alapján emendálni a 14. századi krónikakompozíció szövegét, illetve hogy nem torzította-e el maga Thuróczy az általa ismert krónikaszöveg tartalmát?[131] Az óvatosság már csak azért is indokolt, mert a Thuróczy-krónika kínálta szövegvariáns sem nyújt megnyugtató választ a textus eredeti értelmére. A problémák az *ut unam haberet cum omnibus militibus* szövegrészlettel kezdődnek, amely — a Mályusz-féle emendáció szerint — a király saját maga és katonái számára fenntartott részét jelentené. Ez azonban annyiban gyanút kelt, hogy míg Vid és Ilia részei *secunda* illetve *tertia pars* néven szerepelnek, a királynak és összes katonájának adandó rész nem *prima pars* néven tűnik elénk a szövegben. Mindemellett a kontextus szempontjából is kétséget ébreszt a szöveg ilyen irányú értelmezése. Furcsa ugyanis, hogy amíg az egész történet középpontjában az áll, hogy a király emberei Géza és Salamon rovására „többletbevételhez" jutnak, azaz Vidnek és Iliának saját rész jár, a király által a Nándorfehérvárnál elszenvedett presztízsveszteség miatt megbüntetni kívánt Gézának úgyszintén egy, igaz, negyedik rész, míg a király egyet birtokolna, de azt meg kellene osztania összes katonájával. Ez már csak azért is furcsa lenne, mert más, 12. század eleji forrásból ismert, hogy az uralkodók inkább megosztották a zsákmányt a katonáikkal, mintsem hogy velük együtt kapjanak egy részt.[132] Sőt, az uralkodóknak illett adni a zsákmányból a társadalom különböző szereplőinek, miként ez a Karoling-kortól kezdve számos forrásban nyomon követhető.[133] Nézetünk szerint azonban, elfogadva Mályusz Elemér elképzeléseit arról, hogy a Thuróczy-krónika alapján egy jobban értelmezhető szöveget kapunk, létezhet egy másik, a szöveg jelenleg olvasható állapotának megfelelően csak szigorúan hipotetikus megoldás is, amely új interpretációs lehetőségeket nyit meg a zsákmányfelosztás történetével kapcsolatban. Ha abból indulunk ki, hogy a krónika eleve nem említette a Salamonnak járó részt, akkor a helyzet az, hogy a király felrúgta a régi, még Béla és András idejére visszanyúló megoldást, mely szerint a családon belül kétharmad-egyharmad arányban kell megosztani a javakat. Rokona helyére saját embereit tette, s Gézát csak a zsákmányból a vitézeknek járó részből részesítette, azzal a szándékkal, hogy a herceg egy részt birtokoljon az összes katonával (*ut unam haberet cum omnibus militibus*). Ezzel Gézát gyakorlatilag lefokozta a vitézek szintjére, mintha alávetett lett volna a királynak, s helyére két olyan személyt tett, akik nem tartoztak a családhoz. Hogy ez nem teljesen lehetetlen elképzelés, arra a király és a hercegek közötti feszült dráma csúcspontján, a mogyoródi csatát követő események adják meg a választ, amikor is a László szájába adott szavakból kiderül, hogy Vid sem a hercegek ivadéka nem volt, sem a királyok törzsökéből nem származott, s ennek ellenére áhítozott a hatalomra.[134] A Vid ispán birtokán történt osztozkodás tehát, hasonlóan a várkonyi jelenethez, nézetünk szerint a „vájt fülű" közönség számára író-

---

[131] *Gerics József*: Szent László uralmának vitás kérdései a legendában és krónikában. Aetas 1994/1. 28–35., itt 28–29.

[132] „Sed de Dei misericordia vestraque probitate comperta convadatis, si iactancias et promissiones in predis dividendis et in conviviis meis habitas ad memoriam redicatis..." – Pl. Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum, i. m. I. c. 7. 24.

[133] Számos példával illusztrálva l.: *Reuter, T.*: Medieval Polities i. m. 237–239.

[134] Képes Krónika i. m. 81. illetve 525. jz.

dott, és elsősorban annak a folyamatnak a megértéséhez szolgáltatott érveket, hogy miként bomlott fel a családon belüli egyenlőség a 12. század elejére, illetve, hogy milyen ismételt sérelem érte a Béla-ágat.

IV.
Összefoglalás

A Karoling-kor dinasztikus konfliktusainak gyökerei a Merovingok sajátos családtervezési modelljében keresendők. Ezek a torzsalkodások jól körülírható „materiális" értékekért folytak, ám az egyes esetek és megoldási kísérleteik értelmezése elsősorban a kor eszmevilágának értékeit hordozó forrásanyagból ismert. Ennek egyik legnyilvánvalóbb következménye, hogy az egyes konfliktusokban szembenálló felektől elvárt viselkedést, illetve az általuk tanúsított magatartásformákat az elitek közötti kommunikáció nyelvén, a politikai teológia nyelvi eszköztárával fejezték ki. Másrészt ezek a konfliktusok elsősorban családi ügyek voltak, melyeket nem ritkán érzelmi alapon kezeltek. Így a családtaggal szembeni megtorló intézkedések általában magyarázatra szorultak.

A Nyugat-Európa keleti végvidékén a 9–10. században felemelkedett új dinasztiák, így az Árpádok, Piastok és Přemyslidák országaiban sem lehetett elkerülni ezeket a dinasztikus konfliktusokat, az ország megosztását és a trónharcok a politikai teológia keretén belüli értelmezését. Ez Magyarország esetében a dukátus néven ismert és legvalószínűbben a 11. század közepén keletkezett királyi hercegség körüli vitákat jelentette. Az I. András és Béla által kialakított hatalmi rendszer minden valószínűség szerint elsősorban „családi vállalkozás" volt, melyben a hatalommegosztás is az ország feletti egyharmad-kétharmad részben történt osztozkodás ellenére a családtagok egyenlőségén alapult. Bár ez a rendszer számos, itt nem részletezhető okból gyorsan válságba került, Kálmán koráig még a konfliktus időről-időre való kiéleződése ellenére is mindig vissza lehetett hozzá térni. Valószínű, hogy Kálmán volt az első, aki — talán a korszellem hatására is — újragondolta a családon belüli hatalommegosztás struktúráját, s mivel Álmos nem volt hajlandó együttműködni a régi szabályok szerint, a korban szokásos módon alávetette testvérét. Így *deditio* korábbi hagyományának megfelelően megszűnt közöttük a régi barátság. Azonban a vérrokon alávetése — ellentétben a családon kívül állókkal — nem volt könnyű feladat. A *deditio* értelmében ilyenkor elvileg megszűnt közöttük a rokonság, és egy alá-fölérendeltségi kötelék jött létre, amit a korban szintén barátságnak tekintettek. Ez nem ritkán feloldhatatlan ellentéteket szült a felek között, hiszen a vérrokonság ténye az alávetéssel sem változott meg. Ez az új „jogviszony" csak akkor volt működőképes, ha mindkét fél betartotta az alávetésből következő kötelezettségeket. Hogy ez Kálmán és Álmos esetében miért nem történt meg, további források hiányában nem tudjuk. Csak találgatni lehet, hogy a *deditió*ból fakadó kötelezettségeket talán maga Kálmán szegte meg elsőként azzal, hogy a Jeruzsálemből visszatérő testvérétől meg akarta vonni magánbirtokait is. Persze nem zárható ki az sem, hogy hasonlóan más korabeli esethez, Álmos sem gondolta komolyan az 1106-ban történt alávetéséből fakadó kötelezettségeket, ami automatikusan maga után vonta büntethetőségét.

Álmos alávetése azonban — függetlenül az Árpádok közötti 11. századi hatalmi küzdelmek alakulásától — a hányattatott sorsú 14. századi krónikaszerkesztmény szempontjából sem érdektelen. Nézetünk szerint jól látszik ugyanis, hogy létezett egy olyan, legkésőbb a Kálmán-ág uralmának vége előtt keletkezett elbeszélés, amelynek egyik legfontosabb mondanivalója az lehetett, hogy a korszak bevett szimbolikus nyelvén értő közönségnek elmondja, hogy miként kezdődött a „gyönyörű barátság" Magyarország királyai és hercegei között I. András és Béla idején, s hogyan ért véget Kálmán és Álmos korában.

THE END OF A FRIENDSHIP

The subjection of Álmos in 1106 and the early dynastic conflicts of the Árpáds

by Dániel Bagi

(Summary)

The present study focuses on one chapter of the struggle for the throne between king Coloman and prince Álmos, which can be read in one of the chapters of the 14-th-century chronicle compilation. It aims to determine the extent to which the subjection of Álmos, which occurred in 1106, influenced the judgement of the struggle for the throne among the Árpáds in the time of Coloman himself and of the rulers of his line. Subjection had been one of the common means of ending political conflicts since the Carolingian period. Through subjection, the vanquished party acknowledged his guiltiness, renounced his claim to exert power, in exchange for which he could at least hope to retain his private landed estate. At the time of his subjection, Álmos must have been aware of the fact that he thereby abandoned any claim to political power. Nevertheles, his obstinacy in continuing the conflict with his brother may have been fuelled by an attempt on the latter's part to confiscate his private lands. The study consequently tries to answer the question of whether the other attempts at subjection, which took place in the earlier phase of the inter-dynastic struggles of the Árpáds, were related to the subjection of prince Álmos.

Blazovich László

AZ ÖRÖKLÉSI JOG A KÖZÉPKORI JOGKÖNYVEKBEN ÉS A VÁROSI GYAKORLATBAN

I.

A dolgok feletti uralom, hatalom, illetőleg rendelkezés alapvetően határozza meg az emberek egymás közötti viszonyát, ezért minden társadalomban a lényegi kérdésekhez tartozott a tulajdonjog, és a tőle elválaszthatatlan öröklési jog. A dolog (*res*) fogalmát az ókori Róma jogtudósai már körüljárták, bizonyos fokig osztályozták, jogi értelemben a fizikai világ tárgyaira vonatkoztatták, amelynek megfelelően dolog alatt értjük „a fizikai világnak tulajdonságuk révén egymástól elkülöníthető, önálló részeit, amelyek jogviszony tárgyai lehetnek."[1]

A dolgok megszerzésének formái, továbbá a dolgok feletti hatalom, illetőleg uralom a személyeknek a dolgokhoz való legfontosabb viszonyát adják. A birtoklás formái, valamint a tulajdon más képet mutattak a Római Birodalomban, és önálló fejlődésük révén mást a középkorban. A birtok, a birtoklás, az ingó és ingatlan feletti hatalom, illetőleg uralom formái a középkorban a német és francia területen germán eredetük miatt hasonlítottak egymáshoz.[2]

A tulajdon a klasszikus római jogban a dolog feletti majdnem teljes uralmat jelentette, ezzel szemben a középkorban számos kötöttség terhelte. A középkorban osztott tulajdonról beszélünk, ugyanis a birtokon a főhatalmat, a *dominium directum*ot a hűbérúr, (jobbágyával szemben a földesúr) birtokolta, az altulajdonosnak a vazallust, illetőleg a jobbágyot tekintették, akik használati joggal *(dominium utile)* rendelkeztek. Megkötöttséget jelentett a nagycsalád és a rokonság, amely az ősi javak feletti rendelkezést korlátozta. A középkori birtoklás további sajátossága, hogy a dolgokhoz, jelesül a birtokhoz tapadtak testetlen jogok, amelyek elsősorban a királyi jogból eredtek, és amelyeket a birtokosok az idők folyamán tőle elnyertek. Ilyenek a közhatalmat kifejezőek: békehatalom, igazgatási hatalom, és a rendeletek kibocsátásának hatalma, a jogszolgáltatás, továbbá parancsoló és tiltó rendelkezések kiadása. Ugyancsak ide tartoznak a szintén királytól szerzett regálé jogok: vadászat, halászat, valamint a vámszedés és a vásártartás, amely utóbbiak részben az utazók és kereskedők

---

[1] *Molnár Imre – Jakab Éva:* Római jog. Szeged 2001. 173.

[2] *Molnár I. – Jakab É.:* Római jog i. m. 173–191.; *Helmut Coing:* Europäisches Privatrecht. Älteres Gemeines Recht (1500 bis 1800). München 1985. 272–273.; *Ruszoly József:* Európai jog- és alkotmánytörténelem. Szeged 2011. 166.

által — a védelmükért azon úrnak, akinek a birtokán áthaladtak — fizetett pénzből alakultak ki.[3]

Birtokhoz, tulajdonhoz, illetőleg a felettük való hatalomhoz többféleképpen: adományozás vagy vásárlás által, peres úton, elbirtoklás, illetőleg örökség révén lehetett jutni. Az öröklés és az örökösödési jog kialakulása az európai jogban hosszú múltra vezethető vissza. A házközösség, a nagycsalád és a nemzetség öröklési viszonyait bőven fejtegeti a szakirodalom,[4] amint azt is, mennyire játszott közre a kialakulás folyamatában a kánonjog azzal, hogy Krisztust mintegy az örökhagyó fiának tekintvén az egyház egy fiúrészt kapva részesedett az örökségből. E szemlélet alapja a lélek része *(mortuarium)* kialakulásának.[5] A kezdeti, csak vérségi alapú öröklés rendjét képviselőinek sugallatára az egyház javára tett adományok kezdték megbontani, ezen a vérségi öröklésen bekövetkezett áttörést követték az örökösödési szerződések, majd pedig a végrendeletek.

A tulajdon- és öröklési jog a középkorban sem különíthető el a családjogtól. Szociális alapját a kora-középkorban a nagycsalád képezte. Tagjai a rokonság által kapcsolódtak össze, és a különböző rokonsági szinteken állók különböző öröklési lehetőségekkel rendelkeztek. Eike von Repgow, a Szász tükör szerzője a különböző rokonsági fokon állók helyzetét az emberi test tagjaihoz hasonlította. E szerint a fej jelenti a szülőket, a nyak a gyerekeket, a vállhoz tartoznak az unokák, és így tovább, egészen a kéz középső ujjának körméig, a hetedik fokig. Eddig tartott a rokonság,[6] egyúttal a törvényes öröklés lehetősége. (Ebben a felfogásban gyökerezik egyébként a hetedíziglen szavunk jelentése.) A Szász tükör ismeri az örökség fogalmát: „Örökségnek nevezünk minden vagyont, amit egy férfi halálakor hátrahagy."[7]

A Szász Tükör már megkülönbözteti a tulajdon és a tulajdon feletti hatalom vagy uralom (*Gewere*) két formáját, az ingót és ingatlant. „Ha az épület helye az épülettel együtt nem az asszony tulajdona, akkor a férje halála esetén a

---

[3] *Werner Ogris:* Dominium (Privatrechtlich) In: Handwörterbuch zur Deutschen Rechtsgeschichte. Hg. Adalbert Erler u. Ekkehard Kaufmann unter philologischer Mitarbeit von Ruth Schmidt-Wiegand Berlin Band. 1. 1971. (a továbbiakban: HRG) 755–757.; *Dieter Schwab:* Eigen. HRG I. 877–879.; *Ő:* Grundeigentum, HRG I. 1821.; *Hans-Rudolf Hagemann:* Eigentum HRG 1. 882–896.; *Coing, H.:* Europäisches Privatrecht i. m. 291–293.; *Ruszoly J.:* Európai jog- és alkotmánytörténelem i. m. 292–296.

[4] *Hans-Rudolf Hagemann:* Erbrecht HRG 1. 971–977.; *Coing, H.:* Europäisches Privatrecht i. m. 559–561. Összefoglalóan: *Ruszoly J.:* Európai jog és alkotmánytörténelem i. m. 193–195.

[5] *Solymosi László:* A földesúri járadékok új rendszere a 13. századi Magyarországon. Bp. 1998. 111–136.; *Jan Hallebeck:* Dispositions ad pias causas in Gratian's Decretum: Should the Portio Christi be Restricted to a Child's Share? In: Der Einfluss religiöser Vorstellungen auf die Entwicklung des Erbrechts. Hg. Reinhard Zimmermann. Tübingen 2012. 79–102.; *Bernd Kannowski:* Germanisches Erbrecht und Religion. In: Der Einfluss i. m. 119–137.

[6] *Karl August Eckhardt:* Sachsenspiegel. Landrecht. (Monumenta Germaniae Historica. Leges. Fontes iuris Germanici Antiqui. Nova series 1.) Göttingen 1973. Magyar fordítása: *Eike von Repgow:* A Szász tükör. Közreadja: Blazovich László, Schmidt József. Szeged 2005. (továbbiakban: Ssp.) Tartományi jog (továbbiakban: Tj.) 3. 3. sz. A tanulmányban előforduló német szövegeket Schmidt József fordította.

[7] „Mit welchem Gut der Mann stirbt, das heißt alles Erbe." – Ssp. Tj. 6. 1. sz. A könnyebb érthetőség kedvéért az Ssp-t a mérvadó Eckhardt-féle mai német nyelvre történt átírásból idézzük.

gyászidő leteltét követő hat héten belül úgy hagyja el azt, hogy a földhöz ne nyúljon."[8] Az ingatlanokkal szemben mindazon dolgok, amelyek állaguk változtatása nélkül elmozdíthatók, az ingók közé tartoztak, mint például a fából ácsolt házak, piaci bódék, vagy a szélmalom. Mindazt, amit a fáklya lángja felemészt, illetve eléghet és elpusztul, az ingókhoz számították.[9] A Sváb tükör pontosan írja le az ingóság fogalmát: „El kell mondanunk nektek, mit nevezünk ingóságnak: Arany, drágakövek, ezüst, szarvasmarha, lovak és minden, amit hajtani és viselni lehet, továbbá zálogok, bárhogyan formálták is ki őket. Az emberek azt a szokást alakították ki, hogy a feldolgozott arany és ezüst legyenek örökjavak. Jó szokásnak ez a könyv nem mond ellent. Minden páncélról és minden ágyneműről azt akarják az emberek, hogy örökvagyon legyen."[10]

Az ingatlanok között legfontosabb volt a megélhetés alapját jelentő föld. Közéjük számították azonban a jogkönyvek által említett értékesebb dolgokat, vagy azok gyűjteményét, a dologösszességet, mint például a könyvtárat vagy műtárgy gyűjteményt, továbbá az ingatlan eladásából származó pénzt. Magyarországon az ingatlanokhoz sorolták a ménest, valamint az ingatlanhoz, a földhöz tartozó dolgokat, például a lábon álló termést — a learatottat azonban már nem —, a röghöz kötött szolgákat, valamint a birtok gazdasági felszerelését. Amint láthatjuk, az ingó és ingatlan fogalma nem határolódott el élesen egymástól, területenként és az idők folyamán változott az egyikhez, illetőleg másikhoz tartozó dolgok sora. Főképp értékük szerint tekintették azokat egyik vagy másik kategóriába tartozónak.[11]

A vagyont a család birtokolta, azon belül a családfő kezelte. A férj, mivel a felesége az apától a házassággal az ő gyámolító hatalma, vagy oltalma *(Munt, mundium)* alá került, a házasság megkötése után a családi vagyont igazgatta. A feleség a saját hozott vagyonával sem rendelkezett. Elsősorban a városokban a férj és feleség általában vagyonigazgatási, vagyonkezelési közösségben éltek, amelyben mindkét fél megtartotta saját, a házasságba hozott vagyonát. E formának számos változata alakult ki az idők folyamán. A házasság ideje alatt szerzett vagyont természetesen közösen bírták. Létezett azonban olyan vagyonközösség is, amelyben nem maradt meg a férj és feleség különvagyona.[12] A gyerekek a különválásuk, új családjuk létrehozásakor kaptak örökségükből, il-

---

[8] „Wofern der Frau die Stätte nicht mit dem Gebäude gehört, soll sie, wenn ihr Mann stirbt, binnen sechs Wochen nach dem Dreißigsten mit dem Gebäude räumen, so das sie die Erde nicht verletzte." – Ssp. Tj. I. 20. 2. sz.

[9] *Werner Ogris:* Fahrnis, Fahrnhabe HRG 1. 1049–1053.; *Ruszoly J.:* Európai jog- és alkotmánytörténelem i. m. 167.

[10] „waz varnde gut heizet daz shulle wir ev sagen, golt vnd silber vnd edele gesteine vnd vihe vnd ros vnd waz man getreiben vnd getragen mac vnd phantshaft wie die geshaffen ist verworchtes golt vnde silber daz habent in die leute zeiner gewonheit genumen daz shulle erbegut sein. Gut gewonheit daz widerspricht dicz puch nicht. Allen harnash vnd vederwat daz wellent die leute nach gewonheit daz erbgut sei." – Schwabenspiegel Langform M. tractavit Karl August Eckhardt (Studia Iuris Suevici II.) Aalen 1971. (a továbbiakban: Swsp. Tj.) 168a. sz. Magyar fordítása: A Sváb tükör. Közreadja: Blazovich László – Schmidt József. Szeged 2011.

[11] *Herbert Hofmeister:* Liegenschaftsrecht. HRG 2. 2008–2022.

[12] *Werner Ogris:* Gütergemeinschaft, Güterrecht, eheliches HRG 1. 1871–1872., 1874–1875.; *Paul Mikat:* Ehe. HRG 1. 809–833.; *Ruszoly J.:* Európa alkotmány- és jogtörténelme. i. m. 158.

letőleg az örökhagyó szülő halála után örököltek. A tartományi jogot leíró Szász tükör a katonák, a nemesség öröklési jogát fejti ki, amely szerint a fiúk, férfiak, az öröklés során előnyt élveznek a lányokkal, a nőkkel szemben: „Az apai, anyai, leánytestvéri és fivéri örökséget a fiú kapja meg, és nem a lány, kivéve, ha nincs fiú, akkor a lányt illeti."[13] Az örökség alakulásának további, oldalági részletezésétől eltekintünk. A családok férfi tagjainak előnye arra vezethető vissza, hogy az ország védelmében, valamint támadó háborúk idején, ők álltak helyt, a katonáskodás pedig pénzbe került. Ennek fedezetéül szolgált a család létfenntartásának költsége mellett a birtok jövedelme. A nők kezén azonban lehetett föld, ha azt ajándékok és hozomány útján szerezték. A Szász tükör szerint az asszony csak a család férfitagjai után következik az öröklésben, és csak abban az esetben, ha a férjének nincs se fia, se apja, se fivére. A lányok hasonló helyzetben voltak.[14] A Sváb tükör így fogalmazza meg ezt: „Ha valaki örökölni akar egy birtokot, annak a kard oldaláról kellett születnie. Ez pedig az apai rokonság. ... Ha azonban a birtok az anyai oldalról származik, akkor az anyai rokonok örökölnek."[15] Az artikulus olyan esetről szól, amikor oldalági örökösödés lép életbe, ám a korabeli szokásjogot, a férfiak előnyét az ingatlanok öröklésében a nőkkel szemben világosan tartalmazza. E részből azonban az is kiderül, hogy az asszonyok kezén lehetett ingatlan.

A lányok férjhez menetelükkor atyai és vőlegényi oldalról egyaránt kaptak juttatásokat, amelyek hasonlítottak a magyar nemesi öröklési gyakorlatban ismert női különjogokhoz. Mivel az örökség tárgyai lehettek, ezért kissé bonyolult rendszerüket az atyai és férji juttatások szerint vesszük számba. A feleség családjától vagy rokonságától származott a hozomány vagy kelengye *(Gerade)*, amely a személyes használati tárgyakat foglalta magában, a kiházasítás *(maritagium, Aussteuer)*, amely már pénzt, ingatlant, haszonélvezetet és járadékot tartalmazhatott, továbbá a hozomány egy másik, a késő középkorban kialakult formája *(Heiratsgut, Mitgift, dos)*, amely nagyobb értékű vagyonrészt, fekvőséget jelentett. Az asszony a férjtől a házasság elhálása után kapta a reggeli ajándékot *(Morgengabe)*, amely jegyajándék jellegű volt, és a túlélő feleség megélhetésének biztosítására szolgált, lehetett pénz, ékszer és fekvőség. A hitbér *(dos, dotalitium)* magába foglalhatott ékszert, ingatlant, társtulajdont, haszonélvezetet, és ugyancsak az özvegységre jutott asszony megélhetését szolgálta. Ezek közül a Szász tükör csupán a *Gerade*-t említi.[16] Ezen felül lehetőség volt arra is, hogy a férj az örökösök — ha önálló cselekvőképességük idejét elérték — hozzájárulásával a feleségének adja örök használatra a birtokát.[17] Ez természetesen élete végéig tartó haszonélvezetet *(Leibgedinge)* jelentett.

---

[13] „Vaters- und Mutter-, Schwester- und Bruders-Erbe nimmt der Sohn und nicht die Tochter, es sei denn daß kein Sohn da ist, dann nimmt es die Tochter." – Ssp. Tj. I. 17. sz.

[14] Ssp. Tj. 17. 22. 3–4. 24. 1–3. sz. Tj. III. 15. 4. sz.

[15] „Swer eins gutes wil erbe sin der muz swertes halp dar zv geporen sein. dacz ist der vater mac. .. ist abr daz gut uon muter mac kwmen daz erbent auch die muter mage." – Swsp. Tj. 275. sz.

[16] *Wilfried Bungenstock:* Gerade. HRG 1. 1527–1530.; *Werner Ogris:* Aussteuer. HRG 1. 271–273.; *Wilhelm Brauneder:* Mitgift. HRG 3. 610–612.; *Theo Mayer-Maly:* Morgengabe. HRG 3. 678–684.; *Wilhelm Brauneder:* Privilegium dotis. HRG 3. 2012. Mindezek összefoglalására l. *Ruszoly J.:* Európa alkotmány- és jogtörténelme. i. m. 151–155.; Ssp. Tj. I. 24. 3. 27. 1. sz.

[17] Swsp. Tj. 31. sz.

Amint láthatjuk, a nők lassú térnyerése játszódott le a középkor során a vagyonszerzés és az öröklés során. A Szász tükör azonban inkább a hagyományokhoz ragaszkodott, és meglehetősen archaikus állapotot rögzített. Nem beszél a nők családon belül játszott szerepéről pl. az ún. kulcsjogról, amely az éléskamra felügyeletét jelentette, továbbá arról sem, hogy a családon belül a vallási ügyekben és a lelki fórumon milyen hatalommal rendelkeztek. Nem hallunk a falu és a plébánia életében a nőkre háruló feladatokról, vagy arról, hogyan óvta őket az egyház és a tartományi béke.[18]

A Sváb tükör, mivel a Szász tükör volt a fő forrása, elődjének tulajdon-család- és öröklési jog normáitól csak kevéssé tér el. E jogkönyv elkülöníti egymástól az ingó és ingatlan javakat. Fő forrásától az öröklési jog területén főképp abban különbözik, hogy az ingóságokat az örökhagyó férj és apa után — ha végrendelettel nem rendelkezik — a kiscsalád túlélő tagjai fejenként osztják fel egymás között. „Ha egy apa végrendelkezés nélkül halt meg, tehát az ingó javakról nem rendelkezett, akkor egy részt hagyjanak a lelki üdvére, azután a többit az asszony és a még ki nem házasított gyermekek között egyenlően osszák szét."[19] Ugyanez a helyzet áll fenn, ha a férj halála után az özvegy hosszabb ideig a gyerekekkel él a birtokon, és amikor szétválnak, az asszony magához veheti a nászajándékát, hiszen amíg él, azon nem kell osztoznia, majd pedig a gyerekeivel egyenlően részesednek a férje, az örökhagyó vagyonából.[20] A családfőnek a vagyona felett gyakorolt rendelkezési jogára utal az artikulus, amely arról szól, hogy ha már mindkét gyerekét kiházasította, akkor az ingatlan vagyonát annak adja, akinek akarja. A halálos ágyán azonban csak úgy rendelkezhet, ahogy az öröklés szabályai előírják.[21] Ez esetben szerzett vagyonról lehet szó. A szabály messze mutat előre, egészen távol áll a germán vérrokonsági örökösödés szemléletétől, amely szerint *„Das Gut rinnt wie das Blut"*, és amely a férfiak előnyben részesítése mellett szintén főszabályként jelenik meg az erősen patriarchális szemléletet tükröző Repgow-műben.

Az öröklési jog terén a Sváb tükör szerzője kedvezni kíván a nőknek, a gyengébbik nem érdekeit szólaltatja meg, és azt megerősíti a Bibliából vett leírással. Salphar lányainak a példáját hozza, akiknek apja meghalt a zsidók vándorlása során, és az Ígéret földjére érve Mózes nem juttatott nekik birtokot. Panaszt emeltek, és Isten parancsára végül megkapták jogos járandóságukat.[22]

A Szász- és Sváb tükör egyaránt ismeri az örökölt, vagy ősi, illetőleg a szerzett birtok fogalmát.[23] A két birtokfajta örökítése másképpen történhetett.

---

[18] *Mariella Rummel:* Die rechtliche Stellung der Frau in Sachsenspiegel Landrecht. (Germanistische Arbeiten zur Sprache und Kulturgeschichte 10.) Frankfurt am Main–Bern–New York–Paris 1987.

[19] „ist der uater on geshefte vervarn daz er nicht gesshaft hot uon dem varnden gute so shol man der sele ir teil geben vnd shol dar nach gleich teilen vnder we ip vnd vnder kint die vnauzgestevret sint" – Swsp. 5a. sz.

[20] Swsp. 147a. 162. sz.

[21] Swsp. 163. sz.

[22] Swsp. Tj. 148c. sz. Vö. Szám 27. 3–11. Salphar a Bibliában Celofehad.

[23] „Erbeigen darf auch ein Mann eher erstreiten, denn ein anderer gekauftes oder geschenktes Grundeigen." – Ssp. Tj. II. 43. 2. sz.; „erbe eigen mag ein man baz behaben vor gerichte danne erkauftes eigen" – Swsp. Tj. 208. sz.

Erre következtethetünk a Sváb tükör tartományi jogának 163. artikulusából: „Ha egy férfi minden gyermekét kiházasította, akkor az ingó vagyonát annak adja, akinek akarja, ameddig meg tudja tenni. Ha azonban a halálos ágyán fekszik, akkor a vagyon fölött csak úgy rendelkezhet, ahogyan fentebb elmondtuk."[24] Esetünkben az atyánál maradt ingóságok nagyobb része, úgy véljük, a szerzett javak közé tartozhatott.

A jogkönyvekben több artikulus szól az utódok, lemenők nélkül véget ért házasságról. Az eddig ismertetett két jogkönyv sem marad ki a sorból. A Szász tükör a tartományi jog 22. artikulusában szól erről, a Sváb tükörnek pedig a 25ab artikulusaiban mindezt fő forrásával egybecsengően találjuk meg,[25] amely az özvegy és az örökösök közötti osztozás formáját írja le, és az özvegy számára szigorú feltételeket állít. Az örökösök tanácsával kell megrendeznie a temetést, akik a szomorú esemény után ott maradnak a birtokon. A hagyatékból előbb a szolgák bérét fizetik ki, majd osztoznak az asszonnyal az ingóságok felett, amelyeket tételesen felsorol a szabály. Az ingatlanokról nem esik szó, mert, mint ismeretes, a kard-rokonok, a férj oldaláról öröklik a földet, a guzsalyé pedig, az asszony oldaláról csak akkor, ha nincsenek a férj oldaláról rokonok, illetőleg ők az asszony után örökölnek majd annak elhunyta után.

Az öröklés törvényes úton és végrendelet által történhetett meg. Ez utóbbi során az örökhagyó a halála esetére szóló, egyoldalú és visszavonható rendelkezést tesz. A végrendelet a 13. században terjedt el. A Szász tükör még nem, a Sváb azonban már ismeri az öröklés végrendeleti formáját. A tartományi jog 22. artikulusa leírja, hogy aki végrendelet útján szeretné egy rokonára hagyni birtokát, az éppen úgy, mint a haszonélvezet esetében, adjon neki e szándékáról egy oklevelet, vagy ezt bírója, esetleg ura előtt tanúk jelenlétében szóban tegye meg. Ha rendelkezését teljesen tartóssá kívánja nyilvánítani, határozzon meg számára a birtokból jövedelmet. A birtokos, birtok és birtokjog háromszögében e lépéssel a birtok feletti birtokjogot biztosítja számára. Az örökösök — ha akarnak — felléphetnek a rendelkezéssel szemben, ha nem teszik, elvesztik jogukat. A rendelkezést tevő szükség esetén visszaveheti a birtokot, illetőleg a javadalmazott elveszítheti azt, ha méltatlanná válik rá. Végül a jogkönyv szerzője így rendelkezik az öröklés utolsó mozzanatának formai kellékeiről: „Az átadást akkor mondják tartósnak, ha az a bíró előtt történik, vagy akkor, ha írásba foglalják. A legtartósabb azonban az, amelyik a birtokba való bevezetéssel játszódik le."[26] A Tükör szerzőjétől nem várhatjuk el, hogy a végrendelet pontos megfogalmazását adja, azonban annak kellékei megtalálhatók benne: az írásbeliség, vagy hivatalos fórumon tanúk előtt tett szóbeli nyilatkozat, a rendelkezés visszavonásának lehetősége és az utódok által a rendelkezés elleni fellépés biztosítása.

---

[24] „Ist daz ein man alle sine kint auzgestivret hot die weil es sich vermac daz varnde gut geit er wem er will. kvmpt er an daz totbette er mac da mite nicht wan als vor gesprochen ist." – Swsp. Tj. 163. sz.

[25] Ssp. Tj. 22. 1–5. sz., Swsp. Tj. 25ab. sz.

[26] „die gabe haizet stete die vor dem richter geshiet, die heizet auch stete die mit de shrift, die ist aller stetest die mit der gewer" – Swsp. Tj. 22. sz.

A 31. szabály rögzíti, hogy annak, akinek nincsenek örökösei, végrendelettel arra hagyja a vagyonát, akire akarja.[27] Az artikulusban leírt forma több jogkönyvben felbukkan, azonban nem térünk ki rá, mert a rokonság ellenállása miatt, úgy véljük, sohasem valósult meg maradéktalanul.

A két Tükör — mint ahogy az a középkori jogkönyvekben szokás volt — nem veszi számba a vagyon- család- és öröklési jog minden lehetséges esetét, az akkor élt hatályos szokásjogi főszabályok azonban megtalálhatóak bennük. Eligazítást nyújtanak a tulajdon formáiról, a család vagyonáról, kezelésének módjáról és az öröklés rendjéről.[28] E témakörről többet tudhatunk meg az ún. *Summa legum Raymundi Parthenopeis*-nak nevezett jogkönyvből,[29] amely közelebb visz bennünket a tartományi jogkönyvekbe foglalt szabályok után tárgyunkhoz, a városi joghoz. Mielőtt közelebb hajolunk a műben leírt örökösödési joghoz, vessünk egy pillantást a műre és alkotójára.

A *Summa legum Raymundi Parthenopeis* a civiljog népszerű, könnyen érthető latin nyelven megírt összefoglalója, amelyet németre is átültettek. A civilisztikai fejezetek mellett államelméleti kérdéseket fejteget, továbbá büntető anyagi és büntető eljárásjogi fejezeteket tartalmaz. A szakirodalom keletkezését a 14. századra helyezi, ám lehetséges, hogy már a 13. században megszületett. Számos elemzést készítettek róla, azonban sem a szerző személyét, keletkezésének helyét, hagyományozódását és hatását megnyugtató módon nem tárták fel. A felsoroltak körül számos nyitott kérdés maradt. A külföldi szerzők mellett magyarországi hatását a Tripartitummal meglévő kapcsolata miatt magyar tudósok is elemezték.[30]

Egyedül az 1506. évi krakkói kiadás nevezi a szerzőt *doctor utriusque juris Raymundus Parthenopensis alias Neapolitanus*-nak, akit ennek alapján tekintettek már magdeburginak *(Parthenopensis)*, nápolyinak, és bécsújhelyinek. Ez utóbbi eredetűnek véli Alexander Gál bécsi jogász professzor, akinek kétnyelvű (latin, német) kiadását használjuk.[31] Ami a szerző származását illeti, Bónis Péter álláspontját fogadjuk el, aki részletes elemzés után bolognai és nápolyi illetőségűnek tartja a szerzőt, akit Raymundus de Bononia de Sancto Petroval azonosít a kutatás, aki Bolognában tanult és Nápolyban tanított.[32] Itáliai eredete mellett szól a mű stílusa, tagolása, tartalma és irodalmi apparátusa, továbbá az, hogy főként az igazgatásjogi, valamint büntetőjogi részekben fel lehet fedezni az észak-itáliai városi kommunák jogát, és az, hogy bár külsődlege-

---

[27] Swsp. Tj. 31. sz.

[28] Minderre l. részletesen: *Ludger Meuten:* Die Erbfolgeordnung des Sachsenspiegels und des magdeburger Rechts. Ein Beitrag zur Geschichte des sächsisch-magdeburgischen Rechts (Rechtshistorische Reihe 218.). Frankfurt am Main u. a. 2000. 37–129. Összefoglalóan: *Heiner Lück:* Über den Sachsenspiegel. Entstehung, Inhalt und Wirkung des Rechtsbuches. Mit einem Beitrag zu den Grafen von Falkenstein im Mittelalter von Joachim Schymalla. 2. überarbeitete, erweiterte Auflage. Dössel (Saalkreis) 2005.

[29] Die Summa legum brevis levis et utilis des sogenannten Doctor Raymundus von Wiener-Neustadt. Hrg. Alexander Gál. Weimar 1926.

[30] A korábbi irodalomra l.: *Bónis Péter*: A Summa legum Raymundi Parthenopei magyarországi jelenléte és jelentősége. Jogtudományi Közlöny 57. (2002. 5. sz.) 229–231.

[31] L. 29. sz. jegyz.

[32] *Bónis P.:* A Summa legum Raymundi i. m. 231.

sen és felszínesen — mint Werner Ogris megállapítja — követi a római jog tagolását (személyek-dolgok-eljárások), amivel messze előbbre jár az asszociatív úton szerkesztett korabeli tartományi és városi jogkönyvekhez képest. A római jogi eredetű *ius commune* hatása érződik a rendszerességre törekvő szerkesztésben, az anyag tematikus elrendezésében, az absztrakcióra törekvésben, valamint a fogalmak pontos tisztázásában. Ogris felismerni vélte a mű rokonságát a szász jog által befolyásolt korabeli lengyel jog egyes részeivel és a magyar tárnoki joggal. A *Summa legum Raymundi* példányai jobbára az utóbbi két országban maradtak fenn. Az egykori tárnoki városokban — Sopron kivételével mindenütt — egybekötötték a tárnoki jogkönyvvel, ezért Ogris feltételezi, hogy a *Summa legum Raymundi* az Anjou királyokkal érkezett Közép-Kelet-Európába.[33]

Mint fentebb láttuk, a Sváb tükör által leírt törvényes öröklés során az ingóságokat az örökhagyó után fejenként egyenlően örökölték az utódok, és az özvegy szintén egy gyerekrészt kapott. Az ingatlant pedig a fiú utódok örökölték. Raymundus jogkönyve, amelyet hazánkban a városi jogban használtak, tovább lép. Úgy rendelkezik, hogy a végrendelet nélkül e világból távozó örökhagyó, fiai és lányai fejenként külön-külön egyenlő részeket örököljenek, mert ugyanazon a fokon állnak, és mert az új jog szerint a férfi és női nem között nincs különbség. Még hozzáteszi, hogy a régi jog szerint, ha hímnemű örökösök vannak, a női nemnek semmi joga nincs az atyai örökségben.[34] Megállapítását erősíti az 1120-ban keletkezett freiburgi jogkönyv 29. artikulusa. E szerint, ha a család fiai közül az egyik meghal, részét az élők öröklik, ha már osztoztak, akkor a szülők egyike. Leány örökösökről nem esik szó a szabályban.[35]

A Német Birodalmon kívül fekvő német lakosságú városokban, amelyek közé a középkori Magyarország tárnoki jog szerint élő városai, az ún. szabad királyi városok tartoztak, a *Summa legum Raymundi*ban lefektetett elvekhez hasonló joggal éltek. A tárnoki jogkönyv és a szövegét átvevő újlaki jogkönyv szerint a túlélő férjre vagy feleségre és, ha vannak, az életben lévő gyerekekre egyenlőképp szállnak az örökhagyó javai örökös birtoklással.[36] A Summával el-

---

[33] *Werner Ogris:* Raymund von Wiener Neustadt. HRG 4. 200–203. *Bónis P.:* Summa legum Raymundi i. m. 230–231.

[34] „Si intestatus moriens est laycus, tunc aut reliquit filios et filias simul aut filios tantum aut filias tantum. Hii omnes ad successionem hereditatis defuncti equis porcionibus admittuntur, quia in eodem gradu sunt, eciam quia in novo iure inter masculum et feminam nulla est differencia quoad successionem hereditatum. Jure antiquo masculis extantibus, femine nullam jus habuerunt in hereditatibus paternis." – Summa legum Raymundi i. m. liber II. cap. LXIV.

[35] „Si burgensem vel uxorem ejus relictis pueris mori contigerit, postmodum uno puerorum mortuo, alter in hereditate sibi succedet, nisi prius inter eos bona fuerint divisa; tunc pater aut mater hereditatem habebit." – *Ernst Theodor Gaupp:* Über deutsche Städtegründung, Stadtverfassung und Weichbild im Mittelalter. Jena 1824. Neudruck 1966. 394., 29. sz.

[36] „...per mortem alterius viri, scilicet et uxoris si proles habuerint, tunc in superviuentem virum, vel uxorem ac proles vita comite aequanimiter condescendent iure perpetuo" – Codex autentichus juris tavernicalis statutarii communis complectens monumente vetera et recentiora partim antea vulgata, partim hactenus inedita. Editus industria Martini Georgii Kovachich Senquiciensis. Budae 1803. Cap. CXXVIII.; *Rudolf Schmidt:* Statutum civitatis Ilok anno MDXXV. Statut grada Iloka iz godine 1525. Zagreb 1938. Liber IV.,VI., VIII. cap.; magyar fordítása: *Hegedüs Antal:* Népélet és jogalkotás a középkori Újlakon. Újvidék. 1983. IV. könyv. 6., 8. sz.

lentétben, mely nem szól az özvegyről, a tárnoki jogban a férjét túlélő feleséget már ott találjuk az örökösök között.

A Summa rendelkezik arról az esetről, ha csak az asszony éli túl az örökhagyót: „Ha nincsenek sem felmenők, sem lemenők, sem oldalágiak, akkor a feleség a végrendelet nélkül elhunyt férj helyébe lép a szerzett javakban, ameddig használja őket, a tulajdonjog pedig a kincstáré lesz."[37] A később keletkezett tárnoki jog és az átvevő újlaki jogkönyv ennél tovább megy, ugyanis ha a házasfelek egyike végrendelet nélkül távozik az életből, akkor annak része a másikra száll, ha gyerekek vannak, akkor egyenlő mértékben osztoznak. Ezúttal a teljes örökségről van szó, és a kincstár nincs említve.[38] Az oldalági öröklésről annyit, hogy az elhunyt gyerek részét, ha még nem vált külön, a testvérek öröklik, ha már családot alapított, akkor a testvéreknek az örökségéhez nincs közük. Ha nincs közvetlen utód, az oldalág örököl, az apaiból mindkét ág, az anyaiból a női ág. Mindig a fokban közelebb állók örökölnek először.[39] Amint a későbbiekben az örökösödés eseteit vizsgálva látni fogjuk, e rendelkezések fontos következményekkel járnak majd az utódokra nézve.

Az örökösödés említett módja más jogkönyvekben ugyancsak fellelhető. Az 1360 előtt keletkezett Bécs város jogkönyve szerint a végrendelet nélkül elhunyt családapa ingó vagyonát a lélek részének kivétele után a gyerekek és az anya egyenlő arányban öröklik.[40] A bécsi jogkönyv vonatkozó artikulusa a Sváb tükör idevágó részét követi. Az 1410-es években jórészt elkészült budai jogkönyv 313. artikulusa hasonlókat fogalmaz meg. A végrendelkezés nélkül elhunyt házastárs minden jószágát és vagyonát egyenlő részre osztva örököljék a túlélő házastárs és a gyerekek. Ha vagyonfelosztást tettek, akkor halála esetén az egyik gyerekről a másikra jutott a vagyona, az anya és a legkisebb gyerek ebből az örökségből nem részesedtek.[41] A budai jogkönyv már nem különbözteti meg az ingót és ingatlant, ebben a Sváb tükörben és a bécsi jogkönyvben leírtakon tovább lép, irányt mutatva a tárnoki jog felé.

Az öröklés törvényes formáját rögzítik a jogkönyvek, ám szót ejtenek a végrendeletről is. A Szász tükör, mivel az öröklés archaikus módját, a vér szerintit hagyományozta ránk, nem tárgyalja a végrendelet lehetőségét, a Sváb tü-

---

[37] „Deficiente legitima sobole ascendencium et collateralium, tunc uxor succedit viro intestato in bonis per eum quesitis quoad usum; proprietas autem ad fiscum exspectat." – Summa legum Raymundi II. cap. XVII. A kincstár esetünkben a várost jelenti.

[38] „Item: si quis fratrum, sororum, vel filiorum intestatus, vel intestata decederit, tam vir quam mulier, talis pars de marito in uxorem, et e contra, de uxore in maritum, et si proles manserit, in ipsas descendet aequaliter diuidenda." – *Schmidt, R.:* Statutum civitatis Ilok i. m. liber IV. cap. VIII.

[39] Summa legum Raymundi i. m. liber II. cap. LV.

[40] „Nimpt ein man ein vrawen, und gewinnet mit einander chind, sun oder töchter, und bestattent der aines oder zwai, und darnach so stirbt der man, und let mer chind hinder im, die dennoch nicht bestattet sein, und let seinem weib, derselben chind mueter ein grozzes varundes gut, ist daz denn, daz der vater an gescheft tod ist, so schol man von dem varunden guet seiner sel geben iren tail, und darnach daz ander gleich tailen under weib und under chind..." – Das Wiener Stadtrechts- oder Weichbildbuch. Hrg. Heinrich Maria Schuster. Wien–Mainz 1873. S. 98. Art. 96.

[41] Das Ofner Stadtrecht. Eine deutschprachige Rechtssammlung des 15. Jahrhunderts aus Ungarn. Hrsg. von Karl Mollay. Bp. 1959.; magyar fordítása: *Blazovich László – Schmidt József:* Buda város jogkönyve (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 17.) I–II. Szeged 2001. 313. sz.

kör, mint említettük, részletesen kitér rá, részletesen fejtegeti a Summa, amint Szende Katalin megállapítja a végrendelkezési jog európai fejlődéséről értekezve.[42] A Summa, miután tisztázta a végrendelet kellékeit, és leírta, hogy ki tehet végrendeletet, és ki nem, megállapította, hogy a különböző tartományokban a végrendeletet illetően különböző szokások éltek,[43] amelyből megtudjuk: a végrendelkezők csak részben térhetnek el a végrendeletek készítése során meggyökerezett formáktól, azaz a végrendelkezési hagyományok magjában a szokásjog rejtőzik.

„Az egyik szokás ugyanis — írja — hogy az örökhagyó az ingóságairól világos ésszel, ámbár beteg testtel a gyerekei számára a saját akaratából rendelkezik, az ingatlan javait maga és a felesége, valamint az összes gyereke között egyenlően osztja fel, ez jó szokás.

Van másik szokás, hogy az örökhagyó az összes javait úgy oszthatja fel, ahogy akarja, az egyiknek többet, a másiknak kevesebbet, egyiknek ezt, a másiknak azt, úgy mégis, hogy a törvényes gyerekeket nem zárhatja ki ok nélkül az örökségből, azaz nem foszthatja meg őket az örökségtől, illetőleg nem mellőzheti őket. Ha pedig felnőtt fiai vannak, szükségből és tiszteletből azoknak az egyetértése támogassa őt.

Ismét más szokás, hogy azokból a dolgokból bármit, amelyek a nagyapától, vagy nagyanyától, vagy az apától, vagy anyától származnak, az akaratuk ellenére sem lehet a gyerekek között végrendeletileg felosztani. A szerzett és más úton nyert dolgokból pedig úgy osztanak, ahogy akarnak.

És van egy másik — rossz — szokás, hogy az örökhagyó erőtlen testtel, ám ép ésszel, jó megfontolással és érett elhatározással nem tehet végrendeletet, ami szemben áll minden igazsággal, mert a készítendő végrendeletben nem az ép test kívántatik meg, hanem a tiszta ész és a józan megfontolás."[44]

A négy felsorolt végrendelkezési szokás közül az elsőként bemutatott voltaképpen megegyezik a törvényes öröklés formájával, amely során minden túlélő egyforma örökrészt kap. Az ingóságok felosztásában nyílik az örökhagyónak lehetősége saját akaratának érvényesítésére. A harmadikként bemutatott szabály rokon az elsővel, mivel az öröklött javakat a törvényes öröklés rendje szerint rendeli felosztani, a szerzett javakban pedig érvényre juthat az örökha-

---

[42] *Szende Katalin:* Otthon a városban. Társadalmi és Anyagi kultúra a középkori Sopronban, Pozsonyban és Eperjesen. Bp. 2004. 67–68.

[43] Summa legum Raymundi i. m. liber II. cap. LXIV–L.

[44] „Est enim una conswetudo, quod testator sanus mente licet eger corpore de rebus mobilibus liberis sui (eciam invitis) secundum suum velle disponit, res autem inmobiles equaliter dividit inter se et suam uxorem et cunctos liberos suos, et est bona conswetudo. Est et alia conswetudo, quod (testator) de cunctis rebus suis disponere potest prout vult, uni plus, alteri minus, uni hoc, alteri aliud, sic tamen, quod legitimos liberos non debet sine causa exhereditare, id est hereditate privare vel preterire. Si autem habet puberes filios, illorum consensus debet de (necessitate et) honestate adesse. Alia iterum est conswetudo, quod quis de rebus, que proveniunt ab avo (vel ab ava) vel a patre vel matre liberis invitis ni(c)hil testmenaliter disponere potest. De rebus autem adventiciis et provecticiis, prout vult, disponit. Est et alia mala conswetudo, quod testator langwens corpore, licet sit sanus mente (et) bone racionis et mature deliberacionis, testamentum facere non possit, quod est contra omnem justiciam, quia in testamentis faciendis non requiritur valitudo corporis, sed mentis sanitas et valitudo racionis." – Summa legum Raymundi i. m. liber II. cap. L.

gyó szabad akarata. A második forma teljesen más helyzetet rajzol fel, a szabad végrendelkezés felé mutat, ám a lemenőket e szabály igénybevétele esetében sem zárhatja ki a rendelkező fél. A negyedik eset nem érint bennünket, mert nem vizsgáljuk a végrendelkezés formai elemeit. Azt összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a mindkét nemű utódok egyforma jogokkal rendelkeznek az örökítés során, továbbá hogy sem a város ura, vagy annak képviselője, vagy a város magisztrátusa nem szólhat bele az örökhagyó végakaratába, ha az a szabályokat betartva rendelkezik.

II.

Mielőtt a pozsonyi testamentumok jegyzőkönyve alapján a gyakorlati példáinkat bemutatnánk, hangsúlyozzuk, hogy teljes vagyoni képet az illető örökhagyóról és családjáról nem adnak a végrendeletek, hiszen nem tartalmazzák a korábban végrehajtott vagyoni rendelkezéseket, ami miatt sokszor nem deríthető fel igazán, milyen végrendelkezési elvet követett az örökhagyó, valamint ritkán különböztetik meg az ősi és a szerzett vagyont. A családok demográfiai állapotára is csak következtetni lehet, amint mindezt Szende Katalin megállapítja.[45] Arra azonban az általunk vizsgált anyag alapján óvatosan mégis következtetni tudunk, milyen szokásjogi normák mentén készültek Pozsonyban a végrendeletek 1410 és 1529 között.[46]

Az elsőként említett szabályt, amely legközelebb áll a törvényes öröklés rendjéhez, és Pozsonyban más tárnoki városokhoz hasonlóan hatályos volt,[47] számos testamentum követi, azaz a fejenkénti örökösödés gyakorlatát találjuk fel bennük. Katharina Gebhart felesége 1459-ben főörökösökként gyermekeit: Ludbigot és Ludmillét nevezte meg, szőlőt kaptak, gyámul pedig férjét jelölte ki számukra.[48] Hogy férjével miképpen egyezett meg, arról nem szól a végrendelet. Mellékörökösként az egyháznak hagyott javakat. Barbara, Hans Potenperger felesége 1460-ban minden vagyonát Hannsen nevű fiára, Elenére, lányára és férjére örökítette úgy, hogy mindegyik túlélőnek egyenlő mértékben egy harmadot juttatott.[49] Peter Kraus 1476-ban feleségére és lányára, Dorotheára örökítette ingatlanait, házat és a szőlőket, míg az ingóságot feleségére hagyta. Művelt ember volt, mert könyvei között megemlítette Nagy Sándorról és Artúr királyról szóló könyvét.[50] Ugyancsak a törvényes öröklés szabályai szerint haladt Paul Spieß, aki minden vagyonának örököseiként feleségét és még kiskorú fiait nevezte meg, akik majd felesége és Budán élő unokatestvére irányításával

---

[45] *Szende Katalin:* Otthon a városban i. m. 91–93.

[46] Das Preßburger Protocollum Testamentorum 1410 (1427) – 1529. Hrg. Judit Majorossy u. Katalin Szende. Wien–Köln–Weimar 2010.

[47] *Király János:* Pozsony város joga a középkorban. Bp. 1894. 159–162.

[48] „Von erst schaf ich meinen weingarten Hegenger gelegen an der Hochnei ... meinen zwain kindern, Ludbigen und Ludmillen..." – Preßburger Protokollum i. m. 194. sz.

[49] „Item auch schaff ich all mein guter, haws, hof und weingerten mit allen iren zugehorungen, alls hernach geschriben steen, und mein varund guter, nichts davon ausgenommen ledigklichen Hannsen, meinem sun, Elenen, meiner tachter, und Hannsen Potenperger, meinen lieben mann, yeden gleich ain dritteil,..." – Preßburger Protokollum i. m. 195. sz.

[50] Preßburger Protokollum i. m. 351. sz.

nevelkedjenek és házasodjanak. Kikötötte azt is, ha felesége nem megy újra férjhez, utána a gyerekek örököljenek, továbbá ha az egyik fiú meghalna, utána a másik örököljön. Óvatos volt, mert szólt arról is, ha nem hal meg, újra végrendelkezik.[51] Végül Friedrich Müllner 1487-ben minden ingó és ingatlan vagyonát feleségére, Annára és két gyerekére, Larenntzre és Agnesre hagyta.[52] Úgy véljük, az említettek közé tartozik Simon Sneyder végrendelete 1433-ból, aki feleségére és fiára szőlőt hagyott, a házát pedig — úgy határozott — adják el, és a befolyt összeget felezzék meg.[53]

A kései kutató nem mindig tudja az örökhagyók akaratát szabályhoz, szokásjogi normához igazítani. Számos efféle, nehezen értelmezhető dokumentummal találkozhatunk.[54] Mégis talán az bontakozik ki a sorok közül, hogy ezen esetekben az örökhagyó, amint *Summa legum*-beli második szabályunk írja, úgy osztja fel a vagyonát, ahogy akarja, ám a törvényes lemenőket ok nélkül nem zárhatja ki az örökségből. Mindezt az bizonyítja, hogy az ingatlanokat illetőleg azok nagyobb részét ők kapták.

A testamentumok jegyzőkönyvében feltűnik egy új jelenség, a házastársak térnyerése a lemenők rovására. A túlélő férj vagy feleség az öröklésre került vagyon egyik felét, míg a gyerekek a másik felét öröklik. Így tett Hans Schular 1434-ben, amikor fele házát és a mellette lévő kertet, amely Pozsony város előtt Hans Tebner háza mellett feküdt, feleségének, Clarának, a másik felét pedig a gyerekeinek: Katherinának és Colmannak juttatta.[55] Paul Spieß 1487-ben szintén így rendelkezett. A ház egyik felét feleségére, Barbarára, a másikat gyerekeire (Wolfgang, Jorig, Sigmund) hagyta. Ha meghalnának, a ház a feleségére száll. Két szőlőt hasonlóképpen hagyományozott a feleségére és a gyerekeire. A szőlőket, amíg a gyerekek a nagykorúságot elérik, az asszonynak kell gondoznia és műveltetnie, továbbá addig jogosult belőlük a hasznot húzni, és azt élvezni.[56] Mintegy mellékörökösként Margareta és Helena ugyancsak bekerültek a végrendeletbe az örökhagyó lányaiként, akik bizonyára már férjnél voltak, és megfelelő hozománnyal házasodtak, ugyanis a végrendeletben csak szőlőket kaptak.

---

[51] Preßburger Protokollum i. m. 441. sz.

[52] „Item darnach all mein güt, haws, müll, erb und varundgut, wie das genannt ist, schaff ich meiner hawsfrawnn, Annen, und unnsern beiden kindern mit namen Larenntz und Agnes..." – Preßburger Protokollum i. m. 444. sz.

[53] Preßburger Protokollum i. m. 26., 34. sz.

[54] Preßburger Protokollum i. m. 11., 28., 31., 41., 47., 146., 148., 193., 385. sz.

[55] „Hanns Schular mit gueten willn und gueter vernuft vor inn geschaft sein freÿs ledigs haus und seinen garten daran gelegen vor der stat zu Prespurg ainthalben zunagst des Hanns Tebner haws auf Twnanewsidel, halben der erben frawn Clara, seiner elichen hawsfrawen, und das ander halb tail des benanten haws und garten seinen tzwain kinden Katherina, seiner tachter, und Colman, sein sun, ..." – Preßburger Protokollum i. m. 24. sz.

[56] „Item darnach schaff ich meiner hausfraw, Barbara, mein halbs haws, und den andern halbtail desselben haws schaff ich meinen dreinn kindern, mit namen Wolfgang, Jorig und Sigmünd, und so diesselben drew kinder allem mit tod abgiengen, so soll der halb tail ires haws erben und gevallen auf mein hausfraw, Barbaren, das is mein wille. Item den weingarten genant Endling und den Grossen Satz schaff ich den yetz bestimbten meinem dreinn kindern, Wolfgang, Jorig, Sigmund und meiner hausfraw, Barbara, und mein hausfraw sol die weingerten inhaben, n?tzen und niessen biß die kinder komen zu iren vogtpern jarn." – Preßburger Protokollum i. m. 440. sz.

A nagycsalád és a rokonság visszaszorulása, valamint a kiscsalád jelentőségének a növekedése következtében kapott nagyobb részesedést az örökségből a túlélő házastárs, amely szemléletmódot más végrendeletekben ugyancsak megtalálunk.[57] Sokat mondanak e tekintetben a lemenők nélkül elhaltak végrendeletei. Egy részükben örökös a túlélő, valamint az oldalági rokonság,[58] a másikban pedig csak a túlélő házastárs a kedvezményezett.[59] Figyelemre méltó e tekintetben Bartholome Kochendorfer Krakkóból származó pozsonyi polgár végakarata, a jegyzőkönyvben lévő kevés latin nyelvű végrendelet egyike, amelyben Magyarországon és azon kívül lévő minden ingó és ingatlan vagyonát, illetőleg tartozásait feleségére, Annára hagyta teljes rendelkezési joggal, hogy azokat kegyes célokra használja fel. Ezen kívül mintegy 300 forintnyi ingóságát és ingatlanát rokonaira testálta, akik végrendeletét nem támadhatták meg.[60] Az oklevélből arra következtethetünk, hogy a lengyelországi Krakkóban a pozsonyihoz hasonló végrendelkezési szokásjog élt, ami megkönnyítette a kereskedelmi kapcsolatok mellett az egyes családok között a rokoni szálak kiépítését.

Szúrópróbaszerűen betekintettünk a szomszéd, ugyancsak tárnoki városban, Sopronban a tárgyidőszakban készült végrendeletekbe, amelyekből a pozsonyihoz hasonló képet nyerhettük,[61] akárcsak az ekkor már földesúri város Késmárk 16. századból ránk maradt bírósági könyvéből.[62] A késmárki esetek tárgyalására a későbbiek során még visszatérünk.

Vizsgálataink eredményeképpen megállapíthatjuk, hogy a királyi szabad városok egy csoportjában, a tárnoki városokban a tárgyalt időszakban a polgárok öröklésének, azon belül a végrendelkezésének szabadságát nem korlátozta a birtokos, a király, teljes szabadság mégsem jött létre, mert azt a város érdekei akadályozták, ugyanis egy adófizetőt sem kívántak elveszíteni. Ezért például a budai polgár idegennek nem adhatta el ingatlan vagyonát.[63] A városi jognak megfelelően mindkét nembeli lemenők egyaránt örököltek, a törvényes forma szerint fejenként, beleértve a túlélő házastársat.[64]

---

[57] Preßburger Protokollum i. m. 15., 16., 150., 152., 191. sz.

[58] Preßburger Protokollum i. m. 1., 13., 23., 46., 149., 36., 354. sz.

[59] Preßburger Protokollum i. m. 2., 3., 7., 17., 35., 43., 137., 145., 154., 306., 443. sz.

[60] „primo omnia sua bona mobilia et immobilia atque debita ubicunque, tam in regno Hungarie, quam extra habita et existencia, in quibuscunque rebus existant et consistant, nullis penitus demptis, testamentaliter legavit provide domine Anne, uxori et conthorali sue, legitime secundum a Deo sibi datam prudenciam et secundum quod sue videbitur et placueri voluntati successu temporum quo maluerit ad pias causas exponenda, et cum eisdem bonis pro salute anime sue exponentis, prefate uxori sue plenam et omnimodam dedit potestatem et facultatem, demptis tricentis florenis auri quomodolibet valeant, debeant sew possint se intromittere in effectum, sed ipsa sua uxor dumtaxat exponendi ipsa bona ab eo plena habeat potetstatem et facultatem." – Preßburger Protokollum i. m. 145. sz.

[61] *Házi Jenő:* Sopron szabad királyi város története II rész. I. kötet. Végrendeletek és egyéb feljegyzések 1390-től 1524-ig. Sopron. 1930. 35–36. (1426.), (1427.), 186–187. (1476.), 192–193. (1480.), 200–201. (1481.). 207. (1483.), 215–216. (1484.). 220–221. (1487.), 240–242. (1493.)

[62] *Ilpo Tapani Piirainen – Arne Ziegler:* Das älteste Gerichtsbuch der Stadt Käsmark/Kežmarok aus den Jahren 1533–1553. Leutschau/Levoča 1988. 37–38., 42–43., 56., 58–59., 62., 64., 68., 70., 81–82.

[63] Ofner Stadtrecht i. m. 200. sz.

[64] *Szende K.:* Otthon a városban. i. m. 113–114.

Úgy tűnik, a családok vagyonigazgatási közösségben éltek, azaz mindkét fél a házasságon belül megtartotta saját, a házasságba vitt vagyonát, amely vagyonösszességet a férj kezelte, beleegyezése nélkül a feleség a sajátja felett sem rendelkezhetett. Nyomatékosítja e feltételezést, hogy az örökhagyó legtöbb esetben házastársa életében rendelkezett saját vagyonáról. A dokumentumokból ritkán kerül elő a közösen szerzett vagyon, amiről különbözőképpen rendelkeztek.

A *Summa legum Raymundi*ban leírt végrendelkezési szokásjog mindhárom formája élt a tárgyalt városokban, amelyek közül kettő követte a törvényes öröklés módját, azonban az idők folyamán változás következett be, ugyanis a kiscsalád jelentőségének előre nyomulásával a túlélő házastársak, elsősorban az asszonyok a korábbiakhoz képest nagyobb részt kaptak az örökségből a lemenők, illetőleg azok nem léte esetén, az oldalági rokonság rovására. Élt a haszonélvezet jogintézménye, amelyet elsősorban a férjek hagytak örökül feleségük részére, ritkábban, ám úgyszintén előfordul az örökhagyó asszonyok végrendeleteiben. A vizsgált dokumentumok alapján kimutatható, hogy a középkor évszázadai során a városi öröklési jogban jelentős változások következtek be, ami megerősíti a szakirodalom korábbi megállapítását, amely szerint a városi jog *Willkürrecht*ként, azaz változó helyi jogként élt a városokban, szemben a nemesi joggal, amelynek ereje a változatlanságában és a hagyományok tiszteletében *(altes gutes Recht)* nyilvánult meg.

A fentiekben leírt szabadságot a városok általában nem egyszerre, egy kiváltságlevélben kapták meg, amint ezt Fügedi Erik alapos, máig méltán idézett tanulmányában leírta.[65] Fügedi a gazdasági kiváltságok címszó alatt tárgyalja e jelenséget, és Kassa példáján részletesen bemutatja a fejlődés folyamatát.[66] A királyok, úgy tűnik, a polgárok számára a dologi kötöttséget nehezebben engedték el, mint a személyieket, akár a közösség, akár a közösség egyes tagjai számára. Ahol a város polgárai megszerezték a tulajdonuk feletti rendelkezés szabadságát, ott e jog az örökítés során szintén hatályos lett. Ám ismét hangsúlyozzuk, hogy az ingatlan forgalmat a város saját érdekeinek megfelelően felügyelte.

Sopron város IV. László királytól 1277-ben nyert kiváltságlevele még arról tájékoztat, hogy a városból távozni kívánó az épületeinek eladása és a *terragium* lefizetése után elhagyhatja a várost, továbbá a polgárok régi szokás szerint minden kepe után 12 bécsi dénárt fizessenek.[67] Ez azt bizonyítja, hogy bár megkapták a szabad bíróválasztás és bíráskodás jogát, a városhoz tartozó földekkel nem rendelkezhettek szabadon, tehát a dologi függésük megmaradt, és hosszú út vezetett ennek a jognak az elnyeréséig. [Kis kitérőként megjegyezzük, hogy a földesúr és jobbágy közötti alá- és fölérendeltségi viszonynak is személyi és dologi oldalát ismerjük. A dologi oldal a gazdasági jellegű viszonyból alakult ki, amely során a földesúri birtokból származó jobbágybirtok (telek)

---

[65] *Fügedi Erik:* Középkori magyar városprivilégiumok. In: Tanulmányok Budapest múltjából XIV. Bp. 1961. 44.

[66] *Fügedi E.:* Középkori magyar városprivilégiumok i. m. 52., 57.

[67] *Georgius Fejér:* Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I–XI. Budae 1829–1844. (a továbbiakban: CDH) V/2. 397.; Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke II. 2–3. 1272–1290. Szentpétery Imre kéziratának felhasználásával szerk.: Borsa Iván. Bp. 1961. 2808. sz.

használata után a jobbágyok szolgáltatásokkal tartoztak az úrnak, amelyektől szabadulás általában hosszú időt vett igénybe.] A kiváltságokat nem egységesen kapták a városok. Amíg Sopron esetében számos megkötést tett a király, addig a pesti polgároknak már korábban, 1244-ben sokkal nagyobb szabadságokat adott, biztosította a szabad adás-vételt és azok számára, akiknek nem voltak utódai, a szabad örökítés jogát.[68] E jogban benne foglaltatik az is, hogy a lemenőkkel bírók szintén a földesúrtól, a királytól függetlenül örökíthetnek, ám nem tekinthettek el utódaik jogaitól. A pesti adománylevél mintájára készült Maros (Nagymaros) számára adott kiváltságlevélben ugyancsak olvashatjuk az adás-vétel és örökítés szabadságát.[69] Kitért erre a korponai hospeseknek 1244-ben, és Kaproncának 1356-ban adott privilégiumlevél is.[70] A Komárom népének és polgárainak 1331-ben adott szabadságlevél ugyanezt mondja, ám ott megmaradt a telkenkénti fél ferto adó, amelyet dénárokban tartoztak befizetni, és amely a földesúri kötöttséget jelentette.[71]

A privilégiumlevelekben e tekintetben meglévő különbségeket szemléletesen mutatja a Sárvár és Kőszeg városok számára kiadott két adománylevél. A sárszigeti hospesek számára 1328. május 10-én állította ki oklevelét a király, a kőszegieknek pedig ugyanezen év június 3-án.[72] A sárvári kiváltságlevélről Érszegi Géza megállapította, hogy „szövege minden formulájában azonos a kőszegi polgárok kiváltságlevelével, mindkettő tökéletesen megegyezik az ekkori méltóságnévsorral".[73] A két oklevél között a formai mellett nagy a tartalmi hasonlóság is, azonban adódnak különbségek. A minket érdeklő részek az alábbi módon szólnak: „A közöttük telket szerző, illetőleg házakat építő külső személy, hogy örökségi jogon birtokolhassa tulajdonát, 12 dénárt tartozzék a bírónak fizetni; s hasonlóképpen, ha valaki eltávozva tőlük házait vagy építményeit el akarná adni vagy elidegeníteni, a bírónak 12 dénárt megfizetve távozhasson csak el összes javaival együtt, mondja a Sárvárnak adott oklevél."[74] A kőszegi kiváltságlevélbe ugyanez a rész az alábbi módon került be: „Továbbá, ha bárki közülük a mondott városunkból távozni akarna, összes javaiban és személyében sértetlenül, a jogos földbér megfizetése és a házak eladása után távozhat onnan. Továbbá óhajtjuk, hogy az említett polgárok a gabonaneműekből minden kepe után csak 10 dénárt fizessenek. ...Mindenekelőtt óhajtjuk, hogy ha a polgárok közül bárki városunkból, ahogy fentebb mondtuk, távozni akarna, dolgaiban és személyé-

---

[68] CDH IV/1. 326–327.

[69] CDH VIII/2. 514–517. Magyar fordítását készítette Géczi Lajos: Levéltárak–kincstárak. Források Magyarország levéltáraiból (1000–1686). közreadja: Blazovich László – Érszegi Géza – Turbuly Éva. Budapest–Szeged 1998. 243–245.

[70] CDH IV/1. 350–351.; CDH IX/2. 496–497.

[71] CDH VIII/3. 532–533.

[72] *Érszegi Géza:* Középkor. In: Sárvár monográfiája. szerk. Dr. Horváth Ferenc. Szombathely. 1978. 204–206. 18. jegyz.; Anjou-kori oklevéltár (Továbbiakban: AOklt.) XII. 1328. Szerk.: Almási Tibor. 253. sz.; CDH VIII/3. 279–283.; AOklt. XII. 304. sz.

[73] *Érszegi G.:* Sárvár i. m. 204. 18. jegyz.

[74] „Item si quis extraneus sessionem comparaverit et domos edificaverit, duodecim denarios iudici dare teneatur, ut hereditario iure possit possidere, Similiter si quis domos aut edificia vendere et ab ipsis alienare voluerit, duodecim denarios iudici persolvendo cum suis omnibus libere transeat rebus et secure." – *Érszegi G.:* Sárvár i. m. 205.; AOklt. XII. 1328. 132. 253. sz.

ben sértetlenül elmehet, eladván házát egy egész ház után 12 dénárt fizessen, az eladott szőlők után, ugyancsak az egészet értve 12 dénárt fizessen, a házak és szőlők után fizetett dénárok a bírói bevételhez tartozzanak."[75]

Mindkét oklevélben szerepel a 12 dénár fizetése a bírónak a polgár városból való távozásakor, sőt a sárváriban a telket szerzővel ugyancsak megfizettették az illetéket. Véleményünk szerint e díjat korábban az úr részére tartozott letenni az érkező, illetőleg távozó polgár, amely révén a *dominus* érvényesítette a dologi kötöttséget. Az illeték átadása a városnak a teljes szabadság felé vezető úton egy lépést jelentett. Ezek az illetékek kétségtelenül nem számítottak be a polgárok által közösen fizetett adóba. A kőszegi oklevélben egyéb archaikus elemekre is bukkanhatunk. A polgár számára távozásakor a *terragium*, a földbér kifizetését ugyancsak előírta az oklevél, ami a dologi kötöttségből fakadó mintegy bérleti díjat jelentette, sőt a kötöttség korábbi formája, a természetbeni járadék, akárcsak a soproni kiváltságlevélben, ugyancsak feltűnik immáron pénzjáradékként a mindenegyes kepe után fizetett 10 dénár összegében. Mivel a dologi kötöttségek fennmaradtak — nem lepődhetünk meg rajta, mert a jövedelem belőlük származott az úr számára —, úgy véljük, hogy az örökítés során sem rendelkeztek a két város polgárai teljes szabadsággal, e tekintetben szintén fennmaradtak az urukhoz való kötöttségeik. Ingóságaik felett szabadon rendelkezhettek, ingatlanaiknak azonban csak használati jogát örökíthették, a tulajdon uruk, a király kezén maradt.

Sárvár 1390-ben, majd 1409-ben újra magánföldesúri kézre került,[76] Kőszeget pedig 1392-ben a Garaiak kapták adományként.[77] A két város — és mint az eladományozott városok polgárai általában — az adományozás aktusával a polgári sorból visszasüllyedtek a jobbágyok közé. Ezt azonban a város lakói kevéssé érezték, ugyanis kötöttségeik korábban is voltak, az új uraik pedig, általában, meghagyták őket korábban szerzett jogaikban, mert érdekük ezt kívánta, jóllehet a polgárok kiváltságaikat a király által kiadott újabb privilégiumlevelekben már nem bővíthették, új uruk azonban adhatott számukra joghatósága alá tartozó kedvezményeket. Bizonyítékképpen a kevés erre vonatkozó fennmaradt dokumentumból a már idézett késmárki példát hozhatjuk. A királyi várost 1462-ben Mátyás király Szapolyai Imrének adományozta, majd 1583-ban a Thököly családé lett.[78] Az 1533 és 1553 között fennmaradt végrendeletekben azonban az örökhagyók ingóságaikat és ingatlanaikat földesúri megkötöttség

---

[75] „Item si aliquis ipsorum a civitate nostra antedicta recedere voluerit, saluis rebus omnibus et persona, iusto Terragio persoluto, venditis domibus, recedere poterit de eadem. Item volumus, vt Ciues nostri memorati de qualibet capetia frugum decem denarios tantummodo soluere teneantur. ...Prae his omnibus volumus, vt si qui Civium nostrorum a Civitate nostra, ut supra diximus, recedere volueront, salui rebus, et personis, venditis domibus, solutis duodecim denariis tantummodo de domo integra, recedere poterunt ab eadem, vineae etiam cum venduntur, de integra videlicet duodecim etiam denarii persoluantur, et hi denarii tam de domibus, quam vineis debent ad vsus Iudicis pertinere." - CDH VIII/3. 280–281.

[76] *Érszegi G.:* Sárvár i. m. 102–103.

[77] *Bakay Kornél:* Kőszeg. In: Korai magyar történeti lexikon. Főszerk. Kristó Gyula. Bp. 1994. 374.

[78] *Piirainen, I. T. - Ziegler, A.:* Das älteste Gerichtsbuch i. m. 11.

nélkül adományozták. 1544-ben Hans Fleischer házát, gazdaságát és összes szántóföldjét fiára, Ambrosiusra hagyta.[79] Ugyanezt tette 1547-ben Kleyn Thomas veje, Peken Peter és felesége Margarethe, Kleyn leánya egyetértésével a tanács előtt. A fiára, Hansenre hagyta a ház, a gazdaság és az örökség felét, továbbá két lovat vejének adott.[80] Hasonló tartalmú végrendeleteket többet találunk az idézett bírósági könyvben.[81]

Késmárkéval — bár minden város történetében találunk azonos jogállás mellett különbségeket — rokonítható Debrecen helyzete. A település az 1260–70-es években mint királyi birtok került a Debreceni család dominiumai közé, és annak tagjai 1404-ig, a család kihalásáig kezükben tartották. Közben mezővárosi rangra emelkedett, sőt a királytól megkapta a szabad bíróválasztás jogát (1361). Miután visszakerült a király kezébe, az hamarosan elzálogosította (1410), majd eladományozta Lazarevics Istvánnak, akitől Brankovics György kezére jutott. A Kubinyi András osztályozása szerint jelentős városfunkciót betöltő mezőváros 1445-ben Hunyadi Jánosé lett, és a Hunyadiak 1507-ig bírták, majd a Török család kezére került.[82]

Debrecen, hasonlóan a fent említett, a király által eladományozott városokhoz, bárói kézre került, ami lehetővé tette parasztpolgárai számára közjogi és magánjogi szempontból a szabadabb mozgást. Nem véletlenül keresett és talált összefüggéseket Iványi Béla a Debrecenben hatályos és a budai jog között.[83] A különböző jogágakban talált rokon vonások közül itt a tulajdon-, család- és öröklési jogban fellelhető párhuzamokat érintjük. Mielőtt vizsgálatunkhoz kezdünk, előrebocsátjuk, hogy a földesúr és jobbágy közötti alá- és fölérendeltségi viszony mellett más kötöttségek ugyancsak találhatók a középkori birtoklás történetében, ilyen például a már említettek mellett Európa néhány helyén a földközösségi birtoklás ténye, amely Debrecen esetében a középkor óta fennállt.[84] A föld a főtulajdonos úr kezén maradt, a telkek és a hozzájuk tartozó föld kiosztását azonban a magisztrátus végezte. Ilyen módon hosszú ideig fennmaradt a közösség, a birtok és a közösség tagja közötti ősi hármas kapcsolat. Ez az állapot a város szabad királyi rangjának megszerzése után, egészen a polgári

---

[79] „hat der her Hanns Fleischer yn testaments gestalt bey gut/en/ radt vnnd gesundt/en/ leibe vnnd guter vornunfft seinem sun Ambrosio vorlassen vnd bescheiden haus hoff Vnd alle akerlandt..." – *Piirainen, I. T. – Ziegler, A.:* Das älteste Gerichtsbuch i. m. 60–61.

[80] „vor sitzend Radt kum/m/en Kleyn Thomas vnd aldo myt vorwilligung des Peken Peter yn sthel seynes Weibes Margarethe der tochter des Kleyn Thomas seynem sun Hansen halben teyl seynes haus hoff Vnd erbe Vber geben hat Vnd vber das hat der Kleyn Thomas dem Peter peken zwey ros zugesagt ..." – *Piirainen, I. T. – Ziegler, A.:* Das älteste Gerichtsbuch i. m. 70.

[81] *Piirainen, I. T. – Ziegler, A.:* Das älteste Gerichtsbuch i. m. 37–70.

[82] *Kubinyi András:* Városfejlődés és városhálózat a középkori Alföldön és Alföld szélén. (Dél-alföldi évszázadok 14.) Szeged 2000. 15., 65.; *Blazovich László:* Megjegyzések a középkori Szeged, Gyula és Debrecen lakóinak magánjogi helyzetéhez. In: A Hajdú-Bihar Megyei levéltár Évkönyve XXXI. szerk. Radics Kálmán. Debrecen. 2009. 23.; *Solymosi László*: Debrecen 1361. évi kiváltságlevele. In: Debrecen város 650 éves. Várostörténeti tanulmányok. Szerk. Bárány Attila, Papp Klára, Szálkai Tamás. Debrecen 2011. 9–21.

[83] *Iványi Béla:* Debrecen és a budai jog. Bp. 1924.

[84] *Módy György:* Földtulajdon Debrecenben a XVI–XIX. században. In: A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1958–1959. Szerk.: Béres András. Debrecen 1958–1959. 32–37.

korszak beköszöntéig, a 19. század második feléig részben így maradt. A belső telek a házzal adható, vehető és örökíthető volt. A házzal rendelkezők a terheket (adókat) viselni tartoztak, ezek alól nem vonhatták ki magukat. A kerteket és a belső legelőn kívül elhelyezkedő szántókat, későbbi nevén ház utáni földeket a háztulajdonnal rendelkező parasztpolgárok, *concivi*sek ingyen kapták — ki-ki a háza, illetőleg adója nagyságának megfelelő mennyiségben —, a ház és a belső telek tartozékának tekintették őket, ám előbb évenként, majd három, végül hét évenként újra osztották őket.[85] A szántókon kívül fekvő ún. zálogos pusztákat, amelyeket később béres földnek neveztek, a városi tanács megfelelő összegért bérbe adta az arra vállalkozóknak mindaddig, amíg a bért fizették. E földekből, amelyekből szántót és legelőt egyaránt kialakíthattak, minden debreceni lakos válthatott haszonbérletet. Ezeken a területen kívül eső pusztákat közösen birtokolták, rajta rideg állattartást folytattak, amelyért a gazdák állataik száma után fizettek.

E rendszerről a 16. századból maradtak ránk az első adatok, ám nem kételkedhetünk az állapot korábbi meglétében. Ezt bizonyítja a debreceni magisztrátus első, ránk maradt, 1547-ben készült jegyzőkönyve, majd a további kötetek is, amelyek a birtokforgalomról szólva hallgatnak a szántókról és egyéb földekről.[86] Amint a jegyzőkönyvek adataiból kiderül, bár Debrecen lakói jobbágy jogállásban éltek, megőrizték kiváltságaikat, és magánjogi tekintetben a városi jog szerint jártak el. Az adás-vételben a nők és a férfiak mindenféle megkülönböztetés nélkül vehettek részt. Az örökítésben szintén a királyi szabad városokban hatályos normák érvényesültek főszabályként. Korlátot számukra nem a földesúr jelentett, hanem elsősorban a polgárok földközösségi földbirtoklása.[87]

A királyi szabad városokban, amelyek nem tartoztak a tárnoki városok csoportjába, a tulajdonlás és az örökösödés a már említett módon történt, amire szegedi és lőcsei példákat hozhatunk.[88] Itt említjük meg a már idézett Újlak esetét, amely földesúri városból királyi szabad városi rangra emelkedett. Földesurától, a tekintélyes bárótól, Újlaki Miklóstól kiváltságlevelet nyert, amelyben a budai jognak megfelelő privilégiumokat kapott, amelyek megerősítését Újlaki elérte a királynál, majd 1525-ben II. Lajos király a királyi szabad városok sorába iktatta. A rendelkezést Újlak város jogkönyvének kiadásával pecsételte meg, amelybe első fejezetként a privilégiumlevelet bemásolták.[89]

---

[85] *Antal Tamás:* A polgári haszonélvezeti jogok szabályozása Debrecenben (1848–1872). In: Antal Tamás: Város és népképviselet. Az 1848: XXIII. Tc. és intézményei Debrecenben (1848–1872). Szeged 2011. 241–246.

[86] *Blazovich L.:* Megjegyzések a középkori Szeged i. m. 24–25., Debrecen Város Magistratusának Jegyzőkönyvei. A fordítás és válogatás munkáját Balogh István (1547–1555. 1572–1573. 1589–1598.), P. Szalay Emőke (1555–1557. 1564–1571. 1574–1598) és Szendiné Orvos Erzsébet (1606–1609.) végezte. (A Hajdú-Bihar Megyei levéltár Forráskiadványai) Debrecen 1979–2002. (A továbbiakban: DVJ) DVJ 1547 1–7., 10., 12–13., 15–16., 17–19., 23–27., 30., 32–34., 35–36. sz.

[87] DVJ 1548: 428. sz. 1549: 39., 40., 114.,130., 131., 330., 391. sz. 1550: 477. sz. 1573: 1.. 2.. 3. sz.

[88] *Blazovich L.:* Megjegyzések a középkori Szeged i. m. 18–20.; *Blazovich László:* A Szász tükör és a Szepesség joga. In: Eike von Repgow: A Szász tükör i. m. 52–57.

[89] *Schmidt, R.:* Statutum civitatis Ilok i. m. 35. jegyz.; *Fedeles Tamás:* Egy középkori főúri család vallásossága. Az Újlakiak példája. Századok 145. (2011) 412.

A királyi városok státusát történetük során egy alkalommal sem elnyert földesúri városok vagy mezővárosok privilégiumleveleiből a 15. században tarka kép bontakozik ki. Néhány példát mutatunk be közülük. Ozora 1426-ban kapta kiváltságait Ozorai Pipo temesi ispántól, közöttük a szabad bíróválasztás és bíráskodás jogát, ám nem szabadult meg teljesen urának beszállásolási jogától. A bennünket érdeklő magánjogi rendezésről mellékes megjegyzésben szerezhetünk értesülést, amely szerint a halálra ítélt vagyonát a várnagyok vegyék el a maguk számára, ám abból a családot, a feleséget, a lemenőket, és ha ezek nincsenek, az oldalágat törvényesen illető részt válasszák le.[90] A csanádi székeskáptalan egy évvel később, 1427-ben a csanádi polgárok és jobbágyok számára kiadott oklevelében engedélyezte, hogy a csanádi polgárok, illetőleg jobbágyok életükben vagy végórájukban ingó és ingatlan javaikról végrendeletet készítsenek.[91]

Első olvasásra úgy tűnik, hogy a két oklevélben a birtokosok nagy szabadságot adtak vagyonuk feletti rendelkezésben parasztpolgáraiknak, azaz jobbágyaiknak. Ha alaposabban vizsgáljuk a szöveget, azt csak úgy értelmezhetjük, hogy Ozorán a rokonság megtarthatta azt a földterületet, amelynek használati jogával addig élt, továbbá a hozzá tartozó ingóságot. A várnagyok csak az elítélt szerzett vagyonát foglalhatták le, a már öröklésen átment vagyonra azonban nem tehették rá a kezüket. A csanádi káptalan pedig azt nyilvánította ki, hogy a testamentummal végrendelkező jobbágy (altulajdonos) döntéseibe főtulajdonosként nem szól bele. Az említett oklevelek révén ugyanis sem az ozoraiak, sem a csanádiak nem szabadultak meg jobbágyi mivoltuktól, mert dologi kötöttségeik megmaradtak, éppen ezért rájuk a *Tripartitum*ban megfogalmazott, jobbágyokra vonatkozó öröklési szabályok maradtak hatályosak.[92] A földesúr azonban nagy szabadságot adott számukra, használati joguk és korlátozott tulajdonjoguk alapján rendelkezhettek földjeik felől, örökíthették őket, azonban a főtulajdon a földesúrnál maradt, ami az adójuk alapját képezte.

Látszólag a városok polgáraihoz hasonló kiváltságokat kaptak 1468-ban Várdai Istvántól a várdai parasztpolgárok, akiknek uruk más kiváltságok mellett megengedte, hogy ha házakat, szőlőket és más örökölt jószágokat az illető városban venni vagy eladni szándékoznak, akkor azt a város pecsétjével ellátott privilegiális oklevelekkel végezzék, ugyanis másképpen az említett jogügyletek érvénytelenek.[93] A telekről, amelyen a ház állt, valamint a hozzá tartozó szántókról és legelőkről nincs szó az oklevélben. A házakról és az irtványföldeken lévő szőlőkről, valamint egyéb örökölt javakról esik szó az oklevélben. A dologi

---

[90] Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár (=DL) 87 989. Magyar fordítása: *Érszegi Géza:* A középkor. Tolna megye a honfoglalástól a mohácsi csatáig. In: Évszázadokon át. Tolna megye történetének olvasókönyve I. Szerk. K. Balogh János. Szekszárd 1978. 68–69.

[91] *G. Tóth Péter:* Csanád mezőváros polgárainak 1427. évi privilégiuma. In: „Fons, skepsis, lex" Ünnepi tanulmányok a 70 esztendős Makk Ferenc tiszteletére. Szerk.: Almási Tibor – Révész Éva – Szabados György. Szeged 2010. 128. Az oklevél latin és magyar nyelvű szövegközlésével.

[92] *Werbőczy István* Hármaskönyve. Ford.: Kolosvári Sándor, Óvári Kelemen, jegyzetek: Márkus Dezső. (Magyar törvénytár) Bp. 1897. III. 29., 30.

[93] A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. Codex diplomaticus domus senioria comitum Zichy de Zich et Vásonkeő. I–XII. Szerk. Nagy Imre et al. Bp. 1871–1931. X. 448., 304. sz.; magyar fordítása: *Ács Zoltán:* A Várday család és Kisvárda mezőváros története a XVI. század végéig. In: Kisvárda '90. Tanulmányok Kisvárdáról. Szerk. Fehérvári Béla. Kisvárda 1992. 48.

kötöttség esetükben ugyancsak megmaradt, valamint a telkenkénti adózás és több személyes szolgálat az úr családja számára.

A gyulaiak a kisvárdaiakéhoz hasonló kiváltságokat nyertek. A várost Zsigmond király 1387-ben Losonci László erdélyi vajdának adományozta, majd 1401-ben vagy 1402-ben magszakadás miatt visszaszállt a királyra, aki 1403-ban Maróti János macsói bánnak juttatta. A Marótiak 1476-ig, a család kihalásáig bírták, majd ugyanebben az évben megkezdődött a Hunyadiak földesurasága, akiket Brandenburgi György követett 1510-ben, tehát a földesúri várost korszakunkban mindenkor a király, vagy hatalmas bárók bírták. Jelentős szabadságjogokkal (bíróválasztás és bíráskodás, a városi tanács mellett kancellária intézte az ügyeket, vásártartás, vámkedvezmények) rendelkeztek.

Nagy szabadságot élveztek birtokviszonyaik területén. Szabadon adhatták, vehették szerzett földjeiket és városi házaikat, azonban a földesúr eszmei tulajdona a dologi kötöttségben, amely a telkek után szedett adóban vált kézzelfogható valósággá, esetükben is megmaradt. Kifejezi ezt a Corvin János által 1496-ban a gyulaiaknak kiadott privilégiumlevél, amely lehetővé teszi a polgárok és lakosok számára, hogy összes ingó javaikat annak hagyhatják, akinek akarják, továbbá életükben és haláluk esetén a rendelkezés és örökítés lehetőségét bírják. Az oklevél azonban nem szól az örökölt ingatlanokról, a telki állományról, amelyeket a jobbágyi öröklési rend szerint hagyományozhattak.[94] A város lakói nagy személyes szabadságot élveztek, őket urukkal szemben a városi bíró, mint a közösség felhatalmazottja képviselte. Kötöttségeiket azonban elénk tárja az uradalom 1525. évi jövedelemjegyzéke, amelyhez hasonló sajnálatos módon kevés maradt fenn. Belőle megtudjuk, mely szolgáltatásokkal terhelték a jelentős kiváltságokkal rendelkező város lakóit. A mészárosok a vár szükségleteire ökröket és disznókat vágtak, a molnárok a várban szükséges famunkát végezték, a várhoz szállított bort a szekerekről ők vitték a pincébe, valamint csekély hosszúfuvart is teljesítettek, tehát messze álltak a királyi szabad városok polgárainak jogi helyzetétől.[95]

A fentebb szemügyre vett négy földesúri város, illetőleg mezőváros dologi kötöttségeit vizsgálva számos hasonlóságot és különbséget láthattunk, amelyek elsősorban abból származtak, hogy a falvak és mezővárosok egyaránt a mindenkori földesúr birtokába és joghatósága alá tartoztak. Az alá- és fölérendeltségi viszonyokat a földesúr akarata szabályozta, amelynek azonban erős korlátot állított a szokásjog. E vélekedést megerősíti, hogy a belső függőségi viszonyokba az állam, jelesül a király nem avatkozhatott be, jellemző, hogy az 1848-as törvények előtt a mezővárosokról és falvakról nem született országos hatáskörű jogszabály.

A középkori tulajdont — mint említettük — számos kötöttség terhelte, amelyek hatást gyakoroltak a családi vagyonjogra és az örökösödési jogra. Mind-

---

[94] *Blazovich László:* Gyula városának és lakóinak jogi helyzete a középkorban. In: Uő: Város és uradalom. Tanulmányok és források Gyula XV–XVI. századi történetéből. Társszerzők: Galántai Erzsébet és Schmidt József. (Gyulai Füzetek 16.) Gyula 2007. 30–44., *Bácskai Vera:* Gyula gazdasága és társadalma a XV–XVI. században. Gyulai Füzetek 3. Gyula 1991. 14–15. 18–20. 28. 30. 32.

[95] *Blazovich László:* A gyulai uradalom 1525. évi jövedelemjegyzéke. In: Város és uradalom i. m. 56–62., különösen 59.

ez rányomta bélyegét a városi jogra is, amelyről megállapíthatjuk, hogy a középkor során — szemben a nemesi joggal — változásokon ment át. A városok polgárai a legtöbb esetben fokozatosan szabadultak meg urukhoz kötődő alá- és fölérendeltségi viszonyaiktól, valamint a kiscsalád szerepének megerősödésével a nagycsaládi és rokonsági kötelékeiktől, amint ez a jogkönyvek megfelelő artikulusaiból kiolvasható, továbbá ezt fejezik ki a városok számára kiadott privilégiumlevelek.

A hagyományos vérségi tulajdonlási és öröklési rendszeren az egyház ütötte az első rést a *mortuarium* létrehozásával, majd pedig a 13. században elterjedtek a végrendeletek, amelyek tovább bontották a kora középkorban kialakult formát. Az általunk tanulmányozott jogkönyvek, a Szász tükör kivételével, említést tettek róluk. A végrendeleti öröklés, amelynek több formája alakult ki, főszabályaiban követte a törvényeset, ám attól számos esetben, főként az ingóságok területén eltért. Elemzésünk során kiderült, hogy a városi öröklési gyakorlatban a kezdeti, csak férfi öröklést felváltotta a nemek egyenlősége az örökösödés során, amit többek között az hívott életre, hogy a nők kézén is lehettek ingatlanok, ami egyúttal hozzájárult a családi vagyonigazgatási közösség kialakulásához, amely során, bár a vagyont a férj gondozta, a házasfelek megtartották különvagyonukat. További elmozdulást jelentett, hogy az öröklés során a túlélő házastárs teret nyert a lemenőkkel szemben, ugyanis változott a korábbi szemlélet, amelyből kialakult a fejenkénti öröklés rendszere, és a lemenők rovására a túlélő házastárs az örökhagyó vagyonának fele részét kapta. Arról pontos képünk nincs, hogy ez a szerzetten kívül az ősi javakra is vonatkozott-e.

Vizsgálataink során figyelemmel kísérhettük, miként és általában milyen hosszú úton szabadultak meg a királyi városok, azon belül a tárnokiak és polgáraik urukhoz, a királyhoz kapcsolódó személyi és dologi függőségüktől, és miképp alakult át mindez a városok közössége által fizetett adókká. Ugyanakkor a földesúri városokban és mezővárosokban e folyamat teljesen nem ment végbe, megmaradt a dologi függés, amely kifejeződött az öröklés során abban, hogy a parasztpolgárok ingóságaik szabad örökítésével szemben ingatlanaiknak csak korlátozott tulajdonjogát és használati jogát örökíthették.

A vagyonjogi állapot tehát a városi lét egyik jelentős eleme, melynek segítségével a királyi városok, valamint a földesúri- és mezővárosok polgárainak jogállását elkülöníthetjük. Természetesen ez nem érinti a városok gazdasági és szociológiai helyzetét, amelyekben további számos hasonlóság és különbség fedezhető fel. Úgy véljük, hogy a földesúri városok és a mezővárosok közötti különbségtétel során minden esetben célszerű megvizsgálni a lakók vagyonjogi helyzetét. Úgy tapasztaltuk, hogy az előbbiek parasztpolgárai e tekintetben szélesebb jogokkal rendelkeztek, mint a mezővárosok lakói.

LAW OF INHERITANCE IN THE MEDIEVAL LAW BOOKS AND IN THE URBAN PRACTICE

by László Blazovich

(Summary)

Since property and its practical manifestations (movable, immovable), as well its ownership, and one form of its transfer, namely inheritance, constitute one of the foundations of any human society, medieval lawbooks contain as a matter of fact prescriptions with regard to them. In the first part of the present study the author examines the rules of inheritance in the Saxon and Swabian Mirrors and in the Summa legum Raymundi. He comes to the conclusion that the forms of inheritance exclusively based on kinship, which dominates the Saxon Mirror, were first modified by the Church with the introduction of the part of the soul, while later it was the emergence of testamentary alongside legal inheritance which broke a new hole in the wall of closed kinship inheritance. Regulations relating to the latter two already appear in the Swabian Mirror. Raymundus Parthenopeis, on the other hand, prescribed for urban dwellers four forms of testamentary inheritance alongside the legal one. These forms, as is proved by the examples cited, all appear in the testaments prepared at Pressburg and Sopron in the 15th and 16th centuries, where the burghers (male and female alike) could dispose of their property independently of the town's lord, the king. Their free will could only be limited by their family, kin and the town itself. The situation was different in the settlements under private lordship, where the tenant, as a sub-owner compared to the owner-in-chief, the lord, could only dispose of the right to use the land, and it was all he could bequeathe to his heirs. The hierarchy of subjection between lord and peasant had several intermediary shades, and the same was true in the case of peasant-burghers and their lords in the market towns, for which the author cites several examples.

Fedeles Tamás

ÖRDÖGI SUGALLATTÓL VEZÉRELVE

Egy 15. századi gyilkosság nyomában[1]

1474 februárjának első napjaiban egy gyilkosság, pontosabban annak következményei miatt kellett a pécsi kanonokoknak gyűlést tartaniuk. Egyik társuk, Gosztonyi Tamás őrkanonok kérésére siettek a testület Pécsett tartózkodó tagjai a káptalanterembe, hogy meghallgassák a *custos* halasztást nem tűrő mondanivalóját. Gosztonyi az esztergomi szőlőhegyen lévő Szent Tamás káptalan prépostjának, Orbánnak teljes körű felhatalmazással rendelkező képviselőjeként jelent meg, s bemutatta Ernuszt János szlavón bánnak és egyszersmind királyi főkincstartónak, Zsigmond pécsi püspök (1473–1505) édesapjának oklevelét, amelyet bizonyosan fel is olvastak a megjelentek előtt. E szerint János bán a pécsi egyházban a király által ráruházott kegyúri jog alapján — az emberölés vétkébe esett, s ezért a pécsi káptalanban élvezett javadalmaitól megfosztott — Isztrói István beneficiumait Orbánnak adományozta. Kegyúrként pedig meghagyta a testületnek, hogy iktassák be a nevezett prépostot a baranyai főesperességbe, kanonokságba és prebendába. Ezt követően a káptalan tagjai a sekrestyébe vonultak, ahol felkérték Balázs vikáriust és Besenyői Miklós éneklőkanonokot, hogy Orbán prépostot iktassák be a főesperesi hivatalba, a kanonoki stallumba és javadalomba. Miklós kántor, hivatalához tartozó feladata szerint, a prépost képviseletében jelen lévő Tamás őrkanonokot bevezette a baranyai főesperes számára a katedrális szentélyében fenntartott stallumba. Orbán másik képviselőjének, Dávidházi Lászlónak pedig — akit a prépost annak vezetésére küldött Pécsre —, a főesperesi hivatalhoz tartozó házat adta át. Gosztonyi ezt követően Orbán nevében az evangéliumra tett esküvel fogadta meg, hogy a beneficiumhoz tartozó javakat megőrzi, nem tékozolja el, az elveszett vagyont igyekszik visszaszerezni, Zsigmond püspöknek és majdani utódainak pedig engedelmességgel tartozik. Azt is kikötötték, hogy amint Orbán személyesen megjelenik a káptalanban, meg kell ismételnie az esküt. Minderről pedig a székeskáptalan hiteleshelyi kancelláriáján oklevelet állítottak ki.[2] A kútfő tehát a gyilkosság tényét és annak Istvánra nézve súlyos következményeit közli. Kérdés azonban, hogy vajon mi vezethette — a bevett formula szerint — az ör-

---

[1] A szerző kutatásait a Magyar Állami Eötvös Ösztöndíj, valamint az OTKA K 81435, K 81568 és NN 82307 számú pályázatok is támogatták.

[2] Magyar Országos Levéltár, Mohács Előtti Gyűjtemény, Diplomatikai Levéltár (=DL) 17 542 (= függelék 1. sz.).

dögi sugallatra *(suadente diabolo)*[3] elkövetett gaztetthez emberünket, akinek ráadásul felszentelt papként éppen ellenkezőleg, jó példát kellett volna mutatnia?

Tanulmányom főhőse nem tartozik a magyar történelem különösebben ismert alakjai közé, sőt vélhetőleg a magyar középkor iránt érdeklődők többsége sem találkozott még nevével. Viszonylagos ismeretlensége leginkább azzal magyarázható, hogy Isztrói István sem az országos, sem pedig a regionális-lokális históriában nem játszott fontos szerepet, ebből következőleg neve az írott kútfőkben is elvétve szerepel. Az ismert dokumentumok döntően az ominózus emberölési ügy kapcsán keletkeztek, mely során Isztrói — egyházi személy lévén — a Római Kúriához fordult jogorvoslatért. Felmentése érdekében személyesen nyújtotta be kérvényeit *(supplicationes)* az Örök Városban.[4] Mindazonáltal a processzus túlmutat személyén, s mi több, az országos politikához is némi adalékkal szolgál.

Egy Dráva-vidéki jobbágy

István a Baranya megye délnyugati szegletében, az Ormánságban fekvő Isztró *(~ Ztro, Oztro, Iztro)* nevű település szülötte volt.[5] Családjáról mindössze annyit tudunk, hogy édesapját Péternek hívták.[6] A falu a 14. század első feléig a Kán nembeli Siklósiak birtokában volt,[7] tőlük 1341-ben a Győr nembeli Dersfi testvérek vették zálogba, azonban öt esztendő múltán már nem volt a fivérek kezén.[8] A település középkori birtoklástörténetét a kedvezőtlen forrásadottságok miatt számos fehér folt fedi. Mindössze annyi bizonyos, hogy a 15. század második felében a Somogy megyei Barcs kastély tartozéka, mely 1480 nyaráig a Bakonyaiak, a család kihalását követően pedig — királyi adomány folytán — a Nagylucseiek tulajdonában volt.[9] Az Isztrói família tehát jobbágyszármazású

---

[3] Ezt a formulát a II. Lateráni Zsinattól (1139) kezdve az emberölést elkövetőkre alkalmazta a kánonjog.

[4] Az üggyel kapcsolatos dokumentumok időrendben: 1) 1474. február 4.: DL 17 542; 2) 1474. szeptember 28.: Archivio Segreto Vaticano (a továbbiakban ASV) Registri Vaticani (a továbbiakban Reg. Vat.) Vol. 663. fol. 583^{r}–584^{v}. (= függelék 2. sz.); 3) 1475. március 20.: ASV Registri delle Suppliche (a továbbiakban Reg. Suppl.) Vol. 716. fol. 201^{r-v}; 4) 1475. április 16. ASV Reg. Suppl. Vol. 717. fol. 175^{v} 5) 1475. április 22.: ASV Reg. Suppl. Vol. 718. fol. 175^{r-v}; 6) 1475. május 2.: ASV Reg. Suppl. Vol. 719. fol. 45^{r-v}; 7) 1475. május 2.: ASV Reg. Vat. Vol. 678. fol. 608v-610r. (Kiadása: Vetera monumenta historica Hungariam illustrantia I–II. Ed. Theiner, Augustinus. Romae, 1859–1860. II. 447–448. (632. sz.) (=függelék 3. sz.); 8) 1475. május 13.: ASV Reg. Suppl. Vol. 721. fol. 107^{r-v}.

[5] *Csánki Dezső*: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. II. Bp. 1894. 492.; *Györffy György*: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I. Bp. 1987^{2}. 318–319. Ma Csányoszró része, ugyanis a mai falu területén egykor három középkori település (Kiscsány, Isztró, Zsen) volt. 1934-ben Kiscsány és Oszró összeolvadása révén jött létre a mai falu. Vö. Baranya megye Földrajzi nevei. II. Szerk. Pesti János. Pécs, 1982. 677. (A községtörténeti összefoglaló Timár György munkája.) L. még *Horváth J. Gyula–Timár György*: XVI. századi dikális konskripciók Baranya megyéről (1542, 1551, 1564). In: Baranyai Helytörténetírás 1972. Pécs 1973. 115.; *Engel Pál*: Magyarország a középkor végén. Bp., 2001. (PC-CD-Rom).

[6] ASV Reg. Vat. Vol. 663. fol. 583^{r}.

[7] A Siklósiakra l. *Font Márta*: Siklós középkori története. In: Város a Tenkes alján. Siklós évszázadai. Szerk. Vonyó József. Siklós 2000. 55–76.

[8] *Horváth Richárd*: Castrum Teremhegy. Adalékok az udvarház terminus magyarországi történetéhez. *Castrum* 3 (2006) 60.

[9] Az 1480. július 27-én kelt királyi mandátum Barcs kastély tartozékaiként a következő baranyai településeket (possessiones) sorolta fel: Gelye, Kysfalw, Kysyztrhro, Drachy, Wadasa, Chan,

volt, amint ezt a bécsi egyetem anyakönyve is alátámasztja. István ugyanis 1455 áprilisában az említett univerzitás *artes* fakultására iratkozott be, s nevét a *scolaribus cuiuscunque facultatis, sub nobilium statibus non comprehensi* cím alatt jegyezték fel.[10] Minthogy a középkorban átlagosan 13-14 éves korban kezdték tanulmányaikat a *studium generalék* szabad művészetek karán a diákok,[11] Isztrói születési idejét megközelítőleg az 1440-es évek elejére helyezhetjük. Nem ismert, hogy mennyi időt töltött az egyetemen, de az kétségtelennek látszik — legalábbis az erre vonatkozó adatok hiánya erre utal —, hogy akadémiai grádus nélkül fejezte be tanulmányait. A korszak egyetemlátogatási szokásait figyelembe véve ez nem számít kivételes jelenségnek, hiszen sokan elsősorban újabb ismeretségek kialakítására, s az így bővülő kapcsolati hálójuk segítségével személyes pályafutásuk (és egzisztenciájuk) előmozdítására használták az egyetemi éveket.[12] Amint az a korábbi kutatások alapján közismert, a középkori Magyarországon az egyetemi képzettség nem volt előfeltétele sem az egyházi,[13] sem pedig a világi hivatalnoki pályafutásnak.[14] A latin nyelv és a hazai szokásjog megfelelő szintű ismerete, s nem utolsósorban befolyásos patrónusok támogatása révén jól jövedelmező álláshoz lehetett jutni egy-egy főpap, báró vagy nemesi előkelő környezetében, de akár a királyi kancellárián is. A szükséges tudásanyagot pedig mind a káptalani, mind pedig a városi, sőt egyes mezővárosi iskolákban is elsajátíthatták a diákok.[15] A bécsi egyetemet is megjárt István tehát rendelkezett az átlagos hivatalnoki pályafutáshoz szükséges műveltséggel. Mindez természetesen még nem volt elegendő, ugyanis támogató(k)ra is szüksége volt ahhoz, hogy biztos egzisztenciát nyújtó egyházi vagy világi állás(ok)hoz juthasson.

Újlaki Miklós szolgálatában

Isztrói patrónusa a korszak egyik nagyhatalmú bárója, Újlaki Miklós volt, aki erdélyi vajdaként, macsói és szlavón bánként — főként a Dél-Dunántúlon,

---

Zaparsa, Wyfalw, Kwppa, Bolyar, Ratholthfalwa, Aranyas, Paznan, Zenthlazlo, Boda, Bakonya, Radnolthfalwa, Bodorfalwa, Wywasar, Bokrod, Jakohaza – DL 18 391. A település 1501-ben azonban már a Bika család tulajdonában volt, s Ozthro néven a teremhegyi castrum tartozékaként szerepelt. Vö. *Horváth R.*: Castrum i. m. 61, 71.

[10] Beiratkozásakor négy dénárt fizetett. Vö. *Schrauf Károly*: A bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve 1453-tól 1630-ig. (Magyarországi tanulók külföldön IV.) Bp. 1902. 95.

[11] A középkori egyetemi képzésre l. *Jacques Le Goff*: Értelmiség a középkorban. (Osiris Zsebkönyvtár) Bp. 2000.; *Hajnal István:* Írásoktatás a középkori egyetemeken. (Az Információtörténelem Klasszikusai) Bp. 2008.

[12] *Fedeles Tamás:* Pécsi kanonokok egyetemlátogatása a késő középkorban. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 17 (2005:1–2. sz.) 51–82.

[13] Erre l. pl. *Mályusz Elemér*: Egyházi társadalom a középkori Magyarországon. Bp. 2007².; *Köblös József:* Az egyházi középréteg Mátyás és a Jagellók korában. Bp. 1994. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 12.); *Fedeles Tamás:* A pécsi székeskáptalan személyi összetétele a késő középkorban (1354–1526). (Tanulmányok Pécs történetéből 17.) Pécs 2005.

[14] *Bónis György*: A jogtudó értelmiség Magyarországon. Bp. 1971.; *Kubinyi András*: Írástudás és értelmiségi foglalkozásúak a Jagelló-korban. In: Magyar Herold I. Forrásközlő, családtörténeti és címertani évkönyv. Szerk. Kállay István. Bp. 1984.; *Kubinyi András*: A Jagelló-kori értelmiség. In: Az értelmiség Magyarországon a 16–17. században. Szerk. Zombori István. Szeged 1988. 7–21.

[15] *Mészáros István*: Az iskolaügy története Magyarországon 996–1777 között. Bp. 1981.

Kelet-Szlavóniában és a Szerémségben — jelentős befolyással rendelkezett; utolsó éveiben pedig az oszmánoktól visszafoglalt észak-boszniai területek élén állt királyi méltóságot viselve (1472–1477).[16] Minthogy a macsói bán joghatósága alá tartozott a korszakban számos megyével egyetemben Baranya is, vélhetőleg az egyik itteni familiárisa közvetítése révén kerülhetett a fiatal klerikus Újlaki látókörébe. Egy 1475-ös pápai bulla nyomán bizonyos, hogy az 1470-es években Isztrói kancellárként irányította a boszniai király hivatalos- és magánlevelezését.[17] Ez alapján pedig a korábbi évek vonatkozásában is hasonlókat állapíthatunk meg, ugyanis már 1465-ben feltűnt Újlaki egy-egy oklevelének kancelláriai jegyzetében az M. S. szigla,[18] melyet *magister Stephanus*ként oldhatunk fel.[19] A főúr udvartarásában e hivatal viselője mindenképpen megbecsült személynek számított, noha a familiárisok hierarchiájában a fontosabb erősségek várnagyai láthatóan előtte álltak.[20] Jól tükrözi ezt Miklós 1471-es testamentuma is, melyet három plébános, gyóntatópapja, valamint várnagyai előtt tett, s annak *executor*ai között is hiába keressük Isztrói nevét.[21] Felszentelt papként *(presbyter)* a kancellárság mellett a boszniai királyi udvarban a kápláni teendőket is ellátta az 1470-es évek derekán.[22]

Szolgálatait *dominus*a a kor szokásainak megfelelő módon honorálta. A közvetlen — valószínűleg csekély mértékű — anyagi ellenszolgáltatás mellett befolyása révén egyházi javadalmakkal igyekezett Isztrói munkáját ellentételezni. A középkorban az uralkodói szolgálat ilyetén jutalmazása általános gyakorlatnak számított: a pápa, a császár, a királyok, a hercegek, a főpapok és bárók egyaránt éltek e lehetőséggel.[23] Újlaki támogatásának köszönhetően két

---

[16] *Kubinyi, András*: Die Frage des bosnischen Königtums von Nikolaus Ujlaky. In: Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungariae 4. (1958) 373–384.; *Kubinyi András*: A kaposújvári uradalom és a Somogy megyei familiárisok szerepe Újlaki Miklós birtokpolitikájában. (Adatok a XV. századi feudális nagybirtok hatalmi politikájához.) In: Somogy megye múltjából, Levéltári Évkönyv 4, Kaposvár 1973. 3–44.; *Kubinyi András*: Újlaki Miklós. In: Nagy képes millenniumi arcképcsarnok. Szerk. Rácz Árpád. Bp. 2002. 48–50.

[17] „carissimo in Christo filio nostro Nicolao rege Bosne illustri, cuius cancellarius existis": ASV Reg. Vat. vol. 678. fol. 608^{v}; *Kubinyi A.*: Die Frage i.m. 380.

[18] Pl. 1465. május 5.: „M S cancellarii" - DL 100 746; 1471. április 4: „per S m" - DL 100 829.

[19] *Kubinyi A.*: A kaposújvári i. m. 24.

[20] A familiárisok négy nagy csoportja a következő: 1) az udvartartás személyzete (káplán, kancellár, titkár, jegyző, kamarás, stb.); 2) a birtokigazgatás személyzete (várnagyok, tiszttartók, stb.); 3) a kormányzati pozíciót viselő báró hivatali apparátusának tagjai (vicebánok, ítélőmesterek, stb.); 4) a katonai kíséret tagjai. Vö. *Kubinyi András:* A Szapolyaik és familiárisaik (szervitoraik). In: Tanulmányok Szapolyai Jánosról és a kora újkori Erdélyről. Publicationes Universitatis Miskolciensis, Sectio Philosophica 2008. 235–236.

[21] DL 17 162.

[22] „carissimo in Christo filio nostro Nicolao rege Bosne illustri, cuius capellanus existit": ASV Reg. Vat. vol. 663. fol. 583^{r}.; ASV Reg. Suppl. vol. 716. fol. 201^{r}.

[23] I canonici al servizio dello Stato in Europa secoli XIII–XVI. Les chanoines au service de l' État en Europe du XIIIe au XVIe siècle, Recueil d'études sous la direction de Hélène Millet, avec la collaboration d'Elisabeth Mornet. Modena 1992.; *Köblös József*: Kanonokok állami szolgálatai a középkorvég Magyarországán. In: Egyházak a változó világban. A nemzetközi egyháztörténeti konferencia előadásai. Esztergom 1991. május 29–31. Szerk. Bárdos István és Beke Margit. Esztergom 1991. 183–189.; *Fedeles Tamás*: Pécsi kanonokok uralkodói szolgálatban a késő középkorban. In: Medievisztikai tanulmányok IV. Szerk. Marton Szabolcs, Teiszler Éva. Szeged 2005. 7–24.

délvidéki székeskáptalanban, Pécsett és Bácson is stallumhoz jutott Isztrói. Itt jegyzem meg, hogy később Miklós fia, Lőrinc herceg is hasonlóképpen jutalmazta titkárát, Valpói Benedeket, aki a fehérvári és a pécsi káptalanban birtokolt egy-egy kanonoki javadalmat.[24]

Egyházi javadalmak

Isztrói számára is főként kanonoki stallumai biztosították a megélhetést. Forrásaink tanúsága szerint az 1470-es évek derekán a bácsi székeskáptalan olvasókanonokja, s ezzel párhuzamosan a pécsi székesegyház kanonoki közösségének tagja volt, mely intézményben a baranyai főesperesi hivatalt viselte.[25]

A bácsi székeskáptalan történetével foglalkozó Winkler Pál kötetét fellapozva első pillantásra is feltűnő, hogy meglehetősen foghíjas az általa közölt olvasókanonokok listája (is), ráadásul Isztrói neve egyáltalán nem szerepel benne. A most vizsgált időszakból mindössze Matucsinai Gábor (1470) és Aranyáni István (1475) nevét találjuk meg a munkában.[26] Békefi Remig a középkori káptalani iskolákról írt, mindmáig megkerülhetetlen művében Matucsinait követően Isztróit is említi az 1475-ös esztendőnél, azonban ott Aranyáni neve nem olvasható.[27] A káptalan okleveleinek tüzetes vizsgálata sajnos ezúttal nem nyújt segítséget a lektorok archontológiájának összeállításában. Isztrói olvasókanonoki működésének pontos meghatározásában a bácsi káptalan által 1460 és 1485 között kibocsátott, s a Magyar Országos Levéltárban jelenleg nyilvántartott diplomák áttekintése sem hozott eredményt.[28] Ezek közül ugyanis mindössze háromban szerepel a testület lektorának neve. Időrendben az első egy 1468. szeptember 24-i kiadvány, melynek különösen a számunkra e pillanatban legfontosabb *eschatocollum* része sérült.[29] A méltóságsorban a prépostot követő *Gabriele* név azonban kétségkívül a testület olvasókanonokát jelöli, akit Matucsinai Gáborral azonosíthatunk. A későbbi kalocsai érsek egyházi pályafutása viszonylag jól ismert.[30] A királyi kancelláriában emelkedett egyre magasabbra: személynök, majd alkancellár volt, végül pedig fő- és titkos kancellárrá nevezte ki Mátyás, továbbá alkalmanként diplomáciai feladatokat is ellátott.[31]

---

[24] DL 64 806; Österreichisches Staatsarchiv, Haus- Hof und Staatsarchiv, Familienarchiv Erdődy, Karton 9.

[25] DL 17 542; ASV Reg. Suppl. vol. 716. fol. 201r–202v; vol. 718. 175r–v; vol. 719. 45r–v. ASV Reg. Vat. vol. 663. fol. 583r–584v; vol. 678. fol. 608v–610r.

[26] *Winkler Pál:* A kalocsai és bácsi érseki főkáptalan története alapításától 1935-ig. Kalocsa, 1935. 47.

[27] *Békefi Remig*: A káptalani iskolák története Magyarországon 1540-ig. Bp., 1910. 67.

[28] Az első 1460. június 14-én (DL 16 762), míg az utolsó 1485. október 28-án kelt. A gyűjtést a Collectio Diplomatica Hungarica. A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa. Szerk. Rácz György. Internetes kiadás (DL-DF 5.1) 2009. adatbázis segítségével végeztem.

[29] DF 282 681.

[30] *Érdujhelyi Menyhért*: A kalocsai érsekség renaissance-korban. Zenta 1899. 56–63.; *Udvardy József*: A kalocsai érsekek életrajza. München 1991. 322–327.

[31] *Bónis Gy.:* A jogtudó értelmiség i. m. 226–227., 254. *Kubinyi András:* Adatok a Mátyás-kori királyi kancellária és az 1464. évi kancelláriai reform történetéhez. In: Publicationes Universitatis Miskolciensis, Sectio Philosophica 9. (2004) 31–32., 35–36.

Egyházi pályafutása is szépen ívelt felfelé: budai plébános, majd bácsi lektor, végül pedig II. Pál pápa 1471. május 24-én kalocsa-bácsi érsekké nevezte ki (†1478).[32] 1470 júliusából ismert utolsó olvasókanonoki említése,[33] amely egyúttal azt jelenti, hogy legkésőbb az érsekség elnyerését követően megvált e javadalmától.[34]

Matucsinai után az első ismert bácsi lektor Isztrói volt. Az ő méltóságviselése 1473 decemberétől igazolható forrásokkal,[35] utolsó előfordulása pedig 1475 nyaráról ismert.[36] További adatok hiányában mindössze annyi feltételezhető, hogy Matucsinai érseki kinevezése után rövidesen István nyerte el a lektori méltóságot. Bácsi javadalmazását minden bizonnyal a prelátusnak köszönhette, aki Újlakival ekkoriban szorosabb kapcsolatban állt. Erre Miklós végrendelete nyomán következtethetünk.

István 1469-től mutatható ki a pécsi székeskáptalan tagjai között, ahol egyúttal a baranyai főesperesi hivatallal járó teendőket is ellátta; utolsó említése pedig szintén 1475 júniusából ismert.[37] Mindazonáltal pécsi javadalomviselése némiképp meglepő annak ismeretében, hogy ekkor Csezmiczei János (ismertebb humanista nevén Janus Pannonius) állt a pécsi egyházmegye élén,[38] Újlaki pedig köztudottan a Vitéz János — Tuz Osvát — Janus Pannonius „tengely" egyik legfőbb riválisa, ellenfele volt.[39] A bácsi javadalom éves jövedelmét 200 aranyforintra taksálták,[40] s megközelítőleg ennyire becsülhetjük a pécsi stallum és a főesperesi hivatal nyújtotta éves bevételeit is.[41] Egyházi állásaiból be-

---

[32] A király főkegyúri joga nyomán korábban prezentálta az érseki székre, így 1471. február 14-én már *electus*ként szerepelt (DL 17 162). Pápai kinevezése: ASV Camera Apostolica, Obligationes et Solutiones Vol. 83. fol. 47r. 1479. február 1-én nevezte ki a halála folytán üressé vált érseki székbe utódját a Szentszék. Uo. fol. 86r. Vö. *Conrad Eubel*: Hierarchia Catholica Medii Aevi sive Summorum Pontificum S.R.E. Cardinalium, Ecclesiarum Antistitum Series, Bd. I–II. 2. Aufl., Münster 1913–1914; Bd. III., Münster 1910. II. 132.

[33] *Érdújhelyi Menyhért:* Kutatásaim a római levéltárakban. Katholikus Szemle 1896. 632. (180. sz.).

[34] Nem volt példa nélküli az sem, ha püspöki vagy érseki méltóságra emelkedve korábbi javadalmát is megtartotta valaki. Ezt éppen Matucsinai érsek utóda, Handó György esete szemlélteti. Amikor 1479-ben kalocsai érsekké nevezte ki a pápa, kérésére azt is engedélyezte számára, hogy pécsi préposti javadalmát továbbra is megtarthassa. *Fedeles T.*: A pécsi székeskáptalan i. m. 136. sz.

[35] 1473. december 29.: ASV Reg. Vat. vol. 663. fol. 583r–584v; vol. 678. fol. 608v–610r.; ASV Reg. Suppl. vol. 716. fol. 201r.

[36] 1475. június 6.: ASV Registri Lateranensi (a továbbiakban Reg. Lat.) vol. 750. fol. 276r. Regesztája: *Czaich Á. Gilbert*: Regesták a római Dataria-levéltárak Magyarországra vonatkozó bulláiból II. Pál és IV. Sixtus pápák idejéből. Történelmi Tár 1899. 11.

[37] 1469. július 14.: DF 261 966; 1475. május 2.: ASV Reg. Vat. vol. 678. fol. 608v–610r.; ASV Reg. Lat. vol. 750. fol. 276r. Vö. *Fedeles T.*: A pécsi székeskáptalan i. m. 136. sz.

[38] *Tamás Fedeles - László Koszta*: Pécs (Fünfkirchen). Das Bistum und die Bischofsstadt im Mittelalter. Wien 2011. (Publikationen der Ungarischen Geschichtsforschung in Wien, Bd. II.) 130–136.

[39] *Kubinyi András*: Vitéz János és Janus Pannonius politikája Mátyás uralkodása idején. In: Humanista műveltség Pannóniában. Szerk. Bartók István, Jankovits László, Kecskeméti Gábor. Pécs 2000. 19.; *Fedeles Tamás*: Személyi összefonódások Pécsett, Mátyás és a Jagellók idején. In: Uő: Püspökök, prépostok, kanonokok. Fejezetek Pécs középkori Egyháztörténetéből. (Capitulum V.) Szeged 2010. 129–130.

[40] ASV Reg. Suppl. vol. 721. fol. 107r-v.

[41] *Fedeles T.*: A pécsi székeskáptalan i. m. passim.

folyó jövedelmei kényelmes életmódot biztosítottak számára, azonban hamarosan — tulajdonképpen egyik napról a másikra — elapadtak e források.

Egy csetepaté

A fentebb röviden említett gyilkosság kettétörte hősünk pályafutását, melynek következtében az addig meglehetős nyugalomban telt mindennapoknak immár búcsút inthetett. De végtére is milyen módon keveredett egy felszentelt pap emberéletet követelő incidensbe? Az ügy körülményeit illetően sem hagynak cserben forrásaink, ugyanis István jogorvoslatot keresve beszámolt az esetről a pápai udvarban, melyet a korunkra maradt folyamodványok és pápai bullák egyaránt — meglehetős részletességgel — megörökítettek.[42] Isztrói előadása nyomán a történet a következőképpen summázható: egy Bugaci Benedek nevű, kalocsai egyházmegyés világi személy társaival együtt a bácsi lektorátushoz tartozó, s a Duna folyón lévő halászó helyet *(piscatura)* jogtalanul elfoglalta. István hiába kérte több alkalommal személyesen, valamint közvetítők által Benedeket, hogy a szóban forgó halásztanyát és annak jogait, amelyek a lektorátushoz és a kanonoki stallumhoz tartoznak, adja vissza, Bugaci ezt megtagadta, s mi több Istvánt párbajra hívta és fenyegette. Amikor pedig 1473 telén, Becket Szent Tamás mártír ünnepén (december 29.) István kíséretével Miklós boszniai király hívására, akinek egyúttal káplánjaként — az egyik bulla szerint kancellárjaként — tevékenykedett, annak szolgálatára igyekezett, Benedeket, aki familiárisaival szintén úton volt, kérdőre vonta az elkövetett jogtalanság miatt. Szó szót követett, majd Isztrói, a kocsibakról fegyvert rántva dühösen leszálló familiárisaival együtt Benedek szekeréhez sietett. A kisebb csetepaténak induló dulakodás során először Benedek ejtett súlyos sebet István fején *(grave in capite vulnus inflixit)*, majd pedig Benedek familiárisa — úgyszintén fegyverrel — vetette magát Istvánra. Mindeközben maga Benedek Isztrói egyik familiárisát halálosan megsebesítette *(usque ad mortem vulneravit)*. István szervitora halálát látva és saját fejsérülése nyomán felindultan szólította fegyverbe famulusait, minekutána Isztrói egyik embere Benedeket lándzsájával átdöfte *(lancea transfixit)*, István pedig eközben az áldozatot megsebesítette. Mindennek következtében a sértett hamarosan megboldogult *(parvo post tempore exspiravit)*.

A pápai Kúriában

Isztróit a pécsi mellett bácsi javadalmától is megfosztották, amint szupplikációiból erről is értesülünk;[43] 1474. július elején már Aranyáni István szerepel bácsi lektorként egy királyi oklevélben.[44] Beneficiumainak visszaszerezése ér-

---

[42] ASV Reg. Suppl. vol. 716. fol. 201^{r-v}; 719. fol. 45^{r-v}; Reg. Vat. vol. 663. fol. 583^{r}–584^{v}; vol. 678. fol. 608^{v}–610^{r}.

[43] ASV Reg. Suppl. vol. 716. fol. 201^{r-v}; 717. fol. 255^{v}; 718. fol. 175 $^{r-v}$; vol. 719. fol. 45^{r-v}.

[44] A zichi és a vásonkeői gróf Zichy-család idősb. ágának okmánytára XI. Szerk. Kammerer Ernő–Döry Ferencz. Bp. 1915. (= Zichy) 152.; Magyi János formulás-könyvében is (jellegéből adódóan év megadása nélkül) szerepel „venerabilis dominus de Aranyánd lector et canonicus ecclesiae

dekében a legmagasabb egyházi fórum elé vitte ügyét. A mielőbbi kedvező döntés érdekében fáradságot és anyagi áldozatot nem kímélve személyesen utazott Rómába *(de partibus illis ad Romanam Curiam non sine laboribus et expensis premissorum occasione personaliter se contulit nobis fuit humiliter supplicatum)*.[45] A *homicidium* elkövetésével az ötödik parancsolat ellen vétkező lektornak ugyanakkor a javadalomfosztástól függetlenül is a Szentszékhez kellett fordulnia abszolúcióért, ugyanis tettével kiközösítést *(excommunicatio)* vont magára, ezáltal pedig szabálytalan állapotba *(irregularitas)* került, következésképpen alkalmatlanná *(inhabilis)* vált a szentségek kiszolgáltatására. Az emberölés alóli feloldozás pedig kizárólag a pápa számára volt fenntartva *(casus reservati)*.[46] Mindazonáltal Isztrói esete nem volt elszigetelt jelenség, számos klerikus utazott hasonló okból az Urbsba a keresztény Európa minden szegletéből.

A gyilkosságot elkövetők döntő többsége a 15. századtól egyre bővülő hatáskörrel rendelkező apostoli Penitenciária *(Sacra Poenitentiaria Apostolica)* hivatalát kereste fel, s nyújtotta be felmentés reményében kérvényét.[47] 1421 és 1559 a Magyar Királyság területéről érkezett hívek közel 3000 kérvényt adtak be az említett hivatalnál, s az ügyek több mint 10%-ban, összesen 373 esetben egyházi személyek voltak az elkövetői vagy legalábbis részesei egy-egy gyilkos-

---

Bachiensis": Formulae solennes styli in Cancellaria, Curiaque Regum, foris minoribus, ac locis credibilibus, authenticisque Regni Hungariae olim usitati / quas in subsidibum diplomaticae, ac veteris iurisprudentiae Hungaricae potissimum practicae ante-Verböczianae e coaevis codicibus manuscriptis collectas edidit Martinus Georgius Kovachich Senquiciensis. Pesthini 1799. 341–342.

[45] ASV. Reg. Vat. vol. 663. fol. 583^{r}–584^{v}. A különböző folyamodványokat képviselők útján is benyújthatták az ügyfelek, mint ahogy ezt számos példa igazolja. A gyilkossági és egyéb erőszakos tettek alóli felmentés esetében azonban célszerű volt személyesen intézni az ügyet. A bűnügyek kapcsán a Penitenciárián szupplikálók többsége is személyesen utazott Rómába. Vö. *Kirsi Salonen*: Zur Kommunikation zwischen der Pönitentiarie und der Provinz von Uppsala. In: The Roman Curia, The Apostolic Penitentiary and the Parters in the Later Midde Ages. Edited by Kirsi Salonen, Christian Krötzl. (Acta Instituti Romani Finlandiae 28.) Roma 2003. 25–26. Ugyanakkor az is megjegyzendő, hogy a 15. századi magyar törvények több alkalommal megismételték a római fellebbezés tilalmát. Vö. *György Bónis*: Die Entwicklung der geistlichen Gerichtsbarkeit in Ungarn vor 1526. In: Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Kanonistische Abteilung 49. (1963) 234.

[46] *Ludwig Schmugge – Patrick Hersperger – Béatrice Wiggenhauser*: Die Supplikenregister der päpstlichen Pönitentiarie aus der Zeit Pius'II. (1458–1464). (Bibliothek des Deutschen Historischen Institut in Rom, Bd. 84.) Tübingen 1996. 98–99.; *Ludwig Schmugge*: Supplicheе diritto canonico. Il caso della Penitenzieria. In: Hélene Millet (dir.): Suppliques et requętes. (Collection de l'École française de Rome 310.) Rome 2003. 210., 221.; *Kirsi Salonen – Ludwig Schmugge*: A Sip from the „Well of Grace". Medieval Texts from the Apostolic Penitentiary. (Studies in Medieval and Early Modern Canon Law. Vol. 7.) Washington 2009. 29.

[47] A hivatalra máig alapvető *Emil Göller:* Die päpstliche Pönitentiarie von ihrem Ursprung bis zur ihrer Umgestaltung unter Pius V. (Bibliothek des Königlichen Preussischen Historischen Instituts in Rom. Bd. III–IV, VII–VIII.) I–II. Roma 1907–1911.; Ezen kívül l. még: *Schmugge, L. – Hersperger, P. – Wiggenhauser, B.*: Die Supplikenregister i.m.; *Salonen, K. – Schmugge, L.*: A Sip from the i.m.; *Erdélyi Gabriella*: A Sacra Poenitentiaria Apostolica magyar kérvényei a 15–16. században. Levéltári Közlemények 74. (2003) 33–57., uo. 76. (2005) 63–103. – Számos hasonló esetet találunk a kiadott anyagokban, mindenekelőtt az időközben már a hetedik megjelent kötetnél járó Repertorium Poenientiariae Germanicum sorozatban. Pl. Bd. VI. Verzeichnis der in den Supplikenregistern der Pönitentiarie Sixtus' IV. vorkommenden Personen, Kirchen und Orte des Deutschen Reiches 1471– 1484. 1. Teil: Text. bearbeitet von Ludwig Schmugge, unter Mitarbeit von Michael Marsch und Alessandra Mosciatti. Tübingen 2005. Nr. 2291., 3559.

ságnak.[48] Az erőszakoskodók Penitenciáriára özönlésének — a hivatal egyre növekvő jelentősége mellett — volt egy nagyon praktikus szempontja is, jelesül az ott kiállított feloldozó levelek jelentősen olcsóbbak voltak, mint a *Cancellaria* vagy a *Dataria Apostolica* által kibocsátott bullák.[49] Isztrói azonban mégis az utóbbi, következésképpen „drágábban dolgozó" hivatalt kereste fel, talán éppen azért, mivel az általa óhajtott abszolúciós bulla nagyobb tekintélyétől várta ügye mielőbbi kedvező rendezését. Javadalmai visszaszerzése érdekében tehát nem riadt vissza a magasabb díjtételektől sem.[50]

A szokásos metódust követve tehát Isztrói Rómába utazott. Mivel az első római keltezésű okmány, amely egyúttal tartalmazza első folyamodványának szövegét is, 1474. szeptember végén kelt, a hivatali ügymenetet figyelembe véve augusztus végén - szeptember elején már a Tevere-parti városban kellett lennie. A pápai udvar hivatalainak működése a messzi földről érkezők számára első pillantásra bizonyosan bonyolultnak tűnt. Mivel az egyes kérvényezők nyilvánvalóan a lehető leggyorsabban szerették volna ügyüket elintézni, szükségük volt e labirintusban egy tapasztalt kalauzra, akinek segítségével elkerülhették a felesleges vargabetűket. A kancellárián számos hivatalos ügyvéd (*procurator, sollicitator)* várta az ügyfeleket, hogy — természetesen díjazás ellenében — segítséget nyújtson számukra.[51] Mindezek alapján először vélhetőleg ő is egy tapasztalt képviselőt keresett, minekutána megjelent a megfelelő irodában s részletesen előadta kérését. Ezt követően a Kúriában előírt szigorú formai szabályok *(stilus curiae)* szerint a hivatal munkatársai elkészítették folyamodványa szövegét, melyet a *referendarius* átnézett. Miután az illetékes munkatárs végső formába öntötte a textust, a *datarius* keltezte, végül pedig bevezették *supplicatiót* a regisztrumba.[52] Az általános szabályok szerint minden a pápához benyújtott folyamodványra egy bullában válaszolt a Szentatya. Ezeket az okleveleket a kiállítást követően egy kamarai (ez a Vatikáni Regiszter) vagy egy kancelláriai regisztrumban (ezek az Avignoni és a Lateráni Regiszter-sorozatok kötetei) rögzítették, ezáltal az ügyek folyamatát szerencsés esetben nyomon tudjuk követni.[53]

---

[48] *Erdélyi Gabriella*: Szökött szerzetesek. Erőszak és fiatalok a késő középkorban. Bp. 2011. 143–159.

[49] *Kirsi Salonen*: The Penitentiary as a Well of Grace in the Late Middle Ages. The Example of the Province of Uppsala 1448–1527. Annales Academiae Scientiarum Fennicae 313. [2001] 84–85.; *Wolfgang P. Müller*: The Price of papal Pardon - New Fiftenth-Century Evidence. In: Päpste, Pilger, Pönitentiarie: Festschrift für Ludwig Schmugge zum 65. Geburtstag. Herausgegeben von Andreas Meyer, Constanze Rendtel und Maria Wittmer-Butsch. Tübingen 2004. 474.

[50] Magától értetődően többen is ezt az utat választották. Vö. *Jadranka Neralić*: Put d crkvne nadarbine. Rimska Kuria i Dalmacija u. 15. stoljeću. (Biblioteka Znanstvenih Djela 152) Split 2007. 368–369.; Megjegyzendő, hogy a Penitenciára is éppen a gyors ügyintézés és a kedvező döntés miatt utaztak személyesen a *homicidium*ot elkövető egyháziak. *Salonen, K.*: Zur Kommunikation i. m. 26.

[51] *Walter von Hoffmann*: Forschungen zur Geschichte der kurialen Behörden vom Schisma bis zur Reformation. (Bibliothek des Königlichen Preussischen Historischen Institut in Rom, Bd. XII–XIII.) I–II. Rom 1914. 134–138.; *Schmugge, L.*: Suppliche i.m. 210.; *Neralić, J.*: Put d crkvne i. m. 49.

[52] *Thomas Frenz*: Die Kanzlei der Päpste der Hochrenaissance (1471–1527). (Bibliothek des Deutschen Historischen Institut in Rom. Bd. 63.) Tübingen 1986. 92.

[53] *Hermann Diener*: Die grossen Registerserien im Vatikanischen Archiv (1378–1523). Quellen und Forschungen aus Italienischen Archiven und Bibliotheken 51. (1971) 339–347.

A kérelmekben és a bullákban korunkra maradt igen részletes beszámoló Isztrói stratégiájának bizonyosan szerves részét alkotta, hiszen ezáltal próbálta tettének enyhítő körülményeit kidomborítani a kedvező ítélet reményében. Mindazonáltal az egyházi személyek által hasonló ügyekben a Penitenciára benyújtott kérelmeknek is általános vonása volt, hogy a klerikusok sokkal részletesebben (megannyi állandósult fordulattal, de bőséges egyedi részlettel) adták elő gyilkossági ügyeiket, mint a laikus kérelmezők.[54] Lássuk tehát Isztrói forrásainkból rekonstruálható taktikáját!

Mindenekelőtt ellenfele tettét és személyét kívánta oly módon ábrázolni, hogy azzal kellőképpen alá tudja támasztani saját cselekedete jogszerűségét. Néhai haragosának negatív beállítását — amely az ilyen jellegű folyamodványok közös jellemzője — az általa elkövetett jogtalanság bemutatásával kezdte. Bugaci Benedek jogtalanul *(iniuste)* és őt meg nem illetően *(indebite)* foglalta el *(occupasset)* a jogilag *(certa iura)* a lektorátushoz és a kanonoki menzához tartozó halászó helyet. Minthogy Istvánt — az egyházi előírások értelmében a helyi ordinarius előtt a Szentírásra tett — eskü kötelezte javadalma valamennyi birtokának védelmére, természetesen mindent elkövetett az idegen kézre került birtokok visszaszerzése érdekében. Törekvései *(sepius rogavit et per alios probos viros rogari fecit)* ellenére Benedek makacs lélekkel megtagadta *(animo pertinaci illa dimittere denegans)* a *piscatura* visszaadását, sőt párbajra hívta *(ad duellum provocavit)*, valamint fenyegette *(comminatus extitit)* a klerikust.

A kánonjogi előírások szerint egyházi személy csak abban az esetben folyamodhatott erőszakhoz, használhatott fegyvert, amennyiben az egyház javait, saját, illetőleg rokonai életét védte.[55] A jogos önvédelem kifejezésére számos egyházjogi formulát használtak a dokumentumokban, többek között, hogy erőszakra erőszakkal válaszolt *(vim vi repellere)*, de az *excessus* terminus szintén arra utal, hogy jogos önvédelem történt.[56] Ugyanakkor a klerikus elkövetők gyakori szófordulatként hivatkoztak arra, hogy testi épségük védelmére csupán egy kisebb kést használtak *(cum parvo cultello percussit et vulneravit)*,[57] nyilván ezzel is tettük súlyát kívánták csökkenteni. Isztrói az egyház javainak, a bácsi lektorátus jogának védelmére *(pro defensione iurium dicte ecclesie)* építette kérelmét, amint rámutattam. Ugyanakkor saját szerepével kapcsolatban természetesen vétlenségét igyekezett kiemelni. Ennek egyik módjaként kérelmében — nem nevesített — familiárisai váltak az erőszakoskodás negatív „főszeplőivé". Ők ugrottak le fegyvert rántva a kocsiról *(irritatos amicos, ut ambo de curribus, quibus vehebantur, descederent, et ambo arma raperent)*, majd pedig egyikük hajtotta végre a halálosnak bizonyuló lándzsadöfést *(unus ex familiaribus ipsius Stephani [...] eundem Benedictum lancea transfixit)*. Minderre csak azt követően került sor, miután Istvánt haragosa megsebesítette, valamint egyik embere, aki ráadásul egy másik familiárisának rokona *(consanguineus)* volt, halálos sebet kapott. Bár a *homicidium* esetében a kánonjog nem tett kü-

---

[54] *Schmugge, L. – Hersperger, P. – Wiggenhauser, B.*: Die Supplikenregister i. m. 104. köv.
[55] *Salonen, K.*: The Penitentiary i. m. 129.
[56] *Schmugge, L.*: Suppliche i. m. 213.
[57] *Salonen, K.*: The Penitentiary i. m. 133.

lönbséget a gyilkosság és az akaratlan emberölés esete között,[58] Isztrói vétlenségét azzal is nyomatékosítani kívánta, hogy egyik folyamodványában kifejezésre juttatta: nem az általa, hanem a familiárisa okozta sérülésbe halt bele az áldozat *(et ipse Benedictus non ex vulnere per te ei inflicto, ut creditur, sed pocius ex transfixione familiaris predicti mortuus fuerit).* Az elmondottakat még annyival igyekezett árnyalni, hogy megemlítette, miszerint az elhunytért nem mulasztott el imádkozni *(velitque pro anima dicti Benedicti Altissimum exorare).*

A pápa a kérvényt gondosan mérlegelve, abszolúcióban és diszpenzációban részesítette Istvánt, majd pedig a Kúriában rezideáló Trevisói (Vosich) Simon patraszi érseket — aki esztergomi olvasókanonokként és az országba delegált egykori pápai legátusként a magyar ügyek szakértőjének számított — bízta meg a döntés kihirdetésével.[59]

Isztrói tehát a kedvező pápai döntést követően, minden bizonnyal Simon érsek oklevelével felvértezve tért haza, hogy immár hivatalos okmánnyal igazolva ártatlanságát, visszafoglalhassa stallumait. Hiábavalónak bizonyult azonban a költséges itáliai tartózkodás, ugyanis IV. Sixtus pápa (1471–1484) határozata ellenére sem tudta érvényesíteni az említett állásokra formált jogait. Nem volt más választása tehát, minthogy a legfőbb egyházi bíróság elé viszi ügyét, amely újabb fáradságos utazást, s jelentős kiadásokat jelentett.

Az Appennineken való ismételt átkeléshez keresve sem találhatott volna megfelelőbb időpontot 1475-nél, amely II. Pál pápa (1464–1471) döntése nyomán jubileumi esztendő volt.[60] A szentév alkalmából a szinte újjáépített, patinás várost zarándokok tömege özönlötte el, akik az áhítatgyakorlatok mellett különböző kegyelmi kérelmeiket is igyekeztek elintézni.[61] Magyarországról is

---

[58] *Salonen, K.*: The Penitentiary i. m. 130.

[59] 1453-tól Esztergom Szent Tamás-i prépost és a székeskáptalan lektora, 1454-től trevisói kanonok. V. László király (1440/1453–1457) tanácsosa, diplomatája. 1461-től a velencei pátriárka helynöke. 1463-ban pápai legátusként érkezett Magyarországra. Antivári (1461–1473), majd patraszi (1473–1482) érsek, valamint Capo d'Istria püspöke (1473–1482), közben a zenggi püspökség kormányzója (1463). 1469-ben a kánonjogi doktorként és a római jog licenciátusként a pápai udvarban kapott állást, s ettől kezdve ott is tartózkodott, mint a Kúria hivatalnoka: referendárius (1471–1482), a pápai kancellária régense (1471–1482). Mátyás bíborosi kinevezésén fáradozott (1481), ez irányú törekvése azonban sikertelen maradt. *Fraknói Vilmos:* Mátyás király és Simon patraszi érsek. Századok 29. (1895) 495–506.; Eubel, *K.*: Hierarchia i. m. II. 213., *Bruno Kartenbach:* Sussidi per la conzultazione dell'Archivio Vaticano. Vol. II. Referendarii utriusque signature a Martino V ad Clementem IX et praelati signaturae supplicationum a Martino V ad Leonem XIII. (Studi e Testi 55.) Città del Vaticano 1930. 42., 44.; *Kollányi Ferenc*: Esztergomi kanonokok. Esztergom 1900. 98–99.; *Frenz, Th.:* Die Kanzlei i. m. 444. (2103. sz.); *Körmendy Kinga*: Studentes extra regnum 1183–1543. Esztergomi kanonokok egyetemjárása és könyvhasználata 1183–1543. (Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae III. Studia 9.) Bp. 2007. Nr. 99.

[60] Bollario dell'Anno Santo. Documenti di indizione dal giubileo del 1300. Edizione bilingue a cura di Erminio Lora. Bologna 1998. 79–91.

[61] Az építkezésekre l. *Paola Guerrini*: L'epigrafia Sistina come momento della „restauratio Urbis". In: Un pontificato ed una città. Sisto IV (1471–1484). A cura di Massimo Miglio, Francesca Niutta, Diego Quaglioni, Concetta Ranieri. Città del Vaticano, 1986. (Scuola Vaticana di Paleografia, Diplomatica e Archivistica, Littera Antiqua 5.) 453–479.; *Egmont Lee*: Sixtus IV and Men of Letters. (Temi et Testi 26.) Roma 1978. 126–138.

sokan elzarándokoltak a *Respublica Christiana* fővárosába,[62] köztük Újlaki Miklós boszniai király és népes, 110 főt számláló kísérete.[63] E küldöttség tagjaként érkezett újólag Rómába Isztrói, aki ezúttal ura tekintélyét és személyes jelenlétét is latba vetve kívánta az egyre hosszabbra nyúló ügyet mielőbb befejezni.[64] Érthető is szándéka, hiszen immár több mint egy esztendeje nem rendelkezett a beneficiumai nyújtotta bevételekkel, miközben a római ügyintézés tetemes költségeit elő kellett teremtenie.

A szuplikációk, valamint a pápai bullák adatai alapján úgy tűnik, hogy elsősorban a bácsi — természetszerűleg a pécsi beneficiumokról sem lemondva — olvasókanonoki stallum miatt vállalta a hosszú római procedúrát Isztrói. Az 1475 áprilisában előterjesztett folyamodványaiból ugyanis arról értesülünk,[65] hogy a bácsi lektorátust tőle elfoglaló Aranyáni István és Alatnai Miklós ellen pert indított a *Sacra Romana Rotán*.[66] Ez az intézmény volt Róma legfőbb egyházi bírósági fóruma, amely a pápa megbízásából az elé utalt ügyekben döntött, illetőleg a pápai döntést előkészítette. Egy processzus azzal vette kezdetét, hogy a pápa vagy az alkancellár egy vizsgálóbizottságot jelölt ki, melyet egy *cursor* az ügyhallgatónak *(auditor)* adott át; és azzal végződött, hogy az ügyhallgató felolvasta az ítéletet *(sententia definitiva)*. Az auditorok természetesen képzett jogászok voltak, akik korszakunkban kinevezésükkel párhuzamosan a legtöbb esetben a pápai káplánok testületének is tagjai lettek. Isztrói perének idején – IV. Sixtus 1471-es reformjának következtében – összesen 12 ügyhallgató működött párhuzamosan. Noha az ügyet vezető bíró hozta meg a döntést, s olvasta fel az ítéletet, a per folyamán a többi ügyhallgatóval és további szakértőkkel tanácskozott a kázusról. A peres ügyek során a hivatalnál alkalmazott *advocatus*ok és *procurator*ok képviselték a szembenálló feleket. A Rotán tárgyalt esetek legnagyobb részét, s ezek közé tartozott a boszniai királyi káplán és kancellár ügye is, az egyházi javadalmakkal kapcsolatos processzusok jelentették.[67] A bá-

---

[62] *Kubinyi András:* Magyarok a késő középkori Rómában. Studia Miskolcinensia 3. (1998) 83–91.; *Csukovits Enikő*: Középkori magyar zarándokok. (História Könyvtár–Monográfiák 20.) Bp. 2003.

[63] *Fedeles Tamás*: „Bosniae [...] rex [...] apostolorum limina visit". Újlaki Miklós 1475-ös római zarándoklata. Történelmi Szemle 50. (2008) 461–478.

[64] Március 20.: „ad supplicationem domini regis Bozne modo premisso concessa": ASV Reg. Suppl. 716. fol. 202r. – A boszniai királyt és a vele érkezőket audiencián fogadta a Szentatya, melyet az Ospedale di Santo Spiritio egyik freskóján is megörökítettek. *Florio Banfi:* Romei ungheresi del Giubileo del 1475. Niccolò Ujlaki re de Bosnia in un affresco nell'Ospedale d S. Spirito dell'Urbe. In: Corvina (NS) 4 (é.n.) 499–512.; *Florio Banfi*: Magyar emlékek Itáliában. Bővített, átdolgozott kiadás. Szerk. Kovács Zsuzsa és Sárközy Péter. (Magyar–olasz tanulmányok/Studi e documenti italo-ungheresi) Szeged 2005. 266–267.

[65] ASV Reg. Suppl. vol. 717. fol. 255v, vol. 718. fol. 175r; vol. 721. fol. 107r–v.

[66] Április 16.: „Stephanus de Histro lector canonicus ecclesie Bachiensis dictis suis lectoratu ac canonicatu et prebenda per Stephanum de Aranyan et Nicolaum de Alathnay spoliatus esset": ASV Reg. Suppl. vol. 717. fol. 255v. – A bíróság hivatalos neve: Audientia Sacri Palatii, illetőleg Auditorium Causarum Sacrum Palatii. *Hermann Hoberg*: Inventario dell'Archivio della Sacra Romana Rota (sec. XIV–XIX). A cura di Josef Metzler. (Collectanea Archivi Vaticani 34) Città del Vaticano 1994. 474–475.

[67] Kivételt a magasabb egyházi hivatalok miatti perek képeztek, melyeket egy ad hoc kijelölt bíró tárgyalta, a kamarában intézték az ügyet. A Rotára l. *Franz Egon Schneider*: Die Römische

csi lektorátus miatt keletkezett per a modenai származású kánonjogi doktor, *Bartholomeus Bellencinis* ügyhallgató elé került.[68]

Első látásra kedvező helyzetben vagyunk, ugyanis a perekről készített feljegyzéseket tartalmazó, s szerencsés módon korunkra maradt jegyzőkönyvek, az úgynevezett *Rota manualiák* között találjuk Bertalan ügyhallgató tárgyalta ügyek anyagát is.[69] Az ötödik számú jegyzőkönyv, amelyet *Paulus Manesini* cambriai klerikus, apostoli és császári közjegyző vezetett, az 1470 és 1479 között Bellencinis előtt zajló perekről készített feljegyzéseket tartalmazza.[70] Sajnálatos módon a vaskos kötetben Isztrói ügyére vonatkozólag egyetlen bejegyzés sem található.[71] Tudnunk kell azonban, hogy egy-egy ügyhallgató mellé összesen négy jegyzőt osztottak be, akik párhuzamosan készítették feljegyzéseiket (magától értetődően mindegyikük más-más ügyeket rögzített írásban).[72] Ebből következőleg a bácsi lektorátus körüli pereskedést Bertalan ügyhallgató további három nótáriusának valamelyike jegyezhette le, ám ezek a kötetek mára elenyésztek. Az itt (is) tapasztalható hiátus tehát egyértelműen az anyagpusztulással magyarázható, ugyanis az 1464 és 1517 között fennmaradt 12 manualia az eredeti kötetek mindössze hetedrészét teszi ki.[73]

Bertalan ügyhallgató a tárgyalásokat követően, viszonylag rövid idő alatt kedvező döntést hozott Isztrói számára. Az ítélet szövege ugyan nem maradt fenn,[74] azonban az egykori bírói határozat ténye egyértelmű forrásaink fényé-

---

Rota. Nach geltendem Recht auf geschichtlicher Grundlage. Paderborn 1914. 148. köv.; *Uő*: Zur Entstehung der Rota Romana als Kollegialgericht. In: Kirchengeschitliche Festgabe A. de Waal. (Römische Quartalschrift, Supplementhefte 20) Freiburg i. Br. 1913. 20–36.; *Hermann Hoberg*: Passauer Prozesse in den ältesten im Vatikanischen Archiv erhaltenen Protokollbüchern der Rotanotare (1464–1482). In: Ecclesia Peregrinans. Josef Lenzenweger zum 70. Geburtstag. Hrsg. v. Karl Amon et alii. Wien 1986. 153–154.; *Uő*: Die Rotarichter in den Eidregistern der Apostolischen Kammer von 1347–1494. Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken 34. (1954) 159–172.; *Uő:* Die Tätigkeit der Rota am Vorabend der Glaubensspaltung. In: Miscelannea in onore di Monsignor Martino Giusti Prefetto dell'Archivio Segreto Vaticano. I–II. (Collectanea Archivi Vaticani 6.) Città del Vaticano 1978. II/1–32.; *Niccolo Del Re:* La Curia Romana. (Sussidi Erudoti 23.) Roma 1970.[3] 243–249.; *Erich Meuthen*: Rota und Rotamanuale das Basler Konzils. In: Römische Kurie, kirchliche Finanzen, Vatikanisches Archiv. Studien zu Ehren von Hermann Hoberg. Hrsg. Erwin Gatz. (Miscellanea Historiae Pontificiae 45–46.) Rom 1979. 473–518.

[68] ASV Reg. Suppl. vol. 717. fol. 175^{v}, vol. 718. fol. 175^{r}, vol. 721. fol. 107^{r}. – Bertalan 1470. július 5. és 1479. június 16. között volt a Rota auditora. *Hoberg, H.*: Inventario i.m. 54.; *Emmanuelle Cerchiari*: Capellani Papae et Apostolicae Sedis auditores causarum sacri palatii apostolici seu Sacra Romana Rota ab origine ad diem usque 20 septembris 1870. I–IV. Romae, 1921. II. 65.

[69] Összesen 12 jegyzőkönyv maradt fent a késő középkorból. *Hermann Hoberg*: Die Protokollbücher der Rotanotare von 1464 bis 1517. Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Kanonistische Abteilung 39. (1953) 177–227.

[70] ASV Sacra Romana Rota (= SRR), Manualia actorum et citationum (= Man.) vol. 5. fol. 1^{r}–691^{v}.

[71] A manualiának ugyanakkor más magyar vonatkozása azért van, így a babócsai apátság kapcsán keletkezett hosszas per rekonstruálásában nélkülözhetetlen forrás. pl. fol. 485^{r}; 512 ^{r}; 614^{r-v} köv.

[72] *Hoberg, H.*: Die Amtsdaten i. m. 44.

[73] *Hoberg, H.*: Passauer Prozesse i. m. 153–154. – Az esetleges peráthelyezés miatt a korszakra vonatkozó valamennyi manualiat átnéztem. Vö. ASV SRR Man. vol. 4. (1470–1474), vol. 6. (1471–1476), vol. 7. (1472–1477), vol. 8. (1473–1476), vol. 8A (1473–1476), vol. 9. (1476–1479), vol. 10. (1477–1482).

[74] A Rota ügyhallgatóinak korszakunkban hozott ítéletei közül több megtalálható az ASV SRR Sententiae 1. (1474–1526) kötetében.

ben. 1475. május 2-án a pápa Isztróihoz intézett bullájában – az előző év szeptemberében kelt döntésével egybehangzóan – az emberöléssel magára vont valamennyi szankció alól *auctoritate apostolica* felmentette, s ismételten megerősítette a bácsi lektorátus és kanonoki stallum, a baranyai főesperesi hivatal és a pécsi kanonoki javadalom birtokában, semmisnek nyilvánítva az e javadalmaktól való megfosztására vonatkozó határozatokat.[75] A pereskedés azonban még ezzel a pápai döntéssel sem zárult le.

Az oklevél kiállítását követően ugyanis hamarosan Rómába érkezett Gábor érsek megbízottjaként Egyed bácsi kanonok, s utazásának apropóját úgyszintén a szóban forgó olvasókanonoki stallum körüli pereskedés szolgáltatta.[76] Május 13-án benyújtott folyamodványában előadta, hogy a gyilkosság miatt beneficiumától megfosztott Isztrói bácsi olvasókanonoki javadalmát és kanonoki stallumát az érsek Aranyáni Istvánnak adta *(ordinaria auctoritate provisum extitit)*,[77] amely döntés ellen Isztrói a Szentszékhez fellebbezett *(ad sedem apostolicam appellavit)*. A pereskedés alatt azonban Aranyáni jobb létre szenderült *(extra Romanam Curiam diem suum clausit extremum)*, így Egyed kanonok egyrészt az Aranyáni által a lektorátusra formált jogban való megerősítését, a perben az elhunyt helyének átvételét, másrészt pedig az olvasókanonoki javadalmat kérte a maga számára.[78]

A pereskedés tehát tovább folytatódott, miközben – a valószínűleg folyamatosan Rómában tartózkodó[79] – Isztrói társaival együtt éppen a kalocsai egyházmegye területén elvégzendő vizsgálatra kapott szentszéki felhatalmazást. A pápai mandátum címzettjei: a pécsi székeskáptalan prépostja,[80] Isztrói István és Bélközi Mátyás kanonokok valamennyien pécsi javadalmasok voltak.[81] Érde-

[75] ASV Reg. Vat. vol. 678. fol. 608^{v}–610^{r}.

[76] „Egidius canonicus ecclesie Bachiensis assignati commissarius R. P. D. Gabriel archiepiscopi Bachiensis et Collocensis ecclesiarum in canonicem unitarum contra devotum oratorem vestrum, Stephanum de Iztro tunc lectorem ecclesie Bachiensis": ASV Reg. Suppl. vol. 721. 107^{r}.

[77] Az 1476 júniusában bácsi kanonokként feltűnő Aranyáni István bizonyára földije, névrokona lehetett, ellenkező esetben Egyed kanonok állított valótlant Rómában. Vö. Zichy i. m. XI. 182.

[78] „in omnium iura et ad omnes ius, quondam prefato Stephano in dicto lectoratu, et ad illud tempore obitus fuit, huiusmodi competiit seu competere poterit surrogare, et huiusmodi ius sibi conferre, et nihilominus eundem lectoratum, quod in dicta ecclesia dignitatus non tamen maior post pontificalem existit, cuiusque fructus etc. ducentorum florenos auri de camera secundum communis extimatione valorem annum non excedunt [...] prefato oratorem per gratiam simplicem vel nove provisionis et prout sibi melius expediret providere seu provideri mandare nunc dignemini de gratia specialis constitutionis et ordinationibus apostolicis ceterisque contrariis": ASV Reg. Suppl. vol. 721. fol. 107^{v}.

[79] Megpróbáltam római tartózkodására egyéb forrásokból is adatokat meríteni. Ennek érdekében a magyar zarándokok körében is igen népszerű Szentlélek társulat anyakönyvét, illetőleg az Ospedale di Santo Spirito mellett tevékenykedő közjegyzők korszakunkra vonatkozó protokollumait néztem át, ám Isztrói neve ezekben nem szerepel. Vö. Liber Confraternitatis Sancti Spiritus De Urbe. A római Szentlélek Társulat anyakönyve. 1446–1523. (Monumenta Vaticana Hunungarica I/5.) Bp. 1889.; Archivio di Stato di Roma, Archivio dell'Ospedale di Santo Spirito, Istromenti, Atti del Notaio vol. 191. (1456–1463), vol. 192. (1473–1525).

[80] Nevét ugyan nem tartalmazza a bulla, de ebben az időben Handó György állt a székeskáptalan élén (1465–1480), aki Mátyás király egyik legfoglalkoztatottabb diplomatája volt. *Fedeles T.*: A pécsi székeskáptalan i. m. 136. sz.

[81] Június 6.: „Sixtus etc. dilectus filiis preposito et Stephano de Iztro, ac Matheo de Belkez canonicis Quinqueecclesiensis salutem etc.": ASV Reg. Lat. vol. 750. fol. 276^{r}.; Rövid kivonata: *Czaich Á. G.*: Regesták i. m. 11.

kes azonban, hogy Isztrói neve mellett ezúttal sem a bácsi lektori méltóság, sem pedig a baranyai főesperesi hivatal nem szerepel. Vélhetőleg ennek a helykímélés lehetett az egyetlen oka, hiszen az elvégzendő feladat szempontjából ezek felsorolása – hasonlóan a Kúriában is jól ismert Handó György prépost nevének elhagyásához – irreleváns volt. Mindenestre annak igazolására mindenképpen elégséges ez az oklevél, hogy a Szentszék a Rotán zajló processzustól függetlenül – az előző két pápai bullához hasonlóan a kánonjog alapján – Isztrói javára döntött, s őt tartotta a javadalmak jogos birtokosának.

Az ügy ezzel még korántsem zárult le, azonban sajnálatos módon forrásaink a további részletekről hallgatnak. Az utolsó érdemi információ a Lateráni Regisztrum-sorozathoz készített 18. századi mutatóban található, mivel az oklevél másolatát tartalmazó eredeti kötet elenyészett.[82] A tömör indexbejegyzés szerint Isztrói a Kúriában ügyvédet fogadott,[83] akitől nyílván azt remélte, hogy – esetleg egy másik ügyhallgató elé terjesztve az ügyet – számára immár (sokadszorra is) kedvező ítélethez segíti, s ezzel végérvényesen lezárul a hosszú procedúra. Sem az ügyvéd neve, sem pedig István utolsó kérvényének pontos időpontja nem ismert. Így tehát a kázus ismertetését azzal zárhatjuk, hogy másfél esztendővel a sajnálatos incidens megtörténte után, 1475 nyarán sem került pont az ügy végére.[84] A későbbiekben Isztrói István nevével sem a vatikáni, sem pedig a magyar forrásokban nem találkozunk.

A procedúra tanulságai

Ahogy fentebb láthattuk, a javadalmaitól megfosztott klerikus patrónusa, Miklós boszniai király támogatását is latba vetve a legmagasabb egyházi fórumhoz, a Szentszékhez fordult jogorvoslatért. Az energiát, időt, s nem kevés pénzt felemésztő római ügyintézés látszólag sikerrel zárult, hiszen IV. Sixtus felmentette Istvánt a *homicidium* vétke alól, s korábban birtokolt beneficiumait is kezén hagyta. Hiába azonban a kedvező pápai döntés, a távoli Magyar Királyság területén, ahol az uralkodó főkegyúri joga alapján az egyházi javadalmak betöltését ellenőrzése alatt tartotta, végső soron a király, illetőleg — ahogy e pécsi példa is mutatja — a tőle a főkegyúri jogot elnyerő személyek töltötték be *de facto* a kisebb-nagyobb beneficiumokat.[85] Érdemesnek látszik az említett java-

[82] Napóleon nagyratörő tervének esett áldozatul a Vatikáni Levéltár anyagának — óvatos becslések szerint is — közel egyharmada. Elképzelése szerint ugyanis Párizsban létesített volna egy — mai szóhasználattal élve — gyűjteményi és dokumentációs központot, melyhez a Vatikáni Levéltár teljes iratállományát is elszállíttatta 1810 és 1813 között, s ezek csak 1817-ben kerültek vissza. A Lateráni Regisztrum-sorozat több mint 800 kötete pusztult el ez idő alatt. Vö. *Remigius Ritzler*: Die Verschleppung der Päpstlichen Archive nach Paris unter Napoleon I. und deren Rückführubg nach Rom in den Jahren 1815 bis 1817. Römische Historische Mitteilungen 6. (1962/63) 144–190.; *Hermann Diener*: Die grossen Registerserien im Vatikanischen Archiv (1378–1523). Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken 51. (1971) 306–309.

[83] „Bachien.= Stephany de Iztro = Avocato cae. ad Romanam Curiam": ASV Indice 333. 39r.

[84] Az ügyvédfogadásra vonatkozó bullát IV. Sixtus pontifikátusának ötödik esztendejében állították ki, azaz 1475. augusztus 9. és 1476. augusztus 9. között.

[85] *Mályusz Elemér*: A konstanzi zsinat és a magyar főkegyúri jog. (Értekezések a történeti tudományok köréből, Új sorozat 9.) Bp. 1958.; *Kubinyi András*: Mátyás király és a magyar püspökök. In: *Uő:* Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon. (METEM Könyvek 22.) Bp. 1999. 69–86.

dalmak körüli hosszas processzus magyarországi hátterét is vizsgálat alá vennünk, amely által e jelentéktelennek tűnő ügy adalékot szolgáltat a korabeli magyar belpolitikai erőviszonyokhoz is. Kezdjük vizsgálódásunkat az ügy egyik kedvezményezettjével!

1474 elején a baranyai főesperesi hivatalt és a pécsi kanonokságot a kegyúr Nagylucsei Orbánnak adományozta, akit – képviselője révén, amint láttuk – be is iktattak. Orbán 1474. december 7-én terjesztette folyamodványát a Szentszék elé, melyben az üressé vált Esztergom-szenttamási, a fehérvári Szent Miklós társaskáptalan préposti méltóságait, valamint a szóban forgó pécsi kanonokságot és a baranyai főesperesi hivatalt kérte a pápától.[86] A korábbi kutatásoknak köszönhetően Nagylucsei viszonylag jól ismert személye a kései középkor magyar históriájának. A pozsonyi jobbágycsaládból származó Orbán először a királyi kancellária jegyzőjeként tűnt fel (1468), majd rövidesen a kincstartói hivatalban kapott munkát (1470), ahol hamarosan Ernuszt János kincstartó bizalmasa és helyettese (1472–1478) lett. Később, a király kipróbált emberként a kincstár elsőszámú vezetője (1479–1490), majd a nádori bíróság helytartója (1487–1490) lett.[87] Hivatali karrierjével párhuzamosan építette egyházi pályafutását is: budai olvasókanonok (1472–1473), az esztergomi Becket Szent Tamás kollegiális egyház prépostja (1473–1474), a fehérvári Szent Miklós társaskáptalan prépostja (1474–1484), baranyai főesperes (1474), pécsi prépost (1481). Ezt követően már a püspökségek következtek: Győrött (1481–1486), később Egerben (1486–1491), közben pedig a Mátyás által elfoglalt osztrák területen a bécsi püspökséget irányította (1487–1490). Nagylucsei tehát a baranyai főesperesi hivatal elnyerésekor alkincstartóként működött, hivatali főnöke pedig a király egyik kipróbált híve Ernuszt János szlavón bán, Zsigmond pécsi püspök apja volt. Köztudott, hogy Újlaki boszniai királyként hatalma kiterjesztésén fáradozott, s ennek nyomán önálló külpolitikát folytatott, saját pénzt veretett, sőt okleveleiben megjelent a Szlavóniával kibővített királyi címe is. Legnagyobb birtokkomplexumai valóban Szlavónia területén feküdtek, valamint a szlavón báni méltóságot is ő viselte (Horváth Damjánnal). Mátyás megakadályozandó az esetleges nagyobb konfliktust, leváltotta Újlakit és társát a báni méltóságról, helyébe pedig Ernuszt Jánost nevezte ki (1474). Ezzel tulajdonképpen a király semlegesítette Újlakit, hiszen Szlavóniától a Duna vonaláig elterülő déli megyék döntő részét az Ernuszt család ellenőrizte. Minden bizonnyal e hatalmi konstelláció folytán került sor az említett főesperesi hivatal és kanonoki stallum gyors betöltésére is. Ernuszt János a királytól megkapta a pécsi székesegyház javadalmaira vonatkozó főkegyúri jogot, így formailag a magyar jogszokásoknak megfelelő módon juttatta javadalomhoz feltörekvő familiárisát.[88]

---

[86] ASV Reg. Suppl. vol. 721. fol. 162ᵛ-163ᵛ.

[87] *Kubinyi András*: A kincstári személyzet a XV. század második felében. Tanulmányok Budapest Múltjából, XII. (1957) 30–31.; *Köblös J.*: Az egyházi középréteg i. m. 305–306.; *Fedeles T.*: A pécsi székeskáptalan i. m. 269. sz.

[88] *Fedeles T.*: Személyi összefonódások i. m. 129–130. Az adatok alapján úgy látszik, hogy Orbán csak rövid ideig állhatott az archidiaconatus élén. Egy 1478. július 19-én kelt oklevél tanúsága szerint akkor már Máté kánonjogi doktor állt a hivatal élén. DL 18 057.

Az említett politikai törekvéshez szervesen illeszkedik a bácsi olvasókanonoki stallum esete is. Az időközben elhunyt Aranyáni István ugyanis szintén Mátyás megbízható emberei közé tartozott. A Bodrog megyei eredetű nemes 1467 és 1470 között a királyi kancellária jegyzője, Matucsinai érsek familiárisa volt.[89] Az a tény, hogy az érsek neki adta helyi ordináriusként az Isztróitól elvett bácsi lektorátust, ugyancsak a boszniai király gyakorlatilag teljes belpolitikai elszigetelődését jelzi. Gábor érsek Mátyás feltétlen híveként emelkedett a prelátusok közé, s egyúttal haláláig a király legfőbb bizalmasának számított. Azon kevesek egyike volt a vezető hivatalnokok közül, aki nem lett kegyvesztett, s vélhetőleg mindvégig jelentős befolyással rendelkezett a királyi udvarban. Ugyanakkor Matucsinai és Újlaki néhány évvel korábban még egy platformon álltak, ugyanis Miklós 1471 februárjában írásba foglalt testamentumában Matucsinait jelölte meg, mint a végrendelet végrehajtása során esetlegesen fellépő problémákat orvosló személyek egyikét. Az is tanulságos, hogy Ernuszt János szintén szerepelt e névsorban.[90]

A tanulmányban részletesen bemutatott eset is plasztikusan szemlélteti az 1470-es évek első felének belpolitikai változásait, az erőviszonyok átalakulását. A Vitéz János és unokaöccse vezette összeesküvés elfojtását követően – mely felszámolásában egyébként Újlaki is fontos szerepet játszott – Mátyás régi ellenfelét, az ország déli területein igen jelentős területi hatalmat kiépítő boszniai királyt kívánta mindinkább elszigetelni. Ebben partnere volt a mindvégig lojális hivatalnok Matucsinai, s a családi birtokvagyont igen szépen gyarapító, az udvarban is mind nagyobb befolyással rendelkező Ernuszt is. Az idős és ekkor már betegeskedő Újlaki háttérbe szorulását jól mutatja, hogy semmilyen eszközzel nem tudta megakadályozni familiárisa javadalmainak végleges elvesztését.[91]

FÜGGELÉK

1.

Pécs, 1474. február 4.

A pécsi káptalan bizonyítja, hogy megjelent előtte Gosztonyi Tamás őrkanonok Orbánnak, az esztergomi szőlőhegyen lévő Szent Tamás káptalan prépostjának teljes körű felhatalmazással rendelkező ügyvédje, s bemutatta Ernuszt János szlavón bán és királyi főkincstartó, Zsigmond pécsi püspök édesapjának oklevelét. E szerint a pécsi egyházban ráruházott királyi kegyúri jog alapján, az emberölés vétkébe esett, s ezért a pécsi káptalanban élvezett javadalmaitól megfosztott Isztrói István beneficiumaira az említett Orbánt prezentálta, és meghagyta a testületnek, hogy iktassák be őt a baranyai főesperességbe, kanonokságba és prebendába. A testület a mandátum értelmében a beiktatás végrehajtotta.

Eredeti, kissé szakadt papíron, hátlapján természetes színű, mandorla alakú pecsét töredékével. – DL 17 542 (Magyar Kamara Archívuma, Neo-Regestrata Acta 1655 19.)

---

[89] *Bónis Gy.*: A jogtudó i. m. 234.

[90] DL 17 162.

[91] Ehelyütt is köszönetemet fejezem ki Erdélyi Gabriellának és Sarbak Gábornak a kéziratomhoz fűzött értékes tanácsokért.

Nos capitulum [ecclesie Q]uinqueecclesiensis notum facimus tenore presentium, quibus expedit universis, quod venerabilis dominus Thomas de Gozthon custos et canonicus ecclesie nostre procurator[iis litteris] venerabilis domini Urbani, prepositi ecclesie beati Thome de promontorio Strigoniensis nomine procuratorio eiusdem, cum pleno et sufficienti procurationis mandato coram [nobis asser]ens produxit et exhibuit quasdam litteras magnifici domini Iohannes Ernust, regni Sclavonie bani et regie maiestatis summi thesaurarii, genitoris reverendi domini Sigismundi [episcopi ele]cti ecclesie nostre et prelati nostri, quibus ipse dominus banus antedicti iuris patronatus regii, quod in conferendis omnibus beneficiis in hac ecclesia nostra regia ex donatione [...] archidiaconatus de Baronia canonicatusque et prebenda, quos in hac ecclesia magister Stephanus de Iztro obtinebat, sed illos patrato, iam pridem suadente diabolo volunt[ate ...] homicidii crimine sacrorum canonum institutionem amisit, tamquam verus et legittimus patronus prefato domino Urbano preposito contulit, nobisque, ad quos institutio [...]matio in beneficiis sede nunc vacante obtinendis spectat de iure et pertinet, eundem dominum Urbanum prepositum presentavit, et ut ipsum vel suum procuratorem legittimum nomi[ne ...] servatis de iure servandis in eisdem archidiaconatus canonicatusque et prebenda causa ex premissa vacantibus [...], instituendis et confirmarendis seriose mandav[it] [...], quibus productis et exhibitis idem Thomas custos nomine procuratorio quo super, ut premissa secundum tenorem litterarum memorati domini patroni pro prefa[to domino] Urbano preposito et eius parte exequemur, et exequi facienda debita cum instantia postulavit. Nos itaque attendentes, quod iusta petentibus non est denegandus [...] volentesque prefati domini bani patroni ecclesie nostre obtemperare mandatis in sacristiam ecclesie nostre, ad pre[dictorum] exequenda more in talibus observari solito [capi]tulariter conveniemus et presentibus venerabilibus viris dominis Blasio decretorum doctore vicario nostro sede vacante constituto, ac Nicolao de Besenyew cantore ecclesie [nostre pre]fate fratribus et concanonicis nostris, mandavimus eisdem, ut ipse dominus Blasius vicarius memoratum dominum custodem legittimum procuratorem prefati domini Urbani prepositi, [e]ius nomine de prefatis archidiaconatus canonicatusque et prebenda modo quo supra vacantibus servatis de iure servandis investiit et eundem in eisdem [...] canonice instituat, ipse vero dominus Nicolaus cantor, cuius id officii ex consuetudine ecclesie nostre est, ut eidem [domi]no Thome custodi legittimo procurator memo[rati] domini Urbani prepositi, eius nomine stallum in choro ecclesie nostre archidiacono de Baranÿa deputatus debita sollemnitate observata assignet, preterea in posses[sion]e domus eiusdem archidiaconatus nobilem magistrum Ladislaum de Davidhaza, similiter legittimum procuratorem prefati domini Urbani prepositi, ad cuius scilicet domus occupationem et gubernationem idem dominus Urbanus prepositus ipsum specialiter deputasset, nomine eiusdem introducat. Quibus omnibus per eosdem dominos vicarium et cantorem suo ordine pretactis eundem dominum Thomam custodem, procuratorem legittimum prefati domini Urbani prepositi eius nomine communi omnis nostrum voto nullo discrepante in eisdem archidiaconatu canonicatuque et prebenda, inquantum nobis de iure per-

mittitur, servatis de iure servandis, confirmandis et confirmamus presentium per vigorem. Recepto primum ab eodem domino Thoma custode nomine prefati domini Urbani prepositi et in animam eiusdem ad scripta Dei evangelia iuramento de obediencia debita prefato domino Sigismundo electo ecclesie nostre domino et prelato nostro et eius successoribus episcopis canonice intrantibus vicariisque ipsorum pro tempore constitutis per eundem dominum Urbanum prepositum observanda, quoque iura, res et bona prefatorum archidiaconatus canonicatusque et prebende non alienabit, nec dissipabit, quin potius alienata et dissipata pro posse recuperabit, quod quidem iuracutum et alia quendam, que secundum canonicas sanctiones et ecclesie nostre statuta per eundem dominum Urbanum prepositum prestanda sunt, tunc personaliter prestare tenebit, cum nostri in medio personaliter fuerit constitutus. In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam presentes concessimus litteras nostras sigilli nostri munimine roboratas. Datum quarto die mensis Februarii, anno Domini millesimo quadringetesimo septuagesimo quarto.

Ladislaus Zenthe de Zerdahel
notarius in premissis

2.

Róma, 1474. szeptember 28.

IV. Sixtus pápa Simon patrasi érsekhez intézett bullája, melyben Isztrói Péter fia István bácsi lektor részletesen előadott kérését jóváhagyva, miszerint ő a lektorátus birtokához tartozó dunai halászóhely jogai feletti vita következtében kialakult dulakodásban elhunyt Bugaci Benedek hallálában nem vétkes, felmentette az emberölés vádja alól. A pápa meghagyta az érseknek, hogy Istvánnak a feloldozást megadja, továbbá, hogy a vétke miatt rá kiszabott egyházi fenyítékek alól is felmentse. Mindemellett Istvánnak a pécsi és a bácsi javadalmaiban való megerősítését is előírta.

Másolat – ASV Reg. Vat. vol. 663. fol. 583ʳ–584ᵛ – bal margón: L. Grifus, alatta: Absolutio pro Stephano Petri de Iztro. – alul: A. de Montra per Godis, B. de Maffeis, D. Serrano G. Policarpus, collato M. de Sole, Io. Amerinus per Pandalphines.

Sixtus episcopus servus servorum Dei venerabili fratri Simoni archiepiscopo Patracensi in Romana Curia residenti salutem et apostolicam benedictionem. Sedes Apostolica pia mater recurrentibus ad eam cum humilitate filiis post excessum libenter se propitiam exhibet et benignam. Exhibita siquidem nobis nuper pro parte dilecti filii Stephani Petri de Iztro lectoris ecclesie Bachiensis petitio continebat, quod cum aliis, quondam Benedictus Bugatcz laicus et nobilis Colocensis diocesis quadam piscaturam in flumine Danubii consistentem et certa iura ad mensam capitularem et lectoratum dicte ecclesie pertinentia iniuste et indebite occupasset, ipse Stephanus, cuius tunc intererat, qui lectoratum predictum, qui inibi dignitatem ac canonicatum et prebendam dicte ecclesie obtinebat, prefatum Benedictum sepius rogavit et per alios probos viros rogari fecit, ut piscaturam et iura predicta eiusdem mense et lectoratui

libere et pacifice dimitteret, ipseque tamen animo pertinaci illa dimittere denegans, eundem Stephanum dato certo signo, ut mos est illius patrie, ad duellum provocavit, et eidem Stephano comminatus extitit. Et deinde, cum ipse Stephanus post proxime preteritum festum Nativitatis Domini nostri Ihesu Christi, in die videlicet festivitatis Sancti Thome martiris a carissimo in Christo filio nostro Nicolao rege Bosne illustri, cuius capellanus existit ad ipsius regis servitia fecisset evocatus proficiscereturque cum sua comitiva, quo rex prefatus miserat, idem Benedictus casu post ipsum Stephanum in quodam curru licet diverso itinere venit, quem ipse Stephanus in via publica expectans de predicta occupatione iurium et bonorum ecclesie huiusmodi allocutus fuit, ubi hinc modum multa verba iniuriosa racione dictorum bonorum examinorum perturbatione et ad dictam provocatione emissa fuerunt, que in tantum amborum irritatos amicos, ut ambo de curribus, quibus vehebantur, descenderent, et ambo arma raperent, eumqe prefatus Stephanus prope currum Benedicti occessissent. Idem Benedictum primum eidem Stephano grave in capite vulnus inflixit, quidam insuper familiaris ipsius Benedicti similiter in ipsum Stephanum manibus armatis impetum fecit, interea ipse Benedictus unum ex familiaribus eiusdem Stephani usque ad mortem vulneravit. Ipse vero Stephanus, postquam vidit mortem sui servitoris et vulnus capiti suo inflictum graviter commotus, ad arma suos famulos exhortatus extitit, et unus ex familiaribus ipsius Stephani, cuius consanguineum prefatus Benedictus, ad mortem vulneraverat, eundem Benedictum lancea transfixit, ipse quoque Stephanus prefatum Benedictum insuper vulneravit, qui parvo post tempore exspiravit. Cum autem, sicut eadem petitio subiungebat prefatus Stephanus de premissis, in quibus aliter, quam ut prefertur, culpabilis non fuit, ab intimis doleat, et obligationes cum prefato Benedicto pro defensione iurium dicte ecclesie habuerit, enim quoque sibi illatum vim vi repellere coactus fuit, velitque pro anima dicti Benedicti Altissimum exorare pro parte dicti Stephani, qui presbiter est, et ut asserit, etiam canonicatum et prebendam ecclesie Quinqueecclesiensis ac archidiaconatum de Barania in eadem tunc obtinebat, ac de partibus illis ad Romanam Curiam non sine laboribus et expensis premissorum occasione personaliter se contulit, nobis fuit humiliter supplicatum, ut ipsum Stephanum a reatu predicto absolvere et super irregularitate, quam premissorum occasione contraxit, dispensare aliasque sibi et statu suo in premissis opportune providere de benignitate apostolica dignaremur. Nos igitur, qui illius vicem gerimus in terris terminus proprius est misereri semper et parcere, eundem Stephanum apud nos alias de iure ac morum honestate aliisque probitatis et virtutum meritis multipliciter commendatum horum interitu, nec non prefati regis[1] super hoc pro dicto Stephano dilecto capellano suo humiliter supplicantis, consideratione, gratiose favore prosequi volentes ipsumque Stephanum a quibusvis excommunicationis, suspensionis et interdicti aliisque ecclesiasticis sententiis, censuris et penis a iure vel ab homine quavis alia qua premissorum occasione vel causa litis et influctis, si quibus quomodolibet innodatus existit,

[1] A bal margón beszúrva: nobis.

quo ad hoc dumtaxat, ut presentium consequatur effectum harum serie absolventes et absolutum fore censentes huiusmodi supplicationibus inclinati fraternitati tue per apostolica scripta mandamus, quatinus eundem Stephanum, si est ita et id humiliter peterit a reatu predicto ac censuris et penis, quas propterea quomodolibet moverit auctoritatem nostram hac iure dumtaxat absolvas in forma ecclesie consueta in iniunctis inde sibi pro modo culpe penitentia salutari et aliis, que de iure fuerint iniungenda secumque super irregularitate predicta, ut ea non obstante in suscriptis ordinibus per eum circa altaris ministerio, ministrare necnon quecumque, quotcumque et qualiacumque beneficia ecclesiastica, cum cura et sine cura, se invicem compatientia, etiam si canonicatus et prebenda, dignitates, personatus, administraciones et officia in cathedralibus etiam metropolitanis et collegiatis ecclesiis fuerint, et ad dignitates personatus administrationes et officia huiusmodi consueverint, qui per electionem assumi, eisque cura inmineret animarum, si tibi alias canonice conservant, eligatur, presentatur vel alias assumatur ad illa vel iusticiatur in eis recipere et illa ac obtenta predicta retinere, illaque omnia simul vel successive simpliciter, vel ex causa permutationis quociens sibi placuerit dimittere, et loco dimissi vel dimissorum aliud vel alia, simile vel dissimile, aut similia vel dissimilia beneficium seu beneficia ecclesiasticum vel ecclesiastica quecumque, quocumque et qualiacumque sint, se invicem compatientia etiam recipere et retinere libere et licite valeat, eadem auctoritate dispensis aboleasque omnem inhabilitatis et infamie maculam per ipsum Stephanum premissorum occasione contractum. Non obstantibus premissis ac constitutionibus et ordinationibus apostolicis, quodque contra dictum Stephanum premissorum occasione ordinaria fit, forte auctoritate processum non tamen ad privationem obtentorum predictorum et provisionem de eisdem, necnon Quinqueecclesiensis et Bachiensis predictarum et aliorum, in quibus huiusmodi beneficia forsan fuerint ecclesiarum iuramento confirmatione apostolica vel quavis alia firmitate roboratis, statutis et consuetudinibus contractis quibuscumque. Datum Rome, apud Sanctum Petrum, anno Incarnationis Dominice millesimo quadringentesimo septuagesimo quarto, quarto Kalendas Octobris, pontificatus nostri anno quarto.

3.

Róma, 1475. május 2.

IV. Sixtus pápa Isztrói István bácsi lektorhoz intézett bullája. A pápa Miklós boszniai király kérésére, aki mellett Isztrói kancellárként működik, az előző bullában ismertetett ügyben felmentést ad, megerősíti pécsi és bácsi javadalmaiban. A Szentatya minden az ügyben a Kúriánál vagy azon kívül István ellen indított pert semmisnek nyilvánít.

Másolat – ASV Reg. Vat. vol. 678. fol. 608ᵛ–610ʳ – a bal margón: L. Grifus. Absolutio a reatu homicidii pro Stephano de Iztro lectore ecclesie Bachiensis. – Alul: Lxx A. de Muccarellis, T. de Castello. – Kiadása: Theiner A.: Vetera monumenta i.m. II. 447–448.

Sixtus Episcopus servus servorum Dei. Dilecto filio Stephano de Iztro lectori ecclesie Bachiensis salutem, etc. Sedes Apostolica pia mater recurren-

tibus ad eam cum humilitate filiis post excessum libenter se propitiam exhibet et benignam. Nuper siquidem coram nobis, presente Carissimo in Christo filio nostro Nicolao rege Bosne illustri, cuius cancellarius existis, exposuisti, quod cum alias quondam Benedictus Buwgatz laicus et nobilis Colocensis diocesis, quandam piscaturam in flumine Danubii consistentem, et certa iura ad mensam capitularem ecclesie Bachiensis et illius lectoratum, quem tunc obtinebas, pertinentia minus iuste et indebite occupasset, tu, cuius intererat, prefatum Benedictum sepius rogaveras, et per alios probos viros rogari feceras, ut piscaturam et iura predicta eisdem mense et lectoratui libere et pacifice dimitteret, et quod ipse tamen animo pertinaci id facere denegans te ad duellum provocaverat, et tibi comminatus, extiterat, ac deinde quod, dum post festum Nativitatis Domini nostri Ihesu Christi penultimo preteritum, in die videlicet beati Thome martiris, a prefato rege ad eius servitia evocatus cum tua comitiva, quo rex ipse vixerat, proficiscereris, idem Benedictus casu post te in quodam curru licet diverso itinere venit, quem tu in publica via expectans de predicta occupatione iurium et bonorum ecclesie huiusmodi allocutus fueras, ex quo hinc inde multa verba iniuriosa ex causa dictorum bonorum tu et illius animo perturbatis emissa fuerunt, propter que tu ita commotus familiares tuos ad arma exhortatus fuisti, et deinde te ac prefato Benedicto ex curribus, in quibus vehebamini, desilientibus et arma capientibus, ac etiam te prope illius currum accedente, prefatus Benedictus tibi grave in capite vulnus inflixit; et insuper quidam famulus ipsius Benedicti in te similiter armatis manibus impetum fecit, intereaque predictus Benedictus unum ex familiaribus tuis usque ad mortem vulneraverat. Et licet Benedictus ipse a te peteret, ut eum ire dimitteres, tamen tu ob tui servitoris mortem et vulnus capiti tuo inflictum commotus, ac etiam expavescens similiter interire, ad arma tuos familiares fuisti iterum exhortatus, propter quod unus familiaribus tuis, cuius consanguineum prefatus Benedictus interfecerat, ipsum Benedictum lancea transfixit, tuque etiam eundem insuper vulnerasti, qui parvo post tempore exspiravit. Cum autem, sicut in eadem tua expositione subiungebas, tu de premissis ab intimis doleas, et discordias cum prefato Benedicto pro defensione iurium dicte ecclesie habueris, et ipse Benedictus non ex vulnere per te ei inflicto, ut creditur, sed pocius ex transfixione familiaris predicti mortuus fuerit, tuque velis pro anima ipsius Benedicti Altissimum exorare, et tam prefatus rex, quam tu, qui presbiter es, et lectoratum, canonicatum et prebendam Bachiensem ac archidiaconatum de Baronia ac canonicatum et prebendam in ecclesia Quinqueecclesiensi tunc obtinebas, nobis humiliter supplicaveritis, quatinus premissis attentis, quo pro tuendis iuribus dicte ecclesie processerunt, te a reatu huiusmodi homicidii absolvere, ac super irregularitate propter premissa contracta, quam propterea incurristi, et quod in susceptis per te ordinibus ministrare, etiam in altaris ministerio, dispensare, sententias, processus quoscunque seu eciam privaciones occasione predicta tam in curia, quam extra, si qui forsan hactenus facti fuerint annullare, aliasque tibi in premissis oportune providere de benignitate apostolica dignaremur. Nos igitur, qui illius in terris vicem gerimus, cui proprium et misereri semper et parcere, tui ac dicti regis etiam consideratione, qui te alias de vite ac morum honestate aliisque probi-

tatis et virtutum meritis apud nos multipliciter commendavit, supplicationibus inclinati, propositum et voluntatem tuam ac causas homicidii huiusmodi paterna caritate considerantes, et tibi pastorali officio premissis attentis providere volentes, teque ab omnibus et singulis excommunicationis, suspensionis et interdicti aliisque ecclesiasticis sententiis, censuris et penis a iure vel ab homine quacunque occasione vel causa litis, si quibus quomodolibet innodatus existis, ad effectum presentium dumtaxat consequendum harum serie absolventes et absolutum fore censentes, ac premissa omnia et singula et eorum circumstantias pro expressis habentes, te a reatu homicidii huiusmodi auctoritate apostolica absolvimus, iniuncta tibi penitencia salutari, omnemque inhabilitatis et infamie maculam sive notam propter premissa contracta abolemus, ac tecum super irregularitate, quam propterea inncurristi, et quod in omnibus per te susceptis ordinibus, etiam in altaris ministerio, ministrare libere et licite valeas, nec non lectoratum, canonicatum et prebendam Bachiensis, ac archidiaconatum de Baronia, ac canonicatum et prebendam Quinqueecclesiensis ecclesiarum predictarum retinere, ac cum illis quecumque, quotcumque beneficia ecclesiastica, cum cura vel sine cura, eciam si canonicatus et prebende, dignitates, personatus, administrationes vel officia etiam curata et electiva in cathedralibus, etiam metropolitanis, vel collegiatis ecclesiis fuerint, si tibi alias canonice conferantur, aut eligaris vel assumaris ad illa, recipere et tam prius obtenta predicta, quam obtinenda simul vel successive, simpliciter vel ex causa permutationis, quociens tibi placuerit, dimittere, et loco dimissi vel dimissorum, aliud vel alia, simile vel dissimile, aut similia vel dissimilia beneficium, seu beneficia ecclesiasticum, vel ecclesiastica recipere, similiter etiam retinere de speciali gratia dispensamus, processusque et sententias seu privationes predictas et omnia inde secuta, illorumque tenores et compendia pro sufficienter expressis habentes, cassamus et annullamus et viribus evacuamus, ac pro infectis haberi debere decernimus, tibique, quod lectoratu et aliis beneficiis predictis privari premissorum occasione non possis, proinde ac si premissa huiusmodi minime commisisses, concedimus, ac te in pristinum statum restituimus, reintegramus et plenarie reponimus, molestationes, inquisitiones et quidquid contra tenorem presentium forsan attemptari contingerit, ex nunc irrita et inania nulliusque roboris vel momenti existere decernimus per presentes. Non obstantibus premissis ac constitutionibus et ordinationibus apostolicis, nec non Bachiensis et Quinqueecclesiensis aut aliarum ecclesiarum, in quibus alia beneficia huiusmodi forsan fuerint, iuramento, confirmacione apostolica vel quacunque firmitate alia roboratis statutis et consuetudinibus, ceterisque contrariis quibuscunque. Datum Rome, apud Sanctum Petrum, anno incarnationis Dominice millesimo quadringentesimo septuagesimo quinto, sexto Nonas Maii. Pontificatus nostri anno quarto.

LED BY THE DEVIL'S SUGGESTION
In the traces of a 15th-century murder

by Tamás Fedeles
(Summary)

The study examines the case of a Hungarian cleric who was accused of homicide. István Isztrói, canon of Bács and Pécs, and also chaplain and chancellor of Nicholas Újlaki, king of Bosnia, was drawn by a disputed piece of land into a conflict with a layman, Benedek Bugaci, which ended with the latter's death. Since he lapsed into homicide as a cleric, the patrons deprived him of his ecclesiastical benefices, the lectorship at Bács and the archdeanry of Baranya. Consequently, Isztrói turned to the Papal Court for legal remedy. In the spring of 1475, he travelled to Rome in the entourage of Nicholas, king of Bosnia, to hand in his supplications *(supplicationes)* there. The tactics he adopted in his supplications apparently yielded the desired results, for pope Sixtus IV did absolve him of the irregularity which had been the consequence of the homicide, and issued the required bulls. However, his opponents also made the journey to the Eternal City, and consequently a long litigation began before the *Sacra Romana Rota*.

The detailed analysis of the case, while shedding light on administration within the Holy See, illustrates perfectly the changes which reshaped Hungarian domestic policies in the 1470s and resulted in marked shifts within the power relations. After the suppression of the conspiration of 1471, king Matthias increasingly isolated his opponent of a long date, king Nicholas, who had accumulated an important territorial power block in the southern regions of the country, and supported as a matter of fact Isztrói. In this, the king could count on the cooperation of both Gábor Matucsinai, archbishop of Kalocsa, a loyal official throughout, and János Ernuszt, ban of Slavonia and patron of the church of Pécs, a courtier of ever growing influence, who also augmented the family patrimony with remarkable efficiency. It is an evident indication of the declining influence of the old and infirm Újlaki that he did not manage to find any means by which to prevent his protégé from losing definitively his benefices.

Ternovácz Bálint

A SZERÉMI LATIN PÜSPÖKSÉG ALAPÍTÁSÁNAK ÉS KORAI TÖRTÉNETÉNEK VITÁS KÉRDÉSEI

A Szerémség az elmúlt ezer év folyamán sokszor cserélt gazdát, szinte egyetlen évszázadot sem élt át békében, háborúk nélkül. A Duna és a Száva közé ékelődő, gazdasági szempontból már a középkorban is igen értékes terület[1] története során volt már bolgár, görög, magyar, tatár, török, osztrák, szerb kézen, s nemegyszer jelentett ütközőzónát két ellenséges állam között.

Legkésőbb a 11. század végére e területen is megszűnt a *Marchia* nevű — Szent István által létrehozott — határterület, és vármegyeszervezet jött létre.[2] Hogy e régiót bekapcsolja a magyar egyházszervezetbe, illetve hogy erősítse a kalocsai érsek hatalmát a vidéken, Csák nembeli Ugrin kalocsai (bácsi) érsek 1229-ben megalapította a szerémi püspökséget, a Duna jobb partján fekvő kői központtal. Ennek a délvidéki püspökségnek a történetét a hazai szakirodalom csak érintőlegesen dolgozta fel, hiányosságokkal, olykor pontatlansággal, ami a források csekély számával magyarázható. Horvát részről Emerik Gašić pap-történész foglalkozott az egyházmegye történetével és főpapjaival 1944-ben Eszéken kiadott munkájában,[3] a magyar Udvardy József pedig néhány kalocsai érsek életrajzában említ szerémi vonatkozásokat.[4] Legújabban Koszta László érintette a püspökség történetének egyes kérdéseit.[5]

Tanulmányom célja a fennmaradt források segítségével rekonstruálni a szerémi latin egyházmegye korai történetét: összefoglalni az alapításra vonatkozó ismereteket, megvizsgálni a püspökség területi kiterjedését, valamint magánpüspökségként való működésének kérdéseit.

Út a szerémi latin rítusú püspökség kialakulásához

A Duna és a Száva közé ékelt, valamint a 11. századtól — a mindenkori bizánci–magyar erőviszonyok függvényében — bizonyos időközökben a magyar ki-

---

[1] A középkori Szerémségre általában l. *Kristó Gyula - Takács Miklós*: Szerémség. In: Korai magyar történeti lexikon. Főszerk. Kristó Gyula, szerk. Engel Pál, Makk Ferenc. Bp. 1994. (továbbiakban: KMTL) 642–643.

[2] *Kristó Gyula*: A vármegyék kialakulása Magyarországon. (Nemzet és emlékezet). Bp. 1988. 456–458.

[3] *Emericus Gašić*: Brevis conspectus historicus dioecesium Bosniensis-Diacoviensis et Sirmiensis. Essekini 1944.

[4] *Udvardy József*: A kalocsai érsekek életrajza 1000–1526. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae XI.). Köln 1991.

[5] *Koszta László*: Dél-Magyarország egyházi topográfiája a középkorban. In: A középkori Dél-Alföld és Szer. Szerk. Kollár Tibor. Szeged 2000. 41–80.

rály kezén levő Marchiát — vagy ahogy a 11. század végétől nevezték: Szerémet — megosztó egyházmegyei határvonal nyugati oldalára a pécsi egyházmegye, keleti oldalára pedig a bácsi (kalocsai) érsekség terjesztette ki lelki joghatóságát (ezzel párhuzamosan a világi közigazgatás tekintetében a nyugat-szerémi területekre Baranya, a keletiekre Bács vármegye terjeszkedett ki).[6]

Györffy György szerint a Szerémség területén az Árpád-korban jelentős görög hitű lakosság élt. Úgy vélte, hogy számukra itt már valamikor 867 után görög rítusú püspökség létesült a *sirmium*i vértanú, Szent Ernye *(Irenaeus/Irineus)* tiszteletére, és hogy ez a püspökség aztán évszázadokon keresztül fennmaradt egészen addig, míg Magyarország 1071/1072-ben elfoglalta a Szerémséget. Györffy szerint egyfelől a görög püspökség ekkor költözött Bácsra, másfelől 1229-ben ennek a szerémi görög püspökségnek a romjain jött létre a latin rítusú szerémi püspökség.[7] Ezt az elméletet Kristó Gyula cáfolta meg. A 9. századi szerémi görög püspökség tartós fennmaradására nincsenek adataink, így nem valószínű, hogy ez még 1071/1072-ben is létezett. Magyarországon a 11. század közepétől görög rítusú egyházi intézmények nem jöttek létre. Szintén lehetetlen, hogy a bácsi egyházmegyében már a 11. század végén megvalósult a latin és a görög egyházak uniója, hiszen a pápaság csak 1089-ben tűzte napirendre a keleti és a nyugati egyház egyesítését, és III. Ince pápa még 1204-ben is csak megvalósítandó feladatként szólt a magyarországi görög egyházak latinosításáról.[8] A szerbek, majd a bolgárok egyházi szövetsége Rómával (amellyel a nándorfehérvári és barancsi görög rítusú püspökségek a nyugati egyház fennhatóság alá kerültek) csak 1204 és 1261 között állt fenn, az únió rövidségét az ortodox szerzetesek (például Szent Száva) eredményes térítőtevékenysége magyarázza.[9]

Bizánc nem nyugodott bele a Szerémség elvesztésébe, 1150-ben visszafoglalta a területet,[10] de III. Béla 1180-ban vagy 1181-ben újra Magyarországhoz csatolta azt.[11] A magyar király 1182 ősze előtt elfoglalta Bizánctól Nándorfehérvárt és Barancsot is. Ezeket a területeket abban az időben Túlsó-Szerémségnek, *Sirmia Ulterior*nak nevezték (e vidék nagyjából megfelel a későbbi macsói bánságnak), míg a Száva bal partján fekvő részt Innenső-Szerémségnek, *Sirmia Citerior*nak. Amikor Margit hercegnő, III. Béla leánya 1185/1186 fordulóján feleségül ment Angelosz Izsák bizánci császárhoz, hozományul kapta a frissen elfoglalt észak-balkáni, Morava-menti területeket Nándorfehérvár és Szófia között, cserébe Izsák elismerte III. Béla horvát, dalmát, szerémi és boszniai hódításait.[12] Margit, miután Bizáncban három férjet eltemetett, Kolo-

---

[6] *Kristó Gy.*: Vármegyék i. m. 456., *Kristó Gyula – Takács Miklós*: Szerémség i. m. 643.

[7] *Györffy György*: A szávaszentdemeteri görög monostor XII. századi birtokösszeírása I. A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményei 2. (1952) 325–340.

[8] *Kristó Gy.*: Vármegyék i. m. 448.

[9] *Gyetvai Péter*: Egyházi szervezés főleg az egykori déli magyar területeken és a bácskai Tisza mentén. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae VII.). München 1987. 55.

[10] *Makk Ferenc*: Magyar külpolitika 896–1196. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 2.) Szeged 1996. 188.

[11] Uo. 213.

[12] Uo.

ján (János) fiával visszatért Magyarországra, ennek következtében pedig a Magyar Királyság még 1229 előtt újra birtokba vette azokat a délvidéki területeket, amelyeket a hercegnő még első házassága idején kapott hozományként. Mindezek után érthető, hogy Csák nembeli Ugrin kalocsai érsek saját joghatósága alá tartozónak tekintette a Boszniától keletre fekvő területeket is, és igyekezett azok lelki (és anyagi) gondozásáról és vezetéséről intézményesen gondoskodni.[13]

A kői monostor története püspöki székké emelése előtt

A kalocsai főegyházmegyéhez tartozó Kőn (más néven: Bánmonostor; ma *Banoštor*, Szerbia) először Beloš herceg, II. Géza nagybátyja[14] alapított bencés monostort, s azt harminc szerzetes eltartásához elegendő javakkal látta el, valamint 400 márka ezüsttel gazdagította.[15] Miután idővel a monostorban a szerzetesi fegyelem meglazult, a kői egyházat és javait III. Béla király, András kalocsai érsek beleegyezésével, a Hebronvölgyi Szent Ábrahám kanonokrendnek adta át, akik elűzték a bencéseket és beültek a monostorba.[16] A bencések valószínűleg vitatták a királyi döntés jogszerűségét, mert az ügy a Szentszék elé került, s III. Ince pápa 1198. június 15. és 1198. június 30. között[17] kelt bullájában Saul kalocsai érseket bízta meg, hogy állítsa helyre a kői egyházat akár úgy, hogy visszahelyezi oda a bencéseket, akár úgy, hogy véglegesen a Szent Ábrahám kanonokrendnek juttatja.[18] Az érsek elűzte a kanonokokat — akik egyébként a pápai oklevelek tanúsága szerint szintén meglehetősen szabados életvitelt folytattak Kőn —, és kérte a pápát, hogy ő gondoskodjék a kői egyház helyreállításáról. A pápa 1198. december 22-én kelt oklevelében úgy rendelkezett, hogy amennyiben a bencések nem képesek a monostort helyreállítani, akkor az érsek helyezzen az említett egyházba szervezett kanonokokat (vagyis hozzon létre társaskáptalant).[19] Nincs tudomásunk arról, hogy a kői bencés monostort az ezt követő években újratelepítették volna. Mivel pedig 1229-ben ez az egyház lett az újonnan alapított szerémi püspökség székhelye, logikus arra következtetnünk, hogy az egykori monostor a 12–13. század fordulóján a kalocsai érsek tulajdonába került.[20]

---

[13] *Gyetvai P.*: Egyházi szervezés i. m. 54.

[14] Beloš (Belus) I. Uroš szerb nagyzsupán fia, Ilona magyar királyné testvére volt. II. Géza udvarában hercegként báni és nádori méltóságot viselt, l. *Makk Ferenc*: Belus. In: KMTL 96.

[15] Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I–XI. Studio et opera Georgii Fejér. Budae 1829–1844. (továbbiakban: Fejér CD) II. 336–337., Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae I–XVIII. Coll. et dig. Tadija Smičiklas, Marko Kostrenčić, Duje Rendić-Miočević. Zagrabiae 1904–1990. (továbbiakban: Smičiklas CD) II. 303–304.

[16] Fejér CD II. 336–337., Smičiklas CD II. 303–304.

[17] *Augustus Potthast*: Regesta pontificum Romanorum inde ab anno post Christum natum MCXCVIII ad annum MCCCIV I–II. Berolini 1874–1875. I. 311. sz.

[18] Fejér CD II. 336–337., Smičiklas CD II. 303–304.

[19] Smičiklas CD II. 305–306.

[20] *Gyetvai P.*: Egyházi szervezés i. m. 59.

A szerémi püspökség alapítása

„Már régóta forgatod elmédben, hogy a kalocsai egyházmegye oly kiterjedt, hogy nem tudod hivatali kötelességed szerint látogatni, s nehogy az Úr nyája híján legyen a pásztori gondviselésnek, alázatosan kérted tőlünk, hogy a kői (*Cuchet*) monostort újonnan egyházmegyéd püspöki székévé tegyük".[21] IX. Gergely pápa foglalta össze ekképp 1229. január 20-án, Perugiában kelt oklevelében Csák nembeli Ugrin kalocsai érsek folyamodványát, amelyben az a szerémi püspökség alapításához kért pápai jóváhagyást.[22] A fenti idézetből az is kiderül, hogy az alapítás magyarázata a kalocsai egyházmegye nagy területi kiterjedése volt, ami összefüggésben állhat azzal, hogy a Szent István-kori állapotokhoz képest az érsekség messze kiterjeszkedett kelet és főleg dél felé.[23] A pápa a csanádi és az erdélyi püspök révén kivizsgáltatta a kalocsai érsek kérvényében foglaltakat, és hozzájárult a szerémi egyházmegye felállításához. A szerémi püspökség fenntartására Ugrin érsek a saját, illetve a kői monostor jövedelmeiből évi 300, a kalocsai egyház jövedelmeiből pedig évi 30 márkát engedett át.[24] A püspök székhelye a kői monostor lett: itt alapították meg a Szent István első vértanúról elnevezett székeskáptalant.[25]

Noha erre egyértelmű adatunk nincsen, a szakirodalom véleménye szerint a szerémi egyházmegye valószínűleg térítőpüspökségként létesült.[26] A térítő- vagy missziós püspökség feladata a középkori Magyar Királyságban egy adott terület vagy nép nyugati rítusú keresztény hitre térítése volt.[27] A szerémi püspökség missziós jellegére utalhat, hogy az egyházmegyét a latin kereszténységben szokatlan módon nem a központjáról, hanem területéről nevezték el.[28] Az új egyházmegyének — a korabeli magyar állam déli expanziós politikájával összefüggésben — valószínűleg a délvidéki területeken élő keleti keresztényeket kellett a latin egyházhoz téríteni.

A szerémi püspökség mint a kalocsai érsekség magánpüspöksége

A középkori Magyar Királyság történetében először 1229-ben, a szerémi püspökség létrejöttével kapcsolatban igazolható források segítségével kétséget kizáróan, hogy valamely egyházmegyét nem a király hozott létre.[29] Koszta

---

[21] Iam dudum provide cogitans, quod Colocensis dioecesis adeo est diffusa, quod ipsam non valeas iuxta officii tui debitum visitare, ne gregi Dominico deesset cura pastoralis, nobis humiliter supplicasta, ut in monasterio Cuchet tue dioecesis episcopalem sedem noviter crearemus — Fejér CD III/2. 156. és VII/5. 243.

[22] Fejér CD III/2. 155–157. és VII/5. 242–243.

[23] *Kristó Gy.*: Vármegyék i. m. 452., *Koszta L.*: Egyházi topográfia i. m. 45.

[24] Fejér CD III/2. 156. és VII/5. 243.

[25] Kőre l. *Koszta László*: Bánmonostor. In: KMTL 79.

[26] Udvardy álláspontja szerint maga Ugrin érsek kérte a pápától, hogy engedélyezze a Szávától délre eső területeknek az új püspökséghez való csatolását, hogy így eredményesen térítheset az ott élő görög és szláv lakosságot, l. *Udvardy J.*: Érseki életrajzok i. m. 123.

[27] *Koszta László*: Missziós püspökségek. In: KMTL 458–460.

[28] Vö. *Kristó Gy.*: Vármegyék i. m. 482.

[29] Újabban Koszta László felvetette, hogy a nyitrai egyházmegye az esztergomi érsek kezdeményezésére jött létre az 1110-es években. Véleménye szerint a nyitrai püspökségnek a 12. század végé-

László kutatásaiból tudjuk, hogy korábban a 11. századi magánpüspökség-alapítások egyik lehetséges modelljét a gurki püspökség létrejötte jelentette.[30] Ezt a püspökséget Gebhard salzburgi érsek alapította 1072-ben, de birtokokat alig juttatott neki: egy korábbi apácamonostor birtokait adták át használatra. A gurki püspökség a salzburgi főegyházmegye perifériáján alakult ki, az érseki központtól távoli, nehezen elérhető helyen, ahol az érsek már csak nagy nehézségek árán tudta érvényesíteni akaratát.[31]

Úgy tűnik, hogy a gurki párhuzam részben a szerémi püspökség esetében is alkalmazható, hiszen — mint fentebb láthattuk — a szerémi püspökség alapítását is a kalocsai egyházmegye nagy kiterjedésével indokolták, és ez is a kői monostor birtokállományát vette át alapításakor. Fontos különbség viszont, hogy a gurki egyházmegyét formailag nem mint a salzburgi érsekség suffraganeus püspökségét alapították, hiszen az az érseki jövedelmek megosztásához vezetett volna: a gurki püspök hosszú ideig csupán az „érsek segítője"-ként *(adiutor in pontificalibus)* szerepelt, s nem is kánoni választás révén nyerte el hivatalát, hanem a salzburgi érsek jelölte ki.[32] Bár Gyetvai azt állítja, hogy a szerémi püspök is a kalocsai érsek segédpüspöke volt,[33] a források ennek ellentmondanak.

A szerémi püspökség önállósága melletti első bizonyíték az egyházmegye alapítását engedélyező pápai bulla: „Mi tehát tekintetbe véve kegyes terv[ed] tisztaságát: hogy míg igen sokan inkább a birtokukban nem lévő dolgok után szoktak meg nem engedett módon törekedni, mintsem ekképpen [tudniillik ahogy a kalocsai érsek teszi] a megengedett módon birtokolt javaikat szétosztani".[34] A pápai bulla ezen soraira már Udvardy József is felhívta a figyelmet, ám jelentőségét nem hangsúlyozta.[35] A tény, hogy az egyházfő megdícséri a kalocsai érseket, hogy javait szétosztja, egyértelműen arra mutat, hogy nem csupán egy segédpüspökséget hozott létre saját főegyházmegyéje déli peremén, hanem abból leszakítva alapította az új egyházmegyét. Csák nembeli Ugrin érsek köztudottan elkötelezett híve volt a délen élő görög rítusú népek Róma alá vetésének és — főként a boszniai területeken — a bogumil eretnekség elleni harcnak. Az érsek minden bizonnyal tisztában volt vele: ha nagyobb önállóságot ad a Magyar Királyság déli peremterületén működő püspöknek, az eredményesebben végezheti dolgát, ezáltal könnyebben véghezviheti az érsek céljait a latin rítusú egyház terjesztésében.

---

ig nem volt önálló területe, és püspökének sem volt tizedszedési joga. Birtokai voltak, de birtokjoga korlátozott volt, székeskáptalanja csonka, a préposti méltóság is hiányzott. Nyitrán — ahogy Gurk és Kő esetében is — egy korábbi egyházi intézmény és annak birtokai jelentették az új püspökség alapjait. A gurki példa alkalmazását Koszta szerint megkönnyíthette az is, hogy az esztergomi és a salzburgi egyháztartomány közel fekszik egymáshoz. Minderre l. *Koszta László*: A nyitrai püspökség létrejötte (Nyitra egyháztörténete a 13. században). Századok 143. (2009) 313–315.

[30] *Koszta L.*: Nyitrai püspökség i. m. 313–315.

[31] Uo. 313.

[32] Uo. 314.

[33] *Gyetvai P.*: Egyházi szervezés i. m. 59.

[34] Nos igitur attendentes pii propositi puritatem, cum nonnulli soleant potius ad non habita minus licite inhiare, quam licite habita taliter dispertiri — Fejér CD III/2. 156. és VII/5. 243.

[35] *Udvardy J.*: Érseki életrajzok i. m. 122.

Második, a szerémi egyházmegye önállósága mellett szóló érvet IX. Gergely pápa 1232. március 20-án kelt bullája alapozza meg, melyben a szentatya azt veti a kalocsai érsek szemére, hogy a kalocsai főegyházmegyéhez tartozó szerémi főesperes — aki a bácsi káptalan tagja volt[36] — joghatóságot kíván gyakorolni a szerémi püspök felett, „noha a kőéri (*Cuher*) monostort te tetted egyházmegyéd püspöki templomává, tisztelendő testvérünket, a szerémi püspököt annak az egyháznak a címére püspökké szenteltetvén".[37] Ez egyértelműen arra mutat, hogy a szerémi püspökség önálló egyházmegyeként jött létre, hiszen a segédpüspöknek nincs ténylegesen működő széktemploma.

Hasonlóan súlyos bizonyíték a szerémi egyházmegye önállósága mellett az, hogy már egy 1250-ben kelt oklevél említi a szenternyei káptalan prépostját.[38] Az Árpád-kori Magyarország egyháztörténetében mindezidáig csupán a nyitrai püspökkel kapcsolatban merült fel, hogy eredetileg nem önálló egyházmegye élén állt, hanem az esztergomi érsek segédpüspöke volt. Nyitra esetében a segédpüspökség teóriája mellett egyik legfontosabb érv éppen az, hogy Nyitrán a későbbi középkorban sincsen a káptalannak prépostja.[39] Ha tehát a szerémi püspökség esetében forrásaink már az alapítás után bő két évtizeddel prépostot említenek, az egyértelműen azt igazolja, hogy a szerémi püspökség már ekkor is ténylegesen működő, önálló egyházmegye volt.

Végeztül a szerémi egyházmegye önállóságát támasztja alá az, hogy a későbbiekben, 1254-től, a szerémi püspökök rendszeresen szerepelnek a királyi oklevelek méltóságsoraiban a prelátusok között.[40]

Fentebb idézett tanulmányában Koszta a gurki és a nyitrai egyházmegye létrejöttének hasonlóságait vizsgálta.[41] Egy ponton a szerémi és a nyitrai püspökség kialakulása is bizonyos párhuzamot mutat. A középkorban Nyitra vármegye területének nagyobb része nem a nyitrai püspökséghez tartozott, hanem az esztergomi főegyházmegye nyitrai főesperességéhez.[42] Ugyanígy Szerém megye területén is megmaradt a kalocsai főegyházmegye szerémi főesperessége, ami azt mutatja, hogy a Szerémség területének legalábbis egy komoly hányada nem került az újonnan létesült szerémi püspökség lelki joghatósága alá,[43] viszont maga az egyházmegye önállóan működött.

---

[36] *Udvardy J.*: Érseki életrajzok i. m. 123.

[37] ... quod cum tu monasterium de Cuher tue dioecesis ecclesiam erexeris cathedralem venerabilem fratrem nostrum ad titulum ipsius ecclesie in episcopum consecrando – Árpád-kori új okmánytár I–XII. Közzé teszi Wenzel Gusztáv. Pest–Bp. 1860–1874. (továbbiakban: ÁUO) I. 296.

[38] ÁUO VII. 390. és Smičiklas CD IV. 432.

[39] *Koszta L.*: Nyitrai püspökség i. m. 301.

[40] Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke I–II/4. Szerk. Szentpétery Imre, Borsa Iván. Bp. 1923–1987. (továbbiakban: RA) 1011. sz.

[41] *Koszta L.*: Nyitrai püspökség i. m. 313–315.

[42] *Kristó Gy.*: Vármegyék i. m. 332.

[43] Egyed szerémi főesperes a bácsi káptalan 1336. évi oklevelében egyértelműen a bácsi káptalan tagjaként szerepel (Anjou-kori oklevéltár I–XV., XVII., XIX–XXVII., XXXI. Főszerk. Kristó Gyula, Almási Tibor, szerk. Almási Tibor, Blazovich László, Géczi Lajos, Kőfalvi Tamás, Kristó Gyula, Makk Ferenc, Piti Ferenc, Sebők Ferenc, Tóth Ildikó. Szeged–Bp., 1990–2012. (továbbiakban: AOklt) XX. 306. sz.), ennek alapján következtethetünk arra, hogy főesperességének területe a kalocsa-bácsi főegyházmegye területén volt.

A szerémi püspökség főesperességei

A szerémi püspökség főesperességeiről az eddig megjelent szakirodalomnak nincs tudomása. A kutatás egy 1314. évi oklevél alapján úgy tudja, hogy a szenternyei káptalannak három főesperes volt a tagja.[44] A szenternyei káptalan 1314. július 20-án valóban kiadott két oklevelet,[45] amelyek felsorolják Pál, András és János főespereseket. A szenternyei káptalan 1340-ben, 1347-ben és 1353-ban kiadott oklevelei alapján azonban ennél pontosabb képet is kaphatunk a püspökség főesperességeiről. 14. század derekáról a szerémi egyházmegye négy főesperesi kerületéről van tudomásunk: az egyházaspólyai, a belyéni, az obonai és a pazovai főesperességekről.[46] Pazova az Innenső Szerémségben,[47] Egyházaspólya valószínűleg az egykori Száva-szigeten,[48] Belyén és Obona pedig a Túlsó Szerémségben[49] feküdt.

A szerémi püspökség kiterjedése

Az 1229-ben alapított püspökség területi kiterjedésével kapcsolatban a szakirodalom megosztott. Györffy György szerint a püspökséghez a Szávától délre fekvő Túlsó-Szerémség (*Sirmia Ulterior*) és a vele egyesített Duna és Száva közti innenső szerémi (*Sirmia Citerior*) főesperesség tartozott, ezzel szemben Gyetvai Péter szerint csak a Száván túli területek tartoztak a szerémségi püspökség fennhatósága alá, a Szávától északra eső vidék a kalocsai főegyházmegye lelki joghatósága alatt maradt.[50] Gyetvai úgy véli, hogy az új püspökség-

---

[44] *Koszta László*: Szerémi püspökség. In: KMTL 642.

[45] Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban: DF) 259 498., kiadását l. Anjou-kori okmánytár I–VII. Szerk. Nagy Imre, Nagy Gyula. Bp. 1878–1920. (a továbbiakban: AO) I. 350–353., regesztját: AOklt III. 794. sz. és DF 259 496. (kiadása: AO I. 353–354. és Smičiklas CD. VIII. 363., regeszta: AOkl III. 795. sz.).

[46] A szenternyei székeskáptalan 1340. nov. 16-án kiadott oklevelének méltóságsora: „... Michaele de Polya Kathedrali, et altero Michaele de Belen, Alberto de Obona ac Petro de Pazzavia archidiiaconis [!]" — DF 230 366. (kiadása: Smičiklas CD. X. 588–589., regeszta: AOklt XXIV. 664. sz.). Mihály belyéni (Belyn) és Albert obonai (Abana) főesperest említi még a szenternyei káptalan 1347. márc. 14-én (DF 282 756., kiadása: http://www.staff.u-szeged.hu/~capitul/szerem.htm [letöltés: 2012. szept. 3.], regeszta: AOklt XXXI. 214. sz.), valamint Albert obonai (Abana) és Gergely pazovai (Pazzava) főesperest ugyancsak a szenternyei káptalan 1353. júl. 24-én (Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár 33 599., kiadása: Smičiklas CD. XII. 190–191.) kiadott oklevelében. Ezekkel az adatokkal kiegészíthető a szerémi püspökség főespereseinek korábban ismert archontológiája is, l. *Ternovácz Bálint*: A szerémi püspökök életrajza, valamint a kői, illetve a szenternyei székeskáptalan archontológiája a 14. század közepéig. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 23. (2011: 1–2.) 44.

[47] Ópazova (Stara Pazova, Szerbia). Sima M. Ćirković csak a település nevét ismeri (Pasavija-ként), földrajzilag nem tudja azonosítani, tévesen a Száva mentére helyezi, l. *Sima M. Ćirković*: Zemlja Mačva i grad Mačva. Prilozi za Književnost, Jezik, Istoriju i Folklor 74. (2008: 1–4.) 10.

[48] 1533-ban keletkezett török forrás említ Pólya nevű falut, mely alapján a települést a mai Ravnja falu keleti részéhez helyezhetjük, l. uo.

[49] Belyén (Belen, Belyn) a mai Beljin (Mačva kerület, Szerbia) falu mellett állt, Debrc-től keletre. Obona (Abana, Abona, Obona) a szerémi püspökség legdélebbi azonosítható pontja: a mai Obnica folyó (aqua Abona, fluvius Obona) mentén feküdt, l. uo. 9–10.

[50] *Györffy György*: A szávaszentdemeteri görög monostor XII. századi birtokösszeírása II. In: A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményei 3. (1953) 94., *Gyetvai P.*: Egyházi szervezés i. m. 60.

nek a Duna és a Száva közén, sőt magában Kő városában sem volt joghatósága. Ennek bizonyítására IX. Gergely pápa 1232. március 20-án kelt bulláját[51] idézi, amely arról számol be, hogy a kalocsai főegyházmegyéhez tartozó szerémi főesperes joghatóságot kíván gyakorolni a szerémi püspökség területei felett is. Gyetvai értelmezése szerint a vitára az adott okot, hogy a szerémi egyházmegye székhelye (Kő) a szerémi főesperesség területén feküdt.[52] Az oklevél azonban semmi olyasmit nem állít, hogy a szerémi püspök székhelye a szerémi főesperes területén található, éppen ellenkezőleg: arról ír, hogy a főesperes a szerémi püspök egyházmegyéjében sértette meg püspök jogait.[53] A kalocsa-bácsi főegyházmegye *Sirmia Citerior*ra továbbra is igényt tarthatott, arról viszont nincs tudomásunk, hogy ennek az igényének sikerült-e érvényt szereznie. A szerémi főesperesség — melyhez Gyetvai szerint Kő is tartozott[54] — még a 14. században is a kalocsa-bácsi érsekség joghatósága alatt állt. Ezt bizonyítaná a fent leírt 1232. évi területi jogvitán kívül az is, hogy Egyed szerémi főeperes 1336-ban a bácsi káptalan tagja volt.[55]

Koszta László ugyancsak azt az álláspontot vallja, hogy a szerémi püspökséghez csak a Szávától délre fekvő területeket csatoltak. Ezzel kapcsolatban arra hívja fel a figyelmet, hogy a Szerémség elnevezés a 13. század elejétől a macsói bánság területére is használatos volt, továbbá hogy a püspökség tatárjárás utáni székhelye, Szerémvár (Szenternye) a Száva jobb partján van: „a Szerémség elnevezés kiterjedése, valamint a szerémvári központ kialakítása jelzi, hogy a missziós egyházmegye eredeti területe a Szávától délre, tehát külső Szerémségre terjedt ki".[56]

Ez az álláspont azonban ellentmondásban van forrásainkkal. A fentebb már említett, 1232. évi bullában ugyanis a pápa arra utasította Ugrin kalocsai érseket, hogy lépjen fel a szerémi főesperessel szemben, mert az úgy viselkedik püspökével, „mintha a nagyobb lenne a kisebbnek alávetve, és a fiúnak lenne hatalma atyja felett" (*ut maior subditus sit minori et filius potestatem habeat in parentem*), és saját joghatósága alá próbálja vonni a szerémi püspökség területeit is.[57] Ez arra enged következtetni, hogy az önálló szerémi püspökség és a kalocsai érsek saját egyházmegyéjéhez tartozó szerémi főesperesség közötti határt az alapításkor nem rögzítették teljes mértékben, maradtak közöttük vitás területek.[58] Véleményem szerint ez a viszály nem a Szávától délre fekvő, egyházi szempontból szervezetlen területekkel kapcsolatban tört ki (ahol a szerémi püspökség missziós tevékenységet folytathatott), hiszen innen egyelőre nem lehetett komoly bevételekre számítani. Valószínűbb, hogy a szerémi püspök a Duna és a Száva közötti területekre — vagy legalábbis ezek egy részére (például a püspöki székhely, Kő környékére) — is ki kívánta terjeszteni lelki jogható-

[51] ÁUO I. 296. és Smičiklas CD III. 355.
[52] *Gyetvai P.*: Egyházi szervezés i. m. 60.
[53] ÁUO I. 296.; Smičiklas CD III. 355.
[54] *Gyetvai P.*: Egyházi szervezés i. m. 60.
[55] AOklt XX. 306. sz.
[56] *Koszta L.*: Egyházi topográfia i. m. 46.
[57] ÁUO I. 296. és Smičiklas CD III. 355.
[58] Vö. *Gyetvai P.*: Egyházi szervezés i. m. 60.

ságát, a szerémi főesperes pedig — mivel ezen területek korábban az ő fennhatósága alá tartoztak — fellépett ez ellen. Perdöntő fontosságú, hogy a pápa a perben a szerémi püspöknek adott igazat: „Mi tehát atyai ragaszkodással együtt-érezvén ezzel a püspökkel [ti. a szerémivel] és egyházával, őket minden jogaikkal és tartozékaikkal együtt mentesítjük a főesperes joghatósága alól, és megparancsoljuk, hogy a fent említett főesperesnek a mi nevünkben szigorúan igyekezz megtiltani, hogy bármivel kapcsolatban akármilyen joghatóságot merészeljen gyakorolni fölöttük. Gondosan ügyelj azonban arra, hogy amennyiben ennek folytán a szerémi főesperesség jogai a te egyházmegyédben is sérülnének, [...] mások jogainak tiszteletben tartása mellett megfelelő kárpótlást nyújtsál neki".[59] Ennek alapján azt feltételezhetjük, hogy a Duna és a Száva közötti területnek legalább egy része a pápai döntés folytán tartósan a szerémi püspökséghez került, valamint a 14. század derekán biztosan magába foglalhatta az Innenső Szerémségben fekvő Pazovát, és a pazovai főesperesség területét. Pazova viszont földrajzilag távol esik — a Tarcal-hegység által övezett — Kőtől: elképzelhető tehát, hogy a püspöki központ és annak közvetlen környezete a szerémi püspök joghatósága alá tartozott, ez a terület viszont a kalocsa-bácsi főegyházmegyében feküdt: a magyar egyháztörténetben tudunk olyan példát, hogy egy püspökség központja egy másik egyházmegyébe ékelődve marad. A középkori nyitrai püspökség központját, Nyitrát szinte minden irányból az esztergomi főegyházmegye területe vette körül, és csak egy keskeny földsávon érintkezett a nyitrai püspökség többi részével. Azt, hogy Kő a szerémi püspökök joghatósága alatt állt — a fentebb leírt területi jogvita kimenetelén kívül — alátámasztani látszik az az adat is, hogy egy, László szerémi püspök elleni perrel kapcsolatban a püspök 1309-ben a hozzá érkező követet Bánmonostorán (vagyis Kőn) fogadta.[60]

Nem tudjuk pontosan, hogy a szerémi püspökség a Szávától délre milyen területekre terjedt ki. Udvardy József szerint Barancs és Nándorfehérvár környékét, továbbá a Kolubara és a Drina folyók közötti vidéket (amelyet forrásaink a 13. század közepétől Macsónak neveznek) is magába foglalta.[61] Tudjuk, hogy ezen a *Sirmia Ulteriorn*ak nevezett vidéken állt egy, a helyiek által „püspöki templom"-nak nevezett görög rítusú egyház, ahová a Bizáncból hazatért Margit hercegnő korábban igazgatónak (*provisor*) egy kalocsai egyházmegyés papot helyzetetett. Ugrin érsek 1229-ben azt kérte a pápától, hogy ezt a templomot rendeljék a szerémi püspökséghez, az egyházfő pedig ehhez hozzá is járult.[62] Udvardy József szerint ez az ismeretlen görög templom valószínűleg a korábban létezett szerémvári görög püspökség temploma lehetett, hiszen az

---

[59] Nos igitur eisdem episcopo et ecclesie paterno compatientes affectu ipsos cum omnibus iuribus et pertinentiis eorundem a iurisdictione ipsius archidiaconi penitus eximentes mandamus, quatenus prefato archidiacono, ne in eos iurisdictionem aliquam de cetero exercere presumat, ex parte nostra districte studeas inhibere proviso prudenter, ut si ex hoc archidiaconatus Sirmiensis iura leduntur in dioecesi tua [...] absque iuris alieni preiudicio recompensationem illi facias congruentem — ÁUO I. 296. és Smičiklas CD III. 355.

[60] *Ternovácz B.*: Szerémi püspökök i. m. 39.

[61] *Udvardy J.*: Érseki életrajzok i. m. 122–123.

[62] Vetera monumenta historica Hungariam sanctam illustrantia I–II. Coll. Augustinus Theiner. Romae 1859–1860. (továbbiakban: Theiner) I. 88–89.

újonnan létrehozott, nyugati rítusú szerémi egyházmegyében az ő feltételezése szerint csak három olyan egyház volt, amelyek korábban püspöki széktemplomnak számítottak: a nándorfehérvári, a barancsi és a szerémvári. Mivel pedig a nándorfehérvári és a barancsi püspökség már korábban csatlakozott a latin egyházhoz, a vitás hovatartozású templom Udvardy szerint csakis a szerémvárival azonosítható.[63]

Ezt az elképzelést a források csak részben támasztják alá. Abban biztosak lehetünk, hogy a szerémi püspökség területe már alapításakor is magába foglalta a Száva jobb partját. Azt viszont nem tudhatjuk, hogy az egykori nándorfehérvári és barancsi bolgár püspökségek területét a nyugati rítusú szerémi egyházmegyéhez csatolták-e, illetve hogy a szerémi püspökség milyen szerepet játszott a szörényi és a macsói bánságban. Abban is egyet lehet érteni Udvardyval, hogy az 1229-ben szereplő egykori görög egyház talán a szerémvári templom lehetett. Ez nem azt jelenti, hogy egy Szerémvár központú görög püspökség folyamatos meglétével számolhatunk a szerémi latin püspökség alapítását megelőző századokban, és azt sem, hogy Györffyhez hasonlóan a kalocsai érsekség bácsi központjának kialakulását egy szerémi központú görög püspökség meglétével magyarázhatnánk. A néphagyomány azonban még a 13. század elején is fenntarthatta annak emlékét, hogy Szerémvárott (*Sirmium*) századokkal korábban valamilyen püspökség létezett, és ilyen értelemben nevezhették az itteni egyházat „püspöki"-nek.

A szerémi püspököknek a Túlsó Szerémség területére kiterjedő joghatóságát támasztja alá továbbá az is, hogy a fentebb felsorolt négy, 14. századi főesperesi központ közül három — Egyházaspólya, Belyén és Obona — az egykori *Sirmia Ulterior*ban fekszik. Sőt Obona a Szávától délre mintegy 40–50 kilométer távolságra terült el.

A fenti adatok alapján tehát indokolt úgy vélekedni, hogy a középkori latin rítusú szerémi püspökség lelki joghatósága a Duna és a Száva közének bizonyos területeire (legalább Kő környékére, majd legkésőbb a 14. században a pazovai főesperességre), valamint a Szávától délre fekvő *Sirmia Ulterior* területére terjedt ki.

A püspökség kettős székhelyének kialakulása a tatárjárás után

A tatárjárás során a kői székesegyházat és annak környékét teljesen lerombolták, amint erről a név szerint nem ismert szerémi püspök és a káptalan jelentést tett IV. Ince pápának: kérték, hogy jelöljön ki új, védhető helyen lévő székhelyet az egyházmegyének. A pápa 1247. szeptember 18-án kelt bullájában utasította Benedek kalocsai érseket, illetve Gál erdélyi és Lád nembeli Bulcsú csanádi püspököket arra, hogy vizsgálják meg: a szentgergelyi[64] vagy a száva-

---

[63] *Udvardy J.*: Érseki életrajzok i. m. 123.

[64] Szentgergely (ma Grgulevci, Szerbia): a Fruška Gora déli oldalán fekvő településen 1206 előtt létesült Szent Gergely tiszteletére szentelt bencés monostor. Nem tartozott a gazdagabb apátságok közé (*Gyetvai P.*: Egyházi szervezés i. m. 61., *F. Romhányi Beatrix*: Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon. Bp. 2000. 62.).

szentdemeteri[65] bencés monostor lenne alkalmasabb a szerémi püspökség új székhelyéül, valamint arra is, hogy „várrá alakítsák őket".[66]

A kiküldött két püspök viszont a fentebb említett két helység helyett egy harmadikat választott: Szenternyét.[67] Ennek oka sajnos nem ismert. Gyetvai szerint ezzel azt kívánták hangsúlyozni, hogy a szerémi latin püspökség a 867-ben alapított görög rítusú, szenternyei székhelyű egyházmegye örököse.[68] Ez nem tűnik valószínűnek: a székhelyválasztásnak sokkal inkább az lehetett az oka, hogy a 13. század közepére megerősödött a magyar jelenlét — így a szerémi püspök joghatósága is a Túlsó-Szerémségben —, és ezt a területet Szenternyéből könnyebben igazgathatták, mint a Szávától északra fekvő Szentgergelyből vagy Szentdemeterből. Ám a kői székhely és székeskáptalan működése sem szűnt meg, a szerémi püspökség ezután két központtal működött tovább. Ennek pontos magyarázata nem ismert, mintája talán a kalocsa–bácsi érsekség lehetett, amelynek a 13. század közepén szintén két központja és két káptalanja volt.[69]

A szerémi püspökség 13. század végi történetére sajnos szinte egyáltalán nincsenek adataink, és ugyanez a helyzet a 14. század első felében is. János kalocsai érsek 1301. augusztus 27-én Székesfehérvárott megkoronázta a cseh Vencelt,[70] de azt nem tudhatjuk, hogy az egyháztartományába tartozó szerémi püspök a trónviszály időszakában melyik király pártjához csatlakozott. Feltételezhetjük, hogy 1304-re — a püspöki kar más főpapjaival együtt[71] — már I. Károlyt támogatta. 1306-ban pedig Csák nembéli Vince személyében egyértelműen olyan püspök került az egyházmegye élére, aki I. Károly táborához tartozott.[72] Az interregnum súlyosan érinthette a püspökség területét, Szerém vármegye útjai ekkoriban nem voltak biztonságosak, sőt Nemanja István szerb király is dúlta a vidéket.[73] Az 1332–1337 közötti pápai tizedjegyzékekben a püspökséget nem említik, csak a kői káptalant (a kalocsai érsekség egyházai kö-

---

[65] Fejér CD IV/1. 475–476. és Smičiklas CD. IV. 326.

[66] Theiner I. 205. — Az oklevelet Gašić hibásan szept. 14-re keltezi (*Gašić, E.*: Brevis conspectus i. m. 46.).

[67] Ez a település a népvándorlás korában jött létre, amikor a sirmiumi püspökség a várossal szembeni Száva-szigetre menekült, és bazilikát épített Szent Irineus tiszteletére. A hagyomány szerint ezen a helyen alapították 867 után a görög rítusú bolgár püspökséget (*Györffy Gy.*: A szávaszentdemeteri görög monostor I. i. m. 325–331.). Gyetvai szerint elképzelhető, hogy a szávaszentdemeteri monostor 1247-ben még görög rítusú volt (*Gyetvai P.*: Egyházi szervezés i. m. 65.). A pápai oklevél szövege alapján ez kizárt, ott ugyanis „Sancti Gregorii et Sancti Demetrii monasteria *ordinis Sancti Benedicti*" áll (Theiner I. 205. – kiemelés tőlem).

[68] *Gyetvai P.*: Egyházi szervezés i. m. 65.

[69] *Gyetvai P.*: Egyházi szervezés i. m. 65., *Koszta L.*: Nyitrai püspökség i. m. 48. — A kalocsai érsekség bácsi székhelyének kialakulását szintén az egyházmegye terjeszkedésével magyarázzák, l. *Koszta L.*: Nyitrai püspökség i. m. 44–45., *Thoroczkay Gábor*: A kalocsai érsekség első évszázadáról. In: *Uő*: Írások az Árpád-korról. Történeti és historiográfiai tanulmányok. (TDI Könyvek 9.) Bp. 2009. 61–65.

[70] *Engel Pál – Kristó Gyula – Kubinyi András*: Magyarország története 1301–1526. (Osiris tankönyvek). Bp. 1998. 32. (a vonatkozó rész Kristó Gyula munkája).

[71] Uo. 33. (a vonatkozó rész Kristó Gyula munkája).

[72] *Udvardy J.*: Érseki életrajzok i. m. 183.

[73] AOklt II. 564. sz.

zött).[74] A kői káptalan azonban ekkoriban biztosan nem tartozhatott a kalocsai főegyházmegyéhez, mert a szerémi püspökség önállóságát bizonyítja, hogy püspökei — ahogy fentebb szó esett róla — rendszeresen szerepelnek a királyi oklevelek méltóságsoraiban.

Az 13. században még szinte kizárólag szerémi (*Sirmiensis/Scirimiensis*) néven szereplő egyházmegyét és püspökét[75] a 14. század elejétől többféle néven említik a diplomák. 1313 és 1318 között ritkán (mindössze három oklevélben) megjelenik a „kői és szenternyei" (*de Kw et Sancti Irinei*)[76] (ill. „szenternyei és kői")[77] elnevezés, 1323-ban néhányszor „kői" (*de Keu/Kw*) püspökről esik szó,[78] és ugyanebben az évben szerepel először a „szenternyei"[79] (*Sancti Irinei*) megjelölés, amelyet ettől kezdve korszakunk végéig párhuzamosan használnak a mindvégig jellemző „szerémi"[80] elnevezéssel. Mindez arra utal, hogy a püspökség ekkorra elveszítette missziós jellegét, hiszen a latin egyházban bevett módon központjaival (is) kezdték megnevezni.

A László szerémi püspök és Angelus nyitrai főesperes közötti per jegyzőkönyve szerint a szerémi püspök 1309-ben a „Száva vizén túl fekvő" szenternyei egyháznál „szokott tartózkodni".[81] Ez arra utal, hogy a püspökség tényleges központja ekkor már a Túlsó-Szerémségben fekvő Szenternyére tevődött át, amit az is alátámaszt, hogy a két káptalan közül csak a szenternyeiben mutatható ki főesperesek jelenléte.[82]

Összegzés

Az 1229-ben alapított szerémi püspökség a kalocsai érsek, Csák nembeli Ugrin magánpüspökségeként jött létre: ez az egyetlen bizonyíthatóan magánalapítású püspökség a magyar egyház történetében. A szerémi püspök nem csupán a kalocsai érsek segédpüspökeként működött, ugyanis — amint az alapítást engedélyező pápai bulla is kijelenti — Ugrin érsek saját főegyházmegyéjéből kiszakított területen alapította meg a szerémi püspökséget, Kőn már az alapítástól kezdve saját széktemplommal és székeskáptalannal rendelkezett, az alapítás után alig néhány évtizeddel okleveles bizonyíték van rá, hogy a szenternyei káptalannak volt prépostja, illetve a szerémi püspökök 1254-től rendszeresen szerepelnek királyi oklevelek méltóságsoraiban.

---

[74] Rationes collectorum pontificorum in Hungaria. (Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia I/1.). Bp. 1884. 180–181.

[75] Az egyetlen kivétel: IV. Ince pápa 1247-ben kiállított oklevele, amely „kői" (de Kew) püspököt ír (Theiner I. 205.).

[76] AOklt III. 622., V. 46. sz-ok.

[77] AOklt III. 625. sz.

[78] AOklt VII. 344. sz. [az oklevéltár függelékében]

[79] AOklt VII. 344., VIII. 314., IX. 328., X. 356. sz-ok [az oklevéltárak függelékében]

[80] AOklt III. 619., 620., 623., IV. 131., 467., 530., 578., 604., 624., 633., 634., V. 18., 50., 62., 248., 927., VI. 400. sz., ill. AOklt VII. 344., VIII. 314., IX. 328., X. 356. sz-ok [az oklevéltárak függelékében]

[81] Ponit Ladislaus episcopus Sirmiensis, quod magister Cambio [...] venit ad ecclesiem sancti Yrinei, ubi episcopus Syrmiensis consuevit immorari [...]. – Acta legationis cardinalis Gentilis 1307–1311. (Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia I. 2.) Budapestini 1885. 321.

[82] AOklt III. 794., 795. sz-ok., AOklt XXIV. 664. sz., AOklt XXXI. 214. sz.

A püspökség missziós célzattal jöhetett létre, ezt a névadás is bizonyítja: a latin egyházban a térítőpüspökségeket ugyanis területükről, nem pedig székhelyükről nevezték el. A 14. század elejére már elveszíthette missziós jellegét, hiszen a latin egyházban bevett módon már a központjaival (Kő, Szenternye) is kezdik emlegetni.

A szerémi püspökség a 13–14. században nemcsak a Szávától délre fekvő, úgynevezett Túlsó-Szerémséget (*Sirmia Ulterior*), hanem a Duna és Száva közti terület (*Sirmia Citerior*) egyes részeit is magában foglalhatta (például Kőt, annak környékét és a 14. századra a pazovai főesperességet mindenképpen). Túlsó-szerémségi kiterjedésének határai ismeretlenek: a püspökség missziós jellegéből adódóan valószínűleg nem is húzták meg őket egyértelműen. Mindenesetre az obonai főesperesség fekvése alapján feltételezhető, hogy a 14. században a határ a Szávától délre mintegy 40–50 kilométerre, esetleg még délebbre lehetett.

Sikerült név szerint és földrajzilag is azonosítani a 14. század eleji szerémi egyházmegye négy főesperességét: ezek a Duna-Száva között fekvő pazovai főesperesség, valamint a Túlsó-Szerémség területén levő obonai, belyéni és egyházaspolyai főesperességek.

A szenternyei székeskáptalan — mint második püspöki székhely — a tatárok 1241–1242. évi pusztítása után jött létre a szerémi püspök kérésére 1247 körül. Az, hogy az új székhelyet a Száva szigetén, vagyis a Túlsó-Szerémségben lévő Szenternyén építették ki, minden bizonnyal a déli (macsói) magyar térnyeréssel és az itteni magyar jelenlét megerősödésével hozható kapcsolatba. Ennek mintájául a kalocsai-bácsi érsekség szolgálhatott, ahol a második, bácsi székhelyet ugyancsak az egyházmegye terjeszkedése indokolta. A kalocsa-bácsi példának megfelelően a régebbi, kői központ sem szűnt meg, a szerémi püspökség ettől fogva két székhellyel rendelkezett.[83]

DISPUTED QUESTIONS AROUND THE FOUNDATION AND EARLY HISTORY OF THE LATIN BISHOPRIC OF SIRMIUM

by Bálint Ternovácz

(Summary)

The Latin-rite bishopric of Sirmium was fonuded by archbishop Ugrin of the Csák kindred upon papal approval in 1229. It was the first bishopric in Hungarian ecclesiastical history which owed its establishment to private, non-royal initiative. The bishop of Sirminum was not merely an auxiliary bishop of the archbishop of Kalocsa, but functioned independently right from the outset.

---

[83] Jelen munkám „A szerémi latin püspökség története 1343-ig" című, a XXX. Országos Tudományos Diákköri Konferenciára készült dolgozatom törzsét alkotta, melyet kibővítettem az azóta szerzett ismeretekkel. Itt szeretnék köszönetet mondani témavezetőmnek és mentoromnak, Körmendi Tamás egyetemi adjunktusnak (ELTE BTK), aki idejét nem sajnálva észrevételeivel és tanácsaival mindig segítségemre volt. Ugyancsak köszönettel tartozom dolgozatom opponenseinek: Szovák Kornél egyetemi docensnek (PPKE BTK) és G. Tóth Péternek (SZTE BTK), továbbá Zsoldos Attila címzetes egyetemi tanárnak (MTA BTK TTI), Makk Ferenc professzornak (SZTE BTK) és Rácz György egyetemi docensnek (PPKE BTK) az alapos bírálatáért és szakmai tanácsaikért.

The seat of the bishopric at the time of the foundation became the town of Kõ along the Danube, where the cathedral chapter of Saint Stephen the Prothomartyr was established. The creation of the dioecese probably served missionary purposes. In the 13th and 14th centuries it comprised the whole part of Sirmium which lay south of the Sava river, and certain areas of the part which was bordered by the Danube and the Sava. On the basis of our sources four archdeanries of the diocese of Sirmium can be identified: that of Pazova between the Danube and the Sava, and those of Obona, Belyén and Egyházaspolya beyond the Sava.

The cathedral chapter of Saint Irineus – as a second episcopal seat – was established upon the request of the bishop of Sirmium after the Mongol destruction of 1241-1242. The fact that the new seat was built on the island of the Sava, that is, at Saint Irineus in the part of Sirmium beyond the Sava, can probably be connected to the southward expansion and consequently incresing presence of Hungary there. Corresponding to the example of the archbishopric of Kalocsa-Bács, the older seat at Kõ was not suppressed, and the bishopric continued to function with a double seat.

Gál Judit

IV. BÉLA ÉS I. UROŠ SZERB URALKODÓ KAPCSOLATA

Kelet-Európa viharos történetét a régió népeinek, országainak a háborúi jellemezték. A vallási, kulturális vagy történeti sztereotípiák leépítéséhez, és a régóta feszülő ellentétek csökkentéséhez talán egymás történelmének alaposabb megismerésén keresztül lehet eljutni. Ezért is tartottam fontosnak, hogy egy olyan témát dolgozzak fel, amely eddig igen kevés figyelmet kapott. Dolgozatomban a 13. század negyvenes éveitől 1277-ig, I. Uroš szerb király haláláig terjedő időszak magyar–szerb kapcsolatait fogom vizsgálni.

Ennek a korszaknak a kezdetén mindkét országban jelentős változások történetek: Magyarországnak 1242-t követően a tatárjárás pusztításával kellett szembenéznie, míg Szerbia egy kevésbé sokkoló, de a későbbiekre nézve szintén nagyhatású uralkodócserén esett át 1243-ban. Ebben az évben került ugyanis I. Uroš (1243–1276) a trónra, és az ő királysága alatt Szerbia mind gazdasági, mind politikai szempontból megerősödött. A két uralkodó egyaránt belső hatalma megszilárdítására törekedett, Uroš esetében pedig ez egyet jelentett a szerb állam területi integritásának kialakításával is. A két király életének különös párhuzama, hogy mindketten szembekerültek a fiaikkal, azonban amíg Béla Magyarország királyaként hunyt el, addig szerb kortársát gyermeke, Dragutin — IV. László magyar uralkodó támogatásával — letaszította a trónról.[1]

Az előzmények

A szerbek lakta területet már az államiság korai szakaszában is erős tagoltság jellemezte, több kisebb hatalmi központ jött létre, amelyek közül kettő játszott igazán jelentős szerepet. Egyrészt a Zeta és a Morača folyók között elterülő Duklja, másrészt a Bulgáriával, Magyarországgal, és Bizánccal határos belső terület: Raška. Közülük elsőként a 10. század elején latin rítus szerint krisztianizált Duklja emelkedett ki a bizánci befolyás csökkenésével párhuzamosan, amihez részint az itáliai normannok fenyegetése az 1060-as évektől, ré-

[1] Köszönettel tartozom a dolgozatom témavezetőjének, Csaplár-Degovics Krisztiánnak, a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézete tudományos főmunkatársának, aki nagy szerepet játszott abban, hogy kutatási területemül a középkori délszláv–magyar kapcsolatokat választottam. Az ő szakmai és emberi támogatása segített át a dolgozatírás nehézségein. Hálás vagyok a munkám során nyújtott segítségéért és tanácsaiért jelenlegi témavezetőmnek, Körmendi Tamásnak. Köszönetemet szeretném kifejezni a szerb forrás fordításában nyújtott segítségéért Tapolcai Lászlónak. Köszönettel tartozom végezetül a dolgozat végső formájának kialakításához nyújtott segítségért Thoroczkay Gábornak, Veszprémy Lászlónak, Makk Ferencnek és Zsoldos Attilának.

szint Bizánc Manzikertnél, a szeldzsuk törököktől elszenvedett 1071. évi veresége járult hozzá.[2] A dukljai uralkodók közül 1077-ben Mihajlo (1050–1081) koronát kapott VII. Gergelytől, 1089-ben pedig a terület egyik legfontosabb városa, Bar érseki rangra emelkedett.[3] Raška a 12. században tett szert vezető szerepre. Vezetői, akik a nagyzsupáni címet viselték, jól használták ki a terület stratégiai fontosságát, ütközőzóna szerepét Bizánc és a Magyar Királyság között. A terület a nevét Ras városáról kapta, a *Rascia* nevet a középkorban magyar közvetítéssel ismerte meg Európa.[4]

A magyar–szerb kapcsolatok az 1127 és 1129 közötti magyar–bizánci konfliktus idején lettek élénkebbek. I. Uroš raškai nagyzsupán II. István magyar király szövetségese lett, hogy függetlenedni tudjon Bizánctól.[5] A magyar–szerb szövetséget a későbbi II. Bélának és a nagyzsupán lányának, Ilonának a házassága pecsételte meg.[6] Ilona és testvére Beloš is jelentős befolyásra tettek szert.[7] II. Uroš az 1149 és 1155 közötti magyar–bizánci háborúban II. Géza szövetségese lett,[8] és 1150-ben a Tara-patak mellett vereséget szenvedett a bizánci seregektől.[9] 1153 és 1154 során a magyar uralkodó beavatkozott a raškai trónért folyó harcba Uroš, majd Desa oldalán.[10] 1155-ben II. Géza magyar király békét kötött Bizánccal, Szerbiában pedig megerősödött a bizánci befolyás, a vezetők kiválasztásában is a bizánci császár szava lett a döntő.[11]

Az 1160-as évek közepén Szerbiában négy testvér, Stracimir, Miroslav, Tihomir és Stefan Nemanja került hatalomra, és közöttük a hegemóniát Nemanjának sikerült megszereznie.[12] 1180-ban Manuel halálával újra fordulóponthoz érkezett a magyar–szerb viszony alakulása. 1183-ban III. Béla szövetségeseként[13] Nemanja részt vett egy nagy erejű magyar támadásban, amely egészen Szófiáig hatolt előre.[14] Nemanja 1181-ben megtámadta Cattarót, majd ezt követően Bart, az előző dukljai dinasztia területeit, és 1185-ben teljesen bekebelezte azokat.[15] 1189-ben a keresztesek élén átvonuló Barbarossa Frigyes német-római császárnak hűbéresküt tett.[16] 1190-ben a szerb seregek Vranjénél vereséget szenvedtek, kénytelenek voltak hűbéresküt tenni Bizáncnak, ám a birodalom hatalma nem tudott maradéktalanul érvényesülni Raška belső ügye-

---

[2] *Dimitri Obolensky*: A bizánci nemzetközösség. Ford. Bódogh-Szabó Pál. (Varia Byzantina. Bizánc világa III.) Bp. 1999. 262.

[3] *Heka László:* Szerbia állam- és jogtörténete. Szeged 2005. 23.

[4] *Jovanka Kalić:* Rascia – The Nucleus of the Medieval Serbian State. [http://www.rastko.rs/istorija/srbi-balkan/jkalic-raska.html – a letöltés dátuma: 2011. május 29.].

[5] *Makk Ferenc:* Magyar külpolitika 896–1196. Szeged 1996. 172.

[6] *Ferenc Makk:* The Árpáds and the Comneni. Bp. 1989. 27.

[7] *Jovanka Kalić:* Raški veliki župan Uroš II. Zbornik radova za Vizantološkog instituta 12. (1970) 131.

[8] *Makk, F.:* The Árpáds i. m. 49.

[9] *Kristó Gyula:* Magyarország története 896–1301. Bp. 2007. 168.

[10] *Makk F.:* Magyar külpoltika i. m. 189.

[11] *Sima Ćirković:* Srbi u srednem veku. Beograd 1995. 49.

[12] *Heka L.*: Szerbia állam- és jogtörténete i. m. 25–26.

[13] *Makk Ferenc:* III. Béla és Bizánc. Századok 116. (1982) 49.

[14] *Kristó Gy.:* Magyarország története i. m. 177.

[15] *Sima Ćirković:* The Serbs. Transl. Vuk Tošić. Oxford 2004. 32.

[16] *Obolensky, D.:* A bizánci nemzetközösség i. m. 272.

iben. 1196-ban Nemanja lemondott az uralkodásról és szerzetesként visszavonult az Athosz-hegyre, Hilandar kolostorába, az országot pedig másodszülött fiára, Stefanra hagyta.[17] 1198 és 1207 között háború tört ki a Stefan és bátyja Vukan között, és utóbbi oldalán a Magyar Királyság is bekapcsolódott a konfliktusba. A harcuk igazán 1202 után vált kiélezetté, ekkor Bulgária és Bosznia is Stefan mellé állt, de a küzdelemből végül Vukan került ki győztesen. A magyar uralkodói címek közé ekkor került be a *rex Servie* titulus is.[18] 1204–1205-ben kiújultak a harcok, amelyekben Stefan győzött, és nagyzsupán lett, Vukan pedig tengermelléki területek vezetője maradt. Területei csak halálát követően kerültek Stefan befolyása alá.[19]

Stefan 1216-ban elvette Enrico Dandolo velencei doge unokáját, Annát. Apósa segítségével sikerült elérnie, hogy 1217-ben koronát kapjon a pápától, és latin rítus szerint megkoronázzák.[20] Későbbiekben Stefan a *Prvovenčani* ('elsőként koronázott') melléknevet kapta.[21] Testvére, Száva 1219-ben létrehozta a szerb autokefál egyházat Stefan segítségével, ennek központjává Zičát tette meg, és az új egyházat tíz püspökségre osztotta.[22] Stefant 1222-ben ortodox rítus szerint is megkoronázták. 1227-ben elhunyt Stefan, őt fia, Radoslav követte a trónon.[23] Radoslav után 1233-ban testvére, Vladislav lett a király, akinek az uralkodása alatt megerősödött a bolgár befolyás, amelynek 1243-ban vetett véget egy uralkodócsere, amikor Vladislavot testvére Uroš (1243–1276) váltotta a trónon.[24]

Magyarország aktivitása a Balkánon a tatárjárást követően

Magyarország a tatárjárást követően hamar talpra állt: IV. Béla király már dalmáciai tartózkodása idején is aktív politikát folytatott, és közvetve bár, de itt került kapcsolatba a szerb állammal. Zára összetűzésbe került a térség egyik legbefolyásosabb államával, Velencével.[25] Velence 1243-ban támadt Zárára, IV. Béla pedig Dénes horvát bánt küldte segítségére.[26] A sikertelen magyar felmentési kísérlet után a város polgárai elmenekültek, Velence pedig Nona ostromá-

---

[17] *Heka L.:* Szerbia állam- és jogtörténete i. m. 26.

[18] *Jovanka Kalić:* Hum u srednem veku. Istorijski Časopis 31. (1984) 27.

[19] *Konstantin Jireček:* Istorija Srba. Prva knjiga do 1527 godine. Politička istorija, Beograd 1952. 167.

[20] *Jovanka Kalić:* Država i crkva u Srbiji XIII veka. Zbornik radova za Vizantološkog instituta 46. (2009) 132.

[21] *Jireček, K.:* Istorija Srba i. m. 171.

[22] *John V. A. Fine:* The late medieval Balkans. A critical survey from the sixth to the late twelfth century. Ann Arbor 1994. 116–119.

[23] *Đorđe Bubalo:* Da li su kralj Stefan Prvovenčani i njegov sin kralj Radoslav bili savladari? Zbornik radova za Vizantološkog instituta 46. (2009) 210.

[24] *Fine, J. V. A.:* The late medieval Balkans i. m.137.

[25] *Wertner Mór:* Negyedik Béla király története. Okirati kútfők nyomán. (Történeti, nép- és földrajzi könyvtár 55.) Temesvár 1893. (reprint: 2010.) 92.

[26] *Bertényi Iván:* Magyarország nemzetközi helyzete a tatárjárás után. In: Unger Mátyás emlékkönyv. Emlékkönyv Unger Mátyás negyedszázados egyetemi történésztanári működése emlékére, és születésének hetvenedik évfordulója alkalmából. Szerk. E. Kovács Péter et al. Bp. 1991. 17.

hoz fogott.[27] A magyar–velencei békére 1244 januárjában került sor. Béla lemondott Záráról, a velenceiek pedig ígéretet tettek arra, hogy nem fogják támogatni II. András király özvegyét, Beatrixot és fiát, illetve a traui révpénz egy része továbbra is Bélát illeti meg.[28] Velence korábban Szerbiával is szoros viszonyba került Anna Dandolo (Enrico Dandolo doge unokája) és Stefan Prvovenčani frigye révén. Az itáliai városállam, a befolyása alá tartozó Raguzán keresztül, rokoni kapcsolatokat alakított ki Andrej zahumljei uralkodóval. Emellett a Ninoslav által vezetett Bosznia is Velence szövetségese lett.[29] Az első konfliktusra 1244-ben került sor, amikor Spalato Trau ellen fordult, és ebben Ninoslavban és Andrejben talált partnerekre.[30] A spalatóiak a Trau fennhatósága alá tartozó területeket dúlták fel, míg IV. Béla Dénes horvát bánt küldte segítségül a trauiaknak.[31] Spalato végül vereséget szenvedett, s hat túszt adott, illetve hatszáz márkát fizetett a magyar királynak.[32]

A magyar külpolitika Boszniával szemben korábban igen aktív volt: 1235 és 1241 között több hadjáratot vezettek a terület ellen.[33] A tatárjárást követően azonban Ninoslav bánnak sikerült visszaszereznie a korábbi magyar foglalások nagy részét.[34] A következő években boszniai beavatkozásra nem került sor, de Ninoslavval a fent említett dalmáciai harcok során szembekerült a magyar uralkodó. 1244-ben a legyőzött boszniai bán hűséget esküdött IV. Bélának. Ezt követően a magyar király az ország belső konszolidálásával volt elfoglalva, a magyar–boszniai kapcsolatok egészen 1248-ig békések maradtak.[35]1247-ben jelentős sikert ért el egyházi téren Magyarország, ugyanis Bosznia püspökségét Raguza helyett Kalocsa érsekének[36] rendelték alá. Az egyházmegye székhelye 1250-től a Valkó megyei Diakóvár lett.[37] 1246-ban,[38] 1247-ben[39] és 1248-ban[40] a pápa keresztes hadjárat folytatását sürgette Bosznia ellen.[41] 1248-ban Ninoslav a pápához fordult, arra hivatkozva, hogy csak azért működött együtt az eretnekekkel, mert a magyarok ellen össze kellett fogniuk Bosznia megvédése érdeké-

---

[27] Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I–XI. Stud. et op. Georgii Fejér. Budae 1829–1844. (továbbiakban: CD) IV/1. 445.

[28] *Jászay Magda:* Velence és Magyarország: Egy szomszédság küzdelmes története. Bp. 1990. 32.

[29] *Wertner M.:* Negyedik Béla i. m. 94.

[30] *Marko Vego:* Postanak srednjovjekovne bosanske države. Sarajevo 1982. 107.

[31] *Bertényi I.:* Magyarország nemzetközi helyzete i. m. 18.

[32] CD IV/1. 319–322.

[33] *Fine, J. V. A.:* The late medieval Balkans i. m. 137.

[34] *John V. A. Fine:* The Bosnian Church. London 2007. 130.

[35] *Wertner M.:* Negyedik Béla i. m. 104.

[36] Kalocsa érseke 1247-ben Benedek volt, l. *Udvardy József:* A kalocsai érsekek életrajza (1000–1526). (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae XI.) Köln 1991. 134–144. és *Zsoldos Attila:* Magyarország világi archontológiája 1000–1301. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 11.) Bp. 2011. 84.

[37]*Katona István:* A kalocsai érseki egyház története. Ford. Takács József. Jegyz. Thoroczkay Gábor. Szerk. Romsics Imre. Kalocsa 2001. 148. (496. sz. jegyz.).

[38] Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae I–XVIII. Coll. et dig. Tadija Smičiklas et al. Zagrabiae 1904–1990. (továbbiakban: CDC) IV. 295–296.

[39] CDC IV. 310–311.

[40] CDC IV. 341–342.

[41] *Fine, J. V. A.:* The Bosnian Church i. m. 132.

ben. A pápa felszólította a magyarokat, hogy addig ne támadják meg Boszniát, amíg nem tájékozódik az ügyben pontosabban.[42] Ninoslav 1249-ben még mindig hatalmon volt, és ebben az évben szövetséget kötött Raguzával.[43]

Uroš Szerbiája az 1240-es években

1242–1243 során nagy változások történtek mind Magyarország, mind Szerbia életében. A tatárjárás miatt IV. Béla egészen az Adriai-tenger partjáig menekült az üldözői elől, Szerbiában pedig 1243-ban uralkodóváltásra került sor. Vladislav király 1233-ban vette át testvérétől, Radoslavtól a trónt, de mindössze tíz évig birtokolta azt.[44] Uralkodása alatt valószínűleg megnőtt a bolgár befolyás Szerbiában, Vladislav felesége, Beloslava ugyanis bolgár volt.[45] Lehetséges, hogy az elégedetlen előkelők II. Aszen Iván bolgár cár halála után (1241) kerültek abba a helyzetbe, hogy sikeresen lépjenek fel a szomszédos ország befolyása ellen. A trón családon belül maradt, ugyanis Stefan Prvovenčani harmadik fia, a két korábbi király testvére, Uroš vette át a hatalmat. A trónfosztást követően Vladislav nem tűnt el a szerb politikai életből, sőt öccsével, az új királlyal is jó viszonyt ápolt, az 1253-ban kötött raguzai–bolgár szövetség Uroš partnereként tekintett rá.[46] A királyi címet továbbra is viselte, és a tengermelléken kapott egy kisebb területet.[47] 1250-ben testvérével együtt bocsátott ki Cattaro számára szabadságlevelet.[48] Szerbia számára tehát ezek az évek az uralkodóváltással és a belső egység megszilárdításával teltek. Trónra kerülése után Uroš számára az jelentette az egyik legnagyobb kihívást, hogy az önállóságra törekvő területeket egységes állammá kovácsolja. A 13. század elején, a Bizánci Császárság időleges megszűnésével hatalmi vákuum jött létre a Balkánon, amely lehetőséget adott Szerbiának, hogy növelje befolyását a térségben.[49]

Szerbia Uroš uralkodása alatt nagy gazdasági fejlődésen ment keresztül, amit elsősorban ásványkincseinek köszönhetett. A bányaművelés ugrásszerű fejlődése akkor következett be, amikor Magyarországról szászok érkeztek az országba. A szászok, akiket a szerb források *Sasi*nak neveznek vagy a tatárjárás elől menekültek, vagy Uroš hívására jöttek Szerbiába.[50] A bányák mellett, elsősorban a Kopaonik-hegységben telepedtek le.[51] Az első ilyen település valószínűleg Brskovo volt, később létrejött Rudnik, majd Novo Brdo is. Egy 14. szá-

---

[42] *Fine, J. V. A.*: The late medieval Balkans i. m. 146.

[43] Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii. Rec. Frank Miklosich. Viennae 1858. (továbbiakban: Monumenta) 32–33.

[44] *Đuro Tošić:* Srpske pomorske zemlje (Zeta i Travunija) u XIII vijeku. In: Kralj Vladislav i Srbija XIII veka. Od. Tibor Živković. Beograd 2003. 65.

[45] *Fine, J. V. A.*: The late medieval Balkans i. m. 137.

[46] Monumenta 35.

[47] *Jireček, K.:* Istorija Srba i. m. 178.

[48] *Wertner M.:* Negyedik Béla i. m. 47.

[49] *Kalić, J.:* Država i. m. 133.

[50] *Sima Ćirković:* Rabotnici, vojnici i duhovnici. Društva srednjovekovnoj Balkana. Beograd 1997. 261.

[51] *Fine, J. V. A.*: The late medieval Balkans i. m. 199.

zad eleji, névtelen szerző által készített útleírás szerint Szerbiának hét nagy bányája volt, amely bővelkedett ólomban, ezüstben és vasban.[52] Ezek mellett még bányásztak aranyat és rezet is. A bányászközösségek, azaz a szász telepesek privilegizált társadalmi réteget alkottak. Saját tisztviselőkkel rendelkeztek, ügyeiket maguk intézhették, saját bírósággal rendelkeztek, a szerbekkel való peres ügyeiket pedig olyan vegyes bíróságok előtt vizsgálták ki, amelyek fele-fele arányban álltak szerbekből és szászokból.[53] A gazdasági élet fellendülése, a nemesfémbányászat vonzóbbá tette Szerbiát a dalmáciai kereskedők számára, akik már a 13. század eleje óta privilégiumokkal rendelkeztek az országban.[54] A szászokhoz hasonló volt az önkormányzatuk, emellett ők végezték a bányák pénzügyi irányítását, és általában ők viselték a legmagasabb állami pénzügyi hivatalokat is. Bérelhették az adószedés jogát is, emellett jogukban állt az ország teljes területén a megfelelő adók és vámok megfizetése után szabadon mozogni.[55] Mind a szászok, mind a dalmáciai kereskedők különleges csoportot alkottak Szerbiában. Ekkorra már az ortodox kereszténység került fölénybe, ez a két közösség pedig, mivel a nyugati kereszténységhez kötődtek, egyházi autonómiát kapott, és Cattaro püspöke alá tartozott.[56]

A gazdasági növekedés a királyi bevételeket is megsokszorozta, s így az uralkodó ütőképes katonai erő felállítására volt képes. Ennek birtokában sikerrel léphetett fel az önállóságra törő területekkel szemben. A hagyományosan tagolt szerb államban két régió jelentett problémát Uroš számára. Đuklját, ahogy fentebb már volt róla szó, 1204-ben Vukan birtokolta,[57] majd halálát követően fia, Đorde kezébe került a terület egy része.[58] Đorđe azonban már nem volt teljesen független ura birtokainak, hiszen azok Radoslav király (1224–1234) fennhatósága alá tartoztak.[59] 1242-ben az ulcinji püspök egy levelében királyként említette Đorđét, ami arra is utalhat, hogy Vukan fia az uralkodócsere és a tatár pusztítás okozta káoszt kihasználva igyekezett függetlenedni a szerb államtól, apja titulusához visszanyúlva.[60] Đorde 1243 után eltűnik a forrásokból, míg utódai kisebb területeket kaptak Raškából.[61] Valószínű tehát, hogy Uroš elsőként ezt a hatalmi bázist számolta fel.

---

[52] Anonymi Descriptio Europae Orientalis. Imperium Constantinopolitanum, Albania, Serbia, Bulgaria, Ruthenia, Ungaria, Polonia, Bohemia anno MCCCVIII exarata. Ed. Olgierd Górka. Cracoviae 1916. 32. (12. sz. jegyz.) – A forrás magyar vonatkozású részeinek fordítását l. *Borzákné Nacsa Mária – Szegfű László*: Egy Délkelet-Európát bemutató földrajzi munka a XIV. század elejéről (Descriptio Europae Orientalis). Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis. Series Marxistica–Leninistica et Historica 12–13. (1987–1988) 13–27. és Károly Róbert emlékezete. Szerk. Kristó Gyula, Makk Ferenc. Bp. 1988. 72–76.

[53] *Ćirković, S.:* Rabotnici i. m. 262.

[54] *Fine, J. V. A.*: The late medieval Balkans i. m. 199.

[55] *Ćirković, S.:* Rabotnici i. m. 263.

[56] *Fine, J. V. A.*: The late medieval Balkans i. m. 200.

[57] *Tošić, Đ.:* Srpske pomorske zemlje i. m. 63.

[58] *Fine, J. V. A.*: The late medieval Balkans i. m. 137.

[59] *Tošić, Đ.:* Srpske pomorske zemlje i. m. 64.

[60] Uo. 65.

[61] *Fine, J. V. A.*: The late medieval Balkans i. m. 138. – A dalmátokról bővebben l. *John V. A. Fine:* When etnicity didn't matter in the Balkans. A Study of Identity in Pre-Nationalist Croatia, Dalmatia, and Slavonia in the Medieval and Early-Modern Periods. Ann Arbor 2005.

A másik, Uroš számára gondokat okozó terület Zahumlje volt. Jelentősebb katonai aktivitásra itt az 1230-as években került sor, amikor Toljen, Zahumlje akkori vezetője a magyarok spalatói szövetségeseit támadta. Az 1240-es években megerősödött és önállóbb lett Zahumlje. Andrej szövetkezett Ninoslav boszniai bánnal és azzal a Spalatóval, amely a magyar király által támogatott Trauval állt szemben.[62] Andrej 1249-ben bekövetkezett halála után területeit három részre osztották fiai, akik közül a legnagyobb birtokot Radoslav kapta. Az ő uralma alatt tovább erősödtek Zahumlje függetlenedési törekvései, később Uroš ellen is fellépett Raguza és Bulgária szövetségeseként.[63]

Uroš uralkodásával, illetve annak kezdetével kapcsolatban, gyakran előkerült a szerb és a nemzetközi történetírásban a magyar fenyegetés kérdése: e szerint a Magyar Királyság már röviddel Uroš uralkodásának kezdete után támadólag lépett volna fel Szerbiával szemben.[64] Ez az álláspont azonban nehezen védhető. Magyarország ugyan a tatárjárást követően valóban összetűzésbe került a dalmát területek miatt Velencével, ami azonban azzal magyarázható, hogy IV. Béla ott tartózkodása kiemelten fontossá tette ezeket a területeket.[65] Ráadásul 1243–1244 során a magyar király Spalato szövetségesével, Andrej zahumljei vezetővel is szembekerült. Ez az esemény azért is érdekes, mivel I. Uroš a szerb területek egységesítésére törekedett, és érdekei ütköztek Andrejjel. Szó volt arról is, hogy 1244-et követően néhány éven keresztül IV. Béla az ország belső konszolidálásával volt elfoglalva.[66] Emiatt vonható kétségbe az a felvetés, hogy ebben az időszakban olyan aktív külpolitikai tevékenységet folytatott volna, amely fenyegetést jelentettek Uroš számára.

A térség magyar szempontból egyik legfontosabb területe, Bosznia esetében a magyar királyok hódító hadjáratokat vezettek, amelyek a tatárjárás előtt sikeresek voltak.[67] A megszerzett boszniai területek a tatárjárás után közvetlenül elvesztek, a magyar fennhatóság helyreállítása pedig az 1250-es években sem sikerült.[68] Nehéz elképzelni, hogy egy ennyi gondot okozó terület mellett egy éppen erősödőben lévő szerb állam ellen fordult volna a magyar uralkodó. Azzal persze egyet lehet érteni, hogy a térség egyik legerősebb hatalma volt ebben az időben Magyarország, és ilyen tekintetben akár fenyegetést is jelenthetett Szerbia számára. Ez a fenyegetés azonban csak elméletinek tekinthető, konkrét formában nem öltött testet, magyar beavatkozásra utoljára a 13. század elején került sor, Vukan és Stefan belháborúja idején.

Magyarország és Szerbia az 1250-es években

A magyar királyt 1246 és 1261 között a Babenbergek örökségéért folytatott harc kötötte le, emellett a déli irányú expanziós törekvések másodlagosak

---

[62] *Pauler Gyula:* A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt I–II. Bp. 1899. II. 241.

[63] *Fine, J. V. A.*: The late medieval Balkans i. m. 200.

[64] *Robin Harris*: Dubrovnik. A history. London 2003. 50., *Sreten Petković – Miloš Blagojević:* Srbi u doba Nemanjida. Beograd 1989. 89., *Fine, J. V. A.*: The late medieval Balkans i. m. 200., *Vladimir Ćorović:* Istorija Srba. Niš 2005. 127.

[65] *Bertényi I.*: Magyarország nemzetközi helyzete i. m. 17.

[66] *Wertner M.:* Negyedik Béla i. m. 104.

[67] *Pauler Gy.*: A magyar nemzet története i. m. II. 137.

[68] *Fine, J. V. A.*: The Bosnian Church i. m. 132.

voltak.[69] A balkáni magyar külpolitika az 1250-es évek közepén élénkült meg, aminek elsősorban dinasztikus okai voltak. IV. Béla Anna nevű lányát, feltehetőleg 1243-ban, hozzáadta Rosztiszláv Mihajlovicshoz, Mihály kijevi nagyfejedelem fiához, aki a tatárjárás idején menekült a magyar udvarba.[70] Rosztiszláv elsődleges célja Halics trónjának a megszerzése volt, amiben apósa is támogatta, de ez a terve 1249-ben végleg meghiúsult.[71] 1247 után IV. Béla szlavón bánná nevezte ki, de az igazi csúcspontot pályafutásában az jelentette, hogy megkapta Macsó bánságát,[72] Bosznia keleti részével, Solival és Usorával egyetemben.[73] Sima Ćirković úgy gondolta, hogy az új bánságok létrehozása a tatároktól való, az 1240-es évek végén megújuló félelemmel is összefüggött, és a három bánság[74] megszervezése Magyarország védelmét szolgálta.[75]

Rosztiszláv igencsak ambiciózus politikát folytatott Macsóban. 1254-ben hadjáratot vezetett Bosznia ellen.[76] Ennek a hadjáratnak köszönhetően a magyar befolyás megnőtt Zahumljében: a terület a vezetője, Andrej a magyar király hűbéresének vallotta magát.[77] Az nem tisztázott, hogy ténylegesen megtörtént-e a terület magyar birtokbavétele, vagy csak annak elkerülése érdekében hódolt meg a Szerbiától függetlenedni vágyó Andrej, mindenesetre nincs adat arra vonatkozólag, hogy a helyi viszályokba fegyveresen beavatkozott volna a magyar király.[78] IV. Béla figyelmét ráadásul ebben az időszakban a Babenbergek örökségéért folyó harc kötötte le, így lehetséges, hogy Rosztiszláv magánakciójáról volt szó Zahumlje — tényleges vagy névleges — alávetése esetében. Rosztiszláv láthatóan önálló külpolitikát igyekezett folytatni, 1255-ben családi kapcsolatba került a bolgár cárral, akinek Mihály nevű fiához adta lányát.[79] Apósa halála után a veje lett a bolgár cár, de a bolgár előkelők helyette Konstantint emelték a trónra, emiatt Rosztiszláv 1257-ben hadat vezetett Bulgária ellen. Tevékenységének hatására a magyar uralkodói címek között sűrűbben megjelent a bolgár királyi cím is. Meg kell azonban jegyezni, hogy ennek a címnek a rendszeres használata csak V. István uralkodása idején honosodott meg.[80] Roszti-

---

[69] *Kristó Gyula*: Háborúk és hadviselés az Árpádok korában. Szeged 2003. 179.

[70] *Wertner Mór:* Az Árpádok családi története: több nemzedékrendi táblával. (Történeti nép- és földrajzi könyvtár 51.) Nagybecskerek 1892. (reprint: 2010.) 464.

[71] *Pauler Gy.*: A magyar nemzet története i. m. II. 217.

[72] Macsó a Drina, a Duna, a Száva és a Morava között feküdt. A Szávától délre fekvő területek dinasztikus adományként először 1229-ben kerültek II. Izsák bizánci császár özvegyének, Margitnak és fiának, Kalojánnak a kezébe, Ulterior Sirmia néven. Kaloján 1241-ben örökös nélkül hunyt el, a területről pedig egészen Rosztiszláv érkezéséig nincs pontos információnk, l. *Zsoldos Attila:* Az Árpádok és asszonyaik. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 36.) Bp. 2005. 158.

[73] *Jireček, K.:* Istorija Srba i. m. 179.

[74] Só, Ozora és Macsó bánsága, l. *Nada Klaić:* Srednjovekovna Bosna. Politički položaj bosanskih vladara do Tvrtkove krunidbe (1377 g.). Zagreb 1994. 119–120.

[75] *Sima Ćirković:* Zemlja Mačva i grad Mačva. Prilozi za knji evnost i jezik, istoriju i folklor 74. (2008) 6.

[76] *Klaić, N.*: Srednjovekovna Bosna i. m. 120.

[77] *Pauler Gy.*: A magyar nemzet története i. m. II. 229.

[78] *Fine, J. V. A.*: The late medieval Balkans i. m. 137.

[79] *Pauler Gy.*: A magyar nemzet története i. m. II. 229.

[80] *Szentpétery Imre:* Bolgárország IV. Béla királyi címerében. In: Emlékkönyv gróf Klebelsberg Kuno negyedszázados kulturpolitikai működésének emlékére születésének ötvenedik évfordulóján. Szerk. Lukinich Imre Bp. 1925. 227.

szláv 1259-ben újra megtámadta Bulgáriát, és a harcokban az ország északnyugati részét sikerült megtartania.[81]

Eközben, az 1240-es évek közepétől, Szerbia és Raguza viszonya egyre feszültebbé vált. A konfliktusnak egyrészt egyházi,[82] másrészt gazdasági okai és céljai is voltak, ahogyan erre Konstantin Jireček is rámutatott.[83] Raguza számára jelentős csapás volt, hogy 1247-ben elvesztette egyházi hatalmát Bosznia felett, amely a kalocsai érsek alá került.[84] Ugyanebben az évben Bar egyházi státusza miatt Szerbia és Raguza konfliktusba keveredett. A város szerb területen feküdt, így Urošnak is érdekében állt, hogy az ország latin rítusú részei egy Szerbián belüli érsekség alá tartozzanak. Raguzát hátrányosan érintette az is, hogy Szerbia privilegizált latin rítusú közösségei, amelyek között jelentős számban voltak raguzaiak, nem Raguza, hanem Cattaro alá tartoztak.[85] A város, amikor 1247-ben elhunyt Bar érseke, igyekezett elérni a pápánál, hogy ismerje el Raguza hatalmát Bar felett, de nem járt sikerrel. A pápa egy hozzá közel álló személyt, Giovanni Carpinit[86] ültette Bar érseki székébe.[87] 1252-ben elhunyt Carpini, s Raguza újra megpróbált érvényt szerezni követeléseinek: ez alkalommal sikerült is kieszközölnie egy pápai meghallgatást. Ennek eredményét Uroš nem várta meg, hanem sereggel vonult Raguza ellen, Bar pedig elutasította az esetleges külső, azaz raguzai befolyás megerősödését.[88] Urošt Raguzával szemben a tengermelléki régióban területeket birtokló bátyja, a korábbi király, Vladislav is támogatta.[89] Raguza szövetségesei között szerepelt a Ninoslav boszniai uralkodó, akivel 1249-ben kötöttek egyezséget.[90] A következő raguzai szövetségkötésre 1253-ban került sor a régi hatalmát visszaszerezni kívánó Bulgáriával,[91] majd 1254-ben Radoslav zahumljei kenéz is csatlakozott hozzájuk.[92] A magyar befolyás kérdése ez utóbbi esetben merülhet fel, hiszen Radoslav a magyar király hűbéresének vallotta magát.[93] Lehetséges azonban, hogy ebben az esetben elsősorban Rosztiszláv magánakciójáról lehet szó, tényleges magyar részvételről ugyanis nem szólnak a források.[94]

---

[81] *Kristó Gy.*: Magyarország története i. m. 242.

[82] *Harris, R.*: Dubrovnik i. m. 50–53., *Ćorović, V.*: Istorija Srba i. m. 127–128.

[83] *Jireček, K.*: Istorija Srba i. m. 179.

[84] *Harris, R.*: Dubrovnik i. m. 53.

[85] *Fine, J. V. A.*: The late medieval Balkans i. m. 141.

[86] Giovanni Carpini 1245 és 1247 között a tatárok között volt pápai legátus, és megírta a tatárok történetét. Miután visszatért a legátusi megbízásából IV. Ince pápa Bar érsekének nevezte ki. Carpini jelentősségét mutatja, hogy egy 1255 és 1260 egy névtelen domonkos vagy ferences szerzetes által írt „Descriptiones terrarum" című munkában Carpini egykori érseki székhelye az egyetlen megemlített város, l. *Dušan Kovač – Radivoj Radić*: Iz karakoruma u Bar. Zbornik radova za Vizantološkog instituta. 37. (1998) 251.

[87] *Fine, J. V. A.*: The late medieval Balkans i. m. 139.

[88] Istorija srpskog naroda I–VI. Ured. Sima Ćirković. Beograd 1982. I. 348.

[89] Monumenta 35.

[90] Monumenta 32–34.

[91] *Vinko Foretić:* Povijest Dubrovnika do 1808 I–II. Zagreb 1980. I. 86.

[92] Uo. 87.

[93] *Pauler Gy.*: A magyar nemzet története i. m. II. 229.

[94] *Fine, J. V. A.*: The late medieval Balkans i. m. 137.

Az 1254-ben kitört háború bolgár sikerekkel kezdődött, ennek ellenére gyors szerb győzelemmel ért véget. Raguza városának képviselői és I. Uroš békeesküt tettek: a szerbek által elfoglalt területek sorsát döntőbíróságra bízták, a raguzaiak korábbi privilégiumait megerősítették, a város képviselői pedig ígéretet tettek, hogy a szerbeknek a raguzaiakhoz hasonló áron fogják kínálni termékeiket a városban. Rendelkeztek közös bíróságok létrehozásáról, a menekültek befogadásáról is.[95]

Magyarország és Szerbia közeledése az 1260-as évek elején

A Bizánci Birodalom felbomlása után Uroš egészen 1256-ig jó kapcsolatokat ápolt a nikaiai császárral.[96] Ezt követően megváltozott szerb uralkodó külpolitikája, amiben jelentős szerepe lehetett Uroš feleségének, a francia uralkodócsaládból származó Jelenának is.[97] Mind I. Károly, mind Manfréd szicíliai király igyekezett kialakítani egy szövetséget Nikaia ellen, amelyben a szerb uralkodóra is számítottak II. Mihály epiruszi deszpotész és II. Guilleaume de Villehardouin, Achaia fejedelme mellett.[98] 1258-ban I. Uroš támadásba lendült, és elfoglalta Skopjét, Prilepet, valamint Kičevót.[99] A siker azonban rövid életű volt, ugyanis az új nikaiai császár, a későbbi VIII. Palaiologosz Mihály 1259-ben visszavette a korábbi szerb foglalásokat.[100] Mihály 1261-ben elfoglalta Konstantinápolyt, és 1204 után újjáalakult a Bizánci Birodalom.[101]

Uroš elveszítette 1258. évi balkáni foglalásait, és Nikaia fölényének ellensúlyozására újra szorosabbra fonta Szerbia kapcsolatait Magyarországgal. Ennek jeleként a Babenbergek örökségéért folytatott háború egy szakaszát lezáró 1260. évi morvamezei csatában[102] a magyar oldalon szerb segédcsapatok is részt vettek,[103] illetve a IV. Béla vereségével véget ért küzdelmet lezáró rendezésben Uroš nevével is találkozhatunk.[104] Ezzel párhuzamosan Uroš itáliai szövetségesei is teret vesztettek a Balkánon Nikaiával szemben, és 1258 és 1262 között VIII. Palaiologosz Mihálynak szövetségesi viszonyt sikerült kialakítania Bulgáriával.[105] Ilyen szorult helyzetben logikus lépés lehetett Uroš részéről, hogy Magyarország felé fordult, hiszen a 13. század eleje óta a magyar uralkodók nem léptek fel hódító szándékkal Szerbia ellen. Az ekkor létrejött szorosabb viszony nem szakadt meg a morvamezei csata után sem, erre utal Ottakar von Steiermark rímes krónikájának

---

[95] *Harris, R.:* Dubrovnik i. m. 51.

[96] *Jireček, K.:* Istorija Srba i. m. 183.

[97] *Louis Bréhier:* Bizánc tündöklése és hanyatlása. (Varia Byzantina. Bizánc világa I.) Ford. Baán István Bp. 1999. 377.

[98] Uo. 378.

[99] Istorija srpskog naroda i. m. 350.

[100] *Jireček, K.:* Istorija Srba i. m. 183.

[101] *Obolensky, D.*: A bizánci nemzetközösség i. m. 289.

[102] *Kristó Gy.*: Háborúk i. m. 178–179.

[103] *Pauler Gy.*: A magyar nemzet története i. m. II. 236.

[104] *Wertner Mór*: A középkori délszláv uralkodók genealógiai története: több genealogiai táblával. (Történeti nép- és földrajzi könyvtár 28.) Temesvár 1891. (reprint: Bp. 2010.) 51.

[105] *Fine, J. V. A.*: The late medieval Balkans i. m. 173.

a IV. Béla fia, Béla herceg menyegzőjéről szóló beszámolója, mely IV. Béla kíséretének tagjai között említi a szerb uralkodót is.[106]

A magyar és a szerb uralkodó közötti szövetségesi kapcsolat kialakulásához jelentősen hozzájárulhatott az a tény, hogy IV. Béla és idősebb fia, István herceg déli irányú politikájának középpontjába az 1250-as évek végére Bulgária került. 1261-ben a magyar sereg, élén István herceggel, Vidinnél legyőzte a bolgárokat, és egészen az Iszker folyóig hatolt előre.[107] 1261 júliusában újjáalakult a Bizánci Császárság, az egyedüli hatalmat pedig VIII. Palaiologosz Mihály szerezte meg, miután megvakíttatta IV. Laszkarisz Jánost, a társcsászárt. Laszkarisz János nem volt más, mint Konstantin Aszen bolgár uralkodó sógora, így a bizánci császár és a bolgár uralkodó 1258 óta tartó békés viszonya is megromlott.[108] 1262-ben a térség szempontjából újra fontos esemény történt, elhunyt ugyanis Rosztiszláv.[109] Boszniában és Macsóban fiai, Mihály, illetve Béla, Északnyugat-Bulgáriában pedig a Rosztiszlávhoz hasonlóan halicsi származású Szventszláv Jakab vette át a helyét.[110] Szventszláv Jakabot 1263-ban magyar sereg segítette hatalma megtartásában, de a Béla és István között kitört belháború az ő helyzetét is komolyan befolyásolta. Korábbi legfőbb szövetségesétől, István ifjabb királytól nem várhatott katonai segítséget, így végül Bizánc szövetségesévé vált.[111] Miután IV. Béla és István ifjabb király harcai az 1265 márciusában megkötött békével véget értek,[112] István újra be tudott avatkozni Bulgária területén.[113] Az 1266-ban vezetett hadjárat hatására Szventszláv Jakab ismét István fennhatósága alatt irányította területét.[114]

A magyar–szerb kapcsolatok változása 1268-ban

IV. Béla és István között 1262-ben tört ki az első háború,[115] amely még az év decemberében, a pozsonyi egyezménnyel lezárult.[116] A felek között azonban ezután sem csökkent a feszültség. A pozsonyi egyezményben István herceg az ifjabb királyi címet vette fel, és az ország jelentős területén gyakorlatilag füg-

---

[106] *Vizkelety András:* Béla hercegnek, IV. Béla király fiának menyegzője. Irodalomtörténeti Közlemények 97. (1993) 579. – Az eredeti szöveget még közölte: Catalogus fontium Hungaricae aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descendentium ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCCI I–IV. Coll. Albinus Franciscus Gombos. Bp. 1937–1943. (a továbbiakban: Cat. font.) III. 1780–1952.

[107] *Kristó Gy.:* Magyarország története i. m. 243.

[108] *Fine, J. V. A.:* The late medieval Balkans i. m. 173.

[109] *Pauler Gy.:* A magyar nemzet története i. m. II. 252.

[110] *Zsoldos Attila:* Családi ügy. IV. Béla és István ifjabb király viszálya az 1260-as években. (História könyvtár. Monográfiák 24.) Bp. 2007. 134.

[111] *Pauler Gy.:* A magyar nemzet története i. m. II. 264.

[112] *Szűcs Jenő:* Az utolsó Árpádok. (Milleniumi Magyar Történelem. Historikusok.) Bp. 2002. 174.

[113] István bolgár hadjáratának az oka valószínűleg az volt, hogy még a magyar belháborúk idején Szventszláv Jakab betört a Szörénységbe, l. *Pauler Gy.:* A magyar nemzet története i. m. II. 264–265., *Kristó Gy.:* Háborúk i. m. 181., *Zsoldos A.:* Családi ügy i. m. 95.

[114] *Kristó Gy.:* Háborúk i. m. 181.

[115] *Szűcs J.:* Az utolsó Árpádok i. m. 163.

[116] *Zsoldos A.:* Családi ügy i. m. 21.

getlen uralkodóként tevékenykedhetett.[117] Valószínűleg 1264 októbere, Béla herceg menyegzője után újra pattanásig feszültek az indulatok, IV. Béla decemberi ultimátuma alapján István csak a hatalmának egy részét tarthatta volna meg.[118] A két fél háborúja 1264 végétől az 1265 márciusában kötött egyezményig tartott:[119] a harcok István győzelmével zárultak, aki súlyos vereséget mért apja seregére az Isaszeg mellett vívott a döntő ütközetben.[120] Apa és fia viszonya azonban csak lassan javult az 1265 márciusában megkötött béke, és az ezt megerősítő 1266. évi Nyulak-szigetén megkötött egyezmény után. Lehetséges, hogy Uroš ezt a belső bizonytalanságot látva érezte úgy, hogy az évtized eleje óta létező viszonylagos függését a magyar királytól enyhíteni tudja.[121] Az időzítés azonban a szerb király szempontjából nem volt tökéletes, hiszen egy olyan időpontban támadta meg Macsót, amikor IV. Béla és István között feszült volt ugyan a viszony, de fegyveres konfliktusra nem lehetett számítani.[122] Uroš számára, még az évtized közepén több lehetőség is adódhatott volna a sikeresebb támadásra, hiszen Béla macsói herceg[123] és anyja, Anna hercegnő részt vettek Béla király oldalán a Kelet-Magyarországon zajló háborúban, Macsótól azonban ekkor még távolmaradtak a szerb seregek.[124]

Uroš támadásának időzítésére talán két indokot lehet még felhozni a magyar belháborúk mellett. Az 1260-as évek közepén komoly változások történtek Itáliában: Anjou Károly 1266-ban a beneventói ütközetben legyőzte Manfréd szicíliai uralkodót, és átvette tőle a trónt, ezzel pedig a térség legbefolyásosabb szereplőjévé lépett elő.[125] Károly nagyszabású tervei, amelyek középpontjában a Latin Császárság megújítása is szerepelt, Szerbiát területileg hátrányosan érintették volna.[126] Uroš korábbi szövetségesei az ellenfeleivé váltak, és ez megteremtette az alapját egy új bizánci szövetségnek. VIII. Mihály ekkorra rendezte viszonyát Bulgáriával is, melynek uralkodója, Konstantin Mihály egyik unokahúgát vette el.[127] A bizánci császár Szerbiával is hasonló dinasztikus kapcsolat kialakítására törekedett, ám ez a követei által tapasztalt szerb udvari körülmények miatt meghiúsult.[128] VIII. Mihály István ifjabb magyar királlyal is ro-

---

[117] *Pauler Gy.*: A magyar nemzet története i. m. II. 251.

[118] Pauler Gyula és Szűcs Jenő más eseménytörténeti rekonstrukciót végzett, a háború kezdetét Pauler 1264. június végére tette, és az ő álláspontját vette át Szűcs Jenő is, l. *Pauler Gy.*: A magyar nemzet története i. m. II. 257.; *Szűcs J.*: Az utolsó Árpádok i. m. 171., vö. *Zsoldos A.*: Családi ügy i. m. 40.

[119] *Kristó Gy.*: Magyarország története i. m. 238.

[120] Pauler Gyula feltételezése szerint a csatára valamikor 1265 márciusának elején kerülhetett sor, l. *Pauler Gy.*: A magyar nemzet története i. m. II. 261., *Zsoldos A.*: Családi ügy i. m. 73.

[121] *Zsoldos A.*: Családi ügy i. m. 112.

[122] *Pauler Gy.*: A magyar nemzet története i. m. II. 269.

[123] Anna hercegnő és Rosztiszláv Mihajlovics fia volt. Apja halála után a Macsói Bánságot kapta meg, és egészen 1272 novemberéig birtokolta ezeket a területeket. Ekkor egy szóváltás során Héder nembeli Henrik emberei megölték a királyi udvarban, l. *Pauler Gy.*: A magyar nemzet története i. m. II. 305–306., *Zsoldos A.*: Családi ügy i. m. 132.

[124] *Zsoldos A.*: Családi ügy i. m. 71.

[125] *Jireček, K.*: Istorija Srba i. m. 183.

[126] Uo. 182.

[127] *Fine, J. V. A.*: The late medieval Balkans i. m. 180.

[128] Uo. 201.

koni kapcsolatba került, hiszen a császár fia, Andronikosz István lányát, Annát vette feleségül. Másrészt 1268-ra a végükhöz közeledtek az 1265-ben kitört raguzai harcok,[129] így az a konfliktus már nem kötötte le Uroš erejét.

A valamikor 1268 tavaszán Macsó ellen indult és személyesen I. Uroš által vezetett szerb sereg vereséget szenvedett.[130] A magyar oklevelek tanúbizonysága szerint Uroš fosztogató hadereje ellen Béla macsói herceg és anyja, Anna hercegnő IV. Bélától kapott segítséget, István viszont nem vállalt tevékeny szerepet a veszély elhárításában.[131] A háborúról szerb forrásokban nem esik szó, az események részleteiről magyar oklevelek tájékoztatnak.[132] A szerb sereg ellen Mária királyné udvarispánja, Csák nembeli István vezette a királyi segítséget nyújtó csapatokat.[133] Emiatt Erzsébet királyné 1271-ben keltezett oklevele Mária királynét nevezi meg a magyar sereg vezetőjének.[134] A magyar seregből csak kevés személy ismert. Mindenesetre azt tudjuk, hogy a résztvevők közé tartozott Csák nembeli Péter fia Mihály és a testvére Domonkos is, akik sebesüléseket szereztek a harc közben. A Csák nembeli fivérek foglyul ejtették Uroš király vejét és pénzügyei irányítójának fiát is, illetve egy értékes keresztet is megszereztek. Ezért, a mintegy nyolcszáz márka értékű keresztért cserébe a Csák nembeli fivérek földadományokat kaptak az uralkodótól.[135] A háborúban szerzett érdemeikért utóbb V. István is megadományozta őket.[136] Nádasd nembeli Itimér fia Imre szintén részt vett a harcokban, és az ütközet során mindkét lábán sérüléseket szenvedett el.[137] IV. Bélának Szepesi Márk ispán fia, Miklós vitte meg a győzelem hírét: ekkor az udvarban tartózkodott a király három lánya — Kunigunda, Konstancia és Jolánta —, valamint férjeik, továbbá számos külföldi — tatár, görög, bolgár, francia, cseh — követ, akik így értesülhettek az eseményekről.[138]

A béke és az ifjabb királyság sorsa Szerbiában

Ugyan a háborúban nem vett részt tevékenyen István az ifjabb király, de a harcok utáni rendezésben ő is fontos szerepet játszott.[139] A szerb uralkodóval kötött békét ugyanis Uroš legidősebb fiának, Dragutinnak és István lányának,

---

[129] *Harris, R.*: Dubrovnik i. m. 51.

[130] *Pauler Gy.*: A magyar nemzet története i. m. II. 270.

[131] Szűcs Jenő véleménye szerint az Uroš ellen vezetett magyar sereg nagy részét István ifjabb király bárói tették ki. Zsoldos Attila szerint azonban azok, akiket ismerünk a háború résztvevői közül 1268 tavaszán már nem tartoztak az ifjabb király környezetéhez, l. *Szűcs J.*: Az utolsó Árpádok i. m. 195., vö. *Zsoldos A.*: Családi ügy i. m. 112–113.

[132] *Mihajlo Dinić:* O ugarskom ropstvu kralja Uroša I. Istorijski časopis 1. (1948) 31.

[133] Zala vármegye története. Oklevéltár I–II. Szerk. Nagy Imre, Véghely Dezső, Nagy Gyula. Bp. 1886–1890. (továbbiakban: Zala) I. 58.

[134] *Zsoldos A.*: Az Árpádok és asszonyaik i. m. 89., *Dinić, M.:* Kralj Uroš i. m. 32.

[135] CD IV/3. 490. – IV. Béla király ezen oklevelét V István 1270. június 15-én átírva megerősítette, l. CD V/1. 24–26.

[136] CD V/1. 238–240.

[137] Zala I. 58.

[138] Hazai Okmánytár I–VIII. Kiadják Nagy Imre, Paur Iván, Ráth Károly és Véghely Dezső. Győr–Bp. 1865–1891. (a továbbiakban: HO) 1865–1891. HO VIII. 96.

[139] *Zsoldos A.:* A családi ügy i. m. 112.

Katalinnak a házassága pecsételte meg.[140] Kikötötték még azt is, hogy Dragutin uralkodói jogokat és önálló területet kell kapnia Szerbiában.[141] Ez a lépés az 1262 vége óta létező magyar ifjabb királyi intézmény szerbiai megjelenését jelentette. Az első olyan forrás, amelyben Dragutin ifjabb királyként szerepel, az 1271. évi magyar–cseh békeokmány, melynek szövegében I. Urošt és Dragutint V. István szövetségeseként említik.[142] A békéről és az ezzel összefüggő házasságról II. Danilo szerb érsek *Životi kraljeva i arhiepiskopa srpskih* című művében is beszámolt.[143] A szerb metropolita művéből az derül ki, hogy az ifjabb királyi intézmény bevezetésének ígérete, illetve Katalin és Dragutin házasságáról való döntés egy időben született meg.[144]

A szerb forrás nem említi a háború tényét, de ez betudható annak, hogy az életrajzírók az uralkodók emlékének dicsőségét emelték ki, ezzel is erősítve a dinasztia tekintélyét. Mindenesetre árulkodó az a körülmény, hogy Uroš, Danilo megfogalmazása szerint az országa megosztására tett ígéretet. A szerb uralkodóról azonban tudjuk, hogy az ország egységesítésén fáradozott és fiai számára, a korábbi hagyományoktól eltérően, nem adott apanázsokat.[145] 1265-re már Szerbia egyedüli uraként tekintett magára az oklevelek tanúsága szerint.[146] Nehezen képzelhető el, hogy önszántából osztotta volna meg hatalmát. A szerb érsek munkája így valószínűleg a háború utáni békefeltételeket örökítette meg.

A forrásban megjelölt hatalommegosztási forma újszerű volt Szerbiában. Noha az apanázsrendszer hagyományai miatt korábban is voltak kisebb-nagyobb önállósággal bíró részei az országnak, de ilyen típusú dinasztikus hatalommegosztás nem létezett.[147] Új intézmény megjelenésére utal az is, hogy a korábbi szokással ellentétben nem egy Szerbián belüli történelmi területi egység jutott volna a király fiának, hanem, ahogy Danilo fogalmazott, szerb és tengermelléki állam ura lett volna.[148] A békekötés nemcsak a trónöröklést kívánta biztosítani Dragutinnak, hanem még a szerb király életében egy magyarországihoz hasonló belső területi és hatalmi felosztás jött volna létre.[149] Az életrajzíró

---

[140] *Wertner M.*: Délszláv uralkodók i. m. 62.

[141] *Ćirković, S.*: The serbs i. m. 49.

[142] Magyar békeszerződések 1000–1526. Szerk. Köblös József, Süttő Szilárd, Szende Katalin. Pápa 2000. (a továbbiakban: Békeszerződések) 87.

[143] Životi kraljeva i arhiepiskopa srpskih. Napisao arhiepiskop Danilo i drugi. Izd. Đura Daničić. Zagreb 1866. (a továbbiakban: Životi kraljeva) 13–19.

[144] Uo. 13–14. – A szöveg magyar nyelvű fordítását l. a Függelékben.

[145] *Milka Ivković:* Ustanova „mladog kralja" u srednjovekovnoj Srbiji. Istorijski Glasnik 10. (1957: 3–4.) 64.

[146] *Szeberényi Gábor*: A Balkán 800 k.–1389. In: „Kelet-Európa" és a „Balkán" 1000–1800. Intellektuális-történeti konstrukciók vagy valós történeti régiók? Szerk. Sashalmi Endre. Pécs 2007. 314.

[147] *Ivković, M.:* Ustanova i. m. 60–61.

[148] Životi kraljeva 14.

[149] Dragutinról az 1268. évi háború előtti időszakról kevés információt tudunk, de minden valószínűség szerint ő volt a szerb trón várományosa. Erre utal egy 1263 és 1268 között, Sopoćani monostorában készült freskó, amely a királyi családot — I. Urošt, Jelena királynét, valamint gyermekeiket, Dragutint és Milutint — ábrázolja. Milutin az édesanyja ölében ül, Dragutin és Uroš pedig mellettük állnak. Milutinnak nincsenek uralkodói jelvényei, ellenben Dragutin és az apja egy-

Uroš lánykéréseként ábrázolta az eseményeket, és a szerb király nászajándékaként tüntette fel Dragutin ifjabb királlyá tételét.[150]

Az ifjabb királyság intézménye 1268 után nem tűnt el nyomtalanul Szerbiában, fennmaradásának körülményei és jellege azonban vitatott. Kristó Gyula szerint a 13. század második felétől egészen 1371-ig fennmaradt Szerbiában az ifjabb királyság, ott azonban kevesebb joggal járt, mint Magyarországon.[151] Szeberényi Gábor azonban csak Milutin királysága (1282–1321) alatt említi, amikor Milutin fia, Stefan Dečanski volt ifjabb király 1314-ig.[152] Ahhoz, hogy az ifjabb királyság szerbiai formájáról képet kapjunk, a magyar ifjabb királyság fogalmát kell meghatározni, hiszen enélkül nehezen lehetne vizsgálni annak szerbiai megjelenését. Ez a közjogi újítást jelentő intézmény[153] IV. Béla és István herceg 1262. december 5-én megkötött egyezményében jelent meg,[154] és István 1270. májusi koronázása után tűnt el.[155] Létrejötte a királyi hatalom megosztását jelentette. Az ifjabb királynak saját udvara és bárói kara volt, köztük nádorral. Rendelkezett területének összes királyi jövedelmével, pénzverési joggal, önálló kancelláriája volt, birtokok és kiváltságok adományozások tekintetében királyi jogokat gyakorolt.[156] István mindezek mellett önálló külpolitikát is folytathatott, szerződéseket köthetett.[157]

A témával foglalkozó szerb történészek a magyarországi ifjabb király (*mladi kralj*) cím alatt nem V. István címét értették, hanem általánosabb jelentést tulajdonítottak neki. Milka Ivković a 13. századi magyar trónörökösökre használta ezt a titulust,[158] Smilja Marjanović-Dušanić[159] és Đorđe Bubalo[160] szintén a magyar trónörökösök általános elnevezéseként értelmezte az ifjabb királyi címet. A szerb történészek fogalomhasználatának fényében szükség van arra, hogy részletesen megvizsgáljuk a szerb trónöröklést és a hatalommegosztást Stefan Nemanja uralkodásától az 1371-ig, a Marica menti csatáig, amely a Szerbia széthullásának kezdete volt. Ezeket összehasonlítva a magyar ifjabb királysággal, pontosabb képet kaphatunk, annak egykori szerbiai jelenlétéről. Ez

---

forma koronát visel, és az öltözékük is hasonló, l. *Smilja Marjanović-Dušanić:* Vladarske insignije i dr avna simbolika u Srbiji od XIII do XV veka. Beograd 1994. 49., *Ćirković, S.:* Srbi i. m. 104., *Bubalo, Đ.*: Stefan Prvovenčani i. m. 220.

150 Životi kraljeva 14. – A szöveg magyar nyelvű fordítását l. a Függelékben.

151 *Kristó Gyula:* A feudális széttagolódás Magyarországon. Bp. 1979. 18.

152 *Szeberényi G.*: A Balkán i. m. 316.

153 *Szűcs J.*: Az utolsó Árpádok i. m. 164.

154 A későbbi V. István használta elsőként Magyarországon a „iunior rex" címet. Ennek felvétele előtt „rex primogenitus illustris regis Hungariae" titulust és különböző hercegi címeket (dux Styriae, dux Transilvanus) viselt. 1262 vége után a teljes címe „iunior rex Hungariae, dux Transilvanus, dominus Cumanorum" volt. 1267-ben a „dominus Cumanorum" titulus már nem szerepelt az oklevelein, majd 1268-ban újra megjelent a közöttük, l. *Szentpétery Imre*: V. István ifjabb királysága. Századok 55–56. (1921–1922) 77–87.

155 *Zsoldos Attila:* Családi ügy i. m. 134–135.

156 *Szűcs J.*: Az utolsó Árpádok i. m. 164.

157 *Kristó Gy.:* A feudális széttagolódás i. m. 71–72.

158 *Ivković, M.:* Ustanova i. m. 71.

159 *Marjanović-Dušanić, S.:* Vladarske insignije i. m. 89.

160 *Bubalo, Đ.*: Stefan Prvovenčani i. m. 220.

azért is fontos, mivel a magyar történészek is jórészt a fenti véleményekre támaszkodtak.[161]

Stefan Nemanját (1167 k.–1196) nem elsőszülött fia Vukan, hanem kisebbik gyermeke Stefan (Prvovenčani) követte a trónon (1196–1227). A trónöröklésben nem a primogenitúra elve érvényesült, hanem Nemanja személyes döntése.[162] Vukan még 1195 előtt megkapta Duklja, Trebinje és Hvosno területét, és királyi címet viselt. Milka Ivković véleménye szerint ez a rang csak a terület korábbi hagyományainak felelt meg,[163] nem függött össze a trónörökléssel.[164] A területadományozás szerb apanázsrendszerbe illeszkedett,[165] Vukan számára tehát nem jelentett sem társuralkodói, sem trónörökösi státuszt.[166]

Stefan Prvovenčanit legidősebb fia, Radoslav (1227–1233) követte a trónon. A szerb történetírásban vitatott kérdés, hogy vajon Radoslav társuralkodó volt-e.[167] A forrásokban nincs nyoma annak, hogy apja életében megkoronázták volna, és nem volt külön titulusa sem.[168] Annyi azonban bizonyos, hogy Stefan Prvovenčani elsőszülött fiát szánta a trónra.[169] Radoslavot követően testvére, Vladislav (1233–1243) lett a szerb király. Esetükben nem volt szó hatalommegosztásról, az uralkodóváltásnak pedig elsősorban külpolitikai okai voltak.[170] Vladislavhoz hasonló körülmények között került a trónra I. Uroš (1243–1276), akinek a királysága idején nem beszélhetünk társuralkodó jelenlétéről. Uroš uralkodása alatt az apanázsrendszert is igyekezett visszaszorítani,[171] 1265-re egész Szerbia egyeduralkodójaként tekintett magára az oklevelek tanúsága szerint.[172]

Uroštól a hatalmat fia, Dragutin (1276–1282) nem örökölte, hanem 1276-ban legyőzte apját, és erőszakkal szerezte meg a trónt.[173] Dragutin 1282-ben Deževonál lemondott minden uralkodói jogáról öccse, Milutin (1282–1321) javára,[174] az azonban bizonytalan, hogy milyen szerepet töltött be ezt követően Szerbiában. Dragutin 1282 után is királynak nevezte magát okleveleiben, pecsétjein és pénzein.[175] Arilje monostorában egy Milutin uralkodása alatt készült

---

161 *Kristó Gy.:* A feudális széttagolódás i. m. 18.

162 *Jireček, K.:* Istorija Srba i. m. 161.

163 Duklja a 11. század második felében emelkedett ki a szerb területek közül. Ezt annak köszönhette, hogy Bizánci Birodalom a szeldzsuk törököktől 1071-ben vereséget szenvedett, illetve annak, hogy az 1060-as évektől kezdve A Birodalmat a normannok is gyengítették, akiknek a dukljai uralkodók szövetségesei voltak. 1077-ben Mihajlo (1050–1081) koronát kapott VII. Gergely pápától, l. *Heka L.:* Szerbia állam- és jogtörténete i. m. 23.

164 *Ivković, M.:* Ustanova i. m. 62–63.

165 *Milan Šufflay:* Szláv párhuzamok a rex iunior cziméhez. Századok 43. (1909) 501.

166 *Ivković, M.:* Ustanova i. m. 63

167 *Bubalo, Đ.:* Stefan Prvovenčani i. m. 201–202. (3. sz. jegyz.).

168 Uo. 205.

169 *Dušan Sindik:* O savladarstvu kralja Stefana Radoslava. Istorijski Časopis 35. (1988) 26.

170 *Fine, J. V. A.:* The late medieval Balkans i. m. 137.

171 *Ivković, M.:* Ustanova i. m. 64.

172 Monumenta 49–50., *Szeberényi G.:* A Balkán i. m. 314.

173 *Jireček, K.:* Istorija Srba i. m. 188.

174 *Mihailo Dinić:* Odnos izmedu Milutina i Dragutina. Zbornik radova za Vizantološkog instituta 3. (1955) 51.

175 *Marjanović-Dušanić, S.:* Vladarske insignije i. m. 50.

freskó található, ami Milutint, Dragutint és az ő feleségét Katalin királynét ábrázolja.[176] Ezen a freskón a két testvér egyaránt uralkodói státuszban ábrázolták,[177] viszont egyértelműen megkülönböztethetőek, hiszen Dragutin kevesebb uralkodói jelvényt viselt.[178] Szerbiában a királyi hatalom Milutin kezében volt, Dragutin alá volt rendelve testvérének, de a saját területei felett igen nagy hatalommal rendelkezett.[179] Feltételezések szerint Milutin csak saját életére kapta meg a trónt, halála után az visszaszállt volna Dragutin gyermekeire,[180] valójában azonban Milutint halála után fia, Stefan Dećanski (1321–1331) követte a trónon. Stefan 1308-tól kezdve a dukljai — vagy más néven: zetai — apanázst birtokolta,[181] de apja egyetlen oklevele sem nevezte trónörökösnek vagy ifjabb királynak.[182]

Nagy változást jelentett a trónöröklés és a hatalommegosztás korábbi formáihoz képest, hogy 1322-ben Stefan Dećanskit királlyá, fiát, Dušant pedig ifjabb királlyá koronázták.[183] Dušan a korábbiaknál szélesebb jogokkal és saját udvarral rendelkezett, területeként pedig Duklját kapta meg apjától. A koronázás fő célja az volt, hogy Stefan Dećanski biztosítsa fia számára a trónt.[184] Királyként Dušan (1331–1355) is követte ezt a megoldást, és fiát, a későbbi V. Urošt (1355–1371) ifjabb királlyá koronáztatta.[185] Dušan 1346-ban felvette a cári címet, Urošt pedig királlyá koronázták.

Miután megvizsgáltuk a szerb hatalommegosztás és trónöröklés rendszerét, rá kell térnünk arra a kérdésre, hogy a magyar ifjabb királyság valóban megjelent-e Szerbiában. Mivel a magyar intézmény csak 1262 végén jött létre, az ennél korábbi örökösök jogait nem szükséges megvizsgálni. A másik időpont, amit a határpontként tekinthetünk, 1346 — és nem 1371, amint azt Kristó Gyula vélte[186] — mivel 1346-ban Dušant cárrá koronázták, és ezt követően bizánci mintára alakította át a szerb államot.[187]

Az 1268. évi magyar–szerb háború után, ahogy láthattuk, a béke egyik feltétele volt, hogy Szerbiában is alkalmazzák a fiatal magyar intézményt, és Dragutin apjával egyenrangú ifjabb király legyen.[188] Dragutint már az 1271. évi magyar–cseh békekötés során V. István szövetségesei között, Szerbia ifjabb ki-

---

176 *Dinić, M.:* Odnos i. m. 54.

177 A freskóval kapcsolatban mindenképpen meg kell jegyezni, hogy Arilje monostorát, ahol ez az alkotás található, Dragutin alapította, l. *Dinić, M.:* Odnos i. m. 54.

178 *Marjanović-Dušanić, S.:* Vladarske insignije i. m. 50.

179 *Dinić, M.:* Odnos i. m. 55.

180 *Ivković, M.:* Ustanova i. m. 65–66.

181 A területet Trebinjével együtt 1276-ban Jelena királyné kapta Dragutintól, miután az legyőzte I. Urošt, l. *Fine, J. V. A.:* The late medieval Balkans i. m. 217., *Gojko Subotić:* Kraljica Jelena Anžujska. Ktitor crkvenih spomenika u Primorju. Istorijski Glasnik 11. (1958) 131.

182 *Dinić, M.:* Odnos i. m. 76.

183 *Fine, J. V. A.:* The late medieval Balkans i. m. 263.

184 *Ivković, M.:* Ustanova i. m. 76.

185 Uroš először 1345-ben jelent meg a forrásokban ifjabb királyként, l. *Ivković, M.:* Ustanova i. m. 77.

186 *Kristó Gy.:* A feudális széttagolódás i. m. 18.

187 *Szeberényi G.:* A Balkán i. m. 321–322.

188 *Ćirković, S.:* The serbs i. m. 49.

rályaként említették.[189] A magyar intézmény adoptálása a szerb gyakorlatba azonban nem történt meg.[190] Danilo érsek Dragutin életrajzában úgy fogalmazott, hogy a hatalommegosztásra vonatkozó ígéretek be nem tartása miatt robbant ki a konfliktus Dragutin és az apja között.[191] I. Uroš király uralkodásának kezdete óta Szerbia egységesítésére törekedett, így külső nyomás nélkül Dragutin nem kaphatta volna meg a neki ígért területet és hatalmat.[192]

Szeberényi Gábor szerint a szerb ifjabb királyi intézmény a magyar–szerb békekötés után egészen a 14. század közepéig fennmaradt Szerbiában.[193] Ez az álláspont azonban nehezen védhető. Dragutint követően az első lehetséges ifjabb király Stefan Dećanski lehetett volna. Stefan Duklját kapta meg apanázsként apjától, amelyet 1308 és 1314 között, egészen apja elleni lázadásáig birtokolt.[194] Danilo érsek életrajzgyűjteményében Stefan Dećanski dukljai apanázsáról és hatalmáról is szó esett. Eszerint Milutin király nekiadta Duklját, mielőtt Stefan elvette Smilec bolgár uralkodó lányát. Ezen a területen Stefan uralkodói méltóságban élt, és saját emberei voltak.[195] Stefan Dećanski életrajzának ezt a részletét összehasonlíthatjuk Dragutin biográfiájának azzal a részével, amely az ifjabb királyság szerbiai megjelenéséről szól.[196] Dragutin esetében a hatalom teljes megosztásáról volt szó, amelynek eredménye Uroš és fiának egyenjogúsága lett volna. Stefan Dećanski Danilo munkájában ezzel szemben alá van rendelve apjának, a fentihez hasonló önállóságról szó sincs.[197] Stefan ifjabb királyságának kérdésében döntő ellenérv, hogy Stefan Dećanskit nem koronázták meg apja életében, és egyetlen szerb forrás sem nevezte sem Milutin örökösének, sem pedig ifjabb királynak.[198] Danilo munkájából is az derül ki, hogy Stefan Dećanski erősen függött apjától.[199] Mindezek alapján nem tartható az az álláspont, amely szerint már Stefan Dećanskit is ifjabb királynak lehetne tekinteni.

Stefan Dećanskit 1322. január 6-án királlyá, fiát Dušant pedig ifjabb királlyá koronázták.[200] Szerbia történetében ez volt az első ilyen alkalom, és Dragutin után Dušan volt a következő trónörökös, akit a források ilyen címmel illettek. A fentiek alapján az 1322-től 1346-ig tartó időszakra szűkíthetjük annak a kérdésnek a vizsgálatát, miszerint a magyar ifjabb királyság meghonosodott-e Szerbiában. Ebben a 24 évben két trónörökös viselte ezt a címet: 1331-ben történt trónra kerüléséig Dušan, illetve az ő fia, Uroš.[201] Mindketten Duklját kapták meg apjuktól saját területként. Duklja apanázsként való birtoklása, ahogy fentebb látható volt, már jóval az ifjabb királyság megjelenése előtt szerb

189 Békeszerződések 87.
190 *Ivković, M.:* Ustanova i. m.71.
191 Životi kraljeva 17.
192 *Fine, J. V. A.:* The late medieval Balkans i. m. 208.
193 *Szeberényi G.:* A Balkán i. m. 314.
194 *Fine, J. V. A.:* The late medieval Balkans i. m. 259.
195 Životi kraljeva 124.
196 Uo. 13–14.
197 Uo. 124–125.
198 *Fine, J. V. A.:* The late medieval Balkans i. m. 259.
199 *Ivković, M.:* Ustanova i. m. 74.
200 *Fine, J. V. A.:* The late medieval Balkans i. m. 263.
201 *Ivković, M.:* Ustanova i. m. 77.

hagyománynak számított.[202] Mindkét uralkodóról tudjuk, hogy saját udvarral és tisztségviselőkkel rendelkezett. Katonailag kevésbé voltak aktívak, annyi bizonyos, hogy Dušan kétszer segítette apját hadvezérként.[203]

A magyar ifjabb királyság meghatározása szerint Istvánnak saját udvara és bárói kara volt.[204] Dušan és Uroš esetében ugyanezt tapasztaljuk. Bizonytalanságot csak az okoz, hogy az udvaruk szervezetéről, forrás híján, nem sokat tudunk.[205] Mind Istvánt, mind pedig a két szerb trónörököst még apjuk életében megkoronázták. István esetében azonban ez nem 1262 és 1270 között történt, hanem még 1246-ban.[206] István területi hatalma és annak jellege felülmúlta a szerb ifjabb királyokét. A szerb trónörökösök egy meghatározott területi egységet, Duklját birtokolták. István ezt és a korábbi magyar gyakorlatot is meghaladta. Nemcsak egy hercegségnek volt az ura,[207] hanem ezen felül az ország jelentős részét uralta.[208] A szerb ifjabb királyok nem adományozhattak kiváltságokat és birtokokat, ezzel szemben István rendelkezett ilyen jogokkal.[209]

A magyar ifjabb király egyik fontos jellemzője volt, hogy rendelkezett a pénzverés jogával.[210] Dušan és Uroš esetében azonban nem mutatható ki, hogy ifjabb királyként pénzt verettek volna.[211] Egyetlen olyan pénz sem maradt fenn, amelyen a *mlađi kralj* felirat szerepel, ami azt jelenheti, hogy a szerb ifjabb királyok nem rendelkeztek pénzverési joggal.[212] Ahogy az látható volt, István ifjabb királyként önálló külpolitikát folytathatott, szerződéseket köthetett.[213] A szerb trónörökösöknek azonban ilyen jogaik nem voltak, külpolitikai téren igen korlátozott volt a mozgásterük. Dušan kapcsán már látható volt, hogy ifjabb királyként mindössze két olyan eset ismert, amikor katonai segítséget nyújtott apjának, önálló külpolitikai lépéseket viszont nem tett.[214] Urošról 1346-ig nem ismerünk olyan forrást, ami bármilyen

---

202 Uo. 62–63.

203 Uo. 76–77.

204 *Szűcs J.*: Az utolsó Árpádok i. m. 164.

205 *Ivković, M.*: Ustanova i. m. 77.

206 *Kristó Gy.*: A feudális széttagolódás i. m. 35.

207 Magyarországon a trónörökösök a 12. század vége óta hagyományosan a szlavón hercegséget birtokolták. Meg kell azonban jegyezni, hogy ez nem vált automatizmussá, mivel az uralkodók dönthettek arról, hogy kit állítanak Szlavónia élére, l. *Györffy György:* A magyar nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az országig. Századok 92. (1958) 584., *Zsoldos A.:* Családi ügy i. m. 15., *Sokcsevits Dénes:* Horvátország a 7. századtól napjainkig. (Szomszéd népek története) Bp. 2011. 116–117., vö. *Kristó Gy.:* A feudális széttagolódás i. m. 54.

208 István ifjabb király területei a Duna vonalától, illetve a Hont–Zólyom–Szepes vonaltól keletre helyezkedtek el. Zsoldos Attila véleménye szerint délen, Bács megyénél István területei átlépték a Duna vonalát, és Valkó, illetve Szerém megyét is magában foglalták, l. *Szűcs J.*: Az utolsó Árpádok i. m. 163., *Zsoldos A.:* Családi ügy i. m. 28–29.

209 *Ivković, M.*: Ustanova i. m. 79–80.

210 *Szűcs J.*: Az utolsó Árpádok i. m. 164.

211 *Ivković, M.*: Ustanova i. m. 76–77.

212 *Marjanović-Dušanić, S.*: Vladarske insignije i. m. 89. – A középkori szerb pénzverés kapcsán meg kell jegyezni, hogy az érmék azonosítása sokszor rendkívül nehéz feladat, mivel gyakran csak egy név szerepel a rajtuk, anélkül, hogy bármilyen rang állna mellette, l. *Sergije Dimitrijević:* Problemi srpske srednjovekovne numizmatike. Istorijski Glasnik 10. (1957: 1–2.) 69–99., *Vujadin Ivanišević:* Novac kralja Radoslava. Zbornik radova za Vizantološkog instituta 37. (1998) 87–96.

213 *Szűcs J.*: Az utolsó Árpádok i. m. 264.

214 *Ivković, M.*: Ustanova i. m. 76.

önálló külpolitikai tevékenységre utalna. Az ifjabb királyi intézmény a politikai jogokat tekintve István és IV. Béla egyenjogúságát és gyakorlati hatalmi megosztást jelentett 1262 vége és 1270 májusa között Magyarországon.[215] A dinasztikus országfelosztás korábbi formáihoz képest ez jelentette az igazi többletet, és ezért nevezhetjük az ifjabb királyságot közjogi újításnak.[216] Szerbiában sem 1322 és 1346 között, sem előtte nem létezett ilyen hatalommegosztás.

Dušan és Uroš ifjabb királyságának jellemzői összefoglalóan a következők voltak: még apjuk életében megkoronázták őket,[217] ezt követően Duklját kapták meg saját területükként.[218] Rendelkeztek saját udvarral és tisztviselőkkel. Ifjabb királyi címük birtokában hivatalosan is a szerb trón örökösei lettek.[219] Ám amíg István Magyarországon királyi jogokkal rendelkezett, Szerbiában nem beszélhetünk politikai egyenjogúságról. Danilo életrajzgyűjteményében Dušan ifjabb királyságáról is információkat kaphatunk. Az érsek megfogalmazása szerint Dušannak az atyja adományozta Duklját, és neki is engedelmeskedett.[220] A szerbiai ifjabb királyok tehát alá voltak rendelve apjuknak, nem folytathattak önálló külpolitikát, nem volt pénzverési joguk, nem adományozhattak birtokokat és privilégiumokat.[221] Az 1322 és 1346 között fennálló szerb intézmény elsődleges funkciója az volt, hogy biztosítsa a trón öröklését. Amikor Stefan Dećanski 1322-ben megkoronáztatta fiát, akkor még Dragutin fia, Vladislav és Stefan Dećanski testvére, Konstantin is igényt formált a főhatalomra, szüksége volt tehát arra, hogy a trónt ily módon biztosítsa fia számára.[222]

A fentiek alapján elmondható, hogy a magyar ifjabb királyi intézmény nem honosodott meg ugyan Szerbiában, de komoly befolyást gyakorolt a szerb trónöröklés rendszerének átalakulására. Az elnevezés mindenképpen arra utal, hogy az 1262 és 1270 között fennálló magyar intézmény, illetve a kísérlet szerbiai bevezetésére 1268 után nem múlt el nyomtalanul. Az ifjabb királyokat apjuk életében megkoronázták, és saját területtel, valamint udvarral rendelkeztek. A szerb ifjabb királyság az apanázsrendszerből fejlődött ki. Milka Ivković azt az álláspontot képviselte, hogy leginkább a magyar dinasztikus hatalommegosztási és öröklési szokások hatottak rá. Fontos megjegyezni, hogy az ifjabb királyság Magyarországon kényszer hatására alakult ki. Szerbiában azonban 1322 és 1346 között ilyen körülményekről nem beszélhetünk. A két ifjabb király még fiatalon nyerte el ezt a címet. Dušan mindössze 13 éves volt, Uroš pedig 1336 körül született.[223] Utóbbiról nem tudható pontosan, hogy mikor koronázták meg, az első forrás, amiben ifjabb királynak nevezték 1345-ből származik, tehát ekkor 9–10 éves lehetett.[224] Mivel Szerbiában a királyok maguk dön-

---

215 *Zsoldos Attila:* Két hamis oklevélről. Történelmi Szemle 41. (1999) 203.
216 *Szűcs J.:* Az utolsó Árpádok i. m. 164.
217 *Ivković, M.:* Ustanova i. m. 76–77.
218 *Szeberényi G.:* A Balkán i. m. 314.
219 *Ivković, M.:* Ustanova i. m. 69.
220 Životi kraljeva 207.
221 *Ivković, M.:* Ustanova i. m. 79–80.
222 *Fine, J. V. A.:* The late medieval Balkans i. m. 264.
223 *Wertner M.:* Délszláv uralkodók i. m. 91
224 *Ivković, M.:* Ustanova i. m. 77–78.

töttek az ifjabb királyok megkoronázásáról, és az örökösök sem kényszerítették őket semmilyen módon, így logikus, hogy a magyar ifjabb királyság intézményét nem honosították meg.[225]

Dragutin és Katalin házasságának időpontja

Dragutin és Katalin házasságának időpontjával kapcsolatban általában két nézet uralkodott a történészek között: többek között Konstantin Jireček és Milka Ivković is 1261 előttre, Sima Ćirković, illetve a magyar történészek pedig az 1268. évi magyar–szerb háború utánra tették az esményt.[226] A házasságkötés datálását megkönnyíti Danilo érsek írása, hiszen két fontos információt is tartalmaz: az ifjabb királyság megjelenését és a magyar király részvételét a házasságkötés létrejöttében. Ez a két tény, illetve egy másik forrás, Georgios Pachymeres munkája segít abban, hogy az esküvő időpontját pontosabban meghatározzuk.[227] Pachymeres tudósítása alapján Pauler Gyula és John V. A. Fine úgy vélte, hogy a bizánci követek látogatására a szerb udvarban 1268-ban került sor, és ekkor már Dragutin és Katalin házasok voltak.[228] Ezt az időpontot tekinthetjük tehát a házasság egyik határévének, a másik ilyen időpont meghatározásában Danilo érsek munkája nyújt segítséget. Az ifjabb királyságról való döntés, és az eljegyzés egyszerre történt, így az egyezménynek egy olyan időpontban kellett megszületnie, amikor ez az intézmény már Magyarországon is létezett. Mivel István herceg ezt a címet 1262 decemberében vette fel, ennél az időpontnál hamarabb nem kerülhetett sor a házasságra.[229]

Béla király szerepe a forrásban arra utal, hogy a frigyre olyan időpontban került sor, amikor István és Béla viszonya elég konszolidált volt ahhoz, hogy István egy ilyen fontos eseményben részt vehessen. Az 1262-ben kirobbant harcok még az évben véget is értek, és egészen 1264 végéig nem volt konfliktus a két fél között. Ennek ellenére nehezen képzelhető el, hogy ebben az időszakban kötötték volna meg házasságot, hiszen IV. Béla ekkor minden valószínűség szerint készült az újabb összecsapásra fiával.[230] Nem valószínű, hogy beleegyezett egy olyan házasságba, amely István szövetségeseinek a sorát gyarapította volna. Ezután István és IV. Béla között 1264 végétől egészen az 1265 márciusáig háború zajlott.[231] Ezt követően 1266 márciusában a Nyulak-szigetén megerősí-

---

[225] Uo. 71.

[226] *Jireček, K.:* Istorija Srba i. m. 184., *Ćorović, V.:* Istorija Srba i. m. 131., *Ivković, M.:* Ustanova i. m. 60., vö. *Ćirković, S.:* The serbs i. m. 48.; *Zsoldos A.:* Család ügy i. m. 112., *Szűcs J.:* Az utolsó Árpádok i. m. 195.; *Wertner M.:* Délszláv uralkodók i. m. 62., *Pauler Gy.:* A magyar nemzet története i. m. II. 270.

[227] Georgii Pachymeris de Michaele et Andronico Palaeologis libri XIII I–II. Rec. Immanuel Bekkerus. Bonnae 1835. (a továbbiakban: Pachymeres) Liber V. 6. 350. – A mű magyar vonatkozású részeit l. Cat. font. II. 1025–1026.

[228] *Pauler Gy.:* A magyar nemzet története i. m. II. 271., *Fine, J. V. A.:* The late medieval Balkans i. m. 185.

[229] *Zsoldos Attila:* Az Árpádok és alattvalóik 896–1301. (Történelmi Kézikönyvtár) Bp. 1997. 82.

[230] *Zsoldos A.:* Családi ügy i. m. 38.

[231] *Pauler Gy.:* A magyar nemzet története i. m. II. 263

tették a korábbi békét, a nyugalom azonban nem állt helyre IV. Béla és a fia között.[232] Kizárt tehát az a lehetőség, hogy eközött a két időpont között jött létre a frigy. Ezután, noha háború nem zajlott, de a király és az ifjabb király viszonya korántsem volt kiegyensúlyozott. 1267-ben pedig közel kerültek egy újabb fegyveres konfliktus kirobbanásához.[233] Ezt követően egyértelműnek tűnik, hogy az 1268. évi háború volt az egyetlen olyan esemény, amelynek hatására Uroš az ország feletti hatalmának megosztásába beleegyezett.

A Dragutin és Katalin közötti házasság létrejöttének körülményei nem példanélküliek Magyarországon az 1260-as évek végén.[234] Valószínűleg még 1267-ben megkezdődtek a tárgyalások az özveggyé vált Anjou Károly szicíliai király és IV. Béla között, a két uralkodóház között kötendő családi kapcsolatról. A kiszemelt menyasszony, a Nyulak szigetén apácaként élő Margit azonban visszautasította a kérőt.[235] IV. Bélának nem volt több kiházasítható lánya, így az új kapcsolatról István ifjabb királlyal folytak tovább a tárgyalások. Nehezen képzelhető el, hogy Béla beleegyezése nélkül zajlottak ezek az események, ahogy a korábbiakban látható volt, a dinasztikus kapcsolatok építésében egyezségre jutott az ország két legfőbb vezetője.[236]

Az 1268 utáni események

A házasságot követően helyreállt a béke a két ország között, a már korábban említett 1271. évi magyar–cseh békekötésben mind Uroš, mind fia Dragutin a magyar uralkodó szövetségeseként szerepelt.[237] Uroš viszont ígérete ellenére nem hozta létre fia számára a saját királyságot. Danilo érsek is tett utalást a magyar király, valószínűleg már V. István rosszallására.[238] Dragutin és Katalin továbbra is a királyi udvarban éltek. Erre részben Danilo művében is találunk igazolást, amely szerint az szerb trónörökös hosszú időt töltött a szülei udvarában, amíg apja adományát várta.[239] Ezt Pachymeres leírása is megerősíti, amely szerint a bizánci körülményekhez képest szegényes szerb udvarban Mihály császár követeinek látogatása idején Katalin épp egyszerű ruhában gyapjút szőtt.[240]

A jó viszony Szerbia és Bizánc között nem volt hosszú életű, annak megromlására már az 1270-es évek elején sor került. Anjou Károly 1267 után hódításokba kezdett Epirusz területén, amelynek uralkodója, II. Mihály 1271-ben elhunyt, országa pedig két részre, Epiruszra és Thesszáliára esett szét. Ez utóbbinak a vezetője, János Anjou Károly szövetségese lett Bizánccal szemben.[241] A szövetséghez Szerbia is csatlakozott, a lépést Uroš fiatalabb fiának,

---

232 *Zsoldos A.*: Családi ügy i. m. 91.
233 *Zsoldos A.*: Családi ügy i. m. 109–111.
234 *Zsoldos A.*: Családi ügy i. m. 113.
235 *Szűcs J.*: Az utolsó Árpádok i. m. 196.
236 *Zsoldos A.*: Családi ügy i. m. 113.
237 Békeszerződések 87.
238 Životi kraljeva 15.
239 Uo. 14.
240 Pachymeres Liber V. 6. 352.
241 *Fine, J. V. A.*: The late medieval Balkans i. m. 185.

Milutinnak és az új epiruszi uralkodó, Niképhorosz lányának a házasságával pecsételték meg.[242] Az új szerb szövetség kialakításában nem zárható ki Uroš francia származású feleségének, Jelenának a befolyása sem.[243] Dragutin számára komoly csapást jelentett, ez a házasság, mivel öccse így előtérbe kerülhetett a trónöröklés kapcsán vele szemben.[244] A háború kitörésére apa és fia között azonban csak akkor került sor, amikor Dragutin sógora, IV. László magyar király is katonai segítséget tudott nyújtani támogatottjának.[245]

Danilo műve szerint magyarokból és kunokból álló, jelentős létszámú seregre tett szert Dragutin,[246] akinek ekkor már nem a részleges szerbiai hatalom, hanem a királyság megszerzése volt a célja. Gacko mellett 1276-ban legyőzte apját, megszerezve ezzel a trónt.[247] Szülei ezt követően Zahumljéba távoztak, később Dragutin az anyjának adta Duklját.[248] Uroš 1277-ben hunyt el, holttestét Sopoćaniban temették el, az általa emelt kolostorban.[249]

Összegzés

Az 1240-es évektől Uroš bukásáig terjedő időszakban a magyar–szerb kapcsolatok igen változatosan alakultak. A vizsgált időszak kezdetén, az 1240-es években Magyarország és Szerbia viszonyára a békés egymás mellett élés volt a jellemző. Az egyes történészek által feltételezett magyar fenyegetés konkrét diplomáciai vagy katonai akcióban valójában nem érhető tetten. Ez az állapot csak az 1250-es évek közepére változott meg, amikor Rosztiszláv Mihajlovics Macsó ura lett, és intenzív déli irányú külpolitikát folytatott. A magyar balkáni politika fordulata ekkor elsősorban az ő tevékenységével, és nem IV. Béla közvetlen irányításával függött össze. Azonban még ekkor sem történt konkrét beavatkozás Szerbia belügyeibe. A két uralkodó kapcsolata az évtized végén szorosabbá vált. Uroš ugyanis ekkor erős szövetséges nélkül maradt Nikaiával szemben, miközben szinte kizárólag ellenséges területek vették körbe. Ennek hatására, talán a 12. századi hagyományokat követve, a magyar uralkodó felé kezdett el közeledni a szerb király. Az 1260-as évek diplomáciai fordulatai, valamint a magyar uralkodó és fia között kialakult belháború miatt 1268-ban Uroš kísérletet tett rá, hogy a viszonylagos függőségét enyhítse. A sikertelen hadjáratot követően a magyar uralkodók befolyása is megnőtt a szerb területeken, az új dinasztikus kapcsolatok révén a trónért folyó harcokban is érdekeltek voltak. Végül közvetlenül a magyar uralkodó katonai segítsége kellett ahhoz, hogy Uroš elveszítse a trónját.

---

[242] *Jireček, K.:* Istorija Srba i. m. 186.
[243] *Ćorović, V.:* Istorija Srba i. m. 131.
[244] *Fine, J. V. A.:* The late medieval Balkans i. m. 185. 204.
[245] *Jireček, K.:* Istorija Srba i. m. 188.
[246] Životi kraljeva 17.
[247] Uo. 18.
[248] *Fine, J. V. A.:* The late medieval Balkans i. m. 204.
[249] Urošról kevés adat maradt fenn 1276 után, így azt sem lehet pontosan tudni, hogy holttestét mikor szállították át Sopoćaniba. Mivel a sírnál található freskó Dragutint trónörökösként ábrázolja, ezért még az ő uralkodása alatt kerülhetett sor az eseményre, l. *Vladislav Todić*: Sopoćani i Gradac. Uzajamnost funerarnih programa dve crkve. Zograf 31. (2006) 59–77.

FÜGGELÉK

Dolgozatomban olyan középkori szerb uralkodói életrajzokat is feldolgoztam, amelyek — elsősorban nyelvi akadályok miatt — eddig nem voltak ismertek a magyar kutatók előtt. II. Danilo szerb érsek 1337 és 1340 között állította össze életrajzgyűjteményét, mely „A szerb királyok és érsekek élete" (*Životi kraljeva i arhiepiskopa srpskih*) címen ismert. A műben Danilo nevéhez köthetjük I. Uroš (1243–1276) és felesége, Jelena királyné, továbbá Dragutin (1276–1282), valamint Milutin király (1282–1321) életrajzát. Az érsek halála után az egyik tanítványa állította össze Stefan Dečanski (1321–1331) és Dušan (1331–1355) biográfiáját.[250] Az érsek által írt, Dragutinról szóló munka nem az eredeti változatában maradt fenn.[251]

Az életrajzírás, vagy *žitije* a szerb irodalom speciális műfajai közé tartozik, már a 13. század elejétől egészen a középkori Szerbia bukásáig szinte valamennyi királyról és érsekről született egy életrajz, ószláv nyelven. A *žitije* azért is számít különlegesnek a középkori vallásos irodalom tekintetében, mivel latin és görög rítusú kereszténység hagyományai egyaránt hatottak rá. A szerb uralkodói életrajzok nagyon sok forrásból merítettek, amelyek közül az egyik legfontosabb az Athosz-hegyen lévő ortodox kolostorok hatása volt.[252] Ezen a területen különböző nemzetiségű szerzetesek éltek együtt, és emiatt többek között az orosz és bolgár irodalmi hagyományokkal is szorosabb kapcsolatba kerültek a szerb szerzetesek. Az *žitije* a kora középkori keresztény szentkultusz mártír és aszkéta ideáljából is merített.[253] Ezt a szóbeli és írásbeli hagyományt Cirill és Metód közvetítésével ismerték meg a kereszténnyé váló szláv népek.[254] A mártír és aszkéta szentek mintájával együtt az ereklyekultusz is elterjedt a Balkán-félsziget újonnan megkeresztelt részein, amelyhez hozzákapcsolódott a szent ereklyék áthelyezésének hagyománya is. Mindezek Nemanja-dinasztiára is hatottak.[255]

A szláv vallásos irodalom hagyományai több irányból is befolyásolták a szerb életrajzírásokat. Az egyik első ilyen emlék az úgynevezett Kherszoni-legenda, amely Szent Kelemen életét tartalmazta. A bolgár egyházi irodalom részét képezte Szent Naum és Ohridi Szent Kelemen életrajza, a keleti szláv hagyományokhoz pedig többek között Borisz és Gleb, valamint Danyilo galíciai herceg biográfiája kötődött. Az egyik, ha nem a legjelentősebb, irodalmi előz-

---

[250] *Radmila Marinković:* Medieval Literature. In: The History of Serbian Culture Ed. Pavle Ivić. Porthill 1999. 60.

[251] *Julka Ređep:* Aleksander veliki i kralj Milutin. Zbornik Matice srpske za knji evnost i jezik. 47. (1999) 20.

[252] *Stanislaus Hafner*: Studien zur altserbischen dynastischen Historiographie. München 1964. 23–27.

[253] *Smilja Marjanović-Dušanić:* Patterns of Martyrial Sanctity in the Royal Ideology of Medieval Serbia Continuity and Change. Balcanica 36. (2007) 70.

[254] *Hafner, S.:* Studien i. m. 31.

[255] *Smilja Marjanović-Dušanić:* Relikvije, Čudotvorenje i furta sacra. Zbornik radova za Vizantološkog instituta 46. (2009) 296.

ményt a cseh Szent Vencel legendái képezték, amelyek nyugati és keleti keresztény hagyományokat ötvöztek.[256]

A fiatal keresztény államokban, így a szerbek lakta területeken is, éltek még a pogány hagyományok 11–12. század során. Ezeknek a pogány rituáléknak és kultuszoknak a nyomai az uralkodói életrajzokban is kimutathatóak.[257] Az életrajzírások egyik legfontosabb alapjaként a 9–10. századi dukljai uralkodó, a latin rítus szerint megkeresztelkedett Szent Vladimir legendája szolgált.[258] Ebben Vladimir korának mártír, aszkéta uralkodói ideálját testesítette meg, hasonlóan a cseh Szent Vencelhez.[259] A dukljai uralkodó életrajza azért is különösen fontos, mert nagyon sok jellegzetes motívumot vettek át belőle a későbbi művek írói.[260]

A *Žitijék* sorát az 1167 és 1196 között uralkodó Stefan Nemanja fiai nyitották, akik apjuk halálát követően elkészítették annak életrajzát. Szent Száva (1175–1235) 1208-ban írta meg munkáját *Žitije gospodina Simeona* címmel.[261]Ez az életrajz, mivel írója egyházi személy volt, elsősorban a vallással kapcsolatos elemeket állította a középpontba.[262] Ezzel szemben testvére, Stefan (1165 k.–1227), aki később Szerbia első királya lett, egy szekulárisabb jellegű munkát hozott létre, amelynek a *žitije Simeona Nemanje* címet adta.[263] A harmadik életrajzíró egy hilandari szerzetes, Domentijan volt (1210 k.–1264 u.).[264] Hozzá köthető Szent Száva első életrajza, illetve Szent Simeon[265] biográfiája is. Őt követte tanítványa Teodosije (1246 k.–1328 k.), aki Szent Száva második életrajzát írta meg. Teodosije munkája igen népszerű volt a középkorban, sok másolata fennmaradt.[266]

A *žitijék* nemcsak vallási szempontból töltöttek be fontos szerepet, hanem Raška és a Nemanja-dinasztia legitimizálásában is a keresztény Európában. Erre a funkcióra akár Magyarország is példaként szolgálhatott a szomszédos állam számára. A mű ereje abban rejlett, hogy a liturgikus hagyományokat képes volt ötvözni az állam érdekeivel.[267] A 13–14. század során a lovagregények[268] és a magyar szentkultuszok is jelentős hatást fejtettek ki az életrajzírásra.[269]

---

[256] *Henrik Birnbaum*: Byzantine Tradition Transformed: the Old Serbian Vita. In: Aspects of the Balkans. Continuity and Change. Ed. Henrik Birnbaum, Speros Vryonis. Mouton 1972. 270.

[257] *Hafner, S.:* Studien i. m. 37.

[258] Szent Vladimir legendája ószláv nyelven íródott, valószínűleg nem sokkal az uralkodó halála (1018) után. Ez a mű azonban elveszett. Egy későbbi latin nyelvű változata maradt fenn a „Libellus Gothorum" című munkában, egy dukljai szerzetes krónikájának (Letopis popa Dukljanina) részeként. Minden valószínűség szerint egy bencés szerzetes írhatta. A mű datálása nem egyértelmű, a legvalószínűbb, hogy a 12. század második felében jött létre, l. *Hafner, S.:* Studien i. m. 40–53.

[259] *Marjanović-Dušanić, S.*: Relikvije i. m. 73.

[260] *Hafner, S.:* Studien i. m. 45.

[261] *Marinković, R.*: Medieval Literature i. m. 56.

[262] *Predrag Stepanović*: A régi szerb irodalom története. Bp. 2005. 95.

[263] *Birnbaum, H.:* Byzantine Tradition Transformed i. m. 249.

[264] *Marinković, R.:* Medieval Literature i. m. 57.

[265] Stefan Nemanja kanonizált neve.

[266] *Jovan Deretić:* Istorija srpske književnosti. Beograd 1983. 13.

[267] *Hafner, S.:* Studien i. m. 45.

[268] *Redep, J.:* Aleksander veliki i kralj Milutin i. m. 33.

[269] *Klaniczay Gábor*: Az uralkodók szentsége a középkorban. Bp. 2000. 135.

Danilo érsek munkája azért is számít különlegesnek az első *žitijé*khez képest, mert még elsősorban a hagiografikus hagyományba illeszkedtek. Danilo érsek munkája is tartalmaz csodás elemeket, de ezzel együtt is a középkori történetírás részének, és az első ilyen jellegű szerb műnek lehet tekinteni.[270] A 13–14. század fordulóján Milutin szerb király udvarában hosszú ideig hivatalnokként tevékenykedett, később pedig aktív politikai szerepet is vállalt, munkájában mindezek hatására sokkal inkább érvényesültek a bizánci történetírói hagyományok, életrajzírásában szereplő adatokat általában hitelesebbnek tekinthetjük.[271]

Danilo érsek életrajzgyűjteményét Đuro Daničić 1866-ban kiadta, munkám során ezt a szövegkiadást használtam.[272] Az alábbiakban a Dragutin-életrajz fontosabb, magyar vonatkozású részeinek a fordítását közlöm.[273]

RÉSZLET II. DANILO ÉRSEK ŽIVOTI KRALJEVA I ARHIEPISKOPA SRPSKIH

című művéből

Amikor bizonyos idő eltelt, és amikor Boldog Dragutin elérte a fiatal felnőtt kort, a szülei azt akarták, hogy megházasodjon, és egy lányt kértek neki a cári és nemes magyar nemzettől. Eljegyezték ennek az Irgalmasnak a nőt, akit Katalin asszonynak neveztek. És az atyja, az irgalmas és az Urat szerető nagy Uroš király ígéretet tett neki, hogy a királyságot neki fogja adni. Megfogadta, hogy nem szegi meg az ígéretét, miszerint meg fogja tenni királynak hazájában, Szerbiában, és még életében megadományozza őt saját trónjával.

Ugyancsak ígéretet tett nászvendégének, a magyar királynak, és így szólt hozzá:

- Azt akarom, hogy add a lányodat a fiamhoz, mert nagy tiszteletben és megbecsülésben jut majd a cári trónhoz és a mérhetetlen kincsekhez. Mert íme, a fiamat önálló királlyá fogom tenni saját szerb és tengermelléki államomban.

Miután ezt végrehajtotta, az Istent félő fia együtt élt feleségével szüleik udvarában, és a távoli kelet felé tekintett, várva az általa szeretett Krisztusnak kifürkészhetetlen kegyét, aki felemelte az igaz hitre őseit és szüleit, akik egyedül Krisztus nagyszerű tanítását szerették. Mindig megtartotta szívében nyugodt bölcsességét, jóindulatú életet élt, emlékezett az Úr beszédére, aki így szólt tanítványaihoz:

---

[270] *Stanislaus Hafner:* Danilo II kao srednjovekovni istoriograf. In: *Uō*: Srpski srednji vek. Beograd 2001. 57.

[271] A szerbhorvát irodalom kistükre. A kezdetektől 1945-ig. Szerk. Csuka Zoltán et al. Ford. Ács Károly et al. Bp. 1969. 83.

[272] Životi kraljeva i arhiepiskopa srpskih. Napisao arhiepiskop Danilo i drugi. Izd. Đura Daničić. Zagreb 1866. 13–19.

[273] A szöveg fordítását lektorálta Dr. Tapolcai László, az ELTE BTK Kelet-Európa Története Tanszék oktatója.

– Ha valaki első akar lenni, legyen mindenki közül az utolsó.

És újra:

– Mert aki magát fölmagasztalja, megalázzák, és aki magát megalázza, fölmagasztalják.

Mert mondta egyszer a tanítványok között:

– Minden alázatos cselekedet ismertté fog válni az Úr előtt.

És a fiatalember gondosan figyelte a jó beszédet, és így fohászkodott:

– Lelkem Tehozzád tapad, és jobbod erősen tart engem. És Te vagy az, aki előkészítetted nekem örökségemet. Te erősítettél meg az anyaméhben, majd megszületésemtől kezdve is Te viseled gondom. Tudom, Uram, hogy mindenki, aki bízik benned nem fog megszégyenülni soha. Hadd legyen velem, a Te bűnös szolgáddal, akaratod szerint.

Engedelmeskedett a szüleinek mindenben, valódi szeretetet érzett mindenki iránt, ebben megerősítették az Úr írott parancsolatának szavai. Ájtatosságban és szűziességben élt az atyai házban néhány emberével. Az Úr kegyére tekintett, és várta, hogy megkapja azt, amit az atyja neki megígért.

Amikor az atyja nem akarta megtartani, amit neki mondott, az istenfélő fiatalember nagy szomorúságban és gyászban élt, azért, mert nincs semmilyen elkülönített része az atyai tulajdonból, ahol külön tartózkodhatna. Ezek mellett sok bosszúsággal teli, rosszalló szót hallott apósától, Magyarország királyától, aki látta, hogy az atyja nem adja meg neki, amit megígért. Dragutin térdre esett, könnyek között kezdte kérni az atyját, és így szólt:

– Atyám, add ki az örökség nekem járó részét, amennyit akarsz. Lásd a nagy türelmemet, azt, hogy mennyi ideje várok, hogy a könyörületes adományod megkapjam. Mert íme, nagy gondban vagyok, szomorúságban és megvetésben azoktól, akik körülöttünk vannak.

De az atyja nem vette figyelembe a szavait, mivel ravasz és ellenséges beszédeket hallott. Nem változtatta meg a szívét, hogy szeretetben és kegyességben megadja fiának mindazt, amit neki megígért: a saját trónját vagy az államból valamely saját részt. Pál apostol, az egyetemes tanító a szülőknek azt tanácsolta, hogy szeressék gyermekeiket, amikor így szólt:

– Gyermekek ne ingereljétek a szüleiteket, és szülők ne bántsátok a gyerekeiteket. Neveljétek a gyerekeiteket, adjátok meg nekik az illő részt.

És újra kérte az apját:

– Atyám, sokan a szolgáid közül bőségben élnek, én pedig, a szeretett fiad, irgalmas kegyelmed nélkül élek. Fiatal koromban olyan voltam neked, mint lelkednek gazdagsága, és mindig örömödet lelted bennem, mégis megfosztasz engem az ország vagyonától, elszomorítasz engem. Annyit tudsz adni a gyermekednek, amennyit akarok. Add meg, hogy ne fossz meg az adománytól! Legyen igaz a szádnak beszéde! Hányszor tettél ígéretet nekem, szeretett fiadnak! Mert jobb, ha átadsz engem a halálnak, minthogy szeretsz ugyan, de mégis megfosztasz engem adományodtól és az áldásodtól.

Szeretett gyermeke könnyek között mondta ezt a megható és szomorú beszédet, amely nem tudta megváltoztatni az atyját, hogy könyörületes legyen. Ez a

beszéde, amely arról szólt, hogy ennek a fiatalnak a lelke szomorú, inkább halott akar lenni, nem változtatta meg véleményét. Ezután nagy zűrzavar támadt gondolataiban, és nem tudta, hogy mit tegyen, kinek panaszkodjon, ki az, aki őt megmenti a szomorúságtól és ettől a bélyegtől. Az égre tekintett, és könnyek között így szólt:

– Uram, könyörületes és magasságos, légy könyörületes hozzám, bűnös szolgádhoz! Ki fog megőrizni engem, ki fog fáradozni értem, mikor nagy bajban vagyok?

Amikor ilyen gondolatok ébredtek benne, felkerekedett néhány hűséges emberével, és elutazott az apósához, Magyarország királyához. Elmesélte neki szomorúságát, ami az atyja miatt vele megesett. Nagyon elszomorodott apósa a baj miatt, és szívből jövő módon közbenjárt érte, segíteni akart neki, és így szólt hozzá:

– Mit szeretnél, hány katonát adjak neked segítségül?

Miután magához vette a magyar és a kun nemzet nagy erejét, elindult gyorsan, az övéit nagy győzelemre vezette. Megérkezett az atyjához, a nagy Uroš királyhoz, újra könnyek között kérte őt:

– Ó, uram és atyám, add nekem, szeretett gyermekednek elegendő részét a birtokaidnak. Mert íme, sok időt töltöttem a házadban, mint hitvány vendég, miközben azt vártam, hogy megkapjam tőled, az én kegyelmes szülőmtől az adományodat. De ebben nem hallgattál meg engem. Mit gondolsz a nagy és erős telhetetlenségről? Akarod-e örökre gyakorolni? Ne mondd, és ne csapj be! Íme, kis ideig tartod csak az ételt, gyönyörködtetvén vele a szádat. Nézz a következő napi adományodra, mert nem tudom, mit fog okozni a mai. De beszéljünk a bajról és a gyorsan eltűnt adományról! A keserű kapzsiságról és az eltűnt belső dolgokról! Rosszabb valóban a pókhálónál. Talán szükségét érzed, és jót tesz a lelkednek az, hogy tudnál ugyan, mégsem akarsz adni a fiadnak egy részt az ország gazdag földjeiből. Hallgasd meg az apostolt, aki így beszélt: Mert az atya van a fiában, és a fiú az atyjában. Talán nem hasonló az akaratuk, a vágyuk és az életük? De te nem emlékszel arra, hogy a fiadnak megadtad a kegyelmedet.

Mi történt ezután? Az atyja nem adta meg, amit beszédében kért, hanem nagy haraggal tekintett rá. A fiatalember nagy bajban látta magát, és két dolog állt előtte: Halál vagy Élet. Nem tudta, hogy mi hogyan áll, kezet emelt a szüleire. Ezután nagy harc volt köztük az ország Gackonak nevezett részén. A fiú ellenállt az atyjának, elvette és elfoglalta az atyja trónját, hogy uralkodhasson Szerbián. Boldog és Krisztust szerető Stefannak, a szerb, a tengermelléki, a Duna alatti és a szerémi területek egyedüli uralkodójának nevezték.

Látod hova vezet a dicső és földi vagyon? Vajon a jog gyorsan elpusztul, a háború kiterjed, és a békétlenség mindenkit megsebez? Mert erről Pál apostol, az istenáldotta hang, ami az égben szárnyaló sashoz hasonlatos, így beszélt:

– Ó én nyomorult ember! Ki fog engem megmenteni ennek az evilági életnek a bélyegétől?

És újra így szólt:

– Aki ennek a világnak a barátja akar lenni, az Úr ellensége lesz.
Stefan király szülei az ország azon részébe mentek, amelyet Humnak neveznek, és atyja ott fejezte be életét. Az ő szent testét átvitték, a Szent Háromság kolostorba, Sopoćaniba, amelyet saját kezével épített, és itt nyugszik a mai napig Krisztus Urunk áldásában.
És Uroš felesége, a szelíd Jelena királyné, az ő szeretett fiával, a szelíd Stefan királlyal ment. Aki nagy megbecsüléssel és hálával adózott, és adott neki néhány részt az ő államából az ő elragadtatására.

THE RELATIONSHIP OF KINGS BELA IV OF HUNGARY AND UROŠ I OF SERBIA

by Judit Gál
(Summary)

The period extending from the early 1240s to 1277 was decisive in the history of Hungaro-Serbian relations in the middle ages. At the beginning of this period, Bela IV faced the challenge to reconstruct his kingdom after the Mongol destruction, while Uroš I ascended the throne of a politically disintegrated Serbia. During the reign of the Serbian king, the arrival of Saxon miners and the consequent upswing of mining breathed new life into the Serbian economy, and provided the financial basis for the establishment of an effective army. With its help, the ruler not only strengthened central authority, but also engaged in an active foreign policy. In the period spreading from the 1240s to the fall of Uroš, Hungaro-Serbian relations made a highly varied course. At the beginning of the period, in the 1240s, the relationship was one of fundamentaly peaceful coexistence. This state of affairs had changed by the middle of the 1250s, when Rostislav Mihajloviæ became lord of Macsó (Maèva) and embarked on an active foreign policy southwards. The „Balkan turn" of Hungarian foreign policy was thus mainly a consequence of his activities and not of an initiative on the part of Bela IV. Yet this turn then involved no direct Hungarian intervention in the domestic affairs of Serbia. In the late 1250s the relationship between the two rulers became closer. The underlying reason was the loss by Uroš of his previous Balkan conquests to Nicaea, and the circumvention of his kingdom by enemy territories on almost all sides. Consequently, the king of Serbia approached the Hungarian ruler, whom he assisted with auxiliary troops in the battle of Dürnkrut, and participated to the wedding of his son, prince Bela. Due to the diplomatic twists of the 1260s, and the strife which had evolved between king Bela and his eldest son, Stephen, Uroš made an attempt in 1268 at loosening his relative dependence. After his aborted campaign, however, the influence of the Hungarian kings increased in the Serbian territories. The marriage between princess Catherine, daughter of Stephen the younger king, and prince Dragutin, heir to the Serbian throne, established a dynastic connection between the two countries. As a result, the Hungarian kings became interested in the struggles pursued for the Serbian throne. After the peace which ended the war, the Hungarian institution of double kingship (younger king) appeared in Serbia as well, and later exerted considerable influence upon the transformation of the system of royal succession in Serbia. Finally, in 1276, direct Hungarian military intervention was needed in order to deprive Uroš of his throne.

Pósán László

ÁRUMINŐSÉG ÉS VÁSÁRLÓVÉDELEM A HANZA PIACAIN

(A késő középkori porosz források tükrében)

Az Északi- és a Balti-tenger térségéből, a Hanza kereskedelem által átfogott széles földrajzi térségből származó 14–15. századi oklevelek, városi magisztrátusi feljegyzések, rendeletek és törvények tanúsága szerint a piacokra, vásárokra kerülő áruk minőségét a középkorban is gyakran és szigorúan ellenőrizték. Iparcikkek esetében már maga az előállító céh szabályozta a termékek minőségét, s a nem megfelelő vagy hibás áru előállítását keményen szankcionálta.[1] 1268-ban Étienne Boileau királyi elöljáró összeállította a párizsi céhek statutumainak gyűjteményét, a *Mesterségek Könyvét* (*Livre des Métiers*). Ebben számos jogszokás és norma mellett részletesen feljegyezte a hibás, rossz termékek büntetésére, a jó minőség védelmére vonatkozó előírásokat.[2] A céhszervezeten kívül a városi hatóságok is komoly minőségellenőrzési tevékenységet folytattak. Egy 1461-ből származó barchent szövetre például, melyet Augsburgban készítettek és Konrad Fugger (a Fugger-ház alapítójának, Hans Fuggernek az unokaöccse) áruja volt, s nem felelt meg az árupróbán, a városi tanács a következő feliratot tette: „*Dz tůch ist dez Conrat Fugers gewessen und er haut LXXV feden mynder zetlet und geworcht den rechte zall. 1461*" („Ez a szövet Konrad Fuggeré volt és 75 fonállal kevesebbet vetett és dolgozott fel az előírtnál".)[3] A szóban forgó szövet nem is kerülhetett piaci forgalomba (ezért is maradhatott fenn feliratával együtt). Ez esetben a gyártó város, azaz Augsburg magisztrátusa nem engedte értékesíteni a minőségi előírástól elmaradt terméket. Az áruk minőségét ugyanis már a középkorban gyakran a származási helye igazolta,[4] és a termelőknek, gyártóknak elemi érdeke volt az elvárt minőség ga-

---

[1] *Bogdán István*: Kézművesek mestersége. Bp. 1989. 25.; *Jeney-Tóth Annamária*: Míves emberek a kincses Kolozsvárott. (Erdélyi tudományos füzetek 247.) Kolozsvár 2004. 97.; *Skorka Renáta*: A céhrendszer kibontakozása. In: A magyar kézművesipar története. Szerk. Szulovszky János, Bp. 2005. 128.

[2] *Sz. Jónás Ilona*: Egy középkori nagyváros társadalmi struktúrája. (Párizs a 12–13. században) In: *Uő*: Sokszínű középkor. Természet – társadalom – kultúra a középkori Európában. Szerk. Nagy Balázs, Novák Veronika. Bp. 2010. 328.

[3] Idézi *Hartmut Boockmann*: Der Stadt im späten Mittelalter. München 1986. 105.

[4] *Csécsy György*: A földrajzi árujelzők oltalmának új irányai. In: Collectio Iuridica Universitatis Debreceniensis VI. Szerk. Görgényi Ilona, Horváth M. Tamás, Szabó Béla, Várnay Ernő. Debrecen 2006. 78.

rantálása. Egy-egy negatív példa, kifogásolható árucikk a vétlenek renoméját és üzleti kilátásait is rontotta. A céhek feletti felügyeletet ellátó városi hatóságok olykor kíméletlen szigorral léptek fel a visszaélésekkel, csalásokkal szemben. Így például 1433-ban Kölnben máglyán égettek el egy takácsot, aki a posztó minőségét igazoló ólombélyeget hamisított. Ypern városa hasonló vétségért 7 évi száműzetést szabott ki.[5] A középkori Magyarországon az erdélyi szász területeken azt a takácsot, akinek posztója nem érte el a meghatározott méretet (hosszúságot és szélességet), de termékét mégis rendes végként árulta, portékája elkobzásával büntették. Amennyiben hamis szövetet készített (azaz a céhszabályzatban foglaltaktól eltérő anyagokat is kevert a gyapjúhoz), minden ingó vagyonával felelt. Ugyanilyen szankciókkal sújtották a budai posztókészítőket is, ha a gyapjú közé más állati szőrt kevertek.[6] A városi hatóságok mellett olykor a fejedelmek, tartományurak is rendelkeztek bizonyos áruk minőségi követelményeire vonatkozóan. III. János, Brabant hercege például a brabanti posztó minőségét és méretét kifogásoló porosz városok kereskedőinek panaszát követően 1350. március 18-án úgy rendelkezett, hogy hercegségében egységesen a leuveni posztó minősége és mérete alapján lehet csak posztót készíteni.[7] A brabanti posztó a 14. században elsősorban Köln és az Alsó-Rajna-vidék más városainak közvetítésével szárazföldi úton került Közép-Európába, de a század végén már a porosz Hanza városok kereskedői szállították nagy mennyiségben Sziléziáig, Kis-Lengyelországig és tovább.[8]

A városi magisztrátusok a helyben előállított termékeken kívül a helyi piacra vagy vásárra hozott egyéb áruk minőségét is szigorúan ellenőrizték. A Német Lovagrend államában a városi tanácsok a városba hozott, eladásra szánt áruk felett ún. *Brake*-jogot, azaz minőségi vizsgálatot gyakoroltak. Tranzitáruk esetében viszont nem került sor áruminőségi ellenőrzésre.[9]

Az eladásra szánt, behozott áruk minőségellenőrzésével párhuzamosan a legtöbb városban pontos feljegyzéseket vezettek a városba érkezőkről és távozókról egyaránt.[10] A Német Lovagrend államában 1437. december 15-én a nagymester, 1445. május 22-én pedig a porosz rendek is törvénybe foglalták, hogy minden városban kötelező heti piacot tartani, de egyetlen város sem tarthat évente egy vásárnál többet.[11] A heti piacokon értékesíthették termékeiket a kézművesek, a vá-

---

[5] *Endrei Walter*: Patyolat és posztó. Bp. 1989. 54.

[6] *Skorka R.*: A céhrendszer kibontakozása i. m. 123.

[7] Hansischen Urkundenbuch. Bearb. Karl Kunze, Walther Stein, Konstantin Höhlbaum, Hans-Gerd von Rundstedt. Bde. I–VIII. Leipzig–Weimar 1876–1939. (a továbbiakban: HUB) itt: HUB III. 677. sz.

[8] *Wolfgang Kehn*: Der Handel im Oderraum im 13. und 14. Jahrhundert. Wien 1968. 75., 85.; *Székely György*: A németalföldi és az angol posztó fajtáinak elterjedése a XIII–XVIII. századi Közép-Európában. Századok 102. (1968: 1–2. sz.) 15.; *Heinrich Wendt*: Schlesien und der Orient. Breslau 1916. 30.

[9] *Fritz Gause*: Die Geschichte der Stadt Königsberg in Preußen. Bd.I. Von der Gründung der Stadt bis zum letzten Kurfürsten. Marburg 1996. 146.

[10] Vö. pl. Tabliczki woskowe miasta Torunia ok. 1350 – I. Pok. XVI w. wydali Karol Górski, Witold Szczuczko. (Towarzystwo naukowe w Torunin, Fontes 69.) Warszawa-Poznań-Toruń 1980. 189–192.

[11] Acten der Ständetage Preussens unter der Herrschaft des Deutschen Ordens. Hg. Max Toeppen. Bde. I–V. Leipzig 1878–1886. (a továbbiakban: ASP) itt: ASP II. 31., 410. sz.

ros környéki parasztok, és a helyi kereskedők is eladásra kínálhatták raktárkészleteiket. Ez utóbbiak esetében csak egyszer, az áruk behozatalakor kellett elvégezni a minőségellenőrzést, azt követően már nem. A piacokon kívül tilos volt kereskedni, s különösen a városkapuk előtti ún. elővételt, elővásárlást tiltották. Egyetlen polgár vagy megbízottja sem állíthatta meg a kapuk előtt a piacra igyekvő parasztokat vagy a városba tartó kalmárokat, hogy még ott megvegye termékeiket, áruikat. Paul von Russdorf nagymester 1427. január 12-én kiadott oklevelében egész Poroszországban megtiltotta az ilyen „elővásárlást".[12] De nem csak a lovagrendi államban volt ez tiltott, hanem a középkori német, cseh vagy magyar városokban is. A közép-európai térségben gyakorlatilag mindenhol tilos volt kimenni a piacra jövők elé és még a kapuk előtt, a városfalakon kívül vásárolni tőlük, nehogy az ilyen elővásárlások felhajtsák az árakat, vagy monopolizálják egyes termékek forgalmát. Azt, aki ily módon vásárolt, a megvett áruk elkobzásával és pénzbírsággal büntették.[13] A porosz városok piacain addig, amíg ki volt tűzve az ún. piaci zászló, csak kiskereskedelmet lehetett folytatni, csak saját szükségletre lehetett vásárolni, újbóli értékesítési céllal nem. Amikor ezt a zászlót bevonták (általában 11 óra körül), már lehetett „nagybani" piacot is tartani. A piac a reggeli mise után kezdődött és este 6 óra táján ért véget. A kapuk, városfalak előtti elővásárláshoz hasonlóan a kikötőkben is tilos volt a rakomány „fedélzetről" történő árusítása, azaz a piacon vagy vásáron kívüli kereskedés. A 15. századi Hanza oklevelek tanúsága szerint azonban a nagyobb haszon és a piaci illetékek elkerülése reményében nem egy esetben voltak ilyen próbálkozások. Egy 1415. július 31-én kelt levélben például Danzig város tanácsa kiállt Gerd Schutte danzigi kereskedő mellett, akit Revalban (ma Tallin) azzal vádoltak, hogy az oda szállított posztóját nem vitte a piacra, hanem a hajójáról árulta.[14] Egy évvel később, 1416 májusában ugyanez ismétlődött meg Revalban Gerlach Holste danzigi posztókereskedővel is.[15] Ebben az évben Riga magisztrátusa azért írt Reval városának, hogy a Flandriából származó áruk esetében lépjen fel a „fedélzetről" történő adásvétel ellen.[16]

Ahogyan az áruk minőségének vizsgálata, az árak, valamint a súly- és mértékegységek ellenőrzése a városi tanács hatáskörébe tartozott, úgy a piaci ill. vásári rendtartás is.[17] Poroszországban az erre vonatkozó kiváltságot a tartományúr, azaz a Német Lovagrend adományozta az egyes városoknak. Így például Heinrich Dusemer marsall a nagymester jóváhagyásával 1339. június 18-án kiváltságlevélben engedélyezte Wehlau városának, hogy piac- ill. vásárbíróságot állítson fel, de ennek hatásköre nem terjedhetett ki a hódprémmel történő kereskedelmi ügyekre.[18] (Ez összefüggésben volt azzal, hogy a Német Lovag-

---

[12] ASP I. 321. sz.

[13] *Demkó Kálmán*: A felső-magyarországi városok életéről a XV–XVII. században. Bp. 1890. 70.

[14] HUB VI. 41. sz.

[15] HUB VI. 79. sz.

[16] HUB VI. 88. sz.

[17] *Gause, F.*: Die Geschichte der Stadt Königsberg i. m. 147.

[18] Preußisches Urkundenbuch. Hgg. Rudolf Philippi, Carl Peter Woelky, August Seraphim, Max Hein, Erich Maschke, Hans Koeppen, Klaus Conrad. Bde. I.1.-VI.1. Königsberg-Marburg 1882–1986. (a továbbiakban: PUB) itt: PUB III. 241. sz.

rend már igen korán, az 1233. évi kulmi kiváltságlevelében magának tartotta fenn a hódvadászat és hódprém kereskedelem jogát.[19]) A poroszországi városok mindegyikében higiéniai okokból és nagy térigényéből adódóan az élőállat vásárok mindig a falakon kívül voltak, gyakran a városokhoz közeli falvak valamelyikében. A königsbergi lópiacot például Steindamm településen, a szarvasmarha vásárt pedig Lomse faluban tartották. Méretük miatt az éves vásárokat is a városfalakon kívül rendezték meg, melyek általában 3–4 hétig tartottak.[20]

A piacok működésével, s elsősorban az ott árusított élelmiszerek minőségével kapcsolatban Poroszországban gyakran nem is a szóban forgó város magisztrátusa állított fel szabályokat, hanem maga az ország ura, a Német Lovagrend, mai szóhasználattal élve az államhatalom. Amikor 1309. szeptember 21-én Heinrich von Plotzke nagykomtúr engedélyezte Altstadt Thorn városának, hogy egy vásárcsarnokot építsen, egyúttal meghatározta az ottani húsárusítás feltételeit is.[21] Más esetekben a húskimérés feltételein túl a lovagrend még azt is megszabta, hogy maximálisan mennyi húskimérés, húsüzlet működhetett. Erwin von Stockheim brandenburgi komtúr 1351. január 3-án kelt adománylevele Kreuzburg városának csak két hentesboltot engedélyezett, míg Rastenburg városa az 1373. március 23-i kiváltságlevél tanúsága szerint 9 húskimérést is tarthatott. Romlott áru esetén pénzbírságot szabtak ki.[22] Hasonló szabályozás volt érvényben Nyugat- és Közép-Európa más városaiban is. A középkori Budán például a céhmestereknek minden nap ellenőrizniük kellett az értékesítésre kínált hús minőségét. Akinél kétszer is romlott húst találtak, attól elkobozták áruját. Ha harmadszor is előfordult, egy hónapra megvonták húsárusító jogát és bírságot kellett fizetni. Pozsonyban a mészárosok kínálatát a városi hatóság által kiküldött három ember vizsgálta meg, s ha romlott árura bukkantak, 72 dénár büntetést szabtak ki.[23] Párizsban a pástétomsütők a megsütött húst legfeljebb három napig tarthatták az üzletben, kolbászt csak sertésből készíthettek, a véres hurka árusítását pedig tiltották, mert gyorsan romló étel volt.[24] A Hanza városokban a hatóságok a hústermékek mellett különösen nagy gondot fordítottak a halpiacok rendjére és az ott árusított halak minőségére, mert a hal a húsnál is gyorsabban romló áru volt, és gyakran még a húsnál is fontosabb élelmiszernek számított. A keresztény vallási előírások miatt évente közel 170 böjti nappal kellett számolni, amikor tilos volt négylábú vagy kétlábú állat húsát fogyasztani.[25] Mivel a hal rendkívül romlékony, gyorsan megbüdösö-

---

[19] PUB I.1. 105. sz.

[20] *Gause, F.*: Die Geschichte der Stadt Königsberg i. m. 148–149.

[21] PUB I.2. 909. sz.

[22] Regesta historico-diplomatica Ordinis S. Mariae Theutonicorum 1198–1525. Pars II: Regesta Privilegiorum Ordinis S. Mariae Theutonicorum. Mit einem Anhang: Papst und Konzilsurkunden. II. Bearb. Erich Joachim. Hg. Walther Hubatsch. Göttingen 1948. (a továbbiakban: Regesta II.) 821., 996. sz.

[23] *Skorka R.*: A céhrendszer kibontakozása i. m. 123.

[24] *Sz. Jónás Ilona*: A „vízi kereskedők" szövetsége és a város élelmezéséhez kapcsolódó foglalkozások a 13–14, századi Párizsban. In: *Uő*: Sokszínű középkor i. m. 371.

[25] *Fernand Braudel*: Anyagi kultúra, gazdaság és kapitalizmus, XV–XVIII. század. A mindennapi élet struktúrái: a lehetséges és a lehetetlen. Bp. 2004. 221–228.; *Massimo Montanari*: Éhség és bőség. A táplálkozás európai kultúrtörténete. Bp. 1996. 95–100.

dő áru volt, a városi hatóságok különösen ügyeltek arra, hogy a halpiacokon csak friss halat áruljanak, amit éjszaka vagy hajnalban fogtak.[26] Ebből következően a porosz és a többi Hanza-város halpiacain is többnyire édesvízi halak fordultak elő.[27] A porosz városok esetében ezt az arányt még inkább növelte az a körülmény, hogy még a tengeri kikötők sem a nyílt tenger mellett feküdtek, hanem a Visztula-öböl (Frisches Haff) partján, amit egy 60 km hosszú, 1–3 km széles, a középkori forrásokban *neria* névvel nevezett turzás, dűnesor (németül ma is Nehrung) zárt el a tengertől, s csak az északi részén volt egy természetes kijárata.[28] Maga az öböl a középkorban jóval nagyobb volt, mint manapság (ma 80 km hosszú és átlagosan 12 km széles): egészen Danzigig terjedt (azaz még Danzigot is elvágta a nyílt tengertől), délen pedig sokkal mélyebben benyúlt a szárazföldbe.[29] Mivel a nyílt tengerrel csak nagyon szűk felületen érintkezett, s ugyanakkor olyan nagy vízhozamú folyó ömlött bele, mint a Visztula, az öbölben majdhogynem édes víz volt. A halpiacon a kifogott, s már nem élő halat csak egy napig volt szabad árulni. Hasonló szabályozás volt érvényben Párizsban is: húsvéttól Szent Remigius napjáig (október 1.), azaz alapvetően a meleg, nyári időszakban, a halakat a fogás napján lehetett csak árulni, októbertől húsvétig (azaz télen) viszont szabad volt két napig is eladásra kínálni. Előírták azt is, hogy a kosár vagy hordó közepén és alján éppolyan szép és jó hal legyen, mint felül, amit mindenki lát.[30] Vízzel töltött kádban, hordóban tartott élő halat nagyobb tételben csak a tároló vizes edénnyel együtt lehetett értékesíteni.[31] A tengeri halak tartósítva (szárítva, füstölve, de leginkább sózva) jutottak el a fogyasztókhoz. A 14. századtól az északi- és balti-tengeri sózott hering már Európa belső területeinek piacaira is eljutott.[32] Az erfurti feljegyzések szerint a Hanza-városokból, s különösen Lübeckből már 1315-ben jelentősebb tételben importáltak halat.[33] Mühlhaus város 1351. évi szabályzata szerint minden Tonne hering után az eladó és a vevő is egyaránt egy-egy dénár forgalmi adót volt köteles fizetni.[34] Még Sopron 1394. évi vámkönyvében is előfordult a balti-tengeri (schoneni/skånei) hering.[35] 1364-ben Philippe de Mézières francia nemes a *Songe du Vieil Pèlerin* című művében egyfajta csodának nevezte, hogy minden év-

---

[26] *Gause, F.*: Die Geschichte der Stadt Königsberg i. m. 148.

[27] *Pósán László*: Középkori gasztronómia. Debreceni Disputa 5. (2007: 11–12. sz.) 14.

[28] *Georg Hermanowski*: Ostpreußen. Augsburg 1996. 49., 106–107.

[29] *Hugo Bertram*: Die physikalische Geschichte des Weichseldeltas. In: *Hugo Bertram–Wolfgang La Baume – Otto Kloeppel*: Das Weichsel-Nogat Delta. (Quellen und Darstellungen zur Geschichte Westpreußens 11.) Danzig 1924. 30–33.

[30] *Sz. Jónás I.*: A „vízi kereskedők" i. m. 372.

[31] *Gause, F.*: Die Geschichte der Stadt Königsberg i. m. 148.

[32] *Werner Mägdefrau – Erika Langer*: Thüringisch-Hansische Wirtschafts- und Bündnisbeziehungen im Mittelalter. In: Burg und Stadt in Geschichte und Gegenwart. Wissenschaftliche Zeitschrift 28. H. 3. (1979) Friedrich-Schiller-Universität Jena, 400.; *Heinrich Bechtel*: Wirtschaftsgeschichte Deutschlands. Von der Vorzeit bis zum Ende des Mittelalters. München 1951. 321.

[33] Quellen zur älteren Wirtschaftsgeschichte Mitteldeutschlands. teil 2. Hg. Herbert Helbing. Weimar 1953. 133.

[34] *Ernst Lambert*: Die Ratsgesetzgebung der freien Reichsstadt Mühlhausen in Thüringen im 14. Jahrhundert. Halle 1870. 150.

[35] *Fejérpataky László*: Magyarországi városok régi számadáskönyvei. Bp. 1885. 145.

ben a heringek milyen óriási tömegben vonultak az Øresund partjaihoz: „*A norvég és a dán királyság között van egy egészen szűk tengerág, amely csak nagyjából egy-vagy két mérföld széles ... szeptemberben és októberben a hering ezen a szoroson át vonul egyik tengerből a másikba, oly nagy tömegben, hogy az kész csoda, s ebben a két hónapban ... annyi úszik le ezen a 15 mérföld hosszúságú szoroson, hogy karddal lehetne vágni őket... Minden évben bárkák és hajók gyűlnek ide egész Németországból és Poroszországból a mondott hónapokban..., s úgy tartják általában, hogy a hajók szám szerint 40000-en vannak...*"[36] A mai dél-svédországi, a középkorban a dán királysághoz tartozó Skåne (Schonen) félszigeten Skanér és Falsterbo települések partjainál minden évben számos kereskedő gyűlt össze, hogy felvásárolja, s ottani telephelyükön, az ún. *Vitté*ben feldolgozza s tartósítsa a kifogott halat. A középkori kereskedelemben forgalomba került sózott hering jelentős hányada a skånei (schoneni) vásárokról származott. 1400 táján a félszigetről importált hering kb. 30.0000 Tonne, azaz 40.860.000 kg (40.860 tonna), a tárolására szolgáló hordókkal együtt pedig 47.460.000 kg (47.460 tonna) mennyiséget tett ki.[37] (1 Tonne hering = 139,2 kg (nettó) + 19 kg (hordó) = 158,2 kg)[38] Míg a halászati jogot a dán halászok gyakorolhatták, a kifogott hal sózását és hordókba csomagolását a német (Hanza) kereskedők előjogává tette a dán korona.[39] Minden *Vitte* megjelölte a tőle kikerülő heringes hordókat, ami egyfajta minőségi biztosítékot és a bele csomagolt hering fajtáját is jelentette.[40] Mivel a szárítás és füstölés igen lassú tartósítási eljárás volt, a nagy tömegben kifogott és kereskedelmi forgalomba hozott heringet lényegében sózással konzerválták. 4–5 hordónyi heringhez 1 hordó sóra volt szükség.[41] A Hanza térségben Lüneburg és Oldesloe városa volt a legfontosabb sóelőállító központ. Lüneburgban már a 10. századtól működött salina. A 14. század elején a lüneburgi sókitermelés éves mértéke elérte a 15.000 Tonne mennyiséget (kb. 2.499.000 kg = 2499 tonna), azaz megháromszorozódott a 13. századhoz képest, csúcspontja pedig a 15. század végén volt mintegy 22–26.000 Tonne mennyiséggel.[42] A lüneburgi só fő felvásárlói a lübecki kereskedők voltak, így Lübeck gyakorlatilag monopolizálta a sókereskedelmet és a sóárakat. A 14. század közepéig Lübeck látta el a Balti-tenger térségét lüneburgi és oldes-

---

[36] idézi *Michel Mollat du Jourdin*: Európa és a tenger. Bp. 1996. 181–182.

[37] *Angelika Lampen*: Fischerei und Fischhandel im Mittelalter. Wirtschafts- und Sozialgeschichtliche Untersuchungen nach urkundlichen im Gebiet des Deutschen Reiches. (Historische Studien 461.) Husum 2000. 155.

[38] *Thomas Wolf*: Massentransport zur See und Quintifizierung für die historische Forschung. In: Der Hansische Sonderweg? Beiträge zur Sozial- und Wirtschaftsgeschichte der Hanse. Hg. Stuart Jenks, Michael North. Köln – Weimar – Wien 1993. 230.; Revaler Schiffslisten 1425–1471 und 1479–1496. (Quellen und Studien zur baltischen Geschichte 13.) Hg. Reinhard Vogelsang. Köln–Weimar–Wien 1992. 31.

[39] *Wolfgang Froese*: Geschichte der Ostsee. Völker und Staaten am Baltischen Meer. Gernsbach 2002. 151.; *Pósán László*: Skandinávia a középkorban. Debrecen 2012. 82.

[40] *Lampen, A.*: Fischerei und Fischhandel im Mittelalter i. m. 157–159.

[41] *Froese, W.*: Geschichte der Ostsee i. m. 151.; *Walter Fellmann*: Die Salzproduktion im Hanseraum. In: Hansische Studien. Hg. Gerhard Heitz, Manfred Unger. Berlin 1961. 58.; *Peter Spufford*: Hatalom és haszon. Kereskedők a középkori Európában. Bp. 2007. 302.

[42] *Lampen, A.*: Fischerei und Fischhandel im Mittelalter i. m. 177.

loei sóval, s más só komolyabb mennyiségben nem is nagyon volt forgalomban. A 14. század második felétől jelent meg a Balti-tenger vidékén a lüneburginál (s oldesloeinél) harmadával alacsonyabb áru, Franciaország atlanti partjairól származó tengeri, vagy ún. „öböl" (*Baien*) só, majd a 15. századtól az Ibériai-félszigetről származó tengeri só. Elsősorban a porosz és livóniai, azaz a Német Lovagrend államához tartozó Hanza-városok küldték hajóikat Franciaországba, Portugáliába és Spanyolországba, hogy megtörjék Lübeck sómonopóliumát.[43] Egy 1426. március 26-i feljegyzés szerint a danzigi hajók már jó két évtizeddel korábban is elvitorláztak Lisszabonba sóért.[44] 1426 májusában Danzig város tanácsa levelet írt VI. Jánoshoz, Bretagne hercegéhez Mathias Sculteti danzigi kereskedő ügyében, aki Poroszországból különböző árukkal megrakodva Angliába vitorlázott, majd onnan a francia „öböl" kikötőibe ment, hogy ott sót vásároljon, de a bretonok angolnak nézték, megtámadták és kirabolták. A magisztrátus kérte a hercegtől az alattvalói okozta kár jóvátételét.[45] Egy 1428. április 25-én kelt oklevél szintén tengeri sót szállító porosz hajókról tett említést, amelyeket Lübeck tartóztatott fel.[46] Ederic Janssoen amszterdami kereskedő Livóniába, Reval városába szállított „öbölsót" 1428 tavaszán.[47] Azt, hogy a porosz hajók egészen Spanyolországig elvitorláztak sóért, azok a panaszos levelek is tanúsítják, melyek arról szólnak, hogy egy-egy porosz kereskedőt vagy hajót kiraboltak a spanyolok.[48] Néhány feljegyzés a Balti-tengerre és a Német Lovagrend államába érkezett spanyol hajóról is megemlékezik, melyek szintén tengeri sót szállítottak.[49] De a tengeri sóval folytatott kereskedelembe Lübeck is bekapcsolódott, mert a 15. században a lüneburgi (és oldesloei) sótermelés már nem volt képes kielégíteni a keresletet és szükség volt a tengeri sóra is. Ugyanakkor a lüneburgi só, magasabb ára ellenére, továbbra is fontos kereskedelmi cikk maradt, mert sokkal jobb minőségű volt, mint a francia vagy ibériai tengeri só.[50] 1428. október 19-én a danzigi Pfundmeister (kikötői vámszedő) arról tájékoztatta a Német Lovagrend nagymesterét, hogy a kikötőbe 110 lüneburgi sóval és egyéb, jórészt flandriai áruval megrakott hajó érkezett.[51] Még ez év tavaszán a danzigi magisztrátusnak azért kellett levelet írnia Rostockba, hogy azt a lüneburgi sóval megrakott danzigi hajót, amit ott feltartóztattak, engedje hazatérni Poroszországba.[52] A lüneburgi só meghatározó jelentőségét mutatta, hogy a Hanza-városok 1411-ben a lüneburgi Tonnét tették meg a só kötelező mérték-

---

[43] Hanserecesse. Die Recesse und andere Akten der Hansetage von 1256–1430. I. Abt. Bd. 1–8. Bearb. Wilhelm Junghaus, Karl Koppmann. Leipzig 1870–1897. (a továbbiakban: HR I.) itt: HR I.5. 201. sz.; Die Handelsrechnungen des Deutschen Ordens. Hg. Carl Sattler, Leipzig 1887. 473., 493., 498., 502–504., 509.

[44] HUB VI. 620. sz.

[45] HUB VI. 629. sz.

[46] HUB VI. 731. sz.

[47] HUB VI. 716. sz.

[48] HUB VI. 393., 419. sz.

[49] HUB VI. 28.9, 378. sz.

[50] *Froese, W.*: Geschichte der Ostsee i. m. 155.; *Jourdin, M. M. du*: Európa és a tenger i. m. 174.; *Bechtel, H.*: Wirtschaftsgeschichte i. m. 321.

[51] HUB VI. 764. sz.

[52] HUB VI. 729. sz.

egységévé, melyből 12 tett ki 1 Lastot, míg az ún. „öbölsóból" 18 Tonne felelt meg 1 Lastnak.[53] Arról is rendelkeztek, hogy 1 Tonne só 23 Liespfundnak feleljen meg úgy. hogy a hordók faanyaga 3, a beléjük rakott só pedig 20 Liespfundot nyomjon.[54] (1 Leispfund = 14 Markpfund = 6,804 kg; 1 Markpfund = 0,486 kg)[55] A minőségi lüneburgi (és oldesloei) só mérésére szolgáló hordókat bükkfából kellett készíteni.[56] A lüneburgi só-Tonne még a 18. században is általánosan ismert és használt volt a Balti-tenger térségében.[57] Jobb minőségük s magasabb áruk miatt a lüneburgi és oldesloei sót nem egyszer megpróbálták hamisítani a középkorban, vagy más, gyengébb minőségű sót jobb állagúnak beállítani. Arra, hogy ez korántsem volt ismeretlen kereskedői praktika, többek között abból is következtethetünk, hogy gyakran egy-egy város magisztrátusa írt az áru minőségét igazoló levelet annak a városnak, ahol azt tulajdonosa értékesítette. Így például egy 1434. március 11-én kelt levélben Lübeck város tanácsa tanúsította, hogy az a 19 Tonne oldesloei só, amit egy lübecki kalmár Danzigba szállított, valóban eredeti, nem hamisítvány.[58] Egy 1439. október 14-i levél szerint Ludeke Provest lübecki polgár 7 Last lüneburgi sót szállított üzlettársának, Albrecht Benedict danzigi polgárnak, aki ebből 4 Last mennyiséget értékesített is Thorn városában, de 10 Last mennyiségről állította, hogy lübecki partnerétől származik, azaz feltehetően máshonnan való, gyengébb minőségű sót akart magasabb áron eladni. Ludeke ezt sérelmezte, magát tisztességes és becsületes embernek tartotta, aki soha nem árult hamis minőségű sót.[59] 1440 februárjában Lübeck arra kérte Danzig város tanácsát, hogy a mindenhol elismert oldesloei sóról, amit Lübeckből szállítottak a porosz kikötővárosba, ne beszéljen úgy, mintha az hamis lenne.[60] 1440 júliusában Danzig magisztrátusa próbamennyiséget küldött Lübeckbe a vitatott sóból,[61] de arról, hogy mi lett az ügy vége, a források már sajnos nem tájékoztatnak. Jó minősége, magas ára, és az iránta megnyilvánuló kereslet miatt még későbbi források is bizonyítják, hogy voltak próbálkozások, csalások a lüneburgi és oldesloei sót illetően.[62] A haszon növelése érdekében a középkori kereskedők azzal a ma sem ismeretlen megtévesztéssel, csalással is éltek, hogy valójában kevesebb árut adtak el a vevőnek, mint amiért az fi-

---

[53] *Wolf, T.*: Massentransport zur See i. m. 230.; *Harald Witthöft*: Zeichen, Verpackung, Mass/Gewicht und Kommunikation im hansischen Handel. In: Der Hansische Sonderweg? Beiträge zur Sozial- und Wirtschaftsgeschichte der Hanse. Hg. Stuart Jenks, Michael North. Köln–Weimar–Wien 1993. 208.

[54] HR I.6. 50. sz.

[55] *Harald Witthöft*: Maß- und Gewichtsnormen im hansischen Salzhandel. Hansische Geschichtsblätter 95. (1977) 57–60.

[56] *Werner Böhnke*: Der Binnenhandel des Deutschen Ordens in Preussen und seine Beziehung zum Aussenhandel um 1400. Hansische Geschichtsblätter 80. (1962) 72.

[57] *Harald Witthöft*: Umrisse einer historischen Metrologie zum Nutzen der wirtschafts- und sozialgeschichtlichen Forschung. Maß und Gewicht in Stadt und Land Lüneburg im Hanseraum und im Kurfürstentum/Königreich Hannover vom 13. bis zum 19. Jahrhundert. Göttingen 1979. 694–696.

[58] HUB VII.1. 13. sz.

[59] HUB VII.1. 504. sz.

[60] HUB VII.1. 532. sz.

[61] HUB VII.1. 590. sz.

[62] HUB IX. 1247. sz.

zetett. Egy 1405. március 20-án íródott levélben például Dorpat városa azt sérelmezte Reval tanácsánál, hogy az a só, amit három dorpati polgár vásárol Cord Sanders revali tanácsostól, nem a teljes vételi súlyát nyomta: 3 Liespfund (20,412 kg) helyett csak 2,5 Liespfund (17,01 kg) volt.[63] 1409-ben a brüggei Hanza kereskedelmi képviselet (kontor) levélben tájékoztatott arról, hogy a Heyse Akeman nevű kereskedő által Stralsundba és Revalba szállított só tisztaságát illetően komoly aggályok merültek fel, ezért arra kérte az érintett városok hatóságait, tegyenek meg mindent annak érdekében, hogy a hamis árut kivonják a forgalomból.[64]

A só minőségével kapcsolatos visszaélések mértékéhez mérten még jelentősebb volt a sózott heringet illető csalások aránya. Eisenach város tanácsa már 1300-ban azt panaszolta Lübeck magisztrátusánál, hogy a lübecki kalmárok által hozott hering a hordó közepén szinte nem is volt besózva, csak a hordó alján és tetején, azaz romlott volt.[65] Hasonló panaszok később is előfordultak. 1400-ban például a krakkói városi tanács levélben értesítette Thorn városát, hogy a legutóbbi, Thornból hozott 2 hordónyi sózott hering romlott volt.[66] 1418. május 25-én kelt levelében Braunschweig városa azt sérelmezte Lüneburg magisztrátusánál, hogy az onnan származó sózott heringhez a szükségesnél kevesebb sót használtak fel, ezért az megromlott, s kérte az emiatt keletkezett károk megtérítését.[67] Egy 1450-ből, a poroszországi Thorn városából származó feljegyzés szerint egy bizonyos Hermann Jeling nevű kereskedőt egyesek (irigyei vagy a konkurencia) azzal gyanúsítottak meg, hogy az általa szállított 3 Tonne hering nem volt jól besózva, ezért megromlott. A városi hatóság ellenőrzése azonban megállapította, hogy a gyanúsítás alaptalan, az áru nem volt romlott, tehát értékesíthető.[68] Minden bizonnyal ezekkel a panaszokkal, kifogásokkal is összefüggésben alakult ki a 14. század második felében az a gyakorlat, hogy a dán partoknál kifogott, majd besózott és hordókba csomagolt heringet a Hanza kikötőiben egy speciális telephelyre, az ún. „heringházba" (*domus allecium*) szállították. Ott felnyitották a hordókat, és újra átsózták, átcsomagolták a halakat. Erre elsősorban azért volt szükség, mert a halászat utáni azonnali sózással az áru veszített súlyából (lecsökkent a halhús víztartalma), így újra kellett csomagolni, hogy egy-egy hordóban az előírt mennyiség legyen. Ilyenkor újra átvizsgálták az árut, s ha kellett, ismételten besózták, hogy tartósítsák. Az átvizsgált, újra csomagolt hering minőségét nyilvánosan kellett ellenőrizni. Ha az ezzel foglalkozó *Packer* (csomagoló) egy hordóba a jó heringhez romlottat is kevert, eltiltották mesterségétől, az ilyen árut átvevő kereskedőt pedig a városi bíróság elé idézték. Az átcsomagolás után — amit a városi hatóság ellenőrzött — a heringes hordókat megjelölték, azaz egyfajta jótállási jellel, minőségi tanúsít-

---

[63] HUB V. 656. sz.

[64] HUB V. 894. sz.

[65] Quellen zur älteren Wirtschaftsgeschichte Mitteldeutschlands i. m. 107–108.

[66] HUB V. 461. sz.

[67] HUB VI. 557. sz.

[68] Liber Scabinorum Veteris Civitatis Torunensis (1428–1456) Secunda pars (1444–1456) Księga Ławnicza Starego Miasta Torunia wydali Karola Ciesielska, Janusz Tandecki. (Towarzystwo naukowe w Torunin, Fontes 76) Toruń 1993. 1489. sz.

vánnyal látták el.[69] A Hanza-városokban az ún. Wracke tisztséget betöltő városi alkalmazott feladata volt az ellenőrzés, ti. hogy a hordókban megfelelő arányú-e a hal és a sós páclé mennyisége, vagy hogy a hordó alján és tetején is azonos nagyságú és mennyiségű heringet raktak. Különösen a szárazföld belsejében fekvő városokban, ahol a sózott hering döntően már nem a nagy-, hanem a kiskereskedelmi forgalomba, azaz közvetlenül a fogyasztókhoz került, az eladásra szánt árut sokkal szigorúbban megvizsgálták, mint a tengerparti városokban, ahol a heringkereskedelem nagy része még viszonteladók között zajlott. Thorn városa például 1490-ben azt sérelmezte, hogy Breslau (Szilézia) városában a Wracke különösen szigorú volt, mert előfordult, hogy egyetlen romlott hal miatt az egész hordót romlottnak minősítette, és azt a thorni kereskedőt, aki azt árulta, 10 garasra büntette.[70] A források tanúsága szerint a heringes hordókra tett minőségi tanúsítványokkal kapcsolatosan is előfordultak kételyek. 1362. január 14-én például Wismar városa még levelet is küldött Lübecknek, amelyben a tanács igazolta, hogy az a 3 Last hering, amit Johann Wilstede lübecki kereskedő vásárolt egy wismari polgártól, a legutóbbi Szent Mihály nap előtt két héttel lett besózva.[71] 1393. október 1-jén kelt levelében Stralsund magisztrátusa tanúsította Lübecknek, hogy a Gerhard Grentze stralsundi kereskedő által szállított 18,5 Tonne heringet a városi tanács rendelkezéseinek megfelelően sózták be, és csak azt követően került a szóban forgó kereskedő tulajdonába.[72] 1394-ben Wismar magisztrátusa adott ki eredetigazolást és minőségi tanúsítványt az értékesített heringről.[73]

A kifogott heringek tartósításánál a szükségesnél kevesebb só használata, a heringházban történő átcsomagolások során a jó és a romlott áru összevegyítése, az előírt hordóknál kisebb vagy nagyobb hordók alkalmazása mellett a középkori Hanza kereskedők egyéb kifinomult praktikákat is alkalmaztak nyereségük növelése érdekében. Voltak, akik régebben besózott halat igyekeztek frissen tartósítottként eladni. Egy 1400. szeptember 29-én kelt levélben például Posen magisztrátusa arról értesítette Thorn városát, hogy egy thorni kereskedő egy Martin nevű helyi polgárnak úgy adott el heringet, hogy azt frissen sózottnak mondta, de valójában csak a hordók tetején volt frissen tartósított hal, alulra sokkal régebbieket pakoltak.[74] A kiskereskedelmi, piaci forgalomba kerülő, előírásszerűen besózott és szárított halakat értékesítés előtt, hogy kimossák belőlük a sok sót, valamint jó kinézetűek és fogyaszthatóak legyenek, vízben kellett áztatni, ami akár napokig is eltarthatott. (Bizonyos hústermékek átmosása, beáztatása, hogy frissebbnek tűnjenek, ma sem ismeretlen a kereskedelmi gyakorlatban.) A szabályszerűen tartósított hering ugyan kb. két évig megőrizte minőségét, s azt követően sem romlott meg, de bizonyos állagromlás (például

---

[69] *Lampen, A.*: Fischerei und Fischhandel im Mittelalter i. m. 189–190.

[70] *Carsten Jahnke*: Das Silber des Meeres. Fang und Vertrieb von Ostseehering zwischen Norwegen und Italien (12–16. jahrhundert). (Quellen und Darstellungen zur hansischen Geschichte, Neue Folge XLIX) Köln–Weimar – Wien, 2000. 238.

[71] HUB IV. 32. sz.

[72] HUB V. 128. sz.

[73] HUB V. 140. sz.

[74] HUB V. 459. sz.

avasodás) mégis bekövetkezett, ami az eladási árat is befolyásolta. Johann Selhorst, revali kereskedő például 1531-ben arról tájékoztatta egyik üzletfelét, hogy 1 Last régebben tartósított hering ára 42 lübecki márka, 1 Last frissen sózotté pedig 48 márka.[75] Poroszországban a Német Lovagrend scharfaui halászmestere (*Fischmeister*) 1406 nyarán azért tartóztatta fel a brémai Dietrich Gube hajóját, mert a kalmár nem tudta igazolni az általa szállított hering eredetét.[76] A lovagrendi államban ugyanis előírták, hogy heringet csak pontos származási és előállítási helyét jelölő pecséttel ellátva szabad forgalomba hozni, és tilos régebbi heringet frissként eladni.[77] A sózott halak beáztatását, átmosását az ún. „heringmosók" (*herincwasserce*) végezték, akik a halkereskedelemben az utolsó láncszemet alkották. Ők tették eladhatóvá és fogyasztható állagúvá a sózott heringet, amit azután ők maguk vittek a piacra. A legtöbb Hanza-városban a tényleges halpiacon csak frissen fogott halakat árultak, a sózott, tartósított heringet külön piachelyen értékesítették. A városi szabályozás nem csak a halértékesítés helyszínéről rendelkezett, hanem a piackényszerről (azaz halat kizárólag a piacon, ellenőrzött körülmények között lehetett adni s venni) és a minőségi kategóriák szerinti árakról is. Lübeckben például a piacfelügyelő, az ún. *meystere* ellenőrizte a halkereskedelmet, és állapította meg a minőség alapján az eladási árakat. A piacfelügyelő feladata volt a különböző halászhelyekről származó heringek minőségének, árának megszabása, valamint értékesítési helyük kijelölése. A bornholmi, a német, pomerán vagy rügeni halászvizekről származó hering például minőségben és árban meg sem közelítette a dániai Skåne (Schonen) partjainál fogott heringet, ami a sózott tengeri halak piacán a legmagasabb minőséget jelentette. (Ezt általában a heringes hordókra tett kettős, vagy dupla pecsétekkel jelezték.) A piacfelügyelő kötelessége volt ügyelni arra, hogy ezek a heringek véletlenül se keveredjenek össze.[78] Ezért amikor egy város hatósága az ott feldolgozott heringekkel kapcsolatosan minőségi tanúsítványt állított ki, az áru származási helyével kapcsolatos információkat is megadta. Egy 1362-ből származó levélben például Lübeck arról tájékoztatott, hogy egy 10 Last mennyiséget kitevő heringszállítmányt nem Skåneban, hanem Németországban sózták, azaz a halakat nem a dán, hanem a német partoknál fogták.[79] 1394. január 7-én Rostock magisztrátusa Lübecknek írt levelében azt közölte, hogy négy rostocki kereskedő 5¼ Tonne heringet adott el Lübeckben egy ottani kereskedőnek, de az értékesített hal nem Skåne vizeiből, hanem a rostocki tengerpartról származik, és ott is sózták be.[80] A vásárlók megtévesztésének és a haszon növelésének viszonylag gyakori módja volt, hogy a kereskedők a heringek eredetét (s így minőségét) illetően valótlant állítottak a piacfelügyelőnek. De az is előfordult, hogy a heringes hordóknak csak a tetejére tettek nagyobb méretű halakat, alulra pedig kisebbeket raktak, ám az egész

---

[75] *C. Jahnke*: Das Silber des Meeres i. m. 223.
[76] HUB V. 727. sz.
[77] *Jahnke,C.*: Das Silber des Meeres i. m. 237.
[78] Uo. 222.; *Lampen, A.*: Fischerei und Fischhandel im Mittelalter i. m. 191–197.
[79] HUB V. 58. sz.
[80] HUB V. 143. sz.

hordót olyan áron adták el, mintha teljesen nagy heringekkel töltötték volna meg.[81] A források szerint 1410-ben a németalföldi kereskedők különösen sok csalást kíséreltek meg a kölni halpiacon, mert Köln város tanácsa ez ügyben számos panaszos levelet írt az egyes városok magisztrátusainak. Harderwijk tanácsával azt közölte, hogy az onnan jött kalmárokat azért nem fizették ki, mert csalni próbáltak a sózott heringgel.[82] Válaszlevelében Harderwijk elöljárói ígéretet tettek, hogy a későbbiekben jobban odafigyelnek majd a heringkereskedelem minőségi követelményeire.[83] Köln a Brielle-ből hozott sózott hal minőségét is kifogásolta, s ennek hatására az ottani magisztrátus azt válaszolta, hogy felelősségre vonják a heringek átcsomagolásakor csalókat.[84] A minőséggel kapcsolatos kölni kifogásokra Hága városa határozott elutasítással reagált, s azt állította, hogy az ő polgárai soha semmilyen csalást, megtévesztést sem követtek el a sózott heringgel.[85] Ugyanezt válaszolta Antwerpen is, és hozzátette: szerinte Köln inkább Gent vagy Steenbergen városoknál emeljen kifogást, ne nála.[86]

A Hanza városok közül Wismar, Rostock, Stralsund, Greifswald és Lübeck már 1337-ben egységes mértékegységet vezetett be a hering mérésére, amit 1358-ban a többi vend város is elfogadott, 1392-ben a porosz, 1434-ben pedig a livóniai városok csatlakoztak hozzá. 12 Tonne sózott hering tett ki 1 Lastot (= 1898,4 kg = 12 x 158,2 kg).[87] Az 1 Tonne mennyiséget jelentő hordóba általában 830–840 darab hering fért bele. Egy 1420-ból származó adat szerint stettini kalmároknál hamis Tonne mértéket találtak a Sund-szorosnál: a náluk lévő sózott hering 3 ujjnyival magasabb és 1 ujjnyival szélesebb hordókba volt csomagolva, mint az érvényes ún. rostocki Tonne.[88] Ez azt jelentette, hogy 12 Tonne árában valójában 13 Tonne heringet vásároltak, becsapva ezzel az eladókat. Más esetben az előírtnál kisebb méretű hordók jelentettek gondot, melyeket az általánosan elfogadott hering mértékegységgel, azaz a rostocki Tonne-val egyezőnek igyekeztek beállítani. 1424. július 5-én Köln azt kifogásolta Hollandia grófjánál, hogy a holland kalmárok az előírt hordóméret árában, de annak méreténél kisebb hordókban szállítottak sózott heringet Kölnbe.[89] A gróf felszólítására Brielle városa elküldte saját hering mértékét Kölnbe, hogy leellenőrizzék a heringes hordók méretét.[90] A vita azonban még ezt követően sem jutott nyugvópontra, vagy nagyon hamar megismétlődött a kifogásolt esemény, mert 1428 februárjában Köln ugyanilyen tartalmú panasszal fordult Brielle város tanácsához.[91] 1429. február 14-én a porosz Hanza-városok arról értesítették Lon-

[81] *Lampen, A.*: Fischerei und Fischhandel im Mittelalter i. m. 198–199.
[82] HUB V. 969. sz.
[83] HUB V. 970. sz.
[84] HUB V. 971. sz.
[85] HUB V. 972. sz.
[86] HUB V. 975. sz.
[87] *Witthöft, H.*: Zeichen, Verpacken i. m. 215.; *Wolf, T.*: Massentransport zur See i. m. 230.; *Thorsten Afflerbach*: Der berufliche Alltag eines spätmittelalterlichen Hansekaufmanns. Betrachtungen zur Abwicklung von Handelsgeschäften. (Kieler Werkstücke Reihe A: Beiträge zur schleswig-holsteinischen und skandinavischen Geschichte 7.) Frankfurt am Main 1993. 115.
[88] *Witthöft, H.*: Zeichen, Verpacken i. m. 215.
[89] HUB VI. 557. sz.
[90] HUB VI. 563. sz.
[91] HUB. VI. 714. sz.

don polgármesterét, hogy Angliából az előírásos méretnél kisebb hordókban szállítják a sózott heringet, Poroszországba azonban csak a Hanza-városok által meghatározott méretű hordókban lehet behozni heringet.[92] 1431. július 14-én Danzig Amszterdam magisztrátusánál sérelmezte, hogy a hollandok az elfogadottnál kisebb méretű hordókat használtak a sózott hering szállítására.[93] 1436. március 4-én a porosz városok elbingi gyűlésükön megerősítették korábbi álláspontjukat, hogy Poroszországban be kell tartani a hering Tonne mértéket, az ennél kisebb hordókban sózott halat forgalmazni tilos.[94]

A középkorban a sózott hering mellett az Északi-tengerről származó tőkehal is fontos kereskedelmi árucikket jelentett. A tőkehal kereskedelem központja a Norvégia nyugati partjánál fekvő Bergen városa volt.[95] A tőkehal értéke az egyes halak méretétől függött. A termetesebb, *koningeslobben*-nek nevezett méretűekből 150 darab jelentett egy kereskedelmi forgalomba kerülő egységet, azaz ennyit csomagoltak össze egy tételként. A *gemeine lobben* és *rackvische* néven ismert méretűeket 200–200 darabnyi egységekben forgalmazták. A *lotvische* 300, a *halfwassene* 400, a *kropelinge* 500, a *titlinge* pedig 1000 darabjával került a piacra. Ahogy csökkent a tőkehalak mérete, úgy mérséklődött kereskedelmi áruk is. A tőkehal nagyság és súly szerinti válogatásának normája a késő középkorban alakult ki. Bergenben volt egy hivatalos halmérleg, ezen mérték le a kifogott tőkehalakat. Egy 1477. évi rendelkezés szerint a *koningeslobben* kategóriába tartozó halak átlagos súlya 1538, a *gemeine lobben* 1086, a *rackvische* 814, a *lotvische* 633, a *halfwassene* 509, a *kropelinge* 407, a *titlinge* pedig 244 grammot nyomott.[96] A bergeni piacra kerülő áruk minőségét, így azt is, hogy egy-egy hordóba valóban a mondott nagyság- és súly szerint rakják a tőkehalat, maga a norvég korona garantálta. VII. Magnus király 1330. december 12-én kiadott oklevelében például súlyos pénzbírságot és a hamis áruk elkobzását rendelte el. Így például ha a posztó esetében a mérete nem annyi volt, mint ahogyan az eladó állította, ha a bort, viaszt, mézet, mandulát stb. egyéb anyagokkal keverték, vagy ha az eladásra kínált tőkehal nem abba a kategóriába tartozott, mint amilyennek mondták.[97]

A tőkehal és heringfeldolgozás melléktermeke a halmájból főzött halolaj volt, ami *sagimen* vagy *heringsmer* néven már korán, s viszonylag gyakran felbukkant a középkori kiváltságlevelekben vagy vámtételek között.[98] Bergenből három különböző minőségű halolaj került forgalomba: a legjobb minőséget (s legmagasabb árat) jelentő világos, sárgás színű, a világosbarna és a barna olaj. Nem túl gyakran, de előfordulhatott, hogy az eladó megtévesztette a vevőt, és

---

[92] HUB VI. 776. sz.
[93] HUB VI. 951. sz.
[94] ASP II. 10. sz.
[95] *Pósán L.*: Skandinávia a középkorban i. m. 128.
[96] *Lampen, A.*: Fischerei und Fischhandel im Mittelalter i. m. 144.
[97] HUB II. 496. sz.
[98] L. pl. HUB I. 993. sz. (Magnus svéd király 1285. évi kiváltságlevele a Hanzának); HUB I. 357. sz. (Albrecht szász herceg 1248. évi vámrendelete); HUB I. 436. sz. (Margit flandriai grófnő vámrendelete 1252-ben); HUB II. 154.sz. (Brügge város 1309. évi rendelkezése a német kereskedőkre vonatkozóan)

gyengébb minőségű halolajat jobb állagúként értékesített.[99] Egy 1372. március elején íródott levél szerint egy thorni kereskedő rossz minőségű halolajat vett Danzigban, de erről nem tudott (azaz az eladók megtévesztették), és abban a hiszemben, hogy jó minőségű halolajat vett, Glogauban ezt ilyen áron is akarta eladni. Az ottani városi hatóság azonban észrevette, hogy a mondotthoz képest gyengébb minőségű áruról volt szó, és csalásért 4 márka bírsággal sújtotta a thorni kalmárt.[100] Ahogyan a sózott halnál, úgy a halolaj esetében is a gyártási hely, az előállító város önmagában egyfajta minőséget jelentett. A jobb minőségű halolajat előállítók igyekeztek saját termékeiket egyértelműen megkülönböztetni másokétól. A források alapján úgy tűnik, hogy az észak német területeken Hildesheimben széles körben elismert, jó terméket állítottak elő, ezért előfordult, hogy egyes kereskedők hildesheimi olajként próbálták eladni árujukat. 1375. december 31-én Hildesheim város tanácsa írásban erősítette meg, hogy a Heinrich Vloghel által Lübeckbe, Hamburgba és Lüneburgba szállított olaj valóban náluk készült, s nem Braunschweigben.[101] Egy évvel később ugyanilyen igazolást kapott Cord van Equard is.[102]

A középkorban a sört is az élelmiszerek, napi szükségleti cikkek között tartották számon. Az étrend nélkülözhetetlen részét alkotta. A Hanza kereskedelem által átfogott északi térség nagy részén a sör–kenyér–kása (Bier–Brot–Brei) jelentette a főétkezések legfontosabb összetevőit.[103] A sör „hétköznapiságát" az ára mellett döntően az biztosította, hogy a malátát és a komlót bográcsban, üstben megfőzve, otthoni körülmények között, házilag is elő lehetett állítani, így általános volt a házi sörfőzés. Az üzleti érdekű, értékesítési célú sörfőzést, annak minőségét a városi hatóságok szabályozták és ellenőrizték. Az 1394. évi königsbergi sörfőzési szabályzat, valamint az 1400-ban született kút- és vízhasználati rendelkezések tiltották a tárolóedények, hordók, főzőüstök tisztítását a Pregel-folyónál. Sörfőzéshez és az ahhoz szükséges eszközök tisztításához csak tiszta kútvizet lehetett használni.[104] A Német Lovagrend államában csak német módra főzött sört engedélyeztek, azaz olyat, amelyikhez komlót is használtak. 1464-től azok, akik nem így készítették a sört, büntetést fizettek.[105] A főzőüstök állapotát, a főzött sör minőségét és árát a városi magisztrátusok ellenőrizték. Az értékesítésre, eladásra szánt sörök magasabb alkoholtartalmú, erősebb italok voltak, mint a házilag készítettek, s ebből következően tovább eltarthatóak. A forrásokban ezeket általában hordós, míg a gyengébb, otthon főzött, napi fogyasztásra készítetteket kannás sörnek hívták. Az elnevezés abból származott, hogy a nagykereskedelmi forgalomba került söröket csak lezártan, hordókban adták-vették, míg a kiskereskedelemben az eseti fogyasztáshoz igazodva kisebb mértékeket alkalmaztak. V. Håkon norvég király 1302. február 9-i

---

[99] *Lampen, A.*: Fischerei und Fischhandel im Mittelalter i. m. 144.

[100] HUB V. 413. sz.

[101] HUB IV. 524. sz.

[102] HUB IV. 531. sz.

[103] *Montanari, M.*: Éhség és bőség i. m. 146.; *Hoffmann Tamás*: Európai parasztok. Életmódjuk története II. Az étel és az ital. Bp. 2001. 206.

[104] *Gause, F.*: Die Geschichte der Stadt Königsberg i. m. 147.

[105] *Hoffmann T.*: Európai parasztok II. i. m. 328.

rendelkezése például egyértelműen ezt tükrözte: a piacon vagy vásáron sört csak lezárt és lebélyegzett hordókban volt szabad értékesíteni, korsóval, kannával vagy egyéb edényekkel nem.[106] A sör erőssége a vízhez adott maláta mennyiségétől függött. Braunschweigben például 1 liter sör csak 0,4 liter malátát tartalmazott, így erősség szempontjából a Hanza-városok sörei között az utolsó helyek egyikén állt. Az egyes észak német és porosz városokban főzött sörök fajtája sok szempontból különbözött egymástól: milyen volt a víz–maláta aránya, milyen mértékben tettek hozzá komlót, levegőn szárított, vagy pörkölt, ún. „vörös" árpából főzték-e, búza-. árpa- vagy zabmalátát használtak-e hozzá, s végül, hogy milyen lett az ital alkoholtartalma. Búzasört például a Hanza térségben hosszú ideig egyedül Hamburgban főztek. A középkori Poroszországban Danzig volt a legjelentősebb sörfőző város. 1416-ban 2296 adófizető polgára közül 383 tartozott a sörfőzők közé, és a 14. század közepén már saját vallási korporációt is alapítottak.[107]

A nagykereskedelmi forgalomba került sör árát hordónkénti egységekben határozták meg, ezért az egyes tartományurak, fejedelmek uralmi területeiken csak az általuk megszabott mértékeket engedélyezték. Így a helyi mértékeket kellett használni a Hanza-városokból szállított sör esetében is, azaz a kereskedőknek az eladás helyén ottani söröshordókat kellett beszerezni. 1269. június 26-án például Erik Glipping dán király úgy rendelkezett, hogy ha a sört nem a dán mérték szerint kínálják eladásra, azt hamis mértékegységnek kell tekinteni, aminek a büntetése 1 ör.[108] 1282. március 3-án Roskilde püspöke, Ingwar Kopenhágában meghatározta a kereskedelemben használatos mértékeket, súlyokat, s különösen a német sör mérésére szolgáló hiteles pintet.[109] A sózott heringhez hasonlóan a Hanza kereskedelemben a 15. századra kialakult egy széles körben elfogadott s alkalmazott űrtartalmú hordó. Ezt egy 1408. augusztus 5-án kelt levél is bizonyítja, amelyben Lüneburg városa emlékeztette Einbeck magisztrátusát a söröshordók elfogadott méretére.[110] Egy másik levélben Lüneburg azt írta Hildesheim tanácsának, hogy a hildesheimi kereskedők a saját városukban készített sört akadálytalanul hozhatják Lüneburgba árulni, de einbecki sört nem, mert az ottani hordók nem felelnek meg az általánosan használt mértéknek. Ha valaki ennek ellenére mégis einbecki sört akarna Lüneburgban értékesíteni, attól elkobozzák áruját.[111] A kereskedelmi gyakorlatban a sörrel leginkább úgy követtek el visszaélést, hogy a lezárt és lebélyegzett hordók tartalmát másnak mondták, mint ami valójában volt. A gyenge braunschweigi sört például wismari vagy hamburgi sörnek állították be. A Hanza térségben főzött számos sör közül ugyanis leggyakrabban ezek szerepel-

---

[106] HUB II. 15. sz.

[107] *Christine von Blanckenburg*: Die Hanse und ihr Bier. Brauwesen und Bierhandel im hansischen Verkehrsgebiet. (Quellen und Darstellungen zur hansischen Geschichte NF. 51.) Köln–Weimar–Wien 2001. 126., 168–180.; *Janusz Tandecki*: Genossenschaftliche Strukturen in der Hanse. In: Genossenschaftliche Strukturen in der Hanse. Hg. Nils Jörn, Detlef Kattinger, Horst Wernicke. (Quellen und Darstellungen zur hansische Geschichte) Köln–Weimar–Wien 1999. 231.

[108] HUB I. 1367. sz.

[109] HUB I. 1368. sz.

[110] HUB V. 845. sz.

[111] HUB V. 846. sz.

tek a távolsági kereskedelem árucikkei között, mert viszonylag magas alkoholtartalmuk, jó minőségük miatt tovább eltarthatóak, s így messzebbre szállíthatóak voltak. A danzigi sörfőzők 1378. évi megmozdulásukon például a nagy mennyiségű wismari sör importja ellen tiltakoztak. A 15. században Wismar város sörfőzése mintegy hétszerese volt saját szükségleteinek, azaz lényegében exportra termelt.[112] Egy 1393. évi oklevél szerint a flandriai Sluys-ba Wismarból szállították a sört.[113] Ugyanide 1401-ben Hamburgból hoztak sört.[114] 1418-ban egy hamburgi hajó 338 Tonne sört vitt Flandriába.[115]

A sörhöz hasonlóan a kereskedelmi forgalomba került boroknál is előfordultak csalások, leginkább olyanok, amikor a lezárt hordókban lévő bort a valóságosnál jobb minőségűnek mondták. A livóniai városok 1405. március 29-én kelt levelükben egyértelműen leszögezték, hogy büntetik a borhamisítást és a hamis borral történő kereskedést.[116] A városi piacokon kínált bor minőségét szerte Európában a városi hatóságok ellenőrizték.[117] Erre nem csak az esetleges visszaélések miatt volt szükség, hanem azért is, mert a középkorban még nem ismerték a hordók kén-dioxiddal történő kezelését, amely az ecetsavat termelő baktériumokkal szembeni védelmet szolgálta, ezért a bor megsavanyodását nem tudták megakadályozni. Emiatt a bor általában nem volt sokáig eltartható. Legfeljebb az alacsony tárolási hőmérséklet, illetve a magasabb alkoholtartalom mérsékelhette ezt a folyamatot, mert mindkét körülmény lassította az *Acetobacter acetin* baktériumok szaporodását. Mivel a korban alacsony tárolási hőmérsékletet nem tudtak biztosítani, a távolsági kereskedelem árucikkei között csak a nagyobb cukorfokú szőlőből készült, magasabb alkoholtartalmú borok jöhettek szóba. A Hanza piacain az édes és erős mediterrán borok álltak az első helyen (ide sorolták a magyar bort is), a második helyen a rajnaiak, míg a francia borok — köztük a bordeaux-i — csupán hétköznapi italoknak számítottak.[118] (Egy 1417. február 17-én kelt levél például La Rochelle-ből bort szállító hamburgi hajóról szólt.[119]) Az ezeknél is gyengébb minőségű, sokkal alacsonyabb alkoholtartalmú, olcsóbb borok igen hamar megsavanyodtak, ezért gyakran fűszerekkel, különböző adalékanyagokkal (zsályával, ürömmel, édesköménnyel, ánizzsal stb.) vagy mézzel igyekeztek fogyaszthatóvá tenni.[120] A montpellier-i egyetemen oktató 13. századi neves orvos, Arnaldus Villanovanus *Liber de vinis* című könyve például számos receptet tartalmazott a kellemetlen szagú, gyenge színű és erejüket vesztett borok feljavítására.[121] A Hanza kereskedelemben for-

---

[112] *Blanckenburg, C. von*: Die Hanse und ihr Bier i. m. 125., 224–227.
[113] HUB V. 130. sz.
[114] HUB V. 504. sz.
[115] HUB VI. 164. sz.
[116] HUB V. 658. sz.
[117] *Sz. Jónás I.*: A „vízi kereskedők" i. m. 352.
[118] *Hugh Johnson*: A bor története. Bp. 2005. 25., 67., 84.
[119] HUB VI. 109. sz.
[120] *Hoffmann T.*: Európai parasztok II. i. m. 323.
[121] *Johnson, H.*: A bor története i. m. 67–68.; *Benedek István*: Hügieia. Az európai orvostudomány története. Bp. 1990. 98.

galomba kerülő boroknál ezekre a körülményekre a vevőknek és eladóknak egyaránt figyelemmel kellett lennie.

Az élelmiszerek, létfenntartási cikkek mellett, a vámkönyvek tanúsága szerint, a Hanza kereskedelembe került, több mint 150 féle árucikk közül a legnagyobb forgalmat a német kalmárok az Északnyugat-Európából behozott posztóval bonyolították le. Az 1368–69. évi lübecki, hamburgi, schoneni és oldesloei adatok alapján ez a teljes kereskedelmi forgalomnak 28,96%-át, azaz közel egyharmadát tette ki.[122] Ekkora mennyiség esetén szükségszerűen jelentkeztek minőségi problémák, kifogások. 1350-ben például, azt követően, hogy panaszaik nyomán Brabant hercege úgy rendelkezett, hogy tartományában egységesen a leuveni posztó minősége és mérete alapján szabad csak posztót készíteni, a porosz városok a leuveni posztó szigorúbb minőségi ellenőrzéséről döntöttek.[123] 1392-ben egységesen szabályozták a flamand posztó értékesítését Poroszországban, s további intézkedésekről döntöttek a textiláruk minőségének biztosítása tárgyában. Megtiltották, hogy Holland, Zeeland, Brabant vagy Flandria területéről negyed, fél vagy egész vég szöveteket hozzanak be akkor, ha a textiliák nem az előírt mennyiségű szálból állnak.[124] De még így sem sikerült elejét venni a kifogásoknak, problémáknak. 1401. június 18-án a Hanza városok lübecki gyűlésén például számos panasz fogalmazódott meg a rövid flandriai posztó miatt.[125] De a novgorodi orosz kereskedők is sérelmezték, hogy Flandriából újabban csak rövid posztókat szállítottak, és a korábbi hosszúságú s méretű posztókat követelték vissza.[126] Egy 1402. március 8-án kelt levél, amelyben a porosz városok arra hívták fel Lübeck város tanácsának figyelmét, hogy alaposan ellenőrizzék az angol posztók méretét, arra enged következtetni, hogy a flandriai posztó mellett az Angliában gyártottakkal kapcsolatosan is merültek fel minőségi kifogások.[127] 1422. január 15-én a Hanza novgorodi kontorja arról panaszkodott Reval magisztrátusának, hogy az előírásszerű 50 rőf hosszúságú posztók helyett Novgorodba csak 42–44 rőfnyiek érkeztek.[128] A porosz városok 1425. évi marienburgi gyűlésén például a danzigi Johann Hamer azt panaszolta, hogy minden vég leuveni posztó túl rövid és nem a megfelelő hosszúságú („*czu kortcz seyn und nicht ire rechte vulkomen lenghe halden*").[129] 1438. április 5-én kelt levelükben a porosz városok azt sérelmezték, hogy a lengyel kalmárok nem megfelelő méretű szöveteket hoztak eladni Poroszországba.[130] A Hanza városok 1354. és 1355. évi határozatai — szélesebb körű kereskedelempolitikai érdekeket szem előtt tartva — 10 lübecki márka büntetés terhe mellett megtiltották kereskedőiknek, hogy lepecsételetlen vagy vágott posztót hozzanak elad-

---

[122] *Fekete László*: A kelet-nyugati kereskedelem struktúrája Európa északi felén a 14. század utolsó évtizedeiben. Történelmi Szemle (1986: 3–4. sz.) 463.

[123] HUB III. 677. sz.

[124] HUB V. 73. sz.

[125] HUB V. 496. sz.

[126] HUB V. 498. sz.

[127] HUB V. 521. sz.

[128] HUB VI. 413. sz.

[129] ASP I. 337., 338. sz.

[130] ASP II. 37. sz.

ni Novgorodba.[131] Egy-egy végen általában több ólombélyeg is függött, mert a középkorban nem csak a kész posztót látták el pecséttel, hanem az előállítás során a nyers, a festett, rámázott árut is bélyegezték, azaz a posztókészítésben többszöri, gyártásközi minőség-ellenőrzés létezett. Több céhbeli vagy városi tanácsbéli ellenőr, de arra is volt példa, hogy fejedelmi biztos is felülvizsgálta s láttamozta a végeket. A 13. század végétől, a 14. század elejétől az európai kereskedelmi forgalomba került posztók esetében már általánosnak volt mondható a származást és minőséget igazoló plombázás, megpecsételés.[132] Többnyire ezek alapján vetették ki a szövetekre a vámot is. Az angliai vámkönyvekben például gyakran minőség szerint jegyezték fel a Hanza kereskedők által vásárolt posztót, és különbséget tettek vékony illetve vastag szövet között (*panni crinibus, panni de burello*).[133] A gyapjúszövet minőségét alapvetően a nyírás milyensége határozta meg: a félkész szövetet kártolással bolyhossá tették, majd a bolyhokat megnyírták, s így alakították ki a megfelelően puha tapintású szövetfelületet. Ez a munkafolyamat igen nagy odafigyelést, precizitást igényelt. A legjobb minőségű posztókat kétszer, sőt olykor háromszor is kibolyhozták, majd megnyírták.[134] A Hanza brüggei kereskedelmi képviselete 1406. június 5-én még az eladásra szánt posztók hajtogatási módjáról is rendelkezett.[135] Egy 1423-ból származó levél szerint a posztón kívül más textiláruk minőségével kapcsolatban is merültek fel kifogások: a Bergenben tartózkodó angol kereskedők Göttingen magisztrátusának írott levelükben tették szóvá az onnan származó lenvászon minőségét.[136]

A Hanza kereskedelem árucikkei között kiemelt jelentősége volt a viasznak is, melynek nagy része az orosz területekről, Rjazany vidékéről, Litvániából, Livóniából, Poroszországból és Lengyelországból származott.[137] A livóniai Hanza-városok közül különösen Reval (ma Tallin) és Riga bonyolított le nagy forgalmat. Rigai források szerint 1286 és 1352 között a feljegyzett 2000 kereskedelmi ügyletből 428 (21,4%) viasszal volt kapcsolatos. A viasz ugyanis a középkori Európa egyik legkeresettebb termékének számított; gyertyát készítettek belőle (döntően egyházi célokra), de az oklevelek lepecsételéséhez, üvegek lezárására, sőt írótáblák készítésére is viaszt használtak.[138] A nagy kereslet miatt a viaszt már az előállító területeken is nagy mennyiségben s gyakran hamisították faggyúval, vajjal, gyantával, borsóliszttel, homokkal, téglaporral.[139] A ha-

---

[131] HUB III. 321., 564., 596., 597. sz.

[132] *Endrei W.*: Patyolat és posztó i. m. 56–57.; *Miskolczy István*: A középkori kereskedelem története. Máriabesnyő–Gödöllő 2008. 26.

[133] *K. Kunze*: Hanseakten aus England von 1275 bis 1412. Halle 1891. 11., 12., 319., 350., 355. sz.

[134] *Spufford, P.*: Hatalom és haszon i. m. 245.; *Endrei W.*: Patyolat és posztó i. m. 26.; *Szende László*: Műhelyek, mesterségek a késő középkori és kora újkori Magyarországon. In: A magyar kézművesipar története. Szerk. Szulovszky János. Bp. 2005. 161.

[135] HUB V. 722. sz.

[136] HUB VI. 533. sz.

[137] *Wilhelm Stieda*: Revaler Zollbücher und -quittungen des 14. Jahrhunderts. Halle 1887. 112–114.; *Konrad Bahr*: Handel und Verkehr der deutschen Hanse in Flandern während des 14. Jahrhunderts. Leipzig 1911. 131.

[138] *Johannes Otto Hüsing*: Honig, Wachs und Bienengift. Wittenberg 1956. 38.

[139] HUB III. 586. sz.

misított áruk kiszűrésére és a viaszkereskedelem ellenőrzésére a Hanza-városok külön hivatalt (*wraker* vagy *wasvinders*) hoztak létre.[140] De ezeknek a hivataloknak a felállításával sem sikerült mindig meghiúsítani a hamisított s rossz minőségű viasz forgalomba kerülését. A Hanza brüggei kontorjának (kereskedelmi képviseletének) 1398-ban Revalba küldött levele szerint ugyanis a francia és burgund kereskedők panaszt tettek a kontor elöljárójánál a livóniai város (azaz Reval) pecsétjével hitelesített viasz hitvány minősége miatt.[141] Ha lett is esetleg valamilyen foganatja ennek a kérésnek, az biztosan nem tartott sokáig, mert a brüggei kontor elöljárói 1416. február 23-án írt levelükben arra kérték Reval magisztrátusát, hogy kereskedőik alaposabban vizsgálják meg Novgorodban az ottani kalmároktól vásárolt viaszt.[142] Lübeck tanácsának 1416. szeptember 7-én írott levele arról tanúskodik, hogy a helyzet a brüggei kontor levele ellenére sem változott: a lübecki magisztrátus panasszal élt, hogy a kereskedői által Revalban vásárolt viaszhoz homokot is kevertek volna.[143] A felvásárló helyeken összegyűjtött viaszt ugyanis általában megolvasztották és tömbökbe öntötték. A viaszolvasztás és öntés fontosságát a porosz városok 1448. november 15-i elbingi gyűlésén elfogadott határozata is bizonyítja, hiszen a felvásárolt áruk közül már ekkor ki lehetett szűrni az egyéb anyagokkal kevert s hamisított viaszt.[144] A meghatározott nagyságú formába öntött viasztömbökbe konkrét tulajdonosa pecsétje mellett annak a városnak a jelét nyomták, ahol a viaszt olvasztották és öntötték. A Hanza kereskedelemben a viasz minőségéért az exportáló város hatóságai feleltek.[145] Egy 1371. február 24-i levél tanúsága szerint például a brüggei Hanza kontor lepecsételetlen, azaz eredetigazolás nélküli viaszt foglalt le.[146] 1436. július 9-én például Danzig magisztrátusa levelet írt Vilniusba, az ottani német kereskedelmi képviselethez, hogy 2,5 Schiffspfund Litvániából származó viasz minőségével kapcsolatban panasz merült fel a brüggei értékesítésben részt vevő Hanza kereskedők részéről.[147] (1 Schiffspfund = 136,08 kg; 12 tömbnyi viasz tett ki 1 Schiffspfundot)[148]

A Hanza oklevelekben szórványosan egyéb árucikkekkel történt visszaélésekről, csalásokról is olvashatunk. Riga városa például 1408. március 26-án panasszal élt Hinrich Hatnicke danzigi kereskedővel szemben, akit azzal vádolt, hogy hamis szőrmével üzletelt.[149] Ez azt jelentette, hogy egy-egy becsomagolt bálánál csak kívül voltak jó minőségű, drága prémek, belülre, ahol a bála esetleges megbontásakor sem látszottak, olcsóbb szőrméket csomagoltak. De még a nagyon értékes prémű állatok szőrméi között is lehettek minőségi foko-

---

[140] Vö. pl. HUB III. 497., 588., 589., 590. sz; HUB IV. 377., 390. sz.; Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch. Bde. I–XI. Hgg. Friedrich Georg Bunge, Hermann Hildebrand, Philipp Schwartz. Riga 1852–1905. (a továbbiakban: LUB) itt: LUB VI. 2925. sz.

[141] LUB IV. 1481. sz.

[142] LUB V,1. 2459. sz.

[143] LUB V,1. 2513. sz.

[144] ASP III. 85. sz.

[145] *Böhnke, W.*: Der Binnenhandel des Deutschen Ordens i. m. 82.

[146] HUB IV, 377. sz.

[147] HUB VII.1. 208. sz.

[148] *Witthöft, H.*: Zeichen, Verpackung i. m. 208., 213.

[149] HUB V 832. sz.

zatok, ami természetesen tükröződött az árakban. Hermann Vogel, a Német Lovagrend königsbergi fősáfárja 1438. szeptember 2-án azt írta Reval város magisztrátusának, hogy Heinrich Wattenscede revali kereskedőnek 350 márkát adott, aki ezért az összegért cobolyprémet szállít a Rendnek Novgordból. Az árut a következő megosztásban kérte: 300 márkáért a piacon kapható szokásos szőrméket vegye meg, 50 márkáért azonban a különlegesen jó minőségű prémeket kell szereznie, a legjobbakat, amit csak kapni lehet Novgorodban.[150]

1417. január 7-én Dorpat város tanácsa arról tájékoztatta Reval magisztrátusát, hogy Revalból hamis vasat szállítottak eladási célból Dorpatba. Azt állították az áruról, hogy svéd vas (ún. *osemund*), de valójában csak hitvány minőségű, más vas volt. Dorpat arra kérte Revalt, hogy vizsgája ki az ügyet, és a csaló kereskedőket vonja felelősségre.[151] A jó minőségű svéd vas iránti nagy kereslet és magas ár csábított alkalomadtán egy-egy kereskedőt a csalásra.[152] A kereskedelmi forgalomba került réz esetében is lehettek minőségi különbségek, mert egy 1436. március 9-i feljegyzés szerint Warmbolt von Stenre a danzigi törvényszék előtt elismerte, hogy Hinrich Heyce-től ½ Last jó minőségű svéd rezet vásárolt hitelre.[153]

Végül még egy, a témához tartozó, ám mégsem a szó szoros értelmében vett árucikkről kell szólnunk, ami a középkori kereskedelemben már nélkülözhetetlen szerepet játszott: a pénzről. Nem csak a különböző termékeket, árukat hamisították, vagy követtek el velük csalást, hanem gyakran magát a pénzt is. A pénzt éppen az tette pénzzé, értékmérővé, hogy a pénzkibocsátó szavatolta, illetve meghatározta a nemesfémből kivert pénzérmék törvényes súlyát és finomságát, névértékét, vásárlóértékét, végső soron a gazdaságban betöltött szerepét. A pénzkibocsátás, pénzverés így az uralkodók, fejedelmek, tartományurak „hatalmának teljességét", a szuverén hatalmat alkotó jogok között szerepelt.[154] Ebből következően a pénzhamisítás főbenjáró bűnnek minősült és a mindenkori territoriális hatalomgyakorló bírói illetékessége alá tartozott. 1344. április 22-én kelt levelében például III. Edward angol király megerősítette, hogy azokért az árukért, amit Hildebrand Beresward német kereskedő hozott eladni Angliába, két angol kalmár hamis pénzzel fizetett, ezért ígéretet tett a bűnösök felelősségre vonására.[155] Egy évvel korábban, 1343. szeptember 10-én III. Edward levélben kérte Gent, Brügge és Ypern városok hatóságait, hogy büntessék meg Konrad Brakels német kalmárt, aki adóslevelet hamisított Tidemann Limberg nevére.[156] A középkori Poroszországban egyedül a Német Lovagrend verhetett pénzt,[157] így a pénzhamisítással kapcsolatos ügyeket mindig neki kellett jelenteni, és ezekben ő járt el. A *Liber Scabinorum Veteris*

---

150 HUB VII. 1. 383. sz.

151 LUB V.1. 2535. sz.

152 A keresletre vonatkozóan vö. pl. HUB VII, 1. 101. sz. (1435. május 20.); HUB VII, 1. 15. sz. (1434. március 25.)

153 HUB VII.1. 177. sz.

154 *Pósán László*: A Német Lovagrend pénzügypolitikája. Debrecen 2000. 7.

155 HUB III. 27. sz.

156 HUB III. 14. sz.

157 PUB I.1. 105. sz.

Civitatis Torunensis feljegyzései szerint például 1449-ben egy bizonyos Niclos nevű ember börtönbe került, mert hamis pénzzel fizetett.[158] 1448. augusztus 18-án a porosz városok arról panaszkodtak a nagymesternél, hogy hamis pénzek kerültek forgalomba.[159] Abban az esetben viszont, amikor a porosz piacokon, vásárokon nem az ország törvényes fizetőeszközének, hanem idegen pénzeknek a hamisítványai bukkantak fel, már nem a Német Lovagrend járt el, hanem az adott város hatósága volt illetékes. Az ilyen pénzhamisítás Poroszországban nem sértett tartományúri jogokat, a többi csalással s hamisítással azonos elbírálás alá esett. Amikor például 1442. február 17-én Wilhelm von Eppingen thorni hauskomtur a helyi pénzforgalom szokásos ellenőrzése során hamis lengyel pénzekre bukkant, az ügyet átadta a városi magisztrátusnak.[160]

THE QUALITY OF COMMODITIES AND CUSTOMER PROTECTION ON THE HANSEATIC MARKETS

by László Pósán

(Summary)

The study deals with the quality of the commodities which feature most frequently in the medieval Hanseatic trade, as well as with the selling practices, trickeries, customers' complaints and official inquiries which turn up in the sources with regard to it. It also pays attention to the market of foodstuffs, the prescriptions regulating the commodities put into circulation, the misuses concerning the quality or quantity of salt as the most important preservative, and deals at lenght with salted fish, which played an outstanding role in contemporary alimentation. It describes the cheating practices, misuses and quality problems emerging in the course of putting salted herring to the market, and also the working order and controlling prescriptions of the fish markets. Since in the middle ages beer and wine were likewise regarded as foodstuff, the author also speaks about problems of quality and customer protection with regard to them. The commerce of cloth played an outstanding role in terms of quantity in the North-European trade in general, and generated frequent abuses on the sellers' part and complaints with regard to quality and measures on the purchasers' part. A much desired commodity was wax, which was consequently frequently forged according to our sources. The study ends with cases of misuse concerning other commodities (fur, iron, copper), and of counterfeiting coins.

---

158 Liber Scabinorum Veteris Civitatis Torunensis i. m. 1294.sz.

159 ASP III. 475. sz.

160 *Jürgen Sarnowsky*: Die Wirtschaftsführung des Deutschen Ordens in Preußen (1382–1454). Köln 1993. 140.

Skorka Renáta

AZ ALAPÍTÓ, A COPFOS ÉS A HARMADIK

(A Regesta Habsburgica újabb kötetének margójára)

A Habsburg-házból származó osztrák hercegek és grófok által kiadott oklevelek összegyűjtését, kivonatuk okmánytárba rendezését a 19. század végén Oswald Redlich osztrák levéltáros-történész kezdeményezte. Redlich és Harold Steinacker együttműködése nyomán 1905-ben jelent meg a középkori forrásanyagra koncentráló vállalkozás első, az 1281-ig kiadott oklevelek regesztáit közlő kötete. 1924-ben Lothar Grossnak köszönhetően napvilágot látott a sorozat második okmánytára, mely Szép Frigyes 1314–1330 között keletkezett, vagyis német királyként jegyzett okleveleinek kivonatait tartalmazza. A huszadik század első feléhez köthető a máig csonkán maradt, harmadik kötet első része, melyben Steinacker az 1281–1298 közötti időszak, vagyis az I. Albert által német királlyá választásáig kiadott oklevelek regesztáit gyűjtötte egybe. Ezt követően a Regesta Habsburgica munkálatai, noha a vállalkozást időközben felkarolta az Institut für Österreichische Geschichtsforschung (IOeG), félbeszakadtak, s a sorozat következő kötete valamivel több, mint hetven esztendőt váratott magára. A 2007-ben megjelent okmánytár nem törekszik a sorozatban keletkezett hiátus (1298–1314 közötti időszak) pótlására, sőt inkább újabbat (1331–1364 közötti évek) teremt, hiszen szakítva a 14. század első felével, az ötödiknek nevezett kötet eddig elkészült részei Christian Lackner vezetésével az 1365–1375 közötti forrásokat tárják fel.

Korántsem a legdicsőségesebb korszak okmányai ezek, hiszen a dinasztia lendülete, mely a családot majd egy évszázaddal korábban Európa politikai nagyszínpadára repítette, ekkorra megbicsaklott, s az elkövetkezendő évtizedek hatalmi válsága, anyagi nehézsége mellékszerepekbe kényszerítette a Habsburg hercegeket. A kormányzás terhét 1365 júliusában két gyermekkorú herceg, III. Albert és III. Lipót örökölte meg huszonhat évesen elhunyt bátyjuktól. A hatalmat kezdetben egymás között megosztó fivérek helyzetét elődjük, IV. Rudolf hagyatéka nem könnyítette meg. A birodalmi ékszerek szakasztott másában szívesen tetszelgő báty gőgösen céltudatos, szerfelett gátlástalan, de meglepően eredményes uralma árnyékként szürkítette be öccsei országlását. Rudolf hét esztendőnyi kormányzásának köszönhető a bécsi egyetem létrejötte, a Szt. István székesegyház kiépítésének megkezdése és egy a Habsburgok politikai programját megalapozó illetve összegző, hét hamis oklevelet magába foglaló kiváltságlevél. Örökösei számára Rudolf hagyatéka mindenekelőtt visszafizetendő kölcsönök, kiváltandó zálogszerződések, rendezendő adósságlevelek s lezárat-

lan háború formájában vált valósággá, legalábbis a Regesta Habsburgica V. kötetének első részében olvasható okmányok erről tanúskodnak.

Akad ugyanakkor a kérdéses forrásanyagban egy a Magyar Királyságot is lényegileg érintő okirat, még pedig az osztrák hercegek és a Luxemburg-dinasztia között 1366. március 26-án Prágában kötött kölcsönös örökösödési szerződés. Ebben a szerződő felek örökös nélküli haláluk esetén a másikra hagyják valamennyi már kezükön lévő illetve jövőben megszerzendő birtokukat. Ez utóbbiak közül a Magyar Királysággal kivételt tesznek s kikötik, hogy akire Lajos magyar király országát örökségként bízza, azt a szerződés erejénél fogva a Magyar Királyság jogos örököseként fogadják el.[1] A kötet munkálataiért felelő Christian Lackner a szóban forgó prágai paktummal kapcsolatban felhívja a figyelmet arra, hogy az szinte szó szerint megegyezik a két esztendővel korábbi brünni örökösödési szerződés szövegével, azzal a különbséggel, hogy abból a Magyar Királyságra vonatkozó rész hiányzik.[2] Lackner észrevétele valójában igaz, ami már csak azért is figyelemre méltó, mivel a brünni béke megkötésénél I. (Nagy) Lajos magyar király jelen volt, a prágai szerződés létrejöttekor azonban nem. Miért nem szerepel tehát a Magyarországra vonatkozó kitétel, abban a szerződésben, amelyet a magyar király jelenlétében kötöttek? Megjegyzendő ugyanakkor, hogy bár a fenti passzus valóban nem található meg a brünni szerződésben, a magyar uralkodó és családja mégis feltűnik a szövegben. Az 1364. évi kölcsönös örökösödési szerződésben ugyanis a Habsburgok valamennyi jelenlegi és jövőbeni birtokukat maguk és Lajos magyar király, Erzsébet anyakirályné illetve a néhai István herceg lánya, Erzsébet örökösök nélküli halála esetén biztosítják a Luxemburgoknak.[3] Az idézett sorok az osztrák kutatást arra ösztönözték, hogy a magyar és az osztrák fél között egy forrásokkal nem igazolható, 1364 előtt megkötött kölcsönös örökösödési szerződést feltételezzen, amelyet kiegészítve a brünni Habsburg–Luxemburg megállapodással elfogadottá vált az osztrák történetírásban az a nézet, miszerint 1364-ben a három dinasztia lényegében eldöntötte, hogy országaik egy napon egyetlen kézben egyesülnek majd.[4] A feltevés igazságát — még mindig az osztrák álláspont szerint —

---

[1] Wir auf beeden theilen wissentlich vorbehabt und ausgenommen umb die lande, die uns kunfftiglich angefallen moechten das koenigreich zu Hungern mit solchem unterscheid, ob [...] Herr Ludwig iezund koenig zu Hungern dasselbe sein koenigreich keinem unter uns machen und geben wollte, dass er das wohl aufnemem mag in solcher maasse, dass es demselben dem es also gegeben und gefügt wird, und desselben rechten erbe bleibe – Codex Diplomaticus et epistolaris Moraviae I–XV. Hrsg. Antonín Boček, Josef Chytil, Peter von Chlumecký, Vincenc Brandl, Berthold Bretholz. Olmütz-Brünn, 1835–1903. (a továbbiakban: CDM) IX. 328. – A szerző kutatásait a Bolyai János Kutatási Ösztöndíjpályázat (BO/00099/12/2) támogatja.

[2] Regesta Habsburgica – V. Abteilung: Die Regesten der Herzoge von Österreich (1365–1395), 1. Teilband (1365–1370). Bearb. von Christian Lackner, Claudia Feller. Wien, München 2007. 63.

[3] daz Wir und der durchluchstig fürste, her Ludweig Kunig zu Ungern, unser lieber pruder, und die hochgeborn frawe Kunigin Elspet sein muter und die hochgeborn Elspet, weilent herzog Stephans von Ungern, seines bruder tochter, unser liebe swester abgiengen und verfuren an eleich leiberben [...] alle unser erbleiche furstentume, lant und herscheffte, vesten und stetten, leüt und güter, die Wir [...] nu haben oder hernach gewinnen, erben und gevallen sullen mit vollem und mit ganzem rechte auf die vorgenant Kaiser Karlen von Rome, Kunig Wenzlawen von Behem und Markgraf Johansen von Merhern und auf ir leiberben – CDM IX. 258.

[4] Alois Niederstätter: Österreichische Geschichte 1278–1411. – Die Herrschaft Österreich. Fürst und Land im Spätmittelalter. Wien 2004. 172–173., *Karl-Friedrich Krieger*: Die Habsburger im Mittelalter. Von Rudolf I. bis Friedrich III. (2. Auflage). Stuttgart 2004.137.

ékesen bizonyítja V. Albert 1437. évi hatalomra kerülése,[5] hamisságát ugyanakkor — jelen sorok szerzője szerint — megfelelően igazolja az 1366. évi szerződésben szereplő Magyar Királyságra vonatkozó kitétel.

Az 1364. évi szerződés valós értelmezéséhez Anjou Erzsébet szerepének vizsgálata és a békét megelőző diplomáciai események feltárása nyújthat segítséget. Ismert tény, hogy a hosszú évtizedeken keresztül gyermektelen I. (Nagy) Lajos előbb öccsét, István dalmát-horvát-szlavón herceget, majd annak 1354-ben bekövetkezett halála után gyermekeit, Jánost és Erzsébetet tekintette utódjának.[6] A magyar uralkodó erősítve az 1353-ban közte valamint IV. Károly német és cseh király között létrejött szövetséget, 1356-ban Erzsébetet eljegyezte az oklevelekben csak Jánosként szereplő, János Henrik morva őrgróf legidősebb fiával,[7] az 1351-ben született Jodokkal (másként Jobsttal). Óvatosságra vall, hogy egyik uralkodó sem elsőszámú örökösével kötelezte el magát, hiszen Lajos ez idő szerint Jánost, Erzsébet fivérét tekintette utódjának, míg IV. Károly császár egyetlen ekkor élő gyermekét, Katalin nevű lányát egy évvel később a már korábban emlegetett IV. Rudolf osztrák herceggel házasította össze. János 1360 őszén bekövetkezett halálával Erzsébet a magyar és esetlegesen a lengyel trón örökösévé lépett elő, mindez arra sarkallta a császárt, hogy megsürgesse a jegyesek ügyét és november 19-én Erzsébet és Jodok negyedfokú rokonsága miatt diszpenzációért fordult a Szentszékhez.[8] Majd 1361. február 2-án újabb szándéknyilatkozat kiállítására vette rá a magyar felet, melyben Lajostól ígéretet kapott arra, hogy amint Erzsébet a tizenkét esztendős kort eléri, átadják Jodoknak, akinek tízezer márka hozomány üti a markát.[9] Huszonnégy nappal később megszületett a császár Vencel nevű fia, kinek világra jötte csúnyán keresztezte IV. Rudolf terveit, aki eddig apósa utódaként tekintett magára, s már-már római királyként is viselkedett.[10]

IV. Károly rendszeresen intette a herceget az őt meg nem illető címek és jelvények használata miatt, felhőtlennek egyáltalán nem mondható, de békés kapcsolatuk 1361 végéig tartott. Az esztendő utolsó napján ugyanis Pozsonyban Rudolf és fivérei valamint Meinhard felsőbajor herceg, Tirol grófja, Lajos magyar és Kázmér lengyel király valamennyi ellenséggel szemben, akik birtokaikat háborgatnák, legyenek azok bármilyen rendű és rangú személyek akár királyi, avagy császári méltóságot viselők is, örök szövetségre léptek egymással.[11] A megállapodást, amely kimondatlanul is IV. Károly ellen irányult, 1362-ben hadi készülődés követte. A háború okaként a német kutatás a császár Erzsébet anyakirályné elleni becsmérlően gúnyos kirohanását jelöli meg,[12] a ma-

---

[5] *Krieger, K-F.*: Die Habsburger i. m. 137.

[6] *Pór Antal*: Nagy Lajos 1326–1382. Bp. 1892. 429.

[7] Az 1356. évi eljegyzésről csak az 1361-es megerősítő oklevélből szerzünk tudomást.

[8] *Dieter Veltrup*: Zwischen Eherecht und Famielienpolitik. Studien zu den dynastischen Heiratsprojekten Karls IV. Warendorf 1988. 53.

[9] Elyzabet etiam circa duodecimum annum constitua apta fuerit ad solempnizandum matrimonium preconceptum – CDM IX. 166.

[10] *Krieger, K-F.*: Die Habsburger i. m. 132.

[11] contra omnes hostes, cuiusvis status, conditionis et preeminentie existant, etsiamsi regali et imperiali fulgeant dignitate, nemine penitus excepto – Commentarii pro historia Alberti II. Ducis Austriae cognomento Sapientis. Hrsg. von Anton Steyerer. Lipsia 1725. (a továbbiakban Steyerer, Com.) 333.

gyar kutatás is osztja ezt a nézetet, tetézve azzal az állítással, hogy a szövetségesek háborújuk céljaként egyenesen a császár megbuktatását tűzték ki.[13] A magyar anyakirályné becsületének védelme azonban aligha állította volna hadrendbe a Habsburg hercegeket. Még akkor sem, ha az 1356-ban tíz esztendőre megkötött osztrák–magyar kölcsönös segítségnyújtási szerződést nagyvonalúan értelmezzük, és a császár borgőzös megjegyzéseit a magyar fél elleni támadásnak, vagy károkozásnak tekintjük.[14] Az 1361 decemberében kötött pozsonyi megállapodás kevésbé ismert szereplője az a Meinhard herceg, aki V. (Brandenburgi) Lajos szeptemberben bekövetkezett halála után megörökölte Tirolt és a Felsőbajor Hercegséget.[15] Rudolf rögvest meglátta a helyzetben rejlő lehetőséget, nyomást gyakorolva az ifjúra és anyjára, Margit tiroli grófnőre, 1361 őszére elérte a tartományra vonatkozó Habsburg jogok írásba foglalását.[16] V. Lajos testvérei, István alsóbajor herceg valamint V.I. Lajos és Ottó brandenburgi őrgrófok megpróbálták menteni fivérük örökségét, s hamar pártfogóra találhattak a Luxemburgokban, akiket 1341-ben Margit — felrúgva a János Henrikkel kötött házasságát — elkergetett Tirolból.[17] Az 1362-ben kibontakozó viszály fő oka tehát a tiroli örökség ügye lehetett, mely álláspontunkat erősíti IV. Károly kancellárjának, Johann von Neumarktnak 1362-ben írott levele, mely arról tájékoztat, hogy a magyar uralkodóhoz folyamodó (*ad regem Ungarie volatum fecit*) Rudolffal szemben a császár és az oldalán álló brandenburgi őrgróf valamint más bajor hercegek igen kedvező helyzetben vannak.[18]

Az 1362. esztendő háborús eseményeit Pór Antal feldolgozása nyomán ismerjük,[19] az év folyamán egymással többször találkozó Rudolf osztrák herceg és Lajos magyar király megállapodásai a fennmaradt források alapján jól nyomon követhetők. Nem ismert olyan okmány, amely arról tanúskodna, hogy a találkozók valamelyikén Rudolf öccsét, Albert herceget eljegyezték volna Lajos unoka-

---

[12] L. Johann Friedrich Böhmer ide vonatkozó megjegyzése: http://www.regesta-imperii.de/id/1361-12-31_1_0_8_0_0_7133_360 (Letöltve: 2013. 03.08.). Az Erzsébet anyakirálynét ért sérelemről l. *Pór A.*: Nagy Lajos i. m. 432–433., *Bertényi István*: Magyarország az Anjouk korában. Bp. 1987. 214.

[13] *Pór A.*: Nagy Lajos i. m. 432–436.

[14] I. (Nagy) Lajos — ellentétben az osztrák történeti munkákban rendszeresen felbukkanó 1355. évi dátummal — 1356. január 9-én kötött Bécsben egyezséget és szövetséget II. (Bölcs) Albert osztrák herceggel. A megállapodás nem egy korábbi egyezmény megerősítése, avagy megújítása, hanem egy olyan új szerződés, mely az érintett feleket, s haláluk esetén utódaikat a megkötés napjától számított tíz esztendőn át kölcsönös segítségnyújtásra kötelezi abban az esetben, ha a másikat illetőleg annak utódait és országát támadás és kár érné. A szövetségesek kikötötték azt is, hogy Kázmér lengyel király ellenében senkit sem támogatnak. A szerződés szövegét l. Steyerer, Com. 186–187

[15] V. (Brandenburgi) Lajos eredetileg brandenburgi őrgróf is volt, azonban 1349-ben teljes Felső-Bajorországért cserében lemondott az őrgrófságról két fivére, VI. Lajos és V. Ottó javára V. ö. *Ludwig Holzfurtner*: Die Wittelsbacher. Staat und Dynastie in acht Jahrhunderten. Stuttgart 2005. 94.

[16] *Krieger, K-F.*: Die Habsburger i. m. 136.

[17] Margit tiroli grófnő 1336-ban örökölte meg apjától a Tiroli Grófságot. Férjével 1341-ig közösen kormányoztak, ekkor azonban elűzte a tartományból János Henriket és az öccse segítségére siető IV. Károlyt, majd 1342-ben összeházasodott Bajor Lajos német király fiával, Brandenburgi Lajossal. A korszakban Margarethe Maultasch néven elhíresült asszony nem túl hízelgő ragadványnevét a Luxemburg családnak köszönhette V. ö. *Niederstätter, A.*: Die Herrschaft i. m. 136–138.

[18] Acta Imperii Selecta. Urkunden deutscher Könige und Kaiser mit einem Anhange von Reichssachen. Gesammelt von Johann Friedrich Böhmer. Innsbruck 1870. 754.

[19] *Pór A.*: Nagy Lajos i. m. 432–440.

húgával és egyetlen örökösével, Erzsébettel, csak olyan későbbi források ismertek, melyek az eljegyzésről tényként tudósítanak. Az események logikai sorrendje azonban azt valószínűsíti, hogy az 1362. január 7-én Bécsben létrejött, kifejezetten a Luxemburgok ellen irányuló, magyar–osztrák szövetségkötés alkalmával,[20] a korszak szokásainak megfelelően a két ház közötti egyezséget eljegyzéssel is megpecsételték. Jól érzékelhető, hogy az 1362. évi háborús hangulat 1363. január 13-án, Meinhard herceg halálával egy időre vége szakadt. A Tiroli Grófság visszakerült Margit birtokába, aki nem késlekedett, korábbi ígéreteinek megfelelően január 26-án átengedni Tirolt, az Etsch vidékét és az Inn völgyét valamint bajorországi javait Rudolfnak és fivéreinek.[21] Az osztrák herceget olyannyira lekötötte az új területek birtokba vétele, mint amennyire az 1362 júliusában harmadszor is özvegyen maradt IV. Károlyt új házasságkötésével kapcsolatos tervei. Negyedik felesége kiválasztásakor hátat fordítva a bajor Wittelsbachoknak, arra törekedett, hogy a Luxemburgok lengyelországi dinasztikus kapcsolatait erősítese és az 1361 decemberében létrejött szövetséget gyengítse. Míg 1363-ban Rudolf nem találkozott sem a lengyel, sem a magyar uralkodóval, a császár májusban, Krakkóban, Lajos jelenlétében házasságot kötött III. (Nagy) Kázmér lengyel király unokájával, Pomerániai Erzsébettel. A hivatalos békéltetés azonban decemberig váratott magára, ekkor a lengyel uralkodó valamint Bolko (másként Boleslaw) schweidnitzi (Świdnica) herceg[22] vállalkozott a két fél közötti közvetítésre,[23] s fáradalmaikat 1364 februárjában siker koronázta. A február 10-re keltezett békeszerződés, amelynek létrejötte a benne foglaltak szerint nem csupán a lengyel uralkodó és a schweidnitzi herceg érdeme, de az apját és férjét összebékítő Kataliné is, egyfelől IV. Károly császár, fia, Vencel és fivére, János Henrik másfelől Lajos magyar király valamint Rudolf, Albert és Lipót osztrák hercegek között jött létre.[24] A Habsburg hercegek címe között ott szerepel a Tirol grófja megnevezés, s a korábbiakkal ellentétben ezúttal szó sincs címbitorlásról. Két nappal a brünni béke megkötése előtt ugyanis IV. Károly császár a hercegek kérésének eleget téve megerősítette Margit adománylevelét, amelyben a tiroli grófnő birtokait Rudolfra és fivéreire hagyja.[25] A Habsburgok a maguk részéről nyílván ezt szabták a békekötés feltételeül, ami tovább erősíti azon feltevésünket, hogy az 1362. évi konfliktus hátterében elsősorban Tirol birtoklásának kérdése húzódott meg.

A békeszerződéssel egy napon köttetett meg a korábban idézett Luxemburg–Habsburg kölcsönös örökösödési szerződés, amelyben a két családot kis eltéréssel ugyanazon tagok képviselik, mint a békeszerződésben, a Habsburg hercegek mellett ugyanis nem rég özvegyen maradt nővérük, Margit osztrák hercegnő is megjelenik. Az örökösödési megállapodás kimondja, hogy egyfelől

---

[20] CDM IX. 198.

[21] *Krieger, K-F.*: Die Habsburger i. m.136.

[22] A herceg IV. Károly harmadik feleségének, Annának volt nagybátyja és gyámja. Anna I. (Nagy) Lajos király féltestvérének, Katalinnak és Henrik schweidnitzi hercegnek volt gyermeke V. ö. *Erich Gospos*: Die Politik Bolkos II. von Schweidnitz-Jauer (1326–1368). Halle-Wittenberg 1910. 55.

[23] CDM IX. 246.

[24] CDM IX. 255–256.

[25] CDM IX. 252–254.

Károly német-római császár, Vencel cseh király, János Henrik morva őrgróf, másfelől Rudolf, Albert, Lipót osztrák hercegek valamint nővérük Margit osztrák hercegnő örökös nélküli vagy gyermekeik örökös nélküli, illetőleg gyermekeik gyermekeinek örökös nélküli halála esetén minden jelenleg kezükön lévő és jövőben megszerzendő birtokukat a másik fél örökli. Míg az 1366. évi örökösödési szerződésben a jövőben megszerezhető birtokok közül a Magyar Királyságot — bizonyosan Lajos kérésére — kiveszik, addig az 1364. évi szerződésben — talán a személyesen is jelenlévő magyar uralkodóra való tekintettel — külön szerepeltetik. A magyar uralkodóháznak adott formában történő említése a kérdéses örökösödési szerződésben nem csupán indokolható, de szinte anélkül is elvárható, hogy a magyar és az osztrák fél között egy a brünnihez hasonló kölcsönös örökösödési szerződés meglétét feltételeznénk. 1364. február 10-én ugyanis nem csupán a halálára ekkor már tudatosan készülő Rudolfnak,[26] de testvéreinek sincs örököse, sőt utóbbiak közül Albert az egyetlen, aki a Magyar Királyság lehetséges örökösnőjének, Anjou Erzsébetnek személyében egyáltalán jegyest mondhat magáénak.[27] Mikor Rudolf halálát követően, 1366-ban a szerződést lényegében megújítják, az Albert és Erzsébet közötti jegyességet már felbontották,[28] vagyis a magyar Anjoukra vonatkozó rész korábbi formájában érvényét vesztette, az újonnan megfogalmazott passzus többek között ezzel indokolható. Mindez természetesen nem változtat a tényen, hogy az 1364-ben megkötött brünni béke és a hozzákapcsolódó egyéb megállapodások valódi nyertesei hosszútávon a Habsburgok voltak, az alapokat pedig kétség kívül Bölcs Albert osztrák herceg három fia fektette le, Rudolf az alapító, Albert a hajfonatos és Lipót, a harmadik.

THE FOUNDER, THE PONY-TAILED AND THE THIRD
(On the Margin of the New Volume of the Regesta Habsburgica)

by Renáta Skorka
(Summary)

The volumes of the Regesta Habsbugica series, which appear after a long lull, offer the possibility to nuance and reassess the views which have long dominated thinking on the foreign policies of the Hungarian Angevins. One of these concerns the emergence of the Austro-Hungarian alliance in 1362 and the causes of the war which was led by it. Moreover, the new results of research inspired by the charter collection will probably refute such topoi widely shared in the international research as, for instance, the hypothesis according to which, in the 1360s, the Luxemburgs, the Habsburgs and the Hungarian Angevins were all led by the desire to see their lands one day united in the hands of one single person.

---

[26] *Niederstätter, A.*: Die Herrschaft i. m. 169.

[27] III. Lipótót 1361-ben jegyezték el a görzi gróf lányával, Tirol megszerzésével azonban a Habsburgok kapcsolata megromlott a gróffal, így 1365-ben Lipótot Viridis Viscontival fogják eljegyezni. Margit osztrák hercegnő Meinhard tiroli gróf 1363 januárjában bekövetkezett halála után maradt özvegyen V. ö. *Niederstätter, A.*: Die Herrschaft i. m. 245., 250.

[28] *Berényi I.*: Magyarország i. m. 215.

Gutheil Jenő

VESZPRÉM VÁROS OKMÁNYTÁRA

Oklevelek a veszprémi érseki és káptalani levéltárakból (1002–1523).
(A veszprémi egyházmegye múltjából 18.) Kiadásra előkészítette: Kredics László
Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltár, Veszprémi Érseki Könyvtár, Veszprém 2007. 419 o. 16 színes fényképpel

Érszegi Géza – Solymosi László

VESZPRÉM VÁROS OKMÁNYTÁRA

Pótkötet (1000–1526). (A veszprémi egyházmegye múltjából 20.)
Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltár. Veszprém 2010. 559 o. 2 térképpel

Régi adósságot törlesztett a magyar medievisztika azzal, hogy majd négy és fél évtizeddel a szerző halála után megjelent Gutheil Jenő (1887–1963) kéziratban maradt okmánytára. Miként a szerkesztői előszó írja, a kéziratot az 1970-es évek elején Kredics László készítette elő kiadásra. Már a '70-es években felmerült, hogy a gyűjtést és kiadást teljesebbé tegyék, egyrészt a más levéltárakban őrzött Veszprém városra vonatkozó oklevelekkel — mivel a szerző csak a Veszprémi Püspöki Levéltár és a káptalani levéltárak anyagait gyűjtötte össze —, másrészt a mai város területén fekvő valamennyi település okleveleivel, mivel a jeles történész alapvetően a középkori város és az azt közvetlenül körülvevő települések forrásaira koncentrált. Ez utóbbi gyűjtés és kiadás eredménye a címben jelzett második *corpus*, amely mind terjedelmében, mind a közölt oklevelek számában meghaladja az első kötetet. Gutheil Jenő betűhív átírásra törekedett, s ezt a kiadási elvet a kézirat szerkesztése során is meghagyták. Nem változtattak azon a közlési elven sem, hogy az átírt okleveleket egy szövegben publikálják az átíró oklevéllel, ennek köszönhetően a 215 sorszámmal ellátott oklevél valójában több, mint 260 oklevélszöveget tartalmaz. Ez a közlési mód ma már szokatlan, de segítséget nyújt a kutatóknak, hogy az ily módon közölt oklevelek jegyzékét külön függelékben felsorolják a kötet végén. Egyet lehet érteni azzal az elvvel, hogy az eredetiben fennmaradt oklevelek szövegeit, amelyeket a káptalani levéltáros csak újkori másolatból ismert, az eredeti oklevél szövege alapján publikálták. Az okmánytárat egy minden tekintetben korszerű, 70 oldal terjedelmű név- és tárgymutató zárja, amelyet nem a kéziratból vettek át, hanem jelen kiadáshoz készítettek. Gutheil Jenő kéziratának gondozása során Érszegi Géza és Solymosi László — a szekesztői előszó tanúsága szerint — már a '70-es években javasolta a kézirat bővítését, kiegészítését. Ennek eredményeként született meg a pótkötet, amely szerkesztési elveiben meghaladja az első kötetet. A 303 sorszámozott oklevél valójában ebben a kötetben is több oklevélszöveget takar, ugyanis az egyes oklevelek szövegváltozatait kéthasábos formában adták közre, nagyban megkönnyítve ezzel a filológiai célú kutatásokat. Az egyes okleveleket magyar nyelvű fejregeszták vezetik be, majd következik az oklevél állapotának leírása, a fellelhető példányok, majd a kiadások felsorolása és az esetleges szövegkritikai megjegyzések. A pótkötetet is egy korszerű név- és tárgymutató zárja. Mindkét kötet erénye, hogy a források pontos azonosításához megadják a Magyar Országos Levéltár Diplomatikai Gyűjteményének és Diplomatikai Fényképgyűjteményének (DL-DF) számát.

Összefoglalásként megállapíthatjuk, hogy minden tekintetben igényes forráskiadványok láttak napvilágot, mely ha nem is a nagyközönség, de a szűkebb szakma számára mindenképp nagy haszonnal forgatható — ez utóbbi kitétel annak a ténynek szól, hogy a „nagyközönség" még magyar nyelvű regesztákat sem olvas nemhogy latin nyelvű forrásokat. Örvendetes tény, hogy van még műhely, szándék, kiadó és nem utolósorban pénz teljes szövegű latin források megjelentetésére.

Kurecskó Mihály

Karol Modzelewski

DAS BARBARISCHE EUROPA

Zur sozialen Ordnung von Germanen und Slawen im frühen Mittelalter

(Fordította Heidemarie Petersen, szerk.: Eduard Mühle.)

Fibre Verlag, Osnabrück 2011. 483 o.

A BARBÁR EURÓPA

Karol Modzelewski nevét ugyan legtöbben politikai tevékenységével kapcsolatban ismerik, de mind a lengyel, mind a nemzetközi középkorkutatás által elismert történészként is tevékenykedik. Kutatásainak középpontjában a kora középkori Európa és Lengyelország törzsi, barbár gyökerei állnak, különös tekintettel a barbár jogalkotásra és jogtörténetre. E témakörökről a hetvenes évektől kezdve több tanulmánya jelent meg (így például 1975-ben a Piast-Lengyelország politikai berendezkedésének törzsi örökségéről; 2000-ben a bosszú, váltságdíj és erkölcs szerepéről a barbár jogban; 2001-ben és 2003-ban a törzsi területi felosztások továbbéléséről stb.), mire 2004-ben elérkezettnek látta az időt, hogy kutatásait egy monográfiában összegezze. E mű „A barbár Európa" címmel 2004-ben jelent meg lengyelül, majd hamarosan francia nyelven is kiadták (*L'Europe des barbares. Germains et slaves face aux héritiers de Rome*. Párizs, 2006.) A német nyelvű kiadás néhány évvel később, 2011-ben készült el, e recenzió alapjául is a német változat szolgált.

Modzelewski komplex módszerrel, lépésről lépésre térképezi fel a középkori Közép-Európa barbár, azaz a római-görög kultúrkörön kívül álló germán és szláv törzsi alapjait. Elsősorban írott forrásokra épít, mind külső, mind belső keletkezésűekre, már ahol ez lehetséges, ahol pedig nem, ott modellek és analógiák alapján általánosít és következtet a lehetséges struktúrákra. Az első fejezet, mely az „Írás nélküli társadalmak az írott források tükrében" címet kapta, a barbár társadalmakról szóló külső forrásokat veti alapos vizsgálat alá. Komoly figyelmet szentel az irodalmi toposzok kérdésének, vizsgálatába bevonva az ókori szerzőket is, leginkább Tacitust, akinek tagadhatatlanul a legnagyobb a hatása a kora középkori művekben. Felhívja a figyelmet a Brémai Ádámnál és Bosaui Helmoldnál, a Szláv Krónika szerzőjénél egyaránt megjelenő, toposzszerű elemekre, de egyben a különbségekre is rámutat, figyelmeztetve arra, hogy nem szabad mindent toposznak és irodalmi hagyománynak felfogni, hiszen e társadalmak vélhetően nagyon hasonlóan épültek fel.

Második fejezetében a barbár törvényhozást vizsgálja meg, bemutatva annak szóbeli előzményeit és rámutatva arra is, hogy a(z egykori) Római Birodalom területére költöző germánok csakis a római jog hatására foglalták írásba szokásjogaikat, mely vélhetően nem is mindig felelt meg a gyakorlatnak. Értelemszerűen e fejezetből hiányoznak a nyugati szlávok, akiknek nem voltak korai írott törvényeik, így pusztán az óorosz *Pravda Russzkajat* tudja említés szintjén bevonni a vizsgálatba. Ezután az individuum és a nemzetségi-vérségi kötelékek szerepét vizsgálja a szerző. E téren a bosszú szerepére összpontosít, ismertetve a még a késő középkorban is elterjedt *Fehde* (vérbosszú, majd lovagi magánháború a Német-Római Birodalomban) intézményének törzsi gyökereit és fontosságát. Kitér a kollektív becsület, bűnök és eskük körére is, megállapítva, hogy az ilyen törzsi kollektivizmus eszméje a romanizált germán népeknél (vizigótok és burgundok) sokkal gyorsabban tűnt el, mint az északi germán (angolszász, svéd és norvég) szokásjogból. A következő fejezetbe való átvezetésként kitér a nők alárendelt helyzetére is, majd önálló fejezetet szentel a törzsön belüli társadalmi különbségekre. Rávilágít a szabad jogállásúak között fennállt eltérésekre (amelyekre legjobban a vérdíj és büntetések mértékének különbségei világítanak rá), miközben külön figyelmet szentel a kora középkori *litus*ok jogállásának problémájára.

Az ötödik fejezet a törzsközösségek területi intézményeit, territoriális viszonyainak problémáját járja körbe. Kitér a „szomszédságok" közös területhasználatára, ahol a korábbi szakirodalommal szakítva a földhasználat helyett a közös erdőhasználatra fektet komolyabb hangsúlyt, hisz az jobban nyomon követhető a korai forrásokban. Emellett a közösségek területi kiterjedésére, tehát a „szomszédság" határainak kérdésére is igyekszik választ találni a szerző. A választ abban találja meg, hogy egy közösség ott ér véget, ahol már idegenek is letelepedhetnek. A következő rész szintén e territoriális témából építkezik; itt a kisközösségek politikai szerepét és jelentőségét vizsgálja meg, előbb germán, majd szláv területeken. E kérdéskörben már több értekezést írt Modzelewski. Megállapítja, hogy a korai, törzsi szerveződéshez köthető kisközösségek szolgál-

tak a későbbi adminisztratív egységek alapjául, és ez a legtöbb helyen a mai napig érezteti hatását. A mű utolsó fejezetében a kisebb közösségekről áttér a nagyobb, törzsi szintű intézményekre, különös tekintettel a szakrális jellegű illetve szakrális gyökerekkel rendelkező intézményekre, így a törzsi gyűlésekre, a kultikus helyekre és a király szerepére. Szerinte e szakrális kötelékek tartották össze a törzseket, ezek voltak az együvé tartozás ideológiai alapjai. A király szerepe nagyon fontos, de nem feltétlenül a legfontosabb — mutat rá a lengyel történész — hiszen a szászoknál és a frízeknél a külső források szerint nem voltak uralkodók. Véleménye szerint ennek legfőbb oka a hosszú időn át tartó területi stabilitás lehetett.

A szerző opuszát egy epilógussal zárja, melyben részben kitekint a fő keretből és a magyarokat, a keleti szlávokat, a balti és a finnugor törzseket is megemlíti, de sajnos ezekre nem fektetett igazán hangsúlyt. A Modzelewski által felállított szempontrendszer szerint érdemes lenne megvizsgálni az előbb mondott népek korai szerveződéseit is, igaz, a balti és a finnugor törzsek esetében erős forráshiánnyal kell számolni. Ugyanakkor megjegyzendő, hogy a (főként belső) források hiánya komoly probléma a szerző által vizsgált nyugati szlávok esetében is, akik bár sok szempontból bizonyosan hasonlítottak a pár évszázaddal korábbi germánokra, de több szempont miatt (eltérő gazdasági berendezkedés, nem a korábbi Római Birodalom területén telepedtek meg stb.) valószínűleg az eltérések is jelentősek lehettek. E téren be lehetett volna vonni a bizánci forrásokat is, melyekkel Modzelewski egyáltalán nem foglalkozott. Továbbá a függelék négy térképmellékletéből az első kettőn komolyabb hibák találhatók a Kárpát-medencére és a Balkánra vonatkozólag, így a kárpátoki szlávok szlovákokként szerepelnek a IX. században, míg a X. századi Erdélyben vlachokkal *és* dákorománokkal (sic!) találkozunk, viszont a szlávoknak, bolgároknak, magyaroknak egyáltalán nincs nyomuk, ahogy keletebbre a besenyőknek sincs.

„A barbár Európa" sok szempontból hiánypótló mű, új nézőpontokkal, gazdag forrásanyag felhasználásával az ókori szerzőktől a germán jogkönyveken át a szerzetes-történetírókig. Fontos megállapítása, hogy a törzsi szerveződéseknek komoly szerepe volt a középkori Európa kialakulásában. A szerző több elvét fel tudná használni a hazai kutatás is; például érdemes párhuzamba helyezni a germán és a kora Árpád-kori magyarországi szabadok különböző mértékű büntetéseit vagy éppen a vármegyék törzsi alapjainak kérdéséhez bevonni a germán és szláv példákat. Remélhetőleg idővel magyar nyelven is hozzáférhetővé válik majd e mű.

Péderi Tamás

AZ ÁRPÁD-KORI NÁDOROK ÉS HELYETTESEIK OKLEVELEINEK KRITIKAI JEGYZÉKE

REGESTA PALATINORUM ET VICES GERENTIUM TEMPORE REGUM STIRPIS ARPADIANAE CRITICO-DIPLOMATICA

(A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 51.)
Szerkesztette Szőcs Tibor
Magyar Országos Levéltár, Budapest, 2012. 324 o.

Az Árpád-kori királyi oklevelek regeszta-formában, illetve kiadatlan mivoltuk esetén teljes szövegközlésben való megjelentetése jó két emberöltőt vett igénybe. Szentpétery Imre az 1920-as években jelentette meg az első füzetet, majd a II. világháború évei alatt jelent meg az utolsó általa készített (1272-ig). Az utolsó két Árpád-házi uralkodó diplomáit pedig egyik legjelesebb tanítványa, Borsa Iván adta közre, az utolsó kötetet közvetlenül a rendszerváltás évei előtt. Ezzel a 4000-nél jóval több királyi oklevél áttekinthetővé vált, bár napjainkra már egy pótkötet kiadása is igencsak szükségessé vált. A királyi családtagok (királynék, hercegek, hercegnők) okleveleit pedig Szentpétery gyűjtésére alapozva, szintén vegyes formában, a kiadottakat magyar kivonatban, a kiadatlan vagy sok hibával terhelt diplomákat integer közlésben Zsoldos Attila jelentette meg immár öt évvel ezelőtt.

Némileg váratlanul érheti a magyar medievisztikát, hogy immár a legfontosabb királyi méltóság viselői, a nádorispánok Árpád-kori oklevelei is a Szentpétery-Borsa-Zsoldos-féle elveknek megfelelően kiadásra kerültek. Ez esetben egy ígéretes fiatal szakember tette le a hazai középkorkutatás asztalára a „Regesta palatinorum"-kötetet. A budapesti tudományegyetemen végzett Szőcs Tibor 2005-ben krónikatárgyú, később a Fons folyóiratban megjelent dolgozattal nyerte meg az az évi Tudományos Diákköri Konferencia magyar medievisztikai szekcióját. Később,

már szegedi doktoranduszként nagy visszhangot kiváltó cikkekkel bizonyította be Dugovics Titusz alakjának fiktív voltát. Jelenleg a Budapest–Szeged központtal működő akadémiai kutatócsoport tagja, doktorálás előtt áll. Azt csak közvetlen munkatársai, egykori budapesti és szegedi tanárai tudhatták, hogy intenzíven foglalkozik a nádorok Árpád-kori működésével, bár az elmúlt években már néhány publikáció jelezte ez irányú érdeklődését.

Szőcs a nádori oklevelek regesztázása, kiadása során nemcsak a szűkebben értelmezett palatinusi működésre vonatkozó diplomákat vette számba, hanem a nádorok egyéb (megyésispánként, magánszemélyként) kiadott okleveleit is lajstromozta. Ugyanígy megtalálhatók a nádort helyettesítő tisztségviselők (alnádorok, nádori albírák) oklevelei is. Az oklevelek kiadásánál a fő rendező elv az időrend volt, ebben különbözik Zsoldos Attila regesztakötetétől, amely azonban minden más tekintetben fő mintája volt. Az időrendbe rendezett oklevelek datálásánál Szőcs Tibornak óriási segítséget jelentett Zsoldos Árpád-kori archontológiája, számos oklevélkritikai megjegyzését ennek segítségével tette meg.

Szőcs összesen 51 eddig kiadatlan Árpád-kori oklevelet vagy tartalmi átírást közöl teljes szövegében, Zsoldos Attila királyi családtagokra vonatkozó regesztagyűjteménye pedig becslésem alapján közel 40 — eddig még Fejér Codex diplomaticusában sem közreadott — oklevelet bocsájtott napvilágra. Ismeretes az a becslés, hogy a mintegy 10 000 Árpád-kori oklevél és tartalmi átírás tizede lehet közöletlen, ennélfogva így nagyjából 90 darabbal „beljebb vagyunk". (Körmendi Tamás közlése szerint a kiadatlan oklevelek általában hiteleshelyi kiadványok lehetnek, ezek közzététele éppen a szegedi-pécsi Capitulum munkacsoporttól várható hosszabb távon.) A recenzeált kötetben kiadott nádori oklevelek jó minőségű átírására Szőcs erudícióján kívül garancia lehet a kötet két lektora, az Anjou-kori oklevéltár vezető munkatársaként tevékenykedő Piti Ferenc, valamint a Zsigmondkori Oklevéltár munkálatait irányító C. Tóth Norbert.

Azt első ránézésre láthatjuk, hogy a Szentpétery-Borsa-féle regesztáknál bővebb szövegű kivonatokhoz számos esetben terjedelmes oklevélkritikai kommentárok járulnak, amelyek még a Zsoldos-féle kötetnél sem voltak megszokottak. Ezek részletes értékelését e sorok írója nem vállalja, nem lévén igazán szakértője az Árpád-kor kormányzattörténetének. Azt viszont meggyőződéssel mondhatom, hogy benyomásom alapján igencsak alapos, megfontolt értékítéletek olvashatók e kommentárokban. Bizonyosan vannak, akik ezeket az oklevélkritikai megjegyzéseket külön tanulmányként látták volna szívesebben, de lássuk be, itteni szerepeltetésük csak a kötet használatát könnyíti meg.

A kötet áttekintése kapcsán néhány apróbb kritika, vagy érdekesség azonban mindenképpen adódik. A 18. számú regesztában a pannonhalmi apátság *capitulum*-a bizonnyal konvent jelentést hordozott, és nem a semleges „közösség" fogalmát. A 32. számú kivonatban a király *közölt* valamit a nádorral, és nem jelentést tett neki. A 85. számú regesztában a vadászkutya-gondozókra *(caniferi)* nyugodtan lehetett volna a régies, de például az Aranybulla-fordításoknál bevett „kutyapecér" kifejezést alkalmazni. A 170. számú kivonat engem is elgondolkoztatott, hiszen itt egy pillanatra összekapcsolódnak Szőcs Tibor és jómagam kutatási területei. Itt a nádor kötelezi Hahót nb. Sol (Saul) dömösi prépostot és fivérét, Atyuszt testvérük, Tamás kalocsai érsek adósságának megfizetésére. A Karácsonyi János által 1257–1261 közé datált, eredetiben nem fellelhető irományt Szőcs 1255–1260 közé vagy jóval későbbre, 1272–1275 közé keltezte. Sol még 1295-ben is dömösi prépostként szerepelt, előtte az 1250-es években pedig bácsi olvasókanonok volt, tehát itt mindenképpen egy igen hosszú főpapi működésről, életpályáról van szó. 1262-ben egy gyanús, vagy inkább hamis oklevél D. kezdőbetűs dömösi prépostról tesz említést (Mon. eccl. Strig. I. 471–472.). Sol 1274 körül viszont már biztosan prépost (Árpád-kori Új Okmánytár IX. 111–112.). Ha a kritikus nádori oklevél az 1270-es években kelt, akkor a D. prépostot említő oklevél hamis mivolta kétségessé válhat, viszont Soltot ekkor el kell helyezni egy jó évtizednyi időre valahol a magyar egyházi középrétegben (1250-es éveket követő további bácsi működése a fennmaradt néhány 1260-as évekbeli adat alapján kizárható, ld. pl. http://www.staff.u-szeged.hu/~capitul/oklevel/bacs12630000a.htm; Hazai Okmánytár VI. 80.)

Olykor igen nagy súlyú kérdésekben is állást foglal a „Regesta palatinorum" közreadója. A 281. számú oklevélben, amely igen híres diploma, az utolsó Árpád-uralkodó anyai nagybátyjának, Albertino Morosininak az ország közössége által való nemesítéséről szól, Szőcs Tibor Gerics József álláspontját fogadja el, és 1298-ra keltezi 1299 helyett. Itt államfői jogkört gyakorolt az 1298. évi országgyűlésre összegyűlt bárói kar, főpapság, nemesség, és más népelemek. Gerics jórészt éppen ezen tevékenységük alapján tudta rendi gyűléssé minősíteni az 1298-as országgyűlést. Az oklevél 1299-re datálása éppen ezt a rendi gyűlés mivoltot gyengítené meg. Végezetül egykori latin-

tanári mivoltom bújik elő belőlem, amikor a kötet latin címénél a *vicesgerentium* mellől hiányolom az *eorum*-ot, ami így együtt teremtene igazán kapcsolatot a *palatinorum* kifejezéssel.

Szőcs Tibor munkája kimagasló jelentőségű és nívójú alkotás, a nagy elődökéhez mérhető forráskiadvány. Az elkészített regeszták igen megbízhatónak tekinthetők, oklevélkritikai és datálási észrevételei megfontolt, képzett középkorkutatót mutatnak, akinek megjegyzései számos medievisztikai kérdésben (mint fentebb láttuk, egy társaskáptalan archontológiájánál is) figyelembe veendők, olykor persze a továbbiakban néhány esetben bizonyára vitára késztetők lesznek.

Thoroczkay Gábor

Fedeles Tamás

„EZTÁN PÉCS TŰNIK SZEMÜNKBE"

A város középkori története (1009-1526)

Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, Pécs 2011. 198 o.

Pécs városa kiemelkedő jelentőséggel bírt a középkori magyar városhálózatban. Püspöki székhelyként már korán az ország egyik legfontosabb hatalmi centruma, Kubinyi András meghatározása szerint pedig az ország fővároson kívüli hat regionális központjának egyike volt. Magyar viszonylatban nagy népessége, kereskedő polgársága, egyházi intézményei, a városban működő hiteleshely, valamint a magyarországi humanizmusban játszott szerepe kellőképpen alátámasztják ezt a kiemelkedő jelentőséget. A fentiek tükrében ezért mindenképpen meglepő, hogy míg az ókori és törökkori Pécs múltját több mű is tárgyalja, addig a város középkorának önálló kötetben való összefoglalása egészen mostanáig váratott magára. Igaz ugyan, hogy az Európa Kulturális Fővárosa címmel összefüggésben a közelmúltban, 2010-ben már megjelent egy rövid, német nyelvű összefoglaló, s emellett már jó ideje készül a Pécs nagymonográfia sorozat második, középkort tárgyaló kötete is (a munka Koszta László és Petrovics István nevéhez köthető), ám így is érthetetlen ez az érdektelenség, ami minden bizonnyal csakis a feladat nagy munkaigényének és összetettségének az eredménye lehet.

Ezt a kihívást végül Fedeles Tamás vállalta fel elsőként, aki lassan egy évtizede kutatja a város középkori történetét (főképp egyháztörténetét), s a témában már több fontos tanulmányt is publikált. A szerző bevezetőjében megemlíti, hogy mivel a városra vonatkozó középkori forrásanyag meglehetősen szűkös, a monográfia pusztán az írott forrásanyagra támaszkodva egyáltalán nem jöhetett volna létre. Az űrt leginkább a régészeti kutatás eredményeivel és más városok történetéből kölcsönzött analógiákkal próbálta kitölteni, mégpedig igen sikeresen. A könyv olvasása során szembesülhetünk azzal a ténnyel, hogy Pécs a régészetileg elfogadható szinten feltárt városaink közé tartozik, s ennek megfelelően viszonylag széles archeológiai szakirodalom számol be a település középkoráról is.

A szerző művében bizonyságot tesz arról, hogy magas fokon képes a komplex megközelítés alkalmazására, a hiányos okleveles adatokat számos esetben remekül kiegészítik az általa idézett régészeti eredmények, mégpedig úgy, hogy a mű a nagyszámú lábjegyzet ellenére sem veszíti el könnyed stílusát. Már elöljáróban érdemes ugyanis megemlíteni, hogy Fedeles munkájának véleményünk szerint egyik legnagyobb erénye az, hogy adatgazdagsága és komoly tudományos elemzései ellenére is gördülékeny gondolatmenetű, s a nem szakmabeliek számára is könnyen érthető és követhető tudott maradni. Ezt egyébként nagyszerűen elősegítik a munka gondosan összeválogatott és szemléletes ábrái és nem kevésbé alaposan megszerkesztett térképmellékletei is.

A kötet felépítése észszerű logikát követ: először a város történelmi eseményeit veszi sorra, mégpedig sajátos, epizódokat kiragadó megközelítéssel, majd Pécs anyagi valója, a városszerkezet és térhasználat, illetve a városkép kerül terítékre. A mű további része Pécs gazdasági, társadalmi és művelődéstörténeti jellemzőit tárgyalja hagyományosabb módon.

Az első, *„Püspöki székhely"* címet viselő fejezet a város középkori történetét egyértelműen meghatározó eseménnyel, a püspökség alapításával kapcsolatos legfontosabb ismereteket összegzi, mégpedig úgy, hogy egyúttal a kor köztörténetére, főképp az egyházszervezet kiépítésére vonatkozólag is számos információval gazdagodhatunk. Az a tény, hogy a város a püspök és a székeskáptalan tulajdonában volt, alapvetően meghatározta fejlődésének irányát. Országos tendencia volt ugyanis, hogy az egyházi városok fejlődését a földesúr befolyása korlátozta s ezzel

megakadályozta, hogy a település elérje az ország legfejlettebb városainak szintjét. Habár Pécs lakói az egyházi tulajdonosnak köszönhetően jogilag jobbágynak számítottak, azt mégis fontos kiemelni, hogy a település semmiképpen nem lehet a mezővárosok közé sorolni, mivel az *oppidum* kifejezést a városra sohasem alkalmazták, ráadásul Pécs fallal kerített helyként a középkori felfogás szerint is *civitas* volt. Azt sem szabad elfelejteni, hogy a település püspöki székhelyként egyúttal rezidenciaszereppel is bírt, ami növelte Pécs frekventáltságát. A legpontosabb meghatározás városunk státuszára az, ha egyházi földesúri városként kategorizáljuk.

A második, *„Királyok, támadók, lázadók"* című fejezet a város későbbi történetét tárgyalja, mégpedig érdekes új szemléletet alkalmazva. Ahelyett ugyanis, hogy folyamatos politikatörténeti leírást adna a Mohácsig terjedő időszakról, „csupán" fontos vagy egyszerűen „csak" érdekes epizódokat villant fel belőle. E módszer alkalmazásában nyilván az is közrejátszik, hogy nem áll rendelkezésre megfelelő mennyiségű forrás egy folyamatos szálat alkotó, eseménytörténeti jellegű megközelítéshez. Már az említésre méltatott epizódok alapján is jól leszűrhető a szerző egyháztörténeti érdeklődése, aki az egyes, Pécsre vonatkozó eseményeket az országos politikával összefüggésben vizsgálja. A fejezetben a főszerepet szinte mindig az aktuális püspökök játsszák. Kiemelendő a Janus Pannoniusról szóló alfejezet (*„A lázadó püspök"*), amely részletesen beszél a költő életéről és Mátyással való szembefordulásáról. Nem vitás, hogy egy Pécs középkori történetével foglalkozó munkából nem maradhat ki a neves humanista bemutatása, akinek neve a köztudatban is szinte összeforrt a püspöki székhellyel. Szintén fontos egyénisége volt a középkori Pécs történetének Ernuszt Zsigmond püspök. A *„Királyi udvar a Mecsekalján"* című alfejezetben azonban nem csak a főpapról szerezhetünk ismereteket, hanem az 1490-es évek színes politikai eseményeibe is izgalmas betekintést nyerhetünk. Az eseménytörténeti rész utolsó alfejezete (*„Pécs városa is teljesen leégett"*) révén tisztán látható, hogy noha a várost a török veszély a mohácsi csatáig közvetlenül soha nem fenyegette, a veszélyeztetettség érzése mégis már korán megjelent a lakók körében. Nem véletlen, hogy a 15. század végétől előtérbe került a város minél jobb megerősítésének kérdése. A püspök és a székeskáptalan már csak azért is tisztában volt a veszély mértékével, mert bandériumaik ekkoriban már rendszeresen a Délvidéken tartózkodtak és kivették részüket a török elleni harcokból. Csulai Móré Fülöp püspök hadai a mohácsi csatában is felsorakoztak, a vereség után pedig maga is az áldozatok között volt. A törökök a várost — melynek lakossága jóhiszeműen megnyitotta előttük a kapukat — kifosztották és felgyújtották, a lakosságot pedig lemészárolták.

A harmadik nagy fejezet (*Városszerkezet, térhasználat*) Pécs térbeli felépítését vizsgálja, főképpen az egyházi intézményekkel kapcsolatosan. Az egyes városrészek itt is leginkább egyházi épületek, plébániák, kolostorok köré szerveződtek. A város egyik legfontosabb negyede maga a püspökvár volt, amely a főpapi rezidenciát és számos fontos szakrális jellegű épületet is magában foglalt. Itt helyezkedett el a székesegyház, a püspöki palota és a dómmonostor is. A Szent Péter bazilika jelentőségét nem csupán hatalmas méretei, hanem az ismert 27 oltár is bizonyítja. Ami magát az erődítményt illeti, korunkra sajnos csak szerény részei maradtak meg. Sokat segített a szerzőnek a rekonstrukcióban, hogy a 17-18. századból több ábrázolás is fennmaradt a városról. A mű egyébként az egész fejezetben nagy ívű összefoglalót nyújt a Péccsel kapcsolatos régészeti eredményekből is.

Fedeles sorban haladva veszi át a többi városrész történetét és felépítését is, így a káptalani városrész, a Harangozó (vagy Óvár) negyed, a Szent Benedek plébániatemplom negyede (amelynek környékén a római kori városmag is feküdt), a Szent Tamás városnegyed, a Szent Bertalan plébániatemplom környékén elhelyezkedő városközpont is terítékre kerül. A város északkeleti része némileg kilógott a sorból, mivel egyrészt csak nagyon kevés adat van ennek történetére, másrészt pedig önálló plébániatemplommal sem rendelkezett. A valószínűleg meglehetősen ritkán lakott negyed Fedeles Tamás szerint a délkeleti városrészből kerülhetett benépesítésre. A városfalon kívül helyezkedett el Malomséd vicus, amely perifériális fekvése ellenére is igen jelentős népességű és gazdaságilag is fontos településrész volt. Jól mutatja ezt az a tény, hogy Oláh Miklós szerint a Tettye patak mentén mintegy 40 malom üzemelt a középkorban, illetve hogy a területen két koldulórendi kolostor is létesült.

A városrészek közül a polgárság számára a legjelentősebb a Szent Bertalan templom környéke volt. A középkor folyamán többször is bővített plébánia és a főtér elhelyezkedése egyértelműen tudatosságot sugároz: a település két főutcájának metszéspontjában feküdtek, a jó megközelíthetőség pedig lehetővé tette, hogy a negyed a püspökvár mellett a város újabb központjává válhasson. Pécs ezzel kétpólusúvá vált, itt volt a piactér, a városháza és a leggazdagabb polgárok házai is. Köztük állhatott Drakula havasalföldi vajda háza, amelyre éppen a szerző hívta fel a fi-

gyelmet s amelynek lokalizálása - bizonyos szempontból érthető módon - az elmúlt év történelmi témájú hírei között az egyik legfontosabbnak számított a médiában.

A város szerkezetét egy remekül megszerkesztett, az utcákat és az egyházi intézményeket is feltüntető térkép segítségével tanulmányozhatjuk. Noha Fedeles művében nyomdai vagy helyesírási hibát, illetve elírást szinte lehetetlen találni, ami a kézirat igen precíz gondozásáról tanúskodik, egy apró megjegyezni valónk lenne e térképpel kapcsolatosan. Az egyházi intézmények között ugyanis *domonkos* kolostor, de *dominikánus* apácakolostor is szerepel. A domonkos és dominikánus kifejezés egyazon értelemben volt használatos, de azért következetesebb lett volna, ha a szerző a térképen csak az egyik variációt alkalmazza. Nem biztos ugyanis, hogy egy, a középkortudományban járatlanabbnak számító olvasó nem fogja majd úgy gondolni, hogy a minimális különbségnek van valamilyen tartalmi jelentősége is. Természetesen ez a szubjektív észrevétel a munka meritumát nem érinti, de azért mindenképpen a megjegyeznivalók között kell, hogy szerepeljen.

A fejezet végén a szerző a városszerkezet és a térhasználat jellemzőivel foglalkozik (*A városrészek összekapcsolása: utcák és terek; Szakrális és profán térhasználat*). A nagyjából 70 hektárnyi fallal övezett területtel bíró Pécs (amely ebből a szempontból az országban az egyik legnagyobb volt) komoly vonzerővel bírt a térség egyházi és világi lakóira egyaránt. A hetivásárok, országgyűlések, nádori közgyűlések, a hiteleshelyi tevékenység, a tisztító eskük, a különféle egyházi ünnepek, az egyházmegyei zsinatok, az egyházakban őrzött ereklyék és a körmenetek miatt rendszeresen nagy tömegek keresték fel a várost és töltöttek el hosszabb-rövidebb időt ott.

A régészeti szakirodalom alkalmazása leginkább a negyedik fejezetben („*A városkép*") játszik szerepet. Fedeles Tamás nem teljesen osztja azt a korábbi véleményt, miszerint a középkori várost még képzeletben sem lehet rekonstruálni. Az elbeszélő források, az okleveles adatok, a régészeti és műemléki kutatások és a kora újkori ábrázolások alapján ennél ugyanis jóval több lehetőséget lát a város középkori arculatának megismeréséhez, s a fejezet olvasása során igazat is kell adnunk álláspontjának.

Pécs természeti környezete nagyban meghatározta a település elhelyezkedését. A középkori elbeszélő források alapján is kitűnik, hogy építőanyaggal és jó minőségű vízforrással is kellőképpen el volt látva a város, ráadásul a talaj minősége is lehetővé tette a megfelelő építkezést és a mezőgazdasági termelést. A városban a török korban már kiterjedt vízvezeték hálózat volt, azonban ennek maradványait gyakran szinte lehetetlen elkülöníteni a középkori eredetűektől. Ennek ellenére kijelenthető, hogy a források alapján mind Pécs vízvezeték-, mind pedig csatornahálózata elérhette a középkori fejlettebb városokra máshol is jellemző szintet, s emellett számos kút is szolgálta a lakosság igényeit. Pécs magas szintű urbanizáltsága tehát ezen a téren is kellőképpen megragadható.

Ez a városiasság egyébként az építmények terén is megfigyelhető volt. Kora újkori leírások és ábrázolások alapján egyértelmű, hogy településünket is a kor városaira jellemző tornyok határozhatták meg a középkor végi városkép szempontjából. Természetesen elsősorban az egyházak tornyai játszották a főszerepet, ám emellett bizonyára még több hasonló építmény is volt a városban. Ilyen volt például a 17. század végén említett várostorony is. A tornyok közül több rendelkezhetett óraszerkezettel, amelyek közül a székesegyház tornyaira a szerző szerint Ernuszt Zsigmond révén kerülhettek fel az időmérő berendezések.

A lakóépületek minősége szintén alapvetően meghatározta a városképet. Kezdetben a lakosság legnagyobb része Pécsen is úgynevezett veremházakban élhetett, amelyet számos régészeti lelőhely is igazol. A 12. század végétől azonban a városban is megjelentek a felmenő fallal rendelkező épületek, majd a 13-14. század fordulójától az úgynevezett „budai típusú" kőházak is. Fedeles néhány fontosabb építményt részletesen is megismertet az olvasóval, s összefoglalóan kijelenti, hogy Pécs a városiasabb külsővel rendelkező települések közé tartozott.

A város gazdasági helyzetével foglalkozó ötödik fejezetből egyértelműen látszik, hogy Pécs részben püspöki és káptalani uradalmi központ létének köszönhette kiemelkedő gazdasági jelentőségét. A pécsi püspökök kiterjedt birtokaik révén a középkor folyamán a leggazdagabb egyházfők közé számítottak az országban.

A gabonatermelés helyi súlyát nem csupán a nagyszámú környékbeli malom bizonyítja, hanem az a tény is, hogy a 15. század végén már az úgynevezett „pécsi köbölt" is használták a gabona mértékegységeként a környéken. A városok ellátásában emellett mindig nagy szerepet játszott a hús, amelyhez megfelelő mennyiségben leginkább a kiterjedt szarvasmarha kereskedelem révén jutottak hozzá a pécsiek, míg a halellátást a környékbeli halastavak biztosították. Bort főként a város környéki szőlőkből szállíthattak a településre, de a távolabbi jó minőségű nedűkhöz is hoz-

zá tudtak a lakók jutni, akik közül többen bekapcsolódtak a borkereskedelembe is. A bornak egyébként fontos szakrális szerepe is volt, hiszen a Pécsen található számos egyházi intézmény viszonylag nagy mennyiségű misebort használt fel évről-évre. A mezőgazdaság a kereskedelem és a kézműipar mellet nem tudott döntő jelentőségűvé válni, mint ahogyan az az ezzel foglalkozó további két fejezetből is kiderül.

A helyi kézművesekre vonatkozó adatok a 14. századtól bukkannak fel szórványosan az oklevelekben, igazán nagy számban azonban csak a 16. századtól megjelenő török defterekben találhatók. A szerző a különféle közszükségleti cikkeket előállító iparágakkal (így például az élelmiszer és ruházati iparral) kezdi a téma kifejtését. Kissé sajnálatos, hogy a forrásadottságoknak megfelelően a szigorúan vett középkorból nem túl színes kép tárul a szemünk elé. A későbbi, törökkori források ugyanakkor már az iparágak specializálódását mutatják, így olyan szakmák is megjelennek, mint a süveggyártó, erszénygyártó vagy az ajtógyártó is. Mind az összesen kimutatható 29 szakma, mind pedig a 16. században az adófizetők között tapasztalható 44%os kézműves arány Pécs fejlettségére utaló adatoknak tekinthetők. Kár ugyanakkor, hogy a középkori források ilyen célú felhasználásának itt is alkalmazott módszeréről nem sokat tudunk meg a könyvből, holott a személynevek foglalkozásnevekre vonatkozó forrásértéke egyike a máig megoldatlan kérdéseknek. Nem mindegy ugyanis, hogy a forrásként felhasznált magyar vagy latin formában szereplő megkülönböztető név öröklődő családnévvé vált-e avagy sem, tehát az sem, hogy mely korszakból származik a felhasznált adat. Persze, az nem vitatható, hogy egy összefoglaló jellegű munka (részben a terjedelmi korlátok miatt is) nem minden esetben térhet ki az ilyen apróságokra.

A város gazdasági életében mind a helyi, mind a távolsági kereskedelem fontos szerepet játszott. A szerző analógiaként a budai kereskedők hierarchiáját említi, ami elsőnek talán túlzásnak tűnhet. Ezzel kapcsolatban azonban mindenképpen megjegyzendő, hogy Pécsen több itáliai és német (vagy osztrák) kereskedőfamília is megvetette a lábát a 15. századra, akik sok szempontból hasonlíthattak fővárosi kollégáikra. A polgárság a középkor végén virágzó marhakereskedelembe is sikeresen bekapcsolódott.

Fedeles — nagyon helyesen — külön alfejezetben tárgyalja a város kamarai központi szerepét, amelyet Károly Róbert idején nyert el a város. Az 1340-es években az egyesített pécsi és szerémi kamara bérleti díja már 3300 márka volt, ami annál inkább figyelemreméltó, hogy tudjuk, a 15. századra az intézmény már beszűntette működését. A kamara azonban csak az egyike volt azon tényezőknek (egyházi funkciók, hiteleshely, stb.), amelyek következtében Pécs jelentős vonzáskörzettel rendelkezett a középkor folyamán.

Meggondolandó a szerző azon állásfoglalása, hogy a kiemelkedő jelentőség ellenére sem volt a város teljes mértékben képes a Dél-Dunántúl gazdaságának kontrollálására. A megállapítást részben arra alapozza, hogy a régióban élő parasztság igen nagy arányban költözött a fővárosba a középkorban. Úgy vélem, a kérdésben jobb támpontokat szerezhettünk volna, ha a polgárság személynévanyagát vette volna elsősorban vizsgálat alá, azaz a helynévi eredetű vezetéknevek alapján is megpróbálta volna felvázolni a település kisugárzását. Nagyon érdekes migrációtörténeti kérdés például, hogy mi lehet az oka annak, hogy a szomszédos Bács és Bodrog megye lakosságában a középkor végén mind a török elől (a Délvidékről) érkező bevándorlók, mind a Baranya megyéből beköltözők viszonylag nagy arányt képviseltek. Vajon milyen képet mutathat ebből a szempontból Pécs városa?

A mű hatodik nagy fejezete a város társadalmával kapcsolatos legfontosabb ismereteket veszi sorra tematikusan végighaladva az egyes társadalmi csoportokon, majd pedig röviden beszámol a lakosság létszámáról és Pécs önkormányzatáról is. Figyelemreméltó, hogy a püspöki székhelyen a feltehetőleg 5-6000 fős népességből (amellyel Pécs magyar szinten nagyvárosnak, európai összehasonlításban azonban csupán középvárosnak számított) a klerikusok aránya a többi püspöki városban tapasztalható 3%-os aránnyal szemben nagyjából 4-6% lehetett.

A *„Művelődés"* címet viselő záró fejezet nagy ívű áttekintést ad számunkra a város középkori kulturális viszonyairól, ezen belül pedig kiemelten foglalkozik a város oktatásügyének kérdésével is. A székesegyházi iskola, az egyetem és a szerzetesrendi főiskolák történetét külön alfejezetben tárgyalja, majd a középkori könyv- és zenekultúráról is megemlékezik. A legnagyobb érdeklődést e témák közül eddig talán a pécsi egyetem története váltotta ki, amely — mint nem királyi székhelyen alapított intézmény — némileg kilógott a térség egyetemeinek sorából. Létrehozásában Vilmos püspök személye és elhivatottsága játszotta a legfontosabb szerepet, nem véletlen tehát, hogy halála után az intézmény elsorvadt. A pécsi egyetemmel kapcsolatosan több érdekes kérdés is felmerül, ilyen például a balkáni eretnekségnek az alapításban játszott vélt vagy valós

szerepe, illetve az egyetem épületének kérdése is. Utóbbi főleg megérdemelt volna egy részletesebb kifejtést, tekintve, hogy többen egy, a székesegyház közvetlen szomszédságában található épületben vélték felfedezni a pécsi *universitas*t. Ez az elképzelés mára széles körben elfogadott nézetté, mondhatni toposszá vált a városban.

Műve végén Fedeles Tamás megpróbálja beilleszteni Pécset az ország településhálózatába, amihez Kubinyi András centralitási pontrendszerét hívja segítségül. Meggyőző és teljes mértékben elfogadható, hogy a városi funkciók alapján a település a másodrendű városok sorában a legelső volt (39 centralitási pontjával a 11. helyet foglalja el városaink között).

A munkát egyébként nem csupán részletes bibliográfia és precízen szerkesztett névmutató zárja, hanem több oldalas angol nyelvű összefoglaló is, ami segítséget nyújt azon külföldi kollégák tájékozódásában, akiket érdekelnek a magyar várostörténet-írás legújabb eredményei.

Fedeles Tamás ízléses külsejű, gazdagon illusztrált és gondosan megírt monográfiája sikeresen pótolja majd azt a hiányt, ami a város középkori történetével kapcsolatos összefoglalók terén eddig mutatkozott. Forgatása nem csupán a szakembereknek lehet hasznos, hanem a város történetét megismerni kívánó művelt közvélemény érdeklődésére is számot tarthat. Nem véletlen, hogy a művet a Professzorok Batthyány Körének Pécsi Csoportja Virág Benedek díjjal jutalmazta. Kíváncsian várjuk, hogy az említett és jelenleg is készülő nagymonográfia mit tud majd hozzátenni ehhez az összefoglalóhoz, mennyiben tudja majd kiegészíteni, illetve módosítani a mű tudományos eredményeit.

Gulyás László Szabolcs

Almut Bues

DIE JAGIELLONEN

Herrscher zwischen Ostsee und Adria

(Urban Taschenbücher 646)

Kohlhammer Verlag, Stuttgart, 2010. 305 o.

A JAGELLÓK

Uralkodók a Balti-tenger és az Adria között

A Habsburgok és a Wittelsbachok után immáron a harmadik magyar királyi ház, a Jagellók monográfiája is megjelent az egyik legjobb dinasztiatörténeti sorozatban. A szerző két évtizede a varsói német történeti intézet munkatársa, a kora újkor, elsősorban a 16. század kutatója. A lengyel és a litván történetírás ismerete nyomot hagyott a művön is, ezekben az országokban ugyanis — akárcsak Magyarországon — az országtörténetek mindig fontosabb szerepet játszottak, mint a szigorúan vett dinasztiatörténet. E kötet valójában a régi, azaz a felosztás előtti, Lengyelország és Litvánia története, melyben a politikatörténet mellett az egyház-és vallástörténet, néha pedig a művészettörténet is szerepet kap.

A könyv elején rövid összefoglalást olvashatunk a Piastok uralmáról, amelyet Jagelló, majd fiai, III. (Várnai) Ulászló és IV. Kázmér, majd Kázmér fiai történetének tárgyszerű és többnyire megbízható összefoglalása követ. Ezután a család kelet-közép-európai szereplése kapott egy fejezetet. Tizenöt oldalnyi terjedelemben itt jutott hely a cseh és magyar ág történelmének elbeszélésére. Bues tartotta magát a lengyel történetírás hagyományos korszakolásához: 1506-ban, I. Zsigmond trónra léptével új fejezet nyílik a lengyel történelemben. Az utolsó két rész a dinasztia történetek végével, illetve a későbbi korszakok rövid áttekintésével zárul.

A szerző ugyan többször említi a litván vagy a lengyel történetírás jellegzetes megállapításait, pl. Norkus téziseit a középkori litván birodalomról vagy Halecki elképzelését a lengyel történelem Jagellók alatti aranykoráról, a mű azonban a modern német történeti kutatásban gyökeredzik. A huszadik század kilencvenes éveiben, Németországban a múlt feltáróinak tucatjai kezdtek a hatalmi szimbólumokkal, gesztusokkal, látványosságokkal foglalkozni. A szerző sem vonta ki magát e megközelítés alól, ahol csak lehet, beszámol a koronázási ceremóniáról vagy arról, hogy milyen képet próbáltak a kor lengyel-litván uralkodói magukról kialakítani. Kitűnő összefoglalást olvashatunk arról, hogyan változott a dinasztiáról alkotott vélemény a család kihalása után egészen napjainkig. Bues nem éri be a hagyományos historiográfiai nézőponttal, nem csak a tudományosság szemléletbeli változásait írja le, hanem a mindennapi történelmi tudatét is.

A könyv alcíme ugyan azt ígéri, hogy a Baltikumtól az Adriáig terjedő hatalommal rendelkező uralkodók történetét mondja el, az I.(III.) Ulászló országlása nélkül számított harminchét esztendőnyi magyar és ötvenhat évnyi cseh Jagelló-korról azonban nem sokat tudunk meg. Ráadásul még ennek egy része is bizonytalan lábakon áll, mint például a 15–16. század fordulójának állítólagos gazdasági válsága. A szerzőnek azonban felmentést kell adnunk e hiányosság alól. A német kritikai történetírás számára Magyarország sohasem volt olyan fontos, mint Lengyelország, amelyhez képest még a Birodalomhoz tartozó Csehország is kevesebb figyelmet kapott. A cseh és a magyar történelmi tudatban a Jagelló-kor mindmáig egyformán hanyatló kornak számít, következésképpen kutatását is elhanyagolták. A huszadik századi lengyel történészek magyar és cseh kollégáiknál mindig is több gondot fordítottak arra, hogy műveiket a külfölddel is megismertessék. A magyar nyelven írott társadalom- vagy kormányzattörténeti tanulmányok — ezek teszik ki az újabb, Jagelló-korral foglalkozó történeti irodalom zömét — aligha váltanak ki nemzetközi érdeklődést. Így aztán a magyar és a cseh olvasók leginkább csak saját történetírásukon kérhetik számon, ha egy német nyelvű Jagelló-monográfiában kevés információt találnak II. Ulászló és II. Lajos uralkodásáról.

A könyv néhány adata és kifejezése helyreigazításra, illetve átgondolásra szorul. Bátor Boleszló nem terjesztette ki uralmát Szlovákiára, legfeljebb a mai Szlovákia egy részére. (14. o.) III. Frigyes bölcsebb volt annál, semhogy megkoronáztatta volna magát a nála levő magyar koronával. (93. o.) A szerző nagyvonalúan átvette a közép-európai történészek régi központosítás-felfogását, amelyről egész könyveket írtak, de csak a legritkább esetben magyarázták meg, hogy mit értenek alatta. Bues egymás mellé helyezte az újkori állam eredetéről szóló régi és új koncepciókat. Sajátos, de ugyanazokon a lapokon olvashatunk Hunyadi Mátyás és IV. Kázmér „centralizációjáról", ahol Peter Morawnak az állam kiteljesedéséről — szó szerint sűrűsödéséről (*staatliche Verdichtung*) — szóló metaforáját is megtaláljuk. (93., 99. o.) Az erdélyi vajdákat németül *Woiwode*nek, a fejedelemség korának uralkodóit pedig *Fürst*nek nevezzük, a nagybetűvel írt népies román *vodă* szó használata megtévesztő. (142., 224. o.) Néhány gépelési hiba is maradt a szövegben: a boroszlói hadjárat nem 1574-ben volt, hanem 1474-ben (94., 136.), II. Ulászlót pedig nem 1571-ben, hanem 1471-ben koronázták cseh királlyá. (135.)

Tringli István

KÉT KIÁLLÍTÁS A KÖZÉPKOR VÉGI KÖZÉP-EURÓPÁRÓL

(Europa Jagellonica 1386–1572. Kutná Hora, 2012. május 20.–szeptember 30. és Kaiser Maximilian I. und die Kunst der Dürerzeit. Bécs, 2012. szeptember 14.–2013. január 6.)

A JAGELLÓ EURÓPA – I. MIKSA ÉS A DÜRER-KORI MŰVÉSZET

A 2012-es esztendő két nagy, a középkor végi művészetet bemutató kiállítása teljesen különböző indíttatásból született. A cseh kiállítás előmunkálatait a lipcsei egyetem Közép-Kelet-Európa Történelme és Kultúrája Szellemtudományi Központja (GWZO) 2007-ben kezdte el. A központ ekkor már több mint egy évtizede adott helyet olyan projekteknek, amelyek a történelmi lengyel, cseh és magyar állam területének kultúráját dolgozták fel. E kiállítás is alapvetően e három ország területén keletkezett, ott használt vagy más módon ezekhez az államokhoz köthető, Jagelló-kori műalkotásokat mutatta be. Az egykori Jagelló-országok utódállamainak gyűjteményei — Csehország, Horvátország, Litvánia, Magyarország, Németország, Lengyelország, Románia és Szlovákia — mind kölcsönöztek a kiállításhoz műtárgyakat, rajtuk kívül francia, osztrák, spanyol köz-és magángyűjtemények és néhány magángyűjtő adták oda értékeiket. A leggazdagabb természetesen a cseh anyag volt. Az osztrák kiállítás egyetlen hatalmas műtárgy köré csoportosította látnivalóját: Albert Altdorfer és műhelye által épp ötszáz esztendeje készített, az elmúlt években restaurált, eredetileg több mint száz méter hosszú, pergamenre rajzolt és festett képciklusához, a Diadalmenethez. A műtárgyat az Albertina őrzi, és 1959 óta nem mutatták be nyilvánosan. A kiállítás mégsem lett az Albertina házi kiállítása, más osztrák udvari gyűjteményeken kívül különböző osztrák, német, belga, spanyol, amerikai múzeumok adtak kölcsön tárgyakat.

A Jagelló-kiállítás vándorkiállítás, melynek a Cseh Szépművészeti Múzeum kutná horai egykori jezsuita kollégiumban levő kiállítóhelye lett az első állomása. Időközben a tárgyakat már Varsóban is kiállították, majd Potsdamban mutatják be őket. A kisváros kihasználta a látogatók tömege

adta lehetőséget: a kiállítás időtartama alatt a város összes múzeumát és műemlékét ellátták az Europa Jagellonica logójával; kombinált jegyre azonban már nem futotta a szervező erőből.

A kutná horai kiállítást három nagy rendező elv köré csoportosították, a dinasztia tagjai, a Jagelló országok és néhány kisebb más téma szerint állították ki a tárgyakat. Az első nagyobb egység nemcsak az uralkodóház egyes tagjaihoz köthető alkotásokat mutatta be, hanem itt villantották fel az uralkodói székhelyek, Vilnius, Krakkó, Prága és Buda emlékeit, és itt kaptak helyet a dinasztia ellenlábasára, Hunyadi Mátyásra vonatkozó tárgyak is. Az ezt követő részben a származási hely lett a kiállítás rendező elve. A lengyel királyságból való műtárgyakat a városok, a cseh korona országiból származókat az egyes országok szerint tették szemlére. A történelmi Magyarországról származó, nem túl gazdag anyag tagolását sajátosan oldották meg a szervezők. Itt a mai országhatárok szerinti csoportosítás keveredett a történelmi tájegységekkel: Buda és Esztergom, Felső-Magyarország, Erdély továbbá Horvátország szerint rendezték az anyagot. Értelmezésükben Felső-Magyarország a mai Szlovákiát, Horvátország pedig az egykori Szlavóniát jelentette. A harmadik egységben mutatták be a kiállításnak helyet adó város, a cseh ezüstbányászat és pénzverés központjának és a korabeli vallásosságnak néhány emlékét. A túlnyomórészt késő-gótikus műveket felvonultató kiállításnak ebben a részében kaptak helyet a humanizmus művei, az új művészi felfogást illusztráló tárgyak, a grafika, végül pedig a realisztikus testábrázolás emlékei. A rendkívül gazdag, ebben az összeállításban soha ki nem állított, többségükben sikerülten restaurált tárgyakból összeválogatott, ámde technikailag és koncepcionálisan igencsak hagyományos kiállítás rendezőinek itt, a legutolsó részben volt lehetőségük arra, hogy megmutassák eredeti elképzeléseiket.

A bécsi kiállítás rendezőit elsősorban az elmúlt másfél évtized emlékezet- látványosság- és szimbólumkutatásának eredményei inspirálták, azt mutatták be, hogyan akarta Miksa császár láttatni magát kortársaival, majd élete végén az utókorral. Családfa, őstábla, illusztrált életrajz, diadalív, címertorony, síremlék – ezek voltak a nagyobb, enciklopédikus alapossággal kidolgozott művek, mellettük pedig számos idealizált portré, zsánerkép, ötvöstárgy, fegyver, illuminált oklevél, vagy éppen a bécsi humanista kollégium babérkoszorúját tartalmazó díszdoboz volt látható, melyek mind a császár dicsőségéről szóltak. Közülük nem egy mindörökre „papíron" maradt, némelyikükről már tervezésekor tudták, hogy sohasem valósítják meg. Nem készült el a császár győzelmi kocsija, nem épült meg a diadalíve, nem rendezték meg győzelmi menetét sem. Az Altdorfer és társai által készített Diadalmenet néhány részlete elveszett, a kiállítás rendezői azonban összegyűjtötték mindazokat a terveket, amelyek ehhez készültek, kiállították a Diadalmenet fába metszett változatát is, ezekből a látogató magának rekonstruálhatta az egész kompozíciót.

Mindkét kiállítás anyaga részben vagy egészben nyomtatásban is megjelent. A kutná horai kiállításhoz cseh és angol nyelvű vezetőt, a bécsihez több tanulmányt is tartalmazó német és angol katalógust adtak ki, mindkettőt a kiállítás kurátorai szerkesztették, az előbbit Jiří Fajt, az utóbbit Eva Michel és Maria Luise Sternath.

Tringli István

AZ ARADI KÁPTALAN JEGYZŐKÖNYV-TÖREDÉKE (1504–1518)

Előszóval, mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közzéteszi: Gálfi Emőke
(Erdélyi Tudományos Füzetek 270.)
Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár, 2011. 89 o.

„Dél-Alföldön — ideértve nemcsak Békés megyét, hanem az egész Temesközt az erdélyi havasokig és az Al-Dunáig — csak két nagyobb hiteleshely működött: a csanádi és az aradi. Ezek fennmaradt oklevelei Dél-Alföld múltjának legbecsesebb forrásai". Juhász Kálmán egyháztörténész ezekkel a szavakkal vezette be 1962-ben megjelent forráskiadványát, melyben az aradi társaskáptalan több levéltárban szétszórva található okleveleit tette regesztákban közzé (*Juhász Kálmán:* Egy dél-alföldi hiteleshely kiadványai. Aradi regesták. Gyula, 1962. 5.). Juhász a fent említett művében 1223-tól 1552-ig terjedően 632 regesztát közölt, ebből ötven oklevél származik az 1504–1518 közötti időintervallumból. Ennek a gyűjtésnek az adatait egészíti ki az az eddig még feltáratlan regisztrum-töredék, melyet Gálfi Emőke alább ismertetett művében kivonatolt.

A forráskiadvány tartalmas bevezetővel indul, amelyben Gálfi Emőke ismerteti a regisztrum elé előszót író Laskay János életét, a hiteleshelyi levéltár kálváriáját, s magára a regisztrum-töredékre vonatkozó adatokat. A levéltár „vándorútjának" állomásaival kapcsolatban szerzőnk elveti Jakó Zsigmond azon véleményét, miszerint az iratanyag egy részét — a csanádi hiteleshelyi levéltárral együtt — Gyulafehérvár előtt Váradra menekítették volna (*Jakó Zsigmond – Radu Manulescu:* A latin írás története. Bp., 1987. 115.). Ehelyett, elfogadva Juhász Kálmán nézetét a levéltár Gyulára menekítéséről (*Juhász Kálmán:* Az aradi káptalan [1135-1552.] Történeti áttekintés. In: Századok. 123. évf. 1989. 1–2. sz. 503.) az Arad – Gyula – Gyulafehérvár – Szeben – Gyulafehérvár – Budapest útvonalat valószínűsíti (12–17). Az előszó érinti az aradi társaskáptalan oklevéladó tevékenységét is. A szerző felhívja a figyelmet arra, hogy a regisztrumban szereplő oklevelek többsége magánjogi ügyeket foglal írásba (*fassionalis oklevelek).* Ezzel szemben a káptalan másik feladatával, a közhatóságok parancsainak végrehajtása során nyújtott hiteleshelyi tevékenységgel kapcsolatos iratokat alig találunk a regisztrumban. Holott a káptalan ebből az időkörből ismert kiadványai főleg ez utóbbi ügytípushoz tartoznak: parancslevelekre adott válaszok, jelentések (*relatio).* Gálfi Emőke az aradi adatokat a kolozsmonostori, leleszi és budai jegyzőkönyvekkel összehasonlítva ezt a hiányt azzal magyarázza, hogy a relációk többségét Aradon a parancslevelek margójára vezethették fel. (19–20). A szerző szintén kitér a kanonoki testület összetételére, és a hiteleshelyi kancellária működésére. A kanonokok száma a vizsgált időszakban tizenkettő lehetett, akik többségét (az olvasó- éneklő- és őrkanonokot, valamint a rangidős mesterkanonokokat) a hiteleshelyi kiadványok méltóságsoraiban is megemlítik. Így a forrás lehetőséget adott a kanonoki testület társadalomtörténeti elemzésére. Megtudhatjuk, hogy aradi káptalan tagjai főként területi és személyes kapcsolatok révén jutottak javadalmakhoz, a kanonokok többsége a káptalani birtokok közeléből, vagy a környező mezővárosokból származtak. Továbbá az aradi káptalan alacsony jövedelmei miatt a megüresedő méltóságokra legtöbbször a mesterkanonokok közül léptek elő (21–27). A káptalan tagjainak archontológiáját megtaláljuk a kiadvány függelékében.

A forráskiadvány a címben jelzet időkörből közel nyolcvan oklevél regesztáját adja közre, s találunk három 1504 előtti diplomát is. A regeszták közlését megelőzi a regisztrum elé Laskay János gyulafehérvári „levélkereső" (*requisitor)* által írt humanista traktatus átírása, amely pontosabb olvasatot nyújt Uray Piroska reneszánszkutató szövegkiadásánál. Uray Piroska 1987-ben, Laskay János Aesopus életéről írt művének kiadásához fűzött tanulmányában közölte és magyar nyelven kivonatolta az előszót (Laskay *János:* Az Aesopus életéről, erkölcséről, minden fő dolgairól és haláláról való historia. Bp., 1987. 17–19., 40–45.). Laskay 1582-ben írt, ám csak 18. századi másolatban fennmaradt műve — mely a hiteleshelyi levéltárakat és a levéltári feladatokat dicsőíti — irodalomtörténeti szempontból is jelentős (35–38). Laskay kézjegyét a regisztrum több tételénél is fellelhetjük, ugyanis birtokokra vonatkozó széljegyzetekkel látta el a jegyzőkönyvet. Ezeket a szerző a regeszták alatt hozza.

Az aradi káptalan területi illetékessége főleg Aradot és Zarándot fedte le, de ugyancsak kiterjedt Békés, Csanád, Csongrád, Torontál, Temes vármegyékre, sőt a regisztrumban szórványosan szerepelnek Szabolcs, Szatmár vagy Bihar megyei ügyek is. Ez a terület a török hódítás következtében jelentős pusztítást szenvedett. Gálfi Emőke számításai szerint a jegyzőkönyvben említett birtokok 58,8%-át az eltűnt települések teszik ki. (20–21). Ezt a tényt és a területre vonatkozó igen kevés, és egyenetlen forrásadottságot tekintetbe véve, mindenképp új helytörténeti adalékokkal kecsegtet a forráskiadvány. Példának okáért megemlíthetjük a 22. számú regesztában található Zaránd megyei Olomokfalva és *Waymeros* elpusztult településeket, melyek sem Csánki Dezső történeti földrajzában, sem Engel Pál késő középkori digitális térképén nem szerepelnek (44. *Csánki Dezső:* Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. 1. köt. Bp., 1890., *Engel Pál:* Magyarország a középkor végén. CD-ROM. Bp., 2001.). Az elpusztult falvak mellett esetenként kisebb prédiumokat, szőlőket is említ a szerző, kiegészítve a Dél-Alföld településtörténetére és szőlőtermesztésére vonatkozó ismereteinket. Továbbá birtoklás- és családtörténeti szempontból szintén találhatunk hasznos adatokat. Különösen érdekes például a 36. számú regeszta, amelyből megtudjuk, hogy a Temes megyei Bodófalvi Ferenc deák alföldi javak mellett Sopron, Pilis és Vas megyei birtokokat, Győrben egy kőházat, a vásárhelyi kastélyban pedig puskákat, ágyúkat és más hadi felszerelést birtokolt (48). A regisztrumban megjelenik a dél-alföldi megyék fő- és köznemessége: többek között a Losonciak, Haraszti Ferenc korábbi szörényi és jajcai bán, az Ábrámfiak, Gacsalkériek, Kamonyaiak; Patócsiak, Ravaszdiak vagy a Kenéziek, valamint feltűnnek kevéssé ismert, vélhetően kisnemesi famíliák, — mint például a Szantosháziak — vagy mezővárosi polgárok is. A csupán ezen oklevelekből megismerhető családtörténeti adatok,

házassági kapcsolatok bővíthetik a fenti megyék nemességéről alkotott képünket, miként az is segíti a társadalomtörténeti elemzést, hogy a szerző a személynevek mellett rövidítve jelezte az adott személy társadalmi helyzetére, presztízscímére vonatkozó információkat is.

Gálfi Emőke kiadványa egy eddig kevesek által használt forrást tárt a történészek elé, melyet a hiteleshelyek kutatói mellett többek között a település- és helytörténettel foglalkozók, genealógusok, társadalomtörténészek is haszonnal forgathatnak.

Kádas István

MILYEN NEMZETET, KINEK ÉS HOGYAN?

Tanulmányok Magyarország történelméről, 1780–1948

Szerk.: Dobszay Tamás – Erdődy Gábor – Manhercz Orsolya

Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Bp., 2012. 294 o.

A 2012-es év egyik újdonsága volt a *Milyen nemzetet, kinek és hogyan?* című kötet, amelyben a Történelemtudományi Doktori Iskola Új- és Jelenkori Magyar Történeti Programjának oktatói és doktoranduszai képviseltetik magukat egy-egy tanulmánnyal, és amely az előszóban megfogalmazottak szerint a nemzeti és polgári átalakulás kérdéseit vizsgálja. Összesen 27 írásművel találkozhatunk e kötetben, amelyek szerzői között ismertebb és fiatalabb kutatók nevét egyaránt megtalálhatja az olvasó, de az utóbbiakból akad kevesebb. A gyűjtemény tanulmányainak elrendezése első pillantásra kissé furcsa lehet, hiszen az írásokat a szerzők nevének ábécérendjében kapjuk. Ezzel valószínűleg el kívánták kerülni a szerkesztők, hogy az alkotók között bármiféle „rangsor" felállítására asszociálhasson az olvasó. Ugyanakkor viszont az alcímben egy időintervallumot is felállítottak, amelyen belül vizsgálták a problémát; a tanulmányok fent említett elrendezése ebből a szempontból kissé nehézkessé teszi a szerkesztők által kigondolt koncepció megértését, hiszen nyilvánvalóan nem könnyű a polgárosodás ívének megrajzolása, mivel az írásokat nem a témájuk időrendjében helyezték el egymás után.

A szerzők kutatási köre változatos, ennek megfelelően műveik is a történettudomány különböző részterületeire vezetik el az olvasót; egyaránt találkozhatunk eszmetörténeti, köztörténeti, társadalomtörténeti, diplomáciatörténeti tanulmányokkal. Ez jól mutatja, hogy a polgárosodás és nemzetté válás témáját különböző nézőpontokból lehet szemlélni, és hogy eltérő területeken lehet vizsgálni, de ez a „sokszínűség" nem feltétlenül jelent pozitívumot. Ugyanis fennállhat annak a veszélye, hogy a mozaikokból nem áll össze egy egységes kép, és ennek elérését eleve megnehezít(het)i az a tény, hogy a kötet nem egy történeti időszakra koncentrál.

Néhány mondat erejéig kitérnék a korszakolásra is. A kötetben szereplő tanulmányok nem arányosan fedik le az alcímben jelzett korszakot: az 1780-as évekről mindössze egyetlen mű szól, a reformkorról 7, az 1848–1920 közötti időszakról 6, a Horthy-korszakról 4, az 1945 utáni évekről ismét csak 4. Találkozhatunk olyan írásokkal is, amelyek nem köthetők egyértelműen egy-egy adott korhoz, vagy amelyek nagyobb etapot fognak át. Ily módon tehát a 19. század felülreprezentált, ami részben talán azzal magyarázható, hogy ekkor kezdődött el a polgárosodás alapjainak lerakása.

294 oldalon 27 tanulmány szerepel, ami azt jelenti, hogy átlagosan 10–11 oldal jut egy-egy témára. Ha ebből levonjuk a felhasznált források és irodalom jegyzékét (ami legtöbbször egy oldal, alkalmanként másfél vagy kettő is lehet), akkor kiderül, hogy meglehetősen korlátozott terjedelemben nyilvánulhattak meg a kutatók. Sajnos ez néha megfigyelhető a tanulmányokon is, jó néhány igényelne bővebb kifejtést is, amire a szerzőjüknek remélhetőleg a későbbiekben lehetőségük is nyílik. A terjedelmi korlátok okozta problémát esetleg azzal orvosolhatták volna a szerkesztők, ha kihagyják a kötetből azokat a műveket, amelyek nem kapcsolódnak szorosan a nemzetépítés problematikájához, mert ilyenekre is találhatunk példát a gyűjteményben. Nincs lehetőségem az összes írást részletesen elemezni, ezért az általam fontosabbaknak tartottakról kívánok többet szólni, illetve azokról, amelyek ténylegesen a kötet főcímével állnak kapcsolatban.

Cieger András a *Liszt Ferenc és a politikai átalakulás Magyarországon 1867 után* c. írásában több oldalról vizsgálja a híres művész és a polgárosodás közötti kapcsolatot. Utal arra, hogy ez bonyolult időszak volt, hogy Liszt személyét kik és hogyan próbálták felhasználni a saját céljaik érdekében, hogy viták zajlottak a főváros szerepéről (csak kereskedelmi és ipari központ legyen, vagy a térség civilizációs és hatalmi centruma). Pozitívum pl. a politikai eliten belül megbú-

vó ellentmondások felvázolása (1848-ra hivatkoznak, de a 48 tagadását megszemélyesítő Ferenc Józseffel keresnek kiegyezést stb.), a ritkán hangoztatott összefüggések megemlítése. Azt gondolom, a tanulmány mindenféleképpen érdemes arra, hogy szerzője részletesebben is kibontsa a benne megfogalmazott gondolatokat.

Csorba László az *Egy különös ember Szóbeli jegyzékéről* címet viselő művében *Tolnai Gábor római emlékiratait* állítja középpontba. A hithű kommunista irodalomtörténész, Tolnai 1949-ben kapott követi kinevezést Rómába, és 1987-ben megírta az emlékiratait. Itt szóba kerül a múlt „átélése" és „átírása", aminek jelen esetben több oka volt (Tolnai hiúsága, a régi állítólagos „sikereinek" felelevenítése), ugyanakkor mivel a 80-as évek közönségének is írt, ez is torzítást eredményezett. Úgy vélem, a múlt „meghamisításának" kérdésével többet foglalkozhatott volna a szerző, illetve azzal, hogy mindez — és általánosságban véve Tolnai szereplése — miként függ össze a kötet címében és előszavában megfogalmazott problematikával. Egy nyelvhelyességi hibát kiemelnék a szövegből: sajnos az olvasó az írásmű tanulmányozása közben szembesülhet a „monogramok" szó helytelen írásformájával - „monogrammok" (25.).

Deák Ágnes segítségével járhatunk *Pest-Buda utcáin egy rendőrügynök nyomában* az 1849–50-es években. A tanulmány drámai felütéssel megadja az alaphangot, egy idézetből megismerhetjük a szabadságharc leverése után a fővárosban uralkodó elkeseredett és félelemmel telt hangulatot. A szerző rendőrségi besúgók jelentéseit vizsgálja, ami több szempontból is értéket biztosít a művének. Egyrészt kevesen foglalkoztak behatóan e dokumentumok alaposabb vizsgálatával, másrészt pedig olyan információkat tartalmaznak, amelyekre máshol nem bukkanhatunk rá (pl. emlékiratokban sem). Szintén pozitívum, hogy megtudhatjuk, milyen helyszíneken és formában élt az ellenállás az osztrákokkal szemben. Mindamellett a téma érdemes a további kutatásra, még ha kevés is a Deák Ágnes által elemzetthez hasonló jellegű forrásanyag.

Dénes Iván Zoltán felteszi a kérdést: *Hogyan viszonyuljunk a nyilvánvaló igazságtalansághoz?* A professzor úr Bibó István nyomdokain haladva feltérképezi az 1947-es békeszerződés káros hatásait, hazai fogadtatását, és megismétli Bibó azon kitételét, miszerint az 1945 utáni helyzet kialakulásában szerepet játszottak a demokratikus legitimitás hiányai. Kiemeli viszont Beneš felelősségét, helyesen kimondva, hogy a csehszlovák politikus megtévesztette a szövetségeseket. Hozzátenném, hogy egy jól megválasztott alcím hozzátehetett volna a tanulmány értékéhez, kiderülhetett volna belőle, hogy milyen témára számíthat az olvasó.

Dobszay Tamás a *Zalai képviselők, képviselői szerepek* 1861–75 közötti változását vizsgálja. Témájának alapvetése az, hogy ekkoriban ismerkedtek meg a szereplők a parlamentarizmussal, és ezt a szituációt vizsgálja Zala vármegyére vonatkoztatva. Az írás — szerintem — legfontosabb érdeme az, hogy megmutatja a képviselői hivatás professzionalizálódását, a különböző típusok (szakértő és országos politikusok) kialakulását, amire eddig rendszerint kevés figyelmet fordítottak a kutatók. Kissé hiányoltam annak bemutatását, hogy ez a kétféle típus általánosságban milyen szerepet játszott a polgárosodásban.

Erdődy Gábor azt vizsgálja, hogyan vélekedett *Antall József a nemzeti elnyomás és a modernizáció dualizmusáról, a neoabszolutizmus kettős természetéről*. A szerző szerint Antall Eötvös József azon véleményével értett egyet, miszerint a neoabszolutizmus nem feltétlenül volt káros, hiszen a forradalom vívmányait kisajátítva modernizált. Ugyanakkor viszont helyesen kiemeli, hogy a Habsburgok politikája összbirodalmi célokat követett. Erdődy ütközteti a pozitívumokat és a negatívumokat, így megvonja az osztrák politika mérlegét.

Fónagy Zoltán *Egy színházi botrány anatómiáját* veszi bonckés alá. A tanulmány alcíme kifejezőbb: *Adalékok a viselkedéskultúra polgáriasodásához*, szerencsés megoldásnak vélem, hogy a szerző alcímet is adott munkájának. Többé-kevésbé közismert esemény Vieuxtemps belga hegedűművész 1843-as pesti kifütyülése, de Fónagy ezt is ki tudja egészíteni újabb adatokkal. Elemzi a fővárosi sajtó reakcióját (igaz, nem foglalkozhatott részletesen mindegyik orgánummal), külön kiemeli a kényszerhelyzetbe került Kossuthot, akinek szintén reagálnia kellett erre az incidensre. A szerző állítása szerint a Kossuthtal szövetségben lévő elkövetők a közvélemény megtestesítői voltak; ezt a véleményét alátámaszthatta volna részletesebben is. Pozitívum azonban annak megmutatása, hogy a közvélemény bizonyos rétegeit aggasztotta az, hogy a botrány a műveltségünkről kialakult képet is rombolja; szintén a tanulmány érdeme, hogy leképezi a normarendszer megváltozását, a magaskultúra intézményeiben kialakuló viselkedésformát. Úgy vélem, ha Fónagy Zoltánnak nagyobb tér állt volna rendelkezésére, hangsúlyosabban szólhatott volna a kultúra és a közélet „demokratizálódásáról" (megyegyűlések, színházi előadások stb.), illetve ezt összekapcsolhatta volna annak elemzésével, hogy mindez hogyan hatott ki a polgárosodásra.

Föglein Gizella írása, *A csonka „kis nemzetgyűlés" birtok-mentesítései (1945)* viszonylag hosszasan részletezi az Ideiglenes Nemzetgyűlés és a Politikai Bizottság kialakulását, összetételét, ami talán kevésbé releváns a kérdés szempontjából. A szerző beszél arról, hogy kik részesültek mentesítésben (arisztokraták, a gazdasági elit tagjai, egyházi méltóságok, az új rendszer politikai elitje), ám a műveletekről, arról, hogy hogyan fogadták az érintettek a tényeket, voltak-e jogi „kibúvók", milyen hatást gyakorolt a mentesítés a gazdasági helyzetre, az érintettek mentalitására stb. a vártnál kevesebb információt kapunk.

Gyáni Gábor kutatása a *Viszálykodás és társadalmi nyugalom* kérdéskörére vonatkozik. A háború és béke fogalmának egybemosását tárgyalja Carl Schmitt nyomán, majd Tolsztoj, Canetti és Foucault nézeteivel foglalkozik. Nyilván több más gondolkodó elképzeléseit is elemezhette volna a szerző, konklúzió levonásával. Az olvasó számára előnyt jelenthet, ha valamelyest ismeri a fent említett gondolkodók munkásságát, sajnos ebben az esetben is némi hátrányt okoz a kötet kiszabott terjedelme.

Hermann Róbert tanulmányának címe meglehetősen kifejező: *Politikusból történetíró – Szalay László diplomáciai tevékenysége 1849-ben.* Szalay pályájának egy kevésbé ismert szakaszát tekinthetjük át ebben a műben, svájci tartózkodását és tevékenységét kísérhetjük figyelemmel. Megtudjuk, hogy a porosz kormánnyal is igyekezett felvenni a kapcsolatot, kevés sikerrel. A fegyverletétel után visszavonult, az ezt követő időszakot viszont már nem tárgyalja a szóbanforgó írás, pedig ez is minden bizonnyal szellemi csemege lenne az olvasók számára.

Kovács I. Gábor érdekes kutatási témát választott: *Protestáns egyetemi tanárok Magyarország egyetemein 1848 és 1944 között.* A szerző a reformkortól kezdve áttekinti az egyetemi tanárok sorsát, kiemelve, hogy hosszú időn keresztül a katolikus vallásúakat részesítették előnyben. Külön megemlékezik az erdélyi sajátosságokról, hiszen tudvalevő, hogy ott a protestantizmus jóval nagyobb befolyással bírt, mint a „nagy hazában". Kovács I. Gábor végezetül feltérképezi a két nagy protestáns felekezethez tartozó tudósok közötti különbséget (származásukat, iskoláztatásukat, a tudományágakra való szakosodásukat stb. illetően), de úgy gondolom, a téma méltó lenne a hosszabb kifejtésre.

Kövér György jelen írása sem érdektelen: a vegyesházasságok kérdése a reformkorban, női szemmel. *A szív hangja a vegyesházasságról. Slachta Etelka levele Körmöczy Imrének, 1842* c. írás a reformkorban nem megszokott, de lassan-lassan elterjedő (író)női nézőpontot elemzi. A dolgozat fő érdeme, hogy terjedelmes részletet közöl a levélből, illetve rávilágít arra, hogy Slachta Etelka a korabeli nyilvánosság szókészletét is beépíti a művébe.

Kulin Ferenc *A romantikus attitűd*öt veszi nagyító alá. Ez a tanulmány talán a megszokottnál tágabban értelmezi a romantikát, hiszen azt nem szűkíti le csupán képzőművészeti, irodalmi, zenei stb. tevékenységre, de még ezek egyszerű összegére sem; a szerző szerint ennek a „társadalom- és szellemtörténeti tünetegyüttesnek" (139.) a lényege a nyugat-európai civilizáció belső változása, ami végső soron a globalizációhoz vezet el. Ez utóbbi félmondat véleményem szerint akár vitára ingerlő is lehet, de legalábbis gondolkodásra késztet, hiszen a globalizációt is többféleképpen értelmezhetjük, és hozzá kell tennünk azt is, hogy a romantikában kétségtelenül meglévő „általánosságok" ellenére ez az „irányzat" sem volt egységes, megvoltak a helyi sajátosságai. Szintén érdekes Kulin Ferenc azon álláspontja, miszerint a romantikát a szubjektum és objektum viszonyának kiindulópontjából kell vizsgálni. Tartalmas, elgondolkodtató írásművel ismerkedhet meg az olvasó, ha a kötet eme tanulmányával foglalkozik, de hozzá kell tennünk, hogy szüksége lehet pl. ismeretelméleti, illetve irodalomelméleti háttérismeretekre; nem hallgatható el egy helyesírási hiba sem, ami sajnos előfordul: ez pedig a „disszonáns" szó helytelen, „diszszonáns" alakban történő leírása (143.).

Majoros István a *Civilizáció kontra kultúra? Megjegyzések a gyarmatosítás néhány fogalmával kapcsolatban* c. írásában a civilizáció és a kultúra szembeállításának kérdését többé-kevésbé szokatlan nézőpontból vizsgálja, hiszen a gyarmatosítás témakörébe ágyazottan veti fel ezt a problémát. A szerző koncepciója szerint a „gyarmatosítás sajátos civilizációs találkozások sorozata" (151.), ami nem feltétlenül jelent összecsapást. Majoros István a tanulmányában kiemeli, hogy a gyarmatosítás mint olyan, ókori eredetű dolog, és hogy két formája létezett: a görög és a római. Ennek a dolgozatnak az is érdeme, hogy tudatosítja az olvasóban azt az egyébként ismert, de mégis háttérbe szoruló információt, hogy a gyarmatosítás klasszikus formájában a római mintát követi, azaz a meghódított területet aláveti az anyaállamnak; így tehát feleleveníti az ismeretanyagot az olvasóban, aki rádöbben arra, hogy erre az összefüggésre eddig nem jött rá.

Manhercz Orsolya *V. Ferdinánd útinaplói*t elemzi a terjedelem szabta keretek között. Önmagában véve is izgalmas forrásanyag ez, hiszen egy uralkodó személyiségéről kapunk képet, ráadásul egy olyan uralkodóról, akit némi „misztika" övez a betegsége miatt. A szerző szembeszáll

azzal a nézettel, miszerint Ferdinánd gyengeelméjű lett volna, és inkább azt az elképzelést vallja, hogy a király inkább az átlagosnál alacsonyabb képességekkel rendelkező kisember lehetett.

Miru György írásának címe: *Eötvös és Schvarz. Két oktatáspolitikai koncepció a dualizmus kezdetén*. A cím sokat ígérő, és a tanulmány is magvas gondolatokat tartalmaz. Megismerkedhetünk a fiatal, 1868-ban pályakezdetén lévő Schvarz Gyulával, akiről manapság sajnos nem sokan hallottak a szakmabelieken kívül, az ő neve kevésbé ismert, mint Eötvösé. A kötet témájához illő módon a polgárosodás, illetve a művelődés mint a polgárosodás egyik „eszköze" áll a mű középpontjában. A szerző kiemeli a két politikus koncepciója közötti különbséget: Eötvös abban hitt, hogy a községek felismerik majd az oktatás szerepét, ezért nem is akart nagy állami szerepet biztosítani ennek a tevékenységnek, ugyanakkor viszont azt is tudjuk, hogy a községek többsége önerőből képtelen volt iskolát létesíteni. Schvarz ezzel ellentétben pozitivista elveket vallott, és azt hirdette, hogy meg kell ismerni a társadalom valós életét. Miru György megítélése szerint azonban ő irreális fejlesztési igényekkel állt elő, amiket viszont az állam képtelen volt teljesíteni. Nyilván az elmondottak alapján is érezhetőek a nehézségek, a polgárosodás bizonyos szintű „megrekedése", de úgy vélem, nagyobb mértékben lehetett volna hangsúlyozni a fent vázolt események által létrejött csapdahelyzetet, illetve legalább néhány mondatban utalni lehetett volna a megoldásra/megoldási kísérletekre. Mindezek ellenére az olvasó egy szakszerűen elkészített, jól dokumentált, értékes tanulmányt lapozhat át, amelyet nagyobb lélegzetűre is lehetne bővíteni, a kultúra és az oktatás szélesebb kontextusába helyezve.

Miskolczy Ambrus tanulmánya az egyetlen, amelyik kimondottan a 18. századdal foglalkozik (*II. József reformpolitikájáról több megközelítésben*). A „kalapos királyról" már könyvtárnyi irodalom született, látszólag nagyon nehéz róla újat mondani. Ennek ellenére szerzőnk eddig „elhanyagolt" motívumokra hívja fel a figyelmet: amellett, hogy az uralkodó szabályozott, egységes egész birodalmat akart teremteni, vissza is élt a hatalmával; noha alapelve volt a filantrópia, ugyanakkor cinikus pragmatizmus vezérelte, és dogmatikusan szemlélte a dolgokat. A rövid írásban meglehetősen komplex kép rajzolódik ki II. Józsefről, ám az kevéssé derül ki, hogy politikája elősegítette-e a polgárosodást.

Pajkossy Gábor dolgozata (*Kölcsey írásai Wesselényi védelmében*) a Kölcsey-összkiadás apropóján született. Fő mondanivalója annak tisztázása, hogy Kölcsey mikor kapcsolódott be a Wesselényi-védelem munkájába. A szerző ezt különböző bizonyítékok alapján 1838 tavaszára teszi.

Pritz Pál segítségével *Észak Párizsában, Koppenhágában* járhatunk. A tanulmány alcíme: *Barcza György az első nagy háború második felében*. Pritz Pál két memoárt hasonlít össze: egy 1924-est, illetve egy 1946-ost. Kérdés persze, hogy a más-más történelmi szituációban, a szerzőjük életpályájának különböző periódusaiban keletkezett dokumentumokat mennyire lehet összehasonlítani. Véleményem szerint azonban nem ez a fő probléma, hanem az, hogy az írásmű második fele egyszerű „történetmeséléssé" válik, Barcza György mindennapjainak leírását olvashatjuk. Aztán pedig — a kötet terjedelmének végességére hivatkozva — a tanulmány kurtán-furcsán véget ér, meglehetősen sajnálatos módon. Igen rövid az irodalomjegyzék is, igaz, Barcza kéziratos hagyatéka az elmondottak szerint terjedelmes, de úgy gondolom, a szerző bővíthette volna elsődleges, illetve másodlagos forrásainak számát.

Sipos Balázs izgalmas és különleges témát választott: *Kulturális globalizáció és amerikanizálódás mint a világkép formálója a Horthy-korszakban*. A szerző felvázolja a 19. század végétől bekövetkezett változásokat (technikai-kommunikációs modernizáció, a tömegtársadalom kialakulása), megemlíti, hogy pl. az amerikai filmek nyomán Európában terjedni kezd az új életmód és stílus. Véleményem szerint Sipos Balázs szólhatott volna részletesebben is ennek a mibenlétéről, arról, hogy milyen rétegekre, mennyiben és hogyan hatott stb. Megtudjuk, hogy Magyarországon is érzékelték a változást, és hogy ambivalens módon fogadták az új helyzetet: a közvélemény egyik része mindent amerikainak tekintett, ami idegen volt, míg akadtak olyanok is, akik számára példaképpé vált Amerika.

Szerencsés Károly a historiográfia mezejére kalauzol el bennünket az *Egyértelműségek a magyar történetírásban, 1945–1947* c. tanulmányával. Rövid írásában több problémakört is vizsgál, elmondása szerint annak tudatában, hogy ellenzésre is találhat az olvasók körében. Elsőként arra a kérdésre keresi a választ, hogy az 1944 végén fellépő pártok demokratikusak voltak-e. Talán meghökkentőnek tűnik a válasza: nem mindegyik volt az. Érvelése szerint az MKP, az SZDP és az NPP azért nem volt az, mert céljai között szerepelt a szocializmus megvalósítása. A Baloldali Blokk megalakulásakor valóban ez volt a helyzet, de azt nem szabad elfelednünk, hogy pl. az NPP sem ugyanaz a párt volt 1946 tavaszán, mint 1944 végén, ezért véleményem szerint a szer-

zőnek árnyaltabban kellett volna fogalmaznia ebben a kérdésben. Szóba kerül az 1945-ös választások nem teljesen szabadnak történő minősítése, a határok kérdése is; a szerző szerint mivel az 1920-as határok igazságtalanok voltak, az 1947-esek is azok. Ráadásul az „országgyarapítások" emlékét 1945 után kriminalizálták, a kényszerű (el)hallgatás skizofréniát okozott. Szerencsés Károly megemlíti, hogy a földosztás jól működő üzemeket is megszüntetett, és hogy megsemmisítette az arisztokráciát. Arról szólhatott volna bővebben is a szerző, hogy ez előnyösen vagy hátrányosan hatott-e a polgárosodás folyamatára.

Tevesz László *Németh László nemzet- és történelemszemléletét*, azaz *a társadalomközpontú ellenzéki hagyományt* vizsgálja. Első pillantásra furcsának tűnhet az a megállapítása, hogy Németh eszméinek gyökerei a 17. században rejlenek. A szerző a dolgozatban felvázolja a több évszázados hagyomány kialakulásának folyamatát, annak összetevőit. A konklúziója az, hogy Németh gondolatvilága szorosan kapcsolódik az elmúlt évszázadokhoz, ugyanakkor pedig minőségileg is újat hoz (pl. a „faj" mint erkölcsi kategória bevezetésével).

Varga Zsuzsanna tanulmánya *(A föld szerepének változása a paraszti értékrendben a 20. század második felében)* témáját tekintve a kötetbe illik ugyan, időrendileg azonban túllép az alcímben megadott 1948-as évszámon, és a Kádár-kor közepéig nyomon követi a változásokat. Feltárja a kollektivizálás folyamatát, de nem részletezi teljes mértékben ennek bonyolultságát, a parasztság ellenállását stb., még ha ezek többé-kevésbé ismeretesek is Az írásmű érdeme azonban, hogy viszonylag bővebben szól arról, hogy a téeszesítés következtében a 60-as évektől a föld szerepét a ház került az értéksorrend élére, illetve hogy az utódokról milyen új stratégiákkal (pl. oktatás) gondoskodtak a(z egykori) parasztok. Ez a kérdéskör is bővebb kifejtést érdemelne, a parasztság „polgárosodása" izgalmas folyamat (volt), remélhetőleg a szerző tovább folytatja ezeket a kutatásait.

Veliky János írásának címe: *A „hasznos polgárnak szerepe". Széchenyi politikai ideáljai.* A kiindulópont Széchenyi 1843-as próbálkozása, amelynek célja az volt, hogy Wesselényit a maga oldalára állítsa. A gróf a polgárosodás irányítására szánt csoport számára szellemi-kulturális kvalifikációt állít fel, amit a régebbi, de a viszonylag újabb szakirodalom is hangoztatott (elitizmus, arisztokratizmus stb.). Újdonságot jelenthet viszont Veliky János azon megállapítása, miszerint Széchenyi Schiller értékkategóriáit használta — erről szívesen olvastam volna bővebben is —, illetve hogy Széchenyi eszményei a „kijózanult emberek" (255.), akik nem az önérdekeik szerint cselekszenek. Kár, hogy ennyire rövid ez a tanulmány (mindössze négy oldal), a benne foglaltak alaposabb kifejtése hozzájárulhat Széchenyi jellemének és koncepciójának jobb megismeréséhez.

Velkey Ferenc a *„Nem így történt. Jól emlékszem." Kossuth Lajos korrekciós széljegyzetei a „Széchenyi-naplóhoz"* c. dolgozata különleges helyzetet mutat be, hiszen egyrészt az idős Kossuth reflektál az 1880-as években a fiatalkori önmagára és az akkori eseményekre, Széchenyi feljegyzéseire, másrészt pedig áttételesen a források értelmezésének nehézségeivel is szembesülhetünk (ugyanis Kossuth olyan Széchenyi-szövegekről elmélkedik, amelyeket már Zichy Antal, a kötet összeállítója is tendenciózusan „manipulált"). Velkey Ferenc munkája Kossuth jellemére nézve is reveláló, hiszen megismerhetjük az emigráns politikus olyan emberi „gyarlóságait", mint a hiúság. Motivációi között pedig ott szerepelt a visszaemlékezés kényszere, illetve a „Széchenyi-napló" megjelenése által eredményezett kihívás. A szerző érdeme, hogy a művek közös felfedezésére és értelmezésére „csábítja" az olvasót, elgondolkodtatja őt.

Völgyesi Orsolya köztörténeti kérdésekkel foglalkozik a *Kölcsey és a törvényszékek elrendezéséről szóló jogügyi munkálat vitája az országgyűlésen, 1833–1834* c. értekezésében. Ebből megtudhatjuk, hogy a költő-politikus nem lépett fel önálló kezdeményezésekkel, hanem másokhoz csatlakozott. A szerző kimutatja, hogy az ellenzékiek célja az indítványaikkal a nemzetegyesítés volt, és részletesen ábrázolja az egyes igazságszolgáltatási fórumok (úriszékek, sedriák stb.) reformjának bonyolultságát.

Zeidler Miklós kötetzáró írása, a *Honvéd áll a Kilimandzsárón? „Pán-közép-európai" gyarmatok Kelet-Afrikában* különleges témát elemez: 1935 nyarán egy Veszrém megyei laikus, a Kánya Kálmán ismeretségi körébe tartozó Pósa Endre beadvánnyal fordult a Külügyminisztériumhoz. Ebben meglehetősen fantasztikus elképzeléseket olvashatunk a közép-európai összefogással megvalósítandó afrikai gyarmatosításról, ugyanakkor viszont Pósa jelzi a túlnépesedést mint a gyarmatszerzést sürgető problémát. A szerzőnek itt utalnia kellett volna arra, hogy a túlnépesedés teóriája mennyire állja meg a helyét, illetve néhány mondatban felvázolhatta volna, milyen hazai és nemzetközi körülmények ösztönözhették a beadvány készítőjét elképzelései megfogalmazására.

Összességében véve elmondható, hogy a tanulmányok különböző színvonala, fajsúlya ellenére is produktív hozzájárulás a kötet a történettudomány eddig eredményeihez. Az összképen némileg ront egy-két helyesírási hiba, magyartalanság, ezeket illő lett volna kiküszöbölni. Sajnálom, hogy kevés az illusztráció, csak az utolsó tanulmányhoz mellékeltek néhány térképet, pedig jó néhány írásműhöz csatolhattak volna legalább egy képet (pl. azokhoz, amelyek forrásokat elemeznek, mint Csorba László, Kövér György vagy Velkey Ferenc értekezése), jómagam szívesen láttam volna eredeti, kézírásos levélrészleteket is. Azt sem hallgathatom el, hogy véleményem szerint a kötet „koncepciózusabb" szerkesztésével a nem szorosan a témához tartozó írásokat el lehetett volna hagyni a gyűjteményből, így egyrészt nem zsúfolódnak össze a tanulmányok, másrészt a megmaradóknak több hely jut, és a szerzőknek is lehetőségük nyílik a mondanivalójuk bővebb kifejtésére.

Bodnár Krisztián

CONTENTS

STUDIES – *Dániel Bácsatyai:* Gesta eorum digna aeternitate laudis (Common motifs in the Legendary Histories of Geoffrey of Monmouh and the Hungarian Anonymus) – *László Szabolcs Gulyás:* Remarks on the Features of the Development of Market Towns in North-Eastern Hungary in the Middle Ages – *Tamás Pálosfalvi:* From Szeged to Újvár. The Political History of 1458-1459 Reconsidered – KÖZLEMÉNYEK – *Dániel Bagi:* The End of a Friendship. The subjection of Álmos in 1106 and the early dynastic conflicts of the Árpáds – *László Blazovich:* The Law of Inheritance in the Medieval Lawbooks and in the Urban Practice – *Tamás Fedeles:* Led by the Devil's Suggestion. In the traces of a 15th-century murder – ATELIER – *Bálint Ternovácz:* Disputed Questions around the Foundation and Early History of the Latin Bishopric of Sirmium – *Judit Gál:* The Relationship of Kings Bela IV of Hungary and Uroš I of Serbia – *László Pósán:* The Quality of Commodities and Customer Protection on the Hanseatic Markets (In the Mirror of Late Medieval Prussian Sources) – OBSERVER – *Renáta Skorka:* The Founder, the Pony-tailed and the Third (On the Margin of the New Volume of the Regesta Habsburgica) – HISTORICAL LITERATURE

Kiadó: Magyar Történelmi Társulat
1014 Budapest, I. Úri u. 53.
Nyomdai előkészítés: Paulus-Publishing Bt.
1028 Budapest, Községház utca 37.
Nyomás, kötészet: Krónikás Bt. Biatorbágy
F.v.: Horváthné Nagy Erzsébet
HU ISSN 0039–8098

MTA KÖNYVTÁR ÉS
INFORMÁCIÓS KÖZPONT

Következő számunk tartalmából

Gaucsík István: A cseh szövetkezetek fejlődése a hitelszervezeti rendszer tükrében (1867–1918)
Paksy Zoltán: A konzervativizmus társadalomtörténete Zala megyében
Pál Judit: Színek „háborúja". A zászló mint nemzeti jelkép Erdélyben 1848-ban és az erdélyi politikai elitek
Soós László: Hatásköri vita a rendőrség és katonaság között. (1903. október 6.)
Süli Attila: Beöthy Ödön erdélyi főkormánybiztos. (1848. december 19–1849. január 31.)
Tamási Zsolt: A csíkszéki római katolikus papság hatása az 1848/49-es forradalom és szabadságharc katonai eseményeire

E számunk munkatársai

Bácsatyai Dániel PhD-hallgató (Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba) – *Bagi Dániel* Phd, egyetemi docens (Pécsi Tudományegyetem, BTK Történeti Intézet, Középkori és Koraújkori Történelem Tanszék) – *Blazovich László* MTA doktora, egyetemi tanár (Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Európa Jogtörténeti Tanszék) – *Bodnár Krisztián* középiskolai tanár, történész, Községi Önkormányzat, Bodrogolaszi) – *Fedeles Tamás* PhD, egyetemi docens (Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történettudományi Intézet) – *Gál Judit* PhD-hallgató, (Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar) – *Gulyás László Szabolcs* PhD-hallgató (Deebreceni Tudományegyetem, Történeti Intézet) – *Kádas István* egyetemi hallgató (ELTE BTK Történelem mesterszak, középkor szakirány; Levéltár mesterszak közép-és kora újkori szakirány) – *Kurecskó Mihály* főlevéltáros (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest) – *Pálosfalvi Tamás* PhD, tudományos főmunkatárs (MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest) – *Péderi Mihály* PhD-hallgató (Pécsi Tudományegyetem Bölcsészkara) – *Pósán László* PhD, egyetemi docens (Debreceni Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar) – *Skorka Renáta* PhD, tudományos munkatárs (MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest) – *Ternovácz Bálint* egyetemi hallgató, ELTE BTK, Levéltár MA, középkor, kora újkor szakirány) – *Thoroczkay Gábor* PhD, egyetemi adjunktus (ELTE BTK Történeti Intézet Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszék) – *Tringli István* PhD, tudományos főmunkatárs (MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest)

Számunk szerzői hozzájárulnak ahhoz, hogy a Századok szerkesztősége írásaikat — külön díjazás nélkül — DVD-n és a folyóirat internetes adatbázisában megjelentesse

A szám előfizetve: 650,–Ft, példányonként: 1000,–Ft **ISSN 0039–8098**

TÁJÉKOZTATÓ

Tisztelt Szerzőnk!

A Századok közlési szabályzatát internetes honlapunkon találja meg (www.szazadok.hu).

Kéziratok közlési formátumát szigorúan ellenőrizzük és csak a minden tekintetben megfelelő kéziratot fogadjuk el. Az előírásnak nem megfelelő anyagokat szerzőinknek visszaadjuk, hogy a hiányosságokat kijavíthassák.

TERJESZTÉS

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága, 1008 Budapest, Orczy tér 1. Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőnél, e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 303–3440. További információ: 06-80/444–444. – **Példányonként megvásárolható:** Eötvös Loránd Tudományegyetem, Könyv- és Jegyzetbolt 1088 Budapest, Múzeum krt 6–8. Tel.: 411–6500/ 5281; Verano Könyvesbolt, 1053 Budapest, Magyar u. 40. Telefon: 06–20–257–94–98 – **Külföldön terjeszti** a Jóbarát '92 BT. H–1277 Budapest, Pf.: 80. Tel/fax: (00–36–1) 201–84–48 és a Batthyány Kultur-Press Kft, H–1014 Budapest, Szentháromság tér 6. T/F.: (00–36–1) 201–88–91.

Előfizetési díj egy évre: (6 x 650,–Ft) 3900,–Ft
Példányonkénti ára: 1000,–Ft

Folyóiratunk az MTA Könyv- és Folyóiratkiadó Bizottsága, valamint a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával jelenik meg